

1790/1P

MUZEUL JUDEȚEAN BUZĂU

MOUSAIOS

VOLUMUL X

BUZĂU 2005

MOUSAOS

**BULETIN ȘTIINȚIFIC
AL
MUZEULUI JUDEȚEAN BUZĂU**

BUZĂU, 2005

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Dr. Doina Ciobanu
Gabriel Stăicuț

Foto: *Cristi Gorgan*
Desene: *Valentin Constantinescu*
Culegere și tehnoredactare computerizată: *Mădălina Voicu*

Toată corespondența referitoare la buletinul
MOUSAIOS va fi trimisă pe adresa:
Muzeul Județean Buzău,
Bd. Nicolae Bălcescu nr. 50
120360 Buzău

Toute correspondance concernant la
revue **MOUSAIOS** sera adressée à:
Musée départemental du Buzău,
Boul. Nicolae Balcescu, no. 50
120360 Buzău

Autorilor le revine responsabilitatea pentru conținutul lucrărilor publicate, precum și pentru formele grafice folosite, prescurtări, indicații bibliografice, transliterări etc.

Redacția: MUZEUL JUDEȚEAN BUZĂU,
Bd. N. Bălcescu nr. 50, 120360 Buzău.
Telefon: 0238-435127. Tel/fax: 0238-710638
e-mail: muzeubz@artelecom.net

Imprimat la **Tipografia ALPHA MDN s.a.**
Buzău, str. Col. Buzoianu nr. 94
Tel.: 0238-721303. Fax: 0238-721304
e-mail: alpha@buzau.ro ; www.alphamdn.ro

MUZEUL JUDEȚEAN BUZĂU

MOUSAOS

X

BUZĂU, 2005

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE BUZOIANĂ - 1973 (I)

MOUSAIOS, II	- 1978
MOUSAIOS, III	- 1981
MOUSAIOS, IV/1-2	- 1994
MOUSAIOS, V	- 1999
MOUSAIOS, VI	- 2001
MOUSAIOS, VII	- 2001
MOUSAIOS, VIII	- 2003
MOUSAIOS, IX	- 2004

ALTE PUBLICAȚII ÎN BIBLIOTECA MOUSAIOS:

- ❖ **Eugen-Marius Constantinescu, MEMORIA PĂMÂNTULUI
DINTRE CARPAȚI ȘI DUNĂRE - 1999**
- ❖ *****, BUZĂU. MICĂ ENCICLOPEDIÉ ISTORICĂ - 2000**
- ❖ **Valeriu Sârbu, Vasile Dupoi, PIETROASELE-GRUIU
DĂRII. INCINTA DACICĂ FORTIFICATĂ (I).
MONOGRAFIE ARHEOLOGICĂ - 2001**
- ❖ **Doina Ciobanu, EXPLOATAREA SĂRII ÎN PERIOADA
MARILOR MIGRAȚII (SEC. I – XIII e.n.) ÎN SPAȚIUL
CARPATO-DUNĂREAN - 2002**
- ❖ **Dan Gh. Teodor, SPAȚIUL CARPATO-DUNĂREANO-
PONTIC ÎN MILENIUL MARILOR MIGRAȚII - 2003**

Coperta I: Sala de expoziție nr.1 – Port popular

Coperta IV: Covor din colecția muzeului

CUPRINS

ARHEOLOGIE

Eugen – Marius CONSTANTINESCU, Gabriel STĂICUȚ

Șantier arheologic Pietrosu-Costești

Campania 2003-2004 9

Sebastian MATEI

Un mormânt în cistă descoperit la Mlăjet, jud. Buzău 17

Mihai CONSTANTINESCU, Nicolae MIRIȚOIU

Mormântul în cistă de la Mlăjet, jud. Buzău -analiză antropologică- 25

Ion MOTZOI-CHICIDEANU, Dorin SÂRBU

Cercetările arheologice de la Cârломănești –La Arman

Campania 2004..... 31

Mihai CONSTANTINESCU, Nicu SULTANA, Nicolae MIRIȚOIU

Analiza antropologică a osemintelor din necropola de epoca bronzului de la Cârломănești –Arman, jud. Buzău..... 45

Ion MOTZOI-CHICIDEANU

Cu privire la comportamentul funerar al culturii Sabatinovka..... 55

Dragoș MĂNDESCU

Piepteni de os din a doua epocă a fierului în nordul peninsulei balcanice..... 67

Eugen-Marius CONSTANTINESCU, Mihaela Denisia LIUȘNEA,

Gabriel STĂICUȚ, Laurențiu GRIGORAȘ

Șantierul arheologic Pietroasele

Campania 2004..... 77

Dan Gh. TEODOR

Cu privire la unele aspecte etno-culturale de la nordul Dunării de Jos în secolele

V-VII d. Hr. 85

Dorin SÂRBU, Sebastian MATEI	
<i>Contribuții la repertoriul arheologic al bazinului superior al Râmnicului Sărat</i>	
<i>Cercetări de suprafață în 2003-2004 .....</i>	95

ISTORIE

Constantin COMAN	
<i>Câteva considerații privitoare la începutul domniei lui Ștefan cel Mare și Sfânt.....</i>	121

Valeriu AVRAM	
<i>Misiuni aeriene în zona Buzău-Râmnicu Sărat în anii primului război mondial.....</i>	127

Constantin I. STAN	
<i>Buzoieni și râmniceni în bătălia de la Odessa (august-octombrie 1941).....</i>	137

Valeriu NICOLESCU	
<i>Constantin Garoflid – reformator al agriculturii românești .....</i>	155

Paul Iulius NEGOIȚĂ	
<i>Biserica din Albești (com. Smeeni) – o posibilă ctitorie a familiei Sărățeanu .....</i>	161

Alexandru GAIȚĂ, Constantin I. STAN	
<i>Nefericitul destin al unui prinț nehotărât – Nicolae al României. Căsătoria de la Tohani cu Ioana Doletti.....</i>	169

Daniela LUPU	
<i>Însemnări pe cărți vechi românești din colecția Muzeului Județean Buzău .....</i>	191

Timotei OPREA	
<i>Structuri literare hagiografice și discurs apocaliptic în viața sfântului Macarie Râmleanul.....</i>	221

ETNOGRAFIE

Simona MUNTEANU, Ioan TOȘA	
<i>Cultura populară buzoiană în fonduri documentare de la sfârșitul secolului al XIX-lea.....</i>	235

Filofteia PALLY

Patrimoniul etnologic între cultură și aculturație 263

Doina CIOBANU

Piatra un străvechi meșteșug pe plaiurile buzoiene 269

ARTĂ

Rodica GHEORGHE TACHE

Omul-omagiat în lucrările de artă decorativă și artă plastică (sculptură) din patrimoniul de artă al Muzeului Județean Buzău.....295

RECENZII 301

INTERNATIONAL COLLOQUIUM OF FUNERARY ARCHAEOLOGY 307

ŞANTIERUL ARHEOLOGIC
PIETROSU – COSTEŞTI
Campaniile 2003 – 2004

Colectiv: dr. Eugen – Marius Constantinescu – responsabil (MJ Buzău),
Gabriel Stăicuţ (MJ Buzău)

Situl arheologic din punctul *La Arman* este situat în marginea de nord - est a satului Pietrosu, comuna Costeşti, pe un pînten de terasă ce înaintează spre malul drept al pârâului Călmăţui, la circa 8 km sud – sud vest de municipiul Buzău.

În campaniile din anii 2003 – 2004 cercetările au urmărit determinarea limitei de nord a zonei de locuire. Pentru aceasta, secţiunea S I (dimensiuni 40 x 2 m), deschisă în campania 1998, a fost prelungită cu încă 92 de metri spre nord.

Complexele arheologice cercetate în cele două campanii cronologic - cultural se încadrează astfel: *neolitic mijlociu* - gropile 96, 99, locuinţele L 7 şi L 8; *Hallstatt* - groapa 104; *cultura Sântana de Mureş* - gropile 97, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116; *civilizaţia medievală românească*-groapa 98.

Complexele neolitice:

Groapa 96 apare parţial în carourile 21 - 22, la adâncimea de 0,25 m faţă de nivelul actual de călcare şi continuă dincolo de limita estică a secţiunii S I. Are formă ovală în plan şi de pară în secţiune, coborînd până la adâncimea de 0,90 m; este parţial tăiată de Gr. 97. Umplutura gropii este pământ cenuşiu compact în care, spre fund, erau amestecaţi bulgări de pământ galben. Materialul arheologic, sărac, constă din mici fragmente ceramice din pastă grosieră aparţinând culturii Boian, oase de animale şi păsări.

Groapa 99 identificată în carourile 26 - 27, la adâncimea de 1,35 m are formă ovală în plan, cu dimensiunile 1,25 x 1,66 m. Materialul arheologic din umplutura sa constă din fragmente ceramice din pastă grosieră şi fină, dintre care se evidenţiază fragmentele unui vas globular, cu decor incizat alcătuit din linii în formă de meandre (Pl. II, 1), 8 pietre cu marginile rotunjite (frecătoare ?) (Pl. II, 3), prezentând urme de folosire, un nucleu din silex de culoare maronie (Pl. II, 2), cioplit în parte, precum şi o cantitate mare de oase de animale.

Locuinţa 7 a apărut parţial în S I, în carourile 24 - 25 şi se continuă în profilul de

est, cercetarea sa în întregime impunând practicarea unei casete. Groapa locuinței avea formă rectangulară (Pl. I, 10), cu dimensiunile 1,86 x 1,73 m, a apărut la adâncimea de 1,45 m față de nivelul actual de călcare și cobora până la 1,84 m. Spre mijlocul laturilor de sud - est și nord - vest avea câte o groapă de par. În umplutura bordeiului s-au descoperit numeroase fragmente ceramice aparținând unor vase de uz comun, ornamentate cu barbotină, cu brâuri alveolate, motive excizate și incizate în formă de meandre, *tablă de șah, dinți de lup*, fragmente din pastă fină, lustruită, ornamentate prin caneluri superficiale (Pl. I, 1-8), o dălțiță din rocă vulcanică de culoare cenușie, având formă dreptunghiulară și tăiș arcuit (Pl. I, 9) și o cantitate apreciabilă de oase de animale de talie mare.

Locuința 8 surprinsă parțial în S I în carourile 27 - 28 continua spre est și vest dincolo de limitele secțiunii. A apărut la adâncimea de 1,30 m față de nivelul actual de călcare, sub forma unei gropi cvasi-rectangulare și cobora până la 2,10 m. În colțul de nord - vest, groapa locuinței L 8 este suprapusă de Gr. 100. Inventarul locuinței consta din fragmente ceramice aparținând culturii Boian (Pl. II, 4 - 6), 3 fragmente de lame din silex și numeroase oase de animale, unele fragmentare.

Prima epocă a fierului - Hallstatt

Groapa 104 a apărut parțial în S I în carourile 37 - 38, la adâncimea de 0,70 m și cobora până la 1,60 m față de nivelul actual de călcare; are formă rotundă în plan, cu diametrul de 0,72 m și cilindrică, cu fundul albiat, în profil (Pl. III, 7). Umplutura gropii era un pământul maroniu tasat, în care erau depuse fragmente ceramice dintr-un vas bitronconic de mari dimensiuni. Lucrat din pastă fragilă în care au fost amestecate cioburi pisate, pietricele și resturi de plante, aplicată în straturi suprapuse, vasul are culoare cenușiu-neagră mată la exterior și galben-cărămizie la interior; este decorat în zona diametrului maxim cu o bandă de caneluri largi, înclinate de la stânga spre dreapta (Pl. III, 8), înspre gât are o bandă de caneluri, mai puțin accentuate, înclinate de la dreapta spre stânga, iar sub diametrul maxim, dispuse în cruce, patru apucători semicirculare; buza este modelată unghiular cu fața superioară ușor convexă, fundul simplu. Dimensiunile: D f = 14,6 cm; D max = 53 cm; Î rec = 53 cm. Groapa mai conținea o cantitate redusă de oase de animale și chirpici.

Prin aspect – negru-cenușiu la exterior, galben-cărămiziu la interior - și prin decor – benzi de caneluri oblice, vasul aparține culturii Babadag III (sec. VIII – VII î. Hr.). Această descoperire confirmă existența unor colectivități Babadag în nord-estul Munteniei, descoperiri aparținând acestora fiind înregistrate la Izvorul-Dulce, com. Merei¹ și Grindul Cremenea, com. Gherăseni².

Complexele aparținând culturii Sântana de Mureș:

Groapa 97 surprinsă parțial în caroul 21. Are formă rotundă în plan și de clopot

¹ E. M. Constantinescu, în SCIVA, 29, 1, 1978, p. 123; Tombe d'incinération découvertes à Izvorul Dulce – Merei, dép. de Buzău, comunicare prezentată la Al III-lea Simpozion Internațional de Arheologie Funerară, Tulcea 15 – 20 sept. 1974, 4 p., 1 pl.

² E. M. Constantinescu, în Cronica cercetărilor arheologice, Campania 1996, București, 1997, p. 20 - 21, nr. 39, pl. XVII, 10 – 12.

în profil, atingând adâncimea de 1,03 m față de nivelul actual de călcare. Umplutura este pământ negru măzăros, în care mai apar, spre partea inferioară, bulgări de pământ galben. Materialul arheologic constă în câteva fragmente ceramice lucrate la roată, de culoare cenușie, din pastă fină și grosieră. Taie Gr. 96

Groapa 100 identificată în carourile 28 - 29, suprapune locuința L 8 și continuă dincolo de profilul vestic al S I. A fost surprinsă la adâncimea de 1,20 m și coboară până la 1,84 m față de nivelul actual de călcare. Materialul arheologic: 5 fragmente de toartă de amforă, fragmente galben - cărămizii din pereți de amforă din pastă fină, bine arsă, lucrată la roată, unul cu urme de vopsea roșie, chirpici și oase de animale în cantități reduse.

Groapa 101 – L 9 apărută în carourile 32 - 33, la adâncimea de 0,80 m, coboară până la 1,10 m. Partea surprinsă în S I are formă cvasi-rectangulară în plan, continuând la vest de limita acesteia. Umplutura este un pământ cenușiu tasat. Materialul arheologic este compus din fragmente ceramice cenușii (Pl. II, 7 - 9) din pastă fină și zgrunțuroasă - specia ciment, bine arsă, și, în mai mică măsură, fragmente de culoare cărămizie, lucrate la roată și la mână, oase de animale, pietre și chirpici în cantități mari.

Groapa 102 suprapune partea de vest a gropii 101 - L 9, având adâncimea de 1,00 m. Plasată între Gr.101 și profilul estic al S I, a fost cercetată parțial. Conține material arheologic puțin, constând din fragmente ceramice cenușii și cărămizii, din pastă fină și aspră, lucrate la roată, și oase de animale, fragmentare.

Groapa 103 cercetată în carourile 39-40, s-a observat la adâncimea de 0,78 m și coboară până la 1,00 m. Are formă circulară în plan. În umplutură s-au găsit fragmente ceramice cenușii din pastă fină, lucrate la roată, bine arse, printre care și fudul unui vas (Pl. III, 1), altele din pastă grosieră, având ca degresant pietricele și nisip, lucrate la roată și la mână, cantități reduse de chirpici și oase de animale de talie mare.

Groapa 105 apare parțial în S I, în carourile 48-49, și continuă dincolo de profilul de est. Are formă oval-alungită în plan (diametru de 1,12 m) și de clopot în secțiune. A fost surprinsă la adâncimea de 1,70 m și coboară până la 2,40 m față de nivelul actual de călcare. Taie parțial Gr. 108. Umplutura era pământ negru-cenușiu tasat, în partea superioară, maroniu închis cu lentile de lut galben, în partea inferioară. Materialul arheologic constă în fragmente ceramice cenușii, din pastă fină și specia ciment, lucrate la roată și la mână, galbene și galben-cărămizii lucrate la roată, brocuri de zgură, oase de animale și chirpici. În umplutura gropii erau antrenate și câteva fragmente ceramice neolitice, lucrate din pastă grosieră.

Groapa 106 a apărut în caroul 48. Are formă rotundă în plan, cu diametrul de 0,50 m și conică, cu fundul plat, în secțiune. A apărut la adâncimea de 1,70 m și coboară până la 1,92 m față de nivelul actual de călcare. Umplutura era pământ negru afânat și conținea fragmente ceramice cenușii lucrate la roată și la mână (Pl. III, 2), fragmente ceramice cărămizii, lucrate la roată, din pastă fină, bine arsă, oase de animale și chirpici în cantități reduse. Alături de materialul ceramic aparținând sec. IV - V d. Hr., în umplutura gropii au fost găsite și fragmente ceramice din pastă grosieră, lucrată la mână, atribuite culturii Boian.

Groapa 107 a fost identificată în caroul 49. Are formă circulară în plan, cu

diametrul de 0,75 m, și cilindrică în profil. Umplutura sa conținea material ceramic relativ redus, fragmente cenușii, din pastă grosieră, având ca degresant pietricele și nisip, lucrate la roată (Pl. III, 3) și la mână, cenușii din pastă fină lucrate la roată și galben - cărămizii din pastă fină și grosieră lucrate la roată și la mână. Inventarul gropii era completat de câteva oase de animale și chirpici.

Groapa 108 a apărut tot în caroul 49. Are formă ovală în plan și cilindrică, cu fundul plat, în secțiune. cu dimensiunile 1,30 x 1,10 m. Este parțial tăiată de gropile 105 și 107. Umplutura este pământ negru tasat. Materialul arheologic constă în fragmente ceramice cenușii, lucrate la roată și la mână, din pastă fină și grosieră, fragmente ceramice cărămizii din pastă fină, bine arsă, precum și oase de animale de talie mare, chirpici și pietre.

Groapa 109 identificată parțial în caroul 50, continuă sub profilul vestic al S I. Are formă ovală în plan. A fost surprinsă la adâncimea de 1,54 m și coboară până la 2,90 m față de nivelul actual de călcare. Taie Gr. 110. Materialul ceramic este bogat și constă din fragmente cenușii lucrate la roată și la mână, din pastă fină și grosieră, câteva fragmente cărămizii din pastă fină, bine arsă, oase de animale de talie mare și chirpici.

Groapa 110 a apărut parțial în carourile 50 - 51 și continuă dincolo de limita de vest a S I; în partea de sud este tăiată de Gr. 109. Identificată la adâncimea de 1,50 m coboară până la 2,40 m față de nivelul actual de călcare. Are formă circulară în plan și cilindrică, cu fundul aproape plat, în secțiune. Umplutura era pământ maroniu tasat, segmentat înspre partea inferioară de lentile de lut galben. Materialul arheologic era format din fragmente ceramice cenușii lucrate la roată, din pastă fină și zgrunțuroasă, unele fiind decorate cu linii incizate în val sau orizontale (Pl. III, 4-5), puține fragmente ceramice cărămizii, lucrate la roată și la mână, din pastă fină și grosieră, având ca degresant scoică pisată, brocuri de zgură, oase de animale de talie mare și chirpici.

Groapa 111 surprinsă în caroul 52, are formă circulară în plan (diametrul 0,40 m) și cilindrică, cu fundul rotunjit, în secțiune. Umplutura era pământ negru tasat. Apare la adâncimea de 1,47 m și coboară până la 2,10 m. Materialul arheologic consta în câteva fragmente ceramice cenușii specia ciment, lucrate la roată, chirpici și un fragment de os de animal.

Groapa 112 s-a văzut la adâncimea de 1,50 m și cobora până la 2,39 m, în caroul 52. Are formă oval - alungită în plan, cu dimensiunile 1,14 x 0,68 m, și cilindrică, cu fundul rotunjit, în secțiune. Umplutura era pământ negru tasat cu lentile de lut galben la partea inferioară și conținea fragmente ceramice cenușii din pastă fină și specia ciment lucrate la roată și la mână, un fragment cărămiziu, din pastă fină, chirpici, pietre și puține oase de animale. În umplutura gropii erau antrenate și fragmente ceramice lucrate la mână, din pastă grosieră, arse neuniform aparținând epocii neolitice.

Groapa 113 identificată parțial în caroul 53, continuă sub profilul de est al S I. Are formă ovală în plan și cilindrică, cu fundul plat, în secțiune. Apare la adâncimea de 1,47 m și coboară până la 2,20 m față de nivelul actual de călcare. Umplutura este pământ negru tasat în partea superioară și maroniu închis spre partea inferioară.

Conținea puține fragmente ceramice, cenușii și cărămizii, din pastă fină și grosieră, lucrate la roată, cărbuni, chirpici și oase de animale de talie mare.

Groapa 114 a apărut parțial în carourile 54-55 și continua sub profilul vestic al secțiunii. Are formă ovală în plan și cilindrică, cu fundul plat, în secțiune. Identificată la adâncimea de 1,58 m coboară până la 2,54 m față de nivelul actual de călcare. Materialul arheologic constă din numeroase fragmente ceramice cenușii, preponderent lucrate la roată, din pastă fină și grosieră, un fragment cu decor incizat, 5 fragmente ceramice cărămizii lucrate la roată, câteva brocuri de zgură, cantitate relativ redusă de chirpici și oase de animale de talie mare. La umplerea gropii au fost antrenate câteva fragmente ceramice neolitice, din pastă grosieră.

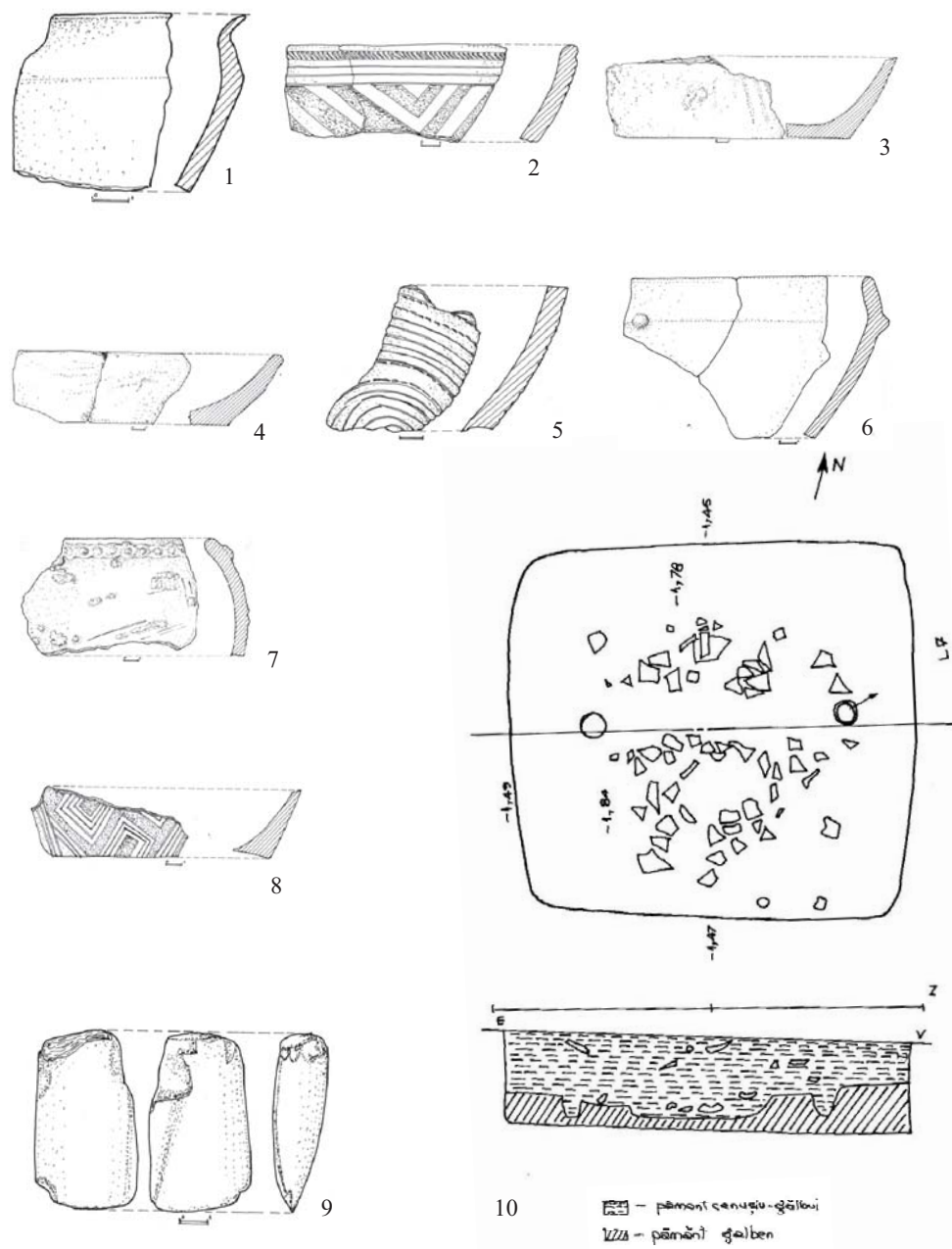
Groapa 115 a apărut parțial în S I, în carourile 55-56, și continuă sub profilul estic al acesteia. Are formă rotundă în plan și cilindrică, cu fundul rotunjit, în secțiune. Surprinsă la adâncimea de 1,46 m, coboară până la 2,37 m. Umplutura este pământ negru tasat, în care apar, spre partea inferioară, lentile de lut galben. Materialul arheologic constă din fragmente ceramice cenușii din pastă fină și specia ciment, lucrate preponderent la roată, precum și câteva cărămizii, din pastă fină, bine arsă, oase de animale de talie mare, fragmentare, dinți de rumegătoare și puțini chirpici.

Groapa 116 surprinsă parțial în S I, în carourile 55-56. Are formă ovală în plan și cilindrică în profil. A apărut la adâncimea de 1,46 m și coboară până la 1,93 m față de nivelul actual de călcare. Umplutura era pământ negru tasat, segmentat în partea inferioară de lentile de lut galben. Materialul arheologic constă din fragmente ceramice cenușii, din pastă fină (Pl. III, 6) și grosieră, având ca degresant nisip și pietricele, lucrate la roată și la mână, galbene și galben - cărămizii lucrate la roată, chirpici și oase de animale în cantități mici. În umplutură erau antrenate și fragmente ceramice neolitice, din pastă grosieră, arse neuniform.

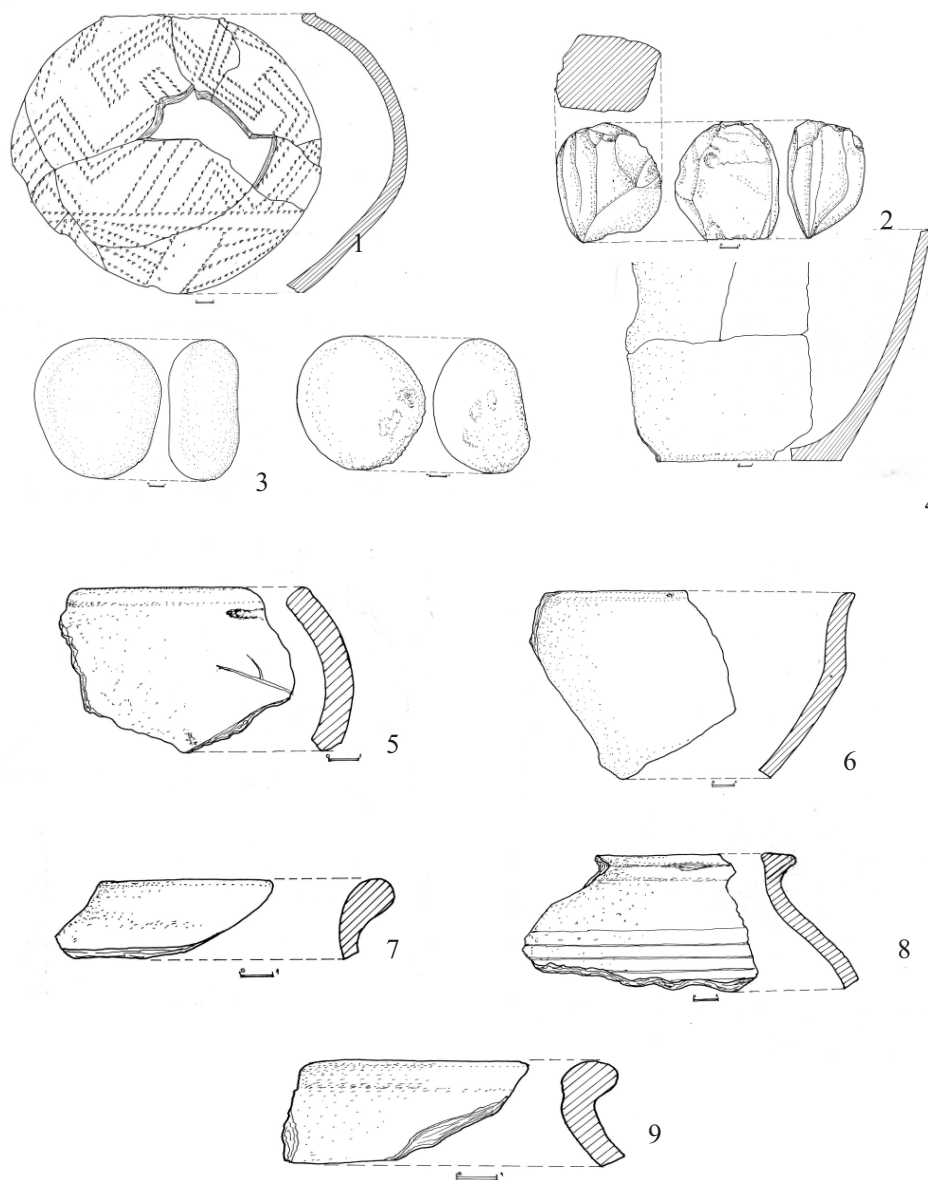
Civilizația medievală românească:

Groapa 98 a apărut în caroul 23, la adâncimea de 0,90 m, fiind suprapusă de o fundație din beton, și coboară până la 2,92 m față de nivelul actual de călcare. Are formă circulară, în plan și oval-alungită, cu umăr și fundul rotunjit, în secțiune. Umplutura era pământ negru afânat în care s-au găsit fragmente ceramice roșii, bine arse, din pastă fină, lucrate la roată, chirpici și oase de păsări și de animale de talie mică. În umplutură erau antrenate fragmente ceramice din pastă grosieră și fină, lucrate la mână, specifice culturii Boian, precum și 4 așchii de silex.

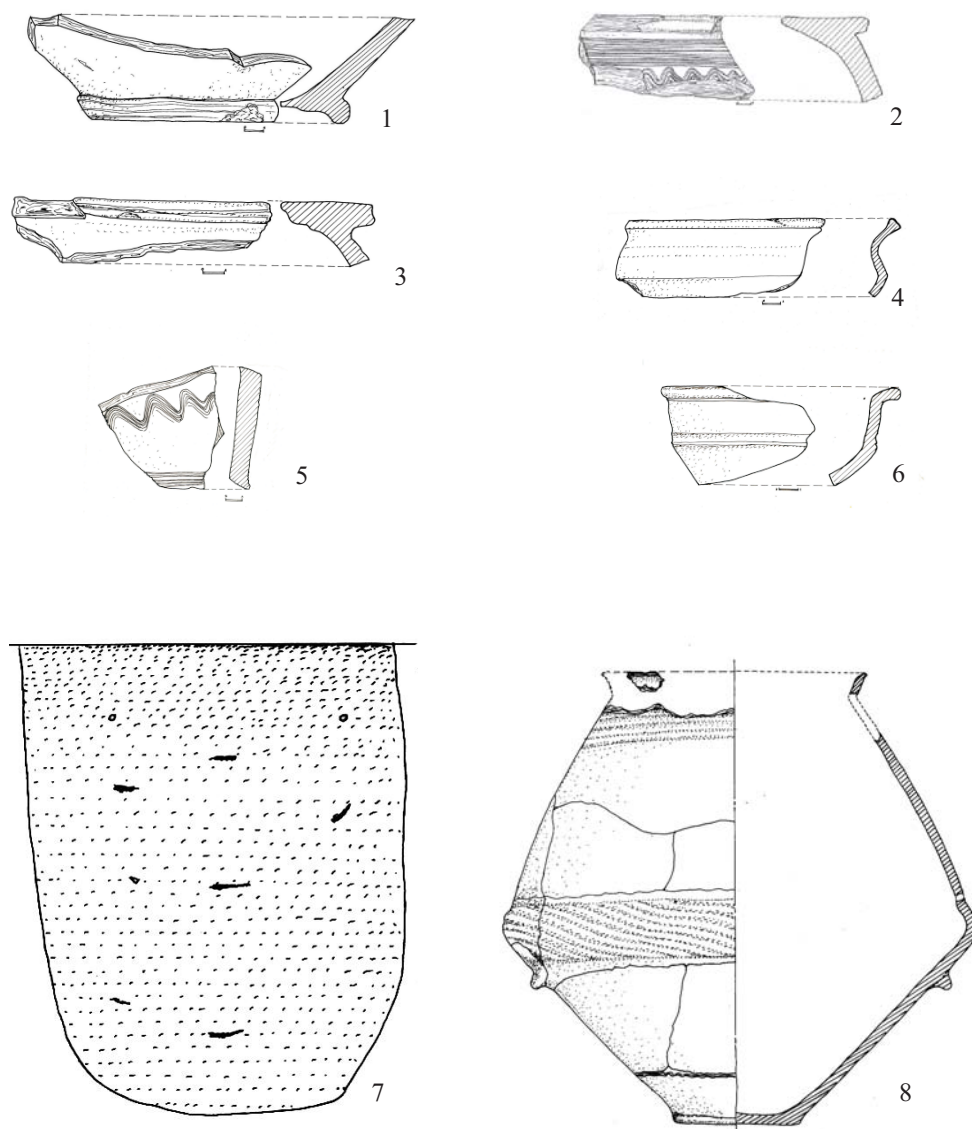
În secțiunea S I au fost surprinse și două gropi recente, în carourile 43 și 45, la adâncimea de 0,80 m, precum și un șanț recent care străbate secțiunea pe direcția est – vest, în caroul 44, la aceeași adâncime.

PL.I. Locuința 7: fragmente ceramice (1-8), dălțiță (9), plan și secțiune (10)

Pl. II. 1-3. Vas, nucleu și frecătoare din groapa 99; 4-6. fragmente ceramice din locuința 8;
7-9. fragmente ceramice din groapa 101.

Pl.III. Fragmente ceramice din : groapa 103 (1), groapa 106 (2), groapa 107 (3), groapa 110 (4-5), groapa 116 (6). Profilul gropii 104 (7) și vasul descoperit în groapa 104(8).

UN MORMÂNT ÎN CISTĂ DESCOPERIT LA MLĂJET, JUD. BUZĂU

Sebastian MATEI

În luna iulie a anului 2004, pentru a da curs unei semnalări privind existența unui „zid” de piatră, ne-am deplasat în localitatea Mlăjet pentru a verifica această informație. În urma observațiilor făcute la fața locului s-a constatat prezența unei ciste construită din lespezi de gresie, în interiorul căreia s-au găsit oseminte umane provenind de la mai mulți indivizi și fragmente ceramice. Respectiva descoperire, pusă în evidență cu ocazia săpării unei gropi septice, cu dimensiunile de 3,50 x 3,50 m, se află pe proprietatea Nuței Alexandru, care este și autoarea semnalării, proprietate situată la intrarea în localitatea Mlăjet, pe partea stângă a drumului, în punctul numit de localnici „*Lunca Topilei*” nu departe de albia râului Buzău (Pl. I/1-2).

Curiozitatea exagerată a celor care au găsit mormântul, graba proprietarilor de a-și vedea investiția terminată și lentoarea cu care a circulat informația până la noi, a dus la pierderea unor detalii importante privind poziția defuncțiilor și a inventarului, precum și distrugerea și pierderea unei părți însemnate din schelete și inventarul ceramic. Mai trebuie consemnat și faptul că primii care au aflat de această descoperire au fost angajații poliției din Nehoiu. Aceștia s-au deplasat la Mlăjet și au recuperat ce mai rămăsese din osemintele și inventarul ceramic. De asemenea pământul extras din groapa septică a fost degajat și transportat împreună cu alte zeci de tone de pământ rezultate în urma nivelării și săpării fundației unei vile, într-un loc pe care nu îl cunoaștem. Deși teoretic s-ar fi putut recupera și restul de material, practic nu a fost posibil datorită lipsei de timp și suportului tehnic necesar. În scurtă perioadă de timp pe care am avut-o la dispoziție am realizat fotografii, un plan și o scurtă descriere a situației, după care cista a fost scoasă și transportată a două zi la Muzeul Județean Buzău. Tot a doua zi am reușit să obținem și resturile de oseminte umane și fragmentele ceramice recuperate la fața locului de Poliția orașului Nehoiu.

Descrierea mormântului

Data fiind situația de mai sus nu s-a putut surprinde nivelul de săpare a gropii mormântului. Groapa a avut probabil o formă rectangulară, fiind săpată într-un pământ galben, foarte dur, oprindu-se într-un strat de pietriș și nisip. În această groapă s-a amenajat o cutie de formă rectangulară, din lespezi de gresie, ce avea dimensiunile de 100 x 80 cm și fundul la adâncimea de 60 cm, pavat, după informațiile orale primite, cu bolovani mari de râu. Modul de amenajare a cistei a fost următorul: între două lespezi mai lungi, una aflată la vest, cu dimensiunile de 150 x 55 x 8 cm și cealaltă la

est cu dimensiunile de 112 x 60 x 6 cm, au fost fixate alte două mai scurte și cu dimensiuni aproximativ egale, respectiv 85 x 45 x 6 cm (Pl. I/3; Pl.II/1-3). Cista nu a fost acoperită cu un capac de piatră ci probabil cu unul din lemn, deși nu avem elemente în acest sens.

Față de nivelul actual de călcare, partea superioară a cistei se află la adâncimea de 2,30 m, peste care s-a aflat un strat de pământ galben, compact, gros de 1,80 m, suprapus de nivelul vegetal. Adâncimea mare la care a fost descoperită cista ar putea fi pusă pe seama mișcărilor aluvionare de pe dealul din imediata apropiere. Nu sunt indicii privind existența unei movile funerare care să fi acoperit cista, nici la suprafața solului și nici în profilele gropii septice.

Analiza antropologică efectuată de Mihai Constantinescu și Nicolae Mirițoiu pe resturile de oseminte umane recuperate, a pus în evidență existența a trei indivizi, respectiv doi maturi și un adolescent¹. Date fiind condițiile descoperiri, nu putem cunoaște poziția în cadrul mormântului a celor trei defuncți, dar având în vedere dimensiunile relativ mici ale cistei putem doar aprecia că au fost depuși în poziție chircită. Din informațiile pe care le-am obținut de la muncitori, se pare că schelete erau așezate pe un pat de bolovani mari de râu, care ulterior au fost scoși.

Din inventarul mormântului nu s-au păstrat decât câteva fragmente ceramice provenind de la două vase. Primul vas, din care s-a păstrat un fragment din partea superioară, avea gâtul cilindric, gura ușor evazată și buza dreaptă în timp ce corpul a avut probabil o formă globulară sau bitronconică. Vasul a fost modelat dintr-o pastă semigrosieră, având în compoziție pietricele, cioburi pisate și chiar o bucățiță de gresie. Suprafața, bine netezită, avea o culoare cărămizie. Decorul consta din două brăie alveolate, unul dispus sub buză iar celălalt pe umăr (Pl. I/4; III/1). Din cel de al doilea vas nu s-au păstrat fragmente care să ne ofere o descriere explicită a formei. Putem doar preciza că partea inferioară a fost tronconică, iar decorul, care nu știm în ce zonă a vasului a fost plasat, consta din incizii late, paralele. Pasta din care a fost modelat vasul este semifină, omogenă, de culoare cărămizie, având în compoziție nisip și mai rar pietricele. (Pl. I/5; III/2)

Prezența unei pete verzi pe oasele antebrațului drept al unuia dintre schelete, ar putea indica existența unei brățări, care nu a fost găsită.

Fragmentele ceramice din acest mormânt își găsesc bune analogii în așezarea și necropola birituală, cu morminte săpate în stâncă, de la Năeni – Colarea² (jud. Buzău) în așezarea de la Târcov³ (jud. Buzău) și în necropola cu morminte în cistă de piatră de la Pietricica⁴ (jud. Prahova), toate fiind încadrate în epoca timpurie a bronzului.⁵

¹ Analiza antropologică detaliată este publicată de autorii menționați, în prezentul volum.

² A. Vulpe, V. Drâmbocanu, *Cercetări arheologice în raza comunei Năeni (Buzău)*, SCIVA, 2, 1981, p. 171 – 193, fig. 3, 4, 8, 9;

³ R. Andreescu, *Sondajul arheologic efectuat la Târcov – Vf. Dîlma, jud. Buzău*, în *Cercetări Arheologice*, 9, 1992, p. 44 – 45, p. fig. 1 – 4;

⁴ I. Motzoi – Chicideanu, Mihai Constantinescu, *Bronze Age funeral discoveries in Pietricica (county Prahova)*, în EA – online, March, 2003 ([www. Archaeology.ro/ imc_pietricica_ eng.htm](http://www.Archaeology.ro/imc_pietricica_eng.htm)); Idem, *Complexul funerar de la Pietricica, jud. Prahova. Raport asupra cercetărilor din anii 2003 – 2003*, comunicare susținută la Sesiunea de Comunicări Științifice „Milenii Tezaurizate. Creație și spiritualitate, Buzău, 1-2 iulie 2004, unde autorii citați au dezbătut pe larg problematica cronologică

*

Această descoperire funerară de la Mlăjet nu este singulară. Între anii 1975 – 1980 au fost descoperite întâmplător în raza aceleiași localități, câteva morminte în cistă de la care nu avem amănunte cu privire la localizarea mai precisă a acestora, precum și la amenajarea funerară, poziția defuncțiilor și a inventarului. Din două asemenea morminte, descoperite în anul 1980 s-au păstrat doar două vase – askos, câte unul în fiecare mormânt, aflate la Muzeului Județean Buzău (nr. inv. 22447 și 22448) ⁶. Vasele sunt modelate dintr-o pastă semigrosieră cu pietricele în compoziție, suprafața lor este relativ bine netezită și au o culoare maronie. Decorul constă din două mici proeminențe conice plasate pe pânțele (Pl. III/3-4).

Morminte în cistă, din epoca timpurie a bronzului, similare descoperiri de la Mlăjet, sunt prezente relativ numeroase în zona de curbură a Carpaților și în depresiunea Brașovului, majoritatea fiind descoperite întâmplător, cu inventare deranjate sau pierdute ⁷. Grupul de morminte în cistă de la Mlăjet din care face parte și recenta descoperire, este plasat în cadrul grupei Monteoru ⁸. Având în vedere analogiile existente privind materialul ceramic, se poate lua în discuție existența a două orizonturi cronologice și anume: cele două morminte descoperite în 1980 și plasate la nivelul stilului ceramic IC4-1 ⁹ sunt mai timpurii decât mormântul descoperit în 2004 care este contemporan stilului ceramic IC4-2 sau cu orizontul Năeni - Schneckenberg ¹⁰.

Prezența acestui grup de morminte în raza localității Mlăjet, pe malul râului Buzău, ar putea sugera existența unei necropole, astfel că efectuarea unor cercetări sistematice ne-ar putea oferi informații prețioase privind manifestările funerare în cistă de piatră din epoca timpurie a bronzului.

---

a bronzului timpuriu din zona de curbură a Carpaților, pe baza descoperirilor de la Sărata-Monteoru, Năeni – Colarea, Năeni – Zănoaga și Odaia Turcului.

⁵ Acest orizont de descoperiri este atribuit de către A. Vulpe, grupului cultural Năeni – Schneckenberg (A. Vulpe, V. Drâmbocanu, SCIVA, 2, 1981, p. 171 – 193), în timp ce E. Zaharia (*Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, București, 2000, p. 102-104, vocea Monteoru) și I. Motzoi – Chicideanu (*Câteva observații asupra culturii Monteoru*, în Mousaios, VIII, 2003, p. 37 – 59), îl atribuie culturii Monteoru, remarcând doar influențe din cultura Schneckenberg.

⁶ Cele două vase au fost introduse în circuitul științific, dar extrem de succint, fiind atribuite orizontului de descoperiri de tip Zimnicea, în acest sens vezi P. Roman, *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României*, SCIVA, 1, 1986, p. 35, fig 2/1-2.

⁷ O sinteză a înmormântărilor în cistă din eneoliticul final și epoca bronzului în regiunea cuprinsă între Nistru și Tisa vezi la I. Motzoi-Chicideanu, Ghe. Olteanu, *Un mormânt în cistă din piatră descoperit la Văleni – Dâmbovița*, în SCIVA, 1-2, 2000, p. 3 – 70.

⁸ *Ibidem*, p. 14, fig. 8

⁹ Vezi I. Motzoi-Chicideanu, în *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, București, 2000, p. 86, vocea Mlăjet.

¹⁰ Vezi nota 4 și 5.

Abstract

In 2004, in summer, it was accidentally discovered, when some workers digged a septic pit, an inhumation grave in a stone box on the bank of Buzău river, at the entrance of Mlăjet village. The grave was very disturbed by those men who had worked there and only few parts of human skeletons and inventory were recovered.

The stone box, made on slabs, grit stones, has 100 x 80 x 60 cm sizes. It was found at 2,30 m in bottom from the actual level. Inside that stone box, it was discovered the bones of three defuncts, two mature people and one teenager, and ceramic shards from two vessels. The ceramic shards from that grave have good analogies in the necropolis and settlement of Năeni – Colarea (Buzău county), in the settlement of Târcov (Buzău county) and in the necropolis of Pietricica (Prahova county). All these are dated in the Early Bronze Age.

This discover from Mlăjet is not the only one. Between 1975 – 1980 some graves in the stone box were approximately discovered in the same places, but we don't have details about a more exactly localization of these, about funeral building, defuncts position and inventory.

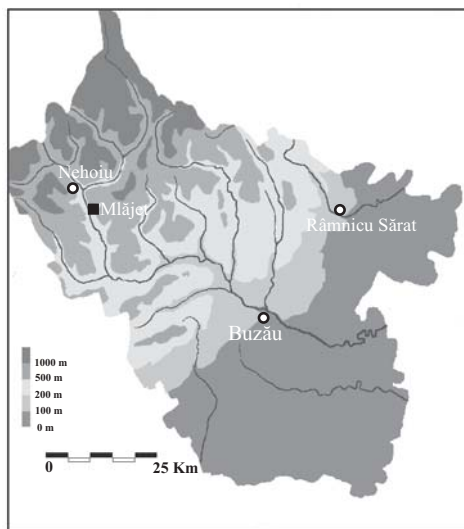
This graves group from Mlăjet village, on the bank of Buzău river, may suggest the existence of one necropolis, thus some systematic researches could offer very important informations about funeral manifestations in the stone box in the Early Bronze Age.

Plates:

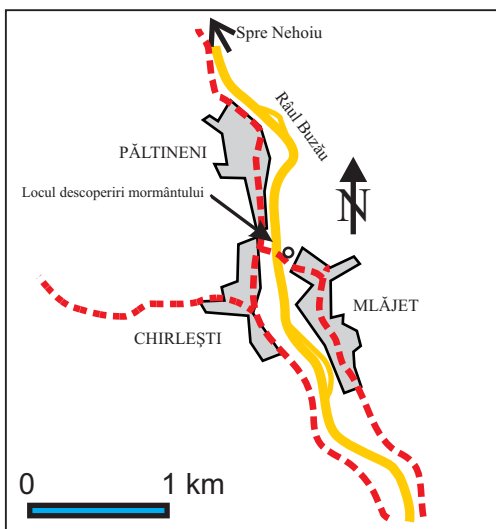
Plate I – 1. Mlăjet village localization on the Buzău county map; 2. The grave localization; 3. Septic pit and stone box plan; 4 – 5. Vessel shards discovered inside the stone box;

Plate II – 1-3. Photos with the septic pit and the stone box.

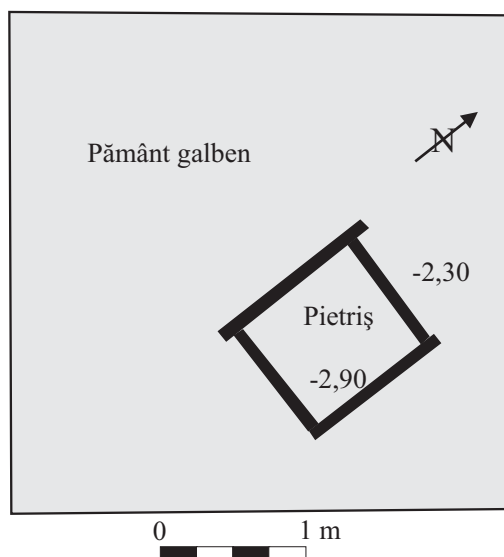
Plate III – 1. Vessel shards found inside the stone box; 3-4. Vessels found inside two distinct graves, discovered at Mlăjet village in 1980.

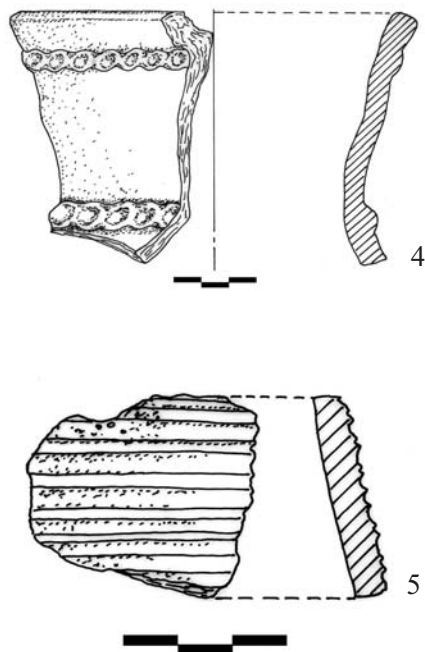
1

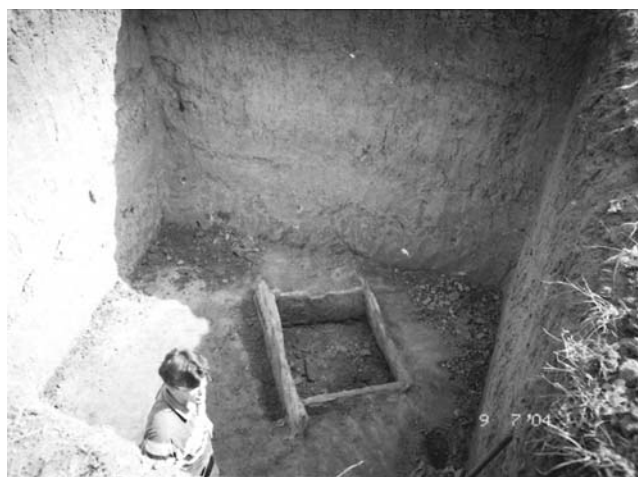
2

3

Planșa I - 1. Plasarea localității Mlăjet pe harta județului Buzău; 2. Localizarea mormântului; 3. Planul gropii septice și a cistei; 4-5. Fragmente de vase descoperite în interiorul cistei;

1

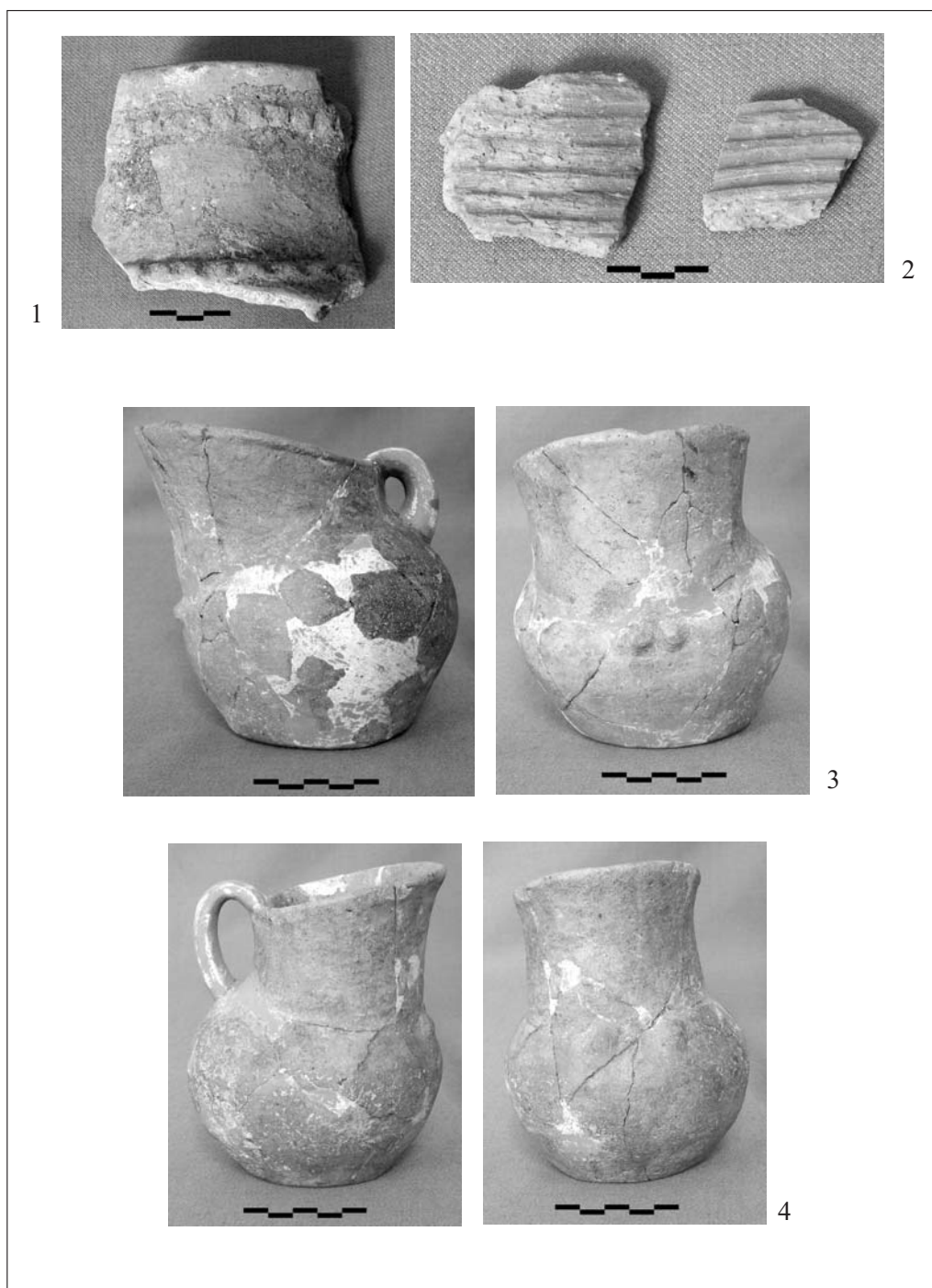

2

3

Planșa II - 1-3. Groapa septică și cista așa cum au fost găsite la fața locului;

Planșa III - 1. Fragmente de vase găsite în interiorul cistei; 3 - 4. Vase găsite în două morminte distincte descoperite la Mlăjet în anul 1980;

MORMÂNTUL ÎN CISTĂ DE LA MLĂJET, JUD.BUZĂU -analiză antropologică-

Mihai CONSTANTINESCU, Nicolae MIRIȚOIU

În februarie 2005, Muzeul Județean Buzău¹, ne-a furnizat pentru analiză, materialele osteologice provenite dintr-un mormânt în cistă, descoperit fortuit în vara anului 2004, la Mlăjet, jud. Buzău și datat în epoca timpurie a bronzului².

Este vorba despre un caz aparte, în același mormânt fiind identificate, după numărul de femure, osemintele a trei indivizi. Astfel, sunt prezente două perechi de femure aparținând unor adulți-maturi, de sexe diferite și un al cincelea femur provenind de la un adolescent, probabil de sex masculin (fig. 1b).

Starea de conservare a materialului osteologic este foarte bună, însă, o parte însemnată a acestuia nu a fost recoltată la descoperirea mormântului, fapt confirmat și de numeroasele rupturi proaspete ale oaselor. Unele oase, precum scheletul mâinilor, picioarelor, omoplații, vertebrele, coastele nu sunt prezente, iar altele, precum oasele bazinului sau claviculele sunt foarte slab reprezentate.

Remarcăm faptul că, radiusul și cubitusul drept de la scheletul 1 prezintă o pigmentație verzuie a suprafeței, probabil de la un obiect de bronz nerecuperat.

Scheletul 1

Craniul este reprezentat prin frontalul incomplet la care sunt atașate porțiunile anterioare ale parietalelor, precum și câteva fragmente din occipital (fig. 1a). Mandibula este păstrată fragmentar, fiind păstrați în alveole molarii 1-3 din partea stângă și premolarul 2 și molarul 1 din dreapta.

La membrele superioare, ambele humerusuri au epifizele proximale distruse în timpul recoltării materialului, fiind păstrate fragmentar și ambele radiusuri (partea proximală de la stângul și cea distală de la dreptul), alături de un fragment din cubitusul drept.

Membrele inferioare sunt reprezentate prin ambele femure, stângul cu epifiza distală distrusă, iar dreptul fără cea proximală, din tibii fiind prezente doar o parte a corpului celei stângi, dreapta păstrând doar unele fragmente din corp și epifiza distală.

---

¹ Mulțumim și pe această cale domnilor Dorin Sârbu și Sebastian Matei, pentru înțelegerea acordată.

² Pentru situația arheologică vezi p. .... din prezentul volum.
Mousaios X, Buzău, 2005, p. 25-30

Diagnoza sexului și vârstei

Relieful glabelar și arcurile supraciliare marcate, cu margini supraorbitale puternice, precum și grosimea oasele craniului, cu creste temporare marcate, fruntea înaltă, înclinată și bosele frontale șterse, ne indică un individ de sex masculin³. Această concluzie este întărită și de funcțiile discriminante pentru femure, tibii și humerusuri, care, de asemenea indică sexul masculin⁴.

În ceea ce privește indicatorii de vârstă, uzura dentară este pronunțată, molarii având suprafața oclusală acoperită de dentină, gradul 5 după Brothwell⁵. Aceasta, alături de sinostoza completă endocranian a suturii coronare, indicând un individ încadrabil în categoria *maturus*, cu o vârstă la deces în jur de 50 de ani.

Caractere antropologice

Scheletul postcranian este eutrofic și prezintă inserții musculare foarte marcate. Femurele au o linie aspră foarte dezvoltată, cu un pilastru mijlociu-puternic, platimere în regiunea subtrohanteriană, iar tibiile sunt aplatizate, cu indicele cnemic platiknem (vezi dimensiunile și indicii în tab.1-2).

Scheletul 2

Din craniu acestui individ i-au putut fi atribuite doar un fragment din regiunea anterioară a frontalului, precum și partea posterioară a parietalelor cu sutura sagitală (fig. 1a).

Centura scapulară este reprezentată numai printr-un fragment de claviculă, iar membrele superioare printr-un fragment din partea distală a humerusului drept și alte două fragmente din diafizele humerale.

Din membrele inferioare s-au păstrat ambele femure, distruse în zona epifizelor, (păstrându-se și un cap femural întreg), precum și două fragmente din corpul tibiilor.

Diagnoza sexului și vârstei

Caracteristicile morfologice generale ale scheletului, indică un individ de sex feminin. Reliefurile frontale sunt slab dezvoltate, glabela este de gradul 0 după Broca,

³ D. Ferembach, I. Schwidetzky, M. Stloukal, *Recommandation pour déterminer l'âge et la sexe sur le squelette*, Bull. et Mém. de la Soc. D'Anthrop. de Paris, ser. 13, 6, 1979, 1, p. 16, tab. II; L.E. Hoyme, M.Y. Ișcan, *Determination of sex and race: accuracy and assumptions*, in M. Y. Ișcan, K. A. R. Kennedy, (eds.), *Reconstruction of life from the skeleton*, New-York, 1994, p. 53-93; Gy. Acsádi, J. Nemeskéri, *History of human life span and mortality*, Budapesta, 1970, p. 76, tab. 10.

⁴ M. Černý, St. Komenda, *Geschlechtsbestimmung von Humerus und Femur mit Hilfe der Diskriminanzanalyse*, Anthropologie, 14, 1976, 1-2, p. 67-70; D. Pettener, P. Brasili Gualandi, *La fusione Discriminante nella diagnosi del sesso in base ai caratteri metrici del femore*, Antropologia contemporanea, 2, 1979, 1, p. 59-68.

⁵ D.R. Brothwell, *Digging up Bones*, Oxford, 1981, p. 72, fig. 3.9; Vezi și Tim D. White, *Human Osteology*, San Diego, 1991, p. 312, fig. 16.3.

arcurile supraciliare sunt nule, iar marginile supraorbitale sunt subțiri și ascuțite⁶. În același timp, funcțiile discriminante pentru femure indică un individ de sex feminin⁷.

Indicatorii de vârstă sunt slab reprezentați, însă pe baza caracteristicilor morfologice generale ale oaselor păstrate, alături de observația că partea posterioară a suturii sagitale este închisă endocranian, concluzionăm că avem de-a face cu un individ încadrabil în categoria *maturus*.

Caractere antropologice

Scheletul postcranian este eutrofic și prezintă inserții musculare foarte șterse, impresia generală fiind că scheletul era gracil, mijlociu. Din păcate, au putut fi măsurate doar puține dimensiuni (vezi dimensiunile și indicii în tab. 2).

Femurele cu o linie aspră slab dezvoltată au un pilastru nul și sunt foarte aplatizate (hiperplatimere) în regiunea subtrohanteriană.

Scheletul 3

Este reprezentat doar de femurul stâng, care are epifiza distală nesudată (și lipsă), iar cea proximală sudată, dar cu urme vizibile la capul femural și la trohanterul mare (lungimea fără epifiza distală fiind de 436 mm).

Dimensiunile mari ale osului și inserțiile musculare puternic reliefate, cu un pilastru puternic, ne duc la concluzia că avem de-a face cu un individ de sex masculin, stadiul sinostozei epifizelor indicând o încadrare în categoria *juvenis*, cu o vârstă de 17-18 ani⁸.

De asemenea, se mai păstrează o serie de fragmente din crani și oasele lungi, două fragmente de coxal cu fațeta auriculară și fosa acetabulară, care nu au putut fi atribuite, datorită lipsurilor însemnate din scheletele celor trei indivizi.

Concluzionând, putem spune că avem de-a face cu un mormânt triplu, conținând resturile a trei defuncți, doi maturi, un bărbat cu o vârstă în jur de 50 de ani, o femeie matură și un adolescent cu o vârstă de 17-18 ani. Lipsurile majore din reprezentarea scheletelor, datorate recuperării din teren a materialelor, nu ne permit însă discuții amănunțite asupra caracteristicilor antropologice. Puținele observații metrice și morfoscopice care au fost posibile își au însă importanța lor, în studierea înmormântărilor în ciste de piatră de la Curbura Carpaților, neexistând până în prezent asemenea detalii.

⁶ D. Ferembach, I. Schwidetzky, M. Stloukal, *op. cit.*, p. 11, tab. I; Gy. Acsádi, J. Nemeskéri, *op. cit.*, p. 76, tab. 10.

⁷ D. Pettener, P. Brasili Gualandi, *op. cit.*, p. 59-68.

⁸ D. Ferembach, I. Schwidetzky, M. Stloukal, *op. cit.*, p. 16, tab. II; L.E. Hoyme, M.Y. Ișcan, *op. cit.*, p. 53-93; Gy. Acsádi, J. Nemeskéri, *op. cit.*, p. 113, tab. 26.

Tabelul 1. Schelet cranian – dimensiuni și indici

Nr. Martin / Dimensiuni și indici	Schelet 1
5. n – b arc	145
7. n – b coardă	120
9. ft – ft	98,5

Tabelul 2. Schelet postcranian – dimensiuni și indici

Nr. Martin / Dimensiuni și indici	Schelet 1		Schelet 2		Schelet 3	
	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.
Humerus						
4. lățime ep. distală	59,5	-	-	-	-	-
5. diam. max.	25,5	25,9	-	-	-	-
6. diam. min.	19	21,6	-	-	-	-
7a. perim. mijl.	75	79	-	-	-	-
6:5. i. secț.	75,50	83,39	-	-	-	-
Femur						
1. lung. max. (fără epif. distală)	-	-	-	-	-	436
6. diam. sagit. mijl.	34,5	34,5	24,5	25,0	-	29,5
7. diam. transv. mijl.	29	26,5	25,5	25,6	-	24,5
8. perim. mijl.	98	95	78	77	-	83
9. diam. transv. subtroh.	33	35,5	32	33,6	-	35
10. diam. sagit. subtroh.	26	26,5	21	21,6	-	24
18. diam. vert. cap	-	47	42	-	-	45
19. diam. transv. cap	-	46	42	-	-	44
6:7. i. secț. mijl. (pilastric)	118,96	130,18	96,07	97,65	-	120,40
10:9. i. secț. sup. (platimeric)	78,78	74,64	65,62	64,28	-	68,57
Tibie						
8. diam. sagit. mijl.	-	36,6	-	29,3	-	-
9. diam. transv. mijl.	-	25,4	-	19,8	-	-
8a. diam. sagit. f.n.	-	41,3	-	-	-	-
9a. diam. transv. f.n.	-	24,9	-	-	-	-
10. perim. mijl.	-	100	-	77	-	-
8a: 9a. i. cnemic	-	60,29	-	-	-	-

Fig. 1. a. Craniile celor doi maturi; b. Femurele celor trei indivizi.

Abstract

The skeletons under analysis were accidentally discovered in spring 2004, at Mlăjet village, County of Buzău, in a slab-cist grave, dated in Bronze Age Schneckenberg culture. In the same grave there were identified three individuals, by the number of femurs, two pairs belonging to two mature-adults of different sexes, and one femur belonging to a male adolescent.

State of preservation is very good, but a large part of the human remains was never recovered from the grave site.

The right radius and ulna from the first skeleton show a green pigmentation, probably from a bronze object, never recovered.

Skeleton 1: the secondary elements of the skull along with the discriminated functions for femurs, tibia and humerus, indicate male sex. Age of death was tracked by dental abrasion and the complete suture endocranially of the coronary suture, was around 50 years old. The skeleton is eutrophic and it has strong muscular insertions.

Skeleton 2: the general traits of the skeleton, along with the secondary elements of the skull and with the discriminated functions for femurs, indicate female sex. Age of death was most probably mature.

Skeleton 3: it is represented only by the distal epiphyses un-fused, and lacking. The long dimensions of the bone (436 mm) and the strong muscular insertions indicate a male sex, age of death, as tracked by un-sutured epiphyses, being around 17-18 years old.

Figures:

Figure 1.a. The skulls of the two adults.

Figure 1.b. The femurs of the three individuals.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA CÂRLOMĂNEȘTI-LA ARMAN (Campania 2004)

Ion MOTZOI-CHICIDEANU, Dorin SÂRBU

În cursul toamnei 2004 au fost continuate săpăturile arheologice în cimitirul din epoca bronzului de la Cârlomănești, punctul *La Arman*¹, jud. Buzău, unde, în cursul unei scurte intervenții de salvare efectuate în anul 2001, fusese salvat un mormânt de înhumatie². Campania din anul 2003 a constituit prilejul descoperirii a 15 complexe funerare, dintre care unele cu structuri mai puțin obișnuite pentru cimitirele monteorene³. Un interes aparte îl prezintă și depunerea din bronzul târziu⁴, care suprapune înmormântările ce se plasează într-o vreme corespunzătoare stilurilor ceramice/fazelor Monteoru Ic2-M.Ib. Perimetrul necropolei se întinde pe o arie destul de mare, din care cea mai mare parte este suprapusă astăzi de gospodăriile din extremitatea sudică a satului Cârlomănești, astfel că multe complexe au fost deja deranjate, iar altele sunt amenințate de activitățile umane (Fig. 1).

Inițial se preconiza deschiderea a două suprafețe, din care una alături de S. II/2003, iar a doua pe terenul din spatele gospodăriei lui Marian Sandu, dar colectivul de cercetare și fondurile, ambele reduse, au împiedicat acest lucru, astfel că s-a trasat o nouă suprafață doar pe platoul *La arman*, paralelă către nord cu S. II/2003 (Fig. 2). Amplasamentul noii suprafețe de cercetare a fost impus, mai întâi, de faptul că în secțiunea deschisă în campania precedentă fuseseră descoperite 15 complexe funerare, cu alte cuvinte, un grup de înmormântări care se putea extinde și către nord, al doilea motiv fiind dictat de resursele limitate.

Imediat sub un sol arabil, cu o grosime variabilă între 0.15-0.20 m, s-au descoperit resturi materiale ce aparțin depunerii monteorene târzii, după cum o arată, fără dubiu, cioburile de la vase cu suprafața brăzdată cu măturica. Aceste materiale erau disipate pe suprafața secțiunii, fără a se grupa în complexe reale decât într-un

---

¹ Colectivul a fost constituit din Ion Motzoi-Chicideanu, de la Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", Dorin Sârbu, de la Muzeul Județean Buzău și Bogdan Cristea, student la Facultatea de Istorie a Universității București. Finanțarea cercetării a fost asigurată de către Muzeul Județean Buzău și Seminarul de Arheologie al Facultății de Istorie a Universității București. Examenul antropologic al osemintelor a fost asigurat de M. Constantinescu și N. Sultana de la Centrul de Cercetări Antropologice "Francisc Rainer".

² I. Motzoi-Chicideanu, D. Gugiu, SCIVA 52-53, 2001-2002, p. 5-41; N. Mirițoiu, A. Soficar, N. Sultana, SCIVA 52-53, 2001-2002, p. 43-51.

³ I. Motzoi-Chicideanu, D. Sârbu, M. Constantinescu, N. Sultana, Mousaios 9, 2004, p. 15-38

⁴ T. Vasilescu, Mousaios 9, 2004, p. 39-50; vezi și V. Dumitrașcu, A. Bălășescu, Mousaios 9, 2004, p. 51-56 pentru determinările paleontologice ale oaselor de animale.

Mousaios X, Buzău, 2005, p. 31-43

singur caz. Terenul fiind arat cu consecvență timp de mulți ani, până la adâncimea de -0.20 m în medie, depunerile sunt deranjate, astfel că o depunere clară, corespunzătoare acestor vestigii nu a putut fi surprinsă. Tot ce se poate spune este că aceste resturi se aflau la partea superioară a unui strat de pământ cenușiu din care pornesc gropile mormintelor pe care le suprapun. După înregistrarea grafică și foto a acestor resturi din bronzul târziu, s-a săpat în continuare, fiind descoperite două complexe funerare monteorene după cum urmează:

Mormântul 16: a apărut la -0.24 m de la nivelul actual de săpare sub forma unei aglomerări de pietre de râu, bolovani de calcar și un bolovan de conglomerat. După curățare s-a observat că suprafața aglomerării de pietre avea o formă aproximativ rectangulară. Masa de pietre a fost secționată pe direcția WSW-ENE pentru a se obține un profil al mormântului (Fig. 3). În cursul cercetării s-a observat că întregul complex se găsea într-o groapă săpată de la partea superioară a unei depuneri de sol cenușiu, iar pietrele de râu și bolovanii de calcar nu au fost aruncați la întâmplare, ci așezați cu o oarecare grijă, căci, aproape de fundul complexului, s-au găsit două vase întregi, iar pe latura de ENE, între marginea gropii complexului și umplutura din pietre s-a găsit o ceașcă cu două torți trase din buză și supraînălțate, întreagă. Printre pietrele din umplutură s-au găsit și câteva care prezentau urme de arsură. Pe fundul gropii s-au găsit câteva fragmente de oase disparate, aflate în stare avansată de putrezire. Din aceste motive nu a putut fi stabilită poziția scheletului. Printre pietrele din umplutură s-au găsit mai multe cioburi disparate, ca și o bucată de chirpic ars, cu urme de nuiiele. După cele trei vase întregi descoperite în mormânt, din care două, ambele cești cu câte două torți trase din buze și supraînălțate, sunt decorate cu linii incizate dispuse în zigzag și suprapuse de un șir de impresiuni circulare mici (Fig. 4/1,3), ca și după cupa nedecorată, cu marginea răsfrântă (Fig.4/2), întregul complex se poate plasa la nivelul stilului ceramic Monteoru Ic1. Din umplutura gropii, sub pietre și imediat deasupra osemintelor, s-au mai recuperat câteva fragmente ceramice (Fig. 5), dintre care unele prezintă un interes oarecum aparte. Este vorba de un ciob de la un vas cu corp sferic, posibil o ceașcă, lucrată din pastă fină, cenușie la culoare, decorat cu o bandă din trei linii incizate, deasupra căreia spațiul este umplut cu împunsături circulare de mici dimensiuni (Fig. 5/4). O manieră cu totul asemănătoare de decor se mai cunoaște în mediul monteorean la Sărata Monteoru⁵ sau Bogdănești⁶. Un alt ciob prezintă un decor cu incizii, specific stilului Monteoru Ic1 (Fig. 5/3).

Mormântul 17: a apărut la -0.37 m de la nivelul actual de călcare, din nou sub forma unei aglomerări de pietre de râu, bolovani de calcar și bolovani de conglomerat. Printre pietre se găseau mai multe cu urme de arsură, unele chiar înroșite puternic. În plan, aglomerarea de pietre avea o formă rectangulară, fiind suprapusă la capătul de VSV de resturi ale depunerii monteorene târzii. Toată masa de pietre de râu și bolovani de calcar, printre care s-au găsit și bucăți de chirpic ars cu urme de nuiiele, a fost depusă într-o groapă săpată în solul steril, ca și în cazul precedent, dintr-o depunere de sol cenușiu. Întregul complex a fost secționat pe direcția VSV-ENE

⁵ Eugenia Zaharia, Dacia NS, 34, 1990, fig. 11/1-5; 12, unde sunt date pentru etapa Ic3.

⁶ Marilena Florescu, C. Buzdugan, ArhMold, 7, 1972, fig. 28/5, 13-14.

pentru observarea structurii pe profil (Fig. 6). La demontarea umpluturii din pietre s-a observat, ca și în cazul M. 16, că pietrele au fost așezate cu grijă, fapt dovedit clar de un vas cu două torți supraînălțate, trase din buză, găsit întreg și în poziție normală pe fundul gropii complexului. La marginea de ENE a complexului, între marginea gropii și umplutura din pietre, s-a mai găsit o bucată mai mare de chirpic ars, cu urme de împletitură de nuiele. Pe fundul gropii, la circa -0.70 m adâncime, a fost descoperit un schelet depus în decubit ventral cu picioarele îndoite din genunchi și culcate pe stânga. În ceea ce privește orientarea scheletului precizăm că avea craniul îndreptat către SV 234°. S-a putut observa că trunchiul se găsea așezat pe partea ventrală, cele două scapule, păstrate fragmentar, găsindu-se deasupra capetelor superioare ale celor două oase humerus. Craniul, spart și deplasat din vechime, se găsea culcat pe partea stângă. O situație cu totul specială este relevată de prezența, sub brațul stâng, a tibiei drepte, dat fiind că nu au fost surprinse urmele vreunui deranjament care să explice poziția cu totul insolită a osului. Sub vertebrele cervicale și sub coaste s-au găsit mai multe perle cilindrice și tronconice dintr-o pastă albă, destul de probabil caolin (Fig. 7/1), dar aflate într-o stare de conservare care nu a permis recuperarea decât a câtorva piese. Poziția acestor mărgel, ce au făcut parte dintr-un colier, dovedește, încă o dată, că scheletul fusese așezat pe partea ventrală, la fel ca în cazul M. 11, descoperit în campania precedentă. Vasul cu două torți, descoperit la vest de schelet, aproximativ în dreptul bazinului, este o ceașcă cu două torți supraînălțate, trase din buză, de tip *kantharos* (Fig. 7/2), decorată cu o bandă din segmente lineare în relief, dispuse în zigzag, ornamentație care asigură plasarea complexului la nivelul stilului ceramic Monteoru Ic2. Printre pietrele din partea superioară a umpluturii gropii s-a descoperit un fragment din marginea unui vas cu gura trompetiformă, decorat cu o linie arcuită în relief, putând fi și el plasat, eventual, la nivelul aceluiași stil ceramic (Fig. 7/3).

În afara celor două morminte descrise, în cursul săpăturilor au mai fost descoperite alte două complexe arheologice, dintre care doar unul singur aparține, din punct de vedere stratigrafic, vremii înmormântărilor, celălalt fiind ulterior.

Complexul 15: a apărut la - 0.21 m de la nivelul actual de săpare. Este constituit dintr-un vas pântecos cu două torți pe mijloc, gât aproximativ cilindric și gura dreaptă. Este lipsit de decor. Vasul se găsea, spart pe loc, în poziție oarecum oblică, cu gura înclinată spre est. În jur nu s-a observat vreun contur de groapă, iar la secționarea complexului nici pe cele opt profile nu a fost observată o groapă în care să fi fost depus vasul. Stratigrafic, vasul se găsea în depunerea cenușie, din care au fost săpate gropile mormintelor, fiindu-le, prin urmare, contemporan. Forma vasului este una comună, fiind lipsit de decor, motiv pentru care este mai dificil de a fi atribuit unui stil ceramic (Fig. 8).

Complexul 16: - a fost descoperit la -0.30 m de la nivelul actual de săpare și era plasat la mijlocul secțiunii, parțial sub martorul de sud dintre S. II/2003 și S. III/2004, corespunzând oarecum Cpl. 2/2003. Este constituit din cioburi de la cel puțin două vase, sparte pe loc, care, judecând după suprafața striată, aparțin depunerii monteorene târzii. La mică distanță de ele se mai aflau și câteva oase de animal.

Până în momentul de față, în necropola monteoreană Cârlomănești - *La arman* s-au cercetat 17 complexe funerare, dar numărul mic de înmormântări și suprafața

cercetată redusă, nu ne îngăduie deocamdată considerații privind structura spațiului funerar. Putem doar presupune că mormintele descoperite până acum, par a constitui un grup, dar este cu totul necesară o cercetare extinsă pentru a proba această observație, cu atât mai mult cu cât, către apus, cimitirul a fost distrus de viroaga folosită astăzi ca uliță a satului. Că ne aflăm, eventual, în fața unui cartier/parcelă funerară, pledează oarecum indirect amenajările din pietre prezente la cele mai multe dintre mormintele cercetate, ca și elementul de unitate al tuturor înmormântărilor descoperite, constituit din orientarea predilectă către SV.

Cimitirul pare a fi fost biritual, căci unul dintre mormintele descoperite în 2003 (M. 10), după toate probabilitățile, era de incinerare. Din acest punct de vedere, necropola de la Cârломănești se înscrie în standardul funerar monteorean. Dar particularitățile unora dintre structurile funerare descoperite constituie, deocamdată cel puțin, noutăți pentru standardul funerar monteorean, așa cum este el cunoscut astăzi, ceea ce sporește importanța necropolei de la Cârломănești - *La arman*. Ne referim atât la gropile cu treaptă, cât și la obiceiul umplerii unora dintre gropile mortuare cu pietre, multe dintre ele trecute prin foc. Prezența, în umplutura gropilor sepulcrale, a unor pietre trecute prin foc, la care se adaugă resturile de chirpici provenite de la o structură incendiată, ca și fragmentele ceramice dispartate, provenind de la diferite recipiente, aflate în aceeași poziție, probează existența unor obiceiuri care au mai fost atestate cel puțin într-un alt complex funerar monteorean, descoperit la Năeni-Zănoaga⁷. Credem demn de subliniat și faptul că în ambele morminte descoperite în campania 2004 au fost descoperite cantități impresionante de pietre, așezate cu evidentă grijă, indicii ale unui remarcabil consum de energie socială, fapt ce pledează, la rândul său, pentru un rang social înalt al celor doi defuncți și nu pentru o expresie mortuară punitivă sau sacrificiu, așa cum s-a afirmat, cu destulă naivitate și cu mai multă vreme în urmă⁸.

Importanța cimitirului de la Cârломănești - *La arman* nu poate fi trecută cu vederea chiar dacă deocamdată numărul înmormântărilor descoperite nu este prea mare. Seria particularităților menționate lasă să se întrevadă o variabilitate a obiceiurilor mortuare care-l apropie de cel de la Căndești. În același timp, proximitatea față de stațiunea monteoreană de pe *Cetățuie*, oferă posibilitatea comparării informațiilor obținute în așezare, cu cele din cimitir, problema corespondenței dintre cele două obiective din epoca bronzului nefiind încă soluționată.

⁷ I. Motzoi-Chicdeanu, M. Chicdeanu-Șandor, *Dacia NS*, 38-39, 1994-1995, p. 19-40.

⁸ Cf. Marilena Florescu, A. C. Florescu, *Materiale 15* (Brașov), 1983, p. 114, unde, referindu-se la M. 500 din cimitirul de la Căndești, cu două schelete într-o groapă umplută cu pietre, consideră că: "într-un anumit moment, de grea cumpănă pentru comunitatea tribală, se practicasă un sacrificiu uman, cei doi indivizi cu mâinile și picioarele legate, fiind omorâți cu pietrele care au umplut apoi groapa"!

Archaeological researches from Cârlomănești – *La arman* (The 2004 campaign)

Abstract

In fall 2004 during the second campaign of archaeological researches in the cemetery from Cârlomănești – *La arman*, were discovered other two skeleton burials – graves No. 16 and 17 -. The pits of both tombs were filled up with stones, lime stones and large pieces of burnt adobe, and were dogged in the sterile soil. For each tomb the filling had been carefully arranged in the pits as proved by the vessels discovered on the bottom. For the first grave – No. 16 - the skeleton was fully destroyed so the exact position and orientation could not be registered. In the grave No. 17 the skeleton was found on the bottom lying apparently flexed on the left side, but the upper part of the body was disposed on the belly.

The funerary inventories are represented for the grave No. 16 by a pair of two handled cups, each with a typical decoration of Monteoru Ic1 style and an undecorated cup, and for the grave No. 17 by a two handled cup with a decoration of Monteoru Ic2 style and some kaolin beads from a necklace. In the filling of the grave No. 16 were discovered some shards with parallels in the settlements from Sărata Monteoru and Bogdănești.

Except the burials there were discovered two other archaeological features. The first one – Cpl. 15 – was represented by a single vessel in a small pit dogged from the same level as the tombs but without any traces of inhumation or cremation. The second one – Cpl. 16 – constituted of shards from two pots broken on the spot, belongs to the late Bronze Age level - i.e. Monteoru IIb phase/style - as proved by the *Besenstrich* type of surface decoration.

After two campaigns in the cemetery from Cârlomănești – *La arman* there were discovered 17 mortuary features which could be positioned in the span time corresponding to the so-called Ic2-Ib pottery styles/phases of the Monteoru culture, in full middle bronze age. Some peculiarities of the tombs are quite new for the funeral standard of the Monteoru culture, such as the pits with steps and the stone filling of the pits, in the last case these special habits being a proof for a high social status of the deceased persons.

Explanation of the figures

Fig. 1. Location of Bronze Age settlement and cemetery near Cârlomănești.

Fig. 2. Cârlomănești – *La arman*. The excavations plan on the Bronze Age cemetery.

Fig. 3. Grave No. 16, plan and section.

Fig. 4. Grave No. 16 the funeral inventory.

Fig. 5. Grave No. 17, shards from the filling.

Fig. 6. Grave No. 17, plan and section.

Fig. 7. Grave No. 17: 1 - kaolin beads; 2 – the two-handled cup; 3 – shard of the filling.

Fig. 8. Feature No. 15.

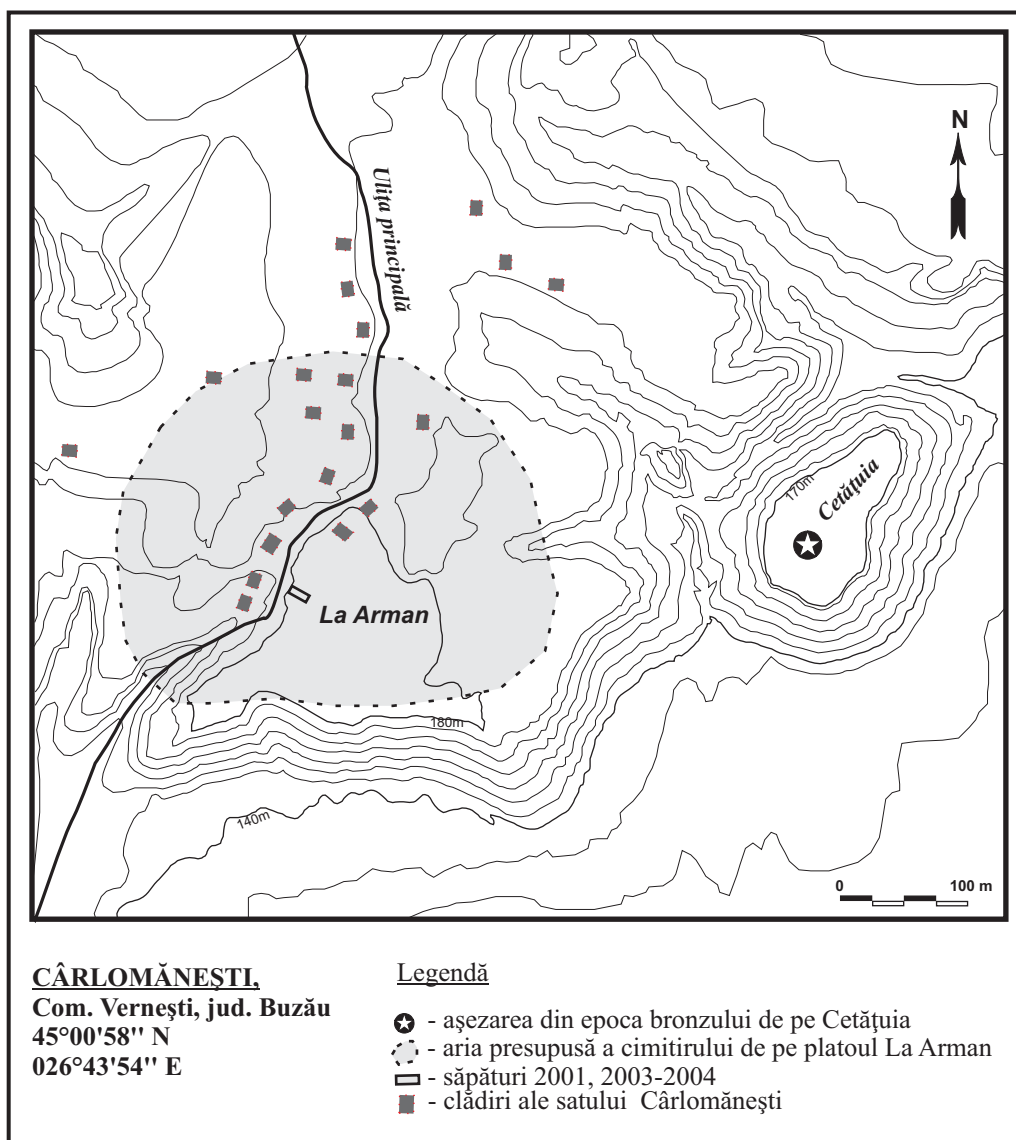

Fig.1. Localizarea așezării și cimitirului din epoca bronzului de la Cârlo-mănești

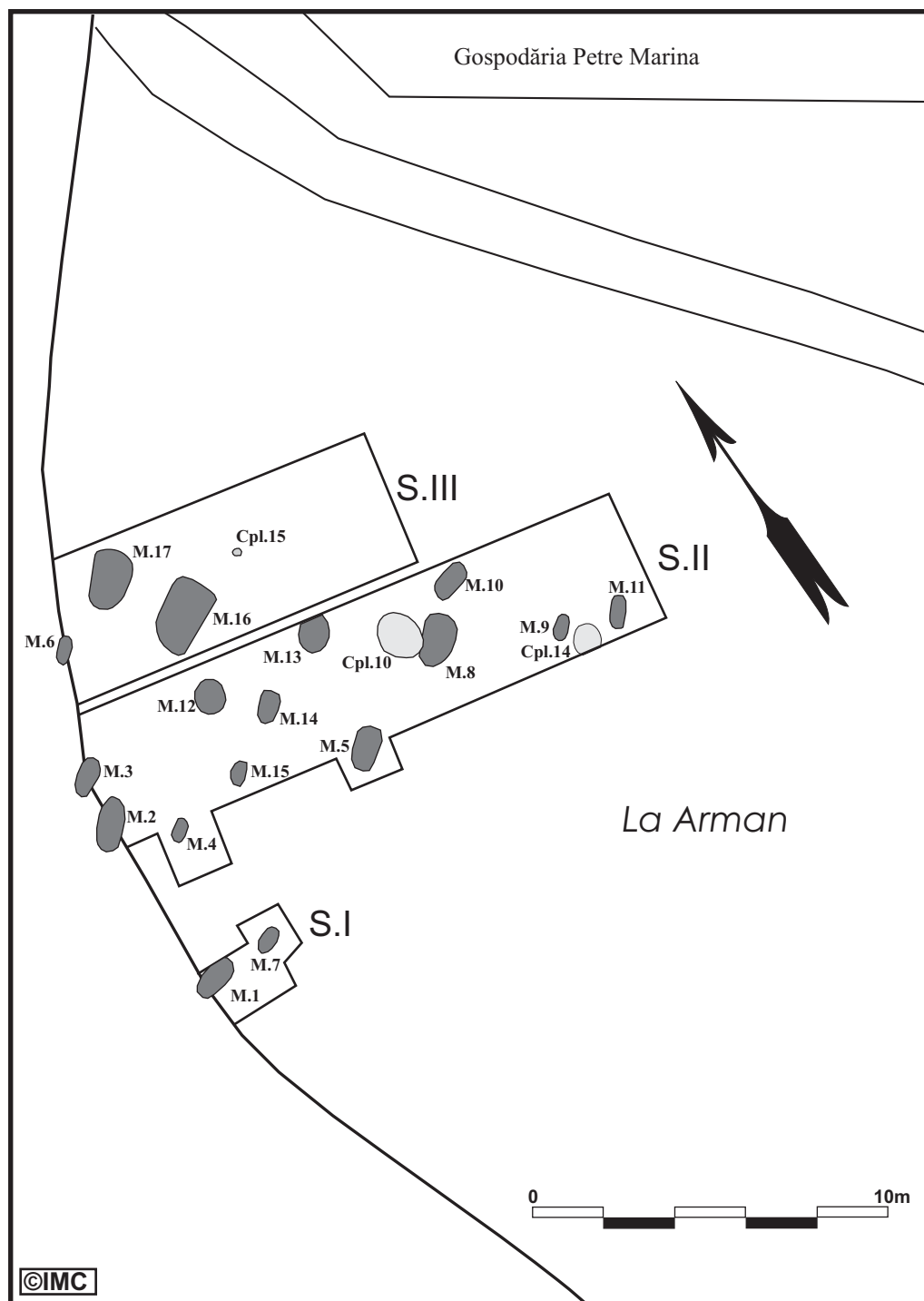

Fig.2. Cărlomănești-La arman. Planul săpăturilor în cimitirul din epoca bronzului

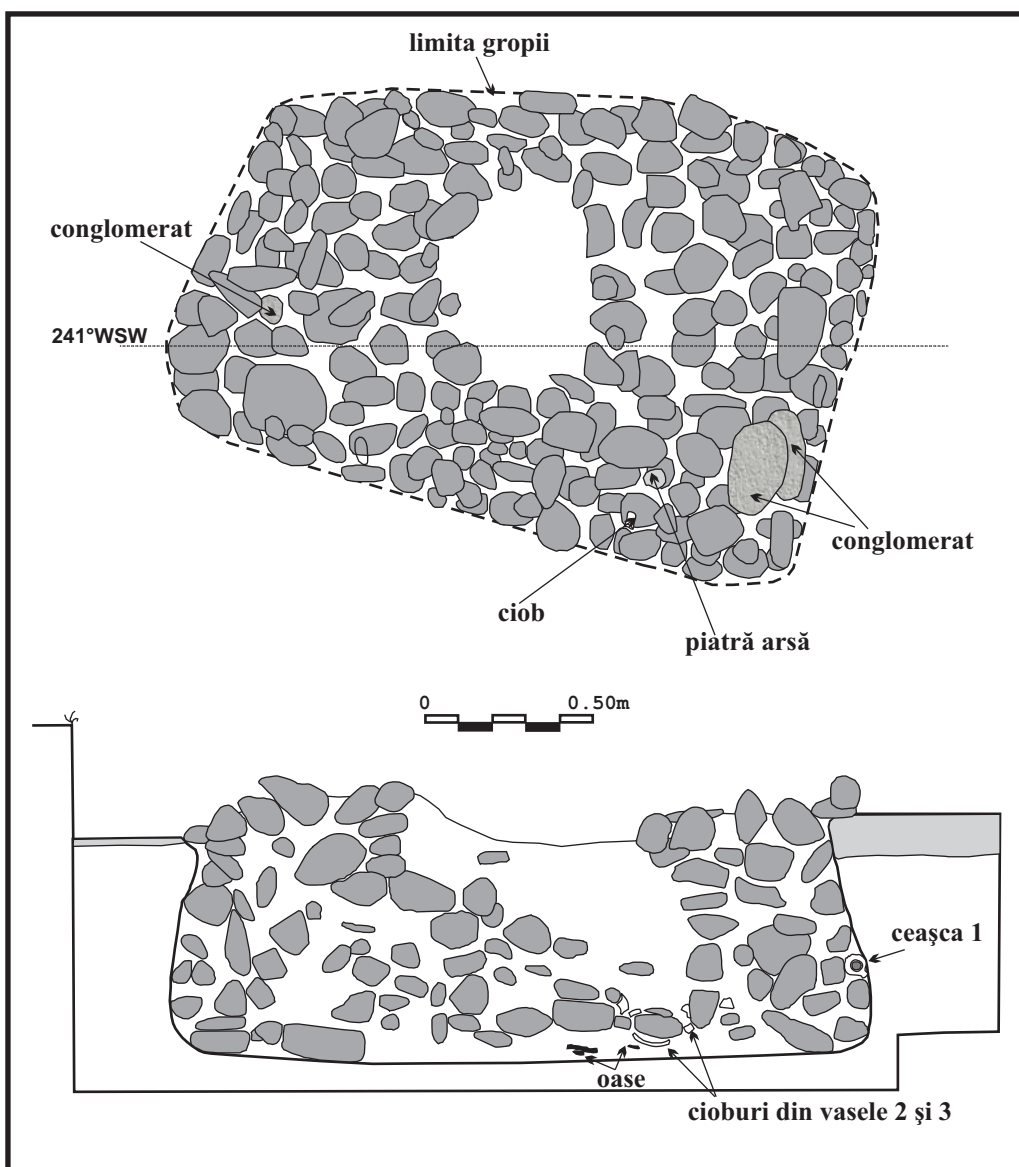

Fig. 3 - Mormântul 16, plan și profil.

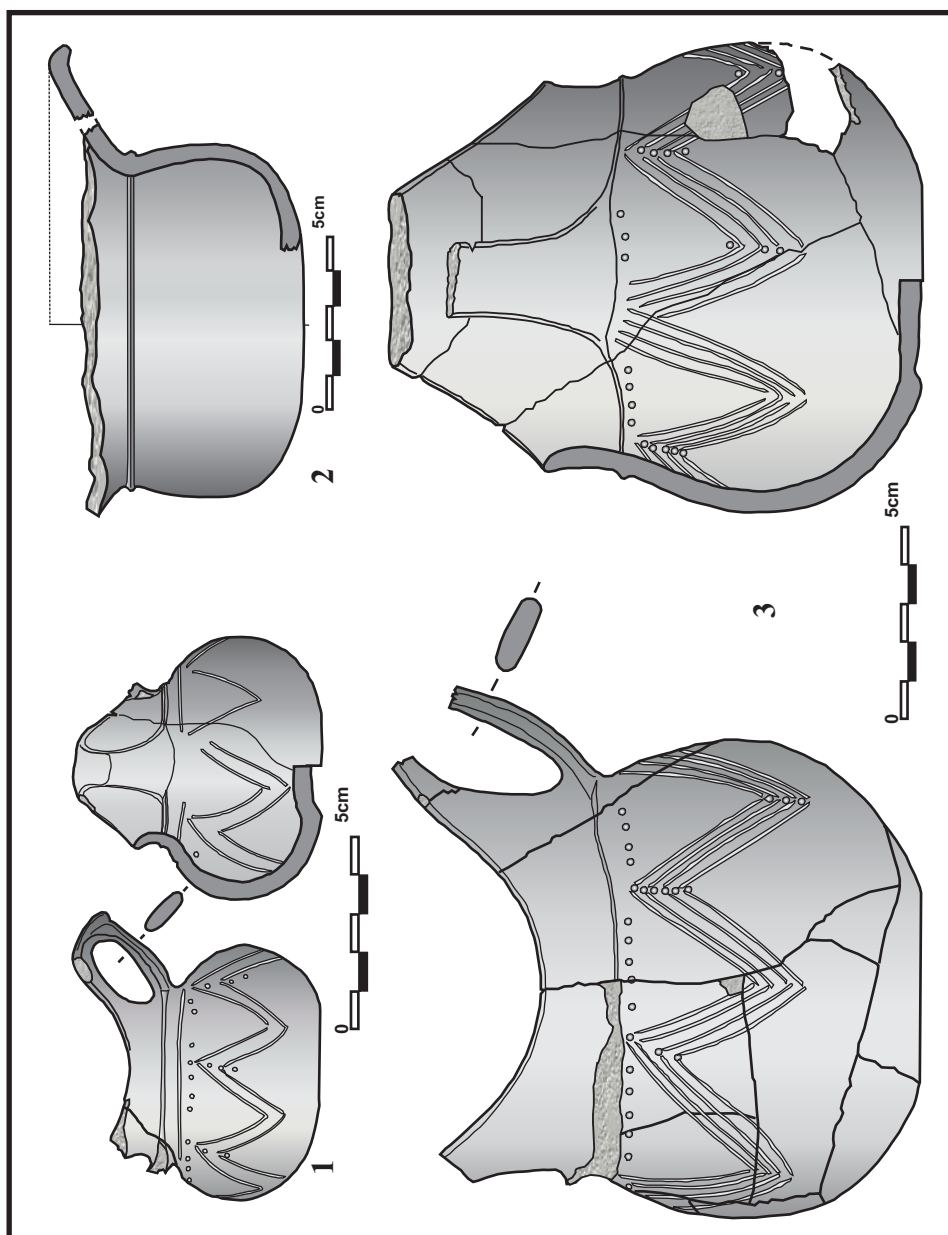

Fig. 4. Inventarul M. 16

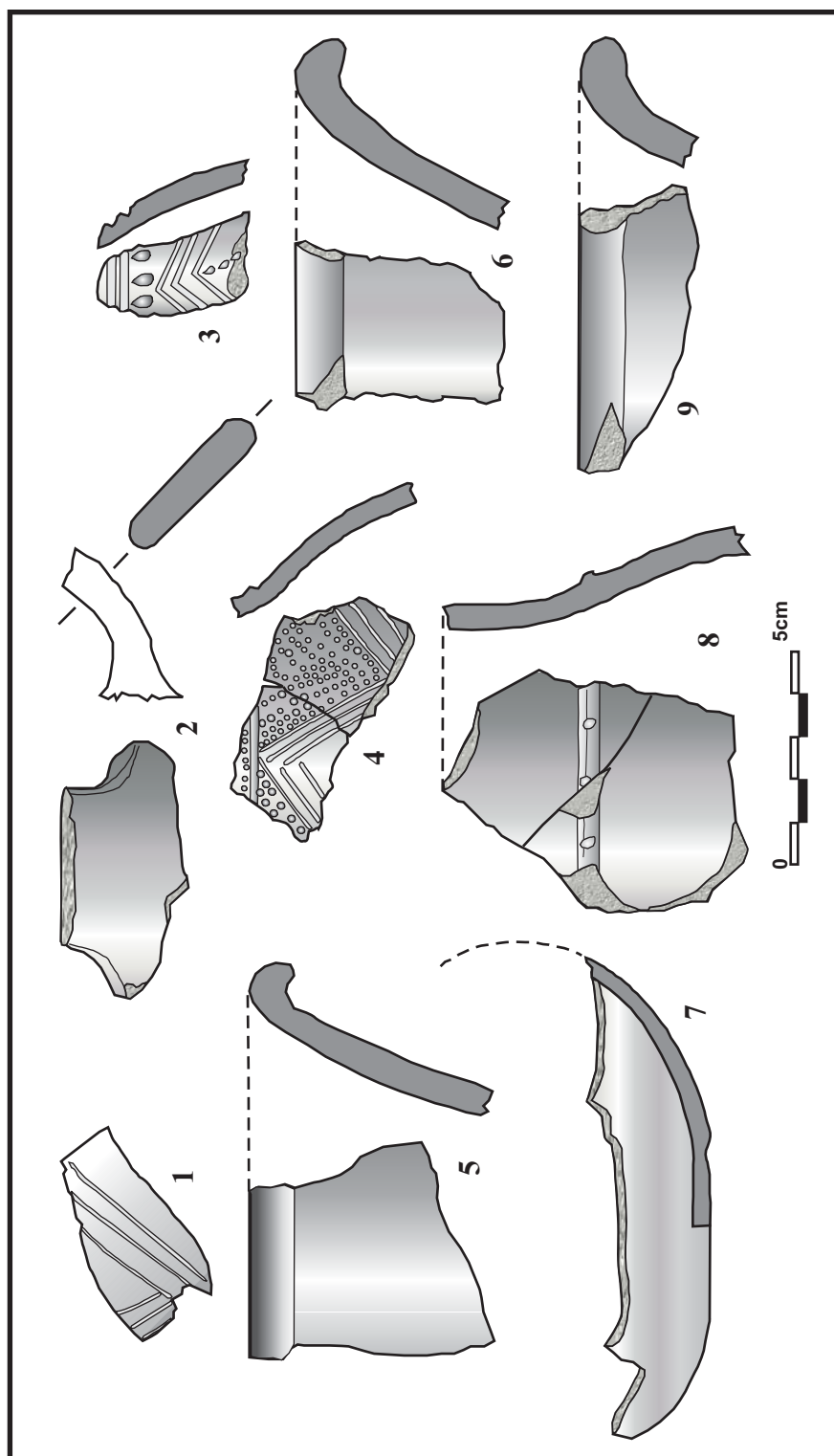

Fig. 5. Mormântul 16, ceramică din umplutura gropii

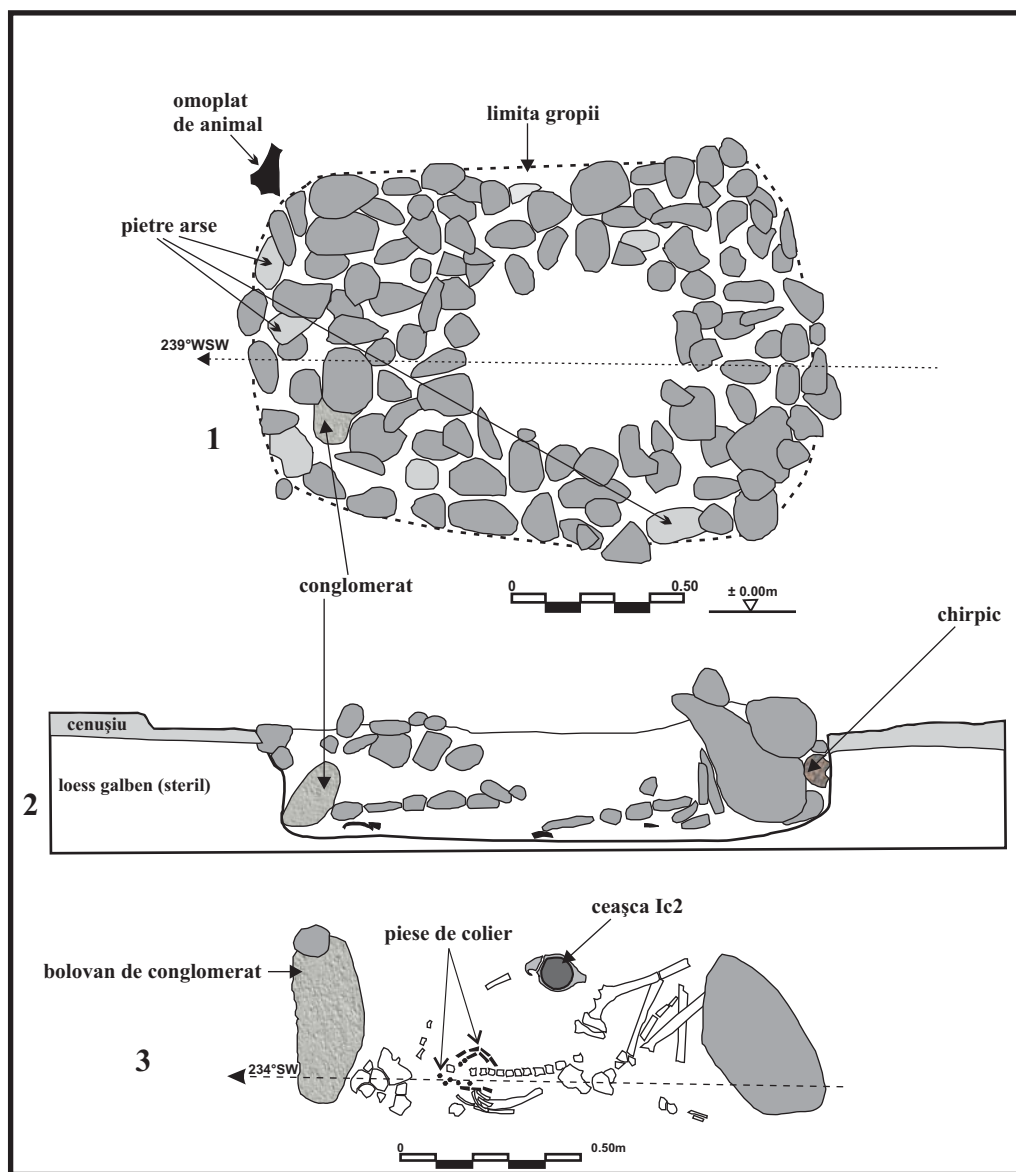

Fig. 6. Mormântul 17, plan (1,3) și profil (2)

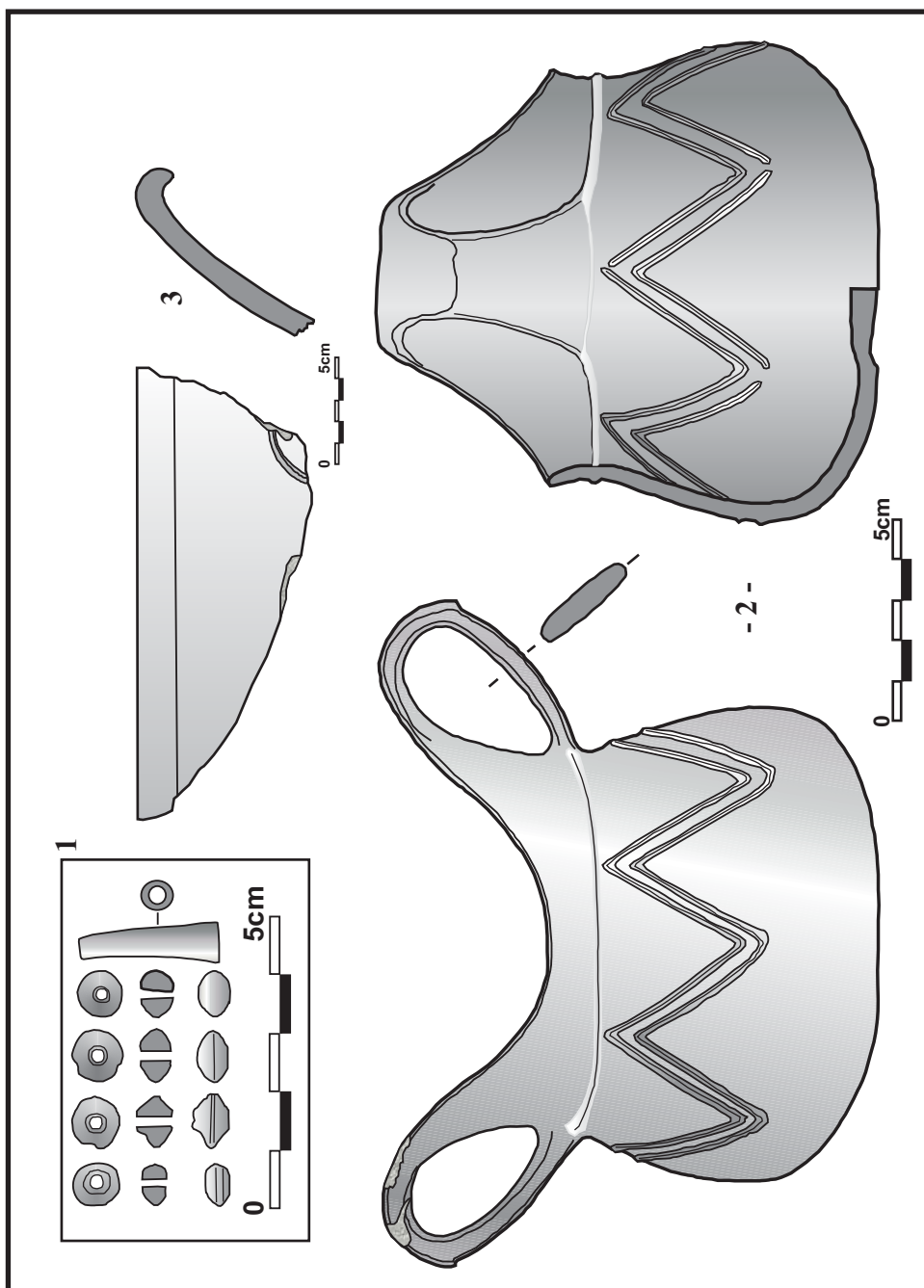

Fig. 7. Mormântul 17: 1 - perle caolin; 2 - ceașcă; 3 - ciob din umplutura gropii

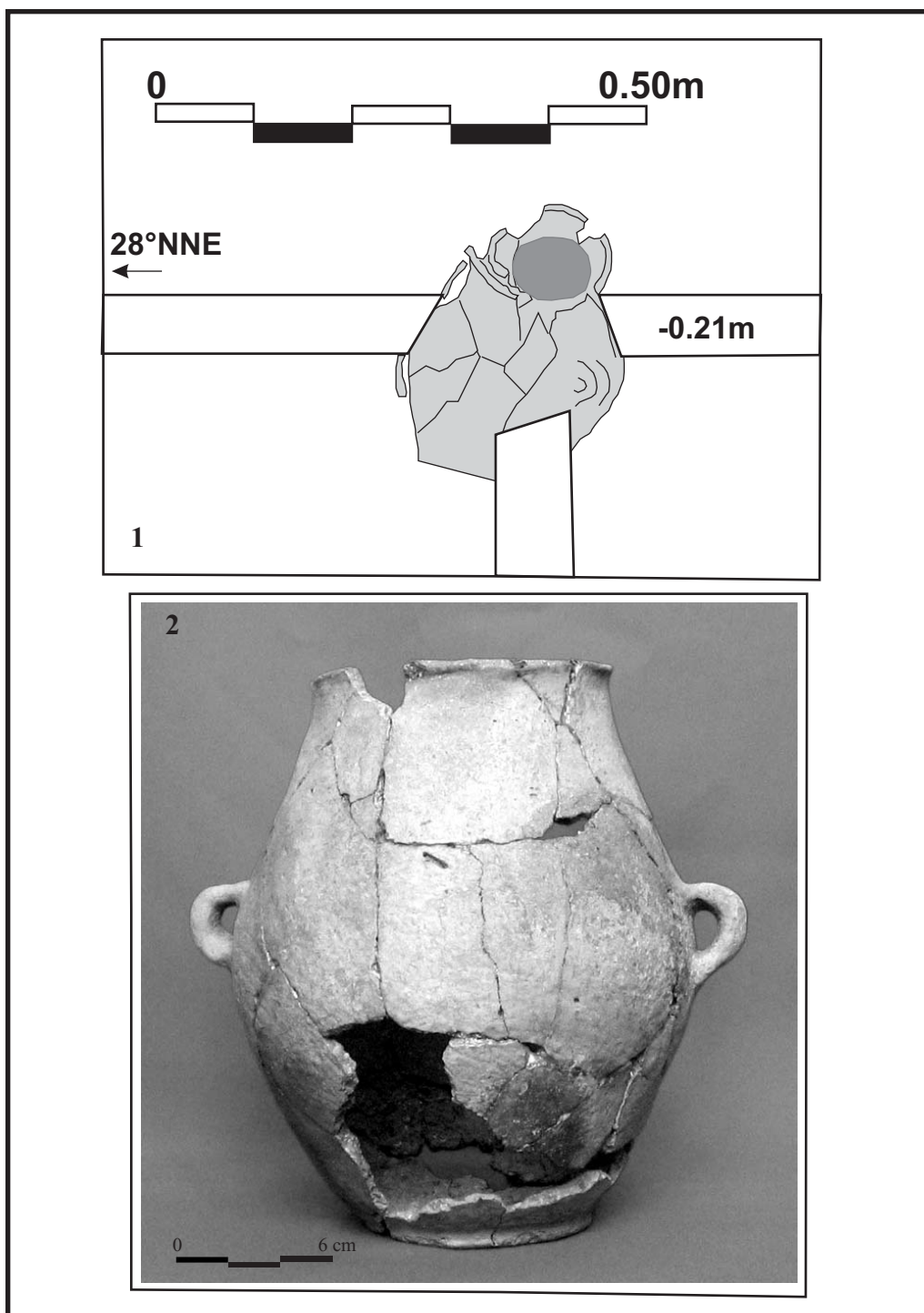

Fig.8. Complexul 15: 1 - plan; 2 - fotografia vasului parțial restaurat

ANALIZA ANTROPOLOGICĂ A OSEMINTELOR DIN NECROPOLA DE EPOCA BRONZULUI DE LA CÂRLOMĂNEȘTI – ARMAN, JUD. BUZĂU

Mihai CONSTANTINESCU, Nicu SULTANA, Nicolae MIRIȚOIU

Materialul osteologic analizat în acest studiu aparține mormintelor din cimitirul de la Cârломănești – „La Arman”, din epoca bronzului, cultura Monteoru, excavate în cursul campaniilor din anii 2003-2004, de către un colectiv format din Ion Motzoi Chicideanu de la Institutul de Arheologie „V. Pârvan”, Dorin Sârбу de la Muzeul Județean Buzău, Mihai Constantinescu și Nicușor Sultana de la Centrul de Cercetări Antropologice „Fr. I. Rainer” din București¹.

Deși cercetările sunt încă la început, necropola pare a fi foarte promițătoare din punct de vedere arheologic cât și antropologic, atât prin întindere cât și prin caracteristicile ritului și ritualului funerar. O analiză antropologică realizată pentru M.1/2002, a fost de curând publicată².

Starea de conservare precară în care se află materialul osteologic, afectat atât de factorii distructivi naturali cât și de construcțiile funerare specifice, a ridicat multe probleme metodologice legate de determinarea sexului și a vârstei.

M. 2/2003

Se află într-o stare de conservare foarte bună, în contrast cu cea mai mare parte a scheletelor descoperite până în prezent, însă, datorită condițiilor din teren craniul nu a putut fi recuperat.

Din centura scapulară este prezentă scapula dreaptă, căreia îi lipsește procesul coracoid și acromiul, iar spina scapulară este erodată.

Cușca toracică este reprezentată, în urma restaurării, prin zece coaste de pe partea dreaptă, șase de pe partea stângă și alte cinci neidentificabile, aflate în stare fragmentară.

Din coloana vertebrală sunt prezente zece vertebre toracale, al căror corp este păstrat fragmentar, fiind desprins de pediculi. De asemenea, sunt păstrate vertebrele lombare L 2-5, cât și primele trei și ultima vertebră sacrală, nesudate.

---

¹ Pentru situația arheologică vezi: Ion Motzoi-Chicideanu, Dorin Sârбу, Mihai Constantinescu, Nicu Sultana, *Cimitirul din epoca bronzului de la Cârломănești - La arman*, Mousaios, IX, 2004, p. 15-38; Ion Motzoi-Chicideanu, Dorin Sârбу, *Cercetările arheologice de la Cârломănești-La arman (campania 2004)*, în prezentul volum.

² N. Mirițoiu, A.D. Soficaru și N.M. Sultana, *Analiza antropologică a osemintelor din mormântul de Epoca Bronzului de la Cârломănești, jud. Buzău*, SCIVA, 52-53, 2001-2002, p. 43-51. Mousaios X, Buzău, 2005, p. 45-53

Membrele superioare sunt reprezentate prin humerusuri, având corpurile distruse spre partea proximală, epifizele distale și o epifiză proximală fiind păstrate fragmentar. Cubitusurile sunt rupte de la jumătatea diafizei spre partea distală, iar radiusurile sunt reprezentate doar prin epifizele proximale.

Sternul este reprezentat prin manubrium și câteva piese din corpul sternal încă nesudat.

Din bazin sunt prezente ambele iliace având creasta și fosa iliacă parțial distruse, cel stâng prezentând de asemenea degradări și în zona spinei iliace postero-superioare. Ambele pubisuri și ischioanele sunt păstrate fragmentar.

Membrele inferioare sunt reprezentate prin femure, cu metafizele distale erodate, având însă întregi epifizele proximale și trohanterele mari, nesudate. Ambele rotule sunt prezente, cea stângă având fața posterioară distrusă. Au fost restaurate ambele tibii, având însă platourile păstrate fragmentar, precum și ambele fibule, cu epifizele distale distruse, iar cele proximale întregi, nesudate. Scheletul picioarelor are talusurile, calcaneele, navicularele, cuboidele și cuneiformele intermediare și mediale întregi. Sunt păstrate toate metatarsienele de la ambele membre, iar de la piciorul drept sunt prezente și falangele intermediare, falangele degetului mare și falanga proximală a degetului 3. Din cel stâng este prezentă falanga proximală de la degetul mare. Se păstrează și câteva epifize nesudate ale falangelor și metatarsienelor.

Diagnoza vârstei

Deoarece avem de-a face cu un infans, determinarea sexului este imposibilă.

În ceea ce privește indicatorii de vârstă, indicii importante ne oferă dimensiunile oaselor lungi care au putut fi măsurate (L. max. – femur dr. 310/stg. 308 mm; tibie dr. 259/stg. 262 mm). Astfel, lungimile tibiilor și femurelor corespund unei vârste de 11-12 ani după M. Stloukal, & H. Hanakova³ sau de 9,5-10,5 ani după Ubelaker⁴, în timp ce lățimea maximă a iliumului (dr. 110 mm) ar corespunde unui interval de 7,5-9,5 ani⁵.

Ținând cont și de alte indicații din literatură precum și de comparația vizuală cu alte materiale osteologice din colecțiile Institutului nostru, care au vârste cunoscute, putem afirma că este vorba de un individ încadrabil în categoria de vârstă *infans II*, cu o vârstă cuprinsă între 9-10 ani.

M. 4/2003

Datorită lipsurilor numeroase și dimensiunilor fragmentelor păstrate, fapt datorat eroziunii naturale, calota craniană a putut fi restaurată doar parțial. De asemenea, craniul a suferit o serie de deformări post-mortem (datorate presiunii solului), în zona posterioară a parietalului stâng și a occipitalului. Astfel, a fost reîntregită partea dreaptă din frontal, jumătatea posterioară a parietalului stâng și occipitalul fără partea inferioară dinspre foramen magnum. Se păstrează fragmentar o

³ M. Stloukal, & H. Hanakova, *Die Länge der Längsknochen alt slavischer Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen*, Homo, 26, 1978, p. 53-69.

⁴ Douglas.H. Ubelaker, *Human skeletal remains. Excavations, analysis, interpretation*, Manuals on Archaeology 2, Washington, 1980, ed. a II-a, p. 48-49, tab. 5.

⁵ *Ibidem*, p. 49.

parte din exoccipital, stânga, cu sutura în curs de închidere. Din temporale dreptul se păstrează aproape integral, stângul fiind reprezentat de o parte din stânca temporală și un fragment din procesul zigomatic al temporalului.

De asemenea, se păstrează partea inferioară a aripilor mari a sfenoidului, și un os wormian prelamdatic.

Viscerocraniul este reprezentat de o parte a osului zigomatic stâng și un fragment din cel drept, maxilarul drept.

Din mandibulă s-a păstrat partea dreaptă a corpului puternic erodată și separat condilul drept.

Dentiția este mixtă, fiind reprezentată atât prin dinți deciduali cât și permanenți. Dintre cei deciduali păstrați în alveolele dentare de pe mandibulă sunt caninii, incisivii (central dreapta și lateral stânga) și molarul I dreapta, izolați erau molarul I stânga, molarul II dreapta și stânga. Cei permanenți de pe mandibulă sunt molarii I și molarul II stânga, fără rădăcină formată. Pe maxilar, dintre cei deciduali apar un incisiv central, caninii și molarii I și II (fie în alveole fie izolați). Dintre cei permanenți sunt incisivii, caninii, premolarii I și molarii I, fără rădăcini formate, dar și un molar secționat pe jumătate și mugurii a doi premolari de dimensiuni foarte mici.

S-au păstrat fragmentar mai multe părți din coaste neidentificabile.

Au fost identificate mai multe arcuri vertebrale, puternic erodate, fără corpuri.

Din membrele superioare au fost restaurate humerusul drept erodat în zona epifizei distale și cu lipsa părții proximale a corpului și a epifizei, din stângul păstrându-se fragmentar doar o parte din corp.

Membrele inferioare sunt reprezentate prin ambele femure, având epifizele erodate, ambele tibii cu deteriorări ale epifizelor și partea inferioară a peroneului stâng, fără epifize.

Diagnoza vârstei

Deoarece dantura este destul de bine păstrată, estimarea vârstei s-a putut face cu destulă exactitate. Astfel, după schema de dezvoltare dentară a lui Ubelaker⁶ vârsta scheletului analizat este de 4 ani. Spre această concluzie ne trimite și faptul că fragmentul de exoccipital, din partea stângă, are sutura dinspre squama occipitală în curs de sudare, proces care începe în jurul vârstei de 3 ani⁷.

Au fost identificate și două fragmente de os de animal, un metacarpian de porc și o coastă de mamifer mare.

M. 6/2003

S-au putut recupera doar câteva fragmente osoase, din care au putut fi restaurate o parte a diafizei unei tibii și a unui femur, cât și trei fragmente neidentificabile, care au aparținut probabil unui *adult*.

M. 7/2003

⁶ Douglas H. Ubelaker, *op. cit.*, fig. 62, p. 47. Vezi și Tim D. White, *Human Osteology*, San Francisco, 1991, p. 309, fig. 16.1.

⁷ James E. Anderson, *Grant's Atlas of Anatomy*, Eight Edition, Baltimore, 1993, secțiunea 10-6.

Starea de conservare a scheletului este foarte precară, prezentând numeroase lipsuri și puternice erodări, datorate factorilor naturali, fapt care a făcut aproape imposibilă restaurarea sa. Au putut fi identificate, numeroase fragmente din calota craniană, un fragment din diafiza unui femur și a unei tibii. Dentiția este mixtă, reprezentată prin opt dinți, dintre care doi deciduali (molarul 1 dreapta mandibular și molarul 2 stânga maxilar) și șase permanenți (3 incisivi mandibulari, un incisiv central maxilar, molarul 2 stânga maxilar și molarul 2 dreapta mandibular).

Diagnoza vârstei

Judecând după dimensiunile fragmentelor păstrate, grosimea fragmentelor de calotă și în special după gradul de dezvoltare al dinților permanenți păstrați, estimăm că este vorba de un individ încadrabil în categoria *infans I*, cu vârsta de 2,5 - 4 ani⁸.

De remarcat, este prezența unui fragment reprezentând fața poplitee a femurului drept de la un *adult*, care nu aparține lui M1 așa cum ar putea rezulta din studiul planului necropolei⁹. Este vorba probabil de un mormânt mai vechi deranjat de M7 sau de un mormânt aflat în apropiere și încă nedescoperit.

De asemenea, printre oasele umane au fost identificate și două fragmente de oase și unul de dinte de animal.

M. 8/2003

Materialul osos se află într-o stare de conservare relativ bună.

Din craniu s-au putut identifica fragmente din parietale, occipital, frontal și temporale. Nu a fost restaurat decât parțial, din cauza lipsurilor masive și a dimensiunilor reduse ale fragmentelor păstrate.

Dentiția este reprezentată prin primul premolar stânga și un canin de pe maxilar.

Din centura scapulară sunt prezente fragmente din ambii omoplați, iar din cușca toracică doar câteva fragmente de coaste, care nu au putut fi identificate și localizate datorită stării de conservare.

Din vertebre s-au păstrat mai multe fragmente din corpuri și arcuri vertebrale care nu au putut fi restaurate.

Membrele superioare sunt reprezentate doar printr-un fragment din partea distală a humerusului stâng, fără epifiză, un fragment de olecran cât și alte fragmente din radius sau ulna. Din oasele mâinii s-au identificat falanga unu distală și falanga unu intermediară stângă.

Din bazin sunt prezente ambele coxale și sacrumul păstrate fragmentar. Astfel, coxalul stâng este reprezentat doar prin partea posterioară a iliumului stâng, cu suprafața auriculară întreagă, marea incisură ischiadică și o parte a fosei iliace. Coxalul drept este reprezentat printr-un fragment din marea incisură ischiadică și o parte a fosei iliace. De asemenea, se păstrează un număr însemnat de fragmente care nu au putut fi restaurate.

Din membrele inferioare s-au păstrat ambele femure, cu epifizele erodate și la fel tibiile, dintre care doar stânga are epifiza distală întreagă. A putut fi restaurat o parte din peroneul stâng, cu epifiza distală și o parte a corpului. De asemenea, se

⁸ Douglas H. Ubelaker, *op. cit.*, p. 47, fig. 62; Tim D. White, *op. cit.*, p. 309, fig. 16.1.

⁹ Ion Motzoi-Chicideanu, Dorin Sârbu, Mihai Constantinescu, Nicușor Sultana, *op. cit.*, p. 27, fig. 2.

păstrează alte mici fragmente de fibulă, un cap femural întreg și fragment din al doilea. Din oasele piciorului se păstrează ambele talusuri întregi, ambele naviculare, dreptul fiind puțin erodat, fața superioară a calcaneului stâng până la jumătatea feței talare posterioare, cât și alte fragmente de calcaneu. Cuboidul stâng este păstrat integral, de asemenea ambele cuneiforme intermediare cât și cuneiformul medial stânga și cel lateral dreapta.

În stări de conservare diferite se află și metatarsienele II-V de la ambele picioare și metatarsianul I de la stângul. De asemenea, sunt prezente două oase sesamoide și două falange proximale de la piciorul stâng.

Diagnoza sexului și vârstei

Pornind de la caracterele bazinului, sexul scheletului analizat este feminin. Marea incisură ischiadică este foarte largă. Este prezent și sulcusul preauricular, ceea ce indică cel puțin o naștere¹⁰.

Aceste observații sunt întărite și de caracterele secundare ale craniului, lipsit de reliefuri evidente, cu calota de grosime redusă și dinții, (atât cât s-au păstrat) de dimensiuni mici¹¹. De asemenea, scheletul postcranian are un aspect gracil, cu inserții musculare slab reliefate.

În ceea ce privește diagnoza vârstei indicatorii, mai ales dantura, sunt slab reprezentați. Ținând cont de faptul că toate epifizele oaselor lungi sunt sudate, iar premolarul și caninul prezintă insule de dentină, apreciem că vârsta la deces se încadrează în categoria *adult-matur*, fără a putea însă preciza un interval mai restrâns¹².

Printre oasele umane, au fost identificate și două fragmente de oase de animal.

M. 9/2003

Materialul osteologic se află într-o stare de conservare foarte precară, neputând fi restaurat datorită erodării puternice a oaselor și a lipsurilor majore. Au putut fi identificate porțiuni din calota craniană, scheletul post-cranian fiind reprezentat doar de câteva fragmente de mici dimensiuni și imposibil de localizat.

Ținând cont de caracteristicile morfologice ale materialului osteologic păstrat estimăm că este vorba despre un *infans*.

M. 11/2004

Starea de conservare și reprezentare este relativ bună în comparație cu celelalte schelete analizate. Oasele au suprafața netedă și lucioasă, fără depuneri de crustă din sol.

¹⁰ D.Ferembach, I. Schwidetzky, M. Stloukal, *Recommandation pour déterminer l'âge et la sexe sur le squelette*, Bull. et Mém. de la Soc. D'Anthrop. de Paris, ser.13, 6, 1979, 1, p. 11, tab.I; P. Houghton, *The relationship of the pre-auricular groove of the ilium to pregnancy*, Am. J. Phys. Anthropol., 41, 1974, p. 381-390. Vezi și A. Galloway, *Determination of parity from the maternal skeleton: an appraisal*, Rivista di Antropologia, vol. 73 (1995), p. 83-98.

¹¹ D.Ferembach, I. Schwidetzky, M. Stloukal, p. 16, tab. II; L.E. Hoyme, M.Y. Ișcan, *Determination of sex and race: accuracy and assumptions*, in M. Y. Ișcan, K. A. R. Kennedy, (eds.), *Reconstruction of life from the skeleton*, New York, 1994, p. 53-93.

¹² Tim D. White, *op. cit.*, p. 312, fig. 16.3.

Craniul a fost restaurat aproape în totalitate, cu excepția porțiunii bazilare cât și a unor părți din viscerocraniu. Frontalul prezintă unele lipsuri în zona glabelei și a regiunii orbitale.

Sunt păstrați toți dinții de pe ambele arcade, dar molarii 3 de pe mandibulă și un incisiv de pe maxilar, sunt desprinși datorită degradării alveolelor. Mandibula are ambele ramuri verticale lipsă.

Centura scapulară este reprezentată prin extremitatea sternală a claviculei stângi, o parte a corpului celeilalte, ambele margini axilare și acromioanele cu spinele de la ambele scapule, precum și o parte din cavitatea glenoidă și procesul coracoid de la stânga. Cușca toracică este reprezentată prin câteva fragmente de coaste într-o stare precară de conservare.

Din coloana vertebrală sunt prezente doar câteva vertebre, de asemenea într-o slabă stare de conservare.

Din membrele inferioare au putut fi restaurate parțial ambele humerusuri, dreptul având epifiza distală întreagă, ambele radiusuri, stângul cu olecranul erodat, iar dreptul fără epifize, cubitusurile cu epifizele distală la dreptul, respectiv proximală la stângul, distruse. Oasele mâinilor sunt reprezentate doar prin câteva falange fragmentare.

Din bazin sunt prezente partea anterioară a crestei iliace și o parte din aripa iliacului drept, un fragment din partea posterioară a celui stâng cu o parte a marginii acetabulare, un alt fragment dintr-o margine acetabulară precum și alte fragmente nelocalizabile.

Membrele inferioare sunt reprezentate de femure, cu capetele și colurile femurale rupte, ambele patele, tibiile cu mici eroziuni ale epifizelor, peroneele având epifizele – cu excepția epifizei proximale stângi – distruse, talusurile și calcaneele întregi, dar cu mici erodări. Scheletul picioarelor este reprezentat prin cuneiformul medial, cuboidul, metacarpienele I-V și falanga proximală a primului deget, toate din dreapta, precum și de alte fragmente neidentificabile din falange.

Diagnoza sexului și a vârstei

Caracteristicile morfologice ale scheletului indică fără îndoială un individ de sex feminin. Reliefurile exocraniene sunt slab dezvoltate. Astfel, glabella și protuberanța occipitală sunt de gradul II și respectiv I după Broca, iar arcurile supraorbitale sunt șterse. Procesul mastoidian este gracil și de mici dimensiuni, fruntea este joasă și rotunjită, bazele frontale și parietale sunt puternic evidențiate, iar liniile temporale nedefinite. De asemenea, marginile supraorbitale sunt ascuțite, subțiri, zigomaticul este moderat, procesul alveolar al maxilei slab dezvoltat, dinții sunt de mici dimensiuni, tuberozitatea maseterică este slab reliefată, iar mentumul puțin evidențiat.

În ceea ce privește vârsta la deces, remarcăm mai întâi că suturile craniene sunt în totalitate deschise atât endo cât și exocranial. Uzura dentară este însă redusă, incisivii prezintă insule liniare de dentină, caninii și premolarii insule punctiforme, primii molari prezentând mici insule de dentină (gradul 3 după Brothwell), molarii 3 prezentând doar ușoare rotunjiri ale cuspizilor.

După schema lui Brothwell¹³, uzura dentară corespunde unui interval de vârstă de 17-25 de ani, iar după cea a lui T. White¹⁴ de 20 - 24 de ani. Ținând cont de acestea putem aprecia că avem de-a face cu un *adult* tânăr, mai probabil vârsta la deces încadrându-se în intervalul 20 – 25 de ani.

Statura calculată, pornind de la lungimea maximă a tibiei drepte, este de 155,61 ± 3,4 cm, după metoda lui Pearson¹⁵ și 162,71 ± 3,7 cm, după metoda lui Trotter & Glesser¹⁶, încadrându-se în categoria supramijlocie, respectiv mare după Martin¹⁷. Datorită faptului că avem de-a face cu o populație preistorică europeană, metoda lui Pearson este mai potrivită¹⁸.

Deosebit de interesante de observat sunt semnele a două fracturi prin înfundare, rezultate în urma unor lovituri cu un obiect contondent. Una este localizată pe parietalul drept înapoia suturii coronare, iar cealaltă pe squama occipitală între lambda și protuberanța occipitală. Ambele au dimensiuni extinse și deși au prezentat complicații infecțioase sunt complet vindecate. Astfel de cazuri au mai fost semnalate și în necropolele de la Sărata Monteoru¹⁹, Căndești²⁰ și Săucești – Morărița²¹, dar asupra lor vom reveni mai detaliat într-un studiu viitor.

Printre fragmentele de oase umane a fost identificat și un fragment de os de animal.

M. 17/2004

Se află într-o stare de conservare precară, datorată factorilor distructivi naturali.

Astfel, craniul este reprezentat doar printr-o parte din parietalul drept, cu o parte a suturii lambdoide și a porțiunii solzoase. De asemenea, sunt prezente ambele stânci temporale, câteva fragmente din occipital cât și alte numeroase fragmente nelocalizabile.

Dentiția este reprezentată doar prin molarul 3 dreapta de pe maxilar.

Din coaste și vertebre sunt păstrate unele fragmente care nu au putut fi identificate.

¹³ D. R. Brothwell, *op. cit.*, p. 72, fig. 3.9.

¹⁴ T. White, *op. cit.*, p. 312, fig. 16.3.

¹⁵ K. Pearson, *On the reconstruction of the stature of the prehistoric races*, *Philosophical Transactions of the Royal Society*, ser. A, 192, 1899, p. 169-244.

¹⁶ M. Trotter, G. C. Glesser, *Estimation of the stature from long bones of American whites and negroes*, *Am. J. Phys. Anthropol.*, 10, 1952, 4, p. 463-514.

¹⁷ R. Martin, *op. cit.*, p. 208.

¹⁸ F. W. Rösing, *Körperhöhenrekonstruktion aus Skelettmaßen*, în *Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen* zugleich 4. Auflage des Lehrbuch der Anthropologie begründet von Rudolf Martin, 49, 1988, p. 586-599.

¹⁹ C. Maximilian, *Sărata-Monteoru. Studiu antropologic*, Ed. Academiei R.P.R., 1962, p. 139, fig. 45.

²⁰ Este vorba despre M. 311 (femeie senilă) și M. 471 (femeie matură), ambele prezintă traume asemănătoare dacă urmărim descrierea autoarei cercetării. Vezi Georgeta Miu, *Cercetări paleoantropologice complexe asupra populațiilor aparținând culturii Monteoru*, Teza de doctorat, Universitatea „Al. Ioan Cuza”, Iași, 1999, p. 139.

²¹ Material osteologic se află în colecțiile Centrului de Cercetări Antropologice „Fr. I. Rainer”, București. Pentru situația arheologică vezi V. Căpitanu, *Necropola daco-carpică de la Săucești județul Bacău*, Carpica, VIII, 1976, p. 151-182.

Din membrele superioare este prezent numai humerusul drept cu o mare parte a corpului lipsă și cu ambele diafize distruse.

Din bazin sunt păstrate un fragment din fosa acetabulară și spina ischiadică a unuia dintre coxale.

Membrele inferioare sunt reprezentate prin ambele femure cu epifizele erodate și păstrate doar parțial, ambele tibii cu epifizele distruse, un fragment din corpul fibulei drepte, câteva fragmente provenind de la oasele picioarelor și alte fragmente de oase lungi care nu au putut fi restaurate.

Diagnoza sexului și a vârstei

Determinarea sexului și a vârstei acestui individ ridică unele probleme determinate de faptul că indicatorii de sex și vârstă sunt slab reprezentați. Mastoida are dimensiuni mici, înălțimea ei indicând un individ de sex feminin. Totuși relieful exocranian este destul de pronunțat, iar liniile aspre ale femurelor sunt destul de bine reliefate, deși indicele pilastru este nul. Prin comparație cu celelalte schelete sigur feminine de la Cârlomanești „La Arman” și cu unele de la Sărata Monteoru, aflate în colecția Centrului de Cercetări Antropologice „Fr. I. Rainer”, considerăm, cu unele rezerve, că avem de-a face cu un individ de sex feminin.

În ceea ce privește vârsta individului, credem că aceasta ar putea fi încadrată mai larg în categoria *adult*.

CPL 14/2003

Printre materialele din complex au apărut și câteva fragmente de la două metacarpiene, două carpiene și o falangă, probabil aparținând unui mormânt deranjat de Cpl. 14.

*

Încheind această prezentare, putem observa că din punctul de vedere al sexului și vârstei, din cele 9 schelete studiate până în prezent 4 aparțin unor copii, unul unui adolescent, iar 4 unor adulți dintre care unul era bărbat și 3 femei. Scheletul din M1/2002 a avut o posibilă trepanație²², iar cel din M11/2003 două extinse fracturi prin înfundare, vindecate. Statura individului care a putut fi măsurat, este apropiată de media²³ stabilită pentru indivizii de sex feminin din necropolele monteorene de la Sărata Monteoru (155,2)²⁴, Pietroasa Mică (154,0 – 164,5 cm)²⁵ și Căndești (156,97)²⁶.

Aceste scurte observații, alături de studiul arheologic al necropolei vor constitui baza cercetării unor aspecte mai puțin studiate ale ritului funerar monteorean, iar materialele osteologice care vor fi recuperate în campaniile următoare, împreună cu puținele materiale de la Sărata Monteoru, aflate în colecțiile Centrului de Cercetări

²² N. Mirițoiu, A.D. Soficaru și N. M. Sultana, *op. cit.*, p. 47.

²³ Aceste medii nu au mare acuratețe deoarece sunt rezultatul combinării mai multor metode de determinare a staturii, vezi F. W. Rösing, *op. cit.*, p. 586-599.

²⁴ C. Maximilian, *op. cit.*, p. 177.

²⁵ Laurenția Georgescu, *Necropola din epoca bronzului de la Pietroasa Mică. Studiu antropologic comparativ*, Cercetări arheologice, IX, 1992, p. 73-82.

²⁶ Georgeta Miu, *op. cit.*, p. 123.

Antropologice „Fr. I. Rainer”, vor oferi o bază pentru un studiu antropologic complex al populației epocii bronzului în spațiul carpatic.

Abstract

Dated in Bronze Age Monteoru culture, the skeletons under analysis were discovered in 2002-2004 at Cârlomănești – “*La Arman*” site (Cârlomănești thorp, Vernești village, Buzău County) by Ion Motzoi Chicideanu from “V. Parvan” Archaeological Institute, Dorin Sârbu from County Museum Buzău and Mihai Constantinescu and Nicu Sultana from Laboratory of Paleanthropology “Francisc I. Rainer” Anthropological Research Center, Bucharest.

State of preservation is very weak, skeletons showing missing and lacking parts which permit only few anthropological considerations.

M. 2/2003: it has been restored to a high degree, although the cranial skeleton is missing. The skeleton belongs to an *infans*, which, by the dimensions of the long bones and the un-sutured epiphyses was 9-10 years old.

M. 4/2003: state of preservation is good. The skeleton belongs to a *infans*, and according to Ubelaker’s scheme of dental evolution, age of death was 4 years.

M. 6/2003: the only skeletal remains available are some fragments of tibiae and femur, age of death being *adult*.

M. 7/2003: state of preservation is very weak, but judging by the dental development we have an individual belonging to the *infans I* category. Age of death is 2,5-4 years old.

M. 8/2003: state of preservation is weak. Pelvis, secondary elements of skull and the gracile shape of the postcranial skeleton indicate female sex. Age of death was probably *adult-mature* as tracked by dental abrasion and other skeleton indicators.

M. 9/2003: state of preservation is very weak; the few fragments retrieved indicating an *infans*.

M. 11/2003: state of preservation is very good. Secondary elements of the skull and the weak muscular insertions of the long bones indicate female sex. Age of death was 20 - 25 years old as tracked by dental abrasion and un-sutured epiphyses. According to Pearson 155, $61 \pm 3,4$ cm and following Trotter and Glesser $162,71 \pm 3,7$ cm, her stature has been framed as over medium or big, complying with Martin.

Occipital and right parietal show two round fractures, healed, the result of some shocks received during lifetime.

M. 17/2004: state of preservation is weak. Following the general morphological traces of the skeleton, and by comparison with other Bronze Age skeletons from Cârlomănești and Sărata Monteoru, we think we are dealing with a female sex, age of death being *adult*.

We hope about this short analysis will help the archaeological interpretation of some less studied aspects of the Monteoru culture funeral practice, and the future osteological materials hoarded from this necropolis will be the starting point for the future anthropological studies of the Bronze Age in the eastern Carpathians.

CU PRIVIRE LA COMPORTAMENTUL FUNERAR AL CULTURII SABATINOVKA.

Observații și completări pe marginea studiului E. Sava, S. Agulnikov, *Contribuții noi la definirea ritului funerar de tip Sabatinovka.*

Ion MOTZOI-CHICIDEANU

Descoperirilor mortuare Sabatinovka le-a fost acordată din nou atenție, foarte recent, într-o contribuție semnată de E. Sava și S. Agulnikov, care au încercat o examinare pentru o porțiune din arealul culturii, constituită din sudul Basarabiei, întregul Bugeac și din două fâșii înguste de pe malurile drept și stâng ale Nistrului inferior¹, folosind un destul de consistent stoc constituit din 662 de morminte. În bună măsură demersul autorilor a reușit să împrejmuiască oarecum problemele comportamentului/standardului funerar Sabatinovka, deși chiar din capul locului îl confundă, cu totul inadmisibil, cu noțiunea strictă de rit funerar², așa cum limpede se vede chiar din titlu! Însă cu aceasta încercarea celor doi specialiști de la Chișinău de abia începe să calce cu stângul, metodologic vorbind. Necunoscând conținutul exact al termenului, ca și al procedurilor statistico-combinatorii în sine³, le confundă și le

---

¹ E. Sava, S. Agulnikov, *Contribuții noi la definirea ritului funerar de tip Sabatinovka*, în vol. E. Sava (red.), *Interferențe cultural-cronologice în spațiul nord-pontic*, Chișinău 2003, p. 113-138. De remarcat un istoric al cercetărilor concis și precis. Dar o gravă scădere a studiului o constituie lipsa unui catalog al mormintelor discutate, cu totul necesar pentru verificarea observațiilor.

² Pentru limpezirea situației le recomand autorilor, din vasta literatură privind obiceiurile mortuare, câteva lucrări: A. Van Gennep, *Les rites de passage*, Paris 1909; U. Fischer, *Die Gräber der Steinzeit im Saalegebiet*, Berlin 1956; L. R. Binford, *An Archaeological Perspective*, New York-London 1972; A. J. Tainter, *World Archaeology*, 7.1, 1975, p. 1-15; M. Primas, *BerRGK*, 58.1, 1977, p. 1-160; G. Bergonzi, *Arheologia Materiali i problemi*, 5, 1981, p. 419-438; R. Chapman, I. Kinnes, K. Randsborg (eds.), *The Archaeology of Death*, Cambridge-London-New York-La Rochelle- Melbourne-Sydney 1981; V. A. Alekshin, *CurrAnth*, 24.2, 1983, p. 137-150; J. O'Shea, *Mortuary variability. An Archaeological Investigation*, Orlando-San Diego-San Francisco-New York-Montreal-Sydney-Tokyo-Sao Paulo 1984; F. Horst, H. Keiling (Hrsg.), *Bestattungswesen und Totenkult in ur- und frühgeschichtlicher Zeit*, Berlin 1991; J.-P. Mohen, *Les rites de l'au delà*, Paris 1995; M. Pearson, *The archaeology of death and burial*, Gloucestershire 2001;

³ Menționez aici doar câteva din contribuțiile mai vechi privind metodele statistico-combinatorii, cum ar fi D. Kendall, *Bulletin of Int. Statistical Institute* (Ottawa) 34, 1963, p. 657-680 cu comentarii și adăugiri la secvențele statistice mai vechi ale lui Flinders Petrie; K. Eggert, S. Kurz, H.-P. Wotzak, *PZ* 55.1, 1980, p. 110-145, care definesc metoda în termenii mai noi; K. Goldmann, *Die Seriation chronologischer Leitfunde der Bronzezeit Europas*, Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 1, Berlin 1979; B. Hroudá, *Typologische (Kombinationsstatistische) Methode*, în vol. *Methoden der Archäologie. Grundlagen und Methoden*, München 1978, p. 31-36 etc. Pentru o bibliografie mai completă vezi fișierul *Theory* al programului WINBASP v5.42.

înlocuiesc cu o statistică primară, de hambar, combinată cu o tipologie excesiv de ierarhizată a ceramicii descoperite în mormintele Sabatinovka. O altă lipsă este rezultatul dificultății de a deosebi - în lipsa unor elemente de inventar tipice - în destule cazuri, între mormintele Mnogovalikovaja și cele Sabatinovka, fapt ce i-a obligat pe autorii citați să includă în analiza lor și complexe funerare ce ar putea aparține grupei Mnogovalikovaja și pe care le consideră ca fiind „*complexe cu elemente eclectice*”, fapt care îndesește ceața ce le învăluie concluziile.

O surpriză neplăcută o constituie micul capitol intitulat „*Localizarea geografică*”. Sava și Agulnikov se rezumă la o numerotare generală a acestor complexe mortuare provenind din „*circa 80 de tumuli care erau amplasați în împrejurimile a circa 55 de localități din zona de stepă a Republicii Moldova și a Ucrainei*”, după care urmează o listă comprimată a localităților cu menționarea rapoartelor de săpătură, în locul unor discuții așteptate firesc privind raportul față de mediul înconjurător sau față de eventualele stațiuni corespunzătoare pentru cele 80 de movile, ceea ce dovedește că autorilor nu le este deosebit de familiară nici noțiunea de localizare geografică. Calitatea cercetărilor arheologice, modul în care procedeele folosite sunt sau nu susceptibile să ofere cât mai multe informații pentru fiecare mormânt Sabatinovka, nu este discutat. Un asemenea demers de tip *Quellenkritik* ar fi fost deosebit de necesar știind că majoritatea mormintelor tumulare din spațiul ex-sovietic au fost scoase la lumină cu mijloace grele de tipul buldozerelor sau scraperelor, cei doi autori fiind deseori conducătorii unor asemenea desfășurări de forțe.

De mai multă vreme era limpede că „purătorii” grupei Sabatinovka își depuneau defuncții în pământ⁴. Preponderența înhumăției ca rit funerar principal, element de structură și definitoriu al standardului funerar Sabatinovka, nu poate fi pusă la îndoială chiar dacă pe ansamblul arealului său se mai întâlnesc morminte de incinerare⁵. În ce măsură incinerarea, cu apariții în mediul Sabatinovka mai degrabă de excepție poate fi socotită ritul funerar secundar și adiacent și, pe cale de consecință, întreaga grupă considerată ca birituală este greu de spus. Cred că mai curând ar putea fi vorba de prezențe străine în interiorul uneia sau alteia dintre comunitățile în discuție și, ca atare, uniformitatea ritului mortuar Sabatinovka ar rămâne neafectată. Pentru partea vestică a arealului Sabatinovka ne putem gândi la o „pătrundere” dinspre mediul biritual Noua sau chiar Trzcinec⁶, ca rezultat al contactelor reciproce. Un examen chorologic ar fi fost mai mult decât binevenit spre a putea vedea cât mai exact cu putință unde sunt plasate aceste morminte de incinerare pe ansamblul ariei Sabatinovka și, de aici, dacă poate fi susținută din această perspectivă aserțiunea

⁴ Șarafutdinova, *Stepnoe Podneprov'e v epohu pozdnej bronzy*, Kiev 1982, p. 65-75.

⁵ *Ibidem*, p. 72-73, care le consideră ca pătrunse din medii Srubnaja sau Andronovo. Un mormânt de incinerare în mediul Sabatinovka este și cel cu inventar aparte de la Borisovka K. 3/M. 2, cf. V. A. Dergačev, *Die äneolitischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien*, PBF XX.9, Stuttgart 2002, p. 124.

⁶ M. Florek, H. Taras, *Möglichkeiten der interpretation von bestattungsbrauchen und gesellschaftlichen Fragen in der Trzcinec-Kultur. Am Beispiel des Hügelgrabs in Dacharzów*, în vol. W. Blajer (red.), *Beiträge zur Deutung der bronzezeitlichen Hort- und Grabfunde in Mitteleuropa*, Kraków 1997, p. 65-89.

Șarafutdinovei pentru mormintele de incinerare din partea răsăriteană a arealului.

Nu există informații disponibile pentru a aprecia exact raportul dintre așezările și zonele funerare Sabatinovka. În mare, se poate lua în considerație probabilitatea ca între cele două spații să fi existat cel puțin o relație imediată în sensul unor locații apropiate. Dacă zona funerară a fost sau nu marcată în teren nu mai avem cum ști. Un amendament la probabilitatea ca spațiul funerar să se situeze în vecinătatea imediată a stațiunilor este adus, firește, de obiceiul de a folosi movile funerare mai vechi pentru depunerea defuncțiilor, căci ar fi însemnat, dat fiind că movilele preexistau, că așezările erau plasate după aceste ridicături de pământ ceea ce nu poate fi acceptat. Dar cum observații exacte nu avem la dispoziție discuția rămâne fără obiect. Autorii citați nu au atacat problema.

Cel mai adesea înmormântările Sabatinovka au fost descoperite în tumuli mai vechi, numărul mormintelor nefiind niciodată prea mare. La Kislica, de pildă, s-au identificat șapte înmormântări Sabatinovka - K. 2/M. 1, 6; K. 4/M. 3a-b, 14a-b; K. 8/M. 2 -⁷. Un număr mare de complexe mortuare ale aceleiași grupe s-a mai descoperit la Kurči unde este vorba de 12 înmormântări- K. 1/M. 1, 4; K. 3/M. 3; K. 8/M. 1, 7; K. 9/M. 5; K. 20/M. 2, 8, 9; K. 21/M. 1; Kurči I K. 1/M. 5; K. 2/M. 3 -⁸, apoi alte 14 înmormântări în câmpul de tumuli de la Nagornoe - K. 10/M. 3; K. 13/M. 1; K. 14/M. 3, 4a-b; K. 15/M. 2, 5, 9 și 12; K. 17/M. 1-2, 4; K. 18/M. 1-2, 4 -⁹. În alte localități, din spațiul discutat, numărul mormintelor Sabatinovka este mai mic. Cel puțin la prima vedere, zonele funerare par a fi de mică întindere, corespunzând destul de probabil unor comunități restrânse, dar este necesară o examinare chorologică pe întreg arealul Sabatinovka și din această perspectivă pentru a vedea în ce măsură este vorba de un obicei uniform răspândit sau este vorba de o caracteristică regională specifică periferiei apusene.

În ceea ce privește elementele structurilor funerare, amenajarea exterioară predilectă este fără îndoială movila funerară. Dar aceasta este în primul rând locația complexelor funerare, căci cel mai adesea este vorba de morminte secundare¹⁰. Dar cum există și câteva morminte Sabatinovka „principale/primare” în anume kurgane, este de luat în considerație propensiunea acelor comunități pentru amenajări de genul movilelor, fie că le foloseau pe unele vechi fie, neavând la îndemână astfel de situații, ridicau movile peste morminte. O situație aparte pare să fie la Taraclia, unde opt morminte Sabatinovka se găseau dincolo de perimetrul kurganului¹¹. Situația pare să fie de excepție și nu foarte clară, astfel că aprecierea conform căreia pe această bază am putea admite „*existența necropolelor mixte, formate din morminte tumulare și*

⁷ Gudkova A. V., Toščev G. N., Čebotarenko G. F., *Kurgany u sel Kislica i Ozernoe Odesskoj oblasti*, în vol. Toščev G. N. (Ed.), *Drevnosti stepnogo Pričernomor'ja i Kryma*, Zaporož'e, 1995, p. 94-103.

⁸ Toščev G. N., *Kurgany epohi bronzы mežoz'er'ja Ialpuğa i Kagula*, Zaporož'e 1992, p. 18-40.

⁹ *Ibidem*, p. 5-17.

¹⁰ Expresia „*mormânt subtumular*”, des folosită de autorii citați, este cu totul pretențioasă și lipsită de sens. Ce ne facem în cazul unor morminte vechi peste care, evident fără legătură cu ele, s-a ridicat apoi o movilă, cum este cazul înmormântărilor Baden de la Tiszavasvári suprapuse de un tumul cu morminte Jamnaja ? (cf. N. Kalicz, *Præhistorica*, 15, 1989, 121-132).

¹¹ Sava, Agulnikov, *op.cit.*, p. 120.

plane”¹² este cu totul pripită.

La fel de pripită este și comparația cu cimitirele Noua de la Burlănești, Chirileni și Pererîta¹³, unde majoritatea mormintelor sunt plasate dincolo de perimetrele movilelor funerare, pe care le-au suprapus. De altfel este binecunoscut că cea mai mare parte a cimitirelor Noua sunt plane, cele trei cazuri constituind eventual excepțiile care confirmă regula. O observație importantă făcută de cei doi autori este aceea conform căreia înmormântările Sabatinovka au fost plasate cu predilecție în sectorul sudic al movilelor¹⁴. În lipsa unor date precise privind relația topografică cu așezarea ca și asupra relațiilor dintre stațiune-zonă funerară-mediul imediat înconjurător, este cu totul dificil de a încerca o explicație privind semnificația obiceiului. Așezările Sabatinovka, sunt departe de a fi superficiale. În stațiunea de pe Donetsul de Nord de la Usovo Ozero s-a putut pune în evidență o structură complexă de habitat, în cadrul căreia, alături de locuințe de suprafață spațioase s-au mai descoperit complexe de cult și, foarte semnificativ, numeroase tipare, vădind o activitate metalurgică susținută¹⁵. O situație cu totul asemănătoare se cunoaște și pentru așezarea de la Mosolovki¹⁶. Firesc ar fi fost ca unor astfel de așezări să le corespundă zone funerare întinse, cu înmormântări numeroase¹⁷, corespunzând pe de-o parte structurii demografice interne a comunității respective, iar pe de altă parte duratei de existență corespunzătoare. Ori, nicăieri nu au fost semnalate până acum cimitire, ci doar grupuri de morminte, nu foarte mari, mai mult sau mai puțin răsfirate pe movile funerare mai vechi. Este posibil ca această realitate să reflecte fragmentarea unităților sociale/comunităților în subunități, fiecare dintre acestea având o zonă funerară distinctă ca locație. Lipsesc cercetări sistematice de amploare care să aibă ca preocupare studiul asociat al așezării și al zonelor funerare adiacente în același timp, astfel că mai trebuie așteptat pentru a căpăta confirmarea sau infirmarea acestei presupuneri.

Din perspectiva metodologică a lui Sava și Agulnikov amenajările interioare - *construcții funerare*, cum le numesc cei doi -, în fapt gropile sepulcrale, par foarte variate. După ce atrag atenția, cu totul corect, că din 662 de morminte analizate doar pentru abia cu puțin peste o treime - 222 cazuri respectiv 33.5% - s-a putut stabili forma acestora, cei doi autori enumeră formele de „*construcții funerare*”: gropi ovale, gropi ovale cu cotlon, gropi ovale cu treaptă, gropi dreptunghiulare, gropi dreptunghiulare cu treaptă, ciste. Statistic, aceste forme sunt reprezentate prin incidente cazuistice, fie substanțiale cum este cazul gropilor ovale - 134 cazuri, respectiv circa 20% - și a celor rectangulare - 77 cazuri, respectiv 11.6% -, fie cu totul

¹² *Ibidem*, loc.cit.

¹³ E. Sava, *Die Bestattungen der Noua-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung spätbronzezeitlicher Bestattungsriten zwischen Dnestr und Westkarpaten*, PAS 19, Kiel 2002, p. 53-57 pentru Burlănești, p. 57-60 pentru Chirileni și p. 61-70 pentru Pererîta.

¹⁴ *Ibidem*, p. 118 și graficul de la fig. 2/1.

¹⁵ S. S. Berezanskaja, *op.cit.*

¹⁶ A. D. Prjabin, *Mosolovskij poselok epohi pozdnej bronzy*, Kniga pervaja, Voronej 1993, Kniga vtoraja, Voronej 1996.

¹⁷ Cum este cazul pentru grupele/culturile Monteoru sau Noua, ca să dau doar două dintre cele mai binecunoscute exemple.

nesemnificative cum e cazul pentru celelalte „forme”¹⁸, adică inexistente statistic, sau, cu alte cuvinte, apariții singulare care nu afectează unitatea ansamblului după zicala cunoscută: *Exceptia confirmă regula!* Așa este și cazul mormântului primar K. 6/M. 2 de la Borisovka, care a avut groapa săpată de la nivelul antic de călcare, alături de groapă fiind observat pământul scos de la săpat, iar apoi în groapă a fost alcătuită, din lespezi de piatră, o cistă rectangulară acoperită cu o altă lespede și lemne. Deasupra a fost ridicată o movilă din pietre - *kuppelförmige, runde Steinlage* - cu un diametru de 6 m. Totul era acoperit de mantaua tumulului, după cum reiese din profilul publicat. Pe fundul cistei se găsea o rogojină, probabil din papură, iar deasupra ei un schelet de adult chirchit pe stânga și orientat S-N. Inventarul era constituit dintr-un vas globular cu două torți trase din buză și supraînălțate, fără decor, așezat pe o mică lespede din piatră și o măciucă din lemn cu vârf din silex - *hölzener Schlaggegenstand* -¹⁹. În tumulii din Bugeac, și nu numai, se mai cunosc morminte în cistă, dar mai vechi. Poziția stratigrafică a mormântului K. 6/2 de la Borisovka, pledează pentru o datare mai târzie însă, iar vasul este tipic Sabatinovka cu o bună paralelă la Cârnațeni în mormântul, tot primar, K. 1/M. 3²⁰. Morminte în ciste din piatră în zonă se mai cunosc, e drept doar câteva, din mediul anterior Mnogovalikovaja²¹, de unde este foarte posibil să se fi preluat obiceiul. Dar nu poate fi lăsată la o parte nici posibilitatea ca această practică să aibă unele legături și cu mediile Kîzîl-Koba ale bronzului târziu din Crimeea, unde tradiția cistelor din lespezi de piatră are un trecut impresionant²².

Lăsând la o parte tipurile de gropi cu incidență statistică scăzută, reiese cu claritate că în cadrul standardului funerar Sabatinovka au existat preponderent două tipuri de gropi: ovale și rectangulare, prima categorie fiind mai bine reprezentată numeric. Autorii nu au făcut o examinare din punct de vedere chorologic spre a putea pune în evidență răspândirea uniformă sau nu a celor două tipuri de gropi. De asemenea a fost lăsată de-o parte examinarea sincronă a celor două feluri de gropi.

Tot în cadrul amenajărilor interioare mai pot fi menționate prezența ocrului, a rogojinilor din material vegetal sau a prafului de cretă²³, toate reprezentând, în cazul unor apartenențe sigure la grupa Sabatinovka, continuarea incidentală a unor tradiții mai vechi.

Mormântul de la Cârnațeni²⁴ merită și el o atenție aparte. Cu groapa săpată de la nivelul antic de călcare, pământul scos fiind depus de-o parte și de alta a gropii, mormântul este evident primar în tumul. Groapa a avut în plan o formă rectangulară, dar la fiecare din cele patru colțuri s-au observat câte o groapă mai mică, destul de probabil pentru niște pari, ceea ce sugerează existența unei structuri din lemn mai complexe. Mormântul a fost acoperit cu bârne din lemn, ale căror resturi au fost

¹⁸ *Ibidem*, p. 120 și graficul de la fig. 2/3, extrem de grăitor!

¹⁹ A. Häusler, *Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, Berlin 1976, p. 105, pl. 28/1. După Sava, Agulnikov, *op.cit.*, p. 120 este vorba de K. 6/M. 1.

²⁰ Levitskij, *op.cit.*, fig. 1/5.

²¹ E. Savva, *Kul'tura mnogovalikovoï keramiki Dnestrovsko-Prut'skogo mezhdureč'ja*, Kișinev 1992, p. 85, care le încorporează în al său tip VII.

²² V. A. Kolotuhin, SA 3, 1990, p. 93-112.

²³ Sava, Agulnikov, *op.cit.*, p. 131-133.

²⁴ Levitskij, *op.cit.*, loc. cit.

descoperite. Scheletul, chircit pe stânga și orientat E-W, cum reiese din planul publicat și nu SE-NW cum se afirmă în descriere, a aparținut, după dimensiuni unui adult, diagnoza antropologică lipsind. Întreaga structură a mormântului amintește bine pe cele specifice grupei Srubnaja²⁵, de unde, destul de posibil, vor fi fost preluate unele obiceiuri.

Atribuit grupei Sabatinovka sau Srubnaja este și M. 19 din tumulul II-1943 de la Ploiești-Triaj. Tumulul de la Ploiești-Triaj, deși aflat la bună distanță de aria Sabatinovka propriu zisă, a fost și mai este considerat de unii specialiști ca reprezentând dovada unei pătrunderi Sabatinovka în Câmpia română. Din aceste motive el trebuie examinat spre a vedea în ce măsură aserțiunile respective au sau nu temei. Mormântul de la Ploiești-Triaj nu a fost discutat, pe bună dreptate după opinia mea, de cei doi autori.

Cu o groapă, probabil rectangulară, mormântul a avut o structură din lemn reprezentată prin scânduri care căptușeau pereții gropii, acoperită apoi cu un capac din bârne din lemn dispuse longitudinal. În interior s-au găsit osemintele răvășite a doi indivizi adulți. Inventarul este constituit din 10 dinți perforați de animal și un defensor de suină de asemeni perforat, care au făcut parte, după toate probabilitățile dintr-un colier, ca și un corn de cervid. Mormântul a fost suprapus de M. 6, cu un schelet în decubit dorsal cu genunchii căzuți pe dreapta și orientat ENE 70°²⁶. Atribuirea culturală s-a bazat pe structura din lemn, dar poziția stratigrafică a mormântului ne obligă la rezerve. Structuri asemănătoare se mai întâlnesc și în alte morminte Jamnaja, iar inventarul nu este în măsură să aducă precizări, atât pandantivele din dinți perforați de animal ca și defensorii de suine fiind folosiți multă vreme de-a lungul epocii bronzului. Din aceste motive nu consider că M. 19 de la Ploiești-Triaj aparține grupei Sabatinovka, mai ales că, așa cum am amintit deja, și poziția sa chorologică îl situează mult dincolo de arealul grupei în discuție.

Discutând cu privire la modalitățile de dispunere a cadavrelor în cadrul complexelor funerare Sabatinovka, cei doi autori se opresc cu oarece insistență, firească de altfel, asupra poziției și orientării. Conștienți de riscul unei ierarhizări excesive a informației²⁷, se mulțumesc cu stabilirea doar a trei poziții principale ale cadavrelor, dar, în flagrantă contradicție cu propria acribie, ajung tocmai în situația

²⁵ N. K. Kačalova, *Pamjatniki srubnoj kul'tury volgo-ural'skoe mezhdureč'e*, Arheologija Rossii v. 1-10, tom I, Saratov, 1993; Ju. P. Matveev, *Srubno-Abaševskie pogrebenija perexodnogo tipa Volgo-Donskogo mezhdurečja*, în vol. A. D. Prjabin (red.), *Evrasijskaja lesostep' v epohy metalla*, seria Arheologija vostočnoevropejskoj lesostepi, v. 13, Voronej 1999, p. 60-71.

²⁶ E. Comșa, Thraco-Dacica 10.1-2, 1989, p. 182-185, fig. 4 și 5.

²⁷ Sava, Agulnikov, *op.cit.*, p. 121, și mai ales nota 5, deosebit de savuroasă și importantă pentru propria contradicție a autorilor: „În procesul de stabilire a principalelor tipuri de poziție a scheletelor s-a ținut cont de faptul că până la momentul cercetării arheologice mormântul și inclusiv poziția scheletului au suferit diferite schimbări, față de situația inițială, legate în primul rând de procesul descompunerii biologice, și totodată de alți factori - prăbușirea parțială a solului, activitatea rozătoarelor etc. De aceea în determinarea poziției scheletului în general, sau a brațelor, în particular, nu s-a ținut cont de devierile puțin însemnate (de exemplu diferența de câțiva centimetri în poziția brațelor sau zecimi de grade (sic) în unghiul de chircire sau de orientare a scheletelor, deoarece în caz contrar ar fi posibil de evidențiat în poziția scheletelor zeci de tipuri și sute de variante sau subvariante, ceea ce este tipologic incorect și inutil”.

nedorită de a stabili iarăși categorii cu incidență cazuistică fără valoare statistică: scheletele chircite accentuat sunt reprezentate prin 638 morminte (95.5%), cele chircite moderat prin doar 19 cazuri (2.7%), iar chircirea laxă, neaccentuată, printr-un singur caz (0.1%)! Cu o tenacitate demnă de o cauză mai bună, autorii fac aceeași numărătoare și pentru poziția brațelor, cu aceleași rezultate rizibile²⁸. În ceea ce privește depunerea pe o parte sau alta a cadavrelor, predomină scheletele chircite pe stânga (453 cazuri, 67.8%) față de cele chircite pe dreapta (172 cazuri, 25.7%). Este binecunoscut că, pentru marea majoritate a mormintelor din epoca bronzului descoperite mai de mult în spațiile ex-sovietice, lipsesc determinările antropologice și aceasta este situația și pentru înmormântările Sabatinovka. Din această cauză nu se poate stabili care a fost relația dintre pozițiile cadavrelor și grupele de sex/vârstă.

Orientarea cadavrelor, un alt element important al standardului funerar, a fost stabilită de cei doi autori doar pentru opt sectoare: N, NE, E, SE, S, SW, W, NW. Această opțiune a fost, în bună măsură, determinată și de măsurătorile superficiale făcute în cursul săpăturilor, orientările scheletelor fiind apreciate *grosso modo*. În mare, se poate observa, pe baza celor studiate de Sava și Agulnikov, că depunerea predilectă a scheletelor, aparent indiferent de poziție, se făcea cu craniile către E²⁹. Din nou, lipsa determinărilor antropologice, limitează drastic posibilitatea precizării regulilor de dispunere a defuncțiilor în funcție de grupele de sex/vârstă. În această situație - fără diferențieri bazate pe diagnoze antropologice - comparațiile cu regulile de orientare specifice grupelor Monteoru sau Noua sunt cu totul neavenite³⁰, căci în ambele cazuri s-au putut nuanța diferențele de poziție și orientare în relație cu grupele de sex/vârstă³¹.

O altă caracteristică a standardului funerar Sabatinovka o constituie frecvența scăzută a mobilierului din complexe mortuare. Pentru stocul de 662 morminte pe care l-au examinat, Sava și Agulnikov au constatat că doar 200 de morminte (circa 30%) au avut inventare funerare, în cele mai multe cazuri (169, adică 84.5%, din mormintele cu mobilier) fiind vorba de ceramică. Repertoriul olăriei din înmormântările Sabatinovka este redus la 4 forme principale: vasele cu două torți, așa ziii *kantharoi*, ceștile cu o toartă, vasele borcan și vasele scunde tronconice. Cele mai frecvente sunt vasele borcan cărora le urmează ceștile și vasele cu două torți, ultimele două evident legate funcțional de alimente lichide³². Nu există o evidență pentru

²⁸ *Ibidem*, loc. cit. și graficul de la fig. 2/4.

²⁹ *Ibidem*, loc. cit. și diagrama de la fig. 3/2.

³⁰ *Ibidem*, p. 121-122, autorii aprecind și că „sistemul de orientare a scheletelor în morminte de tip Noua, în comparație cu mormintele de tip Sabatinovka era foarte divers, ceea ce se poate explica prin prezența elementelor de tip Wietenberg și mai ales Monteoru”, uitând pur și simplu că în cadrul standardului funerar Wietenberg ritul funerar predominant era incinerarea, înhumarea fiind ritul secundar și adiacent, așa cum se poate vedea din puținele cazuri de înhumare descoperite în aria Wietenberg, cf. N. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, UPA 19, Bonn 1994, p. 106-114; I. Paul, *Vorgeschichtliche Untersuchungen in Siebenbürgen*, Alba Iulia 1995, p. 164-197, pentru cimitirul biritual Wietenberg de la Sibîeni.

³¹ Într-un cadru mai larg și încă inedit, m-am ocupat cu obiceiurile mortuare ale culturilor Monteoru și Noua, aici folosind numai câteva din încheierile la care am ajuns.

³² Din nou autorii citați au recurs la o tipologie excesivă, obținând „tipuri” cu incidențe statistice derizorii cum ar fi tipurile VI și VII, reprezentate prin 2.3%, respectiv 1.7% de cazuri, cf. *Ibidem*, p.

pozițiile în care au fost găsite vasele, dar din cele publicate se poate deduce că au fost amplasate de obicei în apropierea craniului. Și iarăși nu se pot face diferențieri după grupele de sex/vârstă.

Piese de port sunt reprezentate prin pandantive din dinți perforați de animale și, în două cazuri - la Borisovka K. 6/M. 2 și Kočkovatœ K. 25/M. 3 – prin câte un defensor perforat de suină. Asemenea piese de port, componente ale unor coliere, sunt frecvent întâlnite, după cum bine subliniază și cei doi autori, pe o arie largă în diferite medii ale epocii bronzului începând chiar de la Cultura Amforelor Sferice. Prezența unor piese de port din metal poate fi bănuită pe baza unor resturi descoperite în câteva morminte, dar proba arheologică clară lipsește. Armele sunt reprezentate prin cinci vârfuri de săgeți din silex- Nikolskoe K. 8/M. 19 și K. 13/M. 2; Purcari K. 5/M. 3-4 și Răscăieții Noi K. 1/M. 15 -.

O situație de excepție o reprezintă inventarul mormântului de incinerare K. 3/2 de la Borisovka, nu numai prin rit și structura funerară, dar mai cu seamă prin inventarul cu totul aparte. În groapa mormântului au fost descoperite o spadă scurtă/*Kurzschrift* de tip Krasnyi Majak, o placă circulară din bronz decorată - скрепленный и украшенный бронзовыми заклепками -, un vas din lut și altul din lemn, precum și oase de animale³³. Spada scurtă este foarte probabil o producție locală, tipare pentru piese asemănătoare fiind cunoscute în Basarabia în medii Noua sau Sabatinovka. Placa din bronz, decorată probabil în tehnica *au repoussé*, prezintă un motiv ce își poate găsi unele paralele într-un mormânt Srubnaja din Bașkiria de la Novye Jabalakly - K. 2/M. 3 -, în care s-au găsit, printre altele, un set de piese de port din care face parte și o podoabă complicată constituită din șaibe din bronz decorate *au repoussé* cu motive spiralice și cruciforme³⁴.

Instrumentele, reprezentate îndeobște prin străpungătoare din oase de animale, sunt ceva mai frecvente³⁵. În ceea ce privește prezența lor, ca instrumente propriu zise sau ca accesorii de port este greu să ne pronunțăm în lipsa unui stoc corespunzător și a diagnozelor antropologice, personal înclin însă pentru cea de a doua posibilitate.

Dintr-un anume punct de vedere surprinde puținătatea mormintelor Sabatinovka cu oase de animale în interior - 19 cazuri, respectiv 2.9%, citate de cei doi autori, dar fără a se preciza speciile³⁶ -, știut fiind că în mediile Srubnaja oasele de animale sunt frecvente³⁷ ca, de altfel și în cel Mnogovalikovaja. În toate cazurile resturile osteologice animale trebuiesc văzute ca atestând obiceiul de a depune hrană alături de defuncți, în cazul în care oasele sunt găsite în contextul unei înmormântări individuale, sau ca dovezi ale unor episoade ceremoniale, exterioare mormintelor, dar componente ale practicilor funerare.

Astragalele, cel mai probabil de la ovicaprine, prin funcționalitatea lor

124-127, fig. 5, 7-8 și graficul de la fig. 3/3.

³³ Dergačev, *op.cit.*, p. 124, p. 203, nr. A 422, pl. 69/A 422. Întregul inventar al mormântului ca și o schiță a acestuia la idem, *Moldavia i sosednie territorii v epohu bronzy*, p. 180 și fig. 53/13-17.

³⁴ V. S. Gorbunov, SA 1, 1977, p. 155-160 și fig. 4/3; 6/1-34; 7/1-7. O discuție pe tema decorului „micenian” din mediile Srubnaja și Abaševo la V. I. Besedin, în vol. Prjahnin, *op.cit.*, p. 45-59.

³⁵ Sava, Agulnikov, *op.cit.*, p. 131.

³⁶ *Ibidem*, p. 131-132.

³⁷ Vezi supra nota 36.

presupusă, nu pot fi incluse în categoria de inventar a „oaselor de animale”. Ele sunt prezente în 9 morminte, fiind depuse alături de cranii, ceea ce subliniază semnificația lor aparte.

Ansamblul inventarelor funerare Sabatinovka se arată ca sărăcăcios și monoton. O diferențiere a categoriilor de piese de inventar în relație cu grupele de sex sau vârstă nu se poate face așa cum s-a mai spus. Exprimarea în ceremonialul funerar a statutului social nu este reflectată în inventare, cu excepția mormântului de la Borisovka K. 3/2, la care spada scurtă și discul din metal decorat, ulterior interpretat ca parte de la un scut din lemn³⁸, constituie împreună elementele materiale ale exprimării prestigiului social al defunctului. Statutul social al defunctului de la Borisovka mai este subliniat și de discul din metal, piesă, după toate probabilitățile de import, prezența lui sugerând anumite privilegii în cadrul schimbului la distanță. În unele cazuri, cum destul de probabil este vorba la Cârnațeni sau pentru mormântul cu cistă din piatră de la Borisovka K. 6/2, structura complexă a întregii înmormântări, relevând un consum apreciabil de energie socială, reflectă din nou un statut social ridicat.

Dar asemenea complexe funerare sunt rare în grupa Sabatinovka. Mai mult, nu avem o imagine completă pentru grupurile de morminte Sabatinovka pentru a putea vedea prin studiu planimetric dispoziția în plan, cu alte cuvinte structura, întregii zone funerare. Din ceea ce știm, se pare că zonele funerare erau fragmentate corespunzător componentelor majore ale unității sociale - clanuri, familii ? -, uneori fiind posibil să fie decelate înmormântările liderilor respectivi și a celor apropiați lor după diferite criterii. O asemenea structură a spațiului funerar a corespuns destul de probabil unui habitat bazat pe o tehnologie de subzistență impusă de mediul de stepă, în cadrul căruia păstoritul turmelor de clan/familie ocupa un loc principal. Aș atrage atenția asupra faptului că movila/kurganul este o structură funerară colectivă cât se poate de distinctă, corespunzând unei subunități sociale. Prin consumul cu totul remarcabil de energie socială - exprimată prin munca depusă la ridicarea movei, ca și pentru organizarea muncii pentru respectarea cutumelor -, o asemenea structură era destinată exprimării unui statut social colectiv, respectiv al subunității sociale căreia i-a aparținut și care a folosit-o uneori destul de mult timp, precum și pentru a sublinia introspectiv nevoia solidarității chiar către membrii unui asemenea segment social, regulă *sine qua non* pentru supraviețuirea sa, a tuturor.

Competiția socială, de prestigiu, între indivizi este foarte rar reflectată în standardul funerar al grupeii Sabatinovka ce poate fi considerat excesiv de sobru. În rarele cazuri când au putut fi surprinse arheologic asemenea expresii - vezi mormintele de la Borisovka sau Cârnațeni - trebuie admis că asistăm, peste veacuri și pe această cale, la un dialog tot intercomunitar, șeful/liderul de grup fiind reprezentantul întregii sale comunități. În același timp, structurile individuale - mormintele propriu zise - sunt încorporate celei colective - kurganul -, în acest fel fiind pusă în lumină structura de ierarhie socială internă din viața de zi cu zi. Prezența armelor în mormintele epocii bronzului nu este deosebit de frecventă. Element specific atributului social masculin, armele au avut o cu totul altă dinamică în cadrul sistemelor de expresie cultică, ele

³⁸ Dergačev, *Die äneolitischen und bronzezeitlichen Metallfunde...*, p. 124 unde se spune că spada scurtă a fost găsită „zusammen mit de Resten eines Holzschildes”.

fiind deosebit de frecvente în depunerile singulare sau depozitele vremii. În acest fel s-ar putea explica, măcar parțial, sobrietatea unor înmormântări masculine pentru unele grupe ale epocii bronzului din zona Dunării de Jos. Și în cazul grupei Sabatinovka prezența armelor este sensibil mai mare în depozitele sau depunerile singulare de piese de metal ce-i corespund cronologic și chorologic³⁹ care, din acest punct de vedere, par să concureze cu succes înmormântările.

Am încercat în cele de mai sus să schițez doar principalele elemente ale standardului funerar al culturii Sabatinovka, așa cum poate fi el decelat din descoperirile situate în colțul sud-vestic al arealului său, desigur mult mai larg. Fără îndoială, un examen amănunțit din această perspectivă pe întreaga arie a culturii ar amenda multe dintre încheierile la care am ajuns acum.

About the funerary customs of the Sabatinovka culture.

Annotation to the paper

E. Sava, S. Agulnikov, *Contribuții noi la definirea ritului funerar de tip Sabatinovka.*

Abstract

In this recent paper, two authors from Bessarabia tried to discuss about the Sabatinovka mortuary practice as it appears from several funerary discoveries belonging to the south-western corner – the Bugeac steppe - of a much more large area which includes the steppes from Ukraine in the neighbour of Black Sea shore and extends till the Lower Volga basin. They use a stock of 662 burials the majority of these being discovered in recent years in 80 barrows from 55 localities.

Unfortunately the authors have begun their paper with a sad confusion between funerary standard/customs and funerary rite, which affects the whole work. Also they seem to have a narrow knowledge about the statistic procedures confusing these with the simple numbering. An other lack from the point of view of methodology is the excessive typology of the vessels which offers in this manner a lot of types and variants occurring in one or two cases, so without statistical and chorological significance. Also is missing a critical overview of the archaeological data and papers discussing the problem of mortuary practices of the culture. A difficulty in analyze is due to impossibility to make a difference between real Sabatinovka tombs and these belonging to Mnogovalikovaja for the burials without inventory. Very serious is the lack of anthropological diagnoses, which inflict a limit to the whole, analyse.

The first characteristic of the Sabatinovka mortuary standard can be defined by the custom to use old barrows for burials, which appears as secondary, in only few cases being built new kurgans with real primary Sabatinovka graves. The predominant funerary rite is defined by the huge number of skeleton graves, the custom to burn the dead persons occurring scarcely over the whole area of the culture and seems to be of external origin. Usually in a

³⁹. *Ibidem*, p. 113-135; V. S. Bočkarëv, A. M. Leskov, *Jung- und spätbronzezeitliche Gußformen im nördlichen Schwarzmeergebiet*, PBF XIX.1, München 1980.

barrow were just a few burials, corresponding to small communities, clans or families, using such funeral structures. However, at Kislica were discovered 7 Sabatinovka graves in three kurgans, at Kurči 12 graves in eight kurgans and at Nagornoe 14 graves in six kurgans but these cases are exceptions.

It's hard enough to examine the relation between the funerary space – designed by kurgans – and the settlements due to the missing proper archaeological data, but it is possible that the dwelling area to be not too far from the mortuary one.

Albeit Sava and Agulnikov tried to use several types of pit graves for the Sabatinovka burials - i.e. oval with or without step, oblong with or without step, catacomb – is easy to observe that there are only two principal types oval and oblong, for the rest statistical occurrence being drastic reduced. Only for 222 Sabatinovka tombs discussed here the pits were observed, the oval forms occurring in 134 cases (about 20%) and the oblong ones in 77 cases (11.6%). I think that is necessary to underline just now the improper habit to use in archaeological diggings heavy machines like bulldozers and scrapers, the two authors being often the commanders in chief of such super technical excavations! Due to these procedures a lot of archaeological data are destroyed, including the pit's form, as was already mentioned. The lack of anthropological diagnoses impede to say if a pit type or another is related or not to the sex/age groups. Also we have not at all relevant information about the real diffusion of these types of grave pit for the whole Sabatinovka area. A special case is offered by the grave 2 from kurgan 6 from Borisovka. The grave is a primary one, the pit being digged into the virgin soil. In the pit was built a cist made of limestone slabs and, after the interment of the body, all was covered by an assemblage of stones and finally by an earth barrow. As the tomb itself is characterized by a special inventory – including a wood mace with a flint point and a two handled vessel – we can consider the whole burial as belonging to a deceased persona with a high social status. An other special case is the grave from Cărnățeni, with a wood structure inside as could be deduced after the four pole-holes observed on the bottom of the grave pit and it's wood deck, the whole structure remembering Srubnaja like tradition.

Sometimes in Sabatinovka graves were discovered on the bottom of the pits red ochre, limestone powder and rush mats as an expression of ancient traditions. From long time in the Romanian archaeological literature is mentioned a Sabatinovka grave discovered in a barrow near Ploiești-Triaj – i.e. Grave 19, tumulus II-1943 -. Inside the tomb was discovered a wood structure and under it two disturbed adult skeletons. As funeral inventory were founded 10 animal teeth and a boar tusk, all together belonging to a kind of necklace. The Grave 19 is superposed by another one. I think that the wood structure from the grave is not a sufficient argument to consider this grave as being a Sabatinovka one. The stratigraphical context and its chorological position far outside the Sabatinovka area converges to the conclusion that this grave belong to the pit-grave/Yamnaja burials from the same barrow.

A very important criterion for a prehistoric funerary standard is the disposal of the bodies, i.e. the position and orientation of the skeletons -. For the Sabatinovka interments here discussed, always with flexed skeletons, there are two basic positions: on the left side – 453 cases or 67.8% - and on the right side – 172 cases or 25.7% -. To find variants of flexed position, such as strong, medium or lax, as Sava and Agulnikov are trying is absolutely insignificant from the statistical point of view. As I already mentioned above, the lack of anthropological data impede in establishing a relation between the position of the skeletons and the sex/age groups. The orientations for the skeletons were registered in a *grosso modo* manner, only for eight cardinal points, so some nuances could not be any more distinguished. However, is easy to observe that is a strong tendency toward an eastern orientation as a characteristic for the Sabatinovka burials. The same lack of anthropological diagnoses impede again a further analyse and also a comparison with Monteoru or Noua interments, for most of

which such determinations are available.

As concerns the mortuary inventory from the very beginning is clear that the most part of the burials in discussion - 422, i.e. circa 80% - haven't any objects inside. Out of the rest of 200 graves with grave goods for a number of 169, i.e. 84.5%, the inventory is represented by vessels. Again an excessive typology made by the authors has as result the disappearance of information. In fact for Sabatinovka graves there are four principal forms such as the two handled cups, of so-called *kantharos type*, the one handled cups, the jars and the small vessels in the shape of a truncated cone. The jars have the highest frequency followed by the cups with two or one handle. The garments are represented by some necklaces made of animal teeth and, in two cases, together with a boar tusk, the both types of garments being insignificantly from all points of view. The weaponry is represented by five graves each with a flint arrowhead. Again is necessary to underline some exceptions such as another tomb from Borisovka – i.e. K. 3/Grave 2 – There were founded a short bronze sword of Krasnyj Majak type, a decorated bronze disc, a clay pot and another of wood. There is no doubt that the person buried was an important person, the sword and the disc, about which some say that is a part of a wooden shield, underlining his social prestige. It seems to me enough significant that for the decoration of the bronze disc, made in the so-called *au repoussé* technique, one can find good parallels in another Srubnaja grave from Novye Jabalakly, in Baškiriya. Somehow surprisingly is the small number of burials with animal bones as proves for depositing “food” for dead persons. It is well known that for precedent groups such as Monogovalikovaja or Srubnaja, such discoveries are quite frequently and, in the same time is also well known, from settlements like Usovo Ozero or Mosolovki, that the hard core of the subsistence of Sabatinovka communities was represented by the cattle breeding.

Of course for the both tombs from Borisovka with weapons is quite clear that we are dealing with masculine burials but for the rest of Sabatinovka interments, as we are already accustomed to the lack of anthropological data, the relation between the sex/age groups and the funerary inventories could not be precised.

The whole assembly of the Sabatinovka funerary discoveries from its western periphery could be seen as characterized by inexpressive traits, with minor possible differences between sex/age groups. The earth mounds with some burials represented small social subunits, sometimes some of their chiefs having expensive burials - as structure or inventory -, as reflecting the competition between communities. But these conclusions are based only on a small stock of peripheral discoveries, much more precisions being expected after a larger study on the whole Sabatinovka area.

PIEPTENI DE OS DIN A DOUA EPOCĂ A FIERULUI ÎN NORDUL PENINSULEI BALCANICE

Dragoș MĂNDESCU

Pieptenii de os alcătuiesc o grupă bine definită în ansamblul inventarului arheologic mobil al celei de-a doua epoci a fierului la Dunărea de Jos. Sporirea numărului descoperirilor precum și datele noi acumulate în ultimele decenii permit (și justifică în același timp) tratarea unitară a acestor mici ustensile de toaletă într-un studiu special dedicat lor, cu atât mai mult cu cât o asemenea intervenție a lipsit până acum din literatura arheologică. Baza discuției o formează cele mai mult de 21 piese, descoperite în nouă puncte:

Căscioarele, „Șuvița Hotarului”, jud. Călărași. Doi piepteni din os (Pl. 1/2-3) au fost descoperiți în două locuințe (L 16 și L 22) din așezarea getică, în timpul săpăturilor de salvare¹.

Koprinka (Seuthopolis), r. Haskovo, Bulgaria. Doi piepteni de os fragmentari (pl. 1/12-13) figurau printre descoperirile din nivelul medieval al sitului².

Ocna Sibiului, jud. Sibiu. În colecția veche a Muzeului Brukenthal se afla un pieptăn de os (pl. 1/8) cu această proveniență³. Probabil că este vorba de o piesă izolată, descoperită întâmplător.

Poiana, jud. Galați. În săpăturile arheologice din așezarea getică de pe Siret, au fost descoperiți cel puțin cinci piepteni de os⁴ (pl. 1/9, 11; 2/6-7), încă unul (pl. 1/10) figurând într-o colecție particulară⁵.

---

¹ V. Sîrbu (coord.), *Așezări din zona Căscioarele – Greaca – Prundu. Mileniile I î.Hr. – I d.Hr.*, Biblioteca Istros 17, Brăila, 1996, p. 24-25 și fig. 88/7-8.

² Iordanka Čangova, *Srednovekovnoto selište nad trakijskija Sevtopolis XI-XIV vek*, Sofia 1972, p. 104 și fig. 83a

³ V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*², București, 1982, p. 298 și fig. 365 dreapta.

⁴ R. Vulpe și colaboratorii, *Activitatea șantierului arheologic Poiana-Tecuci, 1950*, SCIV 2, 1951, 1, p. 205 și fig. 26/1-2; idem, *Șantierul Poiana*, SCIV 3, 1952, p. 198 și fig. 19/3; R. Vulpe, *La civilisation Gêto-Dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana, en Basse-Moldavie*, în vol. *Studia Thracologica*, București, 1976, p. 111; I. Miclea, R. Florescu, *Geto-dacii. Strămoșii românilor, vestigii milenare de cultură și artă*, București, 1980, p. 53, nr. 269-270; Silvia Teodor, M. Nicu, Stela Țau, *Așezarea geto-dacică de la Poiana (jud. Galați). Obiecte de port și podoabă (II). Oglinzi, ace, obiecte de os*, *Arheologia Moldovei* 20, 1997, p. 31 și fig. 27/8, n. c. 480; M. Petrescu-Dâmbovița, A. Vulpe (coord.), *Istoria românilor 1, Memoria timpurilor îndepărtate*, București, 2001, pl. 56.

⁵ R. Vulpe, Ecaterina Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, *Dacia* 3-4, 1927-1932 (1933), p. 343, nr. 17 și fig. 126/6.

Sânsimion, jud. Harghita. Un pieptăn din placă de corn (pl. 2/2) a fost descoperit prin cercetări arheologice în stratul de cultură al unei așezări geto-dace⁶.

Sighișoara, „Dealul Viilor”, jud. Mureș. Din nivelul corespunzător așezării geto-dace, în timpul cercetărilor arheologice, provine un pieptăn din placă de corn⁷ (pl. 2/1).

Sighișoara, „Wietenberg”, jud. Mureș. În vechile săpături făcute la începutul sec. XX în stațiunea arheologică de pe Dealul Turcului, au fost descoperiți, în nivelul corespunzător celei de-a doua epoci a fierului, trei piepteni din os⁸ (pl. 2/3-5).

Vlădiceasca, jud. Călărași. Un pieptăn de os a fost găsit într-o „groapă rituală”⁹.

Zimnicea, jud. Teleorman. În patru morminte getice de pe „Câmpul Morților” (C3 M2, C10 M74, C10 M90 și C19 M13) au fost descoperiți patru piepteni de os (pl. 1/4-7). Alte exemplare provin din așezare¹⁰.

Numărul mare al exemplarelor descoperite la Poiana (mai mult de șase) și la Zimnicea (mai mult de patru) îngăduie presupunerea existenței unor ateliere specializate în producerea pieptenilor de os în aceste așezări getice. Piese descoperite la nord de Carpați și la sud de Balcani, în puncte extreme ale ariei de răspândire (pl. 3), pot fi considerate importuri de la Dunărea de Jos. Pentru pieptenele de la Sânsimion a fost deja sugerată calitatea acestuia de import în estul Transilvaniei, provenind din spațiul geto-dacic est-carpatic¹¹. Tot un statut de piesă importată trebuie văzut și în aceea descoperită la Ocna Sibiului, localitate în care importurile de factură getică de la Dunărea de Jos își fac simțită prezența într-un mediu puternic celtizat¹². Cu siguranță că în explicarea acestui fenomen un răspuns ne poate fi oferit de zăcămintele de sare, abundente în zona respectivă.

Nu a fost descoperit deocamdată nici un atelier de producere a pieptenilor, care să ne ofere amănunte relative la procesul tehnologic specific. Sunt realizați dintr-o singură bucată de corn sau os plat de animal.

După formă, pieptenii se împart în două tipuri. **Tipul I** (pl. 1) grupează pieptenii care, la partea superioară (cea opusă dinților) sunt prevăzuți cu un mic mâner, în formă

⁶ C. Beldiman, *Piepteni din a doua epocă a fierului descoperiți în estul Transilvaniei*, SCIVA 41, 1990, 1, p. 111-112 și fig. 1.

⁷ *Ibidem*, p. 112 și fig. 2

⁸ K. Horedt, C. Seraphin, *Die Prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara-Schässburg*, Antiquitas 10, Bonn, 1971, p. 44 și fig. 64/35-36, 38.

⁹ C. Beldiman, *op. cit.*, p. 111, nota 1 (cercetări inedite, D. Șerbănescu).

¹⁰ Alexandrina D. Alexandrescu, *La nécropole gète de Zimnicea*, Dacia, N. S. 24, 1980, p. 52 și fig. 44/1-4.

¹¹ Viorica Crișan, *Aspecte privind relațiile dacilor din estul Transilvaniei cu ținuturile extracarpătice (sec. II a.Chr. – I p.Chr.)*, Istros 10, 2000, p. 242 și fig. 4/10.

¹² În anul 1884 intrau în aceeași colecție a Muzeului Brukenthal în care se păstrează pieptănul discutat, o serie de piese alcătuind un complex de factură celtică, descoperit la Ocna Sibiului în condiții necunoscute. Alături de fragmente de coif și falere se aflau și două brățări (M. Rusu, O. Bandula, *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia Mare, 1970, p. 37-40 și pl. XVIIIa/3-4; XVIIIb/6-7) ce aparțin unui tip specific zonei getice dobrogene (M. Irimia, *Un tip de brățară din a doua epocă a fierului la Dunărea de Jos*, Peuce 6, 1977, p. 73-77), acestea fiind datate la sfârșitul sec. IV și începutul sec. III a.Chr. (V. Zirra, *Beiträge zur Kenntnis des keltischen Latène in Rumänien*, Dacia, N. S. 15, 1971, Abb. 3/11).

de peduncul sau ceva mai lat, în care a fost executată o mică perforație centrală pentru a servi la agățarea (suspendarea) piesei. În cadrul acestui prim tip se disting două variante: **Ia** (pl. 1/1-9) – piepteni cu marginea superioară semicirculară, cu dinții dispuși de-a lungul bazei drepte (Zimnicea, Poiana, Căscioarele, Ocna Sibiului); **Ib** (pl. 1/10-13) – piepteni cu corpul trapezoidal, cu dinții dispuși pe latura lungă (Poiana, Koprinka). **Tipul II** (pl. 2) se caracterizează prin absența pedunculului – nu este vorba de o rupere accidentală a acestuia, ci de un nou model pe care aceste piese îl adoptă. Pieptenii care formează tipul II sunt trapezoidali (Poiana, Sânsimion, Sighișoara, „Dealul Viilor” și „Wietenberg”), în două cazuri marginea superioară având o formă semicirculară (Sighișoara, „Dealul Viilor”) sau unghiulară (Sighișoara, „Wietenberg”). Micul mâner-peduncul lipsind, perforația necesară pentru suspendarea piesei a fost uneori practică chiar în corpul pieptănului, în partea sa superioară, după cum arată exemplarele descoperite la Poiana și Sighișoara (pl. 2/1, 7).

Dimensiunile pieptenilor de os sunt mici, în jur de 5 cm înălțime, judecând după exemplarele păstrate întregi, ceea ce a dus la presupunerea că aceste piese nu ar fi avut un rol funcțional, ci ar fi fost folosite ca podoabe¹³, eventual pandantivi¹⁴. Excepții sunt constituite de exemplarul de la Sighișoara, „Dealul Viilor” (pl. 2/1) și de o piesă de la Poiana (pl. 1/9), cu înălțimi de 7 cm, respectiv 8 cm¹⁵. Suprafața pieptenilor, în cazul ambelor tipuri, este, de obicei, ornamentată cu cercuri simple sau duble (concentrice) cu un punct în mijloc, decor realizat prin incizie cu ajutorul unui mic compas, probabil. Doar două exemplare (unul de la Poiana-tipul II și celălalt de la Zimnicea, C10M90-tipul I) au suprafața lisă, fără décor (pl. 1/4; 2/6).

Din înșiruirea punctelor cu descoperiri și a cantității exemplarelor asociate fiecăruia, se poate ușor constata că pieptenii din os sunt o creație specifică mediului cultural getic timpuriu de la Dunărea de Jos (pl. 3). În cultura Latène (celtică) nu se întâlnesc piepteni de os – deși există unele dovezi privind prelucrarea osului și a cornului de cerb¹⁶ – ,ci numai câteva exemplare de bronz (Refranche și mai ales Stradonitz)¹⁷, unele decorate cu cercuri concentrice și prevăzute cu perforație pentru agățare. Absența pieptenilor din materii dure animale în lumea celtică (cu excepția așa-numiților „bone weaving combs” care alcătuiesc, prin excelență, o categorie de piese proprie Britaniei, nu trebuie să surprindă prea mult, în condițiile în care, în comparație cu perioadele romană și medievală, în „epoca celtică” osul și cornul de animal este extrem de puțin utilizat¹⁸. Nici în mediul scitic acest gen de piepteni nu

¹³ Alexandrina D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 52.

¹⁴ N. Conovici, s. v. *pandantiv*, în C. Preda (coord.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, III (M-Q), București, 2000, p. 272.

¹⁵ C. Beldiman, *op. cit.*, p. 112 și fig. 2; I. Miclea, R. Florescu, *op. cit.*, p. 53, nr. 269.

¹⁶ F. R. Hodson, *The La Tène cemetery at Münsingen-Rain. Catalogue and relative chronology*, Acta Bernensia 5, Berna, 1968, p. 42-43 și pl. 1/678; 9/729 (discuri-amulete din corn de cerb, cu perforație centrală, în mormintele 6 și 12); G. Kaenel, *Recherches sur le période de La Tène en Suisse occidentale. Analyse des sépultures*, Cahiers d'Archéologie Romande 50, Lausanne, 1990, p. 92, fig. 39, pl. 22/T4/1 (aceiași gen de amuletă, în mormântul 4 de la Payerne Neyremont - Vaud, Elveția).

¹⁷ J. Dechelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, IV, Paris, 1927, p. 790-791 și fig. 456; J. Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Monumenta Archaeologica 5, Praga, 1956, pl. 127/1-4.

¹⁸ J. Collins, *Oppida. Earliest towns north of the Alps*, Sheffield, 1984, p. 94.

este prezent. Pieptenele de os descoperite în mormântul tumular scitic de la Perebîkovtsî (sec. VI a.Chr.) este de o cu totul altă factură: are un aspect masiv, mult mai înalt (peste 15 cm), cu coadă lungă și terminată cu o proeminență discoidală¹⁹. Alți piepteni de os scitici (Touva și Kemstchik)²⁰ sunt de altă factură, deși de dimensiuni mai reduse, apropiați de cei din mediul getic, partea activă, „dinții”, au o formă conică prelungă, ascuțiți spre capăt și decorați cu ornamente zoomorfe în zona mânerului. În schimb, spațiul germanic oferă câteva piese târzii (Warmdorf, Dobřichov-Piřhora, Wilmschusen, Wallsteden)²¹, din primele două secole p.Chr., apropiate ca formă și dimensiuni de pieptenii tipului II de la Dunărea de Jos.

Trecând în cele ce urmează la încercarea de a data pieptenii de os, de la bun început trebuie spus că decorul alcătuit din cercuri (uneori cercuri concentrice) cu punct în centru nu aduce nici o precizare relativă la cronologie. Această manieră de decorare a pieselor din materii dure animale (os sau corn), este larg răspândită în cea de-a doua epocă a fierului (cutiuță cilindrică la Zimnicea²², mâner de sabie la Stelnică²³, plăsele de cuțit la Hlingen II și Saharna Mare²⁴ etc.), dar nu este specifică doar acestei perioade. Ornamentul respectiv se întâlnește în special pe piese din os, dar și din bronz, începând cu epoca bronzului (Malé Kosihi, Vatin, Beycesultan²⁵, Cavadiesti²⁶) și prima epocă a fierului (Teleac²⁷) până în evul mediu (Baia²⁸). Datorită absenței acestor piepteni din mediile culturale vecine spațiului getic nu ne este permisă o datare sprijinită pe eventuale asocieri cu piese definite cronologic.

Pentru varianta Ia, cele mai bune repere cronologice sunt cele oferite de contextele de la Zimnicea și de la Căscioarele „Șuvița Hotarului”. La Zimnicea, în C10 M74 și C19 M13, pieptenii sunt asociați cu fibule de schemă tracică III 2 și III 3a ce par să pledeze pentru prima jumătate a sec. III a.Chr.²⁹, iar în C3 M2 cu un crater la roată specific pentru sfârșitul sec. IV - începutul sec. III a.Chr.³⁰. La Căscioarele, unul

¹⁹ G. I. Smirnova, *Naselenie srednego Podnestroviia v. VI-V vv do n. e. i ego zapadnii sosedii*, în vol. *Actes du IIe Congrès International de Thracologie 2*, București, 1980, p. 241 și fig. 4/1.

²⁰ Veronique Schiltz, *Les scythes et les nomades des steppes*, Paris, 1994, p. 135 și fig. 184, 343.

²¹ S. Thomas, *Studien zu den germanischen Kämmen der Römischen Kaiserzeit*, Arbeits und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege 8, 1960, p. 56 și urm. (tipul A) și fig. 1-3, 5.

²² Alexandrina D. Alexandrescu, *op. cit.*, fig. 44/5 (în C19 M13).

²³ N. Conovici, Gh. Matei, *Necropola getică de la Stelnică – Grădiștea Mare (jud. Ialomița)*, Materiale, S. N. 1, 1999, p. 134 și fig. 33/1.

²⁴ Maia Kašuba, V. Haheu, O. Levitski, *Vestigii traco-getice pe Nistrul mijlociu*, Bibliotheca Thracologica 31, București, 2000, p. 31 și pl. X/18 și p. 83 și pl. 53/8.

²⁵ W. David, în vol. *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations 1*, București, 1997, passim, n. c. 80, 87, 106, 130 și fig. 4/1; 5/8; 8/2; 9/6; 13/2.

²⁶ I. T. Dragomir, *Monografia arheologică a Moldovei de sud*, Danubius 16, 1966, fig. 4/3.

²⁷ V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României*, Cluj-Napoca, 1991, p. 73-74 și fig. 22/14.

²⁸ Eugenia Neamțu, V. Neamțu, Stela Chepte, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, Iași, 1980, p. 90 și fig. 31/5; 34/2.

²⁹ D. Măndescu, *Fibula de schemă tracică – noi puncte de vedere*, SCIVA 51, 2000, 1-2, p. 87-89 și fig. 8; V. V. Zirra, *Bemerkungen zu den thraco-getischen Fibeln*, Dacia, N. S. 40-42, 1996-1998, p. 42, 49 și fig. 5/11-23.

³⁰ Alexandrina D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 29 și fig. 29/2.

dintre piepteni a fost descoperit în locuința de suprafață 22 (datată în ultimul sfert al sec. III a.Chr.) care suprapunea bordeiul 2. Autorii cercetării precizează că „în majoritate, inventarul din bordeiul 2” (printre care fragmente de amfore sinopeene date 260-250 a. Chr., două fibule de schemă tracică cu arcu îngroșat, foarte corodate și fragmentate, precum și o fibulă de schemă Latène C1) „provine din dărâmătura locuinței 22, care a umplut groapa bordeiului după abandonarea acestuia”³¹. Toate aceste date permit datarea locuinței 22 în a doua jumătate a sec. III a.Chr. Celălalt pieptan de la Căscioarele a fost descoperit în locuința de suprafață 16, datată în sec. II a.Chr., conform poziției stratigrafice și inventarului: fragmente ceramice locale (getice) și un fragment de amforă elenistică³². Datarea poate fi restrânsă, eventual, la prima parte a sec. II a.Chr., judecând după aspectul arhaic al unor fragmente ceramice de factură locală (fructieră, buton-apucătoare aplatizat)³³.

Nu dispunem de aceeași siguranță în privința datării variantei Ib. Deși publicați într-un lot de materiale medievale, cei doi piepteni de la Seuthopolis vor fi făcut parte, fără îndoială, din inventarul sitului tragic de epocă elenistică. Nu-i putem data decât larg, în jurul anului 300 a.Chr., în intervalul cuprins între a doua jumătate / sfârșitul sec. IV și primul sfert al sec. III a.Chr., perioada existenței reședinței odryse³⁴. Dintre cele două exemplare descoperite la Poiana aparținând tipului II, unul provine dintr-o colecție particulară – M. Dimitriu din Tecuci³⁵, fără nici o posibilitate de datare precisă, iar în cazul celuilalt nu este prezentat decât vag contextul descoperirii – „din straturile Latène II-III”³⁶. Iată deci o încadrare cronologică cât se poate de largă, între sec. III a.Chr. și sec. I p.Chr. Oricum, nimic nu se opune datării acestora în sec. III a.Chr., ca și cei de la Seuthopolis. O datare mai recentă pare a fi contrazisă de faptul că acest tip nu este nicăieri prezent în davele culturii geto-dace clasice.

Situația se schimbă în cazul pieptenilor aparținând tipului II. Unul dintre exemplarele descoperite la Poiana, păstrat în muzeul din Tecuci, a fost datat destul de strâns, cu suficientă siguranță, în sec. I a.Chr. – I p.Chr., pe baza datelor tehnice (de șantier) păstrate³⁷. Exemplarele de la Sighișoara, „Wietenberg” și „Dealul Viilor”, ca și cel de la Sânsimion, provin din așezări aparținând culturii geto-dace clasice. Pieptanul de la Sânsimion a fost datat chiar mai recent, și anume în sec. I-II p.Chr.³⁸. În concluzie, coroborând datele de care dispunem în acest stadiu al cercetării, pieptenii de os aparținând tipului I (variantele a și b) se datează pe toată durata sec. III a.Chr., unele exemplare rămânând în uz și în secolul următor, eventual doar în prima sa jumătate (Căscioarele, poate Poiana). După cum se poate lesne observa, între cele două variante nu sunt departajări cronologice, acestea având o existență sincronă. Tipul II reprezintă o formă evoluată, fiind mai recent. Acest ultim tip este specific

³¹ V. Sîrbu (coord.), *op. cit.*, p. 20 și fig. 88/9; 129/1-2.

³² *Ibidem*, p. 24.

³³ *Ibidem*, fig. 31/10, 12.

³⁴ D. Dimitrov, Maria Cicikova, Anna Balkanska, Ljuba Ognenova-Marinova, *Sevtopolis 1, Bit i kultura*, Sofia, 1984, p. 224; Hr. Danov, *Tracia antică*, București, 1976, p. 423.

³⁵ R. Vulpe, Ecaterina Vulpe, *op. cit.*, p. 343, nr. 17 și fig. 126/6.

³⁶ R. Vulpe și colaboratorii, *Șantierul Poiana*, SCIV 3, 1952, p. 198.

³⁷ Silvia Teodor, M. Nicu, Stela Țau, *op. cit.*, p. 31, 83, n. c. 480 și fig. 27/8.

³⁸ Viorica Crișan, *op. cit.*, p. 242.

pentru secolele I a.Chr – I p.Chr., deci în limitele cronologice generale ale culturii geto-dace clasice.

Bone combs from the second iron age In the northern part of balkan peninsula

Abstract

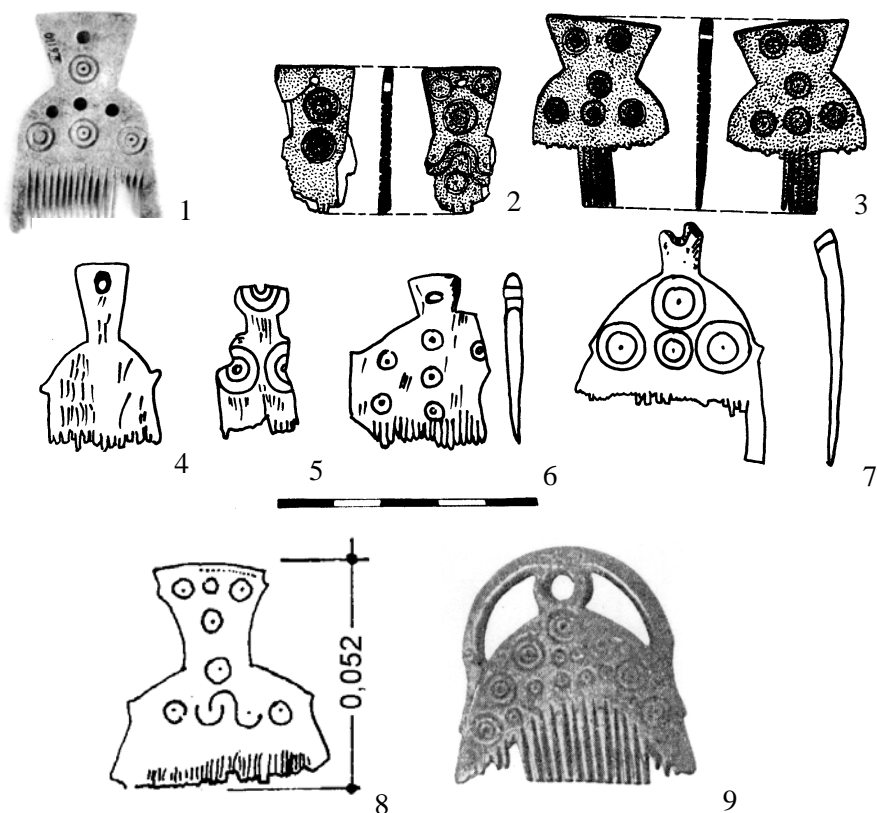
Among the several specific creations of the early Getian culture from the lower Danube, is counted a group of little toilet pieces, namely the bone combs. The more than 21 exemplars known until now were discovered at nine places: Căscioarele, Koprinka (*Seuthopolis*), Ocna Sibiului, Poiana, Sânsimion, Sighișoara-„Dealul Viilor”, Sighișoara-„Wietenberg”, Vlădiceasca and Zimnicea. It is most likely at Poiana and Zimnicea have been worked workshops specialized to produce bone combs. These ones are of small size (round about 5 cm) and present on the surface an ornamental motive composed by little incised circles. Two types are distinguished: the Ist type – combs with appendix (Ia in semicircular shape and Ib in trapezoidal shape); the IInd type – combs without appendix, in trapezoidal shape. The better-documented archaeological contexts of combs discovered at Zimnicea and Căscioarele and the general chronological frame of odrysian dwelling place at *Seuthopolis* allowed to the bone combs belonging to the first type a dating in the 3rd century BC, some exemplars resting in use in the beginning of the next century, too (Căscioarele, Poiana maybe). The second type is more recent, dated especially in the 1st century BC – 1st century AD, belonging to the Geto-Dacian classical culture.

The plates explanations:

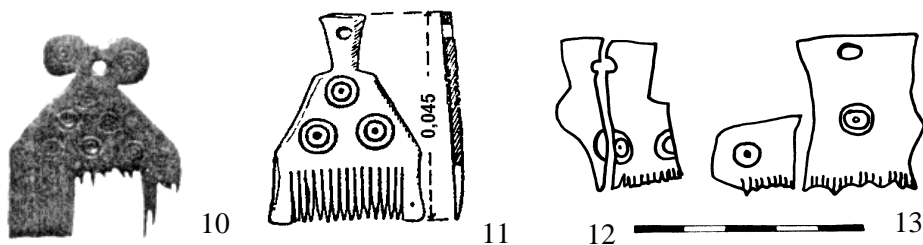
Pl. 1. Bone combs of Ia (1-9) and Ib (10-13) type. 1, 9-11 Poiana; 2-3 Căscioarele-„Șuvița Hotarului”; 4-7 Zimnicea; 8 Ocna Sibiului; 12-13 *Seuthopolis*. 1, 9, 10 – no scale. After: *Istoria românilor*, I (1), V. Sîrbu & coll. (2-3), A. D. Alexandrescu (4-7), V. Pârvan (8), R. Vulpe & coll. (9-11), R. Vulpe and E. Vulpe (10), I. Čangova (12-13).

Pl. 2. Bone combs of II type. 1. Sighișoara-„Dealul Viilor”; Sânsimion; 3-5 Sighișoara-„Wietenberg”; 6-7 Poiana. 3-5, 7 – no scale. After: C. Beldiman (1-2), K. Horedt and C. Seraphin (3-5), S. Teodor, M. Nicu and S. Țau (6), R. Vulpe & coll. (7).

Pl. 3. Bone comb's general area of diffusion in the northern part of the Balkan Peninsula, in the second Iron Age. 1 Căscioarele, 2 Koprinka (*Seuthopolis*), 3 Ocna Sibiului, 4 Poiana, 5 Sânsimion, 6 Sighișoara, 7 Vlădiceasca, 8 Zimnicea.

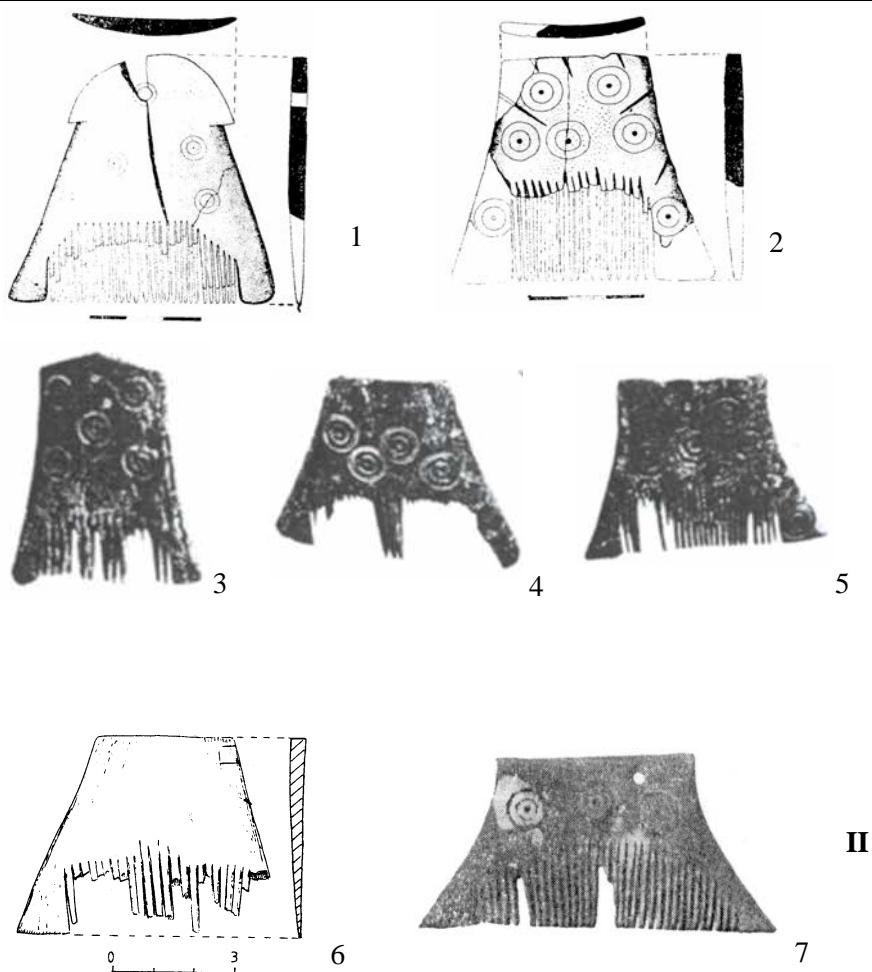

Ia

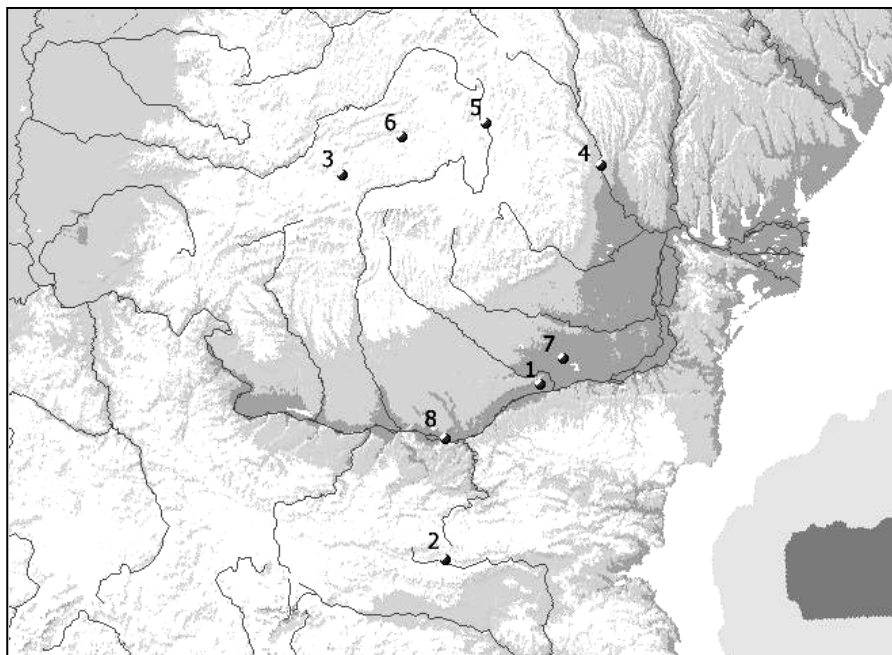

Ib

Pl. 1. Piepteni de os de tip Ia (1-9) și Ib (10-13). 1, 9-11 Poiana; 2-3 Căscioarele „Șuvița Hotarului”; 4-7 Zimnicea; 8 Ocna Sibiului; 12-13 *Seuthopolis*. 1, 9, 10 - fără scală. După: *Istoria românilor, I* (1), *V. Sîrbu și colaboratorii* (2-3), *A. D. Alexandrescu* (4-7), *V. Pârvan* (8), *R. Vulpe și colaboratorii* (9, 11), *R. Vulpe și E. Vulpe* (10), *I. Țângova* (12-13).

Pl. 2. Piepteni de os de tip II. 1 Sighișoara-„Dealul Viilor”; 2 Sânsimion; 3-5 Sighișoara-„Wietenberg”; 6-7 Poiana. 3-5, 7 - fără scală. *După: C. Beldiman (1-2), K. Horedt și C. Seraphin (3-5), S. Teodor, M. Nicu și S. Țau (6), R. Vulpe și colaboratorii (7).*

PI 3. Răspândirea pieptenilor din os în nordul Peninsulei Balcanice, în cea de-a doua epocă a fierului. 1 Căscioarele, 2 Koprinka (*Seuthopolis*), 3 Ocna Sibiului, 4 Poiana, 5 Sânsimion, 6 Sighișoara, 7 Vlădiceasca, 8 Zimnicea.

**ȘANTIERUL ARHEOLOGIC
PIETROASELE
Campania 2004**

Colectiv: dr. Eugen – Marius CONSTANTINESCU – responsabil (MJ Buzău), lect.
dr. Mihaela Denisia LIUȘNEA (UDJ Galați), Gabriel STĂICUȚ (MJ Buzău),
Laurențiu GRIGORAȘ (MJ Buzău)

Cercetările arheologice din campania 2004 s-au desfășurat în perioada 6 iulie - 13 august; între 6-19 iulie la lucrări au participat și studenți din anul I ai Facultății de Istorie – Teologie a Universității *Dunărea de Jos* – Galați, aflați în practica de an. În campania 2004 s-au făcut cercetări în sectoarele: **c.** *Stațiunea de Cercetări Viti – Vinicole Pietroasa*, Sectorul Administrativ, coordonator de sector prof. dr. Eugen – Marius Constantinescu; **d.** *Valea Bazinului*, responsabil de sector Laurențiu Grigoraș; **e.** *Edificiul cu hypocaust*, responsabil de sector lect. dr. Mihaela Denisia Liușnea.

Sectorul c. Stațiunea de Cercetări Viti – Vinicole Pietroasa, Sectorul Administrativ, cercetările au continuat în perimetrul Necropolei 2 prin deschiderea secțiunii S IX, cu dimensiunile 26 x 2,00 m, amplasată la 0,5 m est de secțiunea S VIII paralelă cu aceasta. La adâncimea de 1,40 m, în urma răzuiei, s-au identificat gropile a trei morminte de înhumatie. Gropile mormintelor M 28 și M 29 au apărut doar în mică parte în suprafața secțiunii S IX și, ca atare, nu au fost dezvelite, urmând să fie cercetate în campania viitoare. În carourile 6 – 7, la adâncimea de 1,60 m a fost identificată groapa mormântului M 30, care era parțial acoperită de canalul de termoficare aferent blocului de locuințe al stațiunii, fapt care a îngreunat cercetarea complexului.

Stratigrafia în secțiunea S IX este asemănătoare cu cea consemnată în secțiunile deschise în campaniile anterioare. Sub stratul de cernoziom măzăros, gros de 0,30–0,35 m, se află un strat de depuneri aluvionare negru-gălbui granulat, cu grosimi între 0,70 și 0,90 m, care stă pe un strat de cernoziom antic, gros de 0,30 – 0,40 m, sub care se află un strat argilos de culoare maroniu-gălbuie, gros de 0,25 – 0,60 m, format peste sterilul arheologic, loess nisipos de culoare galbenă, surprins la adâncimi cuprinse între 1,75 – 1,90 m. În carourile 8 – 13, sub stratul de pământ maroniu – gălbui, la adâncimea de 1,80 - 1,90 m, a apărut un strat de pământ negru compact, cu urme de vegetație descompusă, fără vestigii arheologice, gros de aproximativ 0,50 m, care stătea peste sterilul arheologic.

Mormântul 30: copil, înhumat, decubit dorsal, orientat S 2780 ‰. Oasele scheletului au fost puternic afectate de acizii din sol și, parțial, deranjate de animalele pământului

(pl. I.1). Groapa, de formă dreptunghiulară, cu colţurile ușor rotunjite, avea dimensiunile 1,44 x 0,70 m (pl. I.1) și a fost săpată până la adâncimea de 1,75 m față de nivelul actual de călcare. *Inventarul* mormântului era compus din: **1.** mărgică cvasisferoidală din pastă de sticlă de culoare albastră, ușor ciobită (pl. I.5); se afla deasupra oaselor umărului drept; **2.** fibulă din bronz, cu piciorul întors pe dedesubt, resort bilateral mediu, corpul arcului lătit spre resort (pl. I.3); depusă în zona gâtului; **3.** brățară din bronz în formă de verigă, confecționată dintr-o sârmă rotundă în secțiune, cu capetele înfășurate, ruptă în mai multe fragmente (pl. I.2); la încheietura mâinii drepte; **4.** obiect din fier, distrus prin oxidare; observat sub forma unei pete consistente de rugină, în zona brațului stâng; **5.** castron lucrat la roată din pastă fină de culoare cenușie, arsă uniform, având buza evazată cu marginea rotunjită, corp bitronconic și fund inelar (pl. I.4); depus la picioare.

Inventarul mormântului este tipic pentru cultura Sântana de Mureș și asigură încadrarea cronologică a acestuia în secolul IV d. Hr. (E.M.C., G.S.)

Sectorul d. Valea Bazinului. Situl este amplasat pe o terasă din stânga Văii Urgoaia, la vest de platoul pe care este situat cătunul Udrioiești aparținând de satul Pietroasa Mică, platou de care este separată printr-o pantă foarte abruptă, cu stâncă de calcar la suprafață și cu diferența de nivel de cca. 30 - 35 m. Terasa are o formă alungită, cu axul lung pe direcția NV-SE și coboară ușor de la est spre vest, diferența de nivel între cele două laturi fiind de aproximativ 3 m.

În campania anului 2004 am continuat cercetarea S I/2003 având dimensiunile de 55 x 2 m, redeschisă pe o suprafață de 35 x 2 m. Cercetarea suprafețelor S I / 1999, cu dimensiunile 25 x 2 m (epuizată în decursul campaniilor 1999, 2002, 2003, cu rezultate publicate¹) și S I / 2003, trasată în prelungirea S I / 1999, a avut și are ca obiectiv prioritar sondarea stratigrafică a platoului de deasupra Văii Urgoaia, realizată pe direcția est-vest. Cercetarea acestor suprafețe a condus la completarea informațiilor obținute în campaniile anterioare, precum și la descoperirea unor noi complexe.

Pornind de la est spre vest, situația stratigrafică și a complexelor se prezintă după cum urmează: în carourile 16-18 s-a săpat într-un pământ negru-cenușiu, amestecat cu pietre din calcar și gresie, unele de mari dimensiuni, până la adâncimea de 1,13-1,25 m. Secțiunea este traversată N-S, în suprafața caroului 18, de o conductă metalică care alimentează cu apă bazinul de colectare aflat la circa 30 - 35 m sub terasă. Conducta, cu diametrul de 0,10 m, a apărut la adâncimea de 0,82 m. Șanțul săpat pentru îngroparea acesteia a afectat parțial unul din complexe antice, descris mai jos, în umplutură fiind antrenat material ceramic divers, preponderent fragmente de olane romane, care provin, probabil, din rețeaua de alimentare cu apă a castrului și a așezării civile, datate în sec. IV d. Chr., aflate la circa 250 - 300 m spre sud-est². La est de

¹ E. M. Constantinescu, M. D. Liuşnea, L. Grigoraş, G. Stăicuţ, S. Matei, *Şantierul arheologic Pietroasele. Campania 2002*, în **Mousaios VIII**, Buzău, 2003, p. 105-116; E. M. Constantinescu, M. D. Liuşnea, L. Grigoraş, G. Stăicuţ, *Şantierul arheologic Pietroasele. Campania 2003*, în **Mousaios IX**, Buzău, 2004, p. 101-114.

² Gh. Diaconu, *Castrul de la Pietroasele*, în **Mousaios III**, Buzău, 1981, p. 35 - 40; M.Tzony, *Termele de la Pietroasele*, în **Mousaios III**, Buzău, 1981, p. 41 - 49.

conductă și la aproximativ de 1 m de aceasta (carourile 17 și 18) a fost identificat, la adâncimea de 1,13 m, complexul CPL I / 2004, având dimensiunile de 1,63 m (E-V) și 0,90 m (N-S). Acesta pare a fi o depunere rituală, care constă dintr-o amenajare de pietre de formă aproximativ triunghiulară, în interiorul căreia, în extremitatea vestică, a fost așezat un cap de animal domestic de talie mare, probabil cal. Printre pietrele folosite la realizarea acestui complex, dintre care unele prezintă ușoare urme de ardere, au apărut fragmente ceramice (pl. II. 13) și de lipitură arsă, care ar putea sugera ideea unei conexiuni între CPL I / 2004 și CPL II / 2004 (probabil complex de locuire, cercetare neepuizată), aflat în imediata vecinătate.

În carourile 19 – 24 situația stratigrafică-arheologică se prezintă astfel: de la suprafața solului până la adâncimea de 0,40 - 0,50 m s-a săpat într-un pământ negru - castaniu, granulat, ce conține material arheologic din perioada Evului Mediu (pl. II.14); sub acest strat se află o *lentilă* de pământ galben-verzui de 0,10 - 0,20 m grosime amestecat cu piatră mărunță de calcar; de la adâncimea de 0,70 – 0,75 m urmează un strat de pământ negru-cenușiu compact, care conține fragmente ceramice aparținând începutului La Tène-ului (fragmente de borcane, castroane) și La Tène-ului clasic, ultimele fiind cele mai numeroase (fragmente de borcane, câni, fructiere, vase de provizii).

În această zonă (carourile 19 - 24), la adâncimea de 0,94 - 1,30m a fost localizat complexul CPL II / 2004. Pentru cercetarea acestui complex, pe profilul sudic al secțiunii, în dreptul carourilor 19 - 21, respectiv 22 - 24, au fost deschise două casete: C1 cu dimensiunile de 1,50 x 2,95 m și C2 având dimensiunile de 1,50 x 3,50m. Complexul CPL II / 2004 s-a evidențiat ca o arie pe care erau concentrate *insule* (porțiuni) compacte de lipitură arsă și roci calcaroase de dimensiuni medii și mici, a căror dispunere pare a fi rezultatul unei activități coordonate. Sub rezerva stadiului preliminar al cercetării, CPL II / 2004 pare a constitui resturile unei locuințe prăbușite, lucru sugerat de dispunerea materialelor arheologice în plan (grund) și pe profil, cât și de identificarea, în umplutura complexului, a unor bucăți de lipitură arsă cu urme de nuiel. Dimensiunile CPL II / 2004 vor fi înregistrate prin extinderea cercetării, având în vedere faptul că acest complex continuă atât în profilul nordic, cât și în cel sudic. Nu a fost identificată nici o instalație de încălzit, dar în profilul de nord al secțiunii, la adâncimea de 1,30 m, a fost surprinsă o *lentilă* de cenușă având dimensiunile de 0,70 m lungime și 0,05 - 0,06 m grosime.

Inventarul complexului CPL II / 2004 constă din numeroase fragmente ceramice (pl. II. 1-12), a căror analiză conduce spre ideea contemporaneității cu CPL I/2004, majoritatea acestora putând fi încadrate în La Tène-ul clasic. Au fost descoperite numeroase fragmente de oase de păsări și de animale domestice de talie mică și câteva obiecte metalice: o verigă din bronz, o tijă din fier și un fragment metalic în care este încastrată o cochilie de melc, toate aflându-se în suprafața C1, la adâncimea de 1,05 - 1,10m.

Extremitatea de vest a CPL II / 2004 este traversată și afectată de o văioagă care colectează o parte din apa scursă de pe versanții ce mărginesc platoul. Acesta este motivul pentru care, în această porțiune a complexului, materialul arheologic este eterogen, provenind din diferite epoci, evident *spălat* de pe versanții înconjurători.

În carourile 25 – 30 s-a săpat până la adâncimea de 1,30 m într-un pământ castaniu, foarte tare, amestecat cu pietre. Acest strat conține numeroase oase de animale și puține fragmente ceramice din Evul Mediu. Urmează un strat de pământ negru compact cu foarte puține materiale arheologice, săpat, deocamdată, până la adâncimea de 1,48 - 1,50 m (nivelul la care s-a oprit săpătura). Secțiunea este traversată N-S, în suprafața carourilor 26 și 27, de o altă conductă metalică, pozată la adâncimea de 1 m, ce alimenta bazinul de colectare a apei, aflat în marginea sudică a platoului.

În carourile 26 – 28, la adâncimea de 1,45 / 1,50 m, a fost identificat complexul CPL III / 2004. Acesta se prezintă sub forma a două înșirui (succesiuni) de pietre dispuse paralel la distanță de 0,80 - 1 m. Cele două înșirui de pietre par a se închide înspre profilul de nord al secțiunii, într-o zonă în care a apărut o amenajare sub formă de potcoavă (litera U), realizată din lut ars, sfărâmbicios, de culoare roșu aprins. Acest ansamblu se poate să provină de la un cuptor de redus minereul, în carourile 25 și 26 fiind descoperiți 3 bulgări de zgură metalică. Întreaga arie ocupată de CPL III / 2004 prezintă puternice urme de arsură. Campaniile viitoare vor valida sau nu ipotezele formulate în acest stadiu al cercetării.

Informațiile dobândite în campania 2004 permit conturarea unei imagini mai nuanțate asupra zonei arheologice Pietroasele. (L.G., E. M. C.)

Sectorul e. Edificiul cu hypocaust. În campania 2004 s-au continuat lucrările de întreținere și conservare la edificiul cu hypocaust, ce se află la circa 400 m est de castrul roman, începute în anul precedent³. Cu această ocazie s-a definitivat și planul general al Edificiului (pl. III).

Reamintim, pe scurt, faptul că edificiul respectiv a făcut obiectul investigațiilor arheologice începute în 1975 de Gh. Diaconu și Eugen - Marius Constantinescu, continuate de Magda Tzony⁴ și de Bogdan Filipescu. În cursul cercetărilor au fost identificate fragmente de materiale tegulare cu ștampila C.P.F. (*Legio XI Claudia Pia Fidelis*) și Cl.Ant. (*Antoniniana*), care indică prezența militarilor din această unitate militară romană de elită⁵, în acest punct, la nivelul secolelor II - III d. Hr.

Lucrările de întreținere realizate în anii 2003 și 2004 au permis o nouă analiză a edificiului, conducând la concluzia că planurile publicate în 1977 și 1980 pot fi completate, ceea ce am și făcut, profitând de faptul că unele ziduri sunt încă în picioare, până la o înălțime de 0,50 – 1,20 m.

Amănuntele observate la fața locului privind tehnica de construcție și planul însuși al edificiului confirmă existența unor etape diferite de construcție, cel puțin două, dacă avem în vedere materialul tegular refolosit la construcția zidurilor din parte estică a edificiului - fragmente de cărămizi pavimentare sau olane, cărămidă pisată grosier în liantul care leagă blocurile de piatră etc. Prezența cărămidii pisate în compoziția

³ Raportul a fost publicat în *Cronica cercetărilor arheologice din România, Campania 2003*, cIMeC, p. 235-236, 442.

⁴ Gheorghe Diaconu, Magda Tzony, Eugen-Marius Constantinescu și Vasile Drâmbocianu, *L'ensemble archéologique de Pietroasele*, în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 199-207

⁵ Ce își avea sediul la Durostorum (Silistra), pe Dunăre.

mortarului acestor ziduri, ne face sa credem ca refacerea datează de la începutul secolului IV.

Reamintim, de asemenea, că edificiul are mai multe încăperi, pentru care am păstrat siglarea Magdei Tzony, pe care am completat-o.

Sala notată **A** de M. Tzony, cu dimensiunile de cca 4,40 x 5,00 m, prevăzută cu hypocaust și două nișe, una descrisă în 1980, alta descoperită pe latura de sud a încăperii, adăpostea un *labrum* (bazin cu apă caldă), având în vedere că se află îngropat în pardosea, în imediata apropiere a primului rând de *suspensurae* (*pilae*), peste care era realizată pardoseala sălii.

Din păcate, peretele prin care Sala **A** comunică cu sala **B**, prin intermediul a trei guri boltite, realizate din cărămidă, în partea inferioară a unui perete din piatră a fost în mare parte distrus, de către localnici, după 1990. Bolțile au dispărut.

Sala **B**, cu dimensiunile de 4,70 x 4,08 m, a fost probabil un *caldarium*, având în vedere vecinătatea cu *laconium*, gurile pentru aerul fierbinte și canalul din peretele sudic (*tubi*), cu dimensiunea de 0,30 m, dispus la circa 1,27 m de peretele de est, care făcea legătura cu două canale ce străbăteau o altă încăpere, notată de noi cu G (pl. III), pe sub pardoseală.

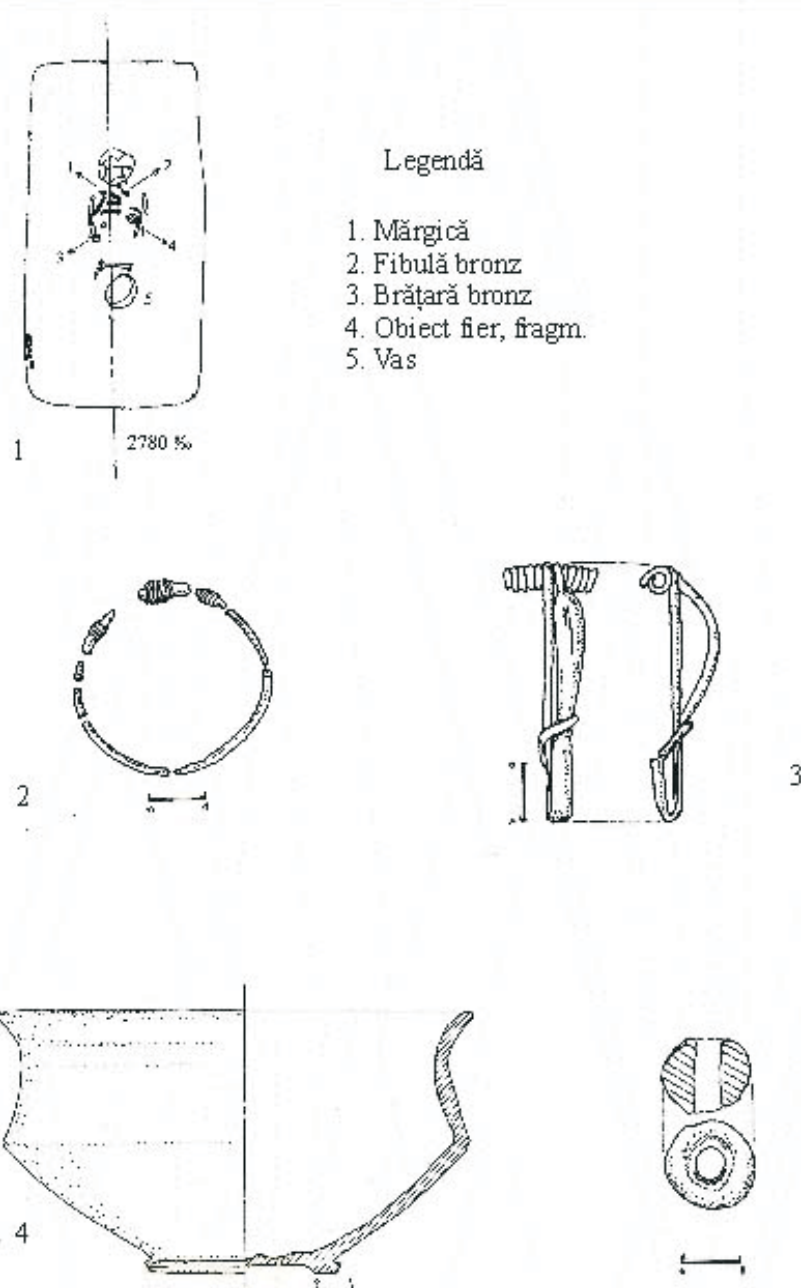
La nord, încăperea **B** comunică, printr-o deschidere de 1,30 m, cu o altă încăpere, **D**, care a fost cercetată doar parțial, o parte fiind suprapusă de actuala șosea dintre Pietroasele și Șarânga.

Sala **G**. În această încăpere au fost descoperite două canale de drenaj, pentru realizarea cărora s-au folosit cărămizi pavimentare sparte pe lungime și dispuse pe cant, pe două șiruri paralele, la o distanță una de alta de 0,09 m. Deasupra acestor șiruri erau dispuse cărămizi întregi cu dimensiunile de 0,37 x 0,26 m. Un prim canal pleca din dreptul canalului din peretele sudic al sălii **B** și altul din peretele vestic al sălii **G**, cele două canale făceau joncțiunea undeva pe peretele sudic al sălii **G** în care era practică o deschidere cu dimensiunile de 0,15 m. Sala putea să fi fost *tepidarium* (încăpere cu transpirație ușoară), canalele fiind destinate circulației aerului cald.

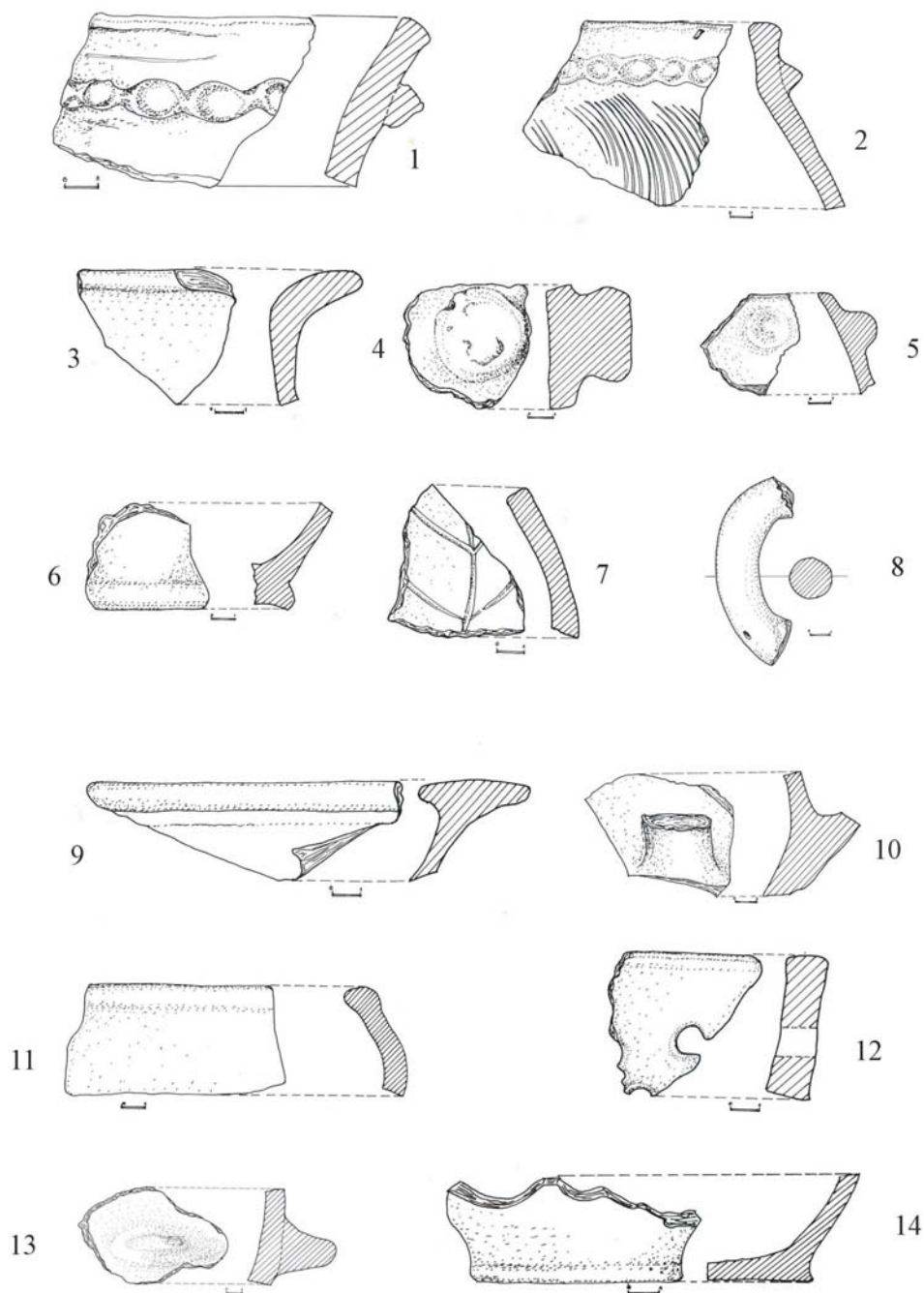
Am notat cu **F** încăperea ce se află la est de sala **G** și la sud de sala **E**. Lățimea încăperii este aceeași cu a sălii **G**, de 4,60 m, pe care am considerat-o un posibil *apodyterium* (vestiar).

La nord, încăperea **F** comunică printr-o deschidere de 0,70 m cu încăperea **E**, care are dimensiunile 3,70 x 5 m, iar aceasta cu încăperea **C**, printr-o deschidere tot de 0,70 m, cele două deschideri fiind dispuse pe aceeași linie. La est de sala **E** este un alt zid ce delimita probabil un alt spațiu, care nu a putut fi urmărit deoarece este suprapus de un zid modern de piatră aparținând proprietății vecine.

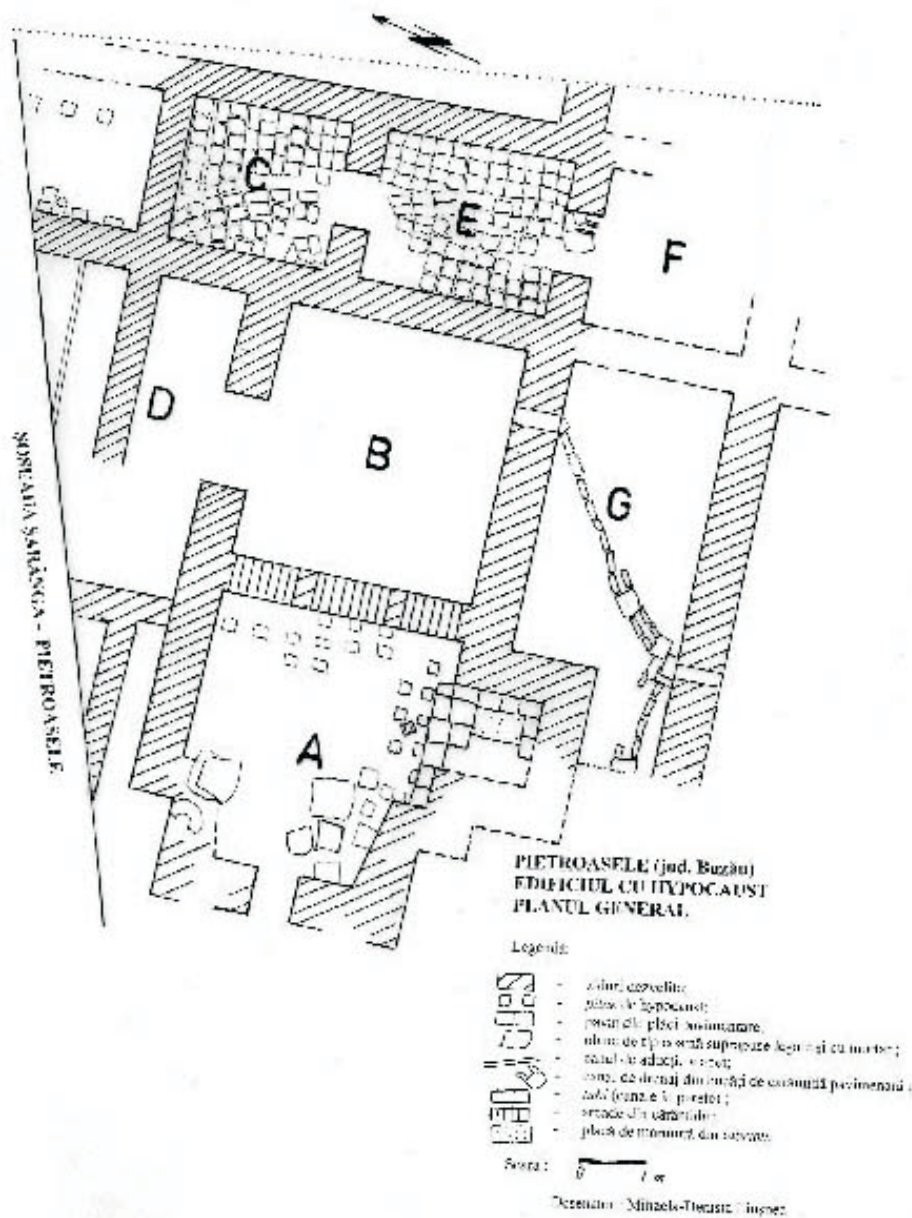
Încăperea **E** este o sală cu paviment asemănător celui din încăperea **C**, cu aceeași caracteristică, adică dispunerea diferită a cărămizilor pavimentare cu dimensiunile de 0,35 x 0,27 x 0,05 m, încastrate în mortar, deasupra canalului de aducție ce pleacă din încăperea **D**, străbate sala **C**, cu dimensiunile 4,80 x 5,00 m, apoi sala **F** chiar pe mijloc și al cărui capăt dublu, cu o suprapunere pe verticală, a fost identificat sub pragul deschiderii dintre cele două încăperi **F** și **E**. La capăt, conductele sunt realizate din cărămizi pavimentare, din care s-a realizat un jgeab de scurgere, acoperit cu alte cărămizi ca și în cazul canalelor din încăperea **G** (M. D. L., E. M. C.)

Pl. I. Pietroasele 2004. Necropola 2 - mormântul 30 (plan şi inventar)

Pl. II - Pietroasele, punctul Valea Bazinului: fragmente ceramice datate în sec. II î. Hr - I d. Hr. descoperite în complexele I/2004 (13) și II/2004 (1 - 12); fragment de vas medieval (14).

CU PRIVIRE LA UNELE ASPECTE ETNO-CULTURALE DE LA NORDUL DUNĂRII DE JOS ÎN SECOLELE V-VII D. HR.

dr. Dan Gh. TEODOR

Cercetările arheologice întreprinse în ultima jumătate de secol în regiunile de la nordul Dunării de Jos privitoare la evoluția societății locale din primul mileniu d. Hr. au scos la iveală un număr considerabil de vestigii de o deosebită importanță. Pe baza lor au putut fi identificate și precizate cronologic o serie de aspecte social economice, culturale și etno-demografice reușindu-se în mare măsură bune reconstituiri ale unora din realitățile din perioada marilor migrații.

În pofida amplelor investigații arheologice, întreprinse totuși inegal la nivelul întregului areal carpato-dunărean (care au marcat anumite zone rămase astfel lipsite de informațiile necesare), s-a reușit în linii generale formularea unor concluzii și puncte de vedere credibile referitoare la conținutul unor aspecte culturale, originea și aria lor de difuziune și, nu în ultimul rând, atribuirii corecte de ordin etnic.

În ansamblul cercetărilor arheologice menționate, o importanță aparte o prezintă perioada secolelor V-VII d. Hr., epocă în răstimpul căreia au avut loc multiple și semnificative prefaceri în toate domeniile vieții social-economice, culturale și spirituale cu profunde consecințe pentru evoluția ulterioară a romanității din aceste regiuni.

Beneficiara unor extinse investigații arheologice, care au reușit constant să scoată la iveală numeroase și variate vestigii, remarcabile ca valoare și semnificație, perioada secolelor V-VII d. Hr. prin problematica ei diversă oferă în stadiul actual al cercetărilor largi posibilități de a aborda din unghiuri de vedere noi unele aspecte inedite sau mai puțin elucidate din evoluția societății locale. O atare cercetare impune nu numai o rediscutare și o reevaluare a vastigiilor arheologice acumulate în timp, ci și o mai nuanțată coroborare între acestea și unele informații transmise de izvoarele scrise ale vremii.

În acest context, este necesar să evidențiem în primul rând unele din realizările deosebite ale cercetărilor arheologice românești care, efectuate pe întreg cuprinsul spațiului carpato-dunărean, au reușit să descopere și să pună în circuitul științific pentru perioada secolelor V-VII o serie de aspecte ale culturii materiale și vieții spirituale autohtone sau alogene, corect definite și determinate cronologic, cultural și geografic.

În principal, pentru perioada la care ne referim este vorba de aspectele culturale de tip *Brate*¹ în Transilvania, *Cireșanu*² și *Ipoțești-Cândești*³ în regiunile de la sud de Carpați și de *Costișa-Botoșana-Hansca*⁴ din zonele carpato-nistrene care, cu ariile lor de difuziune acoperă întreg spațiul romanității carpato-dunărene. Conținutul lor etalează în proporții diferite de la o zonă geografică la alta trăsături bine individualizate de sorginte dacică și romană, precum și variate elemente și influențe romano-bizantine sau ale unor populații migratoare pătrunse sau stabilite temporar în spațiul geografic menționat.

În ceea ce privește cultura de tip *Bratei* se impun unele precizări. Definită pe baza rezultatelor obținute prin intermediul amplelor săpături arheologice întreprinse în așezarea și necropola din localitatea eponimă și încadrate cronologic în secolele IV-VI, cultura *Bratei* a fost extinsă de unii arheologi pe întreg cuprinsul spațiului carpato-dunărean⁵. Or, o analiză atentă a tuturor complexelor contemporane atestate în alte provincii istorice românești relevă clar o serie de diferențieri culturale față de zona est-centrală a Transilvaniei unde este răspândită în principal cultura *Bratei*. Aceste diferențieri pot fi sesizate în deosebi la unele categorii ceramice, unelte, obiecte vestimentare și de podoabă, tip de locuință sau anumite practici rituale de înmormântare, elemente care nu se regăsesc în zonele învecinate Transilvaniei de la est și sud de Carpați și nici în cele ale Crișanei sau Banatului. După părerea noastră unele din aceste diferențieri s-ar putea să se datoreze mai ales prezenței elementelor alogene, diferite de la o regiune la alta, pentru cultura *Brate* fiind evident vorba în arealul ei de difuziune de stabilirea grupurilor de populație germanică în speță ostrogotă sau gepidă.

De asemenea, unele probleme încă incomplet elucidate ridică și conținutul altor aspecte culturale din perioada secolelor V-VII. Avem în vedere în primul rând raportul genetic dintre cultura *Cireșanu* și aceea de tip *Ipoțești-Cândești* atestate în regiunile dintre Carpații sudici și Dunăre, raport invocat adesea în ideea demonstrării continuității etno-culturale neîntrerupte în perioada amintită.

¹ Eugenia Zaharia, *Données sur l'archéologie des IVe-XIe siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu*, în *Dacia*, NS, XV, 1971, p. 269-278 ; Ligia Bârzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV-V (cimitirul 1 de la Bratei)*, București 1973; eadem, *La station n°1 de Bratei, dép. de Sibiu (IVe-VIIe siècles), avec une expertise de Marie Bulei Șirbu*, în *Dacia* NS, XXXVIII-XXXIX, 1994-1995, p. 239-295.

² V. Teodorescu, *Cireșanu. Un aspect cultural aparținând populației daco-romane din sec. IV-V e. n. la S de Carpați*, în *Anuarul Muzeului de istorie și arheologie Prahova*, I, 1984, p. 51-97.

³ Idem, *Despre cultura Ipoțești-Cândești în lumina cercetărilor arheologice din N-E Munteniei*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 485-502; Idem, *O nouă cultură arheologică precizată în țara noastră – cultura Ipoțești-Cândești (sec. V-VII e. n.)*, în *Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie*, vol. II, București, 1971, p. 104-130; Suzana Dolinescu-Ferche, *La culture Ipoțești-Ciurel-Cândești (V^e-VIIe siècles). La situation en Valachie*, în *Dacia*, NS, XXVIII, 1984, 1-2, p. 117-147.

⁴ D. Gh. Teodor, *Conceptul de cultură Costișa-Botoșana. Considerații privind continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele V-VII e. n.* în *SAA*, I, 1983, p. 215-225; idem, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V-VII e. n. Așezarea de la Botoșana-Suceava*, București, 1984.

⁵ Eugenia Zaharia, *op.cit.*, p. 277; eadem, *Brateiu*, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. I, A-C, București, 1994, p. 204.

În pofida presupuselor legături genetice dintre aspectul *Cireșanu* și fazele timpurii ale culturii *Ipotești-Cândești* noi am opinat în mai multe rânduri⁶, că între acestea nu există strânse apropieri. În timp ce vestigiile de tip *Cireșanu* prezintă mai ales în ceramică trăsăturile certe ale unei producții de olărie proprii culturii de tip *Sântana de Mureș* (dintr-o epocă târzie, eventual cu prelungiri și după anul 400), ilustrate de vasele lucrate la roată din pastă nisipoasă cu aspect zgrunțuros, având culoarea cenușie, cu forme specifice culturii menționate, în asociere cu ceramică lucrată cu mâna de veche tradiție (între forme menținându-se și ceașca dacică!), dar și cu unele importuri romane târzii (amfore, câni și ulcioare)⁷, ceramica specifică fazelor timpurii ale culturilor *Ipotești-Cândești* este în ansamblul ei diferită. Aceasta din urmă prezintă ca trăsături dominante pasta cu nisip și microprundișuri arsă în general oxidant, având forme svelte lipsite de torți și ornamentate cu linii orizontale și vâlurite, olărie care caracterizează producția atelierelor meșteșugărești de la sud de Dunăre⁸. De asemenea, în așezările acestei culturi este atestată și ceramică lucrată cu mâna. Adăugăm că în cadrul culturii *Ipotești-Cândești* există și alte elemente care nu sunt documentate în aspectul *Cireșanu*. Ne referim la locuințele adâncite prevăzute cu cuptor cotlonit într-un calup de pământ cruțat⁹, unelte specifice și obiecte de podoabă și vestimentare de sorginte bizantină¹⁰. În arealul de difuziune a acestei culturi sunt atestate și vestigii de caracter creștin, unele importate din imperiu¹¹. Reamintim că în zonele în care s-a răspândit cultura de tip *Ipotești-Cândești* a fost documentată și o destul de intensă circulație monetară bizantină¹². Toate acestea arată clar că, în general, cultura de tip *Ipotești-Cândești* nu are antecedente în aspectul *Cireșanu* ci este evident legată de civilizația de la sud de Dunăre.

⁶ D. Gh. Teodor, *Quelques considérations concernant l'évolution de la civilisation locale des Ve-VIIe siècles ap. J. C. dans les régions extracarpaticques*, în SAA, VI, 1999, p. 103, 106; idem, *Precizări privind realitățile etno-culturale din secolele IV-X d. Hr. în spațiul extracarpatic (cu privire specială asupra zonelor carpato-nistrene)* în Omagiu profesorului Emilian Popescu, Iași, 2003, p. 188.

⁷ V. Teodorescu, *op. cit.* în Anuarul Muzeului de istorie și arheologie Prahova, I, 1984, p. 52-53, 56-66.

⁸ Suzana Dolinescu Ferche, *op. cit.* p. 129-137, fig. 8-12.

⁹ Maria Comșa, *Tipuri de locuințe din secolele VII-X din sudul Munteniei*, în Ilfov- File de istorie, București, 1978, p. 111-115; eadem, *Cu privire la originea tipului de bordei cu cuptor scobit din epoca feudală timpurie în zona extracarpatică a României*, în Hierasus, V, 1984, p. 146-155.

¹⁰ V. Teodorescu, *op.cit.*, în Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, II, 1971, fig. 2/2-10; idem, *Centre meșteșugărești din sec. V/VI-VII e. n. în București*, în București, IX, 1972, p. 73-98; I. Barnea, *Sur les rapports avec Byzance du territoire situé au nord du Bas Danube durant la période Anastase Ier-Justinien Ier (491-565)*, în Études byzantines et post-byzantines, II, 1991, p. 47-57; D. Gh. Teodor, *Éléments et influences byzantins dans la civilisation des VIe-VIIe siècles après J. Ch. Au nord du Bas Danube*, în același volum, p. 59-72; idem, *Fibules byzantines des Ve-VIIe siècles dans l'espace carpato-danubien-pontique*, în Études byzantines et post-byzantines, III, 1997, p. 69-91.

¹¹ N. Dănilă, *Materiale arheologice paleocreștine din Muntenia*, în Glasul Bisericii, XLIII, 1984, 7-9, p. 546-564; idem, *Viața creștină în Oltenia în secolele IV-VI în lumina documentelor romano-bizantine*, în Mitropolia Olteniei, XXXVI, 1984, 5-6, p. 325-341; P. Matiu, *Religiile în Oltenia în secolele II-VII d. Hr.*, Slatina, 2003, p. 250-304; Liliana Trofin, *Romanitate și creștinism la Dunărea de Jos în secolele IV-VIII*, București, 2005, p. 245-285, 307-383.

¹² C. Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, în SCIV, 23, 1972, 3, p. 375-413; V. Butnaru, *Răspândirea monedelor bizantine din secolele VI-VII în teritoriile carpato-dunărene*, în BSNR, LXXVII-LXXIX (1983-1985), 131-133, 1987, p. 199-234.

Ținând cont de realitățile documentate în aceste zone se poate admite că cei care au creat și vehiculat cultura de tip *Ipoțești-Cândești* sunt probabil grupurile de romanici refugiate sau dislocate de la sudul Dunării, fie ca urmare a situației economice și sociale precare din regiunile Peninsulei Balcanice, fie ca o directă consecință a numeroaselor invazii ale migratorilor în imperiu din perioada respectivă. Aceste grupuri de romanici s-au deplasat treptat la nordul Dunării îndeosebi în Oltenia și Muntenia, adăugându-se populației autohtone daco-romane care viețuia de secole în aceste regiuni ale vechii Dacii. În conformitate cu cronologia celor mai timpurii faze ale culturii *Ipoțești-Cândești* aceste adaosuri de populație romanică au putut avea loc încă din cursul secolului al V-lea și au continuat apoi treptat și în secolul al VI-lea și chiar la începutul celui următor. Creatorii și purtătorii culturii *Ipoțești-Cândești* nu au populat decât anumite zone de podiș și câmpie dintre Carpații sudici și Dunăre. Cu toate acestea, unii arheologi au afirmat că respectiva cultură s-ar fi răspândit și în Transilvania și în teritoriile de la est de Carpați¹³. Conținutul aspectelor culturale contemporane de la est de Carpați din Transilvania, Maramureș și Crișana este însă diferit de cel al culturii de tip *Ipoțești-Cândești*.

În legătură cu prezența unor romanici la nordul Dunării sau deplasarea unor grupuri de populații din imperiu în secolele V-VII în zonele menționate câteva informații ne transmit și unele izvoare scrise din perioada respectivă sau de mai târziu. Aceste informații atent coroborate cu datele arheologice pot oferi în momentul de față posibilități sporite de a aprecia mai corect realitățile etno-culturale de la nordul Dunării de Jos într-o perioadă extrem de complexă din punct de vedere social-economic și mai ales politic și militar.

O primă știre este dată de Priscus Panites care, în zonele stăpânite politic de conglomeratul hunic, printre care și unele de la nordul Dunării de Jos, amintește pe la mijlocul secolului al V-lea de așa numiții *ausoni*, prizonieri sau fugari din imperiu vorbitori de limbă latină¹⁴.

Aproximativ un secol mai târziu Pseudo-Caesarios înserează în *Dialogurile* sale informația despre existența la nord de fluviu a *fisoniților* sau a *danubienilor* deosebiți prin comportament și hrană de *sclavinii* sălbatici cu care se învecinau sau locuiau în acele regiuni¹⁵. N. Iorga a considerat că *fisoniții* ziși și *danubiți* ar putea fi identificați cu *fosatensii*, oameni ai satelor locale cu alte cuvinte cu o populație romanică¹⁶.

Acestor informații li se adaugă mult comentatul, dar nu mai puțin importantul, pasagiu transmis de Tratatul de artă militară (Strategiconul) elaborat de Mauricius pe la începutul secolului al VII-lea, în care sunt amintiți refugiații sau fugarii romani care trăiau printre slavi și care puteau să coopereze cu armatele bizantine în rol de călăuze în locurile mai greu accesibile¹⁷. Fără îndoială, aceștia erau romanicii de la nord de

¹³ V. V. Sedov, *Slavjane v rannem srednevekov'e*, Moscova, 1995, p. 95/104, fig. 32; R. Harhoiu, *Ipoțești-Cândești*, în Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, vol. II, D-L, București, 1996, p. 266.

¹⁴ Priscus Panites, *Ambasadele*, în FHDR, II, București, 1970, p. 265, 277, 279.

¹⁵ Pseudo Caesarios, *Dialoguri*, II, 110, în FHDR, II, p. 485.

¹⁶ N. Iorga, *Istoria Românilor*, II, București, 1992, p. 243

¹⁷ Mauricius, *Arta militară*, XI, 4, 31, ed. H. Mihăiescu, București, 1970, p. 285.

fluviu, lectura atentă a textului sugerând clar că numărul lor era destul de mare, unii dintre ei fiind trimiși anume (probabil de satele romanice nord-dunărene), să arate drumurile detașamentelor militare bizantine care luptau împotriva slavilor.

Alte știri sporadice, tot atât de lapidare, referitoare la aceleași zone de la nordul Dunării de Jos în perioada menționată pot, fi reținute din scrierile lui Theophanes și ale lui Menandru Protector. Primul dintre aceștia amintește că, pe la anul 593 un gepid creștin din Câmpia Dunării se oferea să arate drumurile accesibile armatelor bizantine¹⁸. Desigur este vorba de un localnic romanic ,dacă ne gândim că gepizii nu locuiau în câmpia Dunării și că, în general, unii scriitori ai vremii (Iordanus, Procopius și alții) făceau frecvent confuzii între geto-daci, gepizi sau alți migratori.

O altă știre ne este transmisă de Menandru Protector care, tot pentru sfârșitul secolului al VI-lea amintește de *Daurentios (Dauritas)*, căpetenia *sclavinilor* din câmpia Dunării¹⁹. În legătură cu acesta s-a arătat că numele lui ar putea fi în realitate *Laurentios*, apelativ de origine romană, posibil să fi fost reținut eronat de copiiști prin transcrierea greșită a primei litere²⁰.

S-a presupus de asemenea, că și numele unor așa ziși regi slavi de la nordul Dunării de Jos, precum *Ardagast*, *Musokios* sau *Piragast*, menționați în scrierile lor de unii istorici bizantini, ar putea fi considerate și ele ,fie de origine dacică²¹, fie indicând regiunea din bazinul unor râuri în care aceștia acționau²².

În pofida acestor știri lapidare și destul de puțin clare, existența romanicilor în unele regiuni de la nordul Dunării de Jos poate fi totuși admisă și pe baza informațiilor pe care ni le dau indirect mulți dintre scriitorii din perioada secolelor IV-VII cu privire la numeroșii prizonieri latinofoni și creștini aduși din imperiu de barbari și chiar a unor deportări masive de populație romanică întreprinse în mai multe rânduri de migratori. Pe lângă acestea sunt destul de des consemnate în izvoarele scrise ale acestei vremi deplasări de grupuri umane din imperiu în zonele stăpânite de barbari, deplasări determinate ,nu numai de situația politică precară și de pustiirile de către migratori a unor întinse regiuni de la sud de Dunăre, ci și de condițiile extrem de grele pe care unii locuitori ai imperiului, mai ales cei dintre fluviu și Munții Balcani ,trebuiau să le suporte din partea fîscului imperial și a obligațiilor militare și administrative impuse satelor și orașelor de către statul bizantin.

Astfel, Salvianus în secolul al V-lea menționa frecvent în scrierile sale intențiile orașenilor săraci și ale țăranilor din imperiu de a se refugia în lumea barbară. El arăta că „*O singură rugăciune și unanimă a săracilor romani e aceea de a li se da voie să trăiască viața lor cu barbarii. Și ne mirăm că nu sunt învinși din partea noastră goții, când romanii preferă a fi la ei decât la noi*”²³. Căci adaugă el, „*Goții tratează mai*

¹⁸ Theophanes Confessor, *Cronografia, anul 6085 (593)*, în FHDR, II, p. 607.

¹⁹ Menander Protector, *Fragmente*, 48, în FHDR, II, p. 519.

²⁰ C. Cihodaru, *Oștirea bizantină în Câmpia Munteană la sfârșitul secolului al VI-lea și toponomastica*, în *Analele științifice ale Universității “Al. I. Cuza” Iași*, III, istorie, XVIII, 1972, p. 1-3.

²¹ *Ibidem*, p. 6.

²² Nestor, *Dominația avarilor și așezarea slavilor*, în *Istoria poporului român*, ed. A. Oțetea, București, 1970, p. 104.

²³ Salvianus, *De gubernatione Dei*, V, 8, P. L. Migne, 53, Paris, 1883, p. 113-114, 133-134, 144-147.

bine pe romanii care trăiesc între ei și nu doresc să trăiască în regimul roman, ci lăsați să-și ducă viața cu barbarii”²⁴.

În secolul al VI-lea Procopius din Caesarea nota și el în cunoscuta sa scriere *Istoria Secretă* că „O mulțime mare de oameni fugeau fără încetare la barbari sau la romanii din ținuturile cele mai îndepărtate și puteai vedea la țară și în fiecare cetate o sumedenie de fugari. Pentru a găsi un ascunziș fiecare părea bucuros pământul strămoșesc și fugea într-o țară străină”²⁵. Istoricul bizantin subliniază de asemenea că „Lucrătorii și meșteșugarii erau siliți, firește, să sufere de foame și de aceea mulți lepădau cetățenia romană și fugeau ...”²⁶.

Fenomenul deplasărilor unor grupuri de romani în țările stăpânite de barbari, desigur și în cele de la nordul Dunării de Jos, nu a fost singular, el petrecându-se în proporții diferite de la o epocă la alta destul de des, chiar dacă aceste admigrări nu sunt constant menționate în izvoarele scrise ale vremii.

Deoarece derularea necontenită a diverselor invazii ale migratorilor a afectat profund viața social- economică, culturală și spirituală a locuitorilor dintre Dunăre și Balcani mai ales, situație dificilă care s-a menținut câteva secole la rând, se poate deduce că aceste grupuri romanice admigrate la nordul fluviului au rămas definitiv să locuiască în lumea barbară, sporind astfel ponderea romanității existentă deja aici, încă de la retragerea imperiului din Dacia. Fenomenul admigrației de grupuri romanice de la sudul Dunării la nordul ei a fost amplificat și prin dislocarea elementelor etno-lingvistice autohtone din Moesia și Illyricum de către marea masă a slavilor care, începând de la sfârșitul secolului al VI-lea, dar mai ales la începutul secolului al VII-lea, reușește treptat să colonizeze masiv întregi zone din Peninsula Balcanică, producând schimbări importante în structura etno-demografică a acestor regiuni²⁷. Unii dintre acești noi veniți sunt probabil *fisoniții* și *danubiții* lui Pseudos Caesarius sau romeii lui Mauricius, precum și mulți dintre cei care erau menționați ca fugari în lumea barbară de către unii dintre scriitorii bizantini. Așa cum am mai presupus aceste grupuri venite din imperiu au avut nu numai rolul important de a spori numărul elementelor etno-demografice de la nord de Dunăre, ci și de a facilita desăvârșirea procesului de romanizare și generalizarea creștinismului, păstrând strânse legăturile multiple cu civilizația imperiului bizantin.

Deși timid exprimată în trecut din lipsa unor argumente mai concrete, ipoteza unor asemenea admigrări romanice de la sud de Dunăre în secolele V-VII a fost expusă și în lucrările unor savanți ca, D. Onciul²⁸, Al. Philippidi²⁹ C. Daicoviciu³⁰ și

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Procopius din Caesarea, *Istoria Secretă*, 11, 38, 39, ed. H. Mihăiescu, București 1972, p. 105-107

²⁶ *Ibidem*, 25, 25, p. 129.

²⁷ I. Nestor, *La pénétration des slaves dans la Péninsule Balkanique et la Grèce continentale*, în RESEE, I, 1963, 1-2, p. 41-67; B. Ferjančić, *Invasions et installation des slaves dans les Balkans*, în *Villes et peuplement dans l' Illyricum protobyzantin*, Roma, 1984, p. 85-108.

²⁸ D. Onciul, *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, vol. I, București, 1968, p. 45, 244-260; vol. II, p. 163-164.

²⁹ Al. Philippidi, *Originea românilor*, vol. I, Iași, 1923, p. 857-858; vol. II, Iași, 1927, p. 406-407.

³⁰ C. Daicoviciu, *Der Ursprung des rumänischen Volkes im Lichte des neuesten Forschungen und Ausgrabungen*, în *Forschungen zur Volkes und Landeskunde*, 10, 1967, 2, p. 14.

C. Cihodaru³¹ și nu are nimic de a face cu tezele imigraționiste formulate de-a lungul timpului.

O atare admigrație de grupuri romanice, care poate explica multe din aspectele privitoare la existența și consolidarea nucleului principal al romanității orientale, trebuie considerat un fenomen pe deplin posibil, mai ales în condițiile politice ale perioadei secolelor V-VII. Noi presupunem că , asemenea deplasări de grupuri romanice au putut avea loc în cursul secolelor V-VII și în alte zone ale spațiului carpato-dunărean. Avem în vedere regiunile vestice dintre Munții Apuseni și Tisa sau ținuturile de apus ale Banatului unde este posibil să fi pătruns și acolo grupuri de romanici din Pannonia sau Illyricum dislocate de invaziile repetate ale hunilor, slavilor sau avarilor, grupuri care , ca și în cazul zonelor de la sud de Carpați, s-au adăugat daco-romanilor de aici sporind astfel ponderea romanității de la nordul Dunării de Jos , în general.

O altă problemă mult desbătută în literatura arheologică românească, uneori cu formulări și concluzii contradictorii, se referă la raporturile reale dintre autohtoni și migratorii pătrunși aici dinspre răsăritul Europei.

Pentru regiunile extracarpatice de la est și sud aceste raporturi în perioada secolelor V-VIII se circumscriu în principal contactelor stabilite între localnici și slavi sau grupurile huno-bulgare.

Primul aspect din această serie de probleme se referă în general la precizarea etapelor pătrunderii grupurilor de slavi în regiunile carpato-dunărene.

După cum se știe, inexistența vestigiilor slave timpurii în prima jumătate a secolului al VI-lea în regiunile de la est și sud de Carpați a determinat pe unii specialiști să considere că , o așezare efectivă a slavilor la nordul Dunării de Jos nu poate fi admisă decât în a doua jumătate a secolului menționat³². Se poate vorbi deci de o primă etapă în care detașamentele militare slave, urmând rute bine stabilite , s-au deplasat cu începere din deceniul al doilea și al treilea al secolului al VI-lea către regiunile de la sud de Dunăre în scop de a prăda teritoriile bizantine³³. Aceste detașamente nu au putut lăsa urme consistente ale trecerii lor care să fie depistate de investigațiile arheologice, după cum nu au putut lăsa urme concrete nici eventualele grupuri civile de slavi, care în acea vreme se deplasau neîncetat pe unele din căile deschise de detașamentele militare ale acestor migratori, după cum afirmă unii din scriitorii bizantini contemporani evenimentelor. Desigur, nu trebuie totuși exclusă o eventuală

³¹ C. Cihodaru, *Date istorice și toponimice privind existența populației romanice din regiunea carpato-dunăreană în secolele III-XI*, în *Analele științifice ale Universității "Al. I. Cuza" Iași*, III, istorie, 1969, XV, 1, p. 7.

³² I. Nestor, *Les éléments les plus anciennes de la culture slave dans les Balkans*, în *Posebna Izdanja*, XII, 1964, p. 141- 148; D. Gh. Teodor, *La pénétration des slaves dans les régions du S-E de l'Europe d'après les données archéologiques des régions orientales de la Roumanie* , în *Balkano Slavica*, 1, 1972, p. 29, 31, 34; idem, *Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII d. Hr.*, în *Arheologia Moldovei*, XVII, 1994, p. 227.

³³ I. Nestor, *op. cit.*, în *RESEE*, I, 1963, 1-2, p. 41-67; Maria Comșa, *Directions et étapes de la pénétration des Slaves vers la Péninsule Balkanique aux VIe-VIIe siècles (avec un regard spécial sur le territoire de la Roumanie)*, în *Balkano-Slavica*, 1, 1972, p. 9-28; D. Gh. Teodor, *Origines et voies de pénétration des slaves aux sud du Bas Danube (VIe-VIIe siècles)*, în *Villes et peuplement dans l' Illyricum protobyzantin*, Roma, 1984, p. 63-84.

așezare vremelnică a unor grupuri reduse de slavi în regiunile extracarpătice de la est, încă din prima jumătate a secolului al VI-lea, o serie de descoperiri arheologice susceptibile de încadrări cronologice mai timpurii, ca cele din obiectivele de la Codân-Cernăuți³⁴ sau Ciorțești-Iași³⁵, coroborate cu unele știri din izvoarele scrise ale vremii, lăsând vag să se întrevadă o asemenea posibilitate.

De-abia din a doua etapă, limitată în a doua jumătate a secolului al VI-lea, se poate admite, cu argumente concrete pe baza vestigiilor arheologice, o așezare temporară a masei mari de slavi, care migra către regiunile sud-dunărene ale imperiului bizantin.

O a treia etapă ar fi prima jumătate a secolului al VII-lea, începută odată cu marea breșă produsă în *limes*-ul bizantin dunărean în anul 602, perioadă în care s-a derulat și larga colonizare a slavilor în Peninsula Balcanică.

În ce măsură stabilirea unor grupuri de slavi la nordul Dunării de Jos a fost capabilă să influențeze dezvoltarea în continuare a comunităților sătești locale este încă greu de precizat, dar răspunsuri parțiale pot fi găsite în rezultatele obținute de cercetările arheologice întreprinse până acum.

Într-adevăr, săpăturile arheologice care au investigat mai amplu unele așezări arată limpede că orizontul cultural din secolul al VI-lea se întrerupe la un moment dat. Această situație este evidențiată prin distrugerea unor locuințe sau părăsirea lor intenționat³⁶. În multe din aceste obiective s-a constatat locuințe incendiate iar în altele lipsa sau diminuarea vizibilă a ceramicii autohtone, uneltelor și obiectelor vestimentare sugerând evacuarea organizată a satului respectiv sau o situație economică, socială și politică deosebit de critică.

Fără îndoială, la început contactele dintre localnici și slavi nu au putut fi peste tot pașnice, mai ales în etapa deplasării cetelor războinice ale acestor migratori³⁷. Deși țelul principal al deplasărilor slave erau orașele și satele din imperiul bizantin, aflate într-un stadiu superior de dezvoltare social-economică și culturală, totuși necesitatea migratorilor în general de ași procura hrana a determinat firește înjgheburile unor contacte cu localnicii. Aceste contacte se vor intensifica mai ales în etapa în care slavii vor încerca să se stabilească aici pentru mai multă vreme.

Trebuie reținută și constatarea că, evenimentele produse de pătrunderea slavilor sau a altor migratori a determinat numeroase deplasări temporare ale satelor autohtone, obligate de vicisitudinile create să se retragă în locuri mai ferite, apărute natural. Aceste sate au revenit în foarte multe cazuri după o generație sau două pe vechile lor vetre de locuire. În acest sens putem cita dintre numeroasele obiective cercetate pe cele de la Kodân-Cernăuți³⁸, Botoșana-Suceava³⁹, Hansca-Ialoveni⁴⁰,

³⁴ Irina P. Russanova, B. O. Timoșciuk, *Kodyn slavjanskije posselenija V-VIII vv na r. Prut*, Moscova, 1988, p. 23-28.

³⁵ C. Ionomu, *Descoperiri arheologice din secolul al VI-lea în comuna Ciorțești, jud. Iași*, în *Arheologia Moldovei*, XIV, 1991, p. 109-116.

³⁶ D. Gh. Teodor, *Populația autohtonă din regiunile extracarpătice în secolele V-VII*, în *Istoria Românilor*, vol. II, București, 2001, p. 655.

³⁷ *Ibidem*, p. 657.

³⁸ Irina P. Russanova, B. O. Timoșciuk, *op. cit.* p. 9-63.

³⁹ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, București, 1984.

Davideni-Neamț⁴¹, Dodești-Vaslui⁴², Budureasca⁴³ și Șirna-Prahova⁴⁴, Radovanu-Ilfov⁴⁵, Dulceanca-Teleorman⁴⁶ din zonele extracarpătice, care au fost mai intens decât altele investigate din punct de vedere arheologic. În asemenea așezări orizonturile succesive de locuire atestate pe parcursul secolelor IV/V și până în secolele VI/VII ilustrează în chipul cel mai convingător pendulările respective ale satului și revenirea lui pe vechea vatră. Putem vorbi deci de o continuitate mobilă a așezărilor în general, cauzele acestor pendulări fiind așa cum am mai amintit nu numai de ordin economic, Ici și politic, aceste deplasări producându-se mai ales în zonele cele mai intens afectate de marile migrații⁴⁷.

În ansamblul relațiilor dintre autohtoni și alogeni trebuie reținută și constatarea că în cuprinsul așezărilor locale sunt atestate arheologic elemente culturale slave certe doar din a doua jumătate a secolului al VI-lea⁴⁸. Probabil anumite grupuri familiale slave au fost admise în anumite condiții în sânul obștilor sătești romanice, odată cu aceasta putându-se presupune și începutul derulării procesului de asimilare etno-lingvistică și culturală a noilor veniți, proces care s-a prelungit probabil până către sfârșitul secolului al VIII-lea.

Sensul în care s-a produs asimilarea slavilor în masa populației locale este bine ilustrat de însăși evoluția ulterioară a culturii materiale. Reapariția ceramicii lucrată majoritar la roata înceată, utilizarea pe scară tot mai largă a vechilor elemente de decor de sorginte dacică și romană, conservarea tipului de locuință și cuptor, folosirea obiectelor vestimentare și de podoabă produse în atelierele imperiului bizantin sau imitate de meșterii locali, reprezintă o zestre culturală proprie regiunilor carpato-dunărene, net diferențiată de aceea ale grupurilor etnice neromanice din vecinătate.

⁴⁰ Gh. Postică, *Românii din Codrii Moldovii în evul mediu timpuriu*, Chișinău, 1994.

⁴¹ I. Mitrea, *Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele V-VII*, Piatra Neamț, 2001, p. 25-207.

⁴² D. Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI-XI e. n. de la Dodești-Vaslui*, Iași 1984.

⁴³ V. Teodorescu, Marinela Peneș, *Matricea de incidență a siturilor arheologice de la Budureasca (Budureasca 1-Budureasca 31), jud. Prahova, oglindă a continuității multimilenare de viață, a unității culturale și a densității paleodemografice în zonă*, în *Anuarul muzeului de istorie și arheologie Prahova*, I, 1984, p. 11-50.

⁴⁴ Șt. Olteanu, V. Teodorescu, Nina Neagu, *Rezultatele cercetărilor arheologice de la Șirna, jud. Prahova (anul 1978), cu privire la secolele III-XI e.n.* în *Materiale și cercetări arheologice*, Oradea, 1979, p. 277-279; Idem, *Rezultatele cercetărilor de la Șirna-Prahova*, în *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p. 417-422; Șt. Olteanu, Nina Neagu, *Rezultatele cercetărilor de la Șirna-Prahova*, în *Materiale și cercetări arheologice*, București, 1983, p. 384-387.

⁴⁵ Maria Comșa, *Unele date privind așezarea din secolele VI-VII de la Radovanu, jud. Ilfov*, în *Muzeul Național*, 2, 1975, p. 335-341.

⁴⁶ Suzana Dolinescu Ferche, *Așezări din secolele III și VI e. n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974; eadem, *Contributions archéologiques sur la continuité daco-romaine. Dulceanca, deuxième habitat du VIe-s. de n. è.* în *Dacia*, NS, XXX, 1986, p. 121-154; eadem, *Habitats des VIe et VIIe siècles de notre ère à Dulceanca*, în *Dacia*, NS, XXXVI, 1992, p. 125-177.

⁴⁷ D. Gh. Teodor, *op. cit.* în *Istoria Românilor*, II, București, 2001, p. 642, 644.

⁴⁸ I. Nestor, *op. cit.* în *Istoria poporului român*, București, 1980, p. 103-104; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est carpatic în veacurile V-XI e.n.*, Iași 1978, p. 36-37.

Acceptarea pe scară largă a acestor bunuri culturale de către resturile de slavi stabilite definitiv la nordul Dunării de Jos s-a datorat în primul rând stadiului social-economic inferior al acestora în comparație cu cel al autohtonilor, mult mai numeroși, păstrători a unor vechi tradiții locale și cu multiple și permanente legături cu lumea romană târzie și bizantină⁴⁹.

Elementele esențiale ale culturii materiale din secolele VII/VIII se regăsesc astfel în forme mai dezvoltate mai târziu în conținutul culturii vechi românești din ultimile veacuri ale mileniului I d. Hr.⁵⁰.

Procese similare etno-lingvistice și culturale au avut loc concomitent și în alte părți ale spațiului de la nordul Dunării de Jos cu rezultate identice, conferind astfel un caracter unitar civilizației locale din jurul anului 1000, individualizându-o în ansamblul regiunilor sud-est europene.

Regardant certains aspects ethno-culturels des Vème - VIIème siècles au nord du bas danube

Résumé

À la suite des recherches archéologiques entreprises dans l'espace du nord du Bas Danube, ont été précisés une série d'aspects culturels locaux datant de la période des Vème-VIIème siècles après J. Chr. Parmi ceux-ci, les plus importants sont la culture *Bratei* de Transilvania, *Cireșanu* et *Ipoțești-Cândești* en Oltenia et Muntenia et *Costișa-Botoșana-Hansca* dans les régions de l'est des Carpates. Ces aspects culturels présentent quelques traits communs d'origine daco-romane, toutefois, il y a aussi bon nombre de différenciations. En vertu de ces différenciations, on a constaté que l'aspect culturel du type *Ipoțești-Cândești* ne s'est pas répandu en Moldova ou Transilvania, tout comme l'aspect culturel du type *Bratei* qui ne s'est pas répandu en Oltenia ou Muntenia. L'analyse du contenu de la culture *Cireșanu* des IVème-Vème et *Ipoțești-Cândești* des VIème-VIIème siècles, démontre qu'il n'y pas de liaison étroite entre ces deux cultures. L'auteur considère que dans une certaine mesure, ceux qui ont contribué à la mise au point des traits de la culture du type *Ipoțești-Cândești* ont été des groupes romans provenus du sud du Danube (aux Vème-VIème siècles), groupes qui ont été soit disloqués par les invasions avaro-slaves, soit se sont réfugiés de l'empire à cause de la situation économique précaire. Ces groupes ont augmenté l'importance de la romanité qui existait déjà dans les régions de Oltenia et Muntenia, en contribuant de la sorte grâce à la supériorité de leur niveau de développement social-économique et culturel à l'assimilation de quelques restes de population allogène établie définitivement dans l'espace carpatho-danubien.

⁴⁹ D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpatho-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI*, Iași, 1981; Idem, *Éléments et influences byzantines dans la civilisation des VIe-VIIe siècles après J. Chr. au Nord du Bas Danube*, în *Études byzantines et post-byzantines*, II, 1991, p. 59-72.

⁵⁰ Idem, *Preliminariile culturii vechi românești*, în Mousaios, VI, 2001, p. 89-96

CONTRIBUȚII LA REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL BAZINULUI SUPERIOR AL RÂMNICULUI SĂRAT (Cercetări de suprafață în 2003 – 2004)

Dorin SÂRBU, Sebastian MATEI

Până în prezent, partea buzoiană a bazinului superior al Râmnicului Sărat rămâne una dintre cele mai puțin cunoscute zone din România, atât pentru fenomenele arheologice pre- și protoistorice, cât și pentru cele din mileniul I d.Hr. În anii 1973 – 1974 a fost sondată *Cetățuia* de la Coțatcu (com. Podgoria), unde s-a identificat o așezare aparținând „aspectului Stoicani – Aldeni” / culturii Gumelnița, dar în care este prezentă și ceramică pictată, caracteristică culturii Cucuteni¹. În afară de aceste săpături, pot fi menționate și sondajele efectuate în anii 1994-1995 în așezarea cu resturi de locuire din epoca bronzului și cea de-a doua epocă a fierului de pe *Cetățuia* de la Poșta (com. Topliceni), situată pe un promontoriu de la confluența pârâului Greabănu cu Râmnicu Sărat. Rezultatele sondajelor menționate sunt inedite².

În schimb, destul de recent, s-au efectuat săpături arheologice în legătură cu restaurarea unor monumente medievale din zona de deal a văii Râmnicului Sărat³, precum și în perimetrul fostei Mănăstiri „Adormirea Maicii Domnului” din orașul

---

¹ Așa-numita „Cetățuia” este amplasată pe o terasă din stânga pârâului Coțatcu, la cca 0,8 – 1 km VNV de vârful *Grumazi*, aproximativ la distanță egală între fosta localitate Tigoiu (actualmente înglobată în satul Coțatcu) și satul Pleșești (com. Buda). Săpăturile efectuate în acest punct de V. Drâmbocianu au rămas inedite, existând doar o scurtă mențiune în *Buzău. Mică enciclopedie istorică*, Biblioteca Mousaios 2 (Buzău 2000), pp. 35-36. Plastica antropomorfă eneolitică din așezarea de la Coțatcu a fost recent publicată, împreună cu materiale din alte situri, de L. Grigoraș și E. Paveleț, Mousaios 8, 2003, pp. 9-35. În afară de materialele eneolitice, în colecția Muzeului județean Buzău se află și materiale ceramice monteorene, inventariate ca provenind de pe „șantierul arheologic Coțatcu”. În privința provenienței acestora din urmă de pe „Cetățuia” de la Coțatcu pot să existe, totuși, unele dubii, întru-cât cu ocazia vizitei pe care am efectuat-o la situl respectiv în primăvara anului 2004, materialul pe care l-am adunat din eroziunile ce afectează latura de vest a „Cetățuii” se compune exclusiv din cioburi de vase eneolitice. În taluzul aceluiași martor de eroziune s-a putut observa că depunerile cu material eneolitic începeau imediat de sub stratul vegetal, gros de cca 10 cm.

² Săpături efectuate de F.-L. Cristea, de la Muzeul municipiului Râmnicu Sărat. Prin amabilitatea conducerii Muzeului municipiului Râmnicu Sărat, am putut examina unele materiale aparținând culturii Monteoru și perioadei La Tène, provenite din acest punct.

³ Despre acestea vezi E. Lupu, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2001*, pp. 49-51 (pentru săpăturile de la Băbeni – Biserica parohială „Sfinții Împărați”), pp. 119-121 (Dedulești – Fostul schit „Pogorărea Sfântului Duh”) și pp. 128-129 (Draghești – Biserica parohială „Sfântul Nicolae și Adormirea Maicii Domnului”).

Râmnicu Sărat⁴. În cursul săpăturilor de la biserica „Sfinții Împărați” din Băbeni (com. Topliceni), s-au descoperit și fragmente ceramice preistorice (a căror atribuire mai exactă, din păcate, nu este posibilă), antrenate în depunerile aparținând perioadei medievale, precum și materiale ceramice Sântana de Mureș – Cernjahov⁵. De asemenea, cu prilejul cercetărilor efectuate la biserica „Pogorârea Sfântului Duh” din Dedulești (com. Topliceni) a fost identificat și „un nivel de locuire umană preistorică”⁶.

Spre deosebire de perioada medievală propriu-zisă, pentru care există cele câteva săpături amintite, intrate deja în circuitul științific, epocile pre- și protoistorică nu sunt mai bine cunoscute nici prin cercetări de suprafață, atât în zona de piemont, cât și în cea de deal a zonei cercetate. Am putut examina unele materiale, aflate în colecția Muzeului municipiului Râmnicu Sărat, descoperite de localnici pe raza localităților: Băbeni, com. Topliceni (topor de piatră din epoca bronzului), Oratia – Valea Bisericii, com. Podgoria (materiale ceramice Monteoru), Podgoria (materiale La Tène și din sec. 4 d.Hr.), Răducești, com. Topliceni (materiale La Tène și din sec. 4 d.Hr.), Râmnicu Sărat – Zona Pod (ceramică medievală), Zona Vechiului Hotel (materiale La Tène și din sec. 4 d.Hr.) și Zona Centru – Str. Suworov (ceramică Boian și Noua)⁷. Chiar și pentru astfel de descoperiri, lipsește însă orice fel de mențiune atât în *Lista Monumentelor Istorice din județul Buzău*⁸, cât și în *Repertoriul Arheologic Național* (baza de date de la cIMeC – București).

Reieșind din această situație, în anul 2003 a fost inițiat un proiect de cercetări de suprafață sistematice, care-și propune ca obiectiv final repertorierea arheologică a bazinului superior al Râmnicului Sărat⁹.

*

Din punct de vedere geografic, aria vizată face parte din zona subcarpatică de curbură, fiind situată la contactul dintre Subcarpații Vrancei și cei ai Buzăului.

⁴ Cercetări întreprinse mai întâi de I. Motzoi-Chicideanu în 1977, apoi de E. Lupu în 1991-1994 și 1997-2000 (vezi E. Lupu, Mousaios 4.1, 1994, pp. 269-309). În afară de construcțiile și depunerile de epocă medievală, în perimetrul săpat a mai fost parțial surprinsă și cercetată o locuire aparținând culturii Ipotești – Căndești (vezi F.-L. Cristea, Mousaios 4.1, 1994, pp. 255-267).

⁵ E. Lupu, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2001*, p. 50; cercetări inedite E. Lupu și D. Sârbu în anul 2003.

⁶ *Ibidem*, p.120. Din nefericire, așa cum precizează autorul cercetării, tipul de săpătură, impus de restaurarea obiectivului medieval, nu a putut oferi mai multe date, care să permită o încadrare mai exactă a resturilor preistorice.

⁷ Pentru aceste descoperiri, cu excepția celor din municipiul Râmnicu Sărat, nu există nici o informație în arhiva Muzeului municipiului Râmnicu Sărat, privind localizarea exactă a punctelor din care provin. Toate materialele menționate sunt inedite.

⁸ Arhiva științifică a Muzeului Județean Buzău (mss).

⁹ Cercetările de teren din 2003-2004 au fost efectuate de către Dorin Sârbu, Sebastian Matei (Muzeul Județean Buzău), Tiberiu Vasilescu (Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” din București), Sorin Oanță-Marghitu (Muzeul Național de Istorie a României din București) și Emil Lupu (Institutul Național al Monumentelor Istorice – București). Mulțumim și pe această cale părintelui Marinela Epure, preot-paroh al bisericii „Pogorârea Sfântului Duh” din Dedulești, pentru sprijinul acordat pe parcursul cercetărilor noastre.

Către sud-vest, cumpăna de ape dintre bazinul superior al Râmnicului Sărat și cel al Buzăului o constituie Dealurile Câlnăului, acestea având două mari subdiviziuni. Subdiviziunii nordice îi aparțin Dealurile Bisocii, cu altitudini cuprinse între 970 m (Dealul Bisoca) și 800 m, caracterizate printr-un relief accidentat. Subdiviziunea sud-estică o formează Dealurile Budei, mai puțin accidentate, cu altitudini menținute în jurul a 500 m în partea de nord, atingând 637 m (Vârful Piatra Albă) în sud. Către valea Râmnicului Sărat aceste dealuri pierd treptat din altitudine și sunt străbătute de la SV spre NE de văile mai multor pâraie cu debit variabil, dintre care mai importante sunt: Spidele, Pârâul Buda, Valea Rea, Valea Leșilor / Pietrișu, Pârâul Băbenilor și Valea Muncelului / Izvoru Naghiului. În extremitatea de sud-est a masivului Buda se află înălțimi cu pante domoale și altitudini relativ mici (Dealul Topliceni cu 222 m), făcând parte din Piemontul Râmnicului. Aproximativ din dreptul localității Draghești (com. Topliceni) și până la ieșirea Râmnicului Sărat în câmpie, terasele din dreapta acestuia sunt străbătute de mai multe torente adânci, căpătând astfel un aspect „fierăstruit”. Pe unele dintre promontoriile astfel delimitate sunt amplasate câteva dintre siturile identificate. Către nord-est bazinul Râmnicului Sărat este separat de bazinul Râmnei prin masivul Dealului Căpățânei.

Cel mai important afluent al Râmnicului Sărat în zona cercetată este pârâul Coțatcu. Văile celor două cursuri de apă sunt separate printr-un platou relativ îngust (lățimea acestuia variind între 200-300 m și 2-3 km), cu pante abrupte, situat oarecum în prelungirea către sud-est a masivului Dealul Căpățânei, făcând însă parte, din punct de vedere geomorfologic, din Piemontul Râmnicului. Pantele de pe latura de sud-vest ale respectivului platou sunt practic inaccesibile, diferența de nivel dintre suprafața acestuia și terasa joasă din stânga Râmnicului Sărat fiind de peste 140 m în dreptul localităților Tăbăcari și Oratia, scăzând la 25-30 m către marginea sa estică¹⁰.

*

Prima serie de cercetări de suprafață, desfășurată în 2003 și 2004, s-a concentrat asupra unei porțiuni din dreapta văii Râmnicului Sărat (în zona dealurilor Budei și a Piemontului Râmnicului), de la localitatea Spidele (com. Buda, jud. Buzău) și până la ieșirea Râmnicului Sărat în câmpie. De asemenea, a fost cercetată și porțiunea dintre localitățile Pleșești (com. Buda) și Oratia (com. Podgoria) a platoului ce separă valea Râmnicului Sărat de cea a Coțatcului.

Rândurile de mai jos constituie un raport preliminar asupra cercetărilor menționate. Siturile identificate cu această ocazie sunt prezentate, în cele ce urmează, în ordinea localizării lor față de cursul Râmnicului Sărat, începând cu cele din amonte¹¹.

¹⁰ Din păcate, lucrări geografice dedicate în special bazinului Râmnicului Sărat, după cunoștințele noastre, lipsesc. Pentru descrieri extrem de generale a zonei extracarpate de curbură vezi: A. Roșu, *Geografia fizică a României*, București 1973, p. 303-308, fig. 71 și 74; Em. de Martonne, *Lucrări geografice despre România*, vol. I, București 1981, p. 108-130. Vezi Fig. 1 pentru imagini de ansamblu asupra văii Râmnicului Sărat în zona localității Oratia, com Podgoria.

¹¹ Siglele numerice atribuite punctelor corespund cu cele de pe hărți.

Comuna Buda

1. La cca 1 km ESE de satul **Spidele**, în imediata vecinătate a șei ce face accesul dintre valea pârâului Spidele și valea La Corduna, la aproximativ 350 m NV de un vârf dominant (cu altitudinea de 408 m), se află un platou de formă neregulată, desprins din Dealul Țurcanului către partea dreaptă a Văii Spidelor. Platoul este puternic afectat pe latura de VSV de alunecări de teren, din acesta păstrându-se doar o porțiune de cca 20×30 m. În martorul de eroziune, la momentul cercetării, era clar vizibil stratul de cultură, constând dintr-un sol măzăros, relativ afânat, de culoare negricioasă, pigmentat cu cărbune, puternic contrastând cu luturile galbene sterile și cu solul vegetal de pădure (de culoare castanie – roșcată). Atât din zona martorului de eroziune, cât și din pământul alunecat am cules material arheologic: un fragment de cute de gresie; fragmente ceramice lucrată la roată, din pastă fină, roșiatică, unele purtând smalț verde; fragmente de sticlă irizată. La o examinare preliminară materialul pare să aparțină evului mediu târziu (sec. 17 – 18). În zona martorului de eroziune se găseau și fragmente de cărămizi groase de cca 4-5 cm, unele arse secundar.

2. La ieșirea din satul **Valea Largă**, în stânga drumului ce duce spre satul Spidele, în taluzul unei gropi menajere recente s-au observat mai multe fragmente masive de cărămizi, ce stăteau într-un pământ puternic ars, până la înroșire. La o examinare mai atentă a terenului, s-a constatat că groapa afecta o zonă aproximativ rectangulară, ce se ridică cu aproximativ 1 m de asupra nivelului drumului, având dimensiunile de cca 6×10 m. După informațiile localnicilor, în perimetrul respectiv ar fi funcționat până acum circa 30 – 40 de ani cuptoare de ars cărămizi.

Comuna Topliceni

3. Imediat la vest de cimitirul satului **Dedulești** (Fig.2/3), pe o terasă din stânga pârâului *Pietrișu / Izvorul Pietrelor*, se găsește la suprafață un material arheologic compus din fragmente ceramice și lutuială arsă de pereți. Câteva cioburi – cu brâie simple sau cu decor incizat (Fig. 3/1-6) – pot fi atribuite etapei târzii a culturii Monteoru. Un alt fragment ceramic, probabil de la o oală sau un borcan din pastă fină, cu mult nisip, ar putea aparține perioadei de început a epocii migrațiilor (Fig. 3/7).

4. La cca 0,2 – 0,25 km S de biserica din **Dedulești**, pe terasele din dreapta pârâului Pietrișu – și care constituie așa-numita *Scărișoara*, urcând în mai multe trepte către dealul *Vulturul* (Fig.2/4) – se găsesc la suprafață fragmente de chirpic și cioburi din pastă fină, roșie, între care și două cu smalț verde, putând fi eventual încadrate în perioada medievală târzie.

5. La cca 0,6 – 1 km NV de satul **Băbeni** și cca 1,2 km S de biserica din **Dedulești**, în marginea de Sud a pădurii *Scărișoara*, pe o pantă relativ domoală, numită *Dealul Babei*, ce coboară către Sud până în valea „Recea” (Fig.2/5), într-o zonă de cca $200 \times$

400 m, au fost culese de la suprafață fragmente de chirpic puternic ars, cioburi lucrate cu mâna, din pastă cărămizie și cenușie-negricioasă, precum și fragmente ceramice lucrate la roată. Unul dintre fragmentele ceramice lucrate cu mâna provine de la o ceașcă cu profilul modelat în maniera specifică culturii Monteoru și poartă urme slabe de linii incizate. Restul fragmentelor lucrate cu mâna, atipice ca formă, după compoziția pastei și modul de tratare a suprafeței, pot fi atribuite aceleiași culturi (Fig.4). Cioburile de vase lucrate la roată sunt caracteristice olăriei din perioada La Tène.

6. În marginea de SE a satului **Băbeni** (la cca 0,5 – 0,6 km E față de biserică) se află un promontoriu desprins din terasa dreaptă inferioară a Râmnicului Sărat, mai ridicat către marginea sa de E, unde formează o „creastă”, numită *Muchia Pușcașului* (Fig.5/6). Promontoriul are o formă aproximativ triunghiulară, delimitat către S de un torent, iar către E de lunca Râmnicului Sărat, deasupra căreia se înalță cu 9-10 m. În marginea de E a promontoriului se găsesc la suprafață fragmente ceramice. Majoritatea cioburilor aparțin unor vase lucrate la mână, cum ar fi borcane sau castroane (Fig. 6/1-7). Pereții borcanelor sunt decorați cu brâu alveolat (Fig. 6/1-2, 4), unul fiind prevăzut cu o apucătoare (Fig. 6/2). Ceramica lucrată la roată, mai puțin numeroasă, este reprezentată de două fragmente de amfore grecești și un fragment din marginea unei lekane, de culoare cenușie, prevăzută cu o toartă orizontală, ruptă din vechime. (Fig 6/9-10). Materialele din acest punct aparțin perioadei La Tène (sec. 4-3 î.Hr.).

7. La cca 1,2 – 1,3 km SV în linie dreaptă față de biserica din satul **Băbeni** se află punctul numit *Izlaz* (Fig.5/7). Zona se prezintă ca o vale largă de 1,5 – 2 km, prin care curge dinspre V spre E pârâul *Izvorul Naghiului*, încadrată de înălțimile *Drumul Plaiului* – *Muchia lui Grigore* către N și, respectiv, *Muchia Nuiului* către S. Aproximativ în zona centrală a *Izlaz*-ului, pe ambele maluri ale *Izvorului Naghiului*, pe o suprafață de cca 0,2 × 0,3 km, se găsesc la suprafață fragmente ceramice. Dintre cioburile culese, cele mai multe sunt din pastă grosieră, lucrate cu mâna, fiind însă atipice ca formă nu pot fi încadrate cu exactitate. Un singur fragment ceramic este lucrat la roata olarului. După materialul cules, situl ar putea fi încadrat provizoriu în perioada pre- / protoistorică.

8. În marginea de S a satului **Drăghești**, la cca 0,7 km VNV de biserica parohială se află punctul numit *În Paragină* (Fig.5/8), amplasat pe un platou de formă aproximativ ovală. Platoul are dimensiunile de cca 350 × 250 m, este orientat cu axul lung pe direcția NV – SE și se înalță deasupra zonelor învecinate cu 20-30 m. Către S și SV platoul *În Paragină* este delimitat de malurile abrupte ale pârâului *Izvorul Naghiului* (*Valea Muncelului*), iar pantele sale de N și NE, doar cu puțin mai accesibile, coboară spre terasa joasă a Râmnicului Sărat, pe care este amplasată actuala localitate Drăghești. Materialul arheologic nu se întinde uniform pe suprafața platoului, ci se concentrează în câteva zone, care pot fi delimitate și după culoarea pământului, cenușie-negricioasă, în contrast cu zonele cu sol lutos, de culoare galbenă-roșcată.

Astfel, au fost delimitate următoarele zone cu resturi arheologice: (A) în marginea de SE a platoului, imediat deasupra fostelor grajduri C.A.P.; (B) în marginea sa de S, spre *Izvoru Naghiului*; (C) aproximativ de la mijlocul platoului până în marginile sale de N și NE. În *zona A* se găsește la suprafață un abundent material arheologic compus din fragmente ceramice, bucăți de lutuială de pereți arși (unele dintre acestea cu amprente de pari și nuiile) și nuclee de silex. Materialul ceramic este reprezentat prin fragmente de vase, care, după pastă, maniera de tratare a suprafeței (frecvent cu barbotină) și forme (de ex., vase mici cu torți perforate vertical), pot fi atribuite culturii Gumelnița / „aspectului Stoicani-Aldeni”. Materialul din celelalte două zone de pe platoul *În Paragină* se compune mai ales din fragmente de vase și, mai rar, bucăți de chirpic. Printre cioburi se remarcă cele din pastă fină, decorate cu incizii în ghirlandă (Fig. 7/7-8,13) sau așa-zise „cusături” (Fig. 7/2; 9/1-2). De asemenea, sunt prezente și fragmente de la vase din pastă grosieră, adesea cu brâuri simple sau alveolate (Fig.8; 9/4-6,8), uneori având suprafața tratată în tehnica Besenstrich (Fig.9/10). Cele două categorii de materiale pot fi atribuite etapei de sfârșit a culturii Monteoru. Un fragment de ceașcă, fără decor, după formă poate să aparțină aceleiași etape (Fig. 7/10). Alte două fragmente de vase, cu decor incizat în zigzag (Fig.7/1,6), ar putea aparține, eventual, unuia dintre stilurile ceramice Monteoru Ic1-Ia.

9. În raza satului **Drăghești**, la cca 0,6 km SV de biserică, în marginea terasei superioare a Râmnicului Sărat se află punctul *În Cremene* (Fig.5/9a), din care se desprinde către NE un bot de terasă, numit *Țurțudău* (Fig.5/9b). În ambele zone, la suprafață se găsește un material arheologic compus din fragmente ceramice, chirpic și silex. Cu excepția unui singur ciob, de la un vas cu toartă perforată vertical și urme de decor incizat, caracteristic repertoriului ceramic Gumelnița / Stoicani-Aldeni (Fig. 11/1), aproape toate celelalte fragmente ceramice își găsesc analogii în olăria Monteoru (Fig. 10; 11/2-10). Dintre acestea din urmă, câteva fragmente de la cești din pastă fină, prin ornamentația constând din linii incizate, încadrate de mici alveole, sau din brâu cu mici impresiuni, pot fi atribuite stilului decorativ Monteoru Ic4₃-Ic3. Unei etape mai târzii, eventual Ic2-Ic1, i-ar putea aparține alte câteva fragmente de cești, care poartă un decor din linii în relief sau din incizii late (Fig. 10/12-14; 11/6). De asemenea, s-au găsit și două piese de silex, respectiv un fragment de lamă și un gratoar (Fig. 10/5,9).

10. În marginea de NV a satului **Răducești**, la cca 0,2 – 0,3 km SSV față de un pod al șoselei Răducești – Draghești de peste un torent (Fig.12/10), se află un promontoriu desprins din terasa superioară a Râmnicului Sărat. Acesta are un aspect de „cetățuie” cu pantele greu accesibile. Promontoriul este aproximativ circular, cu diametrul de 70 – 80 m, înălțat cu cca 30 m față de zonele din jur, fiind legat de restul terasei printr-un „col” cu lățimea de 10-20 m. Într-un martor de eroziune de pe latura de sud a promontoriului se putea observa clar stratul de cultură, constând dintr-un pământ cenușiu – negricios, pigmentat cu resturi de chirpic, precum și resturi puternic arse de lipitură masivă de lut. Materialul arheologic cules din ruptură și din arătura de pe suprafața platoului constă din cioburi, așchii de silex și fragmente de lutuială de pereți,

uneori cu amprente de nuiete. Materialul ceramic aparține, în cea mai mare parte, olăriei Gumelnița / Stoicani-Aldeni: fragmente de la vase de dimensiuni mari, din pastă grosieră, uneori cu barbotină pe suprafață (Fig. 13/3); cioburi din pastă fină, cu decor realizat prin excizii late (Fig. 13/1) sau compus din linii incizate (Fig. 13/4). Decorul incizat (în ghirlandă?) al unui ciob (Fig. 13/2) este comparabil cu motive cunoscute în etapa de sfârșit a culturii Monteoru.

11. Între marginea de S a satului **Răducești** și cea de N a satului **Topliceni**, de pe o porțiune a terasei superioare a Râmnicului Sărat, numită *Pe Coastă* (Fig.12/11; 15/11), lungă de cca 1 km și lată de 0,2 km, am cules de la suprafață numeroase fragmente ceramice lucrate cu mâna, cum ar fi borcane (Fig. 14/3), cât și la roată, constând din căni, castroane, oale etc. (Fig. 14/1-2, 4), modelate dintr-o pastă fină, de culoare cenușie, unele dintre ele decorate cu benzi lustruite (Fig. 14/2). Formele menționate mai sus sunt caracteristice repertoriului ceramic al culturii Sântana de Mureș – Černjahov. Alte câteva fragmente de vase, dintr-o pastă cu mult nisip, culese de la suprafața aceluiași sit, ar putea aparține culturii Ipotești – Căndești (Fig. 14/5). La baza dinspre E a terasei, la ieșirea din Topliceni spre Răducești, cu ocazia unor lucrări de construcție, în vara anului 2004 a fost distrus un mormânt de înhumatie, probabil cu un singur schelet în decubit dorsal, orientat N – S. Inventarul, a cărui poziție în mormânt nu a putut fi precizată, se compunea din cinci vase lucrate la roată: două castroane, din care unul prevăzut cu trei torți trase din buză, două vase globulare și un ulcior cu două torți. Vasele sunt caracteristice repertoriului ceramic al culturii Sântana de Mureș – Černjahov. Această din urmă descoperire poate semnaliza existența aici și a unei necropole, corespunzătoare așezării Sântana de Mureș – Černjahov.

12. În marginea de V a satului **Topliceni**, la cca 150 m față de biserica adventistă (Fig.15/12), pe un promontoriu de formă neregulată, desprins din terasa superioară a Râmnicului Sărat, se găsesc la suprafață fragmente ceramice pre- / protoistorice. Materialul cules, extrem de fragmentar, nu poate fi atribuit mai exact.

13. Pe un promontoriu situat în marginea de SV a satului **Topliceni**, la 300-350 m NV de ruinele fostei mănăstiri Domirești (Fig.15/13), se găsește la suprafață material arheologic. Promontoriul are o formă neregulată și dimensiunile de cca 500 × 350 m. Pantele sale, inaccesibile, se înalță cu cca 20 de m față de terenul din jur. Singurul acces pe promontoriu este dinspre SV, printr-o porțiune a terasei superioare a Râmnicului Sărat lată de cca 100 m. Această zonă de acces este străbătută de la un capăt la celălalt, de la NV spre SE, perpendicular față de axul lung al promontoriului și față de direcția pantei, de un șanț adânc de 3 m și lat de 10-15 m. Ținând cont de axul adânciturii – perpendicular pe direcția pantei și a torenților – este posibil ca aceasta să reprezinte urmele încă vizibile ale unei fortificații, dar până la efectuarea unui sondaj această interpretare este cu totul provizorie. Materialul cules de la suprafața promontoriului se compune din cioburi și fragmente de lipitură arsă. Majoritatea cioburilor provin de la borcane lucrate cu mâna, din pastă grosieră, uneori având sub margine brâuri simple, crestate sau alveolate (Fig. 16), comparabile cu vase

cunoscute atât în repertoriul ceramic Monteoru final, cât și în repertoriul ceramic Noua. Alte câteva fragmente ceramice, lucrate la roată, nu pot fi atribuite cu certitudine.

14. La Vest de cartierul *Barasca* al localității **Poșta** (Fig.15/14), pe un bot de terasă de formă neregulată (cca 400 m × 250 m), delimitat de torenți, se găsește la suprafață material arheologic (fragmente ceramice, bucăți masive de lutuală arsă de pereți). Cele mai multe fragmente ceramice sunt atipice ca formă. Un singur ciob provine de la un vas cu toartă tubulară (probabil de la un așa-zis „vas de ofrandă”), iar alte două de la cești din pastă fină, cu urme de decor incizat. Acestea pot fi atribuite – și după pastă și maniera de tratare a suprafeței – olăriei monteorene. De altfel, această zonă cu material arheologic este situată la distanță relativ mică (la cca 150-200 m NV) față de *Cetățuia* de la Poșta, pe care de asemenea s-au identificat resturi aparținând culturii Monteoru¹², cele două puncte putând face parte din același complex de locuire.

Comuna Podgoria

15. Oratia, punctul *Cetățuia (Malul cu Cenușă) – La Comoară* (Fig. 17). Aproximativ în partea centrală a platoului ce separă valea Râmnicului de cea a Coțatcului, de la capătul de NV al satului **Oratia** și până la cca 1 km spre Pleșești, se află o porțiune fragmentată de mai multe torente, care au dus la izolarea – probabil destul de recentă – a trei promontorii. Pe fiecare dintre acestea s-au putut observa în arăturile proaspete zone cu pământ mai închis la culoare (negru, pigmentat cu cărbune și chirpic, sau negru-cenușos), în care se concentrează la suprafață materialul arheologic. Primul dintre cele trei promontorii (A), numit *Cetățuia / Malul cu Cenușă*, este situat imediat la ieșirea din Oratia, pe partea stângă a drumului spre Pleșești¹³. Acesta se prezintă sub forma unui platou de formă ovală, cu dimensiunile de cca 200 × 140 m. Pantele sale de est (*Valea Bisericii = Valea Oratiei*), sud și vest (*Valea Tăbăcarii*) sunt practic inaccesibile, singura cale de acces fiind dinspre nord, printr-un „col” lat de 4-5 m. Cel de-al doilea promontoriu, numit *La Comoară*, este situat mai la nord, având o formă neregulată, lățimea sa maximă, între văile Coțatcului și Râmnicului Sărat, fiind de cca 0,5 km. Materialul arheologic se concentrează în două zone, prima în marginea de SV (zona B), iar cealaltă către limita de NE (zona C) a sitului. Cel de-al treilea promontoriu (*La Diamandescu = zona D*) este situat la ieșirea din Oratia, către valea Coțatcului, având o suprafață de formă alungită, cu dimensiunile de cca 350 × 150 m. Diferența de nivel dintre sit și terasa joasă a Râmnicului Sărat este de peste 140 m, iar deasupra albiei Coțatcului situl se înalță cu cca 90 m, panta către acesta fiind, de altfel, relativ accesibilă.

Materialul arheologic descoperit aparține epocii bronzului (cultura Monteoru) și celei de a doua epoci a fierului (sec. 4-3 î. Hr.). Fragmente ceramice caracteristice

¹² Vezi supra nota 2.

¹³ În colecția Muzeului municipiului Râmnicul Sărat se păstrează materiale ceramice Monteoru, adunate de localnici de pe torentul *Valea Bisericii*. Acestea provin, firește, din eroziunile care afectează laturile sudice ale „Cetățuii”.

culturii Monteoru au fost culese din toate zonele cu resturi arheologice. Printre acestea cele mai numeroase sunt fragmentele de cești și cupe (Fig. 18/1-3, 7-8, 10-12, 15, 16-17, 20). Nu lipsesc nici alte forme cunoscute în olăria monteoreană, precum vasele „askos” (Fig. 18/6, 9, 18), castroanele cu buza lățită (Fig. 18/13) și borcanele cu brăuri în relief (Fig. 18/14, 19). Judecând mai ales după tehnica și stilul decorului, materialul ceramic monteorean aparține stilurilor Ic4.3-Ic3 (Fig. 18/1-5,16), Ic2-Ic1 (Fig. 18/10-12), Ib (Fig. 18/17-18) și IIa/IIb (Fig. 18/6,15), fiind astfel reprezentate aproape toate „etapele” culturii Monteoru. Ceramică din a doua epocă a fierului s-a descoperit doar pe platoul *Cetățuia / Malul cu Cenușă*. Ceramica lucrată la mână constă din numeroase fragmente de borcane, unele decorate cu brâu alveolat sub gură și pe corp și prevăzute cu apucători în formă de potcoavă (Fig. 19/1-8, 12, 16-17, 20-21, 23), castroane de formă tronconică (Fig. 19/9, 14-15, 19) și pahare cu fund inelar (Fig. 19/24). Dintr-o pastă fină, de culoare cenușie, lucrată la roată s-au găsit fragmente de imitații de lekane (Fig. 19/19, 22, 25) și căni (fig. 19/13). Ceramica de import este reprezentată de numeroase fragmente de amforă.

După informațiile localnicilor, în anii trecuți s-au descoperit în ruștile din marginea de Sud a platoului și oase umane, ceea ce face posibilă existența în acest punct și a unui cimitir.

*

Concluzii propriu-zise, în acest stadiu al cercetărilor prezentate mai sus, ar fi, fără îndoială, premature. Câteva lucruri rețin, totuși, atenția de pe acum. În primul rând, este vorba despre numărul relativ mare, raportat la zona cercetată, al punctelor cu resturi aparținând culturii Monteoru. Doar pe partea dreaptă a văii Râmnicului Sărat, într-o zonă cu lungimea de cca 10 km și lățimea de 2 km (între actualele localități Dedulești și Poșta), au fost identificate 7 situri cu materiale monteorene. Continuarea și extinderea cercetărilor în zona văii Râmnicului Sărat ar putea oferi date interesante privind dinamica locuirii monteorene în respectiva microzonă. În ceea ce privește raportarea punctelor descoperite la etapele culturii Monteoru, în cea timpurie pot fi încadrate cu certitudine unele materiale de la Drăghești – *În Cremene și Țurțudău* (Fig. 10/1; 11/2-3)¹⁴. Etapa de mijloc a aceleiași culturi este reprezentată prin fragmente ceramice decorate în stilurile Ic2/Ic1, descoperite la Drăghești – *În Paragină, În Cremene și Țurțudău* (Fig. 7/1,6; 10/12-14)¹⁵. Cea mai mare parte a materialului monteorean din zona respectivă aparține, însă, etapelor de sfârșit ale culturii Monteoru: Dedulești – *la vest de cimitir* (Fig. 3/1-3, 5-6) și *Dealul Babei* (Fig. 4/2), Draghești – *Paragină* (Fig. 7/2-5,7-14; 8-9), Răducești – *La pod* (Fig. 13/2) și

¹⁴ Materiale decorate cu benzi incizate, încadrate de șiruri de puncte, sunt cunoscute în nivelele Ic4.3 și Ic3 de la Sărata Monteoru (vezi E. Zaharia, Dacia NS, 31.1-2, 1987, fig. 7/10; 9/10 și *passim*), precum și printre descoperirile monteorene timpurii din Moldova (M. Florescu, ArhMold, 4, 1966, fig. 16/7, 15-16, 18-19 și *passim*).

¹⁵ Ceramică decorată cu benzi în zigzag, fie în relief (atribuite „fazei Monteoru Ic2”), fie incizate (încadrate în „faza Ic1”), se cunoaște atât din descoperiri mai vechi (vezi E. Zaharia, Dacia NS, 35, 1991, p. 61-91 pentru definirea „fazei Ic2” și eadem, Dacia NS, 37, 1993, fig. 3-7 pentru materiale „Ic1”), cât și printre materialele mai noi, descoperite în necropola de la Cărlomănești – *Arman*, jud. Buzău (I. Motzoi-Chicideanu ș.a., Mousaios, 9, 2004, p. 15-38).

Topliceni – punctul 13 (Fig. 16)¹⁶. De asemenea, reține atenția situația de la Drăghești – *Paragină*, unde, de pe suprafața aceluiași sit s-au cules fragmente de vase cu suprafața tratată în tehnica *Besenstrich* (Fig. 9/10), dar și materiale ca cele deja menționate, caracteristice etapei finale a culturii Monteoru. Cercetările viitoare din acest punct ar putea contribui la lămurirea problemei deja atacate în literatură a așa-numitului „aspect Petrișoru-Racovițeni”¹⁷. Același punct este interesant și prin prezența, în afara materialelor Monteoru, a unei ceramici specifice culturii Gumelnița / „aspectului Stoicani-Aldeni”. De altfel, materiale de același fel au mai fost descoperite și la Drăghești – *Cremene* (Fig. 11/1) și Răducești – *La pod* (Fig. 13/1,3-4). Această situație deschide și posibilitatea abordării unei alte probleme, a relației dintre etapa de început a culturii Monteoru și fenomenele culturale eneolitice.

Oarecum izolat față de punctele cu materiale Monteoru discutate mai sus, se situează situl de la Oratia (punct 15), accesul la acesta dinspre valea Râmnicului Sărat fiind comparativ mai dificil decât cel dinspre valea Coțatului. Situl de la Oratia reține și el atenția, prin prezența unor materiale specifice mai multor „faze” ale culturii Monteoru, oferind posibilitatea abordării problematicei etapelor cronologice și ale stilurilor ceramice monteorene¹⁸.

A doua epocă a fierului este reprezentată doar prin două situri certe, respectiv Oratia – *Cetățuie* și Băbeni – *Muchia Pușcașului*, ambele furnizând materiale datate în sec. 4-3 î. Hr.¹⁹. De remarcat este faptul că până în acest stadiu de cercetare, în zona studiată, cu excepția așezării de la Poșta – *Cetățuia*, nu avem descoperiri sigure aparținând perioadei clasice a culturii geto-dacice (sec. 2 î.Hr. – 1 d. Hr), perioadă care se remarcă totuși printr-o densitate foarte mare de așezări fortificate și nefortificate, cetăți și incinte sacre, răspândite pe un spațiu larg de la nord de Dunăre.

Epoca migrațiilor este prezentă în zona cercetată prin descoperiri aparținând culturilor Sântana de Mureș – Černjahov (Topliceni – punct 11) și, eventual, Ipotești – Căndești (același punct și Dedulești – punct 3).

¹⁶ Avem în vedere fragmentele ceramice decorate cu șiruri de linii oblice, incizate (așa-numitele „cusături”), și/sau cu benzi de linii incizate, dispuse în ghirlandă. Acestea își găsesc corespondențe printre materiale ale „fazelor” Monteoru Ia – IIb, de pildă, în cimitirele 3 și 4 de la Sărata Monteoru (E. Comșa, *Thraco-Dacia*, 2, 1981, fig. 14/2; 15/1-2; 17; L. Bârzu, *Dacia NS*, 33.1-2, 1989, fig. 5/T6,1; 11/T35,2,4 și *passim*), în necropola de la Pietroasa Mică – *În Dogaru* (A. Oancea, *Dacia NS*, 25, 1981, p. 145, 151) sau în mormântul triplu de înhumatie de la Năeni – *Zănoaga*, jud. Buzău (I. Motzoi-Chicideanu și M. Șandor-Chicideanu, *Dacia NS*, 38-39, 1994-1995, p. 28, fig. 10/1,3-4).

¹⁷ Acest concept a fost introdus în literatură de A. Oancea, *Cercetări Arheologice*, 4, 1981, p. 43; idem, *Dacia NS*, 25, 1981, p. 186. Pentru discuția critică a noțiunii de „aspect Petrișoru-Racovițeni” și a problematicei etapei finale a culturii Monteoru vezi: T. Vasilescu, *Mousaios*, 9, 2004, p. 39-50; I. Motzoi-Chicideanu, *Mousaios*, 9, 2004, p. 57-100.

¹⁸ Problemă a fost deja adusă în discuție de A. Oancea și V. Drâmbocianu, *SCIVA*, 28.4, 1977, p. 509-529 și mai recent, din perspectiva datărilor radio-carbon, de I. Motzoi-Chicideanu, *Mousaios*, 8, 2003, p. 37-53.

¹⁹ Pentru prezentarea și discuția mai detaliată a descoperirilor din a doua epocă a fierului de la Oratia – *Cetățuie* vezi S. Matei, în vol. *Daco – Geții. 80 de ani de cercetări arheologice sistematice la cetățile dacice din Munții Orăștiei*, Deva, 2004, p. 235 – 247.

Din alte două puncte (1 și 4) provin materiale datate, în lini mari, în perioada finală a evului mediu, acestea putând completa informațiile deja obținute prin cercetarea unor monumente medievale de pe valea Râmnicului Sărat²⁰.

Contributions to an archaeological repertory of upper basin of Râmnicu Sărat river (Surface researches between years 2003-2004)

Abstract

From the archaeological point of view the part of upper basin of Râmnicu Sărat, which belongs to Buzău County, has remained extremely little known so far. The results of the only diggings from the two pre-historical settings, at Coțatcu – *Cetățuia* (Podgoria village) and Poșta – *Cetățuia* (Topliceni village), have remained un-published. The pre- and proto-historical periods are not better known from the surface researches either. With the purpose of getting rid of this lack of knowledge there has been initiated a project of systematic surface researches in the Râmnicu Sărat basin. This article presents the results of these researches between years 2003-2004, when there were identified the following archaeological sites:

1. At about 1 km East-Southeast from the **Spidele**, there is a plateau of irregular shape, which used to be part of Țurcanu hill towards the Spidele Valley. The archaeological material from this plateau is made up of burnt bricks, pieces of glass pots and pieces of late medieval pottery (17th-18th centuries).
2. At the end of **Valea Largă** village, on the left side of the road leading to Spidele there were identified parts of ovens to burn bricks, belonging to the contemporary period.
3. Right next to the cemetery of **Dedulești** village, at the West (Fig. 2/3), on the left terrace of *Pietrișu / Izvorul Pietrelor* stream, at the surface there are to be found pieces of pottery belonging to the Bronze Age (late Monteoru culture) (Fig. 3/1-6) and to the early migrations period (Fig. 3/7).
4. At about 0,2 – 0,25 km S from the church in **Dedulești**, on the right terraces of *Pietrișu / Izvorul Pietrelor* stream (Fig. 2/4), there are to be found pieces of adobe and potsherds of fine red paste, among which, two have green enamel and they are likely to belong to the late medieval period.
5. At about 0,6 – 1 km Northwest from the **Băbeni** village and about 1,2 km S from the church in **Dedulești**, at the southern edge of the *Scărișoara* forest (Fig. 2/5), there were gathered fragments of pottery characteristic to the Monteoru culture and shards of pots made at the potter's wheel (La Tène period) (Fig. 4).
6. At the southeastern edge of **Băbeni** village (at about 0,5 – 0,6 km from the church) there is a promontory fallen apart from the inferior left terrace of Râmnicu Sărat, called *Muchia Pușcașului* (Fig. 5/6). The material from this place belong to La Tène period (4th-3rd centuries B.C.) (Fig. 6).
7. At about 1,2 – 1,3 km Southwest in a straight line from the church in **Băbeni** there is a place called *Izlaz* (Fig. 5/7), from where there were gathered pre- / proto-historical pottery pieces. Material cannot be attributed exactly because of its fragmentary condition.

²⁰ Vezi supra notele 3-5.

8. At the southern edge of **Drăghești** village, at about 0,7 km West-Northwest from the parish church, there is a place called *În paragină* (Fig. 5/8), placed on a plateau fallen apart from the upper terrace of Râmnicu Sărat. At the surface there is a rich archaeological material made up of massive fragments of burnt clay walls and pottery belonging to Copper Age (Gumelnița / “Stoicani-Aldeni” culture) and Bronze Age (Monteoru culture) (Fig. 7-9).
9. At about 0,6 km Southwest from the church in **Drăghești**, at the edge of the upper terrace of Râmnicu Sărat there is a place called *În cremene* (Fig. 5/9a), out of which comes out a head of terrace, named *Țurțudău* (Fig. 5/9b). In both areas at the surface there can be found an archaeological material made up of potsherds, fragments of burnt clay walls and silex. The pottery belongs to Gumelnița / “Stoicani-Aldeni” (Fig. 11/1) and Monteoru (Fig. 10/1-4, 6-8, 10-14; 11/2-10) cultures.
10. At the northwestern edge of **Răducești** village, at 0,2 – 0,3 km SSW from a bridge of Răducești-Drăghești road, over a stream, there is promontory which come out of the upper terrace of Râmnicu Sărat (Fig. 12/10). The archaeological material gathered from the surface of plateau is made up of potsherds, splinters of silex and fragments of burnt clay walls, some of which bearing wattle prints. Most of the potsherds belong to Gumelnița / “Stoicani-Aldeni” pottery (Fig. Fig. 13/1, 3-4). There are also fragments bearing a decorative pattern typical for Monteru culture (Fig. 13/2).
11. Between southern edge of **Răducești** village and the northern one of **Topliceni** village, on a portion of upper terrace of Râmnicu Sărat, called *Pe Coastă* (Fig. 12/11; 15/11), there can be found at the surface numerous ceramic shards both handmade and made at the potter’s wheel characteristic to early migrations period (Sântana de Mureș – Černjahov culture) (Fig. 14). At the East of the base of the terrace, at the end of Topliceni towards Răducești, there have discovered accidentally o tomb, which, considering the features of funeral ritual and inventory, belongs to the same culture.
12. In the western part of **Topliceni** village, at about 150 m from the Adventist church (Fig. 15/12), there is a promontory fallen from the upper terrace of Râmnicu Sărat. At the surface of this promontory there can be found pre- / proto-historical potsherds. Material cannot be attributed exactly because of its fragmentary condition.
13. On a promontory placed at the southwestern edge of **Topliceni** village, at about 300 – 350 m Northwest from the ruins of former monastery *Domirești* (Fig. 15/13), there can be found archaeological material at the surface. The access part from the terrace of Râmnicu Sărat is cut by a 3 m deep and 10 – 15 m wide ditch (possible representing traces of a fortification). The gathered material is made up of potsherds characteristic to the beginning of the Late Bronze Age (late Monteoru culture / Noua culture) (Fig. 16) and small fragments of burnt clay walls.
14. At the West of **Poșta** village, place *Barasca*, on head of Râmnicu Sărat terrace (Fig. 15/14) there can be found archaeological material at the surface (potsherds and massive fragments of burnt clay walls). Most of the ceramic fragments are atypical. Some others, judging after shape and decorative patterns, can be attributed to Monteoru pottery.
15. **Oratia**, place *Cetățuia (Malul cu Cenușă) – La comoară* (Fig. 17). Placed rather in the central part of the plateau that separates the Valley of Râmnicu Sărat from that of Coțatcu river there is an area divided by several streams. This led to the isolation – possibly quite recently – of three promontories: *Cetățuia (Malul cu Cenușă)*, *La comoară* and *La Diamandescu*. On each of them there could be noticed several spots where the archaeological material was concentrated as they showed up in the recent ploughing. The material gathered is made up of numerous potsherds and it belongs to the Bronze Age, Monteoru culture (Fig. 18), and La Tène period (4th-3rd centuries B.C.) (Fig. 19). As the locals say, in the past years there were discovered human bones in the erosions that affect southern margins of the plateau, which makes possible the existence of a cemetery, here, as well.

Figures explanation

Fig. 1. General views on Râmnicu Sărat valley: A – to North; B – to South.

Fig. 2. The sites localisation from Dedulești – *La vest de cimitir* (place 3), Dedulești – *Scărișoara* (place 4), Băbeni – *Dealul Babei* (place 5).

Fig. 3. Potsherds from Dedulești – *La vest de cimitir* (place 3).

Fig. 4. Potsherds from Băbeni – *Dealul Babei* (place 5).

Fig. 5. The sites localisation from Băbeni – *Muchia Pușcașului* (place 6), *Izlaz* (place 7), *Drăghești* – *În Paragină* (place 8), *În cremene* (place 9a), and *Țurțudău* (place 9b).

Fig. 6. Potsherds from Băbeni – *Muchia Pușcașului* (place 6).

Fig. 7. Potsherds from Drăghești – *În Paragină* (place 8).

Fig. 8. Potsherds from Drăghești – *În Paragină* (place 8).

Fig. 9. Potsherds from Drăghești – *În Paragină* (place 8).

Fig. 10. Materials discovered at Drăghești – *Țurțudău* (1-5) and *În cremene* (6-14). 1-4, 6-8 and 10 – 14, ceramic; 5 and 9, silex.

Fig. 11. Potsherds from Drăghești – *În cremene* (place 9b).

Fig. 12. The sites localisation from Răducești – *La pod* (place 10) and Răducești-Topliceni – *Pe coastă* (place 11).

Fig. 13. Potsherds from Răducești – *La pod* (place 10).

Fig. 14. Potsherds from Răducești-Topliceni – *Pe coastă* (place 11).

Fig. 15. The sites localisation from Răducești-Topliceni – *Pe coastă* (place 11), Topliceni – Adventist church (place 12), at SV from the village (place 13), and Poșta – *Barasca* (place 14).

Fig. 16. Potsherds from Topliceni – at SV from the village (place 13).

Fig. 17. The place of Oratia site: A – *Cetățuia*, B-C – *La Comoară*, D – *La Diamandescu*.

Fig. 18. Bronze Age ceramics from Oratia: 1-15 – *Cetățuia*, 16-18 – *La Comoară*, 19-21 – *La Diamandescu*.

Fig. 19. Potsherds dated in 4th – 3rd centuries B.C. from Oratia – *Cetățuia*.

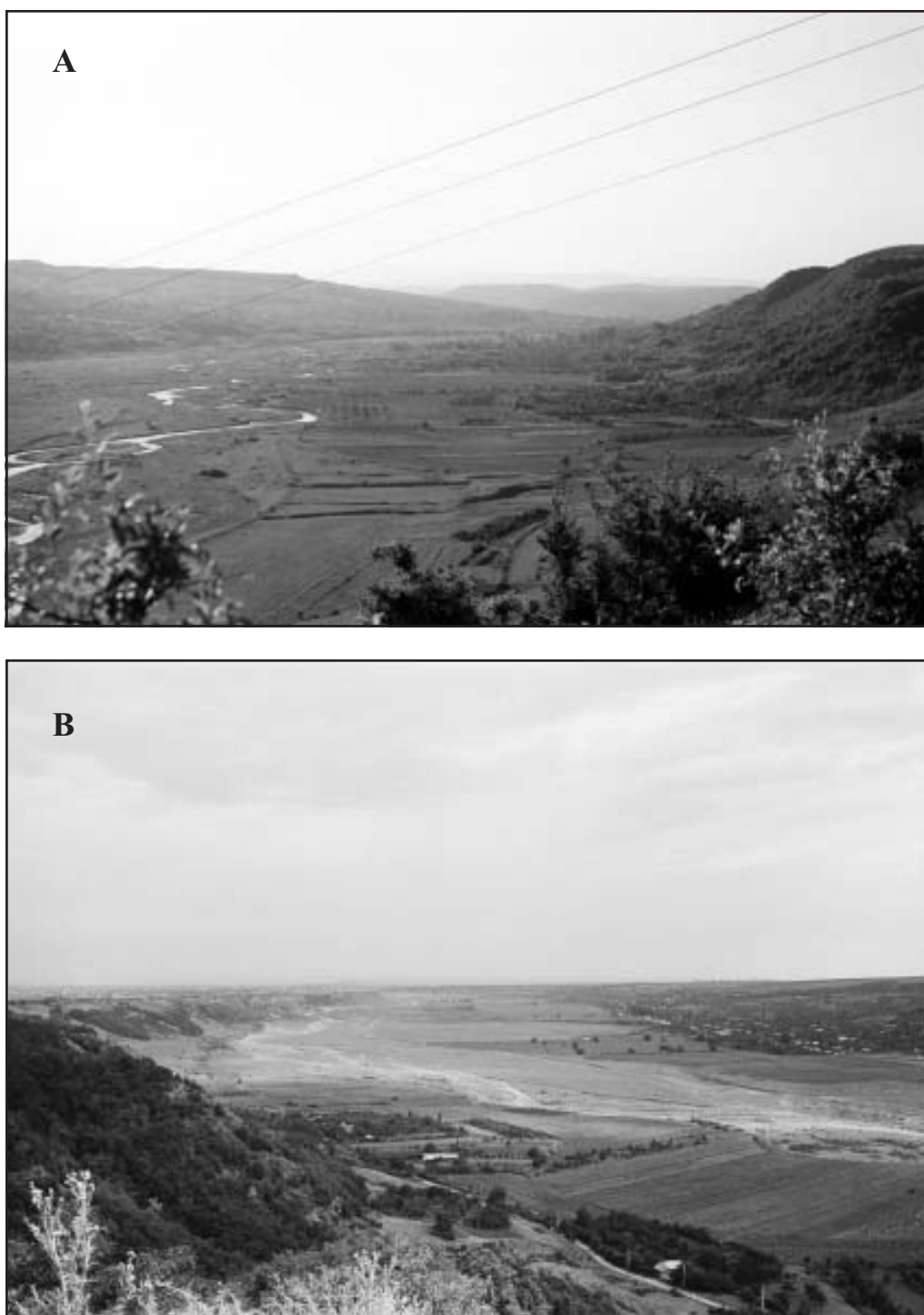

Fig.1. Vederi asupra văii Râmnicului Sărat: A - către Nord, B - către Sud

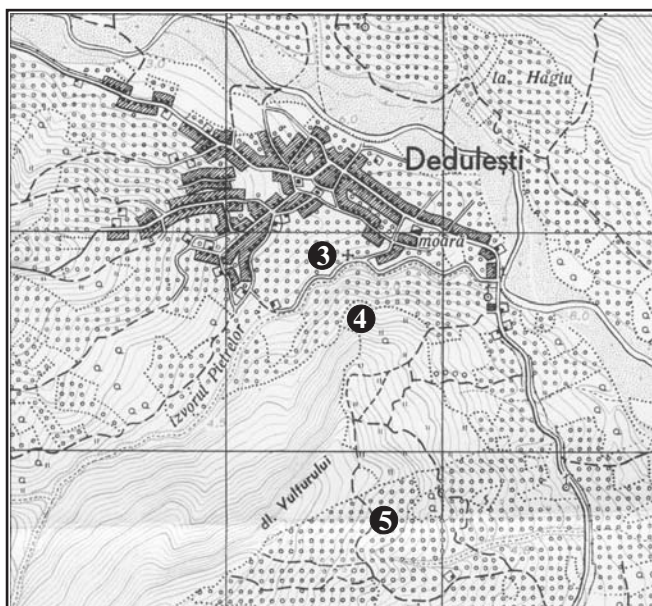

Fig.2. Localizarea siturilor de la Dedulești - *La V de cimitir* (3), Dedulești - *Scărișara* (4) și Băbeni - *Dealul Babei* (5)

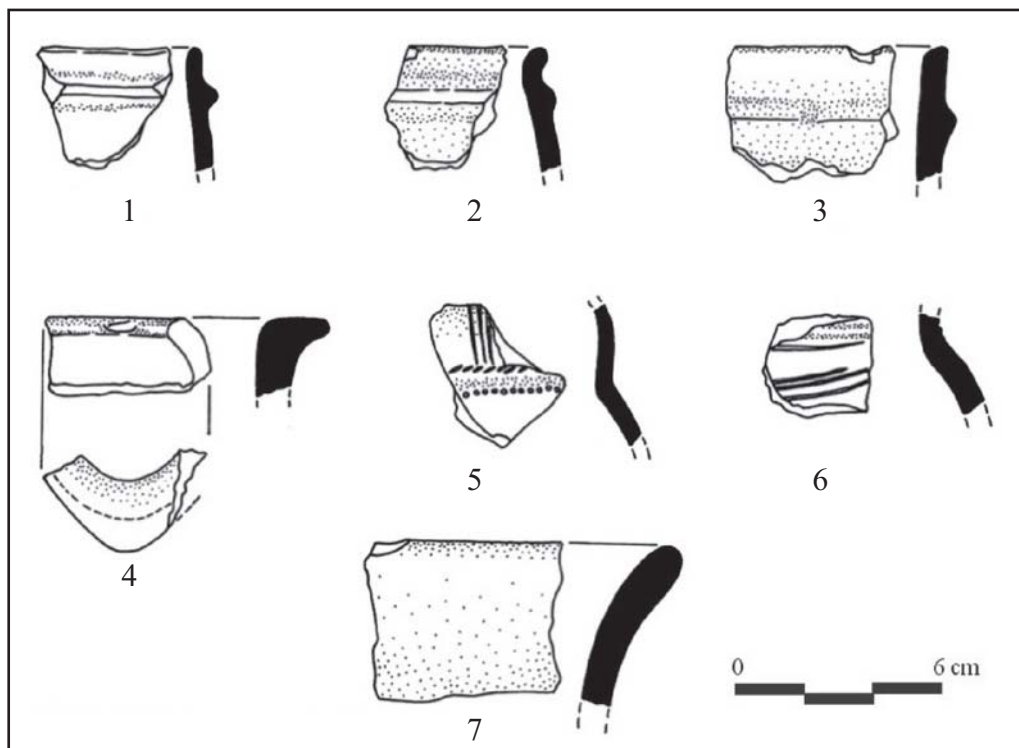

Fig.3. Fragmente ceramice descoperite la Dedulești - *La V de cimitir* (punct 3).

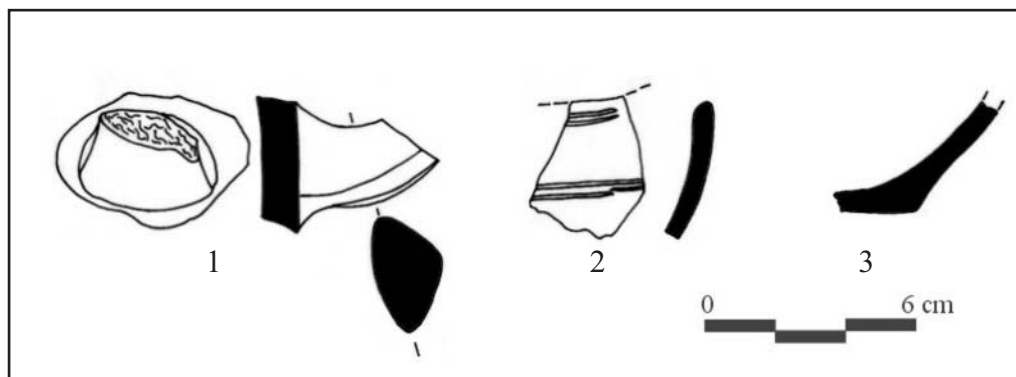

Fig.4. Fragmente ceramice descoperite la Băbeni - *Dealul Babei* (punct 5).

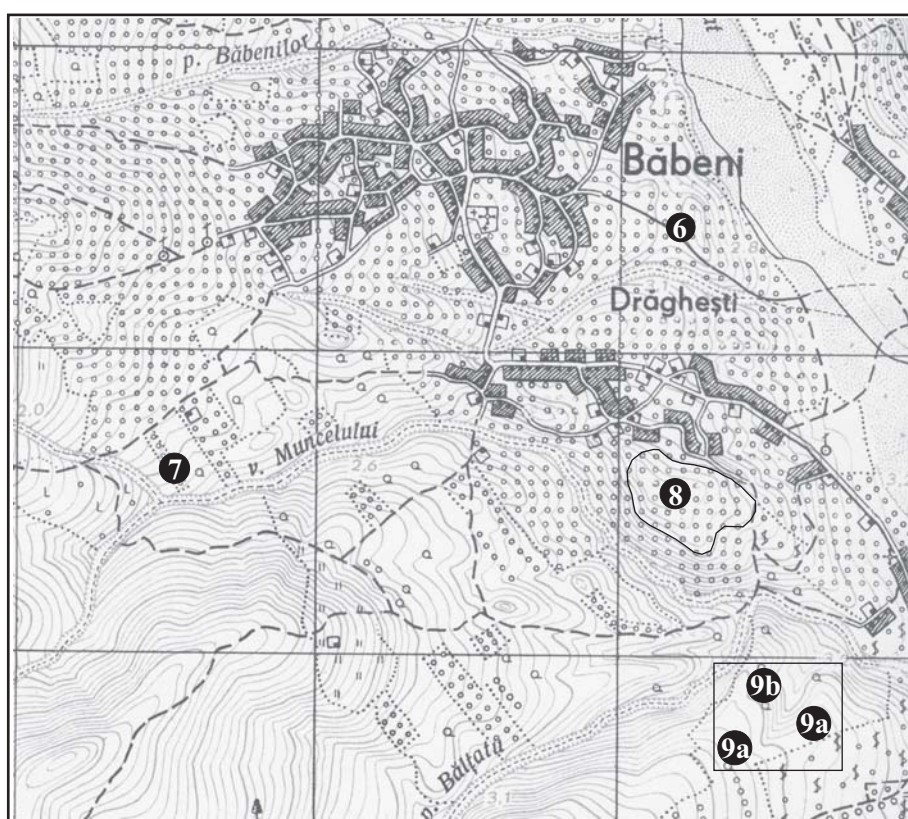

Fig.5. Localizarea siturilor de la Băbeni - *Muchia Pușcașului* (6), *Izlaz* (7), *Drăghești - În Paragină* (8), *În Cremene* (9a) și *Țurțudău* (9b).

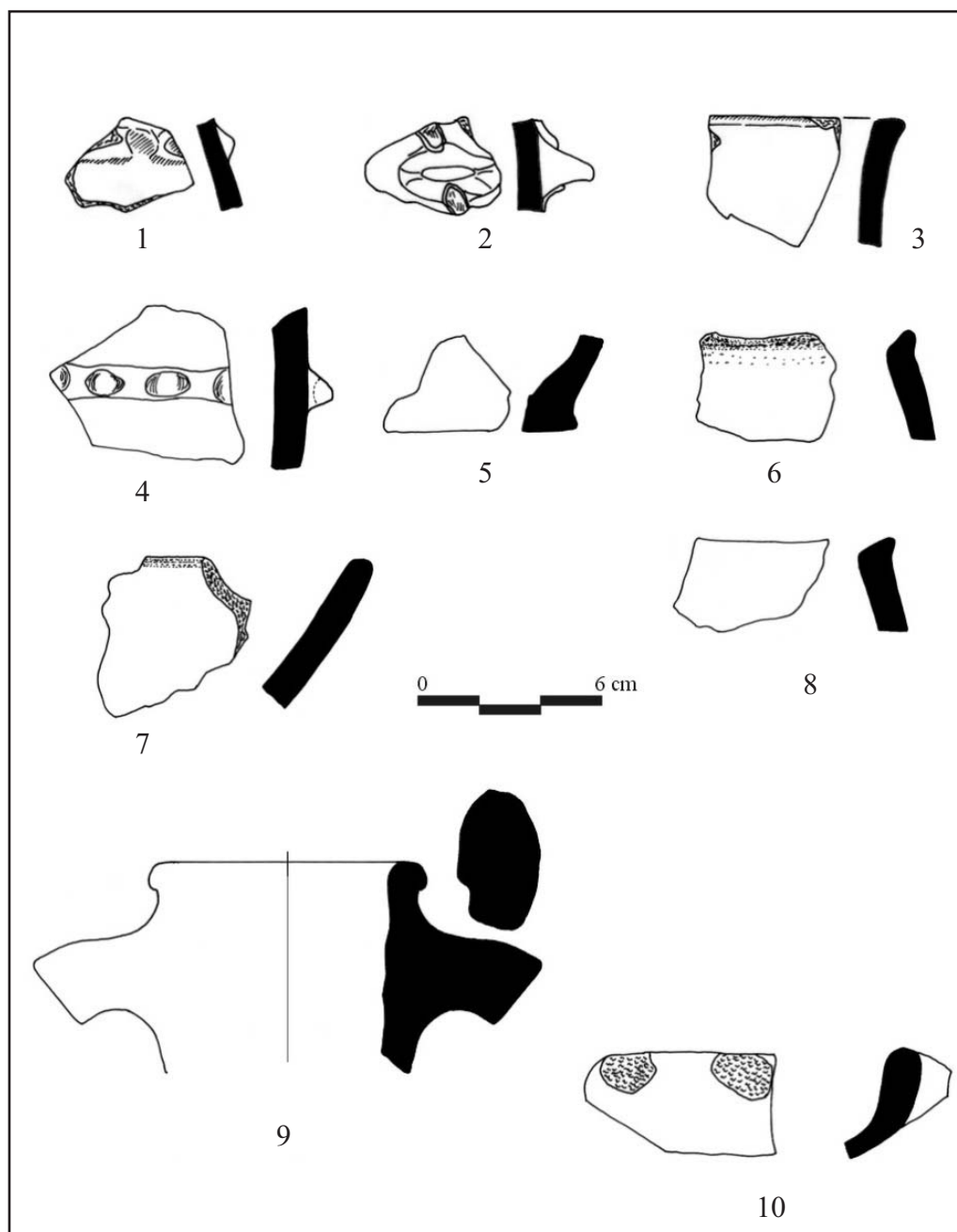

Fig.6. Fragmente ceramice descoperite la Băbeni - *Muchia Pușcașului* (punct 6).

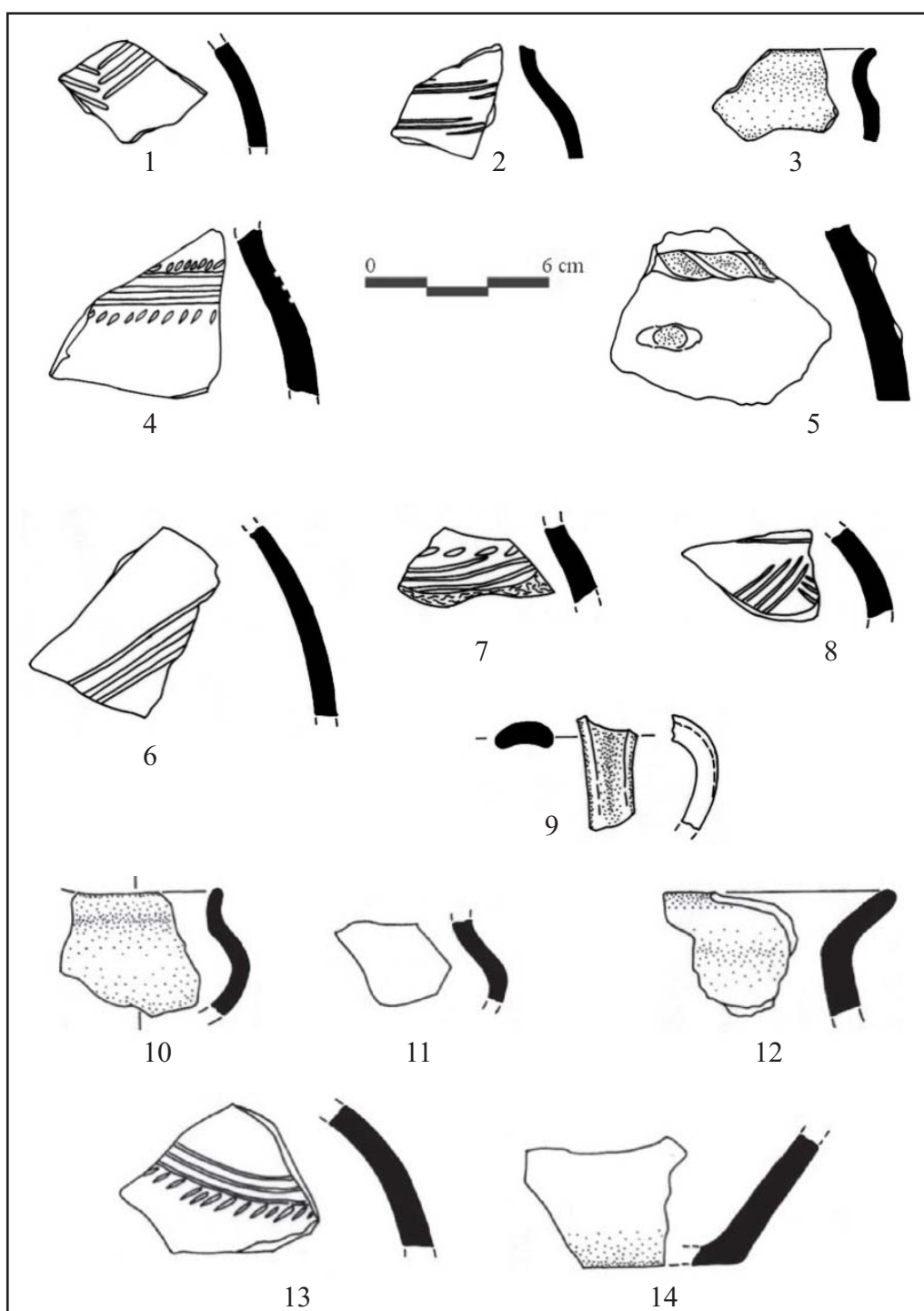

Fig.7. Fragmente ceramice descoperite la Drăghești - În Paragină (punct 8).

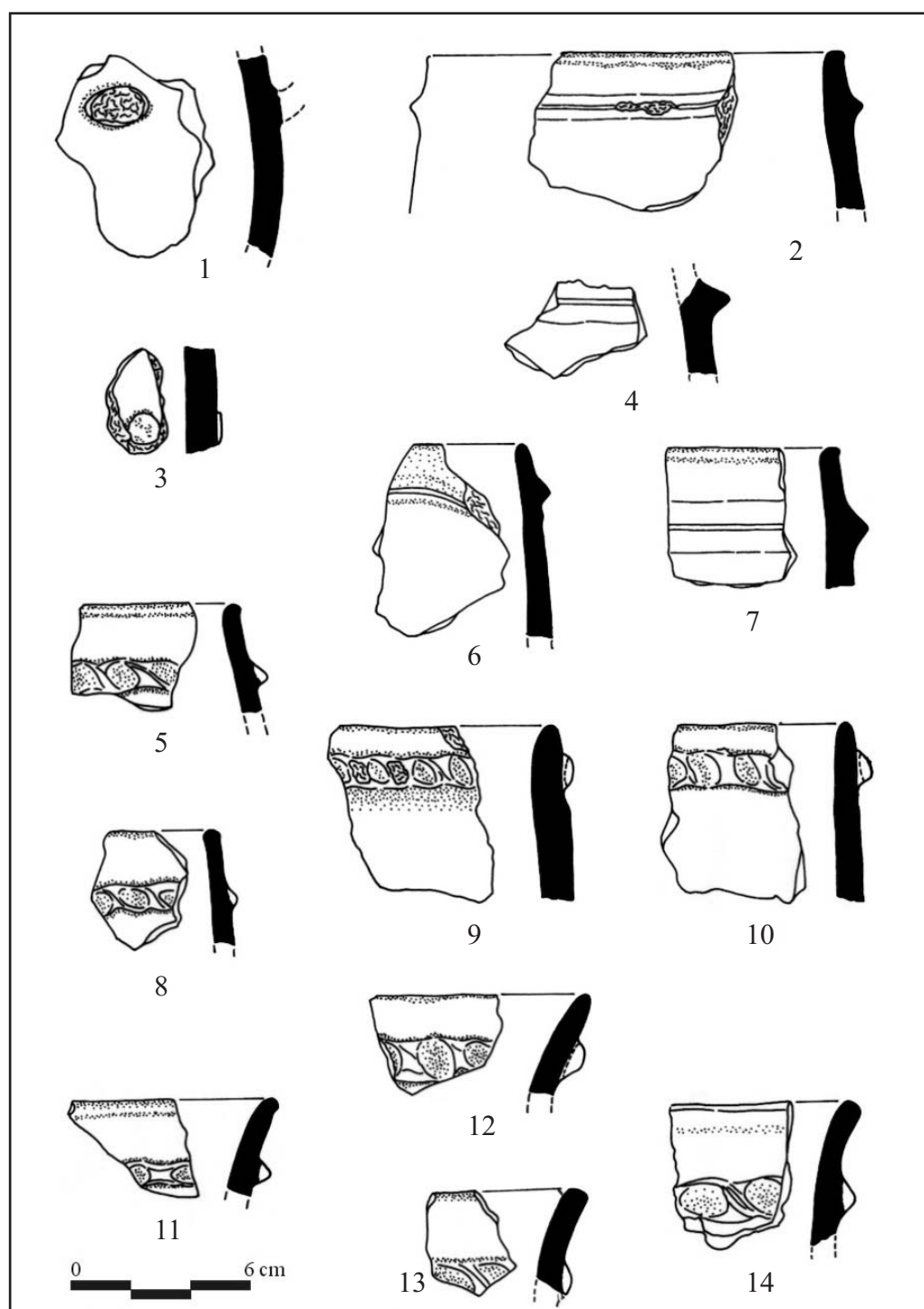

Fig.8. Fragmente ceramice descoperite la Drăghești - În Paragină (punct 8).

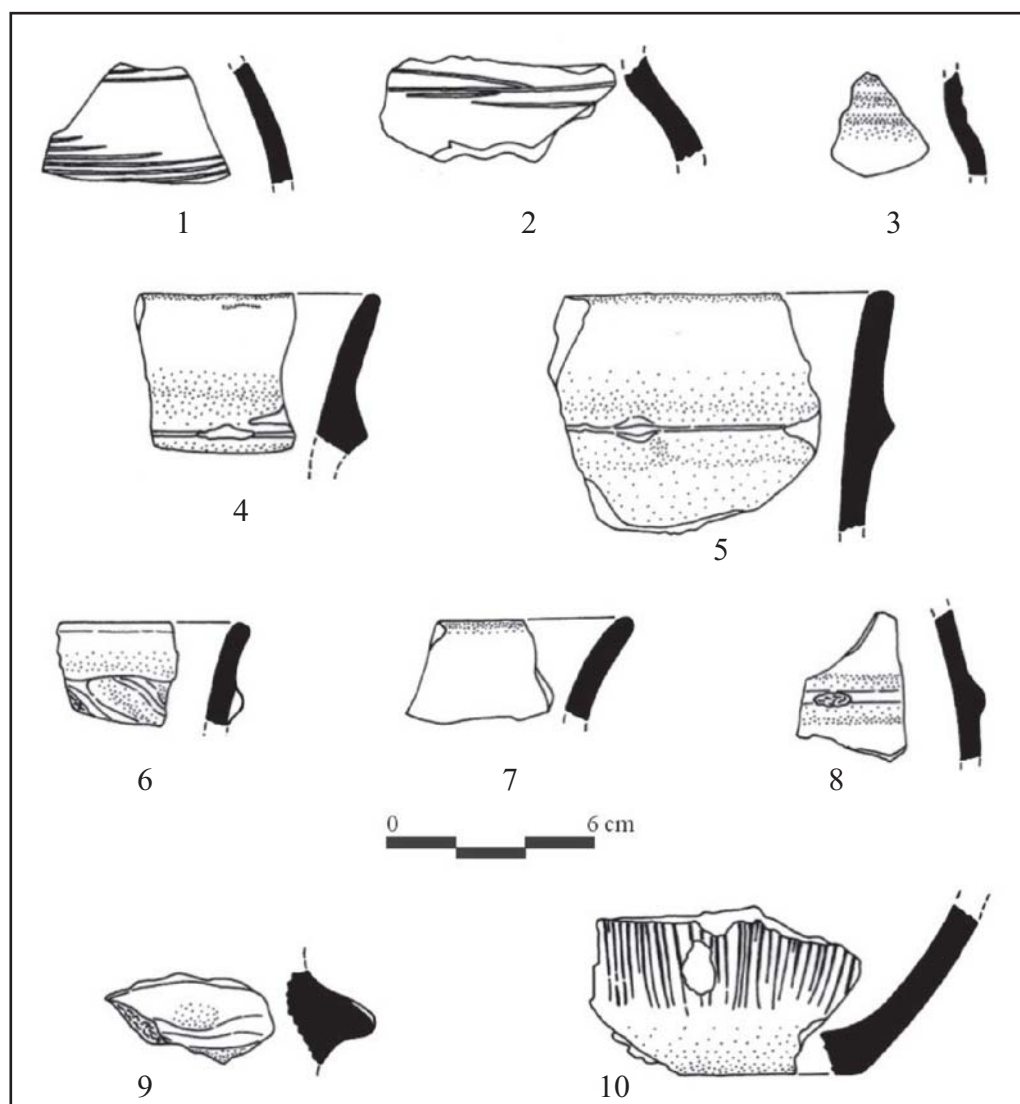

Fig.9. Fragmente ceramice descoperite la Drăghești - În Paragină (punct 8).

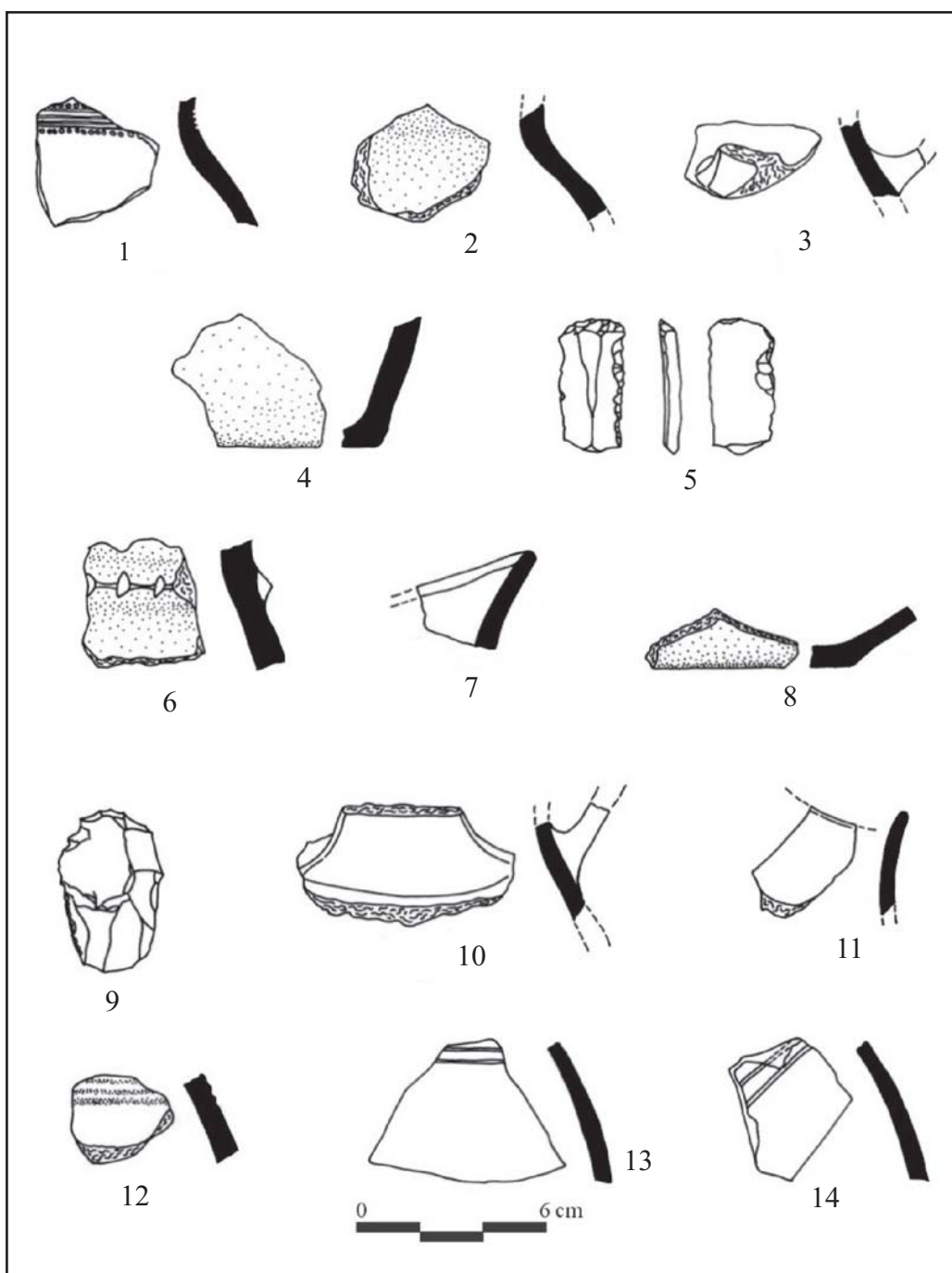

Fig.10. Materiale descoperite la Drăghești - Țurțudău (1-5) (punct 9b) și În Cremene (6-14) (punct 9a). 1-4, 6-8 și 10-14 ceramică, 5 și 9 silex.

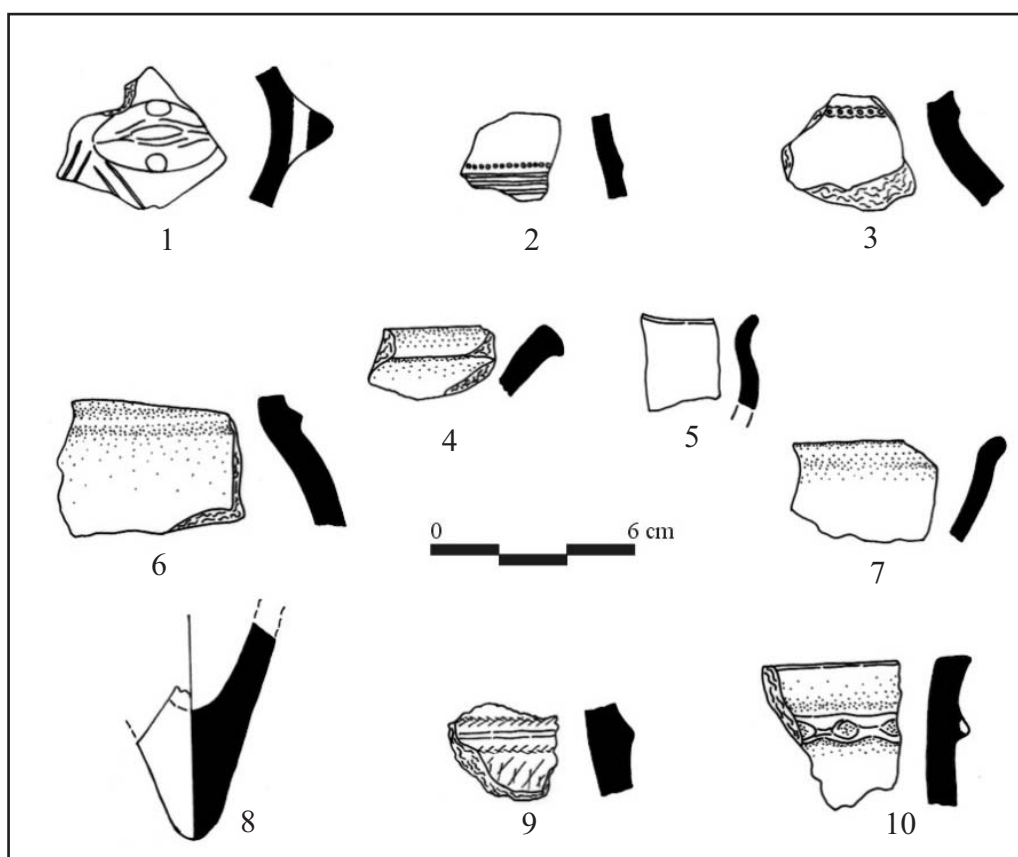

Fig.11. Fragmente ceramice descoperite la Drăghești - *În Cremene* (punct 9b).

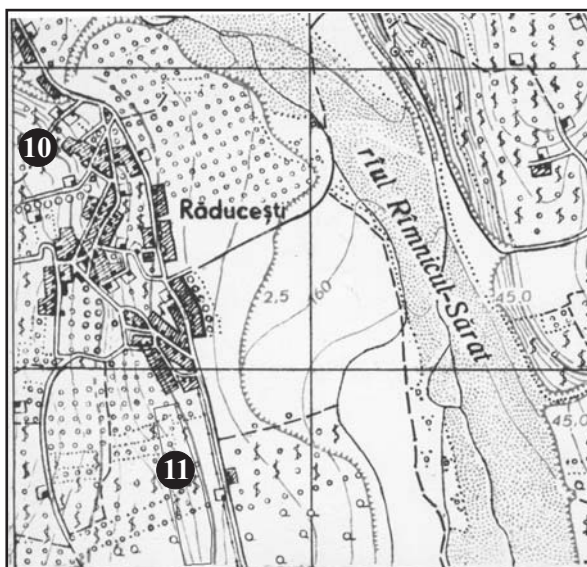

Fig.12. Localizarea siturilor de la Răducești - *La Pod* (punct 10) și Răducești-Topliceni - *Pe Coastă* (punct 11)

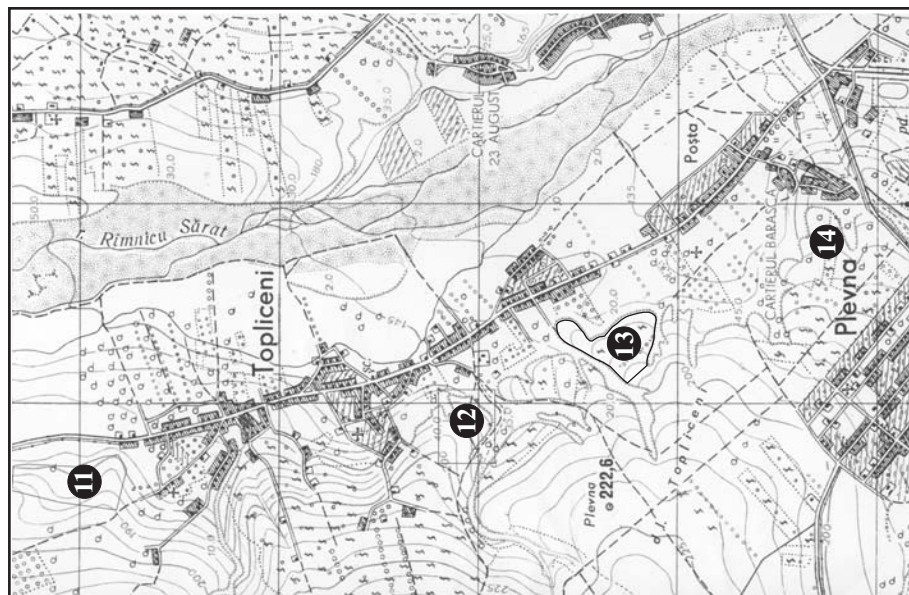

Fig.15. Localizarea siturilor de la Răducești-Topliceni - *Pe Coastă* (11), Topliceni - biserica adventistă (12), la SV de sat (13) și Poșta - *Barasca* (14)

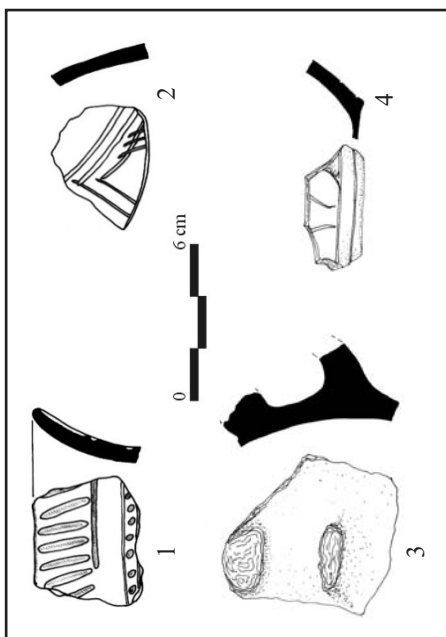

Fig.13. Fragmente ceramice de la Răducești - *La Pod* (punct 10)

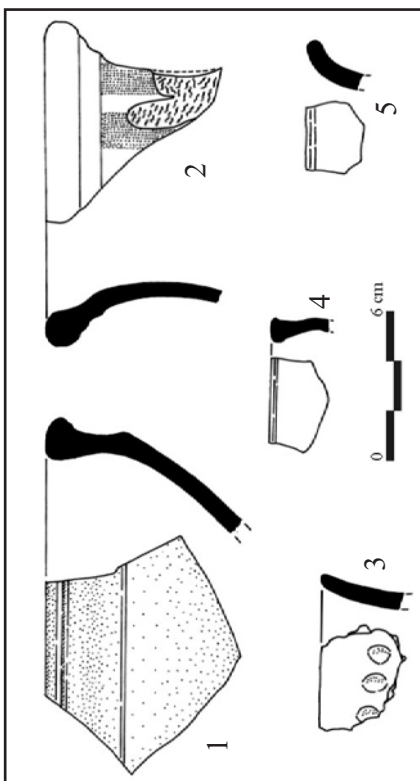

Fig.14. Fragmente ceramice de la Răducești - Topliceni - *Pe Coastă* (punct 11)

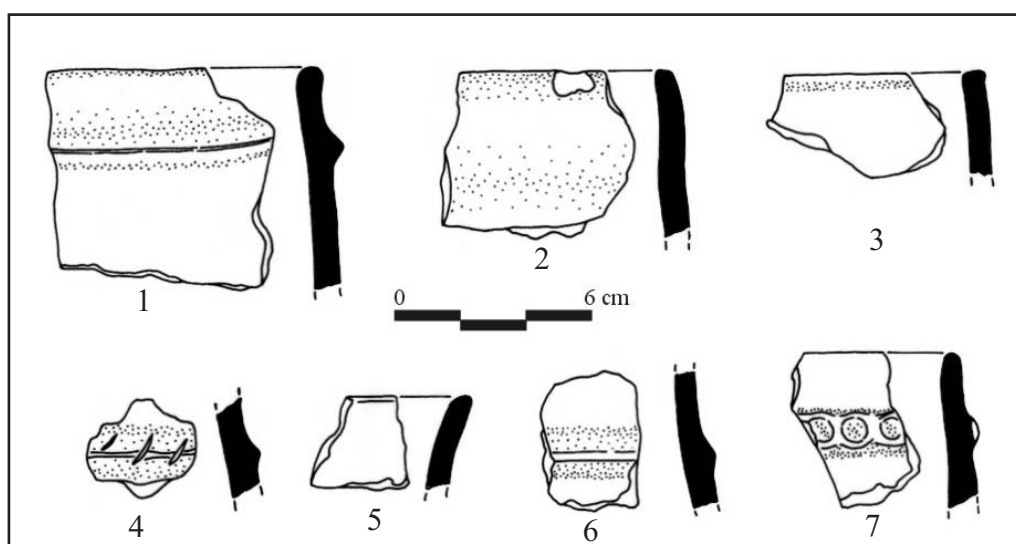

Fig.16. Fragmente ceramice de la Topliceni - la SV de sat (punct 13)

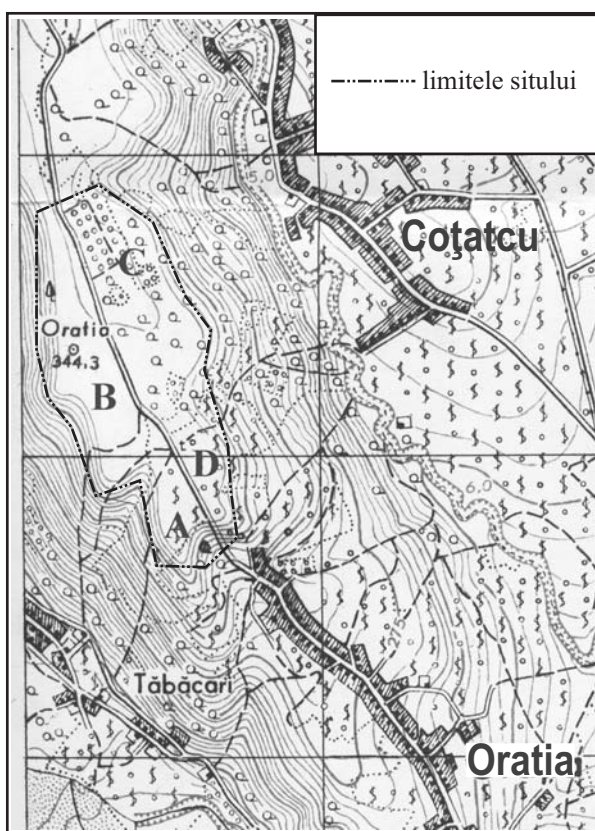

Fig.17. Amplasarea sitului de la Oratia: A - Cetățuia, B și C - La Comoară, D - La Diamandescu

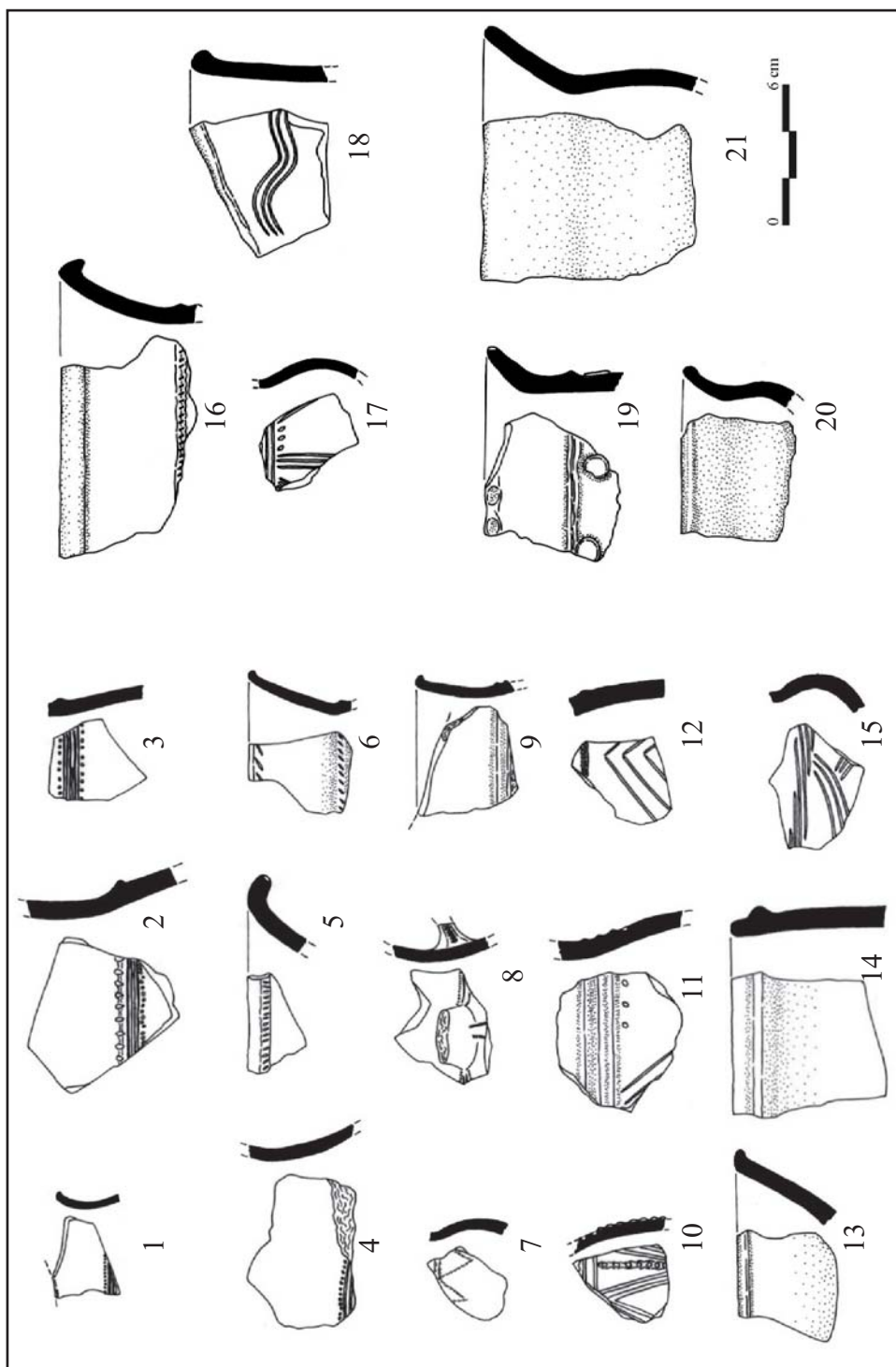

Fig.18. Materiale ceramice din epoca bronzului de la Oratia: 1-15 *Cetățuia*, 16-18 *La Comoară*, 19-21 *La Diamandescu*

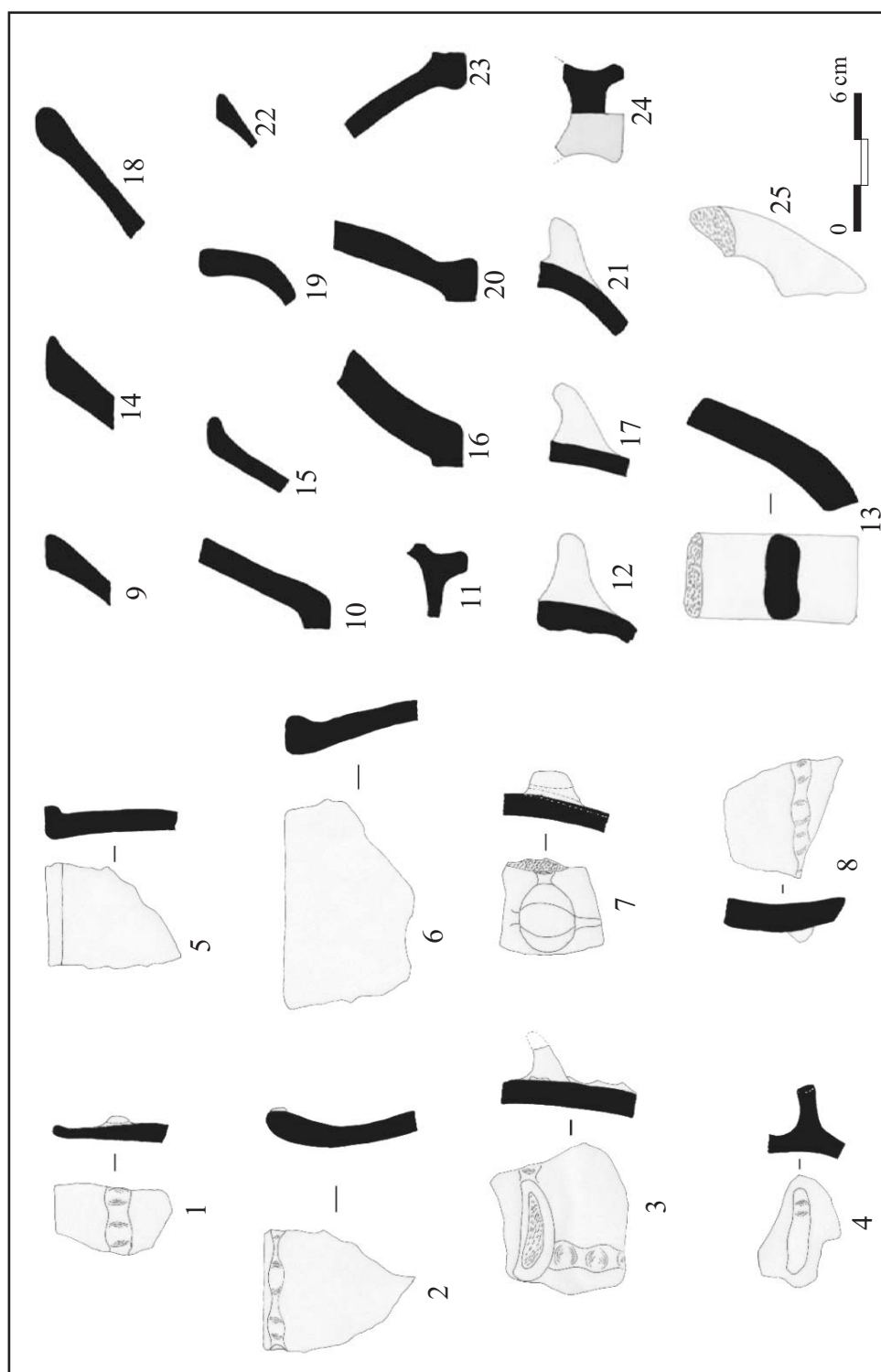

Fig.19. Materiale ceramice din sec. 4-3 î.Hr. de la Oratia: - *Cetățuia*

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVITOARE LA ÎNCEPUTUL DOMNIEI LUI ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT

Prof. Constantin COMAN

Orice demers istoric presupune cutezanța introspecției trecutului și, totodată, asumarea responsabilității reconstruirii imaginii acelui trecut, spre folosul viitorului.

De aceea, primii noștri istorici, cronicarii, declarau că „*se sparie gândul*” în fața unei asemenea aventuri, cum ar fi scrierea istoriei. Tot ei, însă, își luau curaj prin aceste cuvinte de îmbărbătare: „*Mulți scriitori s-au nevoit de au scris rândul și povestea țărilor, de au lăsat izvod pă urmă, ți bune ți rele, să rămâie feciorilor și nepoților, să le fie de învățătură, despre cele rele să se ferească și să se socotească, iar despre cele bune să urmeze și să se învețe și să se îndirepteze*”¹. Aceleași gânduri speriate și, totodată, biruite mă năpădesc acum, când vreau să scriu despre faptele și copleșitoarea personalitate ale lui Ștefan cel Mare și Sfânt.

Cuvinte mai frumoase cu care să încep a scrie despre Marele Voievod nu le pot găsi decât tot la primul mare cronicar, Grigore Ureche: „*Fost-au acestu Ștefan Vodă om nu mare de statu, mănios și degrabă vărsătoriu de sânge nevinovat.....era om întreg la fire, neleneșu, și lucrul său îl știa a-l acoperi și unde nu gândiia acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși se vârâia, ca, văzându-l ai săi, să nu să îndărăpteze și pentru aceea raru războiu de nu biruia. Și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-să căzut jos, să ridica deasupra biruitorilor*”².

Atât de cunoscuta caracterizare a cronicarului nostru nu cuprinde nici o exagerare, dimpotrivă, se poate spune că el nu redă încă destul de pregnant măreția faptelor Voievodului. Personalitatea sa impresionează atât de mult pe contemporani, încât primește calificativul de „cel Mare” atât de la supuși cât și de la străini.

„*Stephanus ille magnus*”, adică „*acel mare Ștefan*”, scria, la 3februarie 1531, Sigismund, regele Poloniei (1506-1548), cu referire la Domnul Moldovei. La fel îl omagiază și istoricul polon Martin Cromer, atunci când face referire la domnia lui Ivan al III-lea, vestitul cneaz al Moscovei: „*A statornicit legături de rudenie și prietenie cu Ștefan, acel mare voievod al moldovenilor*”³. Un alt polon, Wapowski, îl califica drept „*strălucitul luptător, foarte vestit prin victoriile contra turcilor, vitejia și*

---

¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, în „**Cronicari Moldoveni**”, Editura Militară, București, 1987, p. 1

² *Ibidem*, p. 41

³ *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, Editura I.B.M. al B.O.R., București, 1987, p. 579
Mousaios X, Buzău, 2005, p. 121-126

*succesul lui Ștefan erau renumite la popoarele vecine pentru experiența în chestiunile militare și faptele celebre săvârșite contra turcilor, tătarilor și ungurilor*⁴.

Cuvinte de laudă i-au adus nu numai prietenii, ci și dușmanii. Antonius Bonfinus, istoriograful regelui Matei Corvin, cel învins la Baia, nu poate să nu recunoască însușirile deosebite ale Voievodului Moldovei: *„Era însuflețit pentru lucruri frumoase și mândre, pe lângă acestea, activ și srașnic la război”*⁵. Memorabilă este caracterizarea cronicarului otoman Mehmed Nesri: *„Cel căruia îi ziceau Kara-Bogdan-oglu este acel ghiaur care luptându-se cu sultanul Mehmed își salvase capul. De asemenea, împrăștiind multe oști, el îl slăbise pe Eflak-oglu. De asemenea, el îl călcase pe craiul ungurilor și îl înfrânsese pe Suleiman-bei. Răutățiile lui sunt fără sfârșit. Era un ghiaur foarte trufaș și nenorocit”*⁶. Cele mai frumoase cuvinte adresate lui Ștefan le are, însă, cronicarul polon Dlugoz, vădit impresionat de categorica victorie antiotomană de la Vaslui: *„O, bărbat demn de admirat, întru nimic inferior ducilor eroici pe care atât îi admirăm, care, cel dintâi dintre principii lumii, a repurtat în zilele noastre o victorie atât de strălucită contra turcilor. După părerea mea, el este cel mai vrednic să i se încredinșeze conducerea și stăpânirea lumii și, mai ales, funcția de comandant și conducător contra turcilor, cu sfatul comun, înțelegerea și hotărârea creștinilor, pe când ceilalți regi și principii creștini trândăvesc în lene, în desfătări și lupte civile”*⁷.

Prezentarea tuturor acestor cuvinte de laudă aduse marelui voievod de către cronicarii evului mediu riscă să transforme rândurile de față doar într-o encomiastică scriere, care, deși meritată, ar putea cădea în ridicol. Rostul acestor elogii este tocmai acela de a arăta neputința istoricului în a ilustra pe deplin ceea ce s-a dovedit a fi calitatea definitorie a lui Ștefan-anume, Măreția, însușire superlativă ce și-a dobândit-o din înțelegerea rostului vieții sale de muritor pământean ce trudește ca, prin mântuire, să devină nemuritor ceresc. El a realizat că este unealtă a Domnului, prin care poate fi desăvârșită icoana creației Sale-Istoria. Această înțelegere a misiunii sale divine îl face pe Ștefan să-și rostuiască viața ca pe un dar al lui Dumnezeu, Căruia i se cuvine toată cinstea, slava și închinarea. Acest lucru îl sesizează, bunăoară, unii din contemporanii săi, brașovenii, care într-o emoționantă scrisoare din 26 aprilie 1479, îi cereau să intervină pentru apărarea lor: *„Parcă ai fost ales și trimis de Dumnezeu pentru cârmuirea și apărarea Ardealului. Cu mare dor și dragoste rugăm pe Măria Ta să binevoiești a te apropia de părțile acestea, spre a le apăra de mai sus zișii turci prea cumpliti”*⁸.

Îndelungata și rodnică sa domnie stă sub semnul revelației sacralității vieții, sub semnul comuniunii Omului-Domnitor cu Dumnezeu. Chiar începutul domniei sale poate fi așezat sub ocrotirea mării sărbători a Învierii Mântuitorului nostru Iisus Hristos.

⁴ Academia Română, *Istoria românilor*, vol. IV, Editura Enciclopedică, București, 2001, p.398

⁵ *Sfinți români*, p. 579

⁶ Academia Română, *op. cit.*, p. 398

⁷ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, Editura All Educational, București, 2000, p. 50

⁸ Ion Toderășcu, *Unitatea medievală românească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 167.

Cu privire la începuturile domniei lui Ștefan cel Mare și Sfânt punctele de vedere ale istoriografiei noastre sunt încă destul de controversate, întrucât izvoarele referitoare la acest eveniment nu sunt destul de lămuritoare. O data-12 aprilie 1457 și trei toponime-Doljești, Orbic și Direptate au constituit subiectul unei îndelungate analize în cercetarea istorică pe parcursul ultimei sute de ani.

Dorința de a reconstitui împrejurările în care Ștefan cel Mare și Sfânt a luat domnia Moldovei i-a făcut pe renumiți cercetători medievaliști sau specialiști în istorie militară să caute vreme îndelungată locul unde cel mai de seamă voievod al Moldovei l-a învins pe Petru Aron. Construindu-și demonstrația pe o gamă diversă de argumente geografice, arheologice, de tactică militară ori topografice acești istorici au propus ca variante de localizare a Doljeștilor:

- a) așezarea omonimă din stânga Siretului, de lângă orașul Roman ⁹
- b) Dolheștii de pe Șomuzul Mare din ținutul Sucevei, lângă Dolhasca ¹⁰
- c) Joldeștii de lângă Botoșani ¹¹
- d) chiar și Doljocul din ținutul Hotin ¹²

Să reluăm totuși șirul evenimentelor din aprilie 1457: „*Pătrunzând fulgerător pe valea Siretului cu detașamentul muntean pus la dispoziție de Vlad Țepeș, și realizând, probabil în marș, o concentrare de forțe din Țara de Jos, unde avea numeroase rude, Ștefan cel Mare a ajuns cu circa 6000 de oșteni lângă Dolhești. Aici, lângă Dolhasca, marși, 12 aprilie 1457, el obține o victorie categorică. Pe câmpul de la Direptate, din apropierea luptei abia încheiate, în fața mulțimii de oșteni învinși sau învingători și țărani din partea locului el va fi proclamat de către mitropolitul Theoctist, venit special pentru a negocia soluționarea pașnică a conflictului, domn al țării*”¹³.

Destul de recent, într-un bine documentat studiu, se afirma că: „*bătălia din 12 aprilie 1457 s-a desfășurat în Țara de Jos, în apropiere de Roman, și anume la Dolheștii de pe Siret. Evenimentele petrecute după victorie se pot reconstitui destul de ușor, cu un anumit grad de probabilitate. Învingându-l și punându-l pe fugă pe Petru Aron, Ștefan va fi vestit la Suceava ca el este noul domn pe care Dumnezeu l-a hărăzit Moldovei. La aflarea veștii, mitropolitul Theoctist i-a ieșit în întâmpinare pe drumul Sucevei și, în locul în care s-au întâlnit, l-a uns domn. Adică la biserica din satul Cosmești, sat care mai târziu avea să se cheme „la Direptate*”¹⁴.

O concluzie asemănătoare întâlnim și la unul din cei mai renumiți medievaliști români, Constantin Rezachevici: „la 12 aprilie 1457, tânărul pretendent a înfrânt oastea lui Petru Aron lângă satul Dolhești, la sud est de cetatea Sucevei, aproape de

⁹ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1985, p. 90-91

¹⁰ Al. I. Gonța, *O problema de geografie istorică: locul unde s-a dat bătaia între Ștefan cel Mare și Petru Aron*, în „*Studii*”, XI.1958, nr. 6, p. 194-201

¹¹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IV, ed. III, P. 279

¹² O. Gorka, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare*, (1458-1499), București, 1937, p. 110

¹³ Leon Șimanschi, Dumitru Agache, *Înscăunarea lui Ștefan cel Mare: Preliminarii și consecințe (1450-1460)*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt – Portret în istorie*, Editura Mușatinii, Sfânta Mănăstirea Putna, 2003, p. 310

¹⁴ Maria Magdalena Szekely, „*Pe Siret, pe tină, la Dolhești*”, A.I.I.X., XXXI, Iași, 1994, p. 516

vărsarea Șomuzului Mocirlos în Siret, care pe atunci se făcea în dreptul satului Dolhasca”¹⁵.

Autorii amintiți își bazează întreaga argumentație pe informația lacunară, dar contemporană, din Letopisețul anonim, ori Cronica moldo-germană, considerându-le mai exacte, pe când informația din Letopisețele de la Putna e privita cu circumspecție, atât din cauza datării lor târzii, secolul al-XVI-lea, cât și din cauza introducerii episodului cu ceremonia de la Dereptate și a celei de a doua lupte, cea din Joia Mare, de la Orbic (Arbic), desfășurată pe 14 aprilie.

În prima fază a cercetărilor istoricii de la finalul secolului al XIX-lea au presupus că Doljești și Orbic trebuie să fi fost localități apropiate. Și atunci, pentru a identifica pe prima s-a încercat găsirea celei de a doua. Această tentativă se pare că a fost spulberată încă din 1937, când Olgierd Görka a explicat că de fapt letopisețele așează sub anul 1457 și confruntarea de la Orbic ce a avut loc între Ștefan și Petru Aron abia în 1470¹⁶. Atunci s-a căutat a se găsi Doljeștii în funcție de locul numit „La Dereptate”, demonstrându-se după cum am văzut mai sus că acest loc e legat de fapt de un sat aflat fie lângă Dolheștii Sucevei, fie lângă Doljeștii Romanului, pe traseul spre cetatea de scaun, în legătură cu boierii din familia Dereptate.

Pe când ceremonia de la Dereptate este luată încă în considerație, deși provine ca informație din Letopisețele putnene, despre lupta de la Orbic nici nu se mai discută.

Totuși există o seliște Orbic lângă Doljeștii din județul Neamț, tot în vecinătatea Siretului, dar pe partea stângă, tot lângă o localitate Rotunda (Dolheștii Sucevei cuprind și satul Rotunda lângă care se varsă Șomuzul Mocirlos în Siret) și aflată tot în proprietatea boierilor Dereptate¹⁷. Iată coincidențe într-adevăr tulburătoare care ar trebui să ne facă să admitem că Letopisețul de la Putna, deși mai târziu decât cel anonim, e cel care ne dă informația corectă despre evenimentele legate de înscăunarea lui Ștefan cel Mare și Sfânt. Această ipoteză susținută încă prin 1889 și 1933 și reluată în 1977 de Costin Merișca considerăm că ar fi cea îndreptată spre adevăr.

Împrejurările din anii 1456-1458 ne arată că domnia lui Petru Aron ajunsese într-un profund impas reușind să nemulțumească o mare parte a boierilor și poporului prin închinarea țării turcilor, prin actele de supunere față de poloni și mai ales prin promisiunile de trecere la catolicism făcute franciscanilor. De aceea se apreciază că susținătorii tânărului fiu al lui Bogdan al II-lea, proclamat voievod, încă din 1451, controlau din 1456 întreaga Țară de Jos¹⁸. Asta înseamnă că Ștefan nu putea să-l surprindă pe Petru Aron și să pătrundă așa de repede până aproape de Suceava. Petru Aron se aștepta la atacul din sud și e imposibil să nu fi încercat să stopeze înaintarea lui Ștefan mai departe de capitală. În lumina acestor informații considerăm că legitimarea ca domn a lui Ștefan cel Mare și Sfânt a avut un scenariu puțin diferit față de atât de cunoscuta scenă a cronicarului: „*Deciia Ștefan Vodă strâns-au boierii țării,*

¹⁵ Constantin Rezachievici, *A fost Ștefan cel Mare „ales” domn în aprilie 1457? Un vechi „scenariu istoric” : de la, tradiția” imaginară la realitate*, A. I.I.X., XXIX, Iași, 1992, p.19-33

¹⁶ Maria Magdalena Szekely, *op. cit.*, p. 513

¹⁷ Constantin Rezachievici, *op. cit.*, p. 31 nota 8

¹⁸ Leon Șimanschi, Dumitru Agache, *op. cit.*, p. 307

și mari și mici, și altă curte mărunță dimpreună cu mitropolitul Theoctistul și cu mulți călugări, la locul ce se cheamă Dereptate și i-au întreatu pe toți: < iese-le cu voie tuturor să le fie domn?> Ei cu toți au strigat într-un glas:< În mulți ani de la Dumnezeu să domnești!> Și decii cu toți l-au ridicatu domnu și l-au pomăzuitu spre domnie mitropolitul Theoctistu”¹⁹.

Fie că au fost două lupte, fie că una, fie că locul „la Dereptate” a fost în Suceava, lângă Dolhasca, fie în Neamț sau lângă Roman, ceremonia prin care reprezentanții țării l-au recunoscut pe Ștefan domn a avut loc. Totuși, în satul Dereptate nu a avut loc nici-o mare adunare electivă a țării cum lasă să se înțeleagă Grigore Ureche.

Se vor fi aflat aici reprezentanți din toate categoriile sociale, din oastea lui Ștefan, ori din cei veniți să-l întâmpine. Astfel avem o primă etapă a ceremoniei de legitimare desfășurată după bătălie și având caracterul de întâmpinare și de închinare înaintea noului domn. Însă cea de-a doua etapă, a pomăzuirii mitropolitului Theoctist s-a desfășurat nu în câmp liber, ci numai într-o biserică așa cum era obiceiul pretutindeni în evul mediu, iar aceste ceremonii se desfășurau tot de obicei în zilele de mare sărbătoare. Ar fi de luat în considerare faptul că evenimentele de atunci se desfășurau în Săptămâna Mare, așteptându-se Ziua de Înviere, cea mai mare sărbătoare creștină. De ce nu s-ar fi desfășurat această mirungere chiar în Ziua de Înviere, adică pe 17 aprilie?

Imediat după închinarea poporului în fața sa, Ștefan și oștenii săi se vor fi ocupat de cei căzuți în luptă (oare să nu fi fost răniți sau chiar morți în urma luptei?), încât în aceeași zi a luptei nu credem că se putea desfășura și mirungerea.

Pe de altă parte, cum de s-ar fi găsit imediat după luptă mitropolitul Theoctist „*venit special pentru a negocia soluționarea pașnică a conflictului*”. Putem să credem oare că între cei doi mai putea fi împăcare? E o ipoteză ridicolă. Mitropolitul nu putea sta ca arbitru la locul luptei, locul său era la Suceava, unde în post și rugăciune pregătea deniile Săptămânii Mari. Pe de altă parte, chiar dacă ar fi fost anunțat, se pune fireasca întrebare: cât de repede s-a deplasat olăcarul trimis să-l înștiințeze și cât de repede a venit mitropolitul încât în aceeași zi să se fi petrecut și mirungerea, știut fiind că între locul Dereptate, oriunde va fi fost el, și cetatea Sucevei e o distanță de cel puțin 80 de km? Dacă răspundem la această întrebare e sigur că cea de-a doua etapă a ceremoniei de înscăunare nu s-a petrecut în aceeași zi cu lupta.

Dacă mergem pe ultima ipoteză, a celor două lupte date în Neamț, atunci e clar că, a doua zi, 15 aprilie, în Vinerea Mare, zi a tristeții și a plângerii, ziua cea dureroasă a Răstignirii, nu putea avea loc această solemnitate. Când în toate bisericile se cânta Prohodul, ea nu se putea transforma într-o zi a bucuriei înscăunării unui nou domnitor.

Nici Sâmbăta Mare nu putea fi cea mai nimerită zi pentru oficierea ceremoniei, când tot clerul și creștinii se pregăteau pentru slujba cea mare a Învierii. Așadar, recunoașterea lui Ștefan ca ales al Domnului a avut loc în Duminica ridicării Mântuitorului din Mormânt „*cu moarte pe moarte călcând*”, în cetatea de scaun a

---

¹⁹. Grigore Ureche, *op. cit.*, p.41

Moldovei-Suceava. La rându-i, voievodul Ștefan călca spre domnie glorioasă, căci întreaga perioadă cât s-a aflat la cârmuirea Moldovei, 47 de ani, două luni și trei săptămâni, va sta sub semnul acestui eveniment colosal Învierea și de aceea „*toate cu noroc i-au venit*”.

Chiar dacă luăm în calcul ipoteza atât de larg răspândită acum, cea a unei singure lupte, marți 12 aprilie, tot la aceeași concluzie am ajunge. În acest caz s-ar mai putea obiecta graba cu care Ștefan ar fi fost nevoit să se încoroneze, existând primejdia revenirii lui Petru Aron cu forțe noi și puternice. Să fi făcut Ștefan încoronarea sa Miercurea sau Joia în mijlocul Săptămânii Mari? Dar de ce atâta grabă? Chiar cercetătorii care susțin această ipoteză sunt de acord că Petru Aron ar fi fost alungat, în urma unei victorii categorice a lui Ștefan, care era susținut și de Țara de Jos. Petru Aron fuge tocmai la Camenița unde își asigură, doar cu mai puțin de două săptămâni în urmă, refugiul, cu dreptul de folosi veniturile orașului pentru sine și boierii însoțitori, printr-un tratat încheiat cu Mozilo și Bartosz Buczaki, adevărații stăpâni ai Pocuției și Podoliei²⁰.

Deși, iată Petru își pregătise fuga din vreme, totuși el avea nevoie de timp pentru adunarea unei noi armate, iar acest lucru nu-l putea face în două trei-zile. Așa că Ștefan putea să fie liniștit și să-și înceapă domnia creștinește, așa după cum și-a dus și glorioasa-i domnie.

Gândirea omului medieval e profund încărcată de gesturi, ritualuri și simboluri cu semnificație religioasă. Sfințenia vieții se evidențiază permanent și se desfășoară prin activitățile cotidiene aparent profane: aratul, semănatul, culesul, construcția unei case, săpatul unei fântâni, transhumanța păstorească ș.a. Timpul curge și se măsoară între marile sărbători religioase, iar truda mântuitoare a omului se desfășoară în legătură cu acestea. Ele pot căpăta valoare doar dacă sunt sfințite și binecuvântate de Dumnezeu prin intermediul slujitorilor săi pământești, clericii mari și mici. Omul, supus păcatului, trebuie să-și purifice viața prin trăire jefelnică față de Dumnezeu. Această concepție îl anima permanent și pe cel mai cunoscut Domnitor al Moldovei.

Așa se justifică atașamentul său total la ideea solidarității lumii creștine, ce era puternic marcată de șocul psihologic al căderii Constantinopolului sub stăpânirea turcilor musulmani, în 1453; tot așa se demonstrează faima de cel mai mare ctitor de biserici și mănăstiri din istoria noastră. Ștefan, un nou David (român), conștient de viața sa păcătoasă, va căuta să și-o ispășească prin fapte plăcute Domnului. Aceste ultime considerații ce aparțin istoriei mentalităților nu fac decât să întărească demonstrația de mai sus, pe bază de documente, potrivit căreia Ștefan cel Mare și Sfânt nu s-a încoronat într-o zi oarecare, ci în ZIUA ÎNVIERII, anul Domnului 1457.

²⁰ Constantin Rezachievici, *op. cit.*, p. 32

MISIUNI AERIENE ÎN ZONA BUZĂU-RÂMNICU SĂRAT ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

prof.univ.dr. Valeriu AVRAM

În anii războiului de întregire națională, aviația a jucat un rol important în desfășurarea operațiunilor militare; armata română cât și trupelor Puterilor Centrale au folosit intens această nouă armă în misiuni de recunoaștere și fotografiere a liniilor adverse, efectuând și bombardamente aeriene reușite, mai ales în timpul marilor bătălii din vara anului 1917.

Operațiunile militare au inclus și regiunea cuprinsă între orașele Buzău și Râmnicu Sărat-localități aflate în anii primului război mondial sub ocupația trupelor inamice. Aviatorii români și francezi din Grupurile 2 și 3 aeronautice împreună cu zburătorii englezi și ruși au efectuat numeroase misiuni aeriene în această zonă. Informațiile puse la dispoziție de aviație, au avut un rol important pentru comandamentele trupelor terestre românești și aliate (rusești) care au luat măsurile corespunzătoare în desfășurarea operațiunilor militare, mai ales în timpul marilor bătălii de la Mărășești.

Prezentăm în continuare, date și fapte inedite privind războiul aerian desfășurat în spațiul dintre orașele Buzău-Râmnicu Sărat, a împrejurimilor, în anii 1916-1917. Întreruperile le-am marcat prin trei puncte, explicațiile prin paranteze.

La sfârșitul lunii noiembrie 1916, situația militară pe frontul românesc s-a agravat, forțele Puterilor Centrale urmăreau zdrobirea completă a României printr-o ofensivă de la nord la sud. În spațiul dintre râurile Argeș, Neajlov și Dunăre, urma să se deruleze cea mai sângeroasă și cea mai dramatică bătălie de pe frontul românesc, al cărui deznodământ avea să aibă implicații asupra desfășurării ulterioare a întregii campanii în anii primului război mondial.

Evenimentele militare au determinat mutarea Grupului 1 escadrile de la Tâlmaci (Sibiu), la Boița și Golești (Argeș), pe terenul amenajat în apropierea Fabricii de petrol „*Saturn*” din Buzău¹. Personalul navigant al acestei unități de aviație comandată de căpitanul av. Alexandru Sturdza, a acționat de pe acest aerodrom, efectuând recunoașteri în zona: Buzău-Râmnicu Sărat-Urziceni-Afumați-București². La sfârșitul lunii noiembrie 1916, Grupul 1 escadrile s-a mutat succesiv pe aerodromurile de la Brăila (Lacu Sărat) și Galați.

¹ Arhivele Militare Române (în continuare se va cita: A.M.R), fond 485. Registrul istoric al Grupului 1 Aeronautic, nepaginat.

² Valeriu Avram, „*Crucile Negre.*” *Aviația Puterilor Centrale deasupra României 1916-1917*, Editura Pro Historia, București, 2001, p.60.
Mousaios X, Buzău, 2005, p. 127-135

Orașul Buzău și localitățile din jur au fost bombardate în perioada 5/18-7/20 decembrie 1916 în mai multe rânduri de aviația germană, producând panică în rândul locuitorilor³. „...Două nopți la rând, a trebuit să-i scol pe cei mici și, înveliți în plăpumi, să-i scot afară din cauza neîncetatei bombardamente aeriene inamice-nota Elena Negrescu, soția contraamiralului Negrescu. De două zile suntem terorizați de tragerile tunurilor și ale aeroplanelor germane, ceea ce îmi arată că nu sunt departe de a pătrunde în Buzău. Ce durere pentru mine și copii. În timpul nopții, am asistat la retragerea Marelui Cartier General, la fuga nesfârșitelor convoaie de refugiați, claie peste grămadă în căruțe trase de cai scheletici sau în trăsurile și mașini elegante; toți își părăseau căminul pentru a se duce în necunoscut...”⁴.

În ziua de 7/20 decembrie 1916, frontul s-a stabilizat pentru o scurtă perioadă de timp pe linia Viziru-Filipești-Zoița-Racovițeni-Râmnicu Sărat. Întrucât trupele germane începuseră fortificarea acestei zone, M.C.G. român a ordonat fotografierea aeriană a frontului. În ziua de 10/23 decembrie 1916, echipajul din Escadrila N.1 format din aviatorii francezi Minier și Blery aflat la bordul unui avion de recunoaștere și bombardament ușor F.40, a decolat de pe un teren de zbor improvizat aflat în apropiere de Lacu Sărat și a plecat pentru a fotografia zona Făurei-Buzău. În timpul misiunii, echipajul francez a fost atacat de un avion german și deasupra localității Viziru s-a desfășurat o luptă aeriană strânsă. Locotenentul observator Paul Blery s-a apărat cu mult curaj, deși avionul F.40 a fost lovit de mai multe gloanțe. În acele momente grele, când lupta era incertă, în ajutorul francezilor a venit locotenentul Jacob din Escadrila engleză, care a atacat în picaj avionul german bimotor tip A.E.G., avariindu-l grav; echipajul inamic a aterizat forțat la Viziru fiind luat prizonier⁵.

În iarna și primăvara anului 1917, aviatorii francezi și români din Escadrila de vânătoare N.3 au executat numeroase misiuni de supraveghere a frontului din zona Mărășești-Focșani-Buzău, sector de front deosebit de important din punct de vedere aerian; avem în vedere faptul că la Buzău, Focșani și Brăila se aflau cinci aerodromuri germane și unul austriac, cu un număr mare de avioane de toate categoriile (circa 70 de avioane): de recunoaștere, bombardament și vânătoare. Austrieii aduseseră pentru baza aeriană de la Lacu Sărat și câteva hidroavioane, foarte eficiente în explorarea zonei Galațiului și a Buzăului. Jurnalul de front la Escadrilei N.3 consemnează numeroase misiuni și lupte aeriene desfășurate deasupra orașelor Buzău, Râmnicu Sărat și a localităților din jurul lor. Cităm din acest document militar deosebit de important:

„27/9 februarie 1917. Revine timpul frumos. Escadrila profită de aceasta pentru a-și manifesta bucuria din toată inima. La ora 9.30 (James) Texier pleacă în patrulare. El zărește un neamț, dar la o distanță prea mare pentru a-l combate. La ora 13.00 (Henri) Manchoulas pleacă într-o recunoaștere în zona Râmnicu Sărat. La întoarcere întâlnește trei nemți (aviatori) în apropiere de Focșani. Se îndreaptă spre

³ Österreichisches Staatarchiv Kriersarchiv, Wiener Neustadt (în continuare se va cita: O.S.K.), f. 8256/56, p.24.

⁴ Arhiva Muzeului Militar Național (în continuare se va cita: A.M.M.N) fond Manuscrise, dosar 462, nepăginat.

⁵ A.M.R, fond Direcția Aeronautică, dosar 55, f.23.

ei, dar nemții nu țin să se angajeze în luptă; se îndreaptă spre munți și revin la Focșani dinspre vest. Ei aterizează la sud de oraș...

29/11 februarie 1917. Timpul frumos se menține. La ora 11.00 căpitanul Gond (Maurice) pleacă într-o recunoaștere îndepărtată în zona Buzău și Doicești. Comandantul Grupului (2 Aeronautic, maiorul av. Andrei Popovici) dă ordin ca Gond să fie însoțit de un alt bebe (Nieuport 11) în această recunoaștere. Revol (Tissot) îl însoțește deci pe căpitanul nostru (comandantul Escadrilei N.3). Cele două avioane pleacă în formație și se înapoiază la ora 13.30 după ce și-au îndeplinit misiunea..."⁶

În ziua de 3/16 februarie 1917, echipajele Escadrilei de recunoaștere și bombardament ușor F.4 din Grupul 2 Aeronautic Tecuci au executat mai multe misiuni de recunoaștere și fotografiere în liniile inamice. Deși timpul era deosebit de geros-termometrul aerodromului de la Tecuci înregistrase-22⁰C, echipajul franco-român format din sergentul pilot Tase Rotaru și căpitanul observator Thauvin a decolat la ora 12.40 urmând să fotografieze tranșeele inamice în sectorul Măicănești-Buzău. În cursul misiunii, echipajul Rotaru-Thauvin a reperat 21 de baterii germane, echipajul din Escadrila F.4 a fost atacat de un avion tip Albatros. „...Am tras 95 de cartușe de la distanța de 100 m-nota observatorul Thauvin-, aparatul inamic fiind atins, s-a retras din luptă. La aterizare, Farman-ul nostru (nr.3315) s-a accidentat ușor din cauza zăpezii...”⁷.

La sfârșitul lunii februarie 1917, ca urmare a ordinului Marelui Cartier General român, escadrilele Grupului 2 Aeronautic Tecuci care deserveau Armata 1-a română, au primit noi sectoare de luptă. Astfel, Escadrila F.4 acționa în zona frontului cuprinsă între calea ferată și șoseaua Focșani-Ianca; valea râului Râmnic în aval. Personalul navigant al Escadrilei F.7 urma să execute misiuni de recunoaștere în zona: Odobești-Focșani-Râmnicu Sărat-Buzău, Valea Slănicului și a Putnei. Și escadrilele aviației de recunoaștere din Grupul 3 Aeronautic Galați aveau misiunea să supravegheze sectorul Brăila-Ianca-Făurei-Buzău, personalul navigant al unităților (de aviație) F.5 și N.10 au executat în cursul iernii și primăverii anului 1917 numeroase misiuni în acest sector de front⁸. Aviatorii acestei mari unități de aviație au urmărit zilnic activitatea pe calea ferată Brăila-Făurei-Buzău, echipajele formate din piloții: căpitan av. Vasile Craiu, plutonier av. Carol Pauckert și plutonier av. Paul Magălea au survolat în luna mai 1917 calea ferată și șoseaua care lega localitățile mai sus amintite. Cu ocazia zborurilor, aviatorii noștri au descoperit o nouă cale ferată construită de germani care pleca de la liziera de vest a pădurii din satul Gulianca și ajungea la Râmnicu Sărat⁹.

În vederea pregătirii ofensivei din zona Nămolosa-Galați, Marele Cartier general român a ordonat Direcției Aeronauticii, directorului acestei direcții, locotenent colonelul av. De Vergnette Delamotte să elaboreze un plan concret privind contribuția Grupului 3 Aeronautic Galați la ofensivă. Directorul Aeronauticii, lt. col. De Vergnette Delamotte, a efectuat câteva zboruri pe front. Raportul înaintat M.C.G român, conținea printre altele și următoarele informații: „...Calea ferată dintre

⁶ A.M.M.N, fond Manuscrise, dosar 196.

⁷ A.M.R, fond Direcția aeronautică, dosar 87, f.31.

⁸ Valeriu Avram, *op.cit.*, p.78.

⁹ A.M.R, fond Direcția Aeronautică, dosar 14, f.164.

*localitățile Ciorăscu și Gulianca a fost terminată. Aceasta se unește cu drumul de fier care vine de la Râmnicu Sărat și merge de-alungul râului Râmnic, pe malul stâng. În spatele frontului s-au văzut lucrări de fortificații la confluența Buzăului cu Siretul...*¹⁰.

Activitatea aeriană inamică s-a mărit considerabil la începutul lunii iunie 1917 între Buzău și Mărășești, fapt care a determinat comandamentul Grupului 3 Aeronautic Galați să trimită zilnic în zonă mai multe echipaje din escadrilele F.5 și N.10.

Frontul Armatei a 2-a române avea nevoie de informații și echipajul format din adjutantul pilot Pierre Alexandre și locotenentul observator Lucy Roger din Escadrila de recunoaștere și bombardament ușor F.2 a executat în ziua de 13/26 iunie 1917 o recunoaștere îndepărtată în spatele liniilor inamice, între orele 4.50-9.50 dimineața; echipajul francez a survolat localitățile Onești-Valea Zăbalei-Nereju-Valea Bâsca Mică- Vălenii de Munte-Buzău-Râmnicu Sărat-Focșani-Tecuci, un teritoriu de 550 km. Aflat la bordul unui avion bimotor Caudron G.4 foarte performant, echipajul a fotografiat depozitele de petrol aflate în partea de nord-est a orașului Buzău și aerodromul german de la Sihlea care dispunea de patru piste de zbor și opt hangare¹¹.

Luna iulie 1917 a debutat cu zboruri de recunoaștere pe toate fronturile, aviația română a executat numeroase misiuni, fotografiind pozițiile inamice, bombardând în repetate rânduri fortificații, căi de comunicații și depozitele armatelor Puterilor Centrale. Cităm din Raportul nr.307/1917 al M.C.G român: „...Aviația inamică decolată de pe aerodromurile de la Buzău, Sihlea și Focșani a bombardat satul Căiuți (Bacău), zburând în sectorul de front al Cașinului. Alte două avioane inamice au virat deasupra Adjudului. Avioanele noastre distrugătoare (de vânătoare) s-au luptat cu acestea și echipajele din Escadrila N.3 au dus mai multe lupe. Sublocotenentul Poly Vacas și subofițerii francezi (Henri) Manchoulas, (James) Texier și (Charles) Revol-Tissot au gonit aparatele inamice în liniile lor...”¹².

8/21 iulie 1917. Timp frumos. La ora 7.00 dimineața piloții Escadrilei N.3: Terry și Manchoulas asigură protecția unui reglaj de artilerie efectuat de un echipaj din escadrila F.4. Jurnalul unității consemnează: „...Reglajul (de tir din avion) dura de aproape o oră, când un mic avion de vânătoare german de un model nou pe frontul nostru vine cu intenția evidentă de a-l deranja. El (aviatorul german) merge până acolo încât îl atacă pe Manchoulas. Cu atât mai rău pentru el, căci Manchoulas, întorcându-se împotriva lui, și Terry, sosind pe neașteptate în acel moment, îi trag o scărmaneală neamțului care, cred, că-și va aminti mult timp... În cursul dimineții, o misiune de protecție a unui (Caudron) G.4 este executată de Texier și Theron care execută o recunoaștere de armată în zona Râmnicului Sărat...”¹³.

În vederea unei cooperări apropiate dintre trupele terestre și aviație, la 9/22 iulie 1917, prin Ordinul nr.2454 al M.C.G român Gruparea escadrilelor și Corpului de aerostație s-a modificat după cum urmează:

¹⁰ Ibidem, dosar 25, f.32.

¹¹ Ibidem, dosar 31, f. 67-68.

¹² Ibidem, dosar 34, f.93.

¹³ A.M.M.N, fond Manuscrise, dosar 196.

Grupul 2 Aeronautic Tecuci a fost pus la dispoziția Armatei 1-a română ,având în componere escadrilele F.4, F.9, N.11 și patru avioane bimotoare Caudron G.4. La Tecuci au rămas în rezervă escadrilele F.7, N.3 și Compania nr.5 de aerostație.

Grupul 3 Aeronautic Galați a fost desființat, Escadrila F.5 a fost pusă la dispoziția artileriei grele pentru efectuarea reglajelor, echipajele și-au stabilit aerodromul lângă Vaslui. Escadrila de bombardament strategic B.M.8 a fost repartizată Armatei 1-a română iar Escadrila N.10 a fost mutată pe Frontul de nord, pe aerodromul din apropierea orașului Botoșani¹⁴.

În ziua de 10/23 iulie 1917, căpitanii Maurice Gond și Charles Mallet, subofițerii Bourgeois și Rotaru (Tase) au executat recunoașteri îndepărtate în spatele liniilor inamice în zona Râmnicu Sărat-Buzău, observându-se afluirea spre front a trenurilor cu trupe, coloanelor de artilerie și cavalerie, a convoaielor de căruțe și autocamioane. Toate aceste informații au fost transmise comandamentelor trupelor terestre și aveau o mare importanță în stabilirea misiunilor din zilele următoare.

În dimineața zilei de 11/24 iulie 1917, trupele Puterilor Centrale au trecut la ofensivă pe frontul de la Putna, în sectorul dintre râul Siret și calea ferată Focșani-Mărășești-Adjud, front apărat de soldații ruși din cadrul Diviziei 34 infanterie. Pregătirea de artilerie a durat trei ore, după care infanteria germană a trecut la atac, ocupând tranșeele trupelor rusești. Astfel a început bătălia de la Mărășești, care prin amploarea ei va deveni Verdunul românesc. Artileria română a răspuns atacului german printr-un tir deosebit de intens, bombardamentul ajungând la paroxism. Pentru constatarea distrugerilor pe front, echipajele franco-române au survolat zonele fierbinți, aducând informații deosebit de importante. În același timp, echipajele Grupului 2 Aeronautic au continuat să execute misiuni în spatele liniilor inamice. Astfel, în ziua de 10/23 august 1917, căpitanul Maurice Gond, comandantul Escadrilei de vânătoare N.3 a efectuat împreună cu subofițerul Henri Manchoulas „...o recunoaștere spre lacuri și Râmnicu Sărat pentru a identifica afluirea de trupe inamice spre frontul de la Mărășești...”¹⁵.

Plecat într-o recunoaștere în zona Focșani-Râmnicu Sărat, echipajul format din locotenentul pilot Bonneton și sublocotenentul observator Saulus, aflat la bordul bimotorului Caudron G.4 nr.1814, a fost atacat de două avioane germane: un Aviatik de vânătoare și un Albatros de recunoaștere. Elicea motorului stâng a fost lovită de trei gloanțe inamice, altele au lovit planurile și carlinga. Sublocotenentul Saulus s-a apărat cu mult curaj, misiunea fiind îndeplinită cu toate riscurile.

În timpul bătăliei de la Mărășești, avioanele de legătură și-au dovedit marea lor utilitate. Mesajele observatorilor din avioanelor de recunoaștere au fost de cele mai multe ori aruncate din zbor, în locurile unde se aflau statele majore ale diviziilor sau corpurilor de armată¹⁶.

Apogeul desfășurării bătăliei de la Mărășești a fost atins în ziua de 6/19 august

¹⁴ Valeriu Avram, *Misiunea aeronautică franceză în România. 1916-1918*, Editura Militară, București, 1998, p.100.

¹⁵ A.M.M.N, fond Manuscrise, dosar 1916.

¹⁶ Valeriu Avram, *Aeronautica română în campania din vara anului 1917*, în **Revista de Istorie Militară**, nr.3/1997, p.21.

1917. Încă din primele ore ale dimineții, inamicul a dezlănțuit o formidabilă pregătire de artilerie. Însoțită cu trageri cu proiectile cu gaze asfixiante îndreptate cu precădere asupra diviziilor 9,10 și 13 de infanterie române. De la ora 8.15 trupele Puterilor Centrale au atacat în mai multe valuri, de la sud spre nord, paralel cu calea ferată Focșani-Mărășești, reușind să ocupe la ora 10.30 partea de sud-vest a Mărășeștilor cu Fabrica de parchete, în scopul de a atrage aici rezervele românești. Echipajele escadrilelor F.7 și F.9, care acționau sub un comandament unic, au executat în această zi 14 misiuni de recunoaștere și bombardament în liniile inamice. Aviatorii români și francezi au dovedit un înalt spirit de sacrificiu în timpul misiunilor, coborând cu avioanele până la 200 m înălțime, în spațiul sfâșiat de traiectoriile proiectilelor de artilerie, putând fi loviți în orice clipă¹⁷.

În după-amiaza zilei de 6/19 august 1917, echipajul format din căpitanul pilot Bernard și sublocotenentul observator Bonneton, aflat la bordul unui bimotor Caudron G.4 a fotografiat zona frontului cuprinsă între localitățile Răstoaca și Vulturul, malul drept al Siretului, pentru a vedea dacă inamicul se pregătește să treacă râul. În drumul lor spre Buzău, aviatorii francezi au descoperit la Focșani 16 noi hangare aflate pe aerodromul din apropierea gării. Menționăm faptul că, la Focșani, se aflau trei aerodromuri germane, aici aflându-se cea mai mare bază aeriană a Puterilor Centrale pe frontului românesc.

Misiunile de recunoaștere în liniile și în spatele pozițiilor inamice au continuat cu aceeași intensitate; în zilele de 10/23-11/24 august 1917, echipajele româno-franceze din escadrilele F.9 și N.11 au fotografiat zona frontului cuprinsă între Mărășești-Valea Putnei-Focșani, semnalând concentrări de trupe inamice în zona localităților Tifești-Bătinești, convoaie de aprovizionare în sectorul de front cuprins între satele Gologanul-Hângulești-Măicănești. În același timp, echipajele escadrilelor F.4 și N.3 survolând zona Buzău-Râmnicu Sărat au observat o mare activitate pe calea ferată, numeroase trenuri inamice se deplasau spre front cu trupe și materiale pentru susținerea frontului la Mărășești. Avioanele de recunoaștere îndepărtată și bombardament Caudron G.4 au survolat zone întinse ale pozițiilor inamicului și mai ales în spatele frontului, echipajul format din locotenentul pilot Bretonniere-sublocotenentul observator Vasilescu a fotografiat concentrări de trupe, trenuri militare aflate în zona Râmnicu Sărat-Focșani. Astfel, aviatorii au semnalat existența a două noi poduri la sud de satul Suraia, pe cele două maluri ale Siretului¹⁸. Avioanele Grupului 2 Aeronautic au bombardat cele două poduri distrugându-le.

În dimineața zilei de 11/24 august 1917, căpitanul Charles Mallet din Escadrila N.3 a decolat la ora 4.10 plecând într-o misiune specială în zona orașului R.Sărat. Jurnalul de front al Escadrilei N.3 consemnează: „...Căpitanul Gond și Manchoulas decolează în zori pentru a-l proteja la întoarcere. Maiorul Gabriel Cochet, care asistase la aceste plecări, nu părăsește aerodromul pentru că este nerăbdător să-i vadă revenind (lansaseră ofițeri din Biroul II); la ora 7.20 toată lumea se reîntoarce la aerodrom. După ce l-au felicitat pe căpitanul Mallet, toți pleacă la Tecuci pentru o

¹⁷ A.M.R, fond Direcția aeronautică, dosar 62, f.265.

¹⁸ *Ibidem*, fond M.C.G, dosar 294, f.252.

odihnă binemeritată..."¹⁹.

În ziua de 22/3 septembrie 1917, după o pregătire de artilerie care a durat două ore, trupele Diviziei 13 infanterie română având sprijinul aviației, au pornit la atac pentru cucerirea pozițiilor inamice de la Muncelu și de pe Dealul Secului. Unitățile Diviziilor românești 9, 11 și 13 au fost întărite cu cinci batalioane de rezervă și până seara partea de est a satului Muncelu a fost cucerită. Echipajele escadrilelor C.12 (locotenent pilot Ștefan Petrescu-locotenent observator Lebrun, locotenent pilot Bretonnier-căpitan observator Marinescu) și F.4 (aerger pilot Vincent-sublocotenent observator Burduloi) au survolat continuu zona frontului în sectorul Mărășești-Clipicești-Muncelu, transmițând prin t.f.f și mesaje lestate informații deosebit de importante privind amplasarea bateriilor inamice, date despre rezervele germane aflate în apropierea liniei frontului, dispunerea depozitelor de muniții. În același timp, aviatorii din Grupul 2 Aeronautic au efectuat zboruri în spatele liniilor inamice în zona cuprinsă între Valea Buzăului-Râmnicu Sărat-Amara-Brăila²⁰.

Așadar, în ziua de 22/3 septembrie 1917 se încheia cea de a treia etapă a bătăliei de la Mărășești, comandamentul german fiind obligat să renunțe definitiv la ofensivă, trecând în apărare. În această ultimă parte a bătăliei, forțele române sprijinite puternic de aviație au respins cu mult curaj și eroism încercările comandamentului inamic de a ieși cu trupele din munți spre o zonă cu teren favorabil reluării ofensivei, trecând în apărare, probând astfel vitejia armatei române și caracterul victorios al operației de la Mărășești. Aviația română și-a dus o importantă contribuție la efortul depus de armata română pentru înfrângerea trupelor Puterilor Centrale. Aviatorii Grupului 2 Aeronautic Tecuci comandat de maiorul av. Andrei Popovici și-au îndeplinit cu mult curaj și dăruire cele 467 de misiuni de luptă la care au luat parte. În telegrama adresată de generalul Eremia Grigorescu, comandantul Armatei 1-a române, generalului Henri Berthelo, șeful Misiunii militare franceze în România, se sublinia contribuția aviației în marea bătălie de la Mărășești. Iată conținutul acestui important document: „*În timpul acestor aprige lupte, care au impus dușmanului un sângeros eșec, ofițerii francezi din Armata 1-a română au luptat cot la cot cu tovarășii lor români în toate eșaloanele, atât la Statul meu major, cât și în aviație și în corpurile de trupă. Am găsit la dâșii un nețărmurit devotament, o grijă unică să asigure succesul și disprețul complet de primejdie. Mulți dintre ei au fost glorios răniți...Țin să vă exprim recunoștința mea pentru serviciile aduse României de acești ofițeri ai Misiunii franceze, demni de aceia care acum câștigă o nouă victorie la Verdun*”²¹.

Referindu-se la înfrângerile suferite în vara anului 1917 pe frontul românesc, generalul Franz von Rohr, comandantul Armatei 1-a austro-ungare, arăta că una din cauzele acestei înfrângeri „...a fost admirabila cooperare între infanteria, artileria și aviația română...”²².

După încheierea acțiunilor de amploare care au intrat în istorie sub denumirea

¹⁹ Valeriu Avram, Escadrila Nieuport 3. Jurnal de front. 1916-1917, Editura Militară, București, 1986.

²⁰ A.M.R, fond Direcția Aeronautică, dosar 28, f.309.

²¹ Valeriu Avram, *Misiunea aeronautică franceză în România 1916-1918*, Editura Militară, București, 1998, p.100.

²² A.M.R, fond Direcția aeronautică, dosar 62, f.332.

„Bătăliile de la Mărăști, Mărășești, Oituz”, activitatea aviației române s-a desfășurat în continuare cu același elan. Marele Cartier General român și comandamentele celor două armate române au fost continuu ținute la curent cu tot ceea ce se petrecea pe front. Începând cu 21/2 septembrie 1917, Escadrila de bombardament strategic B.M. 8 în care luptau și aviatori români, începe seria bombardamentelor asupra celor mai importante centre ale inamicului: portul Brăila, gara Traian și obiectivele militare de la Focșani, așa cum au fost cele trei aerodromuri, depozitele de muniții și carburanți, gara și trenurile militare.

În perioada luptelor de la Oituz, aviația Grupului 1 Aeronautic Bacău comandată de maiorul av. Alexandru Sturdza s-a remarcat prin efectuarea unui număr de 289 misiuni, ceea ce pentru cele 32 de zile favorabile zborului, a reprezentat o medie de 9 misiuni aeriene pe zi²³.

În luna octombrie 1917, aviatorii Grupului 2 Aeronautic Tecuci au continuat să îndeplinească misiuni de luptă. Astfel, în ziua de 22/5 octombrie 1917, la ora 6 dimineața, trei avioane pilotate de căpitanul Mallet, sublocotenentul Amet și adjutantul Chevalier din escadrila N.3 au decolat cu misiunea de a regăsi și însoți un Farman, care trebuia să depună un ofițer din cadrul Biroului II la 45 km în spatele liniilor inamice. Jurnalul de front al Escadrilei N.3 consemnează: „La ora 6.45, când începe să se lumineze de ziua, sublocotenentul Amet și adjutantul Chevalier se găsea exact deasupra râului Buzău, la înălțimea de 2000 m, de unde pleacă în direcția indicată (Viziru) și în timp ce se învârteste frenetic în cerc deasupra punctului fixat pentru aterizarea Farman-ului, căpitanul Mallet ghidat de bubuiturile tunurilor, regăsește și însoțește până la Domnești (Moara Domnească-Vaslui) pe locotenentul Mailly, care comisese o ușoară greșală de apropiere în orientarea sa. După două ore de zbor, sublocotenentul Amet și adjutantul Chevalier aterizează și ei...”²⁴.

2/15 octombrie 1917. Timp cețos. Căpitanul Mallet însoțit de adjutantul Tresch și de sublocotenentul Amet (Escadrila N.3) plăcă într-o recunoaștere de armată în zona Râmnicu Sărat-Buzău. Ceașa îi obligă pe cei trei să se întoarcă la aerodrom la ora 12.30. „...La ora 16.20, timpul pare să se fi ameliorat-notează Jurnalul de front al unității. Cei trei piloți își reiau zborul în vederea executării aceleiași misiuni. Ei întâlnesc deasupra Siretului un strat gros de ceață și, în același timp două avioane germane care intrau în liniile noastre. Aceste două motive sunt suficiente pentru a abandona misiunea de recunoaștere și cei trei se lansează în urmărirea inamicilor care se îndreaptă spre Bârlad. Sublocotenentul Amet se angajează primul în atac asupra neamțului din urmă, dar mitraliera se blochează. Apoi se angajează și adjutantul Tresch asupra aceluiași neamț, dar și mitraliera sa se blochează. Căpitanul Mallet se angajează la rândul său asupra aceluiași neamț, însă și mitraliera lui se blochează...”²⁵.

14/27 octombrie 1917. Între orele 10.45-13.10, sublocotenentul Amet și adjutantul Tresch patrulează în zona frontului. La ora 12.45 „...căpitanul Mallet

²³ A.M.M.N, fond manuscrise, dosar 196.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Desele blocări ale mitralierelor Lewis cu care erau dotate avioanele de vânătoare Nieuport se datorau muniției rusești de slabă calitate.

protejat de adjutanții Chevalier și Bourgeois, pleacă spre Buzău să vadă ce se petrece acolo. Un neamț (un aviator) care se găsea acolo a supravegheat îndeaproape înapoierea celor trei, fără să atace...”²⁶.

Misiunile aviatorilor Grupului 2 Aeronautic Tecuci în zona Buzăului au continuat până la 17/9 decembrie 1917, când România, părăsită de Rusia - principala sa aliată, a fost nevoită să înceapă tratativele cu Puterile Centrale, încheind un armistițiu.

SUMMARY

In the years of the first world conflagration, although young, the military aviation fought side by side with the other Romanian troops, fully proving its capacities and ardent wish for liberty and independence, and successfully passing this difficult test. From August 15, 1916, till the autumn of 1917, the Romanian fliers initially organized in seven and then in twelve aviation squadrons and five aerostations carried out thousands of missions and demonstrated their high qualities, valiantly fighting for national independence and unity. The names of such fliers as Mircea Zorileanu, Vasile Craiu, Dumitru Bădulescu, Maurice Gond, Ioan Peneș, Henri Manchoulas, James Texier and others were examples of courage, devotion and spirit of sacrifice.

---

²⁶ A.M.M.N, fond Manuscrise, dosar 196.

BUZOIENI ȘI RÂMNICENI ÎN BĂTĂLIA DE LA ODESSA (AUGUST – OCTOMBRIE 1941)

dr. Constantin I. STAN

După eliberarea Basarabiei și Bucovinei de Nord, trupele române au trecut Nistrul. Unitățile Armatei a IV-a Române aflate sub comanda generalului Nicolae Ciupercă, născut la 20 aprilie 1882, în orașul Râmnicu Sărat, au primit ordin ca începând cu data de 8 august 1941, să acționeze în zona Nistrului inferior spre limanul Tiligulski, cu obiectivul linia Odessa. În ziua respectivă, Marele Cartier General Român a emis Directiva Operativă nr.899, potrivit căreia armata condusă de generalul N. Ciupercă avea misiunea de a înainta și a pătrunde în Odessa¹. Primele acțiuni militare s-au dovedit relativ ușoare, fapt care a permis diviziilor Armatei a IV-a Române să ajungă la 40-50 km N-V de Odessa. Ocupare acestui port, important punct strategic și economic al Ucrainei, nu a fost deloc simplă întrucât existau trei centuri de fortificație. Armata independentă sovietică de litoral era destul de puternică, primea întăriri pe mare, iar populația sprijinea pe apărători, mulți locuitori, inclusiv femei și adolescenți, s-au integrat în sistemul de apărare. Pierderile trupelor române creșteau cu fiecare zi, moralul soldaților și ofițerilor scăzuse dramatic. „Aproape toate diviziile noastre din primul eșalon–raporta generalul N. Ciupercă superiorilor–se găsesc la limita posibilităților lor ofensive, limita normală și fizică”². Dificultățile erau amplificate și de rezistența înverșunată a trupelor sovietice, bine așezate în teren, dispunând de importante fortificații, de armament modern. Armatele a 9-a și a 18-a sovietice au organizat ample contraatacuri în zonele Balki, Vladimirovka, Ulianovka și Akimovka³. Luptele grele s-au dat în zilele de 27–29 august 1941, în zona Vigoda. Veteranul Gheorghe Iancu, atunci sergent radiotelegrafist în Regimentul 8 Dorobanți Buzău, își amintea după mai bine de cinci decenii că unitatea sa a schimbat pe poziții Regimentul 6 Dorobanți din Divizia 3 Infanterie. „În acel moment s-a declanșat un violent contraatac însoțit de o puternică canonadă de artilerie. Era un spectacol înspăimântător, amplificat de o furtună cu fulgere care brăzdau cerul, amestecate cu urmele proiectilelor trase din toate părțile încrucișându-se în văzduh. Întreg cuprinsul acestui iad coborât pe pământ era însoțit de un strigăt continuu provocat de comenzile

---

¹ C.I Stan, Generalul Nicolae Ciupercă și Basarabia (1940-1941), în „Destin Românesc”, VI, nr. 2(22), 1999, p.113.

² *Ibidem*; Arhivele Militare Române (în continuare se va cita A.M.R.), fond Armata a IV-a, dosar 107, f.7.

³ *Ibidem*, f.309.

date direct de cele două tabere adverse în lipsa mijloacelor de transmisiune distruse complet”⁴.

Armata a 4-a română a suferit pierderi grele, iar înaintarea s-a făcut destul de lent. De aceea la 4 septembrie 1941, șeful Marelui Cartier General Român Generalul de brigadă Alexandru Ioanițiu a elaborat un raport privind reorganizarea dispozitivului Armatei a 4-a române în care nu este de acord cu propunerile formulate de comandantul ei generalul Ciupercă. Documentul arată că înainte de începerea ofensivei „este necesar să se curețe calea ferată la vest de Gliniakovo și să suprimă intrândul pe care frontul inamic îl face la vest de Dalnik, în scopul de a scurta frontul și a putea avea siguranța operațiunilor următoare.

În acest scop trebuie să împingă chiar mâine 5 septembrie, cu Divizia 1 Grăniceri și Detașamentul Soare spre est.

După ce aceste operațiuni vor fi terminate, înainte de începe ofensiva generală, se vor putea da 2-3 zile repaus pentru regrupare forțelor și terminarea reorganizării unităților”⁵.

Marele Cartier General a constatat unele deficiențe în folosirea artileriei de către trupele române în bătălia Odesei. La 7 septembrie 1941, generalul Al. Ionițiu a expediat Ordinul 1.585 comandamentului Armatei a 4-a în care afirmă: „a) Artileria trage mult, dar risipit, în loc să concentreze violent și masiv focul asupra obiectivelor atacate de infanterie și exact și la timp pe aceste obiective.

Este în primul rând necesar.

- a) legătura între infanterie și artilerie să funcționeze tot timpul, iar observatorii de artilerie (ofițeri sau chiar comandanții de baterii) să stea în linia de lupte a infanteriei, pentru a observa direct tragerea (...)
- b) Tragerile artileriei trebuie sincronizate cu înaintarea infanteriei, care, la rândul ei, este datoare să se lipsească de focul artileriei (...)
- c) Sunt anumite obiective bine ascunse sau care, din alte motive, nu pot fi bătute în bune condițiuni de artileria de sprijin care este mai înapoi”⁶.

În aceeași zi, Ministrul Apărării Naționale, generalul Iosif Iacobici și șeful M.C.G., generalul Al. Ioanițiu au expediat Directiva Operativă nr.1587 către Armata a IV-a privind reluarea ofensivei pentru cucerirea Odesei. Ea se va petrece în dimineața zilei de 10 septembrie, în scopul ca:

„ - într-o primă fază să se suprimă ieșindul pe care frontul inamic îl va face la vest de Dalnik și să se pună stăpânire pe linia generală, care de la lacul Suhoi merge drept spre nord.

- în faza a doua să se rupă frontul inamic între GliniaKovo și Dalnik și între Dalnik și Tatarka, pentru a se pune stăpânire pe linia generală, care de la lacul Suhoi merge drept spre nord”.

⁴ Generalul (r), Vasile Bărboi, general (r) Gheorghe Ioniță, colonel dr. Alesandru Duțu (editori), *Veterani pe drumul onoarei și jertfei. De la Nistru la Marea de Azov iulie 1941–1942*, București 1997, p.113-114.

⁵ A.M.R., fond Marele Cartier General Român, dosar 27, 1941, f.98-99

⁶ *Ibidem*, f. 128-129

Divizia 5 Infanterie din care făceau parte regimentele buzoiene și râmnicene se afla deocamdată în rezerva Armatei a IV-a⁷.

Ofensiva proiectată pentru data de 10 septembrie 1941 nu a mai fost condusă de generalul N. Ciupercă și șeful său de Stat Major generalul Nicolae Pălăngeanu. Ei au predat comanda armatei în 9 septembrie, datorită „lipsei de spirit ofensiv”. În locul lor au fost numiți generalul Iosif Iacobici, fost ministru de război, având ca șef de Stat Major pe generalul Nicolae Tătăranu. În epocă s-a vehiculat ideea că generalul Ion Antonescu i-a schimbat pe cei doi generali deoarece s-au opus, în special N. Ciupercă, continuării operațiunilor militare dincolo de Nistru. Comentând această înlocuire, generalul Platon Chirnoagă, comandant de divizie pe front, o considera într-o lucrare cu caracter memorialistic „o schimbare inefficientă, deși noua echipă era formată din oameni de mare valoare. Forțele și mijloacele rămăneau aceleași”⁸.

La rândul său, generalul N. Ciupercă afirma într-un raport adresat ministrului de război la 23 septembrie 1941 că s-a văzut nevoit să-și înainteze demisia din armată „din cauza gravelor jigniri” care i-au fost adresate de conducătorul statului⁹. Fostul comandant al Armatei a IV-a a fost trecut în rezervă la 13 noiembrie 1941. El nu a acceptat oferta generalului Ilie Ștefleă, șeful Marelui Stat Major, făcută în vara anului 1942 de a prelua din nou comanda Armatei a IV-a declarând generalului C. Pantazi, noul ministru de război, care era de acord cu propunerea, având și asentimentul Mareșalului Antonescu „Nu pot subscrie cu numele și trecutul meu la o astfel de faptă”¹⁰ – o dovadă elocventă de demnitate și verticalitate.

Schimbările de la comanda Armatei a IV-a Română nu au grăbit înaintarea trupelor române. Luptele erau extrem de înverșunate. Numeroși martori oculari au surprins încheștarea de pe câmpul de război. Sublocotenentul buzoian Ovidiu I. Teodoru, comandantul unei baterii din Regimentul 7 Artilerie Buzău, consideră în memoriile sale că rezistența armatei roșii era deosebit de puternică deoarece aceasta, dispunea de o dotare tehnică modernă și o apărare bine organizată: „Aici (la Dalnik n.n.) inamicul s-a îngropat în linii defensive, puternic susținute și bine dotate cu tehnică militară.

Susținuți pe mare, sovieticii pompau zilnic pe linia frontului noi trupe care serveau drept carne de tun. Erau trupe bine echipate și înzestrate din belșug cu armament de diverse tipuri și cu muniție corespunzătoare. Excelau în branduri de mare calibru de 110 mm și katiușe”¹¹.

Un alt ofițer buzoian, sublocotenentul în rezervă Ion Iftimie, învățător în viața civilă, comandant de pluton în Regimentul 8 Dorobanți Buzău, relatează în memoriile sale încă inedite despre apriga confruntare de la Dalnik: „În jurul datei de 15

⁷ *Ibidem*, f. 118-119; General Dumitru Cioflină (coord.), Șefii Marelui Stat Major Român 1941-1945. *Destine la răscruce*, București 1995, p. 68-69

⁸ General Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei sovietice 22 iunie – 23 august 1944*, ed. a IV a, Iași 1998, p.192 - 193

⁹ A.M.R., fond 948, dosar 495, f. 34 – 35; vezi și Al. Duțu, Florica Dobre, *Drama generalilor români (1944 – 1964)*, București 1997, p.80

¹⁰ *Ibidem*; vezi și Ilie Culișniuc – Olariu, *Generalul de armată Nicolae Ciupercă, în „Revista de istorie militară”*, nr. 6/1994, p. 41 – 42

¹¹ Ovidiu I. Teodoru, *Destin încrâncenat. Prizonier de război în U.R.S.S. 1942 – 1948*, București 2002, p. 31

septembrie suntem lângă Dalnik, la 9 km de Odessa. Dalnik rămâne în lupta pentru cucerirea Odessei o tragedie românească”¹².

Odessa era înconjurată de mai multe centuri fortificate. Un contemporan al evenimentelor, Gheorghe Barbul, descria în memoriile sale publicate și în limba română apărarea marelui port. „Forturile nu se deosebeau deloc de celelalte case de locuit. Ele erau risipite de-a lungul ulițelor interminabile ale satelor care înconjurau Odessa și nu se puteau identifica prin nici un semn exterior. Satul Dalnik, cu o lungime de șapte kilometri, dispus în raport cu Odessa ca o tangentă la un cerc, continuă centrul sistemului defensiv al orașului. O fostă fabrică de tancuri ce se găsea în centrul acestei localități, constituia principala piesă de rezistență, păstrând aspectul exterior al unei uzine”¹³.

Cu toate acestea, cucerirea Odessei trebuia realizată cât mai repede. Dacă la început generalul Ion Antonescu a refuzat ajutorul germanilor din 20 septembrie 1941 care au trimis în ajutor două batalioane de asalt, patru pioniere și trei divizionare de artilerie grea¹⁴. Ea constituia o chestiune de prestigiu pentru armata română. De asemenea, opinia publică din România era din ce în ce mai îngrijorată. Întrucât pierderile materiale dar mai ales cele umane erau considerabile. Relevând toate acestea, generalul Ion Gheorghe, ministrul țării noastre la Berlin scria în memoriile sale următoarele: „Treptat, cucerirea Odessei a devenit o problemă de prestigiu pentru Armata română. De aceea, atacul era tot mereu reînnoit, fără a depăși câștigarea unor poziții infime. Superioritatea înarmării sovietice se făcea și aici puternic simțită. Pierderile au devenit insuportabile. În mod corespunzător a crescut și nervozitatea trupelor românești, adoptând forme critice.

Cu toate acestea, Odessa trebuia cucerită cu orice preț! (...)

Opinia publică românească care aflate de grele pierderi, era foarte îngrijorată. Conducătorul statului însuși se găsea într-o mare iritare. Odessa îi provocase atâtea decepții amare, încât i-a ordonat noului comandant al trupelor de atac să cucerească în cele din urmă orașul”¹⁵.

Alături de infanterie și artilerie, aviația română și-a făcut, la rândul ei datoria, deși nu dispunea de un număr suficient de aparate. Escadrilele 74 și 75 din grupul 2 Bombardament alcătuite mai ales din aviatori buzoieni au venit în ajutorul trupelor. Generalul (r) Ion Popescu scria peste ani că au fost atacate cu precădere aglomerările de trupe și tehnică militară inamice, convoaie de materiale militare aflate în zona Vigode, Polijova, Dalnik, precum și pe șoseaua de la sud de Vekarjani 16. nu au fost bombardate cartiere de locuințe din Odessa, Așa au procedat și aviatorii Grupului 5 Bombardament. De asemenea, s-a evidențiat în culegerea de date prețioase în legătură cu dispunerea forțelor inamice Flotila 3 informații. S-au remarcat piloți de elită, precum căpitanul Alexandru Chelmen, sublocotenentul aviator Mircea Bădulescu.

¹² Ion Eftimie, *Amintiri* (manuscris aflat în posesia familiei, f. 17)

¹³ Gheorghe Barbul, *Memorial Antonescu. Al treilea on al Axei*, ediție de Valeriu Fl. Dobrinescu, București 2001, p.120

¹⁴ A.M.R., fond M.C.G., dosar 27, f. 118

¹⁵ Ion Gheorghe, *Un dictator nefericit. Mareșalul Antonescu (Calea României spre statul satelit)*, ediție de Stelian Neagoe, București 1996, p. 204 – 205

Pierderile flotei s-au cifrat cu 4 subofițeri morți, 3 dispăruți, 3 subofițeri morți, 1 dispărut, 1 mitralior mort, 5 dispăruți, 3 soldați morți. Drapelul Flotei 3 Informații a fost decorat cu Ordinul „Virtutea Aeronautică” cu spade în grad de cavaler, ca o recunoaștere a eroicelor fapte de arme ale zburătorilor buzoieni¹⁶.

După săptămâni de lupte înverșunate și mari sacrificii umane: 90.020 de militari, adică 26,5% din efectivul total au fost morți, răniți și dispăruți, 3.435 ofițeri, 1385 subofițeri și 85.200 trupă, dar și materiale: 58 avioane, 19 tancuri, 205 tunuri, obuziere și aruncătoare, 10.250 arme, 1295 de puști mitraliere și mitraliere¹⁷. Trupele române intră în Odessa la 16 octombrie 1941. Ostașii Diviziei 5 Infanterie înfrâng rezistența inamicului și ocupă suburbiile orașului. Ziaristul buzoian George Gh. Pâslaru, tatăl renumitei soliste de muzică ușoară Margareta Pâslaru, participant la lupte în calitate de corespondent de război scrie în cartea sa de reportaje cu vădită bucurie: „În adevăr, în dimineața aceea plină de soare și încredere, trupele Diviziei a V-a Infanterie au înfrânt rezistența bolșevică deasupra Dalnikului, trec peste sate, peste întărituri și cazemate și ocupă periferiile Odessei. În acest mod, bravii ostași și ofițeri ai batalionului 1 de buzoieni au bucuria de a fi frontul bolșevic până la marele port de la Marea Neagră, moment care fusese așteptat de atâtea săptămâni, plătind cu sânge și vieți fiecare bucată de pământ cucerit”¹⁸.

Alături de Divizia V Infanterie a luptat în prima linie și Divizia 13 Infanterie. Comandantul celei din urmă mari unități, generalul Gheorghe Rozin precizează în ordinul de zi nr.201 din 30 octombrie 1941: „În marș forțat, regimentele sosesc în fața puternicei cetăți a Odessei și de îndată pornesc la luptă. Atacul lor este vijelios. În cinci zile de lupte crâncene 25-31 august, divizia cucerește pozițiile puternice de la Kubanka și Gildendorf și împinge frontul românesc atât de aproape de portul Odessa încât permite artileriei noastre să bată direct. Strâns în clește, inamicul se repede asupra trupelor diviziei pentru a-și elibera portul.” Rezistența adversarilor a fost puternică. Între 17 și 20 septembrie, Divizia 13 Infanterie a atacat din nou „reușind să smulgă inamicului în fiecare zi câte un punct de sprijin și să apropie frontul din ce în ce mai mult de portul Odessa. Pierderile acestei mari unități au fost însă considerabile; atât umane cât și materiale: 35 ofițeri, 820 subofițeri, gradați și soldați morți, în timp ce alți 120 ofițeri și 3556 soldați au căzut răniți. Divizia a capturat însă 1427 prizonieri, 15 tunuri, 8 tancuri, 38 mitraliere, 135 puști mitraliere și arme automate”¹⁹.

Intensul bombardament al artileriei noastre desfășurat la Gildendorf în 7 septembrie 1941 este descris cu măiestrie de soldaul Ion Potlogea originar de pe valea Buzăului, combatant în Regimentul 11 Dorobanți Prahova. Ostașul buzoian consemnează în memoriile sale încă inedite următoarele: „Azi noapte a fost un bombardament teribil. Aviația noastră a atacat Odessa, de câteva ori. Parcă este iadul

¹⁶ Aurel Pentelescu, *Destinul unui zburător. Căpitanul aviator Mircea Bădulescu (1917 – 1967)*, București 2002, p. 97 – 98

¹⁷ A.M.R., fond Microfilme, Rola P 25.224, c. 233; 261

¹⁸ George Gh. Pâslaru, *Drumuri de sânge. De la Prut la Odessa, ed. a II-a*, București 1942, p. 238; vezi și C. I. Stan, *Ziaristul buzoian George Gh. Pâslaru – cronicar al războiului de întregire națională (1914)*, în „Opinia”, Buzău, X nr. 2649, din 11 ianuarie 2000/2

¹⁹ Jipa Rotaru, Al. Dușu, Florica Dobre (editori), *Campania din Est în ordine de zi (1941 – 1944)*, vol. II, București 1995, p. 124 – 126

acolo. O unitatea de artilerie trage dinspre apus, alta 7greu Sibiu dinspre Răsărit, 13 în spatele nostru. Din când în când răspunde și vrășmașul, Obuzele șuieră”²⁰.

Lupte înverșunate au purtat și regimentele Diviziei 1 Infanterie, care la 27 septembrie 1941 a intrat în dispozitiv ocupând sectorul est. Limanul Kujalnik – este Agro Kombinat. În perioada 28 septembrie – 20 octombrie 1941, inamicul inamicul rezistă cu înverșunare producând mari pierderi aflate în atac. La 30 octombrie 1941, unitățile sovietice contraatacă puternic folosind artileria și aviația. Rememorând aceste clipe dramatice, generalul de Divizie (r.) Aurică Sitaru, pe atunci căpitan în cadrul biroului de operații al diviziei, descrie peste ani sângeroasa confruntare astfel: „Mă găseam în sectorul regimentului 5 Vânători care a angajat lupte la baionetă. Sergentul Ion Păduraru și soldații Gheorghe Barbu, Petre Simionescu și alții își croiesc drum apărând cercul inamic. Plutoanele comandate de sublocotenentii Constantin Ivasiu și Dumitru Popescu largesc prin lupte violente spărtura în cercul de foc al inamicului care până în cele din urmă se retrage cu mari pierderi”²¹.

Lupte grele a dat la Dalnik regimentul 8 Dorobanți. Aici a căzut răpus de gloanțe maiorul Ion Popescu, comandantul Batalionului II. Gazetarul George Gh. Pâslaru descrie în cartea sa document cu vervă și talent moartea eroică a ofițerului buzoian: „Dar un vuiet sinistru se auzi și un proiectil se sparge în fața lui, o schijă îi zdrobi pieptul și-i sfărâmă inima. Moartea-i fu fulgerătoare. El căzu ca un brav în cele mai puternice lupte d dăruire pentru neam și țară”²².

Armata roșie folosea trenuri blindate care au provocat românilor mari pierderi. Ofițerul buzoian Ovidiu I. Teodoru afirmă în amintirile sale că „sovieticii rezistau cu încăpățănare de necrezut, utilizând chiar trenuri blindate pe calea ferată pentru a ne uza cât mai mult (...). În cursul acestor înclăștări, devenite din ce în ce mai intense își aflau moarte eroic tot mai mulți dintre cei care sperau să intre victorioși în Odessa”²³. Printre cei care au fost victime ale acestor pătrunderi ale trenurilor blindate amintim pe locotenent-colonel Gh. Brătescu, comandant adjunct al Regimentului 1 Artilerie Buzău, maiorul Ion Voinescu, comandantul Divizionului 2 și sublocotenentul Rică Alexandrescu²⁴.

Rezistența înverșunată a inamicului la Dalnik este descrisă și de soldatul I. Potlogea care consemnează în jurnalul său la 17 septembrie 1941 următoarele: „Toată ziua ne-au bombardat brandurile și artileria. Mulțumesc lui Dumnezeu că am scăpat cu viață. În fundul tranșeei, bombele și obuzele cădeau în jurul meu, schije zburau în toate părțile. Avioanele zburau, mitralierele țăcăneau într-una”²⁵. La 3 octombrie 1941 atacul românesc crește în intensitate. Același martor ocular scrie mai departe:

²⁰ Ion Potlogea, *Amintiri din război – 1941, în Arhivele Naționale Buzău*, Colecția de manuscrise, pachet V, actul 1, f. 18

²¹ General (r.), V. Barboi, general (r.) Gh. Ioniță, Al. Duțu (coord), *op. cit.*, p. 165

²² George Gh. Pâslaru, *op. cit.*, p. 237; C. I. Stan, *Buzoienii și Râmnicenii în războiul din Răsărit (22 iunie 1941 – 23 august 1944)*, în „Mousaios” VIII/2003, p. 372

²³ Ovidiu I. Teodoru, *op. cit.*, p. 31

²⁴ *Ibidem*, p. 33

²⁵ Ion Potlogea, *op. cit.*, (mss), în *loc. cit.*, f. 27

„Artileria și aviația noastră au bombardat teribil Dalnikul. O companie sau două din Regimentul 32 Mircea care erau în spatele nostru au luat ofensiva pe la orele 2 d.a.”²⁶.

Datorită rezistenței disperate a inamicului trupele române înaintau greu. Relevând acest lucru, buzoianul Ovidiu I. Teodoru afirmă în memoriile sale cu vădită amărăciune: „în prima decadă a lunii octombrie 1941 acolo, în spatele liniilor dușmane, peisajul care se vedea prin luneta de la observator, nu era cu mult deosebit de priveliștea de la finele lunii august. Ajunsesem să cunosc cu ochii închiși toate detaliile din teren: drumuri, case, poteci, copaci izolați, tufe, mai departe se iveau adesea <obiective mobile>, căruțe, izolate, câte un călăreț, arareori oameni”²⁷. La rândul său, un alt ofițer buzoian, sublocotenentul Alexandru Teodorescu – Schei din Regimentul 7 Artilerie scria în memoriile sale publicate postum următoarele: „Frontul începuse să se strângă în jurul Odessei, mai mult sau mai puțin se stabiliza, cu o rezistență acerbă a rușilor ajunși în regiunea Dalnik. Măcel de oameni fără nici o utilitate. Măturie stăteau zecile de cimitir ale soldaților români, miile de morminte cu cruci aliniate, peste care mai târziu rușii au trecut cu tancurile și cu plugurile curățând locurile.

Chiar și pentru noi artileriști, lupta devenea îngrozitoare. Câteodată, ne găseam într-un pericol mai mare decât infanteriștii. În plină câmpie trebuia să fim cât mai aproape de linia inamică (...). Gloanțele ne şuierau pe la ureche, vâjâielile de proiectile și spărturi stridente de obuze și branduri, atât de aproape eram de linia de foc inamică”²⁸

Deseori, soldații sovietici aflați sub influența alcoolului, dovedeau cruzime de neînchipuit. I. Potlogea consemna cu durere: la 10 octombrie 1941 „Rușii fiind beți nu cruțaseră pe nimeni, din cei care mai scăpaseră răniți, în urma trecerii tancurilor. Toți morții erau mutilați teribil cu baionetele!”²⁹

În crâncenele lupte din preajma și interiorul Odessei s-au remarcat și o serie de preoți militari. Părintele Nicodim Ioniță din comuna Vintilă Vodă, județul Buzău s-a înrolat voluntar în Regimentul 38 Artilerie. El a dovedit abnegație, devotament și spirit de sacrificiu fiind foarte apropiat de soldați, stând permanent în mijlocul trupelor, în tranșee, îmbărbătându-i pe cei demoralizați, încurajându-i pe răniți și înmormântându-i creștinește pe cei uciși. Părintele Ioniță a fost propus de superiori pentru decorare cu ordinul „Coroana României” cu spade, clasa a V-a. Propunerea era motivată prin „frumoasa activitate duhovnicească ce a desfășurat în mijlocul ostașilor pe front pe timpul acțiunilor din 29 septembrie și 1-16 octombrie 1941 de la Nov-Dufinka și Odessa”³⁰. Tot pentru o neobosită și rodnică activitate desfășurată în rândurile militarilor, părintele căpitan Petre Gh. Iliescu originar din comuna Movila

²⁶ *Ibidem*, f. 35

²⁷ Ovidiu I. Teodoru, *op. cit.*, p. 34

²⁸ Al. I. Teodorescu – Schei, *Învins și învingător 1941 – 1949. Campania din est și prizonieratul*, ediție de Pan Izvera, București 1998, p. 36

²⁹ Ion Potlogea, *op. cit.* (mss.) în *loc cit.*, f. 36 - 37

³⁰ Gheorghe Nicolescu, Gheorghe Dobrescu, Andrei Nicolescu (editori), *Preoți în tranșee, 1941 – 1945*, București 2000, p. 143, doc. 80

Miresei, județul Buzău, confesor al Regimentului 8 Dorobanți Buzău a fost propus pentru a fi decorat cu același ordin militar³¹

Rezistența înverșunată a militarilor sovietici era determinată și de acțiunea sistematică desfășurată de politrucii din armata roșie, care îi obligau pe soldați și ofițeri să lupte cu înverșunare. Până la ultimul om, chiar dacă înfrângerea era sigură, sub amenințarea împușcării imediate în caz de nesupunere. Relevând acest lucru, sublocotenentul Ovidiu I. Teodoru consemna în memoriile sale următoarele: „Cu toții erau înspăimântați și terorizați mai ales de politrucii care îi ucideau fără scrupule pe aceia dintre soldații care îndrăzneau să nesocotească într-un fel oarecare ordinele pe care le dădeau. Acesta era de fapt mobilul, cauza îndârjirii cu care luptătorii sovietici se cramponau de fiecare colțișor de pământ, frica de moarte produsă de politruc era mult mai intensă decât teama de necunoscutul aflat în fața liniei frontului”³². Nu putem neglija nici îndobrințarea ideologică la care fusese supusă populația în U.R.S.S., inclusiv armata roșie. Românii erau socotiți niște fasciști exploatare, criminali. Rușii dispuneau totodată de fortificații simple, dar eficiente de apărare a Odesei. Evidențind acest lucru, sublocotenentul Alex. Teodorescu Schei consemna în amintirile sale: „În defensivă rușilor, două mijloace de apărare simple ne-au provocat pierderi cumplite: șanțul anticar și brandul, amândouă, în fapt, ușor de anihilat (...), comandanții adversi ordonaseră să se sape tranșee concentrice în jurul Odesei, peste care nu se putea trece. Fortificațiile de campanie aveau în malul opus diverse găuri întărite cu nuiiele sau alte materiale. Lucrările improvizate aveau o mare eficacitate. Această eficacitate ar fi putut fi contracarată folosindu-se mijloace de luptă moderne”. Cu tancurile grele—o scrie același martor ocular — (noi nu aveam decât unele de paradă) se ajungea se ajungea până în apropierea șanțului și de la mică distanță se puteau distruge toate cuiburile de mitraliere pe mal. Dacă s-ar fi utilizat platforme metalice, tranșeele ar fi fost traversate de tancuri, însoțite de trupe de infanterie bine protejate”³³. Inexistența armamentului modern, eficient în rândurile unităților române a mărit pierderile în oameni și materiale lungind ca timp asediul orașului Odessa. Trebuie să subliniem aici și faptul că S.S.I. avea informații incomplete, unele false privind dotarea și instruirea armatei roșii. Se vehicula ideea că ostașul sovietic dispune de armament învechit că este utilizat mai mult în economie decât la instrucție³⁴. Nu putem trece cu vederea nici faptul că generalul Ion Antonescu a refuzat la început ajutorul german în ocuparea Odesei dorind ca armata română să cucerească singură orașul.

După lupte grele, regimentele noastre au pătruns în Odessa la 16 octombrie 1941. martor al evenimentelor, generalul (r.) A. Sitaru, pe front având gradul de căpitan afirmă în amintirile sale publicate după cinci decenii și jumătate că „Am intrat în Odessa cu primele elemente ale Regimentului 5 Vânători împreună cu locotenent colonelul V. Marinescu. până la intrarea în oraș, pe ultimii două sute de metri n-am

³¹ *Ibidem*, p. 146, doc. 84

³² Ovidiu I. Teodoru, *op. cit.*, p.35

³³ Al. I. Teodorescu Schei, *op. cit.*, p. 37 – 38

³⁴ Arhiva Serviciului Român de Informații, fond „d”, dosar 10.563, vol. V, F. 46

întâmpinat lată rezistență decât câmpurile de mine care împânzeau toate drumurile”³⁵. La rândul său, generalul (r.)Alexandru Ionescu Saint Sir pe front căpitan în Statul Major al Diviziei 1 Gardă își amintea că drumul era îngreunat de tot felul de mine³⁶.

După cucerirea Odessei, Ion Antonescu avansat imediat la gradul de mareșal, a apreciat că în mare misiunea armatei române luase sfârșit. Martor al evenimentelor, colonelul George Magherescu , pe front căpitan în Statul Major al lui Antonescu, scria în amintirile sale publicate după cinci decenii de la derularea evenimentelor următoarele: „Odată Odessa căzută, generalul consideră războiul României terminat. După cum s-a arătat el se înapoiasă în capitală, reluându-și activitatea de conducător al statului pe care o exercitase prin intermediari pe timpul campaniei. Spre a marca public această atitudine, el demobilizează majoritatea forțelor, lăsând pentru paza Transnistriei șapte divizii de infanterie și trei brigăzi de cavalerie independente. Organizează la București o paradă militară care se desfășoară în fața regelui și a reprezentantului special al lui Hitler feldmareșalul Keitel ”³⁷.

Una din marile unități române s-a deplasat spre patrie pentru refacere și reorganizare a fost Divizia V Infanterie. Martor al evenimentelor, sublocotenentul Ovidiu Teodoru scria peste ani în memoriile sale cu mândrie:„Pentru slăvirea celor căzuți, pentru refacerea celor rămași în viață, se impuneau condiții de liniște și reculegere în spatele frontului. Toată Divizia a V-a, odată cucerită Odessa, s-a reîntors în garnizoană pentru refacere.

Chiar a doua zi după căderea Odessei – la 17octombrie am pornit spre Buzău în etape de marș succesive. Am ajuns în garnizoana de reședință la 3 noiembrie 1941fiind întâmpinați sărbătorește de toată suflarea orașului, care-și cinstea biruitoarii”³⁸.

De asemenea, Flotila 3 Informații având piloți de elită între care s-au remarcat: sublocotenentul Mircea Bădulescu, V. Becheanu, Dumitru Popovici a revenit pe aerodromul din Buzău la 14 noiembrie 1941. Cu acest prilej a avut loc „serbarea de reîntoarcere în garnizoană a unităților și regrouparea Flotilei cu toate escadrilele pe terenul Buzău ”³⁹.

După cucerire, Odessa a devenit capitala guvernământului Transnistria, condus de profesorul Gheorghe Alexianu. Orașul, deși distrus în mare parte de bombardamentele de artilerie și de aviație își păstra totuși măreția. Martor al evenimentelor Olivian Verenca avea să consemneze peste ani: „Capitala acestei regiuni, Odessa, un oraș care independent de halul în care a fost distrus și ruinat de furia războiului are o frumusețe aparte, construit în formă de evantai, cu orientare spre mare, cu o sistematizare arhitecturală modernă este și un însemnat port maritim”. El prezenta totodată, situația dramatică a orașului subliniind „Pretutindeni (se vedeau n.n.) amprentele războiului, gropi adânci ale bombardamentelor, carcase de tancuri și camioane arse, tehnică de luptă distrusă, trasoare și mașini stricate sau abandonate, tranșee fără sfârșit, sârmă

³⁵ General (r.), V. Barboi, general (r.) Gh. Ioniță, Al. Duțu (coord), *op. cit.*, p. 165

³⁶ *Ibidem*, p. 168

³⁷ George Magherescu, *Adevărul despre Mareșalul Antonescu*, vol. II, București 1999, p. 36

³⁸ Ovidiu I. Teodoru, *op. cit.*, p. 39

³⁹ Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 97

ghimpată, fiare contorsionate, cadavre de oameni și animale iar de-a lungul drumului furnicare de oameni într-un exod de neînțeles.

Totul în zonă era sistematic distrus după un plan dinainte conceput și executat diabolic: resursele principale de, uzine și fabrici, energia electrică și apa în orașe până și canalizările erau scoase din funcțiune. Nu a fost cruțat nici aeroportul din Odessa, care, potrivit lui O. Verenca, distrus parțial în timpul luptelor de cucerire a orașului a fost desființat și distrus în totalitate ne mai rămânând nimic din el, la fel ca în marele port al orașului”⁴⁰. La rândul său, T. Alionte, ofițer în cadrul S.S.I., unul din organizatorii rețelei de informații din Basarabia, mărturisea după 1944 în lagărul nr.11 Dubravlag, din orașul Iavas, Republica Morovină lui Dumitru Crihan că atunci când la 16 octombrie au intrat în Odessa orașul era în flăcări. La retragere sovieticii, conform obiceiului aruncaseră în aer și dăduseră foc la principalele unități industriale și instituțiile orașenești (...). Incendiile făceau ravagii peste tot. Din cauza temperaturii înalte plesneau geamurile de la ferestre. Era un tablou apocaliptic”⁴¹.

Pentru aceste operațiuni, armata roșie a folosit unități de comandă. Un document militar român arată că „În teritoriul pe care sovieticii îl părăseau în grabă au lăsat echipe speciale pregătite în acțiuni de minare și de distrugere”. Aceste formațiuni „au organizat și desăvârșit distrugerile pe care trecerea frontului nu reușise să le facă”⁴². Totodată, sovieticii aveau în zona Odessei o serie de spioni. T. Alionte preciza lui D. Crihan că „Agenții sovietici fuseseră lăsați la Odessa pe mai multe linii: politică, militară și N.K.V.D. Pe linia politică a fost lăsat directorul fabricii de bere (...). El avea misiunea de a intra în grația autorităților române, să facă pe ascuns comerț ilicit cu particularii, iar banii câștigați să-i transmită organizațiilor subversive”⁴³.

Jertfele ostașilor români au continuat din păcate și după ocuparea Odessei. Un rol nefast îl aveau membrii organizațiilor subversive, aflați în așa numitele catacombe, foste cariere de piatră de calcar, de unde s-a scos materialul de construcții necesar ridicării Odessei. Aici se găseau trei asemenea grupuri: primul se afla la Nerubaiskoe (o suburbie a orașului) alcătuit din 18-20 de combatante, conduse de Afanasie Klimenko. Al doilea se găsea la Balkovskia și avea un efectiv de 11 partizani, comandat de colonelul N.K.V.D. Ivan Kuznețov. Al treilea își avea centrul la Dalnițkaia și grupa 9 oameni sub șefia lui Soldatenko lăsat pe linie militară. Ultimul grup se situa în raionul Iliciiovka cuprinzând neluptători având în frunte pe inginerul Platonov⁴⁴.

Cei aproximativ 50 de agenți au produs numeroase victime în rândul militarilor români, deoarece erau bine instruiți în luptele de guerilă urbană, dispuneau de armament modern și muniție în cantități suficiente. Germanii au ceru chiar gazarea acestor ascunzători, pentru lichidarea elementelor subversive. S-a întocmit un plan detaliat în acest sens, însă comandamentul militar român nu a fost de acord cu aplicare

⁴⁰ Olivian Verenca, *Administrația civilă română în Transnistria, 1941 – 1944*, ed. a II-a de Șerban Alexianu, București 2000, p. 58; 62 – 64

⁴¹ Dumitru Crihan, *Invitație în Iad*, Chișinău 1998, p. 246

⁴² A. M. R., fond 3.463, dosar 80, 1941, vol. II, f. 165 – 166

⁴³ D. Crihan, *op. cit.*, p. 250

⁴⁴ *Ibidem*, p. 250 - 251

lui deoarece trebuia evacuată populația civilă din zonă. Până la urmă s-a trecut la zidirea intrărilor în catacombe, fapt care a creat mari probleme celor aflați aici. Același T. Alionte scrie mai departe: „Cei din catacombe au început să sufere de foame. Până la urmă au început să mănânce cadavrele celor împușcați”⁴⁵.

Mareșalului Ion Antonescu i s-a reproșat în timpul desfășurării urmăririi penale din cadrul procesului intentat lui și principalilor săi colaboratori în mai 1946, de anchetatorul Avram Bunaciu, secretarul general al Ministerului de Interne, atitudinea față de acțiunile partizanilor în Odessa. El a răspuns clar și ferm, afirmând: „La Odessa am avut o mulțime de morți datorită partizanilor din catacombe. N.K.V.D-ul minase clădirea (Comandamentului român n.n.) și o va arunca în aer atunci când va considera necesar”⁴⁶. În adevăr, generalul Ion Glogojvanu, comandantul Diviziei 10 Infanterie, numit în fruntea garnizoanei militare române din Odessa a ales ca sediu al comandamentului său fosta clădire a N.K.V.D.-ului regional. Clădirea, în mod curios, rămăsese intactă, inclusiv cu birouri, covoare, până și ustensile de scris. Toate acestea nu au surprins pe nimeni, nu au născut nici cea mai mică bănuială că sovieticii întind o cursă armatei române. Contemporan al evenimentelor, generalul Constantin Pantazi, membru al guvernului Antonescu, evidențiază acest lucru în memoriile sale publicate postum următoarele: „La câteva zile după ocuparea Odessei, comandamentul Diviziei 10 Infanterie și comandamentul propriu al orașului se instalează în clădirea unui încăpător comandament rus, în care se află o ordine perfectă, nimic nelipsind pentru lucru: birouri, covoare, case de bani, călimări, cerneală, tocuri, creioane, etc. Se pare de la început ceva suspect, se face revizia de pionierii germani și români și totul fiind găsit normal, se trece la ocupare și la lucru”⁴⁷. La rândul său, generalul Crețoiu implicat evenimentele de la Odessa, mărturisea în închisoare după 1944 lui Teodor Duțu că „În 1941, după ocuparea cu atâtea sacrificii a Transnistriei și a Odessei, capitala ei, la intrarea în oraș armata română a pus ochii pe o clădire impunătoare pentru instalarea Statului Major al armatei româno-germane din sudul frontului s-au dat dispoziții să fie pregătită pentru aceasta. Fără a se fi găsit o explicație faptului că toate clădirile de talia acesteia, aflate în Odessa, fuseseră mai mult sau mai puțin avariate înadins, au sosit echipe de specialiști ce au cotrobăit peste tot și până la urmă, cu superficialitatea care ne caracterizează adesea pe noi au declarat-o pentru instalarea Statului Major. S-au prezentat cetățeni din Odessa, locuitori din vecinătatea clădirii care au atras atenția comandamentului că în clădirea aceea fusese sediul unei instituții de partid și a N.K.V.D.-ului și că până în ultimul moment, înainte de părăsirea orașului, aici avusese loc o suspectă activitate. Cu toate se evacuasera camioane întregi de documente și materiale, beciurile clădirii fuseseră ghiftuite cu cărbuni de foc pentru încălzirea din iarna următoare, iar soldații din unitățile speciale întârziaseră în clădire până cu puțin înainte de părăsirea orașului, nimeni n-a devenit cât decît neîncredător. Nu s-a acordat

⁴⁵ *Ibidem*

⁴⁶ Procesul Mareșalului Antonescu, Documente (Ancheta procesului), vol. III, ediție de Marcel Dumitru Ciucă, București 1998, p. 425, doc. 10

⁴⁷ General Constantin Pantazi, *Cu Mareșalul până la moarte. Memorii*, ediție de Alexandru V. Diță, București 1999, p. 145

nici un credit nici unei informații și chiar dacă s-a întreprins un sumar control, fiindcă în primele zile nu s-a întâmplat nimic, s-a presupus că informările fuseseră destinate dezinformării”⁴⁸

În adevăr, comandamentul român, personal generalul I. Glogojanu, a fost avertizat de pericol. Mareșalul Ion Antonescu a precizat în interogatoriul din timpul procesului luat de A. Bunaciu, la 17 aprilie 1946, că „o rusoaică le-a spus să nu stea acolo. Generalul Glogojanu s-a încăpățânat și a murit”⁴⁹. La rândul său, ofițerul S.S.I. T. Alionte confirmă faptul că generalul I. Glogojanu a fost avertizat căci mărturisește lui D. Crihan: „Se zice că o femeie de serviciu ar fi spus < Nu intrați, clădirea este minată!>. S-au făcut cercetări dar nu s-a descoperit nimic”⁵⁰. Jean Ancel arată și el într-o lucrare publicată recent și în limba română că primarul Odesei Gherman Pântea arată într-o scrisoare trimisă după 22 octombrie 1941 mareșalului Antonescu că în 21 octombrie, în timp ce se întâlnea cu generalul Glogojanu, o femeie rusoaică bătrână s-a prezentat în fața generalului și i-a semnalat că N.K.V.D-ul minase clădirea. În dimineața lui 22 octombrie 1941, clădirea a fost inspectată și a fost declarată sigură și neminată. „Chiar și așa – a continuat primarul – am rugat totuși pe domnul general să schimbe localul, căci femeia care a dat informațiuni nu putea să mintă neavând nici un interes”. Generalul – potrivit lui G. Pântea – a decis să evacueze clădirea, dar nu a făcut-o imediat și catastrofa s-a întâmplat în aceeași zi la orele 17⁴⁵. „Dacă era puțină prudență din partea comandantului toată catastrofa cu toate consecințele ei era desigur evitată”⁵¹. Colonerul (r.) Radu Glogojanu, nepot din frate al generalului Glogojanu, confirmă cele relatate mai sus căci susține într-un interviu acordat ziaristei Doina Maria Petrescu, publicat în primul număr al „Revistei de Istorie Militară” că „În ziua de 20 octombrie 1941, în jurul orei 11⁰⁰ s-a prezentat la comandamentul armatei române și a cerut să vorbească numai cu cel mai mare comandant de acolo o femeie modestă de 55 de ani, Ludmila Evghenia Petrova. Ea a fost introdusă în cabinetul generalului Glogojanu, căruia i-a comunicat că fiul ei Boris, electrician de meserie lucrase la minarea acestei clădiri ce ar trebui părăsită.” Potrivit colonelului (r.) R.Glogojanu, unchiul său a dispus ca două echipe de geniști, una română și alta germană, să cerceteze clădirea. Ele nu au găsit încă nimic suspect⁵². În consecință s-a continuat amenajarea comandamentului militar în clădire. Colonelul (r.) Ion Lissievici, pe front șeful eșalonului mobil al S.S.I., înfățișează modul cum s-a instalat comandamentul militar din Odessa: „Prima informație importantă relativă la siguranța în oraș viza însuși sediul comandamentului Diviziei 10 Infanterie. Ea a fost raportată personal generalului comandant Ion Glogojanu de către șeful Centrului Informativ Odessa, chiar în timpul instalării comandamentului în localul ales ca sediu. Cu această ocazie i s-a precizat că în respectiva clădire a funcționat N.K.V.D.-ul regional. Acesta a minat clădirea înainte de a se retrage din oraș. Comandantul Diviziei 10 Infanterie,

⁴⁸ Teodor Duțu, *După 50 de ani. Amintiri despre cei care nu mai sunt*, vol. I, Buzău 1999, P. 70 – 71

⁴⁹ Procesul Mareșalului Antonescu, Documente, vol. III, P. 425, doc. 10

⁵⁰ D. Crihan, *op. cit.*, p. 247

⁵¹ Jean Ancel, *Transnistria*, vol. II, București 1998, p. 15 – 16

⁵² Adina Maria Petrescu, *Interviu cu colonelul (r.) Radu Glogojan*, în „Revista de istorie militară” nr. 1/1997, p. 24

nevoind să renunțe la localul ales pentru a servi ca sediu comandamentului diviziei, a solicitat concursul unei unități germane specializată în deminări. Comandantul acestei unități, după efectuarea investigațiilor necesare, a făcut cunoscut comandantului diviziei române că, întrucât nu este minată clădirea, nu prezintă pericol. În consecință s-a continuat instalarea comandamentului în clădirile ei⁵³.

În după-amiaza zilei de 22 octombrie 1941, pe când se desfășura o consfătuire la sediul comandamentului cu ofițeri din cadrul Statului Major al Comandamentului Armatei a IV-a Română, localul respectiv a fost aruncat în aer, fiind distruse partea centrală și aripa dreaptă. Ca urmare a deflagrației și-au pierdut viața pe lângă generalul I. Glogojanu o parte din Statul Major, circa 70 de ofițeri, subofițeri și trupă, români și germani aflați în sediul comandamentului sau în vecinătatea lui⁵⁴. Au fost răniți 30 de militari. Clădirea comandamentului român arată ca după un cutremur. Sosit la locul tragediei în dimineața zilei de 23 octombrie 1941 ca reprezentant al generalului Tătăranu, șeful Statului Major al Armatei a IV-a Române, colonelul Stănculescu raportează superiorilor: „Clădirea care a găzduit în Odessa comandamentul român arată la fel ca și hotelul Carlton”⁵⁵. Este vorba de hotelul care s-a prăbușit în București la cutremurul din noiembrie 1940. La rândul său generalul Crețoiu afirma peste ani unui coleg de celulă, buzoianul Teodor Duță că atunci „comandamentul a fost aruncat în aer de o explozie formidabilă. A pierit aproape întregul comandament al armatei româno-germane din sudul frontului, în frunte cu generalul Glogojanu”⁵⁶.

Unii ofițeri au scăpat ca prin minune. Tudor Alionte mărturisea peste ani că „În ziua aceea fatală urma să mă prezint la comandament, dar pe drum mașina a avut o pană de motor, din cauză am întârziat cu douăzeci de minute, fapt care mi-a salvat viața, deoarece, dacă aș fi ajuns la timp, m-ar fi prins și pe mine explozia. Pot spune că am avut noroc”⁵⁷. La rândul lor, generalul Iosif Iacobici și generalul Nicolae Tătăranu, primul comandant al doilea șeful de Stat Major al Armatei a IV-a române au plecat imediat după sfârșitul conferinței. Relevând acest lucru generalul C. Pantazi afirmă în memoriile sale: „În cursul zilei de 22 octombrie, între orele 16⁰⁰ și 18⁰⁰, generalul Iacobici însoțit de generalul Tătăranu, șeful de Stat Major, fac o convocare de comandamente de mari unități la acel comandament care, terminându-se la ora 18⁰⁰” Iacobici și Tătăranu se urcă în automobile și pleacă la postul de comandă al armatei la Baden.

Nu mult după plecarea lor, comandamentul este aruncat în aer de o puternică explozie și 65 sau 75 de oameni își găsesc moarte”⁵⁸.

Recuperarea cadavrelor de sub dărâmături s-a făcut cu destulă dificultate. În telegrama expediată la 23 octombrie 1941 de comandantul secund al Diviziei 13 Infanterie, generalul Constantin Trestioreanu, șefilor Armatei a IV-a Română, se arată: „Până la această ora 20⁴⁰ generalul Glogojanu nu a fost găsit. Este probabil sub

⁵³ General (r.), V. Barboi, general (r.) Gh. Ioniță, Al. Duțu (coord), *op. cit.*, p. 174

⁵⁴ *Ibidem*, p. 175. J. Ancel indică 66 de morți români, 4 germani ofițeri, 6 subofițeri și soldați români (J. Ancel, *op. cit.*, p. 15). Alte surse vorbesc de 100 sau chiar 130 de morți

⁵⁵ Jean Ancel, *op. cit.*, p. 19

⁵⁶ T. Duțu, *op. cit.*, p. 71

⁵⁷ D. Crihan, *op. cit.*, p. 247

⁵⁸ General C. Pantazi, *op. cit.*, p. 175

dărâmături. Numărul și răniților nu s-a putut stabili. Operațiunile de salvare continuă. Din clădirea ocupată de comandament a sărit în aer partea centrală și aripa dreaptă”. În final, generalul Trestioreanu asigură superiorii că „au fost luate măsuri pentru spânzurarea în piețele publice a evreilor și comuniștilor”⁵⁹. Generalul Crețoiu pretinde că după explozie „nemții au imputat românilor răspunderea pentru cele întâmplate și cu toate că nimic nu i-ar mai fi putut învia pe zecile de generali și ofițeri superiori uciși atunci, au cerut trecerea și la cunoscutele și severele represalii”⁶⁰. Acestea au fost organizate imediat. Relevând acest lucru, colonelul Stănculescu preciza într-o telegramă adresată superiorilor la 23 octombrie 1941 „Represiunea s-a executat în interiorul orașului prin împușcare și spânzurare și afișarea unor pancarte pentru prevenirea tuturor celor care se vor deda la acte teroriste”⁶¹. Ordinul de represalii a fost dat chiar în ziua de 23 octombrie 1941 de D. Mareșalul Antonescu. Acest document avea următoarele prevederi: „1. Comandamentele militare și autoritățile din Odessa se vor instala în afara orașului în clădiri din oraș, care au fost în prealabil și în mod sigur curățate de echipe speciale și deminate (...). 2. Mareșalul Antonescu ordonă să se raporteze cine este responsabil de neexecutarea sau de necompleta executare a ordinului. 3. Deoarece este aproape sigur că acțiunea de la Odessa a fost pusă la cale de comuniștii localnici și pentru a se înlătura pe viitor o asemenea acțiune Mareșalul ordonă să se treacă la represalii severe astfel: a) Pentru fiecare ofițer român sau german mort în urma exploziei vor fi executați 200 de comuniști; pentru fiecare soldat mort câte 100 de comuniști; execuțiile vor avea loc în cursul zilei de astăzi. b) Toți comuniștii din Odessa vor fi luați ca ostatici, de asemenea câte un membru din fiecare familie evreiască.

Li se vor aduce la cunoștință represalii ordonate în vederea lor și familiilor lor, că la al doilea act asemănător vor fi executați.

Măsurile luate vor fi date publicității și afișate în Odessa și în împrejurimi, chiar în cursul zilei de astăzi”⁶².

În adevăr, Mareșalul Antonescu a dat ordinul de represalii împotriva evreilor și comuniștilor ruși și ucrainieni socotiți ca principali responsabili ai atentatului. În ședința Consiliului de Miniștri din 13 noiembrie 1941 la care au participat și guvernatorii Basarabiei, Bucovinei și Transnistriei, Mareșalul Ion Antonescu a întrebat pe profesorul Gh. Alexianu, guvernatorul Transnistriei, cum a fost represiunea. La răspunsul acestuia „destul de severă” șeful statului a replicat cu brutalitate: „Dumneavoastră sunteți cam miloși cu alții, nu cu neamul românesc”. Atunci Gh. Alexianu a precizat: „A fost foarte severă domnule mareșal”. Ion Antonescu a atras atenția că „trebuie împușcați 200 de evrei pentru fiecare mort și 100 pentru fiecare rănit”⁶³. În actul de acuzare întocmit împotriva mareșalului Antonescu

⁵⁹ Matatias Carp, *Cartea neagră. Suferințele evreilor din România, vol. III. Transnistria*, ED. a II-a, București 1996, p. 214, doc. 118

⁶⁰ T. Dușu, *op. cit.*, p. 71

⁶¹ Jean Ancel, *op. cit.*, p. 19

⁶² M. Carp, *op. cit.*, vol. III, p. 215, doc. 120

⁶³ Lya Benjamin, (editor), *Evreii din România între anii 1940 – 1944, vol. II. Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, București 1996, p. 332, doc. 118; vezi Marcel D. C iucă,

și colaboratorilor săi la procesul din 1946 se afirma: „În dimineața zilei de 23 octombrie 1941 apar pe străzile și piețele Odesei primii spânzurați, iar pe străzi oamenii sunt împușcați la întâmplare, astfel că în acea dimineață sunt executați (circa n.n.) 5000 de oameni. La ora prânzului execuțiile încetează, însă jandarmii și poliția încep să adune mii și zeci de mii de oameni, pe care îi închid în (marea n.n.) închisoarea de la Odessa”⁶⁴. Mareșalul Ion Antonescu avea să recunoască în memoriul adresat Tribunalului Poporului următoarele: „Am dat ordin de represalii. Eram în cadrul dreptului internațional, care autoriza represalii când adversarul utilizează mijloace nepermise: înarmarea și lupta populației civile, partizani, mașini infernale”⁶⁵.

Nu putem trece cu vederea faptul că șefii militari români în frunte cu Mareșalul Antonescu aveau un sentiment de frustrare deoarece sovieticii evacuasera bunurile cele mai importante, arhive, documente, prizonieri, depozite de armament și alimente, etc.. Relevând acest lucru, generalul Ion Gheorghe, ministrul României la Berlin, care a vizitat regiunea, consemna cu obiectivitate între altele: „Atacul era îndreptat în gol deoarece trupele sovietică părăsiseră aproape în întregime Odessa. Cucerirea a mers de la sine. Numărul prizonierilor și prada de război erau insignifiante, trupele bolșevice își îndepliniseră cu măiestrie sarcina”⁶⁶.

Numărul celor uciși diferă de la o sursă la alta. Documentele militare române afirmă că prin ordinul Mareșalului Antonescu din 23 octombrie 1941 au fost executați de ostașii români 417 civili din oraș”⁶⁷. Izvoarele sovietice indică că au pierit 8.000 de civili. Istoricul american Alexander Dallin pretinde într-o lucrare dedicată problemei, că au fost uciși peste 8.000 de evrei. Autorul aduce în sprijinul afirmației sale faptul că autoritățile militare române de ocupație au ordonat organizarea unui recensământ general al populației, susținând că „ostașii români au executat civili sovietici care aveau carnet de membrii ai Partidului Comunist din Uniunea Sovietică, sau acte militare”⁶⁸. Un istoric evreu american apreciază în studiile sale că au fost omorâți drept represalii de armata română „nu mai puțin de 19.000 cetățeni de religie iudaică”⁶⁹. Generalul C. Pantazi arată în interogatoriul luat de A. Bunaciu că despre masacrul de la Odessa nu s-a discutat niciodată în guvern, dar precizează că generalul Ilie Șteflea, Șeful Marelui Stat Major i-a confirmat că au fost uciși ca represalii 18.500 oameni. Interlocutorul a subliniat că Mareșalul Antonescu nu se consulta cu membrii cabinetului. El se temea de faptul că Adolf Hitler îl va înlocui de la conducerea

---

Maria Ignat, (editor), *Stenogramele Consiliului de Miniștri. Guvernarea lui Ion Antonescu*, vol. V (octombrie 1941 – 1942), București 2001, p. 120, doc. 8

⁶⁴ Procesul Mareșalului Antonescu, Documente, vol. I, ediție de Marcel D. Ciucă, București 1995, p. 107

⁶⁵ Teodor Mavrodin (editor), *Mareșalul Averescu întemnițat la Moscova*, Pitești 1996, p. 206

⁶⁶ General Ion Gheorghe, *op. cit.*, p. 206

⁶⁷ A. M. R., FOND Divizia a X-a Infanterie, dosar 830, f. 487

⁶⁸ Al. Dallin, *Odessa 1941 – 1945. A case study of Soviet territory under Foreign Rule*, Santa Monica, California 1957, p. 76

⁶⁹ Raul Hilberg, (editor), *Documents of Destruction. Germany and Jewry 1933 – 1943*, Chicago, 1971, p. 78 – 79; Idem *Exterminarea evreilor din Europa*, vol. I, București 1997, p. 276

statului român cu șeful mișcării legionare⁷⁰. Generalul C. Pantazi afirmă în memoriile sale că la 1 și 2 decembrie 1942, întors dintr-o inspecție făcută unităților aflate în Crimeea a poposit în Odessa unde urma să controleze trupele aflate aici. Cu acest prilej, el a avut o întâlnire cu primarul Odessei, G. Pântea, care i-a vorbit de explozia de la comandamentul român în octombrie 1941, precizând: „Au fost omorâți 17.500 sau 18.500 de oameni și peste tot s-a spus că represiunea a fost ordonată de Mareșalul Antonescu.” În adevăr, ordinul a fost emis de conducătorul statului, iar sarcina organizării represiunii i s-a încredințat generalului N. Tătăranu care „a ordonat represiunea în litera ordinului fără nici o milă”⁷¹.

Familia generalului I. Glogojanu a cerut ca trupul neînsuflit al eroului descoperit în data de 23 octombrie 1941 să fie adus în țară și înmormântat cum se cuvine. Mareșalul Antonescu nu a fost de acord cu această propunere și a dispus ca el să fie înhumat alături de ofițerii și soldații căzuți la datorie. Radu Glogojanu s-a deplasat împreună cu tatăl său la Odessa și au participat la funeralii. În mormântarea celor uciși în urma groaznicului atentat a avut loc în ziua de 25 octombrie, ora 1200 pe un deal din apropierea Odessei cu vedere la mare, în fostul parc de distracții Taras Sevceca, numit apoi cimitirul „General Glogojanu” – „Nu s-a făcut distincție între soldații și ofițerii căzuți – afirma R. Glogojanu – toți s-au bucurat de aceleași onoruri”⁷².

Pe lângă uciderea unui număr important de locuitori din Odessa autorităților române li s-a reproșat că au trecut la deportarea evreilor aflați în ghetoul de aici. La 16 decembrie 1941, Mareșalul Ion Antonescu îi cerea guvernatorului Transnistriei, profesorul Gh. Alexianu în ședința Consiliului de Miniștri evacuarea evreilor din zonă de teama unei debarcări sovietice: „Pe jidanii din Odessa te rog să-i scoți imediat din oraș, pentru că din cauza rezistenței Sevastopolului ne putem aștepta chiar la o debarcare la Odessa.” Gh. Alexianu a declarat că are intenția „să trimit evreei de aici la Oceakov.” Mareșalul Antonescu a fost însă categoric refuzând să mai rămână evrei în marele port de la Marea Neagră cucerit de armata română: „Deci să-mi scoți jidanii din Odessa. Mie îmi este teamă să nu se producă o catastrofă din cauza acestor jidani, în cazul unei debarcări rusești la Odessa sau în regiunea învecinată”⁷³.

Oricare ar fi numărul celor uciși sau deportați, autoritățile militare române sunt răspunzătoare datorită pierderilor mari suferite de armata română, inclusiv după ocuparea Odessei. Nu trebuie să uităm faptul că unii locuitori ai orașului au avertizat comandamentul militar român, inclusiv pe generalul I. Glogojanu de pericolul care îl reprezenta instalarea sediului Diviziei 10 Infanterie în fosta clădire a N.K.V.D.-ului sovietic. O mare răspundere față de moartea celor aproximativ 70 de persoane o are sigur generalul Glogojanu întrucât nu a dat crezare informațiilor primite din mai multe surse care semnalau activități ascunse, dubioase în ultimele zile de retragere ale trupelor sovietice. Comandantului Diviziei 10 Infanterie nu i s-a părut suspect faptul că un sediu al poliției politice este lăsat aproape intact. El nu a înțeles că i s-a întins o

⁷⁰ Procesul Mareșalului Antonescu, Documente..., vol. III, p. 502 – 512, doc. 13

⁷¹ C. Pantazi, *op. cit.*, p. 146

⁷² Adina Maria Petrescu, *op. cit.*, p. 26

⁷³ M. d. Ciucă, Maria Ignat (editor), *op. cit.*, p. 462 – 463, doc. 22

cursă de către sovietici. S-a confirmat încă o dată că informațiile deținute de Marele Stat Major al Armatei române în legătură cu dotarea și profesionalismul trupelor roșii erau inexacte.

Nu trebuie să neglijăm nici lipsa de profesionalism a specialiștilor români și germani în deminări, care nu au reușit să depisteze nimic dubios în imobil. Nimeni nu a sesizat de ce în beciurile clădirii erau depozitate cantități mari de cărbuni, deși personalul, arhivele și celelalte materiale fuseseră deja evacuate. Sub acești cărbuni se găseau firele care au permis aruncarea în aer de la distanță a clădirii în momentul cel mai potrivit.

Dimensiunile mari ale represaliilor se explică prin situația specială de război. O mare parte a populației Odessei, în special evreiești a sprijinit inamicul.

Totuși, trebuie să subliniem, în final, că tragedia din 22 octombrie 1941 de la Odessa putea fi evitată cu sporit profesionalism calm și responsabil.

CONSTANTIN GAROFLID – REFORMATOR AL AGRICULTURII ROMÂNEȘTI

Valeriu NICOLESCU

CONSTANTIN AL GAROFLID¹, economist, agricultor și agronom, mare proprietar, (19 martie 1872 - 23 iulie 1942, București) este originar din satul Căndești, dar a copilărit la Pogoanele, unde s-au stabilit părinții și unde urmează cursurile primare. După ce își ia bacalaureatul la Ploiești (1890), studiază la Paris, unde a stat 6 ani, medicina, economia politică și științele sociale, dar apoi se specializează în agronomie. A făcut parte, cu Emil Racoviță, Dimitrie Voinov și Constantin Diamandi din cercul socialist al studenților români. În 1895 a luat parte la campania antiholerică din capitala Franței, fiind decorat de statul francez.

În anul 1896, după moartea tatălui său Alecu, revine în țară. În principal, aici s-a ocupat cu agricultura și viticultura, folosind metode moderne pentru acea vreme. Considerat unul din marii proprietari și agricultori din Câmpia Buzăului, apreciat ca *reformator al agriculturii românești*, în „Cuvânt înainte” la studiul său, tipărit în anul 1943², Nicolae Mareș, proprietar din Mizil și succesorul său la președinția Uniunii Sindicatelor Agricole, îl prezintă ca un om inteligent, de

o vastă cultură generală și unul din agricultorii de seamă din județul Buzău.

El a fost, cu siguranță, cel mai progresist agricultor al vremii sale, fiind preocupat de situația agricolă grea a țăranilor plugari. Bun cunoscător al problemelor agriculturii, s-a pronunțat pentru exproprierea latifundiilor, problemă tratată mai pe larg în broșurile *Părerii în chestiunea agrară*, și *Problema agrară și dezlegarea ei*, ultima publicată în anul 1907 și retipărită la Iași în 1917, dar și pentru păstrarea restului marilor proprietăți, ce puteau servi propășirii agriculturii. Studiul său din 1943 era răspunsul la chestionarul profesorului, Constantin Cornățeanu de la Institutul de

---

¹ Buzău-Râmnicu Sărat. *Oameni de ieri, oameni de azi*, vol.I, Editura Akpha MDN, Buzău, 1999, p. 259-261; vol. II, partea I, Editura Evenimentul Românesc, Buzău, 2001, p.115-119; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și Gu-vernanți*, 1866-1916, București, 1998, p. 174; Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, București, 1940, p. 341; „Vocea Buzăului”, IV, nr. 21/8 iulie 1928 (masă în onoarea fostului ministru al Domeniilor, C. Garoflid); „Graiul Vremii” din 16 mai 1929

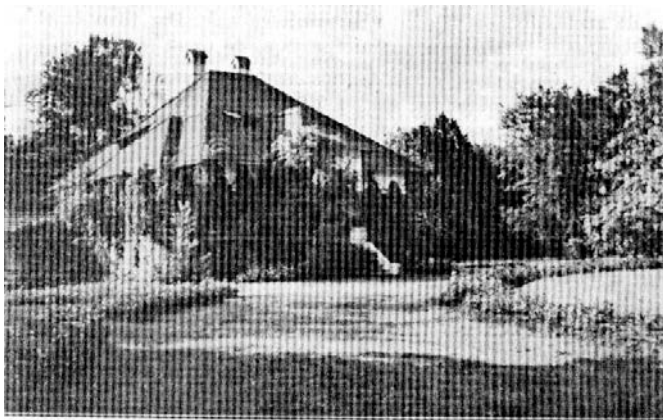
² C.Garoflide, *Agricultura veche*, Editura Cartea Românească, București,, 1943 (retipărire 2002 sub egida Editurii Anastasia-Ina Buzău)

Mousaios X, Buzău, 2005, p. 155-160

Cercetări Agronomice, care solicita informații cu privire la condițiile tehnice și economice ale agriculturii mari înainte de 1900. Constantin Garoflid descrie metode folosite în exploatarea agricole din județul Buzău, din 1896 până în 1921. Interesant și inedit este că autorul a amendat chestionarul cu observații de ordin social și *câteva amintiri personale*.

În 1901 s-a căsătorit cu Elena Leonida, originară din județul Putna, hotărând să se mute la București, unde cumpără o casă pe strada Prudenței (astăzi strada Diana). Aici va locui doar în lunile de iarnă, restul timpului, după ce nu a mai activat în viața politică, petrecându-l la proprietățile sale de la Buzău. Mobilizat în 1916, este numit Consilier Agricol cu atribuții specifice pentru întreg teritoriul ocupat, calitate în care s-a preocupat de însămânțări și de obținerea unor producții care să asigure hrana armatei și populației civile din Moldova.

A avut moșii în zona de câmp a Buzăului, *acolo unde începe Bărăganul, cu clima sa aspră și secetoasă*, la Smeeni și Țintești – *Moisica Banului* (1200 ha.), *Șopârliga-Smeeni* (1200 ha. și alte 2500 achiziționate în 1910) și *Ținteașca-Mușeteasca* (60 ha. ,cumpărată în 1904 de la moșnenii Lipieni). Moșia *Moisica* a fost proprietatea boierilor Filipești – Mihai Filipescu, mare Logofăt al Dreptății (ministru de Justiție n.n.) a ridicat în anul 1842 biserica satului, numele moșiei provenind de la boierul Moise Cândescu, proprietar al acesteia pe la 1650. Alecu Garoflide a cumpărat-o în 1885 de la Ion Pascu. În conformitate cu legea de reformă agrară din 1921, moșia *Moisica* a revenit în totalitate sătenilor. Amintim că pe aici trecea cândva unul din drumurile de poștă care tranzitau județul, cunoscut ca *drumul olacului*³.

Moșia *Șopârliga – Smeeni* sau *Curca* (după numele clucerului Radu, zis *Curcă*, unul din foștii proprietari) a fost cumpărată în anul 1896 de către tatăl său, iar restul, în 1910, de către el, de la familia Gună Vernescu. Aici a amenajat un parc și a construit un conac, a cărui piatră de temelie s-a pus în 1909. La Țintești, a plantat în 1910 mai multe pogoane de vie, deoarece a constatat că strugurii se coceau mai de-vreme cu două săptămâni decât cei din deal. Deoarece seceta din Bărăgan și compoziția solului era un impediment pentru cultivarea viței de vie, C. Garoflid a amenajat un sistem de irigații, via sa de la Țintești fiind prima din România care beneficia de o asemenea instalație. Tot în premieră, el a pus în funcțiune și o instalație de irigare prin ploaie artificială cu apă din subteran. Pentru aceasta a forat 4 sonde, apa de aici fiind

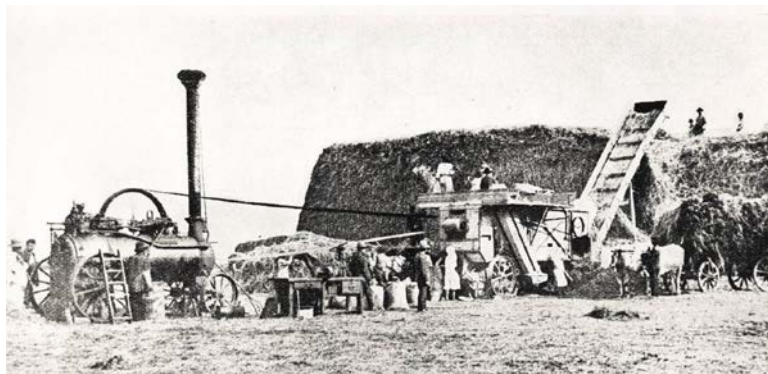
³ Olac – odinioară, curier, ștafetă, dar și „cal de poștă”.

pompată cu ajutorul unor pompe acționate de motoare. Sistemul și-a dovedit eficiența în 1935, când seceta din acel an a afectat serios culturile agricole. În schimb, pe moșia sa s-au obținut recolte bune de sfeclă, legume și struguri. De asemenea, a plantat și 9 ha. de pădure, Smeeniul fiind locul preferat unde își petrecea cea mai mare a timpului, când se afla în județul Buzău. După 1945, proprietățile sale de aici au devenit Ferma *Curca* a I.A.S. Verguleasa. Moșia *Ținteașca-Mușeteasca*, fostă proprietate a moșnenilor Lipieni, s-a mai chemat și *Măciuca*, după numele proprietarului care a cumpăra anterior de la moșneni, restul proprietății. Moșia *Bălaia*, pe care o avea în arendă, era a unchiului său, colonelul Nicolae Trestianu, zestre a bunicii sale materne, la căsătoria, în 1840, cu Costache Trestianu, proprietar al moșiei *Trestia*. Mai avea proprietăți la Valea Călugărească și Boțârlău-Putna, al cărui conac a fost ars de ruși (aliații noștri n.n.) în anul 1916.

Constantin Garoflide și-a exploatat moșiile după regulile agriculturii moderne de la acea dată. Pentru aceasta a îndemnat sătenii să îndesească arborii din sat, pentru a contracara asprimea vânturilor, iar personal a înconjurat satul și conacul cu o perdea de salcâmi, astfel că ferma de la Smeeni devenise *o oază în deșert*.

Salcâmi au început să fie plantați în a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe moșiile de la Casotta, Ținteași și Smeeni. Înlocuind pădurile de stejar, *mai întinse în trecut*, dar apoi defrișate masiv pentru a se mări suprafețele arabile. De asemenea, pe moșiile sale a plantat perdele de protecție, din arbori cu perioade diferite de înflorire. Din păcate, acestea au fost defrișate prin anii '60, cu efecte ecologice ulterioare dezastruoase.

A înființat loturi semincere pentru plante perene rare, pentru treierat a folosit batoze acționate cu locomobile, iar la Tăbărăști a organizat o crescătorie de porci, fiind adeptul selecționării raselor indigene de-oarece, pe baza unor

experimente proprii, a constatat că cele străine nu rezistau multă vreme la condițiile aspre din Bărăgan. A avut vaci din rasa *sura de stepă* și 200 de oi, iar în anul 1910 a adus ovine *pol-spance* de la crescătoria fraților Dumitru și Nicolae Secoleanu, mari agricultori din județul Ialomița, dar și oi *merinos* (au pierit în 3-4 ani), pentru ca în anul 1924 să înceapă selecția *țigăilor*.

La Țințești a avut *casă mare cu două etaje*, construită la începutul secolului al XIX-lea de către Dumitrache Hrisoscoleu-Buzoianu. Pe această moșie a făcut două foraje pentru irigarea culturilor (din apa subterană care curgea pe sub lunca Călmățuiului, care alimenta și bălțile de la Țințești, Tăbărăști și Bentu). Pentru arat folosea 100 boi și 16 pluguri „Eckert”, fiecare tras de câte șase boi. Mai deținea 25 semănători, 25 boroane, 3 garnituri de treier cu locomobilele respective și o *mașină* de bătut porumbul. După expropriere, conform legii de Reformă Agrară din 1921, din 3000 ha a rămas cu 500, 4 tractoare și 40 de boi. Pe moșiile sale existau și trei hanuri: la Bălaia - hanul Trestianu; la Smeenii – hanul Vernescu și un al treilea, la Sălcioara, toate trei situate pe așa zisul *drum al sării*, care lega ocele de sare din județul Prahova, cu schelele portuare de la Brăila și Galați, prin Mizil, peste Câmpia Buzăului (trecea și prin satul Florica..

Ca politician, a candidat din partea liberalilor, în alegerile din 29 iulie 1907 pentru consiliul comunal, dar apoi se înscrie în Partidul Conservator, fiind de mai multe ori deputat și senator. În perioada 8 februarie – 19 februarie 1918 a fost ministru al Agriculturii și Domeniilor în guvernul Marghiloman, fiind autorul proiectelor legilor de expropriere și împrumut (1918) din Vechiul Regat, Transilvania, Basarabia și Bucovina, cu rezolvarea problemelor specifice, agricole și sociale pentru fiecare din aceste regiuni, cât și a proiectului legii agrare din 1921. În primul guvern Averescu din 1918, a fost adoptat proiectul său legislativ – Legea arendării obligatorii – a unei suprafețe progresive din moșiile ce depășeau 100 ha., țăranilor organizați în obști de arendare. Tot el a fost inițiatorul legii de înființare a Institutului de cercetări Agronomice din România, legea pentru înființarea pășunilor comunale, legea pentru înființarea motoculturii (abrogată de guvernul liberal). A fost inițiatorul și sprijinitorul legii pentru dezvoltarea economiei naționale, a militat pentru în încurajarea viticulturii, fiind printre primii care a susținut politica de stabilizare monetară.

Este desemnat membru în Consiliul Superior al Agriculturii (8 martie 1918) fiind delegat și ca secretar general al Ministerului Agriculturii și Domeniilor. Ministru la același minister (4 iunie -23 octombrie 1918). Se apropie apoi de Alexandru Averescu și se încadrează în Partidul Poporului. A fost președinte al Comitetului Agrar (3 aprilie 1920 – 22 iulie 1921) și ministru la Ministerul Agriculturii (22 iulie - 16 decembrie 1921), devenit Ministerul Agriculturii și Domeniilor (30 martie 1926 - 3 iunie 1927). Părăsește Partidul Poporului (averescani) și, cu toate că la congresul de la Buzău, din 15 ianuarie 1928, fusese desemnat președintele organizației județene (în locul său a fost ales președinte, C. Bascovici fost senator), din martie 1929 înființează și conduce Liga Agrară, formațiune politică din partea căreia este desemnat deputat în 1930. La 12 mai 1929, în ședința de constituire a secției locale a partidului, a fost ales președinte de onoare, comitetul de direcție fiind format din: Constantin Iarca, președinte (în același timp și președintele Sindicatului Agricol și Viticol); Mihai Postelnicescu – proprietar (fost primar); Traian Nicu - profesor și inginer agronom; Toma Cristescu – proprietar; Gheorghe Bobeș – profesor; Mușat Bivolaru – avocat și Petre Don. Avea filiale în cele 3 plaiuri și 5 plăși ale județului. La 29 august 1929, scoate la Buzău primul număr al publicației „Liga Agrară”, care însă își încetează apariția chiar după primul număr.

A fost inițiator și președinte al Academiei de Agricultură (înființată în 1940), al Institutului de Cercetări Agronomice, președinte al Uniunii Sindicatelor Agricole și Viticole (din 1927), membru în Consiliul Superior Economic (6 iulie 1937) și în Consiliul Superior al Agriculturii (29 octombrie 1937), secretar al Camerelor Profesionale (1928).

În timpul regimului de autoritate monarhică (februarie 1938-septembrie 1940) a fost ales membru în Consiliul Superior Economic, reorganizat la 8 aprilie 1938, în Consiliul Superior Național al Frontului Renașterii Naționale (20 ianuarie 1939) și în Consiliul Permanent al Agriculturii (19 aprilie 1939). S-a retras din viața politică în anul 1932, demisionând din Cameră, la acea dată fiind deputat de Buzău⁴.

A publicat peste 30 de lucrări privind probleme ale agriculturii românești, între care *Noul proiect de lege pentru învoielile agricole* (1907), *Părerii în chestia agrară* (1907), *Problema agrară și dezlegarea ei* (1908 și 1913), *Chestiunea agrară în România* (1920), *Memoriul agricultorilor mari* (1920), *Însemnătatea factorului comercial în producția zootehnică* (1924), *Problema monetară și agricultura* (1924), *Un program agrar* (1924), *Impozitul pe moșteniri* (1926), *Agricultura veche* (1943) ș.a.

Dintre lucrările publicate, ultima, apărută postum, însumează gândirea și experiența sa de 25 de ani ca agricultor. Cunoscând din propria experiență și activitate problemele agriculturii românești a propus, în 1907, exproprierea latifundiilor, dar s-a declarat și apărătorul restului marilor proprietăți, *atât de necesară propășirii agriculturii*. Dacă extrapolăm, fărâmițarea proprietății după 1990 a creat mari greutăți micilor proprietară, existând voci care militează pentru ferme mari dotate cu inventarul agricol corespunzător, capabile să reziste cerințelor viitoarei integrări în marea familie europeană.

Chiar și numai o sumară trecere în revistă a lucrării sale din 1943, este concludentă pentru vasta problemă abordată, cu întrebări și răspunsuri pentru rezolvarea diverselor situații, în funcție de nenumărați factori. Primul capitol se referă la situația moșiilor, cu exemplificări pentru zona de stepă, cu păduri și plantațiile de salcâmi, dovedind necesitatea combaterii eroziunii solului determinată de vânturile din zonă, prin plantarea de perdele de protecție. Capitolul II, intitulat *Pământul* se referă la structura solului, umiditate și regimul pluviometric, la lucrările de irigații pe care le-a realizat pentru a asigura umiditatea necesară încolțirii și creșterii culturilor. Pentru o mai bună înțelegere a modului cum tratează problemele în discuție, Constantin Garoflid a socotit necesar să facă un istoric al moșiilor pe care le exploata ca proprietar sau ca arendaș, cu hotarele și evaluarea lor, dar și a moșiilor proprietatea Statului.

O descriere *cu mult sentiment poetic*, după cum aprecia Nicolae Mareș se referă la satele noi, movilele din regiune, mai ales cele de pe malul înalt al Călmățuiului, (unele dovedindu-se, în urma unor investigații arheologice păstrătoarele unor comori, așa cum opina C. Garoflid, dar comori istorice), drumuri, hanuri și *hoții de cai*, poștalionul. Capitolul V - *Organizarea tehnică a culturii mari* se referă la inventarul

⁴ „Vocea Buzăului”, VIII, nr. 8/20 februarie 1932.

agricol (pluguri țărănești, plugurile mari „Eckert”, semănători, mașini de treier, boroane, etc). Un subcapitol se referă la creșterea oilor, cu mențiune specială despre ciobani și *porneala oilor*, cu observații practice despre experiența de la ferma sa. Alte capitole descriu *ecaretele* adică construcțiile de pe moșiile sale – conace, magazine, saivane etc; organizarea muncilor agricole, învoielile agricole (cum se încheiau și cum se împărțeau terenurile), conducerea exploatațiilor agricole și munca câmpului.

Interesante sunt capitolele XI-XV cu un *punct de vedere social*, informații despre țăranii plugari, civilizația și sufletul acestora. Capitolul XVI se referă la mișcarea cooperatistă inițiată de Spiru Haret, menționând contribuția sa la înființarea, în 1910, a băncii populare din Smeeni, cu observații pertinente despre evoluția și transformarea acestora *dintr-o mișcare sănătoasă a micii burghezii sătești* în instituții de stat ai căror conducători au devenit funcționari publici, numiți pe criterii politice .

Capitol XVII, coroborat cu următoarele, până la XXVII se referă la tehnica agricolă cu date despre cultura cerealelor, executarea semănăturilor, secerat, treierat, depozitarea și comercializarea produselor agricole, contabilitatea și rentabilitatea exploatărilor agricole, dăunători, secetă și alte necazuri cu care se confruntau agricultorii etc. Alte capitole privesc cultura viței de vie, creșterea vitelor, *plugăria mare* (adică agricultura pe suprafețe întinse), arendășie, Târgul Drăgaica, despre îndrumătorii și progresul agriculturii, cu o tratare aparte a situației marilor agricultori și a organizațiilor profesionale ale agricultorilor începând cu Societatea de Agricultură a României existentă la 1835, Societatea Centrală Agricolă, înființată în 1889, Societatea Agrară a marilor proprietari, constituită în 1900 (a tipărit publicația „Agrarul”), condusă de Ștefan D. Greceanu, membru al unei familii cu o ramură buzoiană și râmniceană, despre Uniunea Sindicatelor Agricole, înființată potrivit legii din 22 martie 1912, despre Societatea Națională de Agricultură (1912) condusă de N. Filipescu, Gh. Lucasievici și apoi, până la decesul său, de către Constantin Garoflid.

În încheiere, autorul concluzionează: *Am încheiat povestea agriculturii care a fost. Poate am scăpat multe din vedere... Când mă uit înapoi, timpul agriculturii trecute mi se pare atât de îndepărtat, încât dacă nu ași vedea urmele lui, ași crede că nu a fost, atât de mult împrejurările agricole noi se deosebesc de cele vechi. De aceea mulțumesc d-lui prof. Cornățeanu care mi-a dat prilejul să trăiesc iarăși vreme când, îndrăgostit de plugărie, nu credeam să fie altă meserie mai frumoasă*

A colaborat la reviste de specialitate din țară și străinătate., fiind membru corespondent al Academiei de Agricultură din Praga. A fost exponentul curentului *agrarian*, de protejare și încurajare a producției agricole autohtone și încurajarea exportului de produse agricole. Pentru activitatea sa, este considerat un eminent economist și profund cunoscător al problemelor agriculturii românești.

BISERICA DIN ALBEȘTI (com SMEENI) – O POSIBILĂ CTITORIE A FAMILIEI SĂRĂȚEANU

Pr. dr. Paul Iulius Negoită

Familia Sărățeanu, una dintre vechile familii boierești din zona Buzăului¹ și-a legat numele, conform tradiției, de mai multe locașuri de cult: mănăstirea Pinul Mare, schitul „Sf. Nicolae al Mirelor Lichiei”, biserica din Valea Botei și biserica din Nenciuiești.

Alături de aceste așezăminte eclesiastice poate fi așezată și biserica din satul Albești, localitate ce aparține astăzi comunei Smeeni. Deși este o bisericuță obișnuită din mediul rural, biserica din Albești are obârșiile învăluite în mister. Tradiția locurilor păstrează o legendă conform căreia acest locaș de cult a fost ctitorit de Catinca Vernescu, care a fost cuprinsă de remușcări după ce a pus la cale uciderea soțului-Dumitru Vernescu.

Privită ca o biserică a răscumpărării, acest locaș de cult este considerat ctitoria legendarului personaj. Scrierea primei pisanii a locașului de cult, în anul 1958 are la bază tot tradiția locală, având următorul conținut „*Această sfântă biserică s-a zidit din temelie în anul 1853-1855 în timpul episcopului Filotei de către familia Vernescu*”².

---

¹ Arhivele Statului, fondul familiei Sărățeanu (nr. 827) – fond ce cuprinde atât acte originale cât și copii legalizate după actele ce s-au aflat în arhiva evacuată în Rusia. Documentele au fost deținute de Constantin Sărățeanu (1862-1935), regent alături de Patriarhul Miron Cristea și principele Nicolae; Octav-George Lecca, *Familiiile boierești române*, Edit. ”Minerva”, București 1899; Idem, *Genealogia a 100 de familii din Țara Românească și Moldova*, București, 1911, p. 82; Al. Gaiță, *Vechi familii ale Buzăului – Sărățenii*, în „Opinia”, an. VI (1997), nr. 1801/22 ian. 1997; C. C. Giurăscu, *Harta stolnicului Cantacuzino*, în „Revista istorică română”, 1943, p. 20; I.C. Filitti, *Catagrafia oficială de toți boierii Țării Românești la 1829*, București 1929, p. 23-26; Valeriu Nicolescu, Gheorghe Petcu, *Buzău – Râmnicul Sărat – oameni de ieri – oameni de azi*, Edit. Alpha MDN, Buzău, 1999, p. 24-35.

² Nu se cunoaște sursa de informare pe baza căreia autorul face această afirmație. Se cunoaște însă că anterior acestei date, biserica avea preot. În 1851, Episcopul Filotei al Buzăului a hirotonit pe „preotul Nicolae sin popa Ioan”, absolvent a două clase de seminar, pentru parohia Albești (Arh. Stat., Min. Instr., dos. 1918/851, apud. Ec. Gh. Ionescu, *Viața și activitatea lui Filotei Episcopul Buzăului (1850-1860)*, Tip. „Lupta” N. Stroilă, Buzău 1941, p.56). Anterior mai sunt cunoscute două nume de preoți de la Albești: Ioan sin Gheorghe, slujitor la Albești amintit la 1835 (apud I. Ionașcu, *Catagrafia preoților din Eparhia Buzăului în anul 1835*, în „Îngerul”, an X(1938), nr. 1-2, p.74, p. 68) și preotul Niță, amintit într-o însemnare de pe prima filă a unui *Liturghier* tipărit la Buzău: „Să se știe când a venit voluntir în Țara Românească la leat 1821; luna lui Mai 1. Aici s-au însemnat spre știință de când s-au făcut voluntir în țara noastră românească, pentru bătae cu turcii la Silistra drept Călărași – 1854 Martie 14-Preot Niță Sat Albești-1861”.

Mousaios X, Buzău, 2005, p. 161-168

Deși această pisanie face referire la anii 1853-1855, biserica din Albești se pare că este anterioară acestei datări. Această afirmație se bazează atât pe argumente de ordin logico-istoric cât și pe dovezi scrise.

Apelând la argumentele de ordin logico-istoric putem constata că un dintre primele griji ale unei comunități umane era ridicarea unui așezământ de cult mai mare sau mai modest în funcție de posibilitățile materiale și râvna locuitorilor. Este un lucru cert faptul că localitatea Albești poate fi datată cu mult înainte de jumătatea secolului XIX.

Pe la începutul secolului al XIX-lea, clucerul Dumitrache Sărățeanu, fiul vistierului Constantin Sărățeanu, era proprietarul moșiei Siliștea-Albești, situată pe lunca Călmățuiului. Pe această moșie se afla un sat de clăcași așezat, probabil, chiar pe malul Călmățuiului. În anul 1816, pe când era și vătaf al plaiului Pârscov, Dumitrache Sărățeanu cumpără moșia paharnicului Ștefan Catargiu, tatăl marelui om de stat Barbu Catargiu. După cumpărarea moșiei vecinului, în timpul domniei lui Ioan Caragea (1812-1818), clăcașii s-au strămutat pe actualul amplasament al satului, unde erau feriți de inundații și în același timp erau situați aproape de apă. Noua așezare s-a numit Albești sau Cacaletți, după numele pe care-l purta platoul pe care și-au întemeiat așezarea.

Strămutarea așezării a condus și la strămutarea locașului de cult sau la construirea unei noi biserici³. Construirea bisericii s-a realizat înainte de strămutarea în totalitate a clăcașilor, biserica devenind un motiv de atracție în plus, așa cum s-a întâmplat și în cazul altor localități din aceea zonă⁴. Existența unui locaș de cult anterior datei menționate de pisanie poate fi susținută și de existența unor însemnări de pe cărțile de cult.

Pe ultima filă a unui *Octoih*, tipărit în tipografia Râmnicului la anul 1811, s-a păstrat o mențiune, scrisă stângaci cu slove chirilice, în anul 1822, de un autor anonim, care amintea de Dumitrache Sărățeanu și de Albești⁵. Existența unei cărți de ritual în anul 1822 presupune existența locașului de cult anterior acestei date. De asemenea, faptul că este amintit numele lui Dumitrache Sărățeanu poate duce la presupunerea că biserica din Albești a fost ctitoria acestuia și tocmai de aceea a înzestrat-o cu cele necesare desfășurării cultului.

Pe o altă carte de slujbă și anume pe prima filă a unui *Penticostar*, tipărit la Blaj în anul 1810, a fost făcută o însemnare, mai clară decât prima: „*acest Penticostar este*

³ Nicolae Stoicescu scrie despre existența unei biserici din secolul XVIII, apoi dă ca perioadă de construire a actualei biserici anii 1855 – 1857 (*Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, 1 Țara Românească, Oltenia și Dobrogea*, Vol. I, Edit. Mitropolia Olteniei, Craiova, 1970, p.28).

⁴ Asemenea situații s-au mai întâlnit și în cazul altor așezări ale clăcașilor. A se vedea Paul Iulius Negoită, *Monografia bisericii Adormirea Maicii Domnului din Parohia Gherăseni*, Edit. Episcopiei Buzăului și Vrancei, Buzău, 2002.

⁵ Textul nu poate fi înțeles întru totul din cauza faptului că fila a avut colțul rupt. S-a păstrat totuși esențialul : „...lui clucer Dumitrache Sărățeanu ... la sat Albești, la această vreme în pr ... u sârter luna lui Ione în zile (...indescifabil...) 1822 liat ... i cine va citi va cinsti și va pomeni în vecii vecilor amin și să zică Dumnezeu să-i ierte păcatele celui ce a scris aici”.

al dumnealui cluceru Dumitrache de la Sărata, Jugăurs”⁶, aici la biserica noastră la satul Cacaleți și cine se va ispiti ca să-l fure să fie afurisit de cei trei sute optzeci sfinți părinți de la Niceheia. Și am scris eu, Negoia Dascălu și cine va citi, mă va pomeni și să zică Dumnezeu să-i ierte păcatele lui și ale părinților lui. 1825 mai 14”⁷.

Odată cu transferarea dreptului de proprietate asupra moșiei Albești către Ecaterina Vernescu, la 5 decembrie 1855⁸, aceasta a preluat și grija bisericii⁹. Grija deosebită a Ecaterinei (Caterinei) se poate vedea și din faptul că, odată cu renovarea din 1883¹⁰, biserica a fost mărită la intrare, astfel încât tinda s-a unit cu pronaosul, rămânând în mijlocul pronaosului cei doi pilaștri masivi, de care altădată fuseseră fixate ușile. Tot în această perioadă bisericii i s-a mai adăugat un pridvor. Locașul a fost pictat de D. Todorescu¹¹ în 1883, pictura fiind asemănătoare cu cea de la Valea Botei (com. Merei)¹².

Tot în această vreme au fost pictate și chipurile ctitorilor trăitori atunci, în partea de miazănoapte a pronaosului bisericii: Ecaterina Vernescu, doi fii ai săi,

⁶ Familia Sărățeanu era numită adesea în popor „înjugă urs” sau mai simplu „jugăurs”. Explicația s-ar găsi în faptul că pe la finele secolului al XVIII-lea, unul din membrii familiei, Dinu Sărățeanu, avea o constituție fizică herculeană și puteri fizice ca atare. Prin partea locului, singurul animal mai puternic este ursul, de aceea a intrat în popor expresia „voinic de se luptă cu ursul” sau „*ăla 'njugă ursu*”. Personajul amintit a primit aceleași epitete mai ale că, după tradiție, fiind polcovnic de județ și urmărind o ceată de tâlhari „*a prins numai el singur cu mâna lui*” cinci, ceea ce dovedește că era de o constituție puțin obișnuită. Poporul a creat și o legendă în jurul acestui personaj pitoresc, tot în legătură cu ursul. Conform acestei legende, Dinu Sărățeanu și-a trimis argații la pădure să scoată lemne pentru foc. După un timp se spune că a venit unul din argați și-i spune vistierului că un urs a sfâșiat un bou de la jug și nu mai au cu ce tracta carul cu lemne. Se povestește că vistierul, fiind foarte supărat, a prins ursul și la înjugat alături de boul stingher aducând astfel carul acasă spre uimirea tuturor.

⁷ Pe aceeași filă a *Penticostarului* amintit mai sus, au fost și două stihuri dintr-un psalm, iar mai jos o încercare de mențiune: „*acest sfânt și Dumnezeesc Penticostar ce se află întânsul slujba Învierii lui Hristos*”. Textul se repetă, însă caligrafia și culoarea cernelii ne dovedesc că este o încercare mult mai târzie.

⁸ Arh. Jud Bz., act nr. 8296/855.

⁹ S-a ocupat de biserică și după ce moșia a intrat în proprietatea fiului ei, Gheorghe Vernescu. Acesta a fost un cunoscutul om de stat (1830-1900), avocat și om politic, fost de mai multe ori ministru în timpul domniei lui Al. I. Cuza și sub Carol I.

¹⁰ Biserica construită de Dumitrache Sărățeanu a fost foarte afectată de cutremurul din 1977. A fost reparată și repictată de pictorul buzoian Octavian Teodorescu. Cu această ocazie a fost rescrisă pisană. Această pisanie avansează o altă dată pentru construcția bisericii: „*S-a zidit din temelie această Sfântă și de Dumnezeu păzită Biserică din Satul Albești în anul 1858 după Hristos, din bunăvoința și cu cheltuiala proprietăresei Tinka Vernescu*”. Cutremurul din anul 1977, martie 4 avariind-o grav a necesitat rezidirea cu contribuția benevolă a tuturor enoriașilor parohiei sub conducerea preotului pensionar Radu Ciurea, paroh al acestei parohii timp de 50 de ani. Definitivarea lucrărilor la Biserica și clopotniță s-au făcut sub conducerea preotului paroh Dinu C. Vasile. Lucrările de pictură s-au realizat în perioada august 1981-mai 1982”.

¹¹ Catapeteasma a fost pictată pentru prima dată de pictorul Gh. Nicoleanu.

¹² Cele două familii ctitoricești erau rude, iar renovările s-au făcut consecutiv. Biserica din Valea Botei (sau Valea Vistierului) a fost renovată în anul 1880, iar cea din Albești la 1883. Se pare că au fost pictate de același pictor.

Gheorghe¹³ și Costică, Constantin Vernescu, Gheorghe, fiul lui Gheorghe Vernescu, Dimitrie Vernescu¹⁴.

*

În concuzie, biserica de la Albești poate fi considerată o ctitorie directă a familiei Sărățeanu, fiind ctitorită de Dumitrache Sărățeanu¹⁵. Biserica a fost construită, probabil, între anii 1817 – 1822, posibil în anul 1820.

Tradiția conform căreia ar fi fost construită de Tinca Vernescu este infirmată de argumentele prezentate¹⁶. Deși contribuția Tincăi Vernescu la înfrumusețarea acestui locaș de cult este deosebit de importantă, primul ctitor al bisericii „Sf. Dimitrie” din satul Albești trebuie considerat Dumitrache Sărățeanu.

The Church in Albești Village (Smeeni Commune), a possible foundation of the Sărățeanu Family

Abstract

According to the local tradition, the church was built in the second half of the 19th century, by Catina Vernescu, Dumitrașcu Sărățeanu's daughter.

Some older evidence, recently discovered there, can lead to the conclusion that this holy settlement was built in 1820, by Dumitrașcu Sărățeanu himself.

The construction of the church, with its patron saint “St. Demetrios”, is connected with the removal of Albești village onto the present location, which clearly shows the implication of the Sărățeanu family in founding churches.

---

¹³ Cunoscut și sub numele de Gună Vernescu

¹⁴ Aceste tablouri a fost dezlipite din biserică în anii 1981-1982 și s-au pierdut. Trei dintre ele au fost găsite anul acesta.

¹⁵ Numele lui Dumitrache Sărățeanu este legat și de biserica Greci sau a Neguțătorilor din Buzău. Pe atunci Dumitrache Sărățeanu era președinte al magistratului orașului. „Poporarii” în frunte cu epitropia, i s-a adresat în anul 1848, cu rugămintea de a primi epitropia acestei biserici: *“noi, având cinste în dumneavoastră, vă rugăm și totodată vă poftim ca să binevoiți a primi această epitropie, ce prin a noastră rugăciune voim a vă însărcina, încredințați fiind de buna și sufleteasca dorință a dumneavoastră asupra acestui sfânt locaș”*.

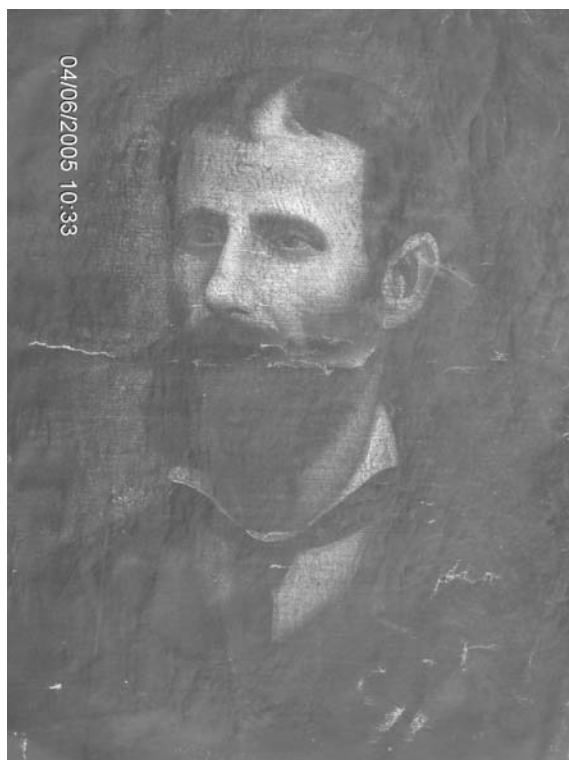
¹⁶ Un alt argument poate fi acela că biserica a fost pusă sub ocrotirea Sfântului Dimitrie, patronul spiritual al lui Dumitrache Sărățeanu. Acest argument poate crea confuzii, deoarece soțul Tincăi Vernescu purta de asemenea numele Dumitru.

Clopotnița bisericii din Albești

Catinca Vernescu, pictură pe pânză
ce a fost aplicată pe peretele
bisericii de la Albești

Dumitru Vernescu, portret

Biserica Sf. Dumitru din Albești 2005

Biserica din Albești, foto 1970

Candelă inscripționată
cu numele Catinca Vernescu

Pictură pe pânză ce s-a aflat în biserica din Albești, personaj neidentificat

Catinca Vernescu

NEFERICITUL DESTIN AL UNUI PRINȚ NEHOTĂRÂT – NICOLAE AL ROMÂNIEI. CĂSĂTORIA DE LA TOHANI CU IOANA DOLETTI

Alexandru Gaiță,
dr. Constantin I. Stan

Între sintagma peiorativă a cinicului boier din Breasta Doljului și portretele calde, dar de cele mai multe ori inexacte, false sau interesate ce țin de hagiografie, o realitate se strecoară, și astăzi, destul de anevoios, ca de altfel și destinul nefericitului prinț Nicolae. Familia noastră regală a avut în scurta-i, dar agitata și densa sa istorie numeroase pagini amare, dureroase și tragice cu rădăcini nu într-un blestem ce plana asupra-i, ca pentru unele înrudite cu ea, cât mai degrabă a unor subtile, dar atât de puternice intruziuni pe care strălucitul rege Carol I cât și marii noștri bărbați politici, ai ultimei părți a secolului al XIX-lea, le intuiseră, depistaseră și combătuseră prin prevederile statutului Casei Regale a României.

Deși se acceptă, în general, că dramele din sânul familiei noastre regale au debutat, efectiv, odată cu “restaurația” de la 1930 totuși ele își aveau începuturile în actul din Odessa perioadei 1918 când prințul de Coroană dezerta de pe câmpul de luptă dezonorându-și nu numai uniforma, regalii părinți, dar și țara ce și-l dorise, dar care de pe acum îi devenise indiferentă. Se va accentua indiferența odată cu preconizatele încercări din următoarea conflagrație mondială ce îi vor fi dezvăluite pe timpul confortabilului sejur parizian asigurat de unii interesați. Cinismul personajului s-a accentuat el devenind nu numai persecutorul unui prinț care a considerat, mai mereu și poate ireal, că sarcina domniei îl depășea, dar și călăul mamei.

Născut în anul 1903, Nicolae era cea de patra progenitură a prințului moștenitor Ferdinand, viitorul rege al României, și a principesei Maria, devenită regină după moartea regelui Carol I. Ea va fi aceea ce va consemna în memoriile sale că “la nașterea fiului nostru al doilea, Nicolae – al patrulea copil al nostru – părăsirăm prima noastră locuință din Sinaia << Foișorul>>, o casă încântătoare, ascunsă între brazii uriași, chiar sus în marginea pădurii (...).

Nicolae a avut ca naș pe țarul Nicolae al II-lea, al cărui nume i-a fost dat. Sosirea lui pe lume a fost primită cu bucurie de întreaga țară și de popor (...). Nicky fu îndată iubit de toată lumea, mari și mici. Avea anume însușiri, și se puteau adăuga și cusururile, menite să-l facă fermecător și lesne de iertat când păcătuia. Era cât se poate de nostim și de neascultător, parcă ar fi avut argint viu în vine, nu putea să se

astămpere nici o clipă, era totdeauna și mereu în mișcare. Cu toate că nu era nici cuminte, nici supus, avea un fel al lui prin care făcea pe toți să-i îndeplinească voia”¹.

O biografă a Reginei Maria, Hannah Pakula face următorul portret prințului Nicolae în cartea sa tradusă și în limba română: ”Spre deosebire de ceilalți copii ai Mariei, Principele Nicolae era destul de urât. Nasul mare și coroiat al familiei Hohenzollern stătea ciudat pe chipul său de copil, iar ochii lui albaștri îi aminteau mamei sale de o fiară sălbatică. Bolnăvicios, predispus la infecții respiratorii, era greu de tratat pentru că se ambala în <<furii oarbe>> împotriva doctorilor, lovindu-i cu picioarele și zbătându-se, încercând să se apere de noi dureri, în final trebuind să fie supus cu forța. Pentru a se evita aceste episoade nefericite, el a fost trimis din frigul geros al României la mătușa Sumdra, care din cauza sănătății precare își petrecea iernile la vila din Nisa a Ducesei de Coburg.

Un copil hiperactiv, Nicky era cel mai dificil dintre vlăstarele Principesei Moștenitoare (...). Era aproape imposibil de disciplinat, pentru că cei care erau însărcinați să o facă au căzut curând sub vraja lui”².

Prin botezarea noului copil de Țarul Rusiei se urmărea apropierea de acest mare imperiu, fapt care va crea reacții în rândurile germanofililor care strigau: “Și Basarabia? Ați uitat-o? Nu n-am uitat-o, dar timpul va rezolva totul”³.

În august 1916, România a intrat în luptă de partea Antantei. Carol s-a înrolat în armată comandând regimentul său de vânători. Prințul Nicolae care avea doar 13 ani a rămas cu familia. El notează în memoriile sale publicate postum următoarele: ”În 1916 a izbucnit războiul. Carol s-a înrolat în regimentul său de cavalerie “Regina Elisabeta” și s-a dus pe front.

Se pare că și-a făcut datoria în mod onorabil, dar n-am putut să înțeleg și nu cred că voi înțelege vreodată motivele pentru care a fost decorat de Regele Ferdinand cu ordinul “Mihai Viteazul” „clasa I”⁴.

După cum este cunoscut, armata română a fost înfrântă în campania din vara și toamna anului 1916. În București pătrund trupele germano-austro-ungare. Oltenia și Muntenia sunt ocupate de inamic. De aceea Guvernul, Parlamentul, principalele ministere publice, armata, Familia regală, inclusiv prințul Nicolae, s-au retras în Moldova, zonă rămasă neocupată. Iașul devine capitala provizorie a României. Martoră a dramaticelor evenimente, regina Maria înfățișează această deplasare care a durat două săptămâni astfel: ”Toată lumea e îngrozitor de tristă. Nu știu unde ne vom opri. Nimic nu e hotărât. Niciodată în viața mea n-am plecat așa în necunoscut. Tristă așteptare cu multe lacrimi. Trec din vagon în vagon încercând să-i mai înviorez pe cei mai disperați. Cumplite zile în adevăr!

¹ Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. II, ediție de Ioana Cracă, București, Editura Eminescu, 1991, p. 311.

² Hannah Pakula, *Ultima romantică. Viața Reginei Maria a României*, București, Editura Lider, 2003, p. 193.

³ Guy Gauthier, *Missy. Regina României*, București, Editura Humanitas, 2000, p. 105.

⁴ Prințul Nicolae de Hohenzollern, *În umbra coroanei României. Documente, amintiri și comentarii* editate de Gh. Buzatu în colaborare cu Stelea Cheptea și Sorin Pârvu, Iași, Editura “Moldova”, 1991, p. 41.

Pe la vremea prânzului am ajuns la Grajduri unde am rămas un răstimp, când Balif pleca la Iași să cerceteze o locuință(...).

Am petrecut aproape două săptămâni în tren. În sfârșit, după multă alergătură (Balif n.n.) o găsi în casa comandamentului militar. Mi-a fost pusă la dispoziție, dar nu era destul de încăpătoare ca să aiba loc și regele”⁵. El și-a stabilit cartierul la Zorleni în (județul Vaslui) unde se afla unul din Domeniile Coroanei.

Prințul Nicolae a participat la o serie de acțiuni caritabile împreună cu mama sa. Germanii și austro-ungarii au vehiculat numele său alături de altele, prințul Frederic Eibel (fiul împăratului Wilhelm al II-lea), arhiducele Max (fratele împăratului Austro-Ungariei) arhiducele Francisc, prințul Joachim, prințul Schonburg, ca posibili succesori ai regelui Ferdinand al României⁶.

Deși a obținut victorii strălucite în vara anului 1917, împotriva inamicului la Mărășești, Mărăști și Oituz România nu a putut să valorifice aceste succese datorită ieșirii Rusiei din război ca urmare a loviturii de stat bolșevice survenită la 25 octombrie/7 noiembrie 1917. Țara noastră a fost nevoită să semneze armistițiul cu Puterile Centrale în localitatea Focșani pe data de 26 noiembrie/9 decembrie 1917 și să înceapă negocierile de pace. La 24 aprilie/7mai 1918, România se vede nevoită să încheie tratatul de pace de la Bufta București cu Puterile Centrale.

În aceste condiții familia regală s-a retras pe parcursul verii la Bicz, în reședința de pe Domeniile Coroanei. Martor al evenimentelor Gheorghe T. Kirileanu, bibliotecar al casei regale consemna în memoriile sale la 18 septembrie 1918 următoarele: ”În vara anului 1918 Regele Ferdiand I și Regiana Maria și-au avut reședința la Bicz în casele Domeniului Coroanei. De aici au vizitat toate bisericile și satele împărțind ajutoare și mângâieri.”⁷

În anul 1917 prințul Nicolae și-a dat examenele pentru două sesiuni. Iată cum descrie el aceste momente: ”Îmi aduc aminte că munceam pe rupte cu pasiune, stimulat și de șansa de avea profesori distinși și plăcuți: Borcea, Pârvan. Valori ale geografiei, printre alții pe Iorga și Panaitescu pe care nu-l puteam suferi așa încât l-am rugat pe tata să îl schimbe și tata așa a făcut.

Vacanța de vară am petrecut-o la Maxut lângă Hârlău, cu Palizu-Micșunești și acolo am aflat câteva lucruri pe care nu le-am uitat. De la Maxut m-am dus la Bicz la celebrul castel pe care îl pomenesc toate cărțile americane. Era foarte frumos așezat chiar pe malurile râului Bistrița”⁸.

⁵ Maria, Regina României, *op. cit.*, vol. III, p. 169; C. I. Stan, *Regele Ferdinand “Intregitorul” (1914-1927)*, București, Editura Paideia, 2003, p. 76.

⁶ Iacon Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. II, *Ferdinand I*, București, ed. I, Editura Enciclopedică, 2001, p. 34.

⁷ G. T. Kirileanu, *Insemnări zilnice (1906-1960)*, ediție de Constantin Prangati, București, Editura Eminescu, 2004, p. 75.

⁸ Prințul Nicolae de Hohenzollern, *op. cit.*, p. 43.

Între timp, fratele lui Nicolae, Carol, a plecat de la regiment deplasându-se spre Odessa, împreună cu iubita sa Zizi Lambrino. El și-a anunțat familia în legătură cu intenția sa, dar Regele Ferdinand și Regina Maria s-au opus mariajului⁹.

Locotenentul Serdici a obținut de la Poliția orașului Roman, două pașapoarte pe numele fratelui și surorii sale, le falsifică punând pe ele fotografiile lui Carol și Zizi Lambrino. La 31 august/13 septembrie 1918, cei doi îndrăgostiți s-au căsătorit la Odessa, ceremonia religioasă fiind oficiată de un preot rus în biserica Pakrovska. De aici Carol a trimis o telegramă în care își informează părinții în legătură cu căsătoria, întrebându-i: “dacă trebuie să mă întorc în țară sau să rămân în străinătate” înclinând însă spre a doua variantă, pe care “o găsesc preferabilă până la clarificarea situației”¹⁰.

Telegrama a stârnit îngrijorare la curte. Regele Ferdinand l-a trimis la Odessa pe colonelul Ballif, omul său de încredere, pentru a-l convinge pe aventurierul prinț să renunțe la căsătorie. Trimisul monarhului român avea un ordin scris în care putea să folosească la nevoie forța. Șeful Statului a venit grabnic la Iași pentru a discuta cu miniștri și consilierii săi. În convorbirea purtată cu primul ministru Al. Marghiloman acesta din urmă s-a pronunțat ca prințul să fie decăzut din prerogativele sale, iar fratele său Nicolae proclamat moștenitor al tronului în locul său și supus unei educații severe¹¹. Ion I. C. Brătianu s-a împotrivit luării unei măsuri drastice împotriva lui Carol precizând că principele moștenitor nu era încă matur și trebuia să i se dea timp “să se coacă la minte.” În schimb generalul Alexandru Averescu, care îl avusese ca subaltern a prevăzut că principele nu avea nici o calitate pentru domnie și de aceea a propus proclamarea lui Nicolae ca moștenitor¹². În schimb Regele Ferdinand a fost mai îngăduitor deoarece în tinerețea sa fusese îndrăgostit de Elena Văcărescu fiind pe punctul de a se însura cu ea.

Colonelul Ballif și colonelul canadian Boyle l-au adus pe Carol în tren împreună cu Zizi Lambrino. Cei doi au fost despărțiți, călătorind de la graniță în compartimente separate. Când au ajuns la Iași pe 9/22 septembrie 1918, Carol a fost dus la Mănăstirea Horăștița, iar Zizi Lambrino a fost preluată de familie.

În aceste împrejurări căsătoria a fost anulată, prințului Carol i-a fost aplicată de Rege o pedeapsă cu închisoarea de 75 de zile care urma să fie executată la mănăstirea din zona Nemțului începând cu data de 9/22 septembrie 1918. Ordinul semnat de Regele Ferdinand preciza că inculpatul “a părăsit locul de comandă și a trecut frontiera fără învoire. Prin aceasta principele s-a făcut vinovat de încălcarea disciplinei militare”¹³. Situația lui Carol la mănăstire nu era deloc rea. Fratele său, prințul Nicolae scria în memoriile sale următoarele: ”În cele din urmă (prințul Carol n.n.) a

⁹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita A. N. I. C.), fond Casa Regală. Carol al II-lea, dosar 29/1918, f. 1; vezi și Pavel Quilan, *Regele Play-boy. Carol al II-lea de România*, București, Editura Humanitas, 2001, p. 59 și urm.

¹⁰ A.N.I.C., fond Casa Regală Ferdinand, dosar V, 187/1918, f. 1; Carol II, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. I (1904-1939), ediție de Marcel D. Ciucă și Narcis Dorin Ion, București, Editura Șansa, 1995, p. 26.

¹¹ Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. III, ediție de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1995, p. 176-277.

¹² L. A. Easterman, *King Carol, Hitler and Lupescu*, London, Victor Gallancz, 1942, p. 33-34.

¹³ A.N.I.C., fond Casa Regală. Carol Caraiman, dosar 3/1918, f. 2.

fost internat la mănăstirea Horaița în condiții nu tocmai vitrege. De fapt obișnuia să meargă acolo când se ducea la vânatoare. Deși a suportat 60 de zile de arest, a luat parte la procesiunea triumfală a întoarcerii în București la sfârșitul războiului”¹⁴.

În adevăr la 18 noiembrie/1 decembrie 1918, când avea numai 15 ani, prințul Nicolae revenea alături de tatăl său Regele Ferdinand, și mama sa Regina Maria, după doi ani de exil, la București. Martoră la aceste clipe solemne Sabina Cantacuzino, sora lui Ion I. C. Brătianu consemna în memoriile sale cu nespusă bucurie: ”La câteva zile în urmă întoarcerea triumfală a Regelui, Reginei și a lui Berthelot prin Piața Victoriei câteș trei radioși, prințul Carol cam întunecat, prințul Nicolae crescut acum și subțire, principesele ca într-un coș cu flori, atât de încărcată le era trăsura de buchete aruncate din public”¹⁵. La rândul ei Regina Maria descrie în memoriile sale primirea entuziastă făcută de populația Capitalei care: ”venise să binecuvânteze întoarcerea noastră, steagurile noastre și ale aliaților”. Suverana României consemna mai departe: ”Noi am pornit cei din urmă, Regele cu mine, Niky de o parte și generalul Berthelot de cealăaltă, după noi veneau generalii și toți adjuncții noștri, și astfel trecură-m cu toții solemn de-a lungul prea cunoscutei șosele Kiseleff, pe care erau înșirate numeroase trupe; întâi cele franceze și britanice, apoi ale noastre în frunte cu regimentul meu 4 Roșiori”¹⁶. Deși se afla în opoziție Al. Marghiloman a înfățișat cu obiectivitate sosirea familiei regale în București arătând: ”Ploaia încetează și întoarcerea Regelui are loc la un timp uscat și nu prea ursuz pentru anotimpul acesta. Familia regală a coborât din tren la Mogoșoaia și a trecut acolo în revistă trupele. Au trecut în trăsură la Daumont prințesele Elisabeta, Maria, Ileana urmate de două automobile ale Curții. La bună distanță apoi, muzicile militare, Regele având în stânga pe Regină, în dreapta pe generalul Berthelot, alături de regină principele Nicolae cu casca pe cap ca și regele și generalii”¹⁷. Prințul Nicolae a fost avansat în aceeași zi la gradul de sublocotenent. El a plecat însă în decembrie 1918 cu Nicolae Mișu, Alexandru Lepădatu, colonelul Tonescu adjutant regal, George Aslan, avocatul Rosenthal spre Giurgiu. De acolo cu un tren special, s-au deplasat la Constantinopol. Din capitala Imperiului otoman călătorii au înaintat spre Pireu, iar de aici prin canalul de Corinth au intrat în Marea Ionică. Ajunși în portul Taranto, potrivit lui Alexandru Lepădatu ei au luat trenul pentru Roma. Din capitala Italiei N. Mișu s-a deplasat către Londra prin Paris¹⁸. În Anglia, prințul Nicolae și-a continuat studiile și s-a înrolat în marina britanică.

Între timp în România lucrurile păreau ca reintră în normal. Prințul moștenitor Carol a întreprins o călătorie în jurul lumii, dar la încheierea sejurului el nu s-a întors în țară, ci a rămas în Elveția unde se afla principesa Elena, fiica regelui Constantin al Greciei. Cei doi s-au întâlnit aici prin grija Reginei Maria. Principesa Elena căreia apropiații îi spuneau Sitta, avea vârsta de 24 de ani și a acceptat căsătoria. Alaiul

¹⁴ Prințul Nicolae de Hohenzollern, *op. cit.*, p. 44.

¹⁵ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu*, vol. II, ediție de Elisabera Simion, București, Editura Eminescu, 1996, p. 200.

¹⁶ Maria regina României, *op. cit.*, vol. III, p. 491-492; vezi și C. I. Stan, *Revenirea familiei regale la București (18 noiembrie/1 decembrie 1918)*, în ”Acta Musei Napocensis”, vol. 35-36, II/istorie, 1998-1999, p. 130.

¹⁷ Al. Marghiloman, *op cit.*, vol. III, p. 231.

¹⁸ Al. Lapedatu, *Amintiri*, ediție de Ioan Opreș, Cluj Napoca, Editura Alabastră, 1998, p. 163-164.

princiar românesc a plecat din Constanța în data de 9 martie 1921 fiind imbarcat pe vasul românesc “Regele Carol”. Acesta a sosit în portul Pireu și din vas au coborât Regina Maria, principele George al Greciei, principesa Elisabeta, principele Nicolae, principesa Marioara, principesa Ileana. Aici oaspeții au fost întâmpinați de Regele Constantin, Regina Monica, principele Carol al României. A urmat o recepție pe debarcaderul din Pireu, după care persoanele oficiale s-au deplasat cu trenul electric la Atena unde a avut loc un dîneu de gală. A doua zi, pe 10 martie s-a oficiat căsătoria între Carol și principesa Elena, în palatul regal. Ceremonia religioasă s-a desfășurat în catedrala mitropolitană din Atena. La miezul nopții Carol și Elena au plecat la Tatoi. S-au deplasat spre țară și au mers la Palatul Cotroceni din București. În ziua de 25 octombrie 1921, principesa Elena l-a născut pe Mihai, viitorul rege al României¹⁹.

Relațiile dintre Carol și Elena nu erau dintre cele mai bune ele deteriorându-se destul de rapid. Motivul principal l-a constituit viața aventuroasă a principelui moștenitor. El a cunoscut-o pe Elena Lupescu probabil la un dîneu la palatul Totescu, fiindu-i prezentată de prietenul său Tăutu. Prințul Nicolae afirmă în memoriile sale că Elena Lupescu era fiica unui negustor evreu de vechituri pe nume Wolf și a unei tinere evreice din Viena, care trecuse la catolicism. Cu toate că a studiat în Capitală la Pitar Moș, viitoarea metresă a lui Carol avea “o spoială de educație pe care a schimbat-o pe cultura oferită de stradă. Totuși a rămas vulgară, fără scrupule, vicleană, ambițioasă când era vorba să-și atingă scopul”²⁰. Ea fusese căsătorită cu un ofițer pe nume Tâmpeanu de care divorțase preferând o viață ușoară.

Aventurile galante ale prințului moștenitor Carol deveniseră de notorietate publică. De aceea la sugestia lui Ion I. C. Brătianu, regele Ferdinand l-a trimis la funerariile reginei engleze Alexandra care au avut loc în 25 noiembrie 1925. Din Londra Carol a plecat spre Paris unde s-a întâlnit cu Elena Lupescu²¹. Se pare că prințul moștenitor nu a fost primit cu entuziasm în capitala britanică. Prințul Nicolae pretinde în memoriile sale că: “Totuși Curtea de la Londra l-a primit cu răceală, căci reputația îi umbrise misiunea, iar regele George al V-lea avea un fel al său sever de a aprecia lucrurile”²². Carol trebuia să se întoarcă în țară cu sora sa Principesa Ileana, care studia la “Heathfield School Ascot”, aceasta urmând să-și petreacă sărbătorile acasă.

Din Paris, Carol a plecat împreună cu Elena Lupescu în Italia ajungând la Veneția, de unde a trimis o scrisoare prin care anunța familia că dorește să renunțe la tron. Pentru a rezolva problema Regele Ferdinand l-a trimis în Italia pe Constantin Hiot, ministrul Casei Regale, deși Nicolae Iorga și Constantin Argetoianu s-au angajat să medieze o împăcare între tată și fiu²³.

¹⁹ I. Scurtu, *Criza dinastică din România 1926-1930*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 24.

²⁰ Prințul Nicolae de Hohenzollern, *op. cit.*, p. 49.

²¹ Elena Lupescu pretinde în memoriile sale că întâlnirea a fost întâmplătoare (*Memoriile doamnei Elena Lupescu*, București, Tip. Reforma Socială, 1928, p. 16).

²² Prințul Nicolae de Hohenzollern, *op. cit.*, p. 51.

²³ A.N.I.C., fond Casa Regală. Regele Ferdinand, dosar V 745/1925, f. 1-2 : Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918-1940)*, vol. I 1918-1937, ediție de S. Neagoe, București, Editura Humanitas, 1993, p. 111.

C. Hiott era autorizat să supună spre aprobare o formulă juridică de renunțare la tron. După numeroase și ample discuții Carol a semnat oficial o declarație de renunțare la prerogativele de prinț moștenitor. El renunță totodată la drepturile ce i s-ar cuveni prin legile țării asupra fiului său și averii acestuia. Carol se angaja ca în răstimp de 10 ani “să nu mă întorc în țară, iar după expirarea acestui termen, să nu mă întorc fără autorizația suveranului”²⁴.

La 30 decembrie 1925, C. Hiott a ajuns în țară și imediat, regele Ferdinand a convocat Consiliul de Coroană care a hotărât la cererea suveranului acceptarea renunțării la tron a principelui moștenitor. Deși unii reprezentanți ai opoziției: Iuliu Maniu, Ion Mihalache și mai ales Nicolae Iorga au cerut o nouă intervenție pe lângă principele hoinar, vorbitorii s-au raliat deciziei monarhiei. La finele Consiliului s-a hotărât convocarea “Reprezentanței Naționale” adică a celor două Corpuri Legiuitoare pentru ziua de 4 ianuarie 1926²⁵.

Reprezentanța Națională care și-a deschis lucrările în dimineața zilei de 4 ianuarie 1926 a confirmat deciziile luate de Consiliul de Coroană. Cu o zi înainte se formase deja regența alcătuită din Patriarhul Miron Cristea, Gheorghe Buzdugan, președintele Înaltei Curți de Casație și Justiție, precum și prințul Nicolae. Primii doi erau apropiați ai premierului Ion I. C. Brătianu. Regina Maria nu a fost inclusă în Regență, primind astfel o puternică lovitură²⁶. Carol devenea un simplu cetățean primind numele de Carol Caraiman.

Întors în țară prințul Nicolae a obținut gradul de căpitan. El era îngrijorat de starea sănătății tatălui său Ferdinand deoarece acesta suferea de cancer la colon. La 20 iulie 1927 s-a anunțat oficial moartea suveranului României. Prințul Nicolae pretinde în memoriile sale că Regele Ferdinand a murit în 18 iulie 1927, chiar dimineața. “În ziua următoare am plecat la București unde Regența depunea jurământul pentru Mihai”²⁷.

Regența și-a intrat în atribuții imediat. Mihai I a fost proclamat Rege al României. Ion I. C. Brătianu s-a grăbit pentru a evita o discuție a actului de la 4 ianuarie 1926. La ora 16,30 ofițerii și trupa au depus alături de funcționarii publici jurământul de credință față de M.S. Regele Mihai I. Teama guvernului era justificată deoarece persista zvonul existenței unei tentative de revenire a prințului Carol în țară. Acesta din urmă nu a participat la funeraliile tatălui său, dar a trimis o coroană de trandafiri.

Guvernării au grăbit înhumarea Regelui Ferdinand în biserica mănăstirii Curtea de Argeș pe 23 iulie 1927. Comentând evenimentul N. Iorga consemna lapidar, dar convingător că regele Ferdinand a fost îngropat “cu pompă vană și rece”²⁸.

²⁴ A.N.I.C., fond Casa Regală. Pricipele Carol, dosart 2/1925, f. 143.

²⁵ C. I. Stan, *Actul de la 4 ianuarie 1926. Începutul “crizei dinastice” în România*, în “Colocviul Cotrocenii în istorie”, ediția a III-a, București, 1995, p. 96.

²⁶ Joachim von Kurenberg, *Carol II und Madame Lupescu*, Bonn, Atheneum Verlag, 1952, p. 88-89; vezi și Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 125.

²⁷ Prințul Nicolae de Hohenzollern, *op. cit.*, p. 57.

²⁸ C. I. Stan, *Relațiile lui Nicolae Iorga cu monarhia (1926-1927)*, în “Revista istorică”, tom. X, nr. 3-4, 1999, p. 384.

Codițiile interne deveneau însă tot mai nefavorabile liberalilor, în special după moartea neașteptată a liderului lor necontestat Ion I. C. Brătianu, produsă la 24 noiembrie 1927, ora 6,45 dimineața în urma "unei angine streptococice"²⁹. Evenimentul l-a surprins pe prințul Nicolae, care nota în memoriile sale cu vădită consternare: "Nici n-am apucat bine să intru în camera Regenței că mi-a fost dat să aud de moartea lui Brătianu survenită la 6,45. O grea pierdere"³⁰.

Moartea lui Ion I. C. Brătianu a lăsat un mare gol în viața politică românească, dar mai ales în P.N.L. Deși defunctul șef liberal pregătea pentru șefia partidului pe I. Gh. Duca, conducerea acestei formațiuni politice l-a desemnat ca succesor pe fratele său Vintilă Brătianu. Comitetul Executiv a avut în vedere bogata experiență politică a noului lider, capacitatea sa de muncă deosebită, gradul ridicat de cultură, corectitudinea și verticalitatea lui. Totuși V. Brătianu avea o serie de defecte: uneori era lipsit de tact și diplomatie. Noul președinte al P.N.L. se ocupa mai mult cu problemele economice și financiare neglijând aspectele politice. Nu se ridica la nivelul fratelui său în umbra căruia și-a desfășurat activitatea³¹. Relevând acest lucru, un contemporan al evenimentelor scria, plastic, peste un deceniu că "nu era plămădit din aluatul din cer se dospesc cârmuitorii de țări și de noroade"³². Prințul Nicolae a stabilit relații cordiale cu noul lider liberal, fapt consemnat în memoriile sale unde arată: "Cu succesorul (lui Ion I. C. Brătianu n.n.), Vintilă Brătianu mă aflam în relații destul de bune, oricum mult mai bune decât Regența"³³.

Profitând de criza prin care trecea partidul liberal, Iuliu Maniu, președintele Partidului Național Țărănesc, format la 20 octombrie 1926, prin unirea Partidului Național cu Partidul Țărănesc a trecut la o campanie furibundă împotriva cabinetului liberal. Național-țărăniștii au organizat în 6 mai 1928 la Alba Iulia o mare adunare populară cu scopul venirii la putere. Aici urma să sosească și Carol³⁴. Comentând atitudinea P.N.Ț. patriarhul Elie Miron Cristea, la vremea respectivă membru al Regenței afirma în memoriile sale următoarele: "Văzând că noi nu demitem pe Vintilă, căci tratativele împrumutului mare erau în toiul lor ei (național-țărăniștii n.n.) își pierd răbdarea, îi strâng nevoile, vor să-l aducă pe Carol la adunarea de la Alba Iulia în 1928 (...) Țăranii erau sugestați de ideea: la Alba Iulia are să se întâmple un lucru mare"³⁵.

Guvernul a luat măsuri severe astfel încât venirea fostului prinț moștenitor nu a mai avut loc. Mai mult el a fost nevoit să plece din Londra, unde era sprijinit de un om de afaceri, Barbu Ionescu, deplasându-se în Belgia³⁶. Comentând evenimentul prințul Nicolae scria în jurnalul său: "În 6 mai 1928, ne-a ajuns la urechi că se pregătea o

²⁹ "Universul", XLV, nr. 278, din 26 noiembrie 1927.

³⁰ Prințul Nicolae de Hohenzollern, *op. cit.*, p. 57.

³¹ C. I. Stan, *Studiu de caz: moartea lui Ion I. C. Brătianu*, în "Studii și articole de istorie", LXV/2001, p. 178.

³² Marin Theodorian Carada, *Efemeridele. Însemnări, amintiri 1908 – 1928*, Roman, 1937, p. 139.

³³ Prințul Nicolae de Hohenzollern, *op. cit.*, p. 57.

³⁴ A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar 6/1928, f. 1-4.

³⁵ Elie Miron Cristea, *Note ascunse. Însemnări personale*, ediție de Maria și Panfil Bîlțiu, Cluj – Napoca, Editura Dacia, 1999, p. 124.

³⁶ ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale. Informații, dosar 44, f. 41.

lovitură de stat de către Carol care intenționa să revină în țară. Totul fusese organizat de lordul Rothermere magnatul care făcuse atâta vâlvă cu cedarea Transilvaniei ungurilor. De finanțare se ocupa Barbu Ionescu. Ideea era ca o proclamație semnată de Carol să fie împrăștiată din aer deasupra orașului Alba-Iulia cu ocazia Partidului Țărănesc (P.N.Ț. n.n.), iar un al doilea avion să aterizeze în mijlocul mulțimii care, se presupunea, va fi deja în acel moment destul de înfierbântată (...). Cele două avioane nu au putut decola”³⁷.

Adunare de la Alba-Iulia din 6 mai 1928, cea mai mare manifestație publică organizată de un partid politic din România interbelică a dezvăluit popularitatea considerabilă a P.N.Ț. care nu fusese la conducerea țării, deci nu se uzase, constituia o speranță pentru diverse categorii sociale, în special cele mici și mijlocii. Totodată ea a grăbit venirea la putere a național-țărăniștilor. La 3 noiembrie 1928 guvernul prezidat de Vintilă Brătianu a demisionat. După încercările tardive ale lui Nicolae Titulescu de a forma un cabinet de uniune națională s-a format un guvern prezidat de Iuliu Maniu³⁸. Analizând preluarea puterii de către P.N.Ț. Elie Miron Cristea consemnează destul de critic următoarele :”Am primit demisia lui Vintilă. A venit guvernul național-țărănist cu Maniu. Eu cunoșteam că ardelenii sunt teoreticieni puțin capabili de guvernare practică, dar erau câțiva țărăniști capabili de guvernare practică. Țara s-a bucurat că a scăpat de liberali”³⁹.

Președintele P.N.Ț. a urmărit să subordoneze Regența mai ales după moartea lui Gh. Buzdugan și alegerea de către Parlament a lui Constantin Sărățeanu, membru al acestei instituții. Noul regent, potrivit lui Miron Cristea, era foarte apropiat de conducerea P.N.Ț. fiind cumnat cu ministrul de finanțe Mihai Popovici și rudă mai îndepărtată cu Al. Vaida, ministrul de interne. De aceea el “era la dispoziția guvernului”⁴⁰. Contemporan al evenimentelor, N. Iorga, afirma, într-o lucrare publicată după 1930, că “În sfârșit ceea ce era hotărâtor, prințul Nicolae din sinceră afecțiune față de fratele mai mare, pe care din copilărie era deprins a-l admira, și din dezgust pentru un rost politic pe care nu-l dorise și care nu convenea dispozițiilor sale, aștepta cu nerăbdare momentul doritei sale despovărări. Era sigur că pretendentul (Carol n.n.) nu va întâmpina rezistență de la noul coleg fără prestigiu și nici de la Patriarh, care de curând spusese franc unui vizitator: “Țara nu merge pentru că n-are cap, prințul își fumează țigările, Sărățeanu cercetează cărțile, eu, un preot, nu pot decât să încerc o împăcare”⁴¹. Înaltul ierarh al Bisericii Ortodoxe Române afirma, de altfel în memoriile sale că “Prințul Nicolae era, pe de altă parte plictisit de Regență. El în câteva rânduri voia să se retragă. Adjutantul lui colonelul Manolescu a venit la mine acasă cam pe la Crăciun 1929, mi-a destăinuit toate tainele vieții lui. Trăiește cu

³⁷ Prințul Nicolae de Hohenzollern, *op. cit.*, p. 57-58.

³⁸ A.N.I.C., fond Casa Regală. Regența Mihai, dosar 7/1928, f. 10; C. I. Stan, *Adunarea de Alba Iulia a Partidului Național Țărănesc din 6 mai 1928*, în “Apulum”, XXI, 1983, p. 365.

³⁹ Elie Miron Cristea, *op. cit.*, p. 122.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ N. Iorga, *România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istoria unei lupte pentru un ideal moral și național*, ediție de Valeriu și Sanda Râpeanu, București, Editura Pro, 1999, p. 376.

văduva (?) Săveanu. Toată noaptea e la ea. I-a luat aproape de Cotroceni o locuință izolată unde se întâlnesc”⁴².

În aceste condiții, atât “carliștii” din interior, dar mai ales cei din exterior pregăteau revenirea fostului prinț în țară. Pe data de 3 iunie 1930, Carol însoțit de Puiu Dumitrescu și Nicolae Gatoski au plecat din Paris îndreptându-se spre Munchen, ajungând aici la 5 iunie. Victor Precup a sosit la București unde se întâlnește pe 4 iunie cu Iuliu Maniu informându-l în legătură cu planul prințului. La rândul său, șeful guvernului, l-a informat în seara zilei de 5 iunie pe principele Nicolae în legătură cu intențiile fratelui mai mare. Maniu l-a rugat pe interlocutorul său să accepte găzduire lui Carol la președinția Consiliului de Miniștri unde exista o locuință potrivită rangului său.

În dimineața zilei de 6 iunie 1930 Carol a expediat o telegramă cifrată prietenilor din România afirmând codificat: ”Sosesc cu întreaga familie. Gică”⁴³.

I. Maniu era informat în legătură cu ora sosirii lui Carol și de aceea a delegat pe ministrul de interne Al. Vaida-Voevod și prefectul poliției capitalei, generalul Eraclie Nicoleanu, pentru a-l întâmpina pe aventurierul prinț la aeroportul Băneasa. Cei doi demnitari au părăsit aeroportul deoarece printre pasageri nu era cel așteptat. Carol nu a reușit să sosească la timp deoarece avionul său s-a defectat și s-a văzut nevoit să facă o escală. După câteva ore a ajuns totuși pe aeroportul Băneasa. Carol a coborât din avion având fața acoperită cu o eșarfă neagră.

Prințul Nicolae a fost surprins de sosirea lui Carol. El notează în memoriile sale că prințul nu dorea să aterizeze la Băneasa, ci la Cotroceni. “A fost întâmpinat de regimentul 2 de cavalerie “Regina Elisabeta”, și regimentul 6 de infanterie “Mihai Viteazul”. Tocmai îmi luam masa, când am auzit destul de surprins muzica și pe militari; am ieșit pe terasă și m-a trezit față în față cu Carol, care m-a sărutat precum Iuda pe Cristos.

Odată cu sosirea lui Carol, Sărățeanu a demisionat, Miron Cristea a început să piardă teren, Gheorghe Brătianu s-a repezit cât mai repede cu putință să-și pună serviciile în slujba lui Carol, cu condiția ca Lupeasca să rămână acolo unde este. Au venit și Iunian și alții și cam pe la 4 după amiază a sosit și Maniu în persoană”⁴⁴.

Maniu dorea ca principele Carol să intre în Regență în locul lui Constantin Sărățeanu, care demisionase, sau al prințului Nicolae. Evidențiind acest lucru, renumitul ziarist și analist politic Pamfil Șeicaru avea să consemneze într-o lucrare memorialistică publicată în exil următoarele: ”I. Maniu a căutat o formulă tranzacțională menită să-l scutească de a lua o atitudine de hotărâtă apărare a ordinii constituționale, a oferit prințului Carol un loc în Regență, prințul Nicolae arătându-se dispus să cedeze în favoarea fratelui. În această propunere – prințul Carol regent – apare, nemărturisită dorința lui I. Maniu de a avea în Regență un adversar implacabil al Partidului Liberal precum și al Reginei Maria, căreia îi purta o veche și tenace

⁴² Elie Miron Cristea, *op. cit.*, p. 129.

⁴³ “Adevărul”, an 43, nr. 14247, din 8 iunie 1930.

⁴⁴ Prințul Nicolae de Hohenzollern, *op. cit.*, p. 63.

ostilitate”⁴⁵. De altfel, potrivit lui Miron Cristea, șeful P.N.Ț. a avut o discuție cu viitorul rege pe data de 7 iunie 1930 la Palatul Cotroceni: “Și Maniu era de părere cum s-au înțeles astă noapte la 4 <<Carol să intre în Regență>>. Pe asta au dat mâna. S-au despărțit. Dar Carol s-a schimbat până dimineața. El voia să fie proclamat rege. Maniu se prevalase ca și mine de <<Am jurat credință fiului Mihai>> Îl voia regent”⁴⁶. Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române și-a prezentat demisia din Regență în ziua de 7 iunie 1930 motivând-o astfel: “Considerând că proiectul de lege ce mi s-a prezentat de noul guvern Mironescu, pentru anularea actelor de 4 ianuarie 1926 ating situația regală a regelui Mihai, căruia i-am jurat credință, eu mă simt îndatorat prin aceasta a mă demite din demnitatea de membru al Înaltei Regențe”⁴⁷.

Șeful P.N.Ț. dorea să influențeze pe regenți. Acțiunea nu a reușit deoarece Carol venise să preia conducerea țării. Fostul prinț moștenitor a invitat la Cotroceni numeroși oameni politici profitând de faptul că liberalii și național-țărăniștii nu se înțelegeau în ceea ce privește problema carlistă. Au venit: Ion Mihalache, Grigore Iunian, generalul Al. Averescu, Octavian Goga, Gheorghe Brătianu, etc.

Manevra lui I. Maniu nu a reușit. El și-a dat seama că majoritatea miniștrilor era în favoarea “Restaurației” de aceea și-a prezentat demisia. Imediat s-a format în iunie 1930 un guvern prezidat de G. G. Mironescu.

La 8 iunie 1930 Parlamentul s-a întrunit și a anulat actul de la 4 ianuarie 1926. Cele două corpuri legislative reunite au aprobat în acest sens un proiect de lege prin care Carol devine Rege al României, iar Mihai “Mare Voievod de Alba-Iulia”⁴⁸.

Prințul Nicolae a primit cu satisfacție “Restaurația”. El a mărturisit acest lucru într-o discuție avută cu Argetoianu, în acele zile tensionate. Acesta din urmă avea să înfățișeze în memoriile sale modul cum s-a desfășurat discuția cu fratele lui Carol: “Acesta a precizat că de 6 luni se gândește la soluția amintită și se hotărăște să o sprijine cu toate mijloacele de care dispunea ca prinț și ca Regent. Nicolae de Hohenzollern a afirmat în continuare că are planuri mari de îndeplinit cu fratele său vorbind de “o eră nouă în viața politică a României.” În tot cursul conversației prințul zicea că vom face, vom reface, vom drege, vom arăta în doi peri”⁴⁹. La rândul său Victor Slăvescu arată în însemnările sale că “prințul Nicolae este beat de fericire că a scăpat de sarcina răspunderii. Deabia așteaptă să plece la Viena la amanta lui”⁵⁰.

La început relațiile dintre cei doi frați erau cordiale însă spiritul autoritar al lui Carol și-a spus iar cuvântul. Barbu Știrbei, amantul Reginei Maria a fost trimis în exil.

⁴⁵ Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor național, țărănist și național-țărănist*, ed. II-a îngrijită de Victor Frunză, București, Editura V. Frunză, 2000, p. 326.

⁴⁶ Elie Miron Cristea, *op. cit.*, p. 127.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 117.

⁴⁸ I. Scurtu, Gh. Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, Editura Paideia, 1999, p. 214.

⁴⁹ C. Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. IX, partea a VIII a (1930-1931), ediție de S. Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1997, p. 36-37.

⁵⁰ Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, vol. I, ediție de Georgeta Penelea Filitti, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 52.

Comentând evenimentul prințul Nicolae nota în memoriile sale că “acesta a fost un act stupid și răzbunător ce avea să învenineze și mai mult lucrurile”⁵¹.

Prințul Nicolae avea, acum, mai mult timp pentru viața sa privată. El o cunoscuse la Automobil Club pe la începutul Regenței pe Ioana Săveanu soția fiului cunoscutului om politic Nicolae N. Săveanu, deputat, senator și ministru în guvernele conduse de Ion I. C. Brătianu. Făcând portretul doamnei Săveanu, C. Argetoianu preciza în memoriile sale: ”D-na Doleti nu avea nimic italian, era fiica unui Dumitrescu, zis Tohani, după un sat din județul Buzău unde se născuse și unde avea o proprietate. De o frumusețe discutabilă, dar înzestrată cu toate atracțiile viciului, deșteaptă și șireată, primise în mrejele sale pe tânărul Săveanu (...), vicios și el dar prostănac, îndestul ca să o ia de nevastă. Prințul a cunoscut-o la Automobil Club, unde doamna venea să dejuneze cu soțul și amantul ei (...) . După divorț doamna Dumitrescu Tohani și-a luat numele de Doleti pe care l-a găsit mai euforic și mai elegant, după o bunică italiană din Brăila”⁵².

Regele Carol al II-lea s-a opus căsătoriei Ioanei Doleti cu prințul Nicolae motivând că erau încălcate statutele Casei Regale. Analizând acest eveniment C. Argetoianu afirma: ”junele Nicolae era supărat foc, stă acasă și urlă și înjură între patru pereți; fratele său nu-i dădea voie să se căsătorească cu d-na Doleti”⁵³. La rândul său renumitul diplomat Grigore Gafencu arată în memoriile sale pe 1 noiembrie 1931: “Se zice că prințul Nicolae e certat cu regele. Fiecare trage căruța în altă parte. Nicolae vrea să se căsătorească. Doleti a trecut la catolicism ca să primească un titlu princiar. În ciuda titlului însă Nicolae are acum nevoie de o îndoită dispensă pentru a se putea căsătorii: dispensă pentru a lua de soție o româncă, dispensă pentru a lua în căsătorie o catolică. Regele nu vrea să admită dispensele”⁵⁴. Mai mult, Suveranul României prin agenți îl urmărea pas cu pas pe fostul membru al Regenței. Contemporan al evenimentelor, profesorul Mihail Manoilescu scria în memoriile sale următoarele: ”Camarila reușea să-l strice pe rege și cu prințul Nicolae! Căci colonelul Manoilescu, fidelul și integralul său aghiotant, îmi povestește indignarea prințului de a se vedea urmărit pas cu pas de agenții de siguranță și filaj ca un delincvent. Ba într-o seară pe când vorbea cu prietena lui doamna Doleti la Paris simțind pe fir spionajul se înfurie și sparse cu ciocanul frumosul telefon din aur masiv pe care îl oferise la constituirea ei noua societate americană de telefoane”⁵⁵.

Cu toată opoziția lui Carol, având largul concurs al primarului comunei Tohani cei doi s-au căsătorit în secret pe data de 28 octombrie 1931. Martor al acestor evenimente pe atunci ministrul de interne C. Argetoianu afirma în memoriile sale: ”Pe la începutul lui noiembrie eram în toiul pregătirii legii conversiunii, mă cheamă într-o dimineață la telefon Horia Furtună, prefectul județului Buzău: <<Domnule ministru, Prințul Nicolae s-a căsătorit ieri cu doamna doamna Doleti în comuna Tohani!>>,”

⁵¹ Prințul Nicolae de Hohenzollern, *op. cit.*, p. 68.

⁵² C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 389.

⁵³ *Ibidem.*, p. 379.

⁵⁴ Grigore Gafencu, *Insemnări politice 1929-1939*, ediție de S. Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991, p. 279.

⁵⁵ Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. II, ediție de Valeriu Dinu, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 278.

<<Ești sigur ?>> - <<Absolut sigur, am văzut actul în registrul stării civile !>>, <<Și n-ai știut nimic ?>> <<Nimic. Primarul a fost cumpărat>>. <<Vino imediat la București și nu spune lucrul nimănui>> - <<Am înțeles !>>”⁵⁶.

C. Argetoianu precizează mai departe că a așteptat sosirea lui H. Furtună cu documentele necesare, după care s-a consultat cu Regele Carol al II-lea “Suveranul nu a fost de acord cu însurătoarea fratelui său. Aflat în centrul evenimentelor, R. Bossy scria în notele sale cu vădită îngrijorare: ”Carol, uitând de propria lui căsătorie morganatică din 1918 cu Zizi Lambrino impuse anularea celei contractate de fratele său, cu toate că după cum era să-mi destăinuiască mai târziu arhiducele Leopold îi spusese la început lui Nicolae, “pune-mă în fața unui fapt împlinit” ceea ce corespundea cu o autorizare tacită”⁵⁷.

Având acordul monarhului, C. Argetoianu realizează că la instalarea primarului din Tohani care oficiase căsătoria civilă a celor doi, contribuisese direct. “Mi-am adus deodată aminte că pe la sfârșitul verii venise colonelul Manolescu la mine să mă roage din partea prințului Nicolae să numesc primar (președinte al comisiei interimare) în comuna Tohani pe un protejat al familiei Dumitrescu, proprietară în acea comună. Am surâs cererea părându-mi lipsită de importanță - am făcut după cheful prințului. Alături de primar și notar, de mire și de mireasă, de doi martori, inginerii Teodoru și Crăciunescu, prințul Nicolae și soția sa au urcat într-un automobil și au pornit spre Ploiești, îndreptându-se spre Buzău”⁵⁸.

Oamenii politici români au avut atitudini diferite. Grigore Gafencu, viitor ministru de externe: ”Nicolae a ieșit din umbră. S-a căsătorit cu Doleti. Scandalul nu a uimit pe nimeni, a amuzat însă lumea înaltă, în țară și în străinătate. S-a întâmplat la Tohani în Buzău o nuntă ca în povești. Panait Visante fusese primar al localității. Destituit la vrerea prințului primise ca înlocuitor un om al acestuia. Primarul nou avea mandat de la înaltul său protector. Și l-a executat. Publicațiile au fost făcute din vreme și nimeni nu a știut de ele. În ziua nunții s-au strâns în jurul tinerei perechi, al popei și primarului din Tohani, toate satele din împrejurimi. S-a băut, s-a mâncat, s-a jucat până noaptea târziu. Pe la miezul nopții a sosit în goană nebună un automobil; prefectul. Era mult prea târziu. Primarul și actele au fost duse la București și înaintate lui Argetoianu. Acesta și-a făcut datoria de ministru, a rupt actele și a bătut pe primar”⁵⁹.

Informația privind registrul este corectă, deoarece acesta după ce i-a fost predat lui Carol al II-lea, a sfârșit probabil într-un incendiu ulterior în palatul Foișor din Sinaia.

Situația întrevăzută și propusă Regelui era “Actul prințului este cel din urmă în registru. Ridic registrul de la primărie și-l înlocuiesc cu unul nou în care voi copia toate actele afară de actele prințului și gata.” Efectiv operațiune va fi executată de prefect și de Ion Șoneriu - secretarul general al Ministerului de Interne de curând intrat în Ordinul Suveran de Malta. De reținut că Ion Șoneriu va reveni din exil ca

⁵⁶ C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 389.

⁵⁷ R. Bossy, *op. cit.*, p. 197.

⁵⁸ C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 389-390.

⁵⁹ Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 280.

ambasador al Ordinului la București abia în 1992⁶⁰. Acțiunea nu a reușit în totalitate deoarece, prevăzător prințul Nicolae avea o copie autenticată. El scria, de altfel în memoriile sale următoarele “Ministrul afacerilor interne era, în acea vreme, binecunoscutul Argetoianu și el a încercat să distrugă registrul de căsătorie la Tohani, dar nu i-a mers figura deoarece aveam o copie a certificatului”⁶¹.

Regele Carol al II-lea a avut o atitudine ostilă căsătoriei. Nepotul său Paul scria în acest sens că: “Nicolae și Ioana se căsătoresc la Tohani, un sat aflat la distanță de ochii discreți din București. Când află guvernul Carol se simte obligat să declare că el nu aprobase căsătoria (...). Carol îi ceruse pur și simplu să plece în străinătate până ce se potolește furtuna. Lui Nicolae i se sugerează printre altele să meargă o vreme în Argentina pentru a studia agricultura”⁶². C. Argetoianu a precizat în memoriile sale că a discutat această problemă cu Regele Carol al II-lea, care s-a dovedit inflexibil. “Am găsit pe Rege în pat, bolnav de gripă și nădușit (...) Când i-am spus pentru ce venisem a rămas ca trăsniț și câteva minute n-a spus nimic. În fine, s-a uitat lung la mine și m-a întrebat: ”Ce facem?” L-am întrebat la rândul meu dacă era dispus să recunoască la rândul său faptul îndeplinit. “Pentru nimic în lume” a fost răspunsul scurt și tăios. Suveranul i-a mărturisit ministrului său de interne: ” Am căutat în lungi conversații să conving pe Nicolae că vrea să facă o prostie și am sfârșit prin a-i spune că niciodată nu-i voi da consimțământul meu, că poate să se însoare-treaba lui dacă nu pricepe- dar trebuie să aleagă între căsătorie și situația de prinț al Familiei Regale”⁶³.

Prințul Nicolae credea că are acordul tacit al Regelui Carol al II-lea. Dealtfel el consemna în memoriile sale: ”Dar în octombrie, după o convorbire cu Carol și ulterior consimțământului său, m-am căsătorit. Drept rezultat el a schimbat foaia și m-a exilat pentru prima dată, lasându-mă fără mijloace de subsistență. Nu m-a depozat totuși de nume și nici de gradul militar”⁶⁴. Prințul Nicolae fusese avansat la gradul de amiral în marina militară română.

Regina Maria a condamnat atitudinea Regelui Carol al II-lea deoarece noul suveran i-a blocat fondurile lăsate prin testament de soțul ei Ferdinand I și i-a limitat cheltuielile personale. Carol al II-lea i-a permis numai să locuiască în vila de la Bacic de pe malul Mării Negre și nu i-a îngăduit să aibă contacte cu persoane din partidele de opoziție sau să călătorească în străinătate fără voia lui. Fosta suverană a României era nemulțumită de poziția secundară și umilitoare pe care i-o rezervase fiul ei. Acesta a încercat să o șantajeze spunându-i că îi va reda vechile privilegii cu condiția acceptării căsătoriei cu Elena Lupescu. Din motivele amintite, potrivit lui C. Argetoianu “Regina Maria i-a chemat la sfârșitul lunii august și începutul lunii septembrie la Balcic pe prințul Nicolae și pe mareșalul Averescu și le propusese să o ajute să detroneze pe Rege și să o proclame pe dânsa Regentă. Indignat Nicolae a

⁶⁰ Al. Gaiță, C. I. Stan, *Căsătoria de la Tohani a Prințului Nicolae*, în “Renașterea Buzoiană”. Almanah, 2005, p. 35.

⁶¹ Prințul Nicolae de Hohenzollern, *op. cit.*, p. 77, Gheorghe I. Bodea, *Regele Carol al II-lea. Destinul unui pribeag*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2000, p. 277-278.

⁶² Paul al României, *Carol al II-lea Rege al României*, București, Editura Holding – Reporter, 1991, p. 174-175.

⁶³ C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 391.

⁶⁴ Prințul Nicolae de Hohenzollern, *op. cit.*, p. 70.

refuzat net și a venit să raporteze Regelui.” În continuare Argetoianu afirmă: ” Lovitura prințului Nicolae (adică căsătoria lui clandestină n.n.) a găsit astfel pe Regina Maria în lagărul opus regelui, așa încât fratele cel mare și în această împrejurare și cel cuminte nu numai că nu a avut nici un ajutor din partea ei (...) Regina s-a pus de-a curmezișul oricărei măsuri menite să zdruncine situația acestuia (a lui Nicolae n.n.) în armată și prerogativele lui de Prinț”⁶⁵.

În pofida atitudinii Reginei Maria în decembrie 1931, Tribunalul de Ilfov a anulat căsătoria prințului Nicolae cu Ioana Dolatti. Carol al II-lea de comun acord cu guvernul a decis ca principele Nicolae să se stabilească în străinătate primind în schimb o sumă inițială de 500.000 de lei, iar apoi 50.000 de franci pe lună. Dar în aprilie 1932 Nicolae s-a întors pe neașteptate în țară. După violente discuții cu regele Carol al II-lea s-a ajuns la înțelegerea ca prințul Nicolae să plece din nou în străinătate “pentru a-și căuta sănătatea” timp de un an de zile, fără a avea o calitate oficială și fără a se putea da căsătorit cu Ioana Doletti primind totuși în continuare sumele de bani stabilite. Anularea căsătoriei s-a făcut în baza aplicării articolului 13 din Statutul Casei Regale a României, care interzicea căsătoria unui membru al familiei domnitoare cu o persoană din țară. Prințul Nicolae era, în continuare, în vizorul organelor românești de informații, deși se afla în străinătate ca simplu cetățean. Iuliu Maniu a avut o discuție cu Armand Călinescu, pe atunci subsecretar de stat la interne, în data de 26 octombrie, sintetizată în jurnalul acestuia din urmă. Șeful P.N.Ț. consideră că “Nu există nici o concentrare între Prințesă (Elena n.n.), Regina Maria și Nicolae. De asemenea nici Știrbei.” A. Călinescu relevă, în continuare, că liderul P.N.Ț. îi cere să supravegheze Palatul, pe Regina Maria. Despre știrea că Nicolae vrea să intre în țară spune că nu o crede, întemeiată”⁶⁶.

În anul 1935, Prințul Nicolae s-a întors în România împreună cu Ioana Doletti, fiind numit de Rege consilier privat pentru aviație. Conflictul evident dintre cei doi frați nu s-a stins însă, Nicolae căuta în continuare să legitimeze căsătoria sa. Bolnav fiind de scarlatină și vizitat de Regina mamă el i-a prezentat-o pe doamna Doletti ca fiind o adevărată soție. În același timp prințul Nicolae a încercat o apropiere de Garda de Fier, propunându-și să o folosească în disputa lui cu regele Carol. Pe măsura amplificării divergențelor dintre Carol și gardiști, frunțașii legionari și-au menținut intențiile privind utilizarea monarhiei după model musolinian, începând să răspândească ideea răsturnării regelui și proclamarea unei regențe în frunte cu prințul Nicolae, sprijinit de Garda de Fier⁶⁷. Atitudinea fratelui său l-a nemulțumit pe Carol, care se afla într-un sângeros conflict cu această formațiune politică. Victor Slăvescu mărturisește în jurnalul său că a fost primit într-o audiență la 15 iunie 1935 de prințul Nicolae care i-ar fi spus: “Eu am avut la un moment dat încredere în Garda de Fier. Am crezut că va aduce la suprafață forțe noi, oameni de la coadă, care să se impună.

⁶⁵ C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 384-385.

⁶⁶ Armand Călinescu, *Insemnări politice 1916-1939*, ediție de Al. Gh. Savu, București, Editura Humanitas, 1990, p. 111; vezi și Remus Dima, *Armand Călinescu*, București, Editura Mavios – Clio, 2001, 212.

⁶⁷ Florea Nedelcu, *De la Restaurație la dictatura regală. Din viața politică a României 1930-1938*, ed. a II-a, Cluj,-Napoca, Editura Dacia, 1981, p. 198.

Am crezut în vioiciunea și tinerețea lor. Garda de Fier a făcut însă imensa greșeală de a uide pe Duca și apoi a apucat drumuri greșite”⁶⁸. Prin intermediul premierului Gheorghe Tătăreanu, Carol i-a sugerat fratelui său să plece în străinătate. De data aceasta prințul a refuzat categoric și a dat răspunsuri echivoce la cererea de a se pronunța în scris în legătură cu intenția sa de a se reface căsătoria anulată în 1931. Mai mult, el nu a participat la sărbătoarea pomului de Crăciun de la Palat din 1936. Prințul Nicoale a dat la 28 octombrie 1936 chiar un ordin de zi aviației cerând ca doamna Doletti să fie numită principesă.

Regina Maria a încercat să-l împace pe Carol cu Nicolae, deși era în relații foarte proaste cu suveranul, deoarece acesta era foarte apropiat de Elena Lupescu. Ea îl acuza și pe prințul Nicolae care își adusese soția înapoi în România în 1935, după mai mult de doi ani de exil. Acesta era un “om acrit, nesuferit și răutăcios cu toată lumea (...). Îi plăcea faptul că Nicolae era cu totul și cu totul indiferent față de îndatoririle sale ca principe al României”⁶⁹.

Mărul discordiei între cei doi frați era se pare Elena Lupescu. Prințul nu agreea de loc pe metresa fratelui său. Antipatia era însă reciprocă. C. Argetoianu pretinde în însemnările sale că a asistat la o discuție între Carol și amanta sa. Suveranul a precizat că el va invita pe fratele său la masă, “Nu ți-am spus să nu îl mai inviți și ca o furie duidia se năpusti în triviale înjurături la adresa Prințului”⁷⁰.

Regina Maria l-a rugat totuși pe Nicolae Iorga să-l împace pe Carol cu fratele său. Marele istoric s-a străduit să-l convingă pe suveran de necesitatea unei reconcilieri cu prințul Nicolae. Carol s-a dus la palatul Cotroceni pentru a-și întâlni fratele în prezența mamei lor. “Discuțiile între cei doi au degenerat în ceartă, iar Nicolae furios pe cele ce spunea Carol a sărit la bătaie cu pumni. Carol a scos pistolul și a tras în Nicolae. Cum chiar în clipa aceea regina Maria sărise între ei să-i despartă, glonțul a lovit-o pe ea în ficat. Nu se știe exact ce s-a întâmplat acolo din cauza cenzurii, însă se zvonise că Regina Maria fusese împușcată de Carol. Acesta zvon a fost întărit de faptul că ea a fost subit declarată bolnavă, iar doctorii Palatului declarau că are o hemoragie internă care nu poate fi oprită, căci nu se știe de unde vine.” Versiunea oficială era deci un accident vascular. Martor al evenimentelor, N. Iorga consemna în jurnalul său: “Regina Maria a avut de fapt o rupere de vas în stomac. Se va hrăni cu piure și compoturi. Va trebui să renunțe la fructe care îi plăceau așa de mult și la călătorie, care era pentru ea o necesitate”⁷¹.

Regina Maria nu a avut încredere în doctorul Mamulea, medicul ei personal, să o trateze și i-a cerut lui Carol să-l aducă pe doctorul Eppenger din Viena, iar regele a refuzat-o. În urma unor lungi și contradictorii discuții în familie Maria a fost internată la un sanatoriu aflat la Merano. Apoi a trebuit a fi transferată, datorită complicațiilor, la un alt așezământ spitalicesc din Dresda. La 9 aprilie 1937, de la reședința din Snagov, prințul Nicolae a trimis o scrisoare fratelui său în care afirma că datorită

⁶⁸ V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 90.

⁶⁹ H. Pakula, *op. cit.*, p. 506-507.

⁷⁰ C. Argetoianu, *Insemnări zilnice*, vol. 1, ediție de S. Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1998, p. 148.

⁷¹ Al. Gaiță, C. I. Stan, *op. cit.*, p. 37.

greutăților prin care a trecut “de la 1931 până astăzi nu am înțeles să revin cu cererea de refacere a căsătoriei decât în momentul prielnic.” Semnatarul mesajului arăta că nu are intenția de a stingheri în nici un fel Dinastia, ori să-i creeze un prejudiciu vis-à-vis de prestigiul acesteia sau să lucreze în interesele țării. Totuși își anunța fratele că este decis să ia o hotărâre și declară “Nu înțeleg a mă abate nici de la legile onoarei care îmi impun ținerea cuvântului dat și nici la îndemnul sufletului meu, deci anunț categoric Majestatea Voastră că intențiunea mea este de a reface căsătoria anulată”⁷². O scrisoare având conținut aproape identic a adresat prințul Nicolae primului ministru Gh. Tătărăscu.

Comentând mesajele adresate de fratele său, Carol consemna în memoriile sale la 9 aprilie 1937 : “Astăzi a fost o zi hotărâtoare pentru bietul Nicky. În fundul sufletului meu îmi pare rău de el, merită o soartă mai bună bietul băiat. Dar s-a purtat așa de descreierat în timpul din urmă, încât, chiar dacă ar fi dat o renunțare față de Jeana, tot nu l-aș fi putut crede”⁷³. Regele Carol al II-lea a făcut aceste afirmații de complezență deoarece el a pregătit scoaterea fratelui său din familia regală. În acest scop a avut la 3 aprilie 1937 o consfătuire intimă cu premierul Gh. Tătărăscu și Ernest Urdăreanu unde s-a stabilit scenariul care trebuia urmat. Suveranul a pasat răspunderea guvernului liberal. Acesta a solicit, chipurile suveranului să aplice prevederile articolului 13 din Statutul membrilor familiei domnitoare, apoi Carol urma să convoace Consiliul de Coroană “spre a pune în vedere factorului politic situațiunea.” Regele urma să ia “hotărârea definitivă”⁷⁴. În după amiaza de 8 aprilie 1937, mareșalul Palatului E. Urdăreanu a trimis invitațiile pentru consiliul de Coroană ce trebuia să se întrunească a doua zi. La consiliu au luat parte toți membrii guvernului în frunte cu primul ministru. Nu au lipsit șefii de partide : N. Iorga (Partidul Național Democrat), C. Argetoianu (Partidul Agrar), Al. Vaida Voevod (Frontul Românesc), Octavian Goga (Partidul Național Creștin), Ion Mihalache (Partidul Național Țărănesc), Grigore Iunian (Partidul Țărănesc Radical), Dinu Brătianu (Partidul Național Liberal), Grigore Filipescu (Partidul Conservator) și Ghoerghe Brătianu (Partidul Național Liberal “georgist”). Au mai fost invitați și cei doi mareșali ai României – Averescu și Prezan. Nu au participat foștii prim miniștri astfel că Iuliu Maniu, G. G. Mironescu și alții nu au luat parte la lucrări⁷⁵. Ședința Consiliului de Coroană s-a desfășurat în Palatul Cotroceni și a fost prezidată de Regele Carol al II-lea. El a deschis lucrările anunțând că va supune spre dezbatere acestui organism o chestiune care l-a întristat mult, aceea legată de situația prințului Nicolae în cadrul familiei regale. În continuare a luat cuvântul Gh. Tătărăscu care a făcut o trecere în revistă a demersurilor întreprinse pe lângă A. S. Regală principele Nicolae “să renunțe la legalizarea căsătoriei sale. În cursul zilei de azi (9 aprilie 1937) acum o oră am primit o scrisoare în care A. S. Regală arată că renunță la toate privilegiile și cere să i se recunoască bună căsătoria sa. O altă scrisoare cuprinzând aceeași termeni, a fost

⁷² ANIC, fond Casa Regală. Principele Nicolae, dosar 12/1937, f. 8.

⁷³ Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Insemnări zilnice, vol. I (1904-1939)*, ed. a II a de Marcel Dumitru Ciucă, Narcis Dorin Ion, București, Editura Cartea veche, 2003, p. 167.

⁷⁴ Ion Mamina, *Consilii de Coroană*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 136-137.

⁷⁵ “Universul”, an 54, nr. 101, din 12 aprilie 1937.

adresată și M. S. Regelui.” Premierul a informat pe membri Consiliului de Coroană că o delegație guvernamentală alcătuită din dr. C. Angelescu, Ion Inculeț, Vasile Sassu, dr. Ion Cantacuzino a mers la Palatul Cotroceni “spre a stăruia din nou pe lângă A. S. Regală principele Nicolae să renunțe la căsătoria sa. Toate stăruințele au fost zadarnice.”

Cu un rezultat similar s-a încheiat un demers întreprins de Ion Inculeț având în vedere situația creată, Gh. Tătărașcu arată că decizia prințului de a renunța la prerogativele Casei Regale este irevocabilă⁷⁶.

În cuvântul său Nicolae Iorga a constatat că principele Nicolae dorește să se căsătorească “așa cum și comandă îndemnul inimii și sentimentul onoarei.” Cererea sa intră însă în conflict cu Statutul casei Regale “și de aceea cred că este mai bine să i se accepte demisia din armată rămânând cu toate apanagiile de membru al Casei Regale.” Marele istoric și-a încheiat intervenția exprimându-și speranța că această criză este trecătoare și nu va fi de natură să prejudicieze interesele superioare ale statului⁷⁷.

C. Argetoianu a prezentat în cadrul Consiliului de Coroană, pe scurt, împrejurările critice din anul 1931. “Am conchis că ne aflăm în ceasul al doisprezecelea pentru aplicarea sancțiunii prevăzute de art. 13 din Statutul Familiei Regale și pentru asanarea dinastiei noastre”⁷⁸. Mareșalul Averescu a atras atenția asupra situației grave pe plan intern și internațional și de aceea și-a manifestat îngrijorarea față de problema în discuție. Cunoscutul militar și om politic a fost de părere “să nu se ia o hotărâre precipitată asupra unei chestiuni care comportă o examinare mai atentă. Dacă totuși A. S. Regală, principele Nicolae stăruie în hotărârea sa trebuie să se găsească o soluție care să nu rupă toate punțile și să îngăduie A. S. Regale să revină mai târziu asupra hotărârii luate”⁷⁹.

Mareșalul Prezan, în schimb, a arătat că hotărârea A. S. Regale este categorică și de aceea trebuie să se aplice Statutul Casei Regale.

Al. Vaida-Voevod a subliniat că nu este necesar să se facă prea multă publicitate în legătură cu această chestiune, propunând guvernului discreția cuvenită. Decizia nu trebuie luată în grabă ci cu “matură chibzuință asupra intereselor superioare ale țării”⁸⁰.

Octavian Goga a exprimat părerea că problema nu mai poate fi amânată. De aceea crede că “însăși cererea A. S. Regale constituie o dovadă în ceea ce privește dorința fermă pe care o are și deci este cazul să se aplice art. 12 și 13 din Statutul Casei Regale”⁸¹.

A urmat la cuvânt Ion Mihalache. El a subliniat că noua convocare a Consiliului de Coroană are un caracter consultativ. Liderul național-țărănist afirmă că se raliază hotărârilor luate, dar o face cu “o strângere de inimă ca unii care ne dăm seama că interesele dinastice sunt strâns legate și împletite cu interesele țării. Suntem de altfel

⁷⁶ ANIC, fond Casa Regală. Pricipele Nicolae, dosar 4/1937, f. 1 și urm..

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ C. Argetoianu, *Insemnări zilnice*, vol. 2, ediție de S. Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1999, p. 174.

⁷⁹ “Adevărul”, an 51, nr. 16322, din 11 aprilie 1937.

⁸⁰ “Universul”, an 54, nr. 101, din 12 aprilie 1937.

⁸¹ I. Mamina, *op. cit.*, p. 141 și urm.

convinși că cu strângere și mai mare de inimă Suveranul a făcut acest pas”⁸². Au mai luat cuvântul: Grigore Iunian, Gr. Filipescu, Gh. Brătianu. După discursurile oamenilor politici din opoziție a luat, din nou cuvântul Gh. Tătăreanu, care a concluzionat că “Alteța Sa Regală afirmă hotărârea neștrămutată de a nu renunța la căsătoria sa – Consiliul a avizat că este cazul a se aplica art. 13 din legea pentru actele civile ale membrilor familiei domnitoare. Prin această aplicare, Alteța Sa Regală principele Nicolae încetează de drept de a mai face parte din familia domnitoare și pierde toate drepturile și prerogativele legate de această calitate”⁸³.

Tot în cadrul Consiliului de coroană s-a stabilit ca fostul prinț să primească lunar 500.000 de lei în valută străină. Carol al II-lea a semnat la 9 aprilie 1937 două decrete -1855 și 1856- potrivit cărora principele Nicolae înceta de a mai face parte din familia domnitoare și pierdea cu acest prilej toate drepturile și privilegiile legate de această calitate. Înceta din a mai face parte din “cadrele armatei, în consecință fiind lipsit de toate drepturile și prerogativele gradelor și funcțiilor avute în armata de uscat în aeronautică și marină”. Regele l-a autorizat în schimb pe Nicolae să poarte în viitor numele de Nicolae Brana⁸⁴. A doua zi Regele Carol al II-lea l-a obligat pe Nicolae să iscălească o declarație de supunere față de hotărârile Consiliului de Coroană. Semnatarul documentului se angaja să părăsească țara în termen de 8 zile de la data prezentei declarații și să se stabilească cu reședința pentru cel puțin un an, în străinătate. “Înapoierea și stabilirea mea în țară va fi supusă în prealabil aprobării Majestății voastre. Domiciliul meu legal va fi permanent la domeniul Broșteni din județul Baia, sau la sediul Administrației Centrale a Domeniilor din București”⁸⁵.

Hotărârile Consiliului de Coroană au nemulțumit o serie de oameni politici. C. Argetoianu consemna cu tristețe în însemnările sale la 10 aprilie 1937: “Ieri, vineri 9 aprilie, a fost o zi însemnată pentru dinastia noastră. Prințul Nicolae a fost eliminat din familia regală cu pierderea tuturor titlurilor, gradelor și privilegiilor sale”⁸⁶.

Deși nu a participat la lucrările Consiliului de Coroană, Sabina Cantacuzino cunoștea modul în care s-au desfășurat dezbaterile din cadrul acestui organism politic de la N. Iorga: “În fine, deodată convocarea Consiliului de Coroană, fără nici o prevenire prealabilă. Acolo se citi o scrisoare a lui Nicolae prin care se cerea recunoașterea căsătoriei și Regele comunică hotărârea lui de a-i aplica Statutul regal, de a-l exclude din familia regală, de a-i lua numele de Hohenzollern, de a-l scote din toate funcțiile și prerogativele ce avea (...).

Astfel, Alteța Sa Regală Nicolae de Hohenzollern deveni domnul Nicolae Brană, precum devenise 10 ani mai devreme Alteța Sa Regală Principele Carol domnul Carol Caraiman”⁸⁷.

Un alt contemporan al evenimentelor, M. Manoilescu, filo-carlist convins, scria în memoriile sale că regele a greșit “căci nu-i era permis tocmai lui care făcuse atâtea

⁸² Ion Mihalache, *Insemnări memorialistice*, în vol. *Ion Mihalache în fața istoriei*, București, Editura Gândirea Românească, 1994, p. 308.

⁸³ “Monitorul Oficial”, partea I-a, nr. 85, din 11 aprilie 1937, p. 3766.

⁸⁴ A.N.I.C., fond Casa Regală. Principele Nicolae, dosar 4/1937, f. 1.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 3-4; I. Mamina, *op. cit.*, p. 160-161.

⁸⁶ C. Argetoianu, *Insemnări zilnice*, vol. 2, p. 173.

⁸⁷ Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 234.

posne și mai făcea încă, să-l execute sumar pe fratele care-l primise cu brațele deschise la 6 iunie 1930. Regele trebuia să facă imposibilul să nu ajungă la o decapitare care o amintea pe cea a lui și care reactualiza lipsa lui de autoritate în materie”⁸⁸.

R. Bossy aprecia și el hotărârea Consiliului de Coroană ca fiind :”măsură excesivă, arbitrară, cum fusese și anularea căsătoriei Carol-Zizi Lambrino, dat fiind că Nicolae fusese silit să renunțe la drepturile sale la tron și să se stabilească în străinătate sub numele de Nicolae Brana. Carol nu-și mai amintea, se vede, de soarta identică ce avusese cu câțiva ani în urmă când pibegise prin străinătate sub numele de Carol Caraiman”⁸⁹.

Cunoscutul diplomat remarcă astfel ipocrizia de care a dat dovadă Carol al II-lea uitând cu nonșalanță, că el a fost primul care a încălcat statutele Casei Regale prin căsătoria morganatică cu Zizi Lambrino în 1918 când avea calitatea de prinț moștenitor al României.

Legionarii nu au primit cu multă satisfacție hotărârile adoptate de Consiliul de Coroană. Martor al evenimentelor, Armand Călinescu afirma în jurnalul său că “după Consiliul de Coroană Garda de Fier a început să protesteze că partidul lor nu a fost chemat la discuții. Zizi Cantacuzino dă un manifest în care spune că Rex, care are pe doamna Lupescu, nu are autoritatea să discute pe prinț. Se vorbește de oarecare înțelegere între Nicolae și Gardă. O delegație de legionari în frunte cu Zizi Cantacuzino se duc la Snagov, la prinț, însă sunt înapoiți de santinele”⁹⁰.

Atitudinea legionarilor a mărit aversiunea Regelui Carol al II-lea față de ei. Suveranul aflând de aceste lucruri conform lui Francisco Veiga consideră că a fost :”ultima picătură (pe care) au turnat-o lrgionarii care în luna martie l-au susținut fâțiș pe Nicolae, fratele lui Carol, certat serios cu Regele de 6 ani, pentru o problemă de politică matrimonială. Disputele care au urmat, l-au costat pe principe expulzarea din familia regală și privarea de titlu și privilegii”⁹¹.

Dar cauza principală a fost refuzul lui Corneliu Zelea Codreanu de a accepta propunerea făcută de Carol al II-lea în februarie 1937 de a-i încredința conducerea Gărzii de Fier, suveranul urmând să fie proclamat “Căpitan”. Cercurile carliste au hotărât, în consecință, suprimarea principalilor lideri ai Mișcării Legionare. După Consiliul de Coroană fostul principe a plecat în Italia. De aici a ținut o strânsă legătură cu colonelul Manoilescu. Acesta din urmă a avut o discuție la 17 iulie 1937 cu Victor Slăvescu. Renumitul finanțist scria de altfel în memoriile sale următoarele : ” Colonelul Manoilescu vine să ceară sporire de credite pentru întreprinderile prințului Nicolae. Îmi spune că prințul este la Veneția, unde l-a văzut de curând. Moare de dor de țară dar nu are dreptul să se întoarcă”⁹².

Prințul Nicolae a revenit în țară cu avionul de la Veneția, neoprindu-se la București ci mergând direct la Sinaia, unde s-a recules în fața catafalcului Reginei

⁸⁸ M. Manoilescu, *op. cit.*, vol. II, p. 311.

⁸⁹ R. Bossy, *op. cit.*, vol. I, p. 197-198.

⁹⁰ Armand Călinescu, *Insemnări politice 1916-1939*, ediție de Al. Gh. Savu, București, Editura Humanitas, 1990, p. 346.

⁹¹ Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier*, [București], Editura Humanitas, 1995, p. 126-128.

⁹² V. Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 162.

Maria. Cu acest prilej a avut loc concilierea celor doi frați⁹³. La 21 iulie 1938, Bucureștiului i-a fost dat să primească rămășițele pământești ale Reginei Maria sicriul fiind depus la Palatul Cotroceni. Inima fostei Suverane, conform propriei dorințe a fost introdusă într-o casetă și depusă la Balcic⁹⁴.

Funeraliile au avut loc pe 23 iulie 1938 în prezența unui public imens. Sicriul Reginei a fost transportat cu un tren mortuar la Curtea de Argeș, unde a sosit la orele 16. După un sfert de oră, cortegiul s-a îndreptat spre biserica Mănăstirii din localitate unde a avut loc înhumarea. La ora 17,50 sicriul a fost coborât în criptă alături de marele ei soț, Regele Ferdinand, în cântecele preoților, în bubuitul tunurilor și în dangățul clopotelor⁹⁵.

Prințul Nicolae a revenit în străinătate, petrecându-și apoi tot restul vieții departe de țară. Tot peste hotare va ajunge și soacra prințului care, în 1934, probabil geloasă pe poziția fiicei sale dar și pentru a-i da un titlu nobiliar echivalent, va divorța și apoi se va căsători cu un prinț gruzin, Sibinski - unul dintre numeroșii refugiați de la Răsărit, după lovitura de stat bolșevică din 25 octombrie/ 7 noiembrie 1917. Destul de repede doamna îl va părăsi pe gruzin plecând cu inginerul Atanasiu la Paris. În 1942, Regele Mihai va încerca un gest reparator față de unchiul său prin publicarea în Monitorul Oficial a decretului regal de restituire a titlului de Principe de Hohenzollern către Nicolae.

Odată cu 30 decembrie 1947, toate proprietățile unor membri ai Casei Regale vor intra în preocupările autorităților comuniste. Se crează astfel “Comisia pentru inventarierea bunurilor fostei familii regale și a membrilor ei”.

Pentru moșia de la Tohani pe care Prințul Nicolae, după ce-i achitase datoriile o trecuse pe numele Ioanei Doletti va fi desemnat un funcționar de la prefectura județului Buzău. Cele 90 de ha. au trecut în patrimoniul statului.

Exilul românesc de dinaintea ultimei conflagrații mondiale reprezentat de V. V. Tilea, Grigore Gafencu, prințul Nicolae, prințul Sturdza, Stelian Popescu, I. Radu, va primi în sânul său alte figuri marcante după începerea războiului ca Al. Cretzeanu, Romulus Boilă, Grigore Niculescu-Buzești. Dacă unii vor continua vechi discordii, prințul Nicolae se va ridica împotriva oricărei discriminări, militând pentru unitatea exilului românesc. Va pendula între Freiburg, Madrid și Bonn înființând asociații ale exilului, intervenind pe lângă guvernele occidentale pentru rezolvarea unor probleme ale celor plecați din țară. A dat, deasemenea numeroase interviuri în presă, la radio și tv, combătând cu asiduitate politica promovată de cercurile comuniste din România. O eventuală istorie a exilului românesc nu va putea ignora sau minimaliza acțiunea patriotică a prințului Nicolae.

În 17 iunie 1977, după aproape patru decenii departe de țară își găsește liniștea în cimitirul de la Lausanne, lângă Ioana Doletti decedată în 1963, și prințul Nicolae. Înhumarea lângă Ioana Doletti, cerută cu limbă de moarte, conform tradiției, a fost îndeplinită de Thereza Figuerra de Mello, cea de a doua soție a prințului începând din

⁹³ Ștefania Dinu, *Funeraliile Reginei Maria a României*, în “Colocviul Național de istorie 20-22 iunie 1996, București, Muzeul Național Cotroceni, 1997, p. 223.

⁹⁴ Carol al II-lea, *op. cit.*, vol. I, p. 286.

⁹⁵ Ștefania Dinu, *op. cit.*, p. 225.

13 iulie 1967. Între ultimele dorințe, principele Nicolae a mai cerut ca osemintele să-i fie aduse în țară atunci când se va putea. Poate că această dorință i se va împlini.

ÎNSEMNAȚII PE CĂRȚI VECHE ROMÂNEȘTI DIN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN BUZĂU

Daniela Lupu

În patrimoniul Muzeului Județean Buzău se află 30 de cărți românești, care se încadrează în categoria cărților vechi, adică tipărite până în anul 1830. O mare parte dintre acestea păstrează pe marginile filelor, în interiorul copertelor sau pe foile de gardă numeroase însemnări, reprezentând urme ale utilizării și lecturării cărților între mijlocul secolului al XVIII-lea și mijlocul secolului XX. Având în vedere valoarea documentară deosebită pe care notele marginale o au pentru diferite domenii de cercetare, am considerat necesară transcrierea și publicarea lor. Potențialul acestor însemnări ca surse documentare este cu atât mai mare, cu cât ele ne oferă o alternativă la scrierile oficiale, reflectând istoria „*celor mici*”, precum și atitudini și sensibilități greu descifrabile în alte categorii de izvoare. Studiarea notelor marginale a fost recomandată în repetate rânduri de Nicolae Iorga, un deschizător de drumuri și în această direcție de cercetare, pentru că : „*însemnările cu caracter cultural relevă adesea o viață internă, morală, pe care n-am cunoaște-o altfel, dând notă exactă a sufletului țării în deosebite vremuri și în clase deosebite. Ele sânt dese mai ales la începutul veacului al XVIII-lea și la un loc dau impresiunea generală a ideilor de care era stăpânită mintea mulțimilor și sentimentelor care le agitau inimile*”¹. În cele ce urmează ne propunem să analizăm și să plasăm într-un context mai larg conținutul însemnărilor cercetate și motivațiile care au declanșat scrierea lor. Vom acorda atenția cuvenită și „scriitorilor” ocazionali, încercând să reconstituim, în limita informațiilor existente, profilul lor intelectual.

Volumele pe filele cărora se află însemnările sunt în majoritate cărți liturgice (*Acatist, Apostol, Catavasier, Evanghelie, Liturghii, Noul Testament, Octoih, Psaltire, Strastnic, Triod*), la care se adaugă cărți de învățătură (*Cazanii*), de dogmă (*Pravoslavnică mărturisire*), de literatură hagiografică (*Viețile sfinților*), de literatură ascetică (*Scara părintelui Ioan*) și o carte cu conținut juridic – *pravila Îndreptarea legii* (Târgoviște, 1652). Ele au fost imprimate între 1652 și 1828, în diferite centre tipografice din țară (Târgoviște, București, Buzău, Râmnic, Neamț, Buda, Brașov și Sibiu) (v. Anexa 1). Cu excepția unei *Psaltiri* (Buda, 1817), care vine din Transilvania², cărțile au circulat în localități din actualele județe Buzău, Vrancea și Prahova (unele dintre ele, în trecut, în aria fostelor județe Râmnicu Sărat și Saac). Ele

¹ N. Iorga, *Istoria țerii prin cei mici*, în „Revista istorică”, an VII (1921), nr. 1-3, p. 51.

² A aparținut ieromonahului Iov de la mănăstirea Bodrog (jud. Mureș).
Mousaios X, Buzău, 2005, p. 191-219

au aparținut bisericilor din satele Băiești (com. Cernătești, jud. Buzău), Bârsești (com. Bârsești, jud. Vrancea), Bâscenii de Jos (com. Calvini, jud. Buzău), Cândești (com. Vernești), Macovei-Padina (com. Padina, jud. Buzău), Odăile (com. Odăile, jud. Buzău), Posobești (com. Odăile, jud. Buzău), Fițești (com. Năeni, jud. Buzău) și Scăieni (com. Bozioru, jud. Buzău), fostei mănăstiri Banu din orașul Buzău, schitului dispărut Pietricele (sat Pietricica, com. Lapoș, jud. Prahova) și mănăstirii Găvanu (com. Mânzălești, jud. Buzău).

Cele 151 de însemnări au fost scrise cu alfabet chirilic, de tranziție sau latin, între mijlocul secolului al XVIII-lea și mijlocul secolului XX, majoritatea datând din secolul al XIX-lea. În funcție de conținutul lor le-am grupat în 12 categorii: 1. însemnări de proprietate și însemnări pentru pomenirea numelui; 2. însemnări despre vânzări, cumpărări și danii de carte; 3. însemnări despre legarea cărților; 4. însemnări despre școli și învățătură; 5. însemnări despre biserici; 6. însemnări despre invazia lăcustelor; 7. însemnări despre cutremure; 8. însemnări despre fenomene meteorologice; 9. însemnări despre epidemii; 10. însemnări referitoare la viața privată; 11. note de lector; 12. alte însemnări.

Cei 83 de autori ai notelor marginale provin în general din lumea satului, sunt în mare majoritate clerici, monahi, preoți și diaconi dar și „dascăli” (învățători), grămăticii, logofeți, elevi, așadar persoane a căror ocupație impune contactul nemijlocit cu scrisul și cartea, fără a fi însă niște cărturari. Ei se situează la frontiera dintre elita alfabetizată și marea masă analfabetă, fiind cei mai activi mediatori între scriere și oralitate. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ca urmare a progreselor alfabetizării, apartenența socială și profesională a cititorilor și implicit a celor ce fac notații pe filele cărților se diversifică (întâlnim numeroși țărani înstăriți, un fost hangiu, un notar).

În acest interval de timp am constatat o serie de transformări atât în planul formal, cât și în cel al conținutului însemnărilor. Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea însemnările, utilizând o formulă consacrată, consemnau cu prioritate proprietatea și daniile de carte. Pe măsură ce înaintăm în secolul al XIX-lea, structura tradițională suferă o serie de modificări iar conținutul notelor se diversifică, înmulțindu-se relatările evenimentelor sătești și de familie, precum și impresiile personale, rod al lecturării individuale a textelor.

O mare parte a însemnărilor dau mărturie despre străduințele indivizilor sau comunităților de a achiziționa cartea necesară cultului în condițiile în care prețul acesteia a fost, până către sfârșitul secolului al XIX-lea, destul de ridicat. Cărțile studiate sunt, în cea mai mare parte, danii individuale către biserici și mănăstiri. Avem însă și cazuri în care achiziționarea unei cărți nu era posibilă decât prin solidarizarea întregii comunități. Această cumpărare colectivă este atestată pentru două cărți care au aparținut bisericii din Scăieni. *Triodul* (București, 1798), care s-a „*cumpărat de toți poporarii bisericii Scăieni*” și *Octoiul* (București, 1792), ce cuprinde un pomelnic al celor care au contribuit la cumpărarea cărții (precizându-se și suma pe care a dat-o fiecare). În categoria gesturilor pioase intră și protejarea cărților sfinte. Îmbrăcarea acestora în coperte de piele sau de carton și decorarea lor cu ornamente specifice era comandată unui meșter legător. Prețul legării unei cărți era de asemenea ridicat astfel

încât, și în aceste cazuri, suma necesară era obținută adesea prin contribuția mai multor enoriași. În 1837, sătenii din Scăieni adună bani pentru legarea cărților bisericii (un *Octoih*, un *Minei* și o *Cazanie*). Numele și suma donată de fiecare au fost notate pe filele *Octoihului* (București, 1792).

Ca și în cazul altor tipuri de danii (bunuri mobile sau imobile), dăruirea și legarea cărților de ritual au o semnificație specială. Ele sunt o expresie a statutului social al donatorului, dar și o formă de manifestare a evlaviei acestuia. Cumpărarea sau legarea unei cărți pentru biserica satului reprezentau gesturi memorabile, care trebuiau consemnate. Donatorii aveau dreptul de a-și înscrie numele pe filele cărții, iar preotul avea obligația să-i pomenească la liturghie. Totodată, ctitorirea sau înzestrarea lăcașurilor de cult reprezentau modalități prin care se pregătea întâlnirea finală cu Divinitatea. Formulele de danie cuprind, invariabil, referirea la dorința donatorilor de a fi pomeniți. Pomenirea la liturghie, rugăciunile, precum și faptele de milostenie erau modalități prin care individul încerca să obțină iertarea păcatelor și mântuirea sufletului³. Scrierea numelui pe filele unei cărți era un mijloc prin care se eluda uitarea și se dobândea „*veșnica pomenire*”. Devine astfel explicabil faptul că cea mai mare parte a însemnărilor din cărțile cercetate sunt făcute în acest scop.

La nivelul comunităților sătești principalii donatori sunt preoții, micii dregători sau țărani înstăriți. Popa Petrea din Negrilești (com. Bârsești, jud. Vrancea) cumpără un *Apostol* (Buzău, 1743), cu 5 taleri „*bani gata de argint*”, pe care-l dăruiește în 1760 bisericii satului, ca să fie de pomenire lui, feciorilor și nepoților. Pe același *Apostol*, în 1769 se indică numele pe care preotul trebuie „*să aibă a pomeni la sfânta liturghie*”. Marco logofăt cumpără în 1775 un *Apostol* (București, 1774), cu 7 taleri⁴, dăruindu-l schitului Pietricica (Pietricele) „*ca să fie de citanie*” și de pomenire, însemnând și numele membrilor familiei sale, care trebuie pomeniți: „*Dragomira, Maria, Radu*”. Tot cu un *Apostol* (București, 1774), înzestrează în 1779 biserica din Băiești, la care era și ctitor, preotul Elefterie din Buzău. Oancea cumpără o *Cazanie* (Râmnic, 1792), cu 13 taleri, de la jupân Cancea grecul, pe care în 1796 o donează bisericii satului Macovei (vechea denumire a satului Padina), „*ca să fie de pomenire*”. În 1811, preotul Frățilă din Posobești cumpără de la protopopul Neagu din Nișcov un *Apostol* (București, 1774), cu 120 de lei, „*ca să fie de cetire la sfânta biserică, ca să fie pomeniți*”.

Dacă până la sfârșitul secolului al XVIII-lea scrierea numelor pe cărțile bisericești era un privilegiu rezervat donatorilor, în secolul al XIX-lea se constată tot mai des încălcarea acestei cutume, cititorii ocazionali însemnându-și și ei numele pe filele cărților. Formulările diferă de la autor la autor, dar toate au ca finalitate asigurarea posterității și permanenței în memoria colectivă. Conștienți că nu vor fi pomeniți în

³ Despre motivațiile și semnificația daniilor de carte bisericească, v. Alexandru Ofrim, *Cheia și Psaltirea. Imaginarul cărții în cultura tradițională românească*, Pitești, 2001, p. 110-121.

⁴ În 1775, talerul era în valoare de 2 lei. Prețul cărții fiind de 7 taleri, rezultă 14 lei, o sumă importantă cu care se putea cumpăra un „*bou ales*” (evaluat în acel an la 12-15 lei), pe când un bou de jug era 10 lei (*Cronicle medievale ale României*, X. Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf (1764-1815)*. Transcriere după original, indice și glosar de Dumitru Bălașa. Studiu introductiv de Dumitru Bălașa și Nicolae Stoicescu. Note și comentarii de Nicolae Stoicescu, București, 1987, p. 37).

cadru solemn, la sfânta liturghie, ei sunt convinși însă că citirea însemnărilor de către cei ce vor urma, va fi suficientă pentru a le salva numele de uitare. Semnificative în acest sens sunt însemnările de pe filele *Cazaniei* (Râmnic, 1792), care a aparținut bisericii din Padina. Logofătul Dobre scrie în 1797 „(...) cine va ceti, tot mă va pomeni și vrând și nevrând, ca popa de rând și cine va ceti să zică Dumnezeu să-l ierte pe păcătosul Dobre logofătu”. Popa Costandin ot Padina notează în 1804: „Și poci să mor, iar slova va rămânea și cine va ceti, mă va pomeni”, urmat de Grigore logofăt în 1811: „am scris eu, robu lui Dumnezeu Grigore, cu mână de țărână, mâna va putrezi, dar cine va ceti, mă v[a] pomeni”. Dialogul cu cititorii din viitor devine mai evident de la mijlocul secolului al XIX-lea. Învățătorul din Fințești, revizor al școlilor din plasa Tohani, se adresează direct acestora în 1842: „Și iarăși, mâna care au scris acestea are să putrezească, pă cititor îl rog să mă pomenească” (Triod, Buda, 1816). La fel face și Ion Volănescu, învățătorul din Căndești, în 1865: „am iscălit și eu robu lui Dumnezeu, cel mai jos iscălit, ca ori cine va ceti dupe a mea repozare din această viață să zică toți Dumnezeu să-l ierte” (Viețile sfinților, Neamț, 1809). Pe filele aceleiași cărți notează în 1899 și N. Georgescu: „Mâna va putrezi și numele va rămânea și cine îl va citi, la mine se va gândi, atunci jos, unde voi fi !”. La începutul secolului următor, formulările tradiționale sunt sintetizate într-o manieră ce exprimă spiritul veacului. Apelul la cititor capătă un ton mai familiar și mai imperativ: „Las spre pomenire și spre moștenire al meu bun nume și dulce pronume (sic!), căci mâna putrezește, condeii ruginește, iar slova se găsește și se citește, în veci se pomenește. Nu mă uitați fraților ! Cu stimă Sava Ion Pr. Gheorghe” (Apostol, București, 1774, ex. de la Odăile).

Pentru a preveni înstrăinarea cărților, proprietarii sau donatorii așează cartea sub protecția blestemului. Blestemul va atrage asupra celor care vor comite sacrilegiul de a o fura, vinde sau muta de la biserică, diferite pedepse. Majoritatea blestemelor sunt inspirate din textele biblice, invocând puterile cerești: Părintele ceresc, Isus Hristos, Maica Domnului, Sfinții Trei Ierarhi, Sfinții Apostoli, Cei patruzeci de mucenici ș.a. Cel mai des invocat este blestemul celor 318 părinți din sinodul de la Niceea din anul 325, împotriva ereticului Arie. „Acestu Apostol este a popii Petrii ot Negrițești și au dat pe el tal[er]i 5 bani gata de argint, ca să fiia pomană lui, feciorilor, nepoților lor iar cine ar fura-u sau ar prepun-o, afară din feciorii lui, să fie sup blestem și afurisit de cele trii sute de sfinți părinți de la Nicheia”, scrie Mitre logofăt zet (ginerel) popii Petrea în 1760 (Apostol, Buzău, 1743). Dăruind în 1775 schitului Petricica un Apostol, logofătul Marco atenționează pe slujitorii bisericii: „Iar cine l-ar fura, din preuți sau din diaconi sau din gramaticii bisericii, să fie anatema și afurisit de 318 sfinți părinți de la Nicheia și de sfântu sobor (...)” (Apostol, București, 1774 - ex. de la Odăile). Tot la amenințarea cu blestemul soborului de la Nicheia apelează și preotul Elefterie în 1779, când înzestrează ctitoria sa din Băiești cu un Apostol: „(...) și cine l-ar înstrăina sau l-ar muta de la această biserică să fie sup blestemul sfinților părinți de la Nicheia” (Apostol, București, 1774 - ex. de la Băiești). Mare blestem se pune și pentru ocrotirea *Cazaniei* dăruită în 1796 bisericii din Padina, de Oancea sin Albu (fiul lui Albu). Însemnarea, scrisă de Vasile dascălul în 1801, precizează că Oancea a dat cartea „în stăpânirea” preotului Radu „ca să aibă a-i purta grija”. „Iar cine să va

ispiti a o înștrăina din mâna sfinții sale, greu [îi] va fi și întâmplându[se] a o pierde, a o fura și prăpădind-o și gășind-o [cineva] și dând-o, să fie blagosloviți de părintele cel ceresc. Iar cine [o] va găsi și nu o va da, blestemat să fie de părintele ceresc și de sfinții trei arhieriei și de sfinții cei din Nicheia, părinții cei ce au blestemat și au afurisit pre spurcat[ul] Arie și 318 sfinți părinți și de toți, de sfinții patruzeci de mucenici, cei ce s-au muncit <în> iazerul Sevastei” (Cazanii, Râmnic, 1792). Schimonahul Nicodim invocă puterea Maicii Domnului pentru a apăra cartea, pe care o dăruiește în 1825 schitului Găvanu: „(...) iar de să va întâmpla și cineva din îndemnarea diavolului năimind-o sau vânzând-o, să fie supt neblagoslovenia Maicii Domnului” (Scara părintelui Ioan, Neamț, 1814);

Pe lângă blestemele cu conținut religios există și blesteme laice, nu mai puțin înspăimântătoare, care vizează îndeosebi starea trupului după moarte. Exprimând o mentalitate arhaică, teama ca mortul să nu-și găsească odihna, bântuind lumea celor vii este suficient de intensă pentru a deveni o sancțiune eficientă în cazul anulării daniilor sau încălcării proprietății asupra bunurilor, inclusiv a cărților : „Să [să] știe că acestu sfânt și d[umnezeu] Catavasier este al dumnealui Ioniță sin Mușat ierei și cine s-ar ispiti ca să-l fure să fie afurisit de trei sute optusprezece sfinți părinți ce s-au adunat la Nicheia și iar îl mai afurisescu: heru să ruginească, piatra să mucezească iar trupul lui să nu mai putrezească” (însemnare din 1831, [Catavasier, Râmnic, 1753]). „Această carte este a moșul[ui] popa Radu ocină [și cine] s-ar întâmpla să o fure, să fie afurisit și peatra să putrezească și feru să mucezească iar trupul lui să aibă putredă rădăcină în veci (...)” scrie Neculai din Padina în 1811 (Cazanii, Râmnic, 1792).

Numeroase însemnări reflectă începuturile organizării micilor școli sătești pe lângă biserici și atitudinea mediului rural față de știința de carte în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XVIII-lea și mijlocul secolului al XIX-lea. Alături de preoți, „dascălii” (așa cum erau numiți cei ce predau diferite cunoștințe, până la Regulamentele Organice) și învățătorii (absolvenți ai școlilor normale înființate după 1838) sunt principalii autori ai însemnărilor cercetate, în condițiile în care multe dintre cărțile bisericești au fost și primele noastre cărți de citire. Dascălii care învățau copiii (băieții) din Macovei-Padina fac diferite notații pe filele *Cazaniei* (Râmnic, 1792) de la biserica satului. Putem astfel reconstitui șirul celor care între anii 1796 și 1832 au predat noțiunile elementare de scris și citit în tinda bisericii din Padina: Gavriil dascăl în 1796, Dobre logofăt, dascăl în 1797, Vasile dascăl în 1799-1801, Stan logofăt, dascăl în 1802, Ion logofăt în 1832. Cartea a fost folosită și de Dinu dascăl din Căndești în 1820. La rândul lor, și elevii fac diferite însemnări. Logofătul Theodor Iarca notează în 1834 că a învățat carte, pe când era copil, pe *Psaltire* ([Brașov, 1816]). Cartea a fost folosită apoi ca manual și de Petrea, care scrie: „Să se știe de când am învățat la anul 1845 aprilie 20, la sfânta Episcopie”.

Pe filele cărților se desfășoară adevărate dialoguri peste timp între dascăli și învățăcei. Ideea ascensiunii sociale prin intermediul învățaturii, a evaluării individului pe baza meritului personal și nu a rangului, începe să câștige tot mai mult teren în epoca regulamentară. „Cel ce să silește spre învățătură, să procopsește” notează Ion logofăt în 1832 (Cazanii, Râmnic, 1792). Pe lungul drum al obținerii științei de carte

învățăcelul se va confrunta cu diferite obstacole, dar înțelepciunea pe care o va dobândi în final îi va răsplăti toate eforturile. „*Rădăcina cărții iaste amară ca ferea, dar rodurile ei sunt dulci ca mierea, fiind că cel ce tace nu greșăște iar cel ce vorbește, să poticnește*” (Cazanii, Râmnic, 1792). Se întâlnesc sfaturi pentru desăvârșirea spirituală, reminiscențe ale lecturilor celor care scriu însemnările. Preotul Stanciu sfătuiește pe ucenicul său: „*Fiule, de-ți este voia să fii de Dumnezeu blagoslovit și de oameni cinstit, să sapi rădăcina răbdării și să culegi floarea smereniei și să o fierbi în oala ascultării și așa voi fi (sic) de toți cinstit*” (Apostol, București, 1774 – ex. de la Băiești). O formulare asemănătoare folosește Neagu „*dascăl buzăian*”, într-o însemnare pe o *Psaltire* (Sibiu, 1831) a bisericii din Sălciile, publicată de preotul Ion. N. Soare: „*Întreba un grămatic pre dascălul să[ui] zicând: Dascăle, ce voi face ca să dobândesc minte și cinste? Iar dascălul zise: Fiule, să iei din vârful smereniei și din floarea plecăciunii și să le amesteci în oala înțelepciunii și atunci vei dobândi minte și cinste. Ani de la Adam 7344. Ani de la Hristos 1837*”⁵.

Până la înființarea seminariilor teologice pe lângă episcopii, preoților le revenea și datoria de a se ocupa de pregătirea elementară a „candidaților” de preoți. Pregătirea impunea deopotrivă îndelunga răbdare a preotului și cuvenita obediență a ucenicului. Îndemnului „*Fiule, silești-te spre învățătura cărții, căci cum vei prohodii liturghia!*” (Cazanii, Râmnic, 1792), îi putem contrapune cuvintele unui smerit învățăcel: „*Părinte, mă rogu sfi[n]ții tale să mă înveți carte bună să fiu umu al bisericii, că vezi că până acușa te-ai silitu cu mine*” (Triod, București, 1798).

Valoarea istorică a însemnărilor de pe filele cărților bisericești este bine cunoscută. De multe ori, notele marginale ne oferă informații inedite despre data zidirii sau reparării unei biserici, informații care fie n-au fost cuprinse în alte surse fie că, de-a lungul timpului, s-au pierdut. O însemnare, făcută pe un *Apostol* (București, 1774), ne dă indicii asupra perioadei în care a fost ctitorită biserica satului Băiești (com. Cernătești), despre care se știa până în prezent că ar fi fost ridicată în anul 1830⁶ sau 1832⁷, cu hramul „Sf. Voievozi”. În anul 1779, cartea a fost dăruită de preotul Elefterie ot Buzău bisericii din Băiești. Formularea lasă să se înțeleagă că preotul Elefterie este chiar ctitorul bisericii (sau unul dintre ei): „*Acest Apostol l-am dat sfintei besericii noastre din Băiești, unde se cinstește și să prăznuiește hramul sfințitului mucenic Elefterie și cuvioasa Paraschiva cea noao și cine l-ar înstrăina sau l-ar muta de la această biserică, să fie supt blestemul sfinților părinți de la Nicheia. P. Elefterie, prot ot Buzău, ghenarie deni 2, 1779*”. Pe baza acestei însemnări, putem afirma că data de ctitorire trebuie corectată. Prima biserică a satului nu a fost construită în anul 1830 (sau 1832), ci în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, înainte de anul 1779, dată la care preotul Elefterie o înzestrează cu un *Apostol*. Avem, de asemenea, date privitoare la împrejurările ctitoririi bisericii din satul Odăile. Însemnarea este făcută de Sava Iordache Gancea, unul dintre ctitori, pe o *Cazanie* (București, 1828). El relatează

⁵ Ion N. Soare, *Satul Sălciile. Studiu monografic*, [București], 1942, p. 289.

⁶ Buzău. *Mică enciclopedie istorică*, Biblioteca Mousaios, Buzău, 2000, p. 219.

⁷ Pr. Iulian Negoită, *Protoierii, parohii, mănăstiri și slujitori bisericești*, în „*Almanah bisericesc, 2000-2001*”, nr. 19-20, Episcopia Buzăului, 2001, p. 322.

despre dărmarea bisericii satului Posobești și ctitorirea de către moșnenii Posobești a unei noi biserici la Odăile, în 1864.

Filele cărților vechi au fost folosite de-a lungul timpului ca suport pentru consemnarea unor evenimente ce tulbură viața comunității: invazii de lăcuste, cutremure, fenomene meteorologice ieșite din comun, epidemii. Pe *Cazania* (Râmnic, 1792) satului Macovei-Padina sunt înregistrate invaziile lăcustelor din anii 1799 și 1826 și pagubele produse de ele. Marele cutremur din anul 1838, care a afectat numeroase biserici și clădiri din Țara Românească, apare frecvent în însemnările contemporane. El este notat pe *Cazania* (Râmnic, 1792) satului Macovei-Padina și pe *Penticostarul* (București, 1820) bisericii din Fîntești (însemnare făcută de dascălul Ioan din Fîntești). Fenomenele meteorologice, care se manifestă în afara sezonului specific, devin și ele subiect al notelor marginale: vifor în luna aprilie a anului 1832 (*Pravoslavnică mărturisire*, București, 1827); vifor în luna aprilie a anului 1840, consemnat de Vlad diaconul (*Cazanii*, Râmnic, 1792); ploaie cu tunete, fulgere și piatră în luna ianuarie a anului 1840, care a coincis, în mod ciudat, cu înmormântarea babei Rada din Fîntești, relatată de Ioan dascălul din Fîntești (*Triod*, Buda, 1816). Epidemiile, prin suferințele și pierderile de vieți omenești pe care le provocau (având în vedere și precaritatea mijloacelor de luptă împotriva lor, inclusiv în cursul secolului al XIX-lea), marchează inevitabil atât destinul individului, cât și cel al comunității. După vestita ciumă din anii 1813-1814 (ciuma lui Caragea), zona Buzăului este grav afectată de ciuma din 1829, de holera din 1831 și din 1866. O parte din dramele produse de aceste epidemii le aflăm din însemnările marginale. Holera din anul 1866 este amintită de două însemnări cuprinse în cărțile cercetate. Prima relatează însănătoșirea miraculoasă a preotului satului Padina (*Cazanii*, Râmnic, 1792). A doua este făcută de învățătorul satului Căndești, Ion Volănescu. Epidemia de holeră din anul 1866 a zguduit viața învățătorului. Într-o notiță autobiografică el ne povestește detaliat când a izbucnit și cum s-a extins boala în sat, făcând victime în fiecare casă, cum i-a murit soția și cum, fiind el însuși „pătimaș” (bolnav), s-a refugiat la mănăstirea Ciolanu timp de două luni, până la stingerea epidemiei (*Viețile sfinților*, Neamț, 1809).

Însemnările cu caracter autobiografic devin tot mai frecvente de la începutul secolului al XIX-lea. Pe spațiul liber al filelor cititorii notează, ca într-un jurnal, diferite evenimente din viața privată: nașteri, botezuri, căsătorii, decese, avansări. În 1802, s-a însurat Andrei, feciorul popii Radu din Macovei-Padina (*Cazanii*, Râmnic, 1792), în 1833, logofătul Theodor Iarca iar în 1845, Petrea dascălul (*Psaltire* ([Brașov, 1816]). Bănică sin popa Ștefan din satul Buda folosește filele aceleiași cărți pentru însemna două evenimente memorabile din viața sa: hirotonirea ca diacon, în luna aprilie a anului 1833, la biserica „Sf. Dumitru”, metohul Episcopiei din București și, la scurtă vreme, hirotonirea ca preot, în luna iulie a aceluiași an, la schitul Nifon (*Liturghii*, Sibiu, 1827).

Nu lipsesc, deși destul de reduse numeric, notele care dezvăluie impresiile cititorului în urma parcurgerii textului sau comentarii colaterale, reflecții declanșate de anumite pasaje din text. Întâlnim astfel cugetări ca cele ale popii Jipa din Bâșceni: „Nu poate nimeni să știe toate” (*Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652) sau ale popii Vlad din Padina : „*†Ferice de acela ce va răbda până la sfârșit, acela se va mântui; iar acela*

ce nu va răbda, acela foarte rău se va judeca de unul judecător viilor și al morților; acela ce să va iuți, va greși” (Cazanii, Râmnic, 1792). Am selectat pentru a ilustra această categorie și o relatare destul de târzie, datând din 1958, scrisă de monahul Iov, de la mănăstirea Bodrog (județul Mureș). Este mărturia unei drame personale, dar și a imenselor valențe apotropaice ale textului sacru în conștiința omului religios. Supus unei anchete declanșată de delațiunile confrăților săi, în pericol de a fi expulzat din mănăstire, ieromonahul Iov nu face altceva decât să se retragă în chilie și să se roage. În acel moment „de mare îngrozire” el citește, „din îndemn tainic”, catisma 5 din *Psaltire*: „Cela ce ești nădejdea tuturor marginilor pământului și a celor ce sunt pre mare departe, ia armă și pavăză și te scoală întru ajutorul meu (...)”. În urma rugăciunilor sale, salvarea vine ca prin minune: „ordinul a fost ridicat și dus înapoi”. Ca să-și înfrângă teama în fața vrăjmașilor, ieromonahul Iov notează pe filele *Psaltirii* (Buda, 1817) și un fragment din lucrarea lui P. Suci, *Rânile Domnului*.

Deseori, cititorii întrebuințează spațiile libere din cuprinsul cărților pentru a redacta ciorne de răvașe, concepte de zapise sau jalbe către autorități. Uneori, se lasă tentați de dorința de a-și exprima propriile sentimente. Pe filele *Cazaniei* satului Macovei-Padina, dascălul Stan scrie o *orație* (scrisoare de felicitare), dovedind un real talent de versificator. Nu știm cui îi era adresată (mamei, soției sau fiicei lui) și nici cu ce prilej a fost compusă. Scrise în 1803, versurile reflectă sensibilitatea unui intelectual din mediul rural la începutul secolului al XIX-lea: „Sănătate, fericire, lumina mea cea dorită, putere ca să-ți dăruiască, mila cea Dumnezeuiască și tot ce este de folos, să-ți dea împăratul H[risto]s, vrându și de mine a cerceta, dorita și lumina mea” (Cazanii, Râmnic, 1792). Aceeași disponibilitate lirică dovedește logofătul Bratu: „Scris-am eu logofātu Bratu cu mână de țărână, cu suflet de văzduh, cu trupu din pământ, cu ochii din soare, cu cuget din mare, scris-am eu tot” (mij. sec. XIX, Cazanii, Râmnic, 1792).

Dincolo de importanța lor documentară pentru istoria cărții, precum și pentru istoria politică, socială sau economică, însemnările de pe cărți reprezintă surse esențiale pentru reconstituirea practicilor de lectură în cultura veche românească⁸. Cărțile studiate, fiind în majoritate cărți de cult, erau destinate lecturii comunitare, intensive, cu voce tare⁹. Citirea textelor sacre trebuia să se supună unor norme, nu se făcea oricum, oriunde și de oricine. Mai multe însemnări accentuează importanța citirii cursive, fără poticneli a textului. De exemplu, citirea din *Cazanie*, la sfârșitul slujbei, putea fi făcută și de dascăl (cântăreț) sau de citeț, dar era obligatoriu ca aceștia să facă o lecturare clară, ușor de urmărit, fără să se încurce. Responsabilitatea pe care și-o asuma cel care îndrăznea să medieze între textul sacru și auditori era foarte mare, pentru că greșelile de citire deveneau păcate. O însemnare anonimă din prima jumătate

⁸ Pentru diferitele practici de lectură v. Roger Chartier, *Lecturi și cititori în Franța Vechiului Regim*. Traducere din limba franceză de Maria Carпов, București, 1997; Paul Cornea, *Introducere în teoria lecturii*, ediția a II-a, Iași, 1998. Despre locul și timpul lecturii în spațiul românesc v. Daniel Barbu, *Scrisoare pe nisip. Timpul și privirea în civilizația românească a secolului al XVIII-lea*, București, 1996, p. 59-76.

⁹ Pentru practicile lecturii cu voce tare în societatea românească din secolele XVIII-XIX, v. Alexandru Ofrim, Lucia Ofrim, *Practicile lecturii – aspecte istorice și etnologice*, în „Symposia. Caiete de etnologie și antropologie”, Craiova, nr. 1, 2002, p. 167-188.

a secolului al XIX-lea arată: „Pe această sfântă Cazanie cine va ceti să se prea silească la cetanie ca să nu greșască vre-un cuvânt, **că acela mare păcat dobândește, iar cel ce va citi și nu va greși, acela va fi pomenit în veci, amin**” (Cazanii, Râmnic, 1792). Însuși actul citirii solemn, în măsura în care se respecta norma reproducerii fidele a textului, se înscria în categoria faptelor bune, plăcute lui Dumnezeu, o formă de răscumpărare a păcatelor. Logofătul Grigorie notează în 1810: „Această blagoslovită Cazanie se află la sfânta biserică Macoveiu și cine va îndrăzni a o lua în sfânta biserică întru nemică să nu greșască vreunu citind, că va avea mare păcat. Iar întâiu să socotească că nu va greși, apoi să citească, iar **care va ceti și nu va greși, acela va fi bun în împărăția cerului, primit lui Dumnezeu**” (Cazanii, Râmnic, 1792).

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când aria de difuzare a culturii scrise se extinde, se schimbă și atitudinea față de carte și ca urmare constatăm modificări și în obișnuințele lecturii. Noile practici ale lecturii pot fi surprinse și în notele cititorilor. În afară de lectura dominantă, intensivă, comunitară, cu voce tare, mediată de preot sau citeț, găsim tot mai dese mărturii ale practicării unei lecturi individuale, silențioase, în scopuri profesionale (cum e cazul *Îndreptării legii*) sau dintr-o necesitate sufletească personală, în scopul edificării spirituale (în cazul *Cazaniilor*, a *Psaltirii*, literaturii ascetice etc.). Sunt atestate împrumuturi de la clerici la laici a unor cărți care, în secolele anterioare, erau puse sub interdicția utilizării lor de către mireni. *Îndreptarea legii* (Târgoviște, 1652) este împrumutată de preotul proprietar de mai multe ori în cursul secolului al XIX-lea. În 1860, Ioan Părlătescu primește cartea de la preotul Anton din Ghizdita „supt iscălitură, de am mai cetit pe dânsa”. Scara părintelui Ioan (Neamț, 1814) a schitului Găvanu, o scriere ascetică destinată cu predilecție mediului monahal, este împrumutată de laici. Barbu G. Coman notează în 1898 că primit-o de la schitul Găvanu „ca să citesc pe dânsa și am citit și m-am folosit de dânsa”. În 1933, cartea ajunge în mâinile lui Șerban Tănăsescu din Mănești, care declară: „am citit și m-am folosit”.

Însemnările pe care le vom reproduce în continuare, deși provenind de pe un eșantion destul de redus numeric (21 de volume) oferă, credem, o imagine sugestivă a impactului dintre societatea rurală și carte în intervalul cuprins între mijlocul secolului al XVIII-lea până la mijlocul secolului XX. Ele relevă nu numai creșterea interesului comunității pentru carte, dar și sporirea numărului celor care fac notații pe marginea filelor. De asemenea, cu ajutorul lor putem urmări diversificarea profilului cititorului și „scriitorului de ocazie” (de regulă preot, dascăl, logofăt sau gramatic până la sfârșitul secolului al XVIII-lea), ca și a subiectelor însemnărilor (de la formulele tradiționale de proprietate și danie și consemnarea evenimentelor neobișnuite, la notarea cu prioritate a impresiilor și experiențelor personale).

TEXTUL ÎNSEMĂNĂRILOR

În cadrul fiecărei categorii, însemnările sunt reproduse în ordine cronologică. Însemnările fără date de pe același volum au fost ordonate în funcție de alfabet (chirilic, de tranziție, latin).

La transcrierea textului au fost marcate cu paranteze rotunde lipsurile din text cauzate de tăierea filei la legat sau de operațiuni de restaurare empirică – (...). Întregirea cuvintelor prescurtate, a cuvintelor cu litere șterse, ilizibile sau parțial tăiate la legat s-a făcut între paranteze drepte - [...]. Cuvintele care lipsesc din textul original, dar care au putut fi completate prin apelul la alte surse sau prin deducție au fost puse în paranteze unghiulare - <...>.

Abrevieri:

cop. = copertă

f. = filă

int. = interior

p. = pagină

r = recto

v = verso

1. Însemnări de proprietate și însemnări pentru pomenirea numelui

*1754 iul. 15 - „1754 iulie deni 15. Am scris eu, carele mai în jos mă voi iscăli, anume Dragomir, preot ot Chiojd”.

(Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, p. 602, alfabet chirilic)

*<1758-1761> - „Să se știe că am scris eu, Dinu, în zilele lui Io Scarlat Grigore Ghica voievod i proci”.

(Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, p. 543, alfabet chirilic)

*1778 ian. 10 - „Să se știe că am scris eu, Albul ot Star-Chiojd, la ghenarie 10. 1778”.

(Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, p. 598, alfabet chirilic)

*1779 - „† Să se știe că aici pă această sfântă și dumnezeiască Pravilă am scris eu, care mă voi iscăli mai jos, în zilele luminatului și prea înălțatului nostru domn Io Alexandru Ipsilant voievod. Și am scris ca să se pomenească în veci. Leat 1779. Șerban biv vistier Săseanul sin Tudor vâtaf”.

(Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, p. 682, alfabet chirilic)

*1781 - „Ierei Orga preot am scris aici în zilele prealuminatului domnului Alicsadre Ipsil voivodu. 7289 (1781)”.

(Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, p. 465, alfabet chirilic)

*1782 - „<Să se știe> că am scris și eu, robul lui Dumnezeu Iorga, ierei preot ot Bâșteni de Jos. 1782.7290”.

(Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, p. 467-469, alfabet chirilic)

*1786 - „Să se știe că am scris eu, Lefter copilu, când eram acia la Băiești grămătic la B[ăiești] și cine va citi mă va pomeni, că mâna putrezește. Și la acea vreme era domnu Ioan Nicolae Petru Mavrogheni, voievod Țării Românești, păstoriu turmii ceii cuvântătoare, episcopul Cozma. 1786. Lefter copilu”.

(Apostol, București, 1774, f. 25 r, alfabet chirilic – ex. de la Băești)

*1797 mart. 24 - „Și am scris eu, robul lui Dumnezeu și potu ca să moru iar slova va rămânea și cine va citi, mă va pomeni și vrând și nevrând, ca popa de rând și cine va ceti, să nu crează că au fost cerneala aposă și ține pe rând. 1797 martie 24. Dobre”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, 157 v, alfabet chirilic)

*1797 - „Dobre log[o]ff[ă]t. Și cine va ceti pă această sfântă și dumnezeiască Cazanice este a lui popa Radu și am scris eu Dobre (...), și cine va ceti, tot mă va pomeni și vrând și nevrând, ca popa de rând. Și cine va ceti, să zică Dumnezeu să-l ierte pe păcătoșul Dobre logofătu”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 158 r, alfabet chirilic)

*1799 - „Cine va scri, mâna va putrezi, iar cine va citi, mă va pomeni. Vasile dascălul 1799”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 76 r, alfabet chirilic)

*1802 - „Că se știe că această sfântă pravilă este a popii Neculii Poruncă ot schitu Ghizdita. 1802. Popa Leftere ot Ventilă Vodă”.

(Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, p. 71, alfabet chirilic)

*1803 aug. 13 - „Această Cazanice este a părintelui Radu ot Padina și cine să <va> întâmpla a ceti aceste doo-trei rânduri, să zică Dumnezeu să-l miluiască și pre acela să-l miluiască Hristos. Amin. 1803 avgost 13”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 120 v, alfabet chirilic)

*1804 dec. 8 - „Și poci să mor, iar slova va rămânea și cine va ceti, mă va pomeni. Popa Costandin ot Padina, leat 1804 dec. 8”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, 55 r, alfabet chirilic)

*1810 martie 16 - „Această sfântă Cazanice este a sfințitului preotu Radu și cine să va întâmpla a o citi, toți să zică Dumnezeu să-l miluiască și pă el să-l ferească în veci, amin. Și am scris eu, 1810 martie 16, Grigorie log[o]ff[ăt] ot P[adina].”

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 34 r, alfabet chirilic)

*1811 mart. - „Această carte este a moșul[ui] popa Radu ocină [și cine] s-ar întâmpla să o fure, să fie afurisit și peatra să putrezească și feru să mucezească, iar trupul lui să aibă putredă rădăcină în veci (...). 1811 martie (...). Și am scris eu, robul lui Dumnezeu Neculai, cu o mână de țărână, iar cine va ceti, pă mine va pomeni”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 188 r, alfabet chirilic)

*1811 - „Pă această sfântă Cazanice am scris eu, robu lui Dumnezeu Grigore, cu mână de țărână, mâna va putrezi, dar cine va ceti, mă v[a] pomeni. I proci. 1811 ma(...) Grig[ore](...)”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 42 r, alfabet chirilic)

*1815 sept. 29 - „Această sfântă Pravilă este a logofătului Nicolau din Ghizdita. 1815 septembrie 29. Zamfirache logofăt”.

(Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, p. 536, alfabet chirilic)

*<1793-1819> - „Am însemnat aicea eu, Gavril dascălu la sfințita cazanice a Sfinților Apostoli Petru și Pavel, în zilele prea sfinției sale episcop sud Buzeu, Costandin”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 292 r, alfabet chirilic)

*1820 aug. 3 - „I scris-am și eu, robul lui Dumnezeu Dinu dascălu ot Căndești, degetele mele vor putrezi, iar cine va ceti, mă va pomeni, să zică Dumnezeu să-l ierte. 1820 avgust 3”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 100 r, alfabet chirilic)

*1823 - „*Amu scris robul lui Dumnezeu Necula, în zilele luminatului domnu Ioanu Grigorie voevodu*¹⁰, *la leat 823. Scris-a preot Necula*”.

(*Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, p. 785, alfabet chirilic)

*1824 dec. 26 - „*Această sfântă Pravilă este a părintelui Nicolae din Ghizdita. 1824 decembrie 26. Alexandru logofăt*”.

(*Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, p. 536, alfabet chirilic)

*1828 mart. 24 - „*Să se știe că pe această Cazanie am scris eu, Stan ot Padina logofăt și pot să mor, iar slova va rămânea, iar cine va ceti, mă va pomeni și vrând și nevrând, ca popa de rând și cu mână de țărănă. Fiindu și leatu acesta, 1828 și domnu era Grigorie Ghica și am scris eu și am iscălit. 1828 martie 24. Stan logofăt ot Padina*”.

(*Cazanii*, Râmnic, 1792, f. 314 v, alfabet chirilic)

1829 iun. - „[Această] sfântă și dumnezeiască carte ce se numește Cazanie (...) biserică unde să prăznuiește hramul prea cuvioasei Paraschiva (...), Posobești. Popa Gheorghe, popa Iordache, popa Petre. Leat 1829 iun. (...)*¹¹”.

(*Cazanii*, București, 1828, cop. 1 int.)

*1831 febr. 11 - „*Să [să] știe că acestu sfânt și d[u]mnezeescu Catavasier este al dumnealui Ioniță sin Mușat ierei și cine s-ar ispiti ca să-l fure, să fie afurisit de trei sute optusprezece sfinți părinți ce s-au adunat la Nicheia. Și iar îl mai afurisescu: heru să ruginească, piatra să mucezească, iar trupul lui să nu mai putrezească. Let 1831 febr. 11*”.

(*[Catavasier*, Râmnic, 1753], f. 126 v-129 r)

*1832 iul. 19 - „*Să se știe că această sfântă și dumnezeiască pravilă este a lui Antimir holteiu ot satul Ghizdita. Scris-am eu preotul Mărgărit ot satul Mărăcineni, la un anu după ce au trecut boala holerii. 1832 iulie 19*”.

(*Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, p. 588, alfabet de tranziție)

*1833 nov. 8 - „*Să se știe că această sfântă pravilă este a părintelui Necule ot schit Ghizdita. 1833 noiembrie 8. Popa Panaite ot schitu Alunișu*”.

(*Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, p. 528, alfabet de tranziție)

*1837 - „*Mihai Stănescu din satu Fundeniu, județu Buzeu, plaiul Slănicu, Vadu Sorești, 1837*”.

(*Viețile sfinților*, Neamț, 1809, f. 1 de gardă a cop. 1, alfabet de tranziție)

*1839 oct. 26 - „*Această Cazanie este a sfintii biserici (...), prăznuiește hramul Cuvioasei Maicii Paraschivei. 1839 octobrie 26*”¹².

(*Cazanii*, București, 1828, cop. 1 int.)

*1840 mai 11 - „*Ioan dascăl din sat Fințești scris-am în leat 1840 maiu 11, sâmbătă seara*”.

(*Penticostar*, București, 1820, f. 88 r, alfabet de tranziție).

¹⁰ Grigore Ghica al IV-lea.

¹¹ Însemnarea a fost parțial acoperită cu hârtie, la refacerea legăturii.

¹² Însemnarea a fost parțial acoperită cu hârtie la refacerea legăturii.

*1840 - „În leat 1840, întâmplându-se a mă scrie mai jos iscălitul, dimineața la un sfert de ceas din zi. Rob al adeveritului Dumnezeu, Ioan candidat”.

(Penticostar, București, 1820, f. 61 v, alfabet de tranziție).

*1841 ian. 7 - „Această Viață a sfinților este a lui Mihăiță Filipescu, orașu București și spre mai bună întemeiere am iscălit și eu, robul lui Dumnezeu Dimitrie. 1841 ghenarie 7. Dimitrache Popescu”.

(Viețile sfinților, Neamț, 1809, f. 2 de gardă a cop. 1, alfabet de tranziție)

*1842 mai 3 - „Întru slava Sfintei Troițe este acest Triod de la biserica satu[lui] Fiștești, care

coprinde în sine slujba, precum mărturisește aceste foaie (sic). O veacuri, veacuri care prefăceți stările și învechiți veacurile! Ah, fie Doamne, fie mila ta spre noi! Și iarăși mâna care au scris acestea are să putrezească, pă cititor îl rog să mă pomenească, precum (...), aici sunt iscălit 1842 mai 3 (...) I., Revizoru Școalelor Plășii Tohanilor și învățătorul școlii Fiștești.

(Triod, Buda, 1816, f. 320 r, alfabet de tranziție)

*cca. 1845 - „Sfânta Troiță toți să o lăudăm, adică Tatăl, Fiul și Duhu Sfânt. Condeiu va scrie, mâna va putrezi, cine va ceti, tot mă va pomeni. Robul (...).

(Triod, Buda, 1816, f. 99 r, alfabet de tranziție)

*1849 febr. 25 - „Febr. 25 1849. Antonu Ionescu, fostul hangiu în satul Macoveiu”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 107 v, alfabet de tranziție)

*1849 - „1848 până la 1849. Barbu Brâncoveanu”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 133 v-134 v, alfabet de tranziție)

*1857 apr. 4 - „(...) 1857 aprilie 4. Mateiu Tudorelu”.

(Strastnic, Buda, 1816, f. 40 r, alfabet de tranziție)

*1857 - „Cazania bisericii satului Macoveiu. Stan Dracinescu. 1857”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 107 v, alfabet de tranziție)

*1860 febr. 4 - „Această sfântă și dumnezească pravilă este sfinții sale părintelui Anton sin preot Necula din satul Ghisdita, plaiu ot <Slănic>, districtu Mizil, cel ce mi-au dat-o mie supt iscălitură, de am mai cetit pe dânsa. Pentru ca să se pomenească, am scris aici spre ținere de minte, suptsemnând și leatu adică 1860 februarie 4. Ioan Părlătescu”.

(Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, p. 159, alfabet de tranziție)

*1865 oct. 15 - „Acista săntă carte este a santei biserici cei mari din comuna Căndești și spre mai bună știință amu iscălitu și eu, robu lui Dumnezeu celu mai josu iscălitu, ca ori cine va ceti dupe a mea reposare din această viață, să zică toți Dumnezeu să-l ierte. 1865 Octombrie 15. Ionu Volănescu. Învățiatorul acestei comuni Căndești, dascăl allu santei Biserici cei mari”.

(Viețile sfinților, Neamț, 1809, f. 2 de gardă a cop. 1, alfabet latin italianizant)

*1866 ian. 7 - „Ioniță Volănescu. Învățiatorul comunii Kăndești. 1866 ghenarie în 7”.

(Viețile sfinților, Neamț, 1809, f. 145 v-146 r, alfabet latin)

*1873 iul. 26 - „Theodor Ionescu din Craiova. La anul 1873 iul. 26 am venit notar la Padina”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 94 r, alfabet latin)

*1894 mart. 23 - „Am scris aici eu, în ziua de 23 martie anul 1894, spre știre ca cine va citi, mă va pomeni. I. Dăscălescu Cântăreț. Biserica Comunii Fînțești”.

(Strastnic, Buda, 1816, cop. 2 int., alfabet latin)

*1894 - „Acesta carte este a sfinții biserici comunii Căndești, plasa Sărata, județu Buzeu și ca dascăl este G. Panait. Anu 1894, comunu Căndești, plasa Sărata, județu Buzeu. Dascălu Panaitu Georgescu”.

(Viețile sfinților, Neamț, 1809, f. 1 de gardă a cop. 2, alfabet latin)

*1896 febr. 15 - „Am scrisu eu, spre veșnica pomenire, I. Dăscălescu. Cântăreț la Biserica Comunii Fînțești în Annul 1896 febr. 15. I. Dăscălescu”.

(Triod, Buda, 1816, cop. 1 int., alfabet latin)

*1896 febr. 15 - „Dăscălescu Cântăreț. 1896 Faur 15, citit”.

(Strastnic, Buda, 1816, cop. 2 int., alfabet latin)

*1898 apr. 7 - „Aciastă carte este a sfințitului schit Găvanu, primită de mine, Barbu G. Coman, ca să citescu pe dânsa și am citit și m-am folositu de dânsa. 1898 Aprilie 7. Amin. La Mulți Ani. Barbu G. Coman”.

(Scara părintelui Ioan, Neamț, 1814, f. 212 v, alfabet latin)

*1899 - „Eu m-am iscălit cu mâna mea, N. Georgescu. Mâna va putrezi și numele va rămânea și cine îl va citi, la mine se va gândi, atunci jos, unde voi fi”.

(Viețile sfinților, Neamț, 1809, f. /174/ v, alfabet latin)

*1899 - „Această sf. carte este a sf. biserici cu patronagiul Sf. Angeli. 1899. I. Georgescu”.

(Viețile sfinților, Neamț, 1809, f. 1 de gardă a cop. 1, alfabet latin)

*1905 mart. 20 - „Cântăreț Gh. Dumitrescu. 1905 martie 20”.

(Triod, Buda, 1816, f. 166 r, alfabet latin)

*1907 iun. 12 - „Acestu Apostol este al bisericii...¹³ comunii Odăile. 1907 iunie 12. Preotu parohu Ionu Ionescu.

(Apostol, București, 1774, f. 1 de gardă a cop. 1, alfabet latin – ex. de la Odăile)

*1908 apr. 30 - „1908. Apr. 30. Acest Apostol este al Parohiei comunii Odăile”.

(Apostol, București, 1774, cop. 1 int., alfabet latin – ex. de la Odăile)

*1929 nov. 28 - „28 nov. 1929. Bârlad. De la D-na Tesalia Cristalidi, din cărțile D-nei Aglae Corbu”.

(Acatist, Buda, 1807, cop. 2 int., alfabet latin)

*1938 iul. 31 - „Damiean Sava cântăreț. Com. Odăile, jud. Buzău. 31 iulie [1]938”.

(Cazanii, București, 1828, f. 81 r, alfabet latin)

*1946 dec. 29 - „1946 decembrie 29. Semnat de mine, episcopu D. Popuzana. Eu am fostu prizonieru la Războiul Mondial din 1916-19, în Macedonia”

(Octoih, București, 1792, f. de gardă a cop. 2, alfabet latin)

***

*„Nu poate nimeni să știe toate. Această pravilă este a popii Jipii”.

(Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, p. 41, alfabet chirilic)

*„Scri-am eu, Dinu căp[itan] sin popa Orga din Bă[șcenii]”.

(Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, p. 472, alfabet chirilic)

¹³ Loc rupt.

*„Scri-am eu, Moise căp[itan] sin popii lui Mihalcea din Bășceni de Jos și am scris la luna lui februarie (...)”.

(Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, p. 472, alfabet chirilic)

*„Scri-am eu, Bănică sin popa Mihalcea preot Săsean sud Saac despre Buzău, ca să se pomenească. Pentru aceea am scris ca să se știe aceasta, februarie (...)”.

(Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, p. 476, alfabet chirilic)

*„Să se știe că pe această sfântă și dumnezeiască pravilă am scris și eu popa (...) ot Bâscenii de Jos care am slujit la sfânta mănăstire a dumnealui răposatului vătafului Tudor (...)”.

(Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, p. 222-229, alfabet chirilic)

*„Această sfântă și dumnezeiască pravilă este a noastră, la doi frați buni amândoi. C. Popescu, C. M. Popescu”.

(Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, f. /5/, alfabet de tranziție)

*„Cel ce va ceti, să zică Dumnezeu să iarte pre cel ce au scris”.

(Apostol, Buzău, 1743, f. 25 r, alfabet chirilic)

*„Să se știe că acest Catavasier este al lui popii Bogzea. Badea, Barbul, Safira, Gheorghe, Sanda”.

([Catavasier, Râmnic, 1753], cop. 1 int., alfabet chirilic)

*„Mihai Pleșoianul”.

([Catavasier, Râmnic, 1753], f. 130 v, alfabet de tranziție)

*„[Să] se știe că am [scris] eu, popa Vasile cu mâna de țărână, că mâna va putrezi, iar slova va rămâne [și] cine va ce[ti](...)”.

(Apostol, București, 1774, f. 178 v, alfabet chirilic – ex. de la Odăile)

*„Domnul Ion cântăreț. Comuna Odăile”.

(Apostol, București, 1774, f. 1 de gardă a cop. 1, alfabet latin – ex. de la Odăile)

*„Adus în monastire de mine, Sava Ion preotu Gheorghe, cu cheltuiala lui Badea Mihai Colțeanu. Las spre pomenire și spre moștenire al meu bun nume și dulce pronume (sic!), căci mâna putrezește, condeiul ruginește, iar slova se găsește și se citește, în veci se pomenește. Nu mă uitați fraților. Cu stimă Sava Ion Pr. Gheorghe”.

(Apostol, București, 1774, f. 2 de gardă a cop. 1, alfabet latin – ex. de la Odăile)

*„Și am scris eu, robu lui Dumnezeu și cine va citi, pe mine mă va pomeni și va zice Dumnezeu să ierte păcatele acestui omu, anume Mircea”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 30 r, alfabet chirilic)

*„Și am scris eu, robu lui Dumnezeu Neculai, cu o mână de țărână iar eu potu ca să moru, iar slova va rămânea și cine va citi, pă mine [mă va pomeni]”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 67 r, alfabet chirilic)

*„Am scris eu, Stan păcătos și poate să mor, iar slova va rămânea, iar cine va ceti, mă va pomeni”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 155 r, alfabet chirilic)

*„Și am scris eu, robu lui Dumnezeu Ionașcu și am scris eu cu mână de țărână și cine va citi, mă va pomeni. Și citețu să-l pomenească pă cel ce au scris”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 68 r, alfabet de tranziție)

*„Scri-am eu, logofătul Bratu i Ion Bordeiu den satul Padina ot Macoveiu”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 224 v, alfabet de tranziție)

*„Pe această sfântă Cazanie, de la sfânta beserică ot Macovei, am citit și eu, păcătosul și am iscălit cu mână de țărănă, iar mâna va putrezi, iar cel ce va citi, mă va pomeni. Ion dascălul”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 300 v, alfabet de tranziție)

*„A părintelui Menete”.

(Scara părintelui Ioan, Neamț, 1814, f. de titlu v, alfabet chirilic)

*„Matache sin Răducanu Polonicu de la Fîntești”

(Strastnic, Buda, 1816, f. de titlu v, alfabet de tranziție)

2. Însemnări despre vânzări, cumpărări și danii de carte

*1760-1761 (7269) - „Acestu Apostol este a popii Petrii ot Negrilești și au dat pe el tal[eri] 5 bani gata de argint, ca să fiia pomană lui, feciorilor, nepoților lor, iar cine ar fura-u sau ar prepun-o, afară din feciorii lui, să fie sup blestem și afurisit de cele trii sute de sfinți părinți de la Nicheia. L[ea]t 7269. Mitre logofăt zet popa Petri ot tam”.

(Apostol, Buzău, 1743, f. 56 v-66 v, alfabet chirilic)

*1769 - „1769. Acest Apostol s-au dat de pomană...¹⁴, să aibă a pomeni la sfânta liturghie aceste nume: ierei Iacob, schimonahia Damiana, ierei Stoica, Ioana, Ioan, Zmaranda, Maria...¹⁵”.

(Apostol, Buzău, 1743, f. 178 v, alfabet chirilic)

*1775 mart. 7 - „Această sfântă și dumnezeiască carte ce să cheamă Apostol este cumpărată de (...), în t[a]l[eri] 7 (...) aicea la biserică la (...) ca să fie de pomenire, iar cine s-au ispiti, sau din preoți sau din diaconi sau din gramaticii bisericii, ca să-l fure, să fie supt anathema și să fie afurisit de 318 sfinți(...) de la (...) amin, amin, amin. Mart. 7 1775. Marco logofăt¹⁶”.

(Apostol, București, 1774, f. 25 v- 35 r, alfabet chirilic – ex. de la Odăile)

*1775 - „Această sfântă carte ce se cheamă Apostol este cumpărată de Marco logofăt în t[a]l[eri] 7 (...) și l-am dăruit la schit Pietricica, unde este hramul Sfinților Voievozi Mihail și Gavril, ca să fie de citanie. Iar cine l-ar fura, din preuți sau din diaconi sau din gramaticii bisericii, să fie anatema și afurisit de 318 sfinți părinți de la Nicheia și de sfântu sobor (...) și cutremurului. Amin, amin, amin. Marco logofăt, Dragomira, Maria, Radu”.

(Apostol, București, 1774, f. 7 v-13 r, alfabet chirilic - ex. de la Odăile)

*1779 ian. 2 - „Acest Apostol l-am dat sfintei bisericii noastre din Băiești, unde se cinstește și să prăznuiește hramul sfințitului mucenic Elefterie și cuvioasa Paraschiva cea noao și cine l-ar înstrăina sau l-ar muta de la această biserică, să fie supt blestemul sfinților părinți de la Nicheia. P. Elefterie, prot ot Buzău, ghenarie deni 2, 1779”.

(Apostol, București, 1774, f. 1 r-3 v, alfabet chirilic - ex. de la Băiești)

¹⁴ Urmează un rând jumătate tăiat cu cerneală neagră.

¹⁵ Peste restul însemnării s-a lipit o foaie de hârtie de epocă.

¹⁶ Însemnarea este tăiată cu o linie făcută cu cerneală neagră și, în mare parte, este distrusă de tăierea filei la legat.

*1796 sept. 8 - „Această sfântă și dumnezeiască Cazanie este cumpărată de Oancea sin moș Albul în tal[er]i 13, adică treisprezece, de la jupân Cancea, ca să fie de pomenire și iaste supt stăpânirea duhovnicului Radu. Și am scris și pot să mor, iar slova va rămânea și cine va citi, mă va pomeni. Gavril Dascăl, când era curgerea anului 1796 sept. 8”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 218 v-220 r, alfabet chirilic)

*179... ian. 20 - „Să (se) știe că această sfântă și dumnezeiască Cazanie este cumpărată de Oancea sin uncheașul Albu, drept t[a]l[er]i 13 ..., însă de la jupân Cancea Grecu și este dată la sfânta ... ca să-i fie de pomană. Însă este dată supt stăpânirea pre[otului] ot Macovei, ca să aibă a-i purta grija ..., îi va da viață. Ghen. 20 179.... Și cine s-ar întâmpla a o fura sau a ..., să fie suptu blestemu a trei sute ...”¹⁷.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. /2/-1 r, alfabet chirilic)

*1800 - „Această sfântă și dumnezeiască Pravilă am cumpărat-o eu, care mai jos mă voi iscăli, cu taleri optzeci. Mihalache popa Necula ot Ghizdita. 1800”.

(Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, p. 432, alfabet chirilic)

*1801 mai 18 - „Să se știe că această [sfântă] și dumnezeiască Cazanie este cumpărată de robul lui Dumnezeu, Oancea sin Albul și este dată sfinții sale duhovnic[ului] Radu ot Padina și este cumpărată drept taleri 13 și dând-o sfinții sale a fi stăpânitor. Iar cine să va ispiti a o înstrăina din mâna sfinții sale, greu [ii] va fi și întâmplându[se] a o pierde, a o fura și prăpădind-o și găcind-o [cineva] și dând-o, să fie blagosloviți de părintele cel ceresc. Iar cine [o] va găsi și nu o va da, blestemat să fie de părintele ceresc și de sfinții trei arhieriei și de sfinții cei din Nicheia, părinții cei ce au blestemat și au afurisit pre spurcat[ul] Arie și 318 sfinți părinți și de toți, de sfinții patruzeci de mucenici, cei ce s-au muncit <în> iazerul Sevastei. Și am scris eu și slova va rămânea și cine va citi, [mă] va pomeni. La leat 1801 maiu 18, Vasile Dascălu. În zilele prea înălțatului domn Io Alexandru Costandin Muruz v[oie]v[o]d, în zilele părintelui episcop Costandie sud Buzeu”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 138 v-139 r, alfabet chirilic)

*1802 iulie 14 - „Să se știe că această sfântă și dumnezeiască Pravilă am cumpărat-o amândoi frații, popa Lefteru și Sofronie, în prețu de cinzeci taleri, de la Ventilă Vodă. 1802 iulie 14. Popa Lefteru”.

(Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, p. 508, alfabet chirilic)

*1804 - „Să se știe că această sfântă Cazanie este cumpărată de robul lui Dumnezeu, Oancea sin uncheașu Albul și este dată la sfânta beserică Padina, dată de milostenie preotului popa Radului duhovnicul, ca să fie supt stăpânirea sfinției sale. Și am scris eu, popa Costandin, leat 1804”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 54 v, alfabet chirilic)

*1810 febr. 24 - „...orașu Crai[o]va, l-am cumpărat în t[a]l[er]i patru și paral[e] zece, când eram la Pitești ... subțire la jupân ... și eram cu chirie în prăvălia lui jupan

¹⁷. Cerneala este pe alocuri decolorată, iar textul parțial acoperit cu o bucată de hârtie (restaurare empirică, de epocă).

*Dimitrache, fiind stăpânitor țărilor împăratul Alexandru Pavlovici al Rosii, aici fiind episcop al Sfintei Episcopii Argeșului ..., la cursul anilor 1810 febr. 24 (...)*¹⁸.

(Acatist, Buda, 1807, p. 15-49)

*1811 apr. 5 - „Acest sfânt Apostol este cumpărat de la protopopul Negul ot Nișcov drept o sută poli 20 – o sută douăzeci- și s-au cumpărat de părintele popa Frățilă ot Posobești la biserica cea nouă, unde să cinstește și să prăznuiește hramul „Adormirea Sfintei de Dumnezeu Născătoarea”, ca să fie de cetire la sfânta biserică, ca să fie pomeniți. Iar cine s-ar ispiti să-l fure, să fie afurisit [de] trei sute de sfinți părinți de la Nicheia. De la I[ISU]S 1811 aprilie 5”.

(Apostol, București, 1774, f. 121 v, alfabet chirilic - ex. de la Odăile)

*1811 - *Acest Apostol este al sfintei biserici unde să cinstește și să prăznuiește hramul Sfânta Adormire a Maicii Precistii, cumpărată de preot popa Frățilă”.*

(Apostol, București, 1774, f. 178 r, alfabet chirilic – ex. de la Odăile)

*1813 - „Să se știe că această sfântă și dumnezeiască Cazanie este a lui răposatului Oancii și iaste dată de dumnealui în sfânta biserică și cine va citi, mă va pomeni (...), păcatele cele de voie și cele fără de voie, fiind om și viețuindu în lume și să zică Dumnezeu să-i ierte păcatele lui (...). 1813, Drăghiciu copilul, ficiorul popii Radu ot Macovei”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 295 r, alfabet chirilic)

*1825 apr. 12 - „Această sfântă carte ce să numește Scara a Sfântului Ion Sinaitul o am dat-o eu, Nicodim, sfântului schit Găvanu spre vecinică pomenire, iar de să va întâmpla și cineva din îndemnarea diavolului năimind-o sau vânzând-o, să fie supt neblagoslovenia Maicii Domnului. 1825 aprilie 12. Eu, Nicodim shimonah Croitoru”.

(Scara părintelui Ioan, Neamț, 1814, f. 1-11, alfabet chirilic)

1825 - „S-au dăruit la biserica ot Căndești de mine, robul lui Dumezeu Vlasie ieromonah și

igumen Mărgiinean, 1825”.

(Viețile sfinților, Neamț, 1809, f. /2/, alfabet chirilic)

*1893 nov. 20 - „Această carte este a sub-semnatului Barbu Gavrilescu, dată de Ion Alicesandrescu din comuna Beceni cu prețu de 12 lei. 1893 noembrie 20. Barbu Gavrilescu”.

(Pravoslavnică Mărturisire, București, 1827, cop. 1 int., alfabet latin)

*1957 dec. 12 - „De pomenit răposatul Gheorghe, fost cantor bisericesc, moșul Ecaterinei (Catița) Mihalovici din Micalciu, de la care am primit în dar această carte cu ocazia milostivenii ei, la postul Nașterii Domnului. 12 d-brie 1957. Ieromonah Iov, M. Bodrog”.

(Psaltire, Buda, 1817, f. /6/, alfabet latin)

*1967 - „Adusă de eleva Toader V. Gabriela din satul Ciuciurile (Aldeni), în anul 1967. Colectată de prof Cucu M. Ion. Aldeni. 1967”.

(Apostol, București, 1774, cop. 1 int., alfabet latin – ex. de la Băiești)

¹⁸ Însemnarea are mai multe rânduri șterse intenționat.

*1984 mai 11 - „Donată astăzi, 11 mai 1984, Muzeului Județean Buzău de către mine, subsemnatul preot paroh Mihăilă Gh.Dorel din com. Vernești, sat Căndești, jud. Buzău. Preot D. Mihăilă”.

(Psaltire, Buda, 1817, cop. 2 int., alfabet latin)

***

* „(...) mi (...) o a da[t]? în zilele răposatului Mateiu voevod vă let 7160” (1652).

(Îndreptarea legii, Târgoviște, 1652, p. 646, alfabet chirilic)

* „Eu, prio[t] Ion ot Bârsăști, când m-am pre[o]țit, eu am apucat acest Apostol a sfintii bisereci di la Bârsăști fiind al sfintei biserici. Cine s-ar întâmpla să-l fure sau mute să (...)”

(Apostol, Buzău, 1743, f. 52 v-56 r, alfabet chirilic)

* „Cu taleri 11 tocma di la Măria Connstantin tal[eri] 21. Eu diacon Silivestru” .

([Catavasier, Râmnic, 1753], f. 117 v-124 r, alfabet de tranziție)

* „Această sfântă carte ce să numește Octoic am luat-o noi, robii lui Dumnezeu: Ioan, Ne[a]ga, talere 2 pol; Iordan, Ilica, Voicu, Maria, taleri 3; Zaharia, Maria, taleri 2 p[o]l; Oa[n]ce, Dobra, Toma, taleri 2 pol; Stroe, Stana, taleri 2 pol. Și am dat-o la beserica la Scăeni, ce să numește Sfete Dumitru, ca să fie pomană no[a]o și părinților noștri. Noi, robii lui Dumnezeu ...nacăș¹⁹, Șărbănu, Bucur, Marie, taleri 1 p[a]r[ale] 10”.

(Octoih, București, 1792, f. 147 v-183 r, alfabet chirilic)

* „Această sfântă și dumnezeiască Cazanie este cumpărată de Oancea în taleri 13 și cine se va întâmpla ca să o fure, feru să putrezească, peatra să mucezească, dar trupul lui să nu mai putrezească”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 207 r, alfabet de tranziție)

* „Acestu Triodu este al bisericii Scăeni, cumpărat de toți poporarii bisericii Scăeni”.

(Triod, București, 1798, f. 233 v-234 r, alfabet de tranziție)

* „S-a cumpărat de la Culiță...²⁰, Mărăcineni”.

(Noul Testament, Neamț, 1818, f. 604-605, alfabet de tranziție)

* „Această Cazanie este a bisericii satului Posobești dată de mine ...²¹, de la lăcuitori. Preotu Gheorghe din satu[l] Posobești”.

(Cazanii, București, 1828, f. /2/ r-2 r, alfabet de tranziție)

3. Însemnări despre legarea cărților

*1837 - „Înnoire legatul cărților de la leat o mie opt sute treizeci și șapte adică: Ofoic, Mineiu, Cazania, ajutor ce au făcut pop[o]ranii bisericii numitului sat Scăeni, care cine ce au ajutorat pre nume, lei, t[a]l[eri], p[a]r[ale]: Ilie, Dobra, t[a]l[eri], p[a]r[ale] lei un[u] 20; Maria t[a]l[eri], 10; Dragomir, Rad[u] sin Ene, un leu și zece oca grâu; Ștefan sin Drăgoiu, un leu și parale șase; Manea Croială, doi lei și parale do[i]sprezece; Alica[n]dru, p[a]r[ale] 10; Stănilă sin diaconu Anghel, un leu; Anghel

¹⁹ Loc rupt.

²⁰ Loc rupt.

²¹ Lipsește fila 1.

diaconu, p[a]r[ale] 20; Ion sin Dumitru Croială p[a]r[ale] un leu; Ion sin Pința, p[a]r[ale] treizeci parale; Stanciul sin diacon Anghel, p[a]r[ale] șaizeci; Vlad Croială, p[a]r[ale] șaizeci; Gheorghe sin Croială, p[a]r[ale] un leu; Șarban Croială, p[a]r[ale] șaizeci; Moise Croială, p[a]r[ale] doi lei; Mihaî sin Neagu Milea, p[a]r[ale] un leu”.

(*Octoih*, București, 1792, f. 184 v-195 v, alfabet de tranziție)

*1902 nov. 19 - „*Prețu acestui Apostol de legat este de 3 lei și 50. Ierodeacon Josean. A. 1902 N[oiembrie]. 19*”.

(*Apostol*, București, f. de gardă a cop. 1, alfabet latin - ex. de la Odăile)

*1957 dec. - „*Reparată în D-brie 1957 de ieromonah Iov, mănăst. Bodrog*”.

(*Psaltire*, Buda, 1817, f. /1/, alfabet latin)

*1958 - „*Însemnare. Multă vreme copertile acestei Sf. Evanghelii au adăpostit o ediție nouă, cu litere latine. În anul 1948, când am înființat muzeul bisericesc cu cărțile vechi, icoanele și veșmintele găsite în podul bisericii am dat și de Sf. Evanghelie aceasta. După ce am identificat-o și am comparat-o cu un exemplar aflat la muzeul Sf. Episcopii am restaurat-o, fiind legată de Epitropul Mihai Constantinescu. Lipsesc la început 5 foi și la urmă 2 foi. Paroh, Preot Lăudatu Vasilescu.*”

(*Evanghelie*, București, 1693, f. de gardă a cop. 2, alfabet latin)

*„*T[a]l[e]r[i] doozeci și trei preț legată precum se vede*”.

(*Cazanii*, București, 1828, p. de titlu, alfabet de tranziție)

4. Însemnări despre școli și învățătură

1797 mart. 24 - „† Să se știe de când am învățat copiii la satu ot Macovei, în zilele prea luminatului și prea înălțatului nostru domn Io Alexandru Costandin Muruz v[oi]v[od]. Și am scris și pot să mor, iar slova îmi va rămânea și cine va citi, mă va pomeni. Dobru dascăl. Care vă veți întâmpla a ceti pe această sfântă și dumnezeiască Cazanie și veți găsi aceste patru-cinci rânduri și veți citi, să zică Dumnezeu să-l miluiască. Martie 24 1797*”.

(*Cazanii*, Râmnic, 1792, f. 164 v-165 r, alfabet chirilic)

*1802 - „*Să se știe de când au scris eu, dascălul Stan, când învățam copiii la satu Padina, atunci umbla numărul anilor la leat 1802 și poate să mor, iar slova va rămânea. Eu, Stan păcătos, iar cel ce va ceti, mă va pomeni și vrându și nevrându, ca popa de rându. Iar cel ce va ceti să crează, că n-au fost cerneala apoasă de apă multă ce-au avutu. Stan*”.

(*Cazanii*, Râmnic, 1792, f. 148 r, alfabet chirilic)

*1832 - *Jăluim dumneavoastră cinstite boier i grija Cazanii (...). Cel ce să silește spre învățătură, să procopsește. Ion logofăt, 1832*”.

(*Cazanii*, Râmnic, 1792, f. 229 r, alfabet de tranziție)

*1834 nov. 13 - „*Să se știe de când au învățat logofăt Theod[o]ru copil, carte. 1834 no[iem]br[i]e 13*”.

(*Psaltire*, [Brașov, 1816], p. 140-141, alfabet de tranziție)

1845 apr. 20 - „*Să se știe de când am învățat la anul 1845 aprilie 20, la sfânta Episcopie. Petrea*”.

(*Psaltire*, [Brașov, 1816], p. 273 r, alfabet de tranziție)

***

*„Fiule, de-ți este voia să fii de Dumnezeu blagoslovit și de oameni cinstit, să sapi rădăcina răbdării și să culegi floarea smereniei și să o fierbi în oala ascultării și așa voi fi (sic) de toți cinstit. Preot Stanciu”.

(Apostol, București, 1774, f. 4 r, alfabet chirilic – ex. de la Băiești)

*„Fiule, silești-te spre învățătura cărții, căci cum vei prohodii liturghia !” .

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 55 v, alfabet de tranziție)

*„Rădăcina cărții iaste amară ca ferea, dar rodurile ei sunt dulci ca mierea, fiind că cel ce tace nu greșăște, iar cel ce vorbește, să poticnește. I proci”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, 106 r, alfabet de tranziție)

*„Să se știe de când învățam băieții aicea în satu Macovei și am scris, că cine va ceti (...)”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 150 r, alfabet de tranziție)

*„Părinte, mă rogu sfi[n]ții tale să mă înveți carte bună, să fi umu al bisericii, că vezi că până acușa te-ai silitu cu mine”.

(Triod, București, 1798, f. 252 r, alfabet de tranziție)

5. Însemnări despre biserici

*1864 iul. 4 - „Cu ajutoru lui Dumnezeu, această Cazanie ce au fostu a bisericii Posobești, cu

hramu prea cuvioasei Paraschiva, care se prăznuiește [în] octobrie 41²², care s-au stricat (biserica n.n.) de preotu Gheorghe Dragomir și Agapie Sfințescu, care au umblat să o facă lângă Murătoare, la Moise Onelu și nu s-a mai făcut nici azi, acum dar am găsit-o rătăcită la biserica Valea Fântânii și am spus la lăcuiitorii Posobești și au luat-o de la Valea Fântânii și au lăsat-o bisericii din capu satului Odăile veșnică pomenire în veci, amin; pentru că această biserică este făcută de toți moșnenii, adică ce se numescu Posobești, numele moșii, dăruită prin mine, suptscrisul Sava Iordache Gancea, [c]titorul și întâiu începătorul aceștii biserici, ghenarie 16 zile și s-au sfințit la anu[l] 1864 iulie 4 în patru zile. Ctitori ai aceștii biserici este care au zis, întâiu Sava Iordache Gancea din satu[l] Odăile, al doilea este Dima Iordache și alții. Dar mai întâiu este Dumnezeu, care au făcut ceru[l] și pământu[l] și cine va îndrăsni a strica această sfântă biserică, să fie blestemat de trei sute și...²³, și de cele șapte soboare ale sfinților părinți și de Maica Domnului, căci ea este păzitoarea aceștii biserici. Iar cei ce o va prinnoi în locul [în] care este întâiu zidită, să fie blagosloviți de Dumnezeu și de cele șapte soboare și de toți sfinții lui Dumnezeu și de Maica Domnului și să fie blagosloviți și toată seminția lor, de acum și până în vecii vecilor, amin. Scris-am eu Sava Iordache, cu mână de lutu și cine va ceti, să fie pomenit pomenirii în veci. Amin”.

(Cazanii, București, 1828, f. 3 r –48 v, alfabet de tranziție)

*1894 iun. 28 - „La anu 1894 iunie 28, s-a terminat biserica Bodinești de lucru, din comuna <Vintilă Vodă>”.

²² Cifra 14 a fost scrisă cu cifre arabe, dar folosind regula scrierii datei cu slove chirilice (41).

²³ Lipsește f. 36.

(*Pravoslavnică mărturisire*, București, 1827, f. /6/ v, alfabet latin).

6. Însemnări despre invazia lăcustelor

*1799 - „*Leat 1799. Când au ieșit a dooa oară lăcustile, de le omora jos oamenii*”

(*Cazanii, Râmnic*, 1792, f. 25 r, alfabet chirilic)

*1826 - „*La letu 1826, când au venit lăcustele, c-au mâncat bucatele am însămnat*”.

(*Cazanii, Râmnic*, 1792, f. 26 r, alfabet chirilic)

7. Însemnări despre cutremure

*1838 ian. 11 - „*Când s-au cutremurat pământul, la trei ceasuri din noapte și s-au crăpat și pe la biserici ziduri, cu leatu 1838 11 ghenaru*”.

(*Cazanii, Râmnic*, 1792, cop. 2 int., alfabet de tranziție)

*1838 ian. 11 - „*Să se știe de când s-au cutremurat pământul, în leat 1838 ghenarie în 11 zile, în ziua de sfântul Theodosie, marți seara, ca la 4 ceasuri din noapte și au dat după ala marele și alte 5 mai mici. Și am <scris> în zilele lui Alecsandru Vodă și am însemnat mai jos arătat, Ioan dascăl sin Stanciul, sat Fințești. 1838 iohanarie 11*”.

(*Penticostar*, București, 1820, f. 87 v, alfabet de tranziție)

*1894 aug. - „*Anu [18]94, totu în acea lună August într-o vineri, s-a cutremurat, cartea aceasta păstrându-se și cine va ceti, mă va pomeni. Preot Bănică*”.

(*Liturghii*, Sibiu, 1827, alfabet latin)

8. Însemnări despre fenomene meteorologice

*1832 apr. 8 - „*Însemnare. 1832 aprilie 8, au început o vreme cam amestecată și de ce mergea, tot mai rău începea și au ținut până la 11 aprilie, dar de la opt și până la unsprezece au ținut vîfor și s-au însemnat pentru ca să se ție minte de acea minune. Și la unsprezece, s-au dat o zăpadă potrivită, iar la doosprezece, s-au făcut un bine cât până la treisprezece, s-au luat zăpada și până la șaptesprezece, s-au făcut iarba de au mâncat și vitele ale mari*”.

(*Pravoslavnică Mărturisire*, București, 1827, cop. 1 int., alfabet de tranziție)

*1840 ian. 25 - „*În leat 1840 ghenar 25, în ziua de sfântu Grigorie, îngropând pă baba Rada, soția Stanciului Cârnat, au venit niște nori întunecoși despre apus și au început să tune întocmai ca vara și au dat și piatră și până seara s-au făcut bine și cald, iar când au tunat și au fulgerat era la zioa giumătate. Și am însemnat eu, robul lui Dumnezeu Ioanu Dascălul din sat Fințești. 1840 ghenar 25*”.

(*Triod*, Buda, 1816, f. 320 v, alfabet de tranziție)

*1840 apr. 7 - „*Să se știe că la leat 1840 aprilie în 7 a dat ghivor și era atunci domn Ioan Alecsandru Dimitrie Ghica voiev[od] și am scris eu, Vlad Deiaconu*”.

(*Cazanii, Râmnic*, 1792, f. 162 v-163 r, alfabet de tranziție)

9. Însemnări despre epidemii

*1866 oct. 23 - „*Astăzi, la 23 octombrie 1866, au venit părinte și cititor aceștii biserici și s-au pus în strană de la începutu până la sfârșitu slujbei. Însu cându lumea credea că este mortu, după ce au zăcutu un anu și șapte luni, au venitu sănătosu și am scrisu aicea, ca să se pomenească. I. Vasilescu*”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 203 r-v, alfabet latin)

*1866²⁴ – „La două-zeci și cinci ale lunii lui iulie anul 1866, s-a ivit aici în comuna Căndești o moarte foarte strașnică, aici în cătunul din proprietatea prințului Iorgu Știrbeiu (adică holera, numită Morbosa). Și întâiu când s-a ivit, pica numai câte unul și doi pe zi, iar de la a treia zi încolo apoi s-a întărit așa de strașnicu, încât în cătunul de 40 de familii murea câte 6 și 7 pe zi. Deocamdată a luat-o din capul linii, de la vale la dealul, spre Sf. Biserică apoi s-au întorsu și pe ceailaltă linie, tot în susu, spre Sf. Biserică, de care de abia a scăpatu vreo trei case nebântuite, iar celelalte din toate au murit câte unul, doi, trei și mai mulți din case, rămâindu cele mai multe pustii. Și cum am zisu mai sus, că venea moartea de la vale la dealu, au venit și la casa mea și de la orele optu seara izbindu holera pe soția mea, răposata Voica, până la șapte dimineața au adormit întru Domnul. Eu am rămas numai, singur, c-un băiat pe care-l creșceam, pentru că cu răposata am trăitu 5 ani și copii n-au făcut, că văzându-mă așa de strein și singur rămasu (pentru că numitul băiat s-au dusu la părinții săi), m-am dusu la Sf. schitu Ciolanu, unde am șezutu doă luni până au încetat holera. Și așa, povățuit-u de Domnul, m-am întorsu iarăși la casa mea, unde peste puțină vreme m-am căsătorit al doilea. Și am scrisu eu, pățimașul, cele arătate, Ion Volănescu”.

(Viețile sfinților, Neamț, 1809, f. 1 de gardă a cop. 2)

10. Însemnări referitoare la viața privată

*1802 - „Să se știe de când s-[a]u însurat Andreiu al popii Radului, umbla numărul anilor 1802 și am scris și pociu să moru”.

(Cazanii, București, 1792)

*1833 dec. 10 - „Să se știe de când s-au însurat Theodor Iarcu la leat 1833 deche[m]vre 10. Și am scris eu, Theodor logofăt cu o mână de țărână pentru că mâna va trece, iar cel ce mă cetește tot mă pomenește”.

(Psaltire, [Brașov, 1816], p. 294, alfabet de tranziție)

*1833 apr. 2 - „Să se știe de când m-am făcut diiaconu eu, Bănică sin popa Ștefanu ot satul Buda, leatul de la H[ri]s[tos]: 1833 aprilie 2, în ziua de Sfintele Paști și m-am făcut în București, la beserica <cu> hramul Sfântul Dimitrie, unde este metocul sfintei Piscupii a Buzăului”.

(Liturghii, Sibiu, 1827, f. de gardă a cop. 1, alfabet de tranziție)

*1833 iul. 17 - „Să se știe de cându m-a făcut preot eu, popa Bănică, la leat 1833 în luna lui iulie în 17 zile, în ziua de sfânta muceniță Marina, la schitu, la Nifon ce să prăznuiește hramul [Izvorul Tămă]duirilor”.

(Liturghii, Sibiu, 1827, f. de gardă a cop. 2, alfabet de tranziție)

*1849 iul. 17 - „Să se știe de când m-am căsătorit eu, Petrea dascăl la anul 1849 iulie 17”.

²⁴ Însemnarea este precedată de nota scrisă de fiica lui Ion Volănescu în 1938: „Aceste rânduri de mai jos sunt scrise de răpusatul meu părinte, Ioan Volănescu, care a trăit în acel timp, fiind învățător și dascăl al Sf. Biserici din această comună, unde a viețuit până în anul 1919 martie 20, în timpul marelui război. La moarte a fost în etate de 73 de ani, trăind în cinste, decorat cu Meritul credincios, slujind în această comună și ca primar, 32 de ani. Scris de mine, fiica sa Maria Dumitrescu, născută Volănescu, fiind și eu în etate de 58 de ani. 1938 iunie 26, Căndești, județul Buzău”.

(*Psaltire*, [Brașov, 1816], p. 250, alfabet de tranziție)

11. Note de lector

*1757 - „† *Poruncește patriarhul Chiprului de zice că mai bine iaste să fie ceriul fără de soare, decât beserica fără psaltire. Și am însemnat eu, Dragomir ot Chiojd 1757*”. (*Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, p. 587, alfabet chirilic)

*1803 dec. 26 - „*Leat 1803 dec. 26. Cel ce tace, merge în pace, iar cel ce vorbește, mai zăbovește*”.

(*Cazanii*, Râmnic, 1792, f. 292 v, alfabet chirilic)

*1810 mart. 16 - „*Această blagoslovită Cazanie se află la sfânta biserică Macoveiu și cine va îndrăсни a o lua în sfânta biserică întru nemică să nu greșască vreunu citind, că va avea mare păcat. Iar întâiu să socotească că nu va greși, apoi să citească, iar care va ceti și nu va greși, acela va fi bun în împărăția cerului, primit lui Dumnezeu. Și am scrisu eu, Grigore logofăt cu mână de țărănă și cel ce va ceti, tot mă va pomeni. Grigore logofăt, 1810 martie 16*”.

(*Cazanii*, Râmnic, 1792, f. 299 v-300 r, alfabet chirilic)

*1845 mart. - „*Ceia ce ești lăcașu bucuriei, cumuna ...să cade să te bucure toate, precum mult*

păcătos sunt Maica Domnului, rogu-te să mă bucur și eu. 1845 mart. (...).

(*Triod*, Buda, 1816, f. 235 r, alfabet de tranziție)

*1933 mart. 11 - „*Am citit și m-am folosit. Șerban Tănăsescu, Manești, Buzău, 11 martie 1933*”.

(*Scara părintelui Ioan*, Neamț, 1814, f. 87 v, alfabet latin)

*1958 dec. 5 - „5. XII. 958. *În ajunul Sf. Nicolae. Această catismă²⁵ am citit-o din îndemn tainic la momentul de mare îngrozire ce s-au abătut asupra mea, când frații mei m-au pârât la cei răi, ca să mă scoată din M-tire*”.

(*Psaltire*, Buda, 1817, p. 85, alfabet latin)

*1958 dec. 14 - „14. XII. 1958. *Cei ce-mi răsplătesc mie rău pentru bine și mă urăsc și mă clevetesc, pentru că le descopăr păcatele și fărădelegile lor, au voit să mă lovească cu răzbunare ascunsă și vicleană, că au și dobândit ordin să mă scoată din m-tire. Dar domnul și Maica Sfântă nu m-au lăsat și cu mare minune m-au salvat. Ordinul a fost ridicat și dus înapoi. Acum focul încă nu e stins și vrăjmășiile clocotesc în jurul meu, dar Domnul mă va sprijini. Nu mă voi teme: căci „Nu mai au loc în noi fiorii groazei. De ce să ne temem ? În cele pământești, pieritoare, biruiesc acei care lovesc și râvnesc; în cele ale spiritului biruiesc cei răniți. Nu vă fie frică de răni, sunt mormântul dușmanului care vi le face. El își sapă groapa în voi, de unde nu va mai învia în veac” („Rănila Domnului”, Suciu, pag. 24)”*”.

(*Psaltire*, Buda, 1817, p. 107-108, alfabet latin)

***

*„*Pe această sfântă Cazanie cine va ceti, să se prea silească la cetanie ca să nu greșască vre-un cuvânt, că acela mare păcat dobândește. Iar cel ce va citi și nu va greși, acela va fi pomenit în veci, amin*”.

²⁵. Este catisma 5: „*Cela ce ești nădejdea tuturor pământului și a celor ce sunt pre mare departe, ia armă și pavăză și te scoală întru ajutorul meu (...)*”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 188 v, alfabet de tranziție)

*„Din tinerețile mele multe patimi să lu[p]tu cu mine, ci însă mă ajută Mântuitorul meu (...)”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 51 r, alfabet de tranziție)

*„Mamonia să numește lăcomia banilor”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 101 v, alfabet de tranziție)

*„†Ferice de acela ce va răbda până la sfârșit, acela se va mântui; iar acela ce nu va răbda, acela foarte rău se va judeca de unul judecător viilor și al morților; acela ce să va iuți, va greși. Popa Vladu ot Padina”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 278, alfabet de tranziție)

*„Scri-am eu, logofătu Bratu cu mână de țărănă, cu suflet de văzduh, cu trupu din pământu, cu ochii din soare, cu cuget din mare, scri-am eu tot”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 295 v, alfabet de tranziție)

12. Alte însemnări

*1803 nov. 7 - „Sănătate, fericire / lumina mea cea dorită / putere ca să-ți dăruiască / mila cea Dumnezeiască / și tot ce este de folos / să-ți dea împăratul H[risto]s / vrându și de mine a cerceta / dorita și lumina mea. Stan dascălul la leat 1803 novr. 7”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 255 v, alfabet chirilic)

*1803 dec. 20 - „Dumneavoastră logofete ot satul Padina, să aveți a purta grija bine la sfânta biserică, că și domnul nostru Isus H[risto]s vă va blagoslovi. 1803 dec. 20”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 293 r, alfabet chirilic)

*1831 ian. 13 - „[Cu] multă plecăciune, dumitale (...), logofete Bănică, prea multu te dorescu, din copilăria noastră vrem să ne mai întâlnim amândoi și nu te-am găsit neocupat, ca să ne întrebăm pentru fericirea sănătății. Și suntu al dumitale amicu și iubitu doritu, 1831 ghen[a]rie 13, (...), log[o]ff[ăt] ot Berca”.

(Liturghii, Sibiu, 1827, f. de gardă a cop. 1, alfabet de tranziție)

***

*„Cu multă plecăciune, mă închin dumitale logofete cutare, din cutare sat, iubite și al meu ca un frate, te poftescu până la noi, să vii până la noi, că avem o vorbă amândoi”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 23 r, alfabet de tranziție)

*„Cu multă plecăciune închinându-mă, sărut dreapta (...), fiind că noi care mai jos ne vom iscăli, dat-am credincios zapisu nostru la mâna dumnealui logofătului”.

(Cazanii, Râmnic, 1792, f. 79 r, alfabet de tranziție)

Anexa 1

Lista cărților cercetate

1. *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, inv. 158 VB
2. *Evangelhie*, București, 1693, custodie bis. Banu
3. *Apostol*, Buzău, 1743, inv. 19570
4. [*Catavasier*, Râmnic, 1753], inv. 18184
5. *Apostol*, [București], 1774 – ex. de la Băiești, inv. 155 VB
6. *Apostol*, București, 1774 – ex. de la Odăile, inv. 47922
7. *Octoih*, [București], 1792, inv. 167 VB
8. *Cazanii*, Râmnic, 1792, inv. 125 VB
9. *Triod*, București, 1798, inv. 166 VB
10. *Acatist*, Buda, 1807, inv. 47965
11. *Viețile Sfinților* (oct.), 1809, Neamț, inv. 6 VB
12. *Scara părintelui Ioan*, 1814, Neamț, inv. 38682
13. *Strastnic*, 1816, Buda, inv. 22 VB
14. *Triod*, 1816, Buda, inv. 22 VB
15. *Psaltire*, [1816], [Brașov], inv. 95 VB
16. *Psaltire*, Buda, 1817, inv. 30784
17. *Noul Testament*, Neamț, 1818, inv. 277 VB
18. *Penticostar*, București, 1820, inv. 169 VB
19. *Liturghii*, Sibiu, 1827, inv. 119 VB
20. *Pravoslavnica Mărturisire*, București, 1827, inv. 41034
21. *Cazanii*, București, 1828, inv. 47495

Anexa 2

Autorii însemnărilor:

1. Dragomir „preot ot Chiojd” (1754, 1757)
2. Dinu căpitan „sin popa Iorga din Bâșcenii” <1758-1761>
3. Mitre logofăt „zet popa Petri ot Negrilești” (7269 – 1760-1761)
4. Marco logofăt (1775)
5. Albu „ot Star Chiojd” (1778)
6. Elefterie preot „ot Buzău” (1779)
7. Șerban „biv vistier Săseanul sin Tudor vătaf” (1779)
8. Iorga (Orga) „ierei, preot ot Bâșcenii de Jos” (1781, 1782)
9. Lefter copilul „grămătic la Băiești” (1786)
10. Dobre logofăt (Dobru dascăl) din satul Macovei-Padina (1797)
11. Mihalache popa Necula „ot Ghizdita” (1800)
12. Vasile dascălul (1799, 1801)
13. popa Lefter „ot Ventilă-Vodă” (1802)
14. Stan dascăl din Padina (1802, 1803)
15. popa Costandin „ot Padina” (1804)
16. Grigorie logofăt „ot Padina” (1810, 1811)
17. Neculai (1811)
18. popa Frățilă „ot Posobești” (1811)
19. Drăghiciu copilul, „ficiorul popii Radu ot Macovei” (1813)
20. Zamfirache logofăt (1815)
21. Gavril dascălul (1796, <1793-1819>)
22. Dinu dascălul „ot Căndești” (1820)
23. preot Necula (1823)
24. Alexandru logofăt (1824)
25. Vlasie ieromonah, „igumen Mărginean” (1825)
26. Nicodim Croitoru schimonah, de la schitul Găvanu (1825)
27. Stan logofăt „ot Padina” (1828)
28. popa Gheorghe (1829)
29. Ion logofăt („Ion dascălul ot Macovei”) (1832)
30. preotul Mărgărit „ot satul Măracineni” (1832)
31. popa Panaite „ot schitul Alunișu” (1833)
32. preot Bănică „sin popa Ștefan ot satul Buda” (1833)
33. Theodor Iarca logofăt (1833, 1834)
34. Mihai Stănescu „din satul Fundeniu” (Vadu-Sorești) (1837)
35. Ioan dascăl „din sat Fințești” (Ioan „candidat”, Ioan „sin Stanciu”) (1838, 1840)

36. Vlad diacon (1840)
37. Dimitrache Popescu (1841)
38. I., „revizorul școalelor plășii Tohanilor și învățătorul școlii Fînțești” (1842)
39. Petrea dascăl (1845, 1849)
40. Anton Ionescu „fostul hangiu în satul Macovei” (1849)
41. Barbu Brâncoveanu (1849)
42. Matei Tudorel (1857)
43. Stan Dracinescu (1857)
44. Ioan Părlătescu (1860)
45. Sava Iordache Gancea din Odăile (1864)
46. Ion Volănescu „învățătorul comunii Căndești” (1865, 1866)
47. I. Vasilescu (1866)
48. Theodor Ionescu din Craiova „notar la Padina” (1873)
49. Barbu Gavrilescu (1893)
50. preot Bănică (1894)
51. Panait Georgescu, „dascăl la biserica comunii Căndești” (1894)
52. I. Dăscălescu „cântăreț la biserica comunii Fînțești” (1894, 1896)
53. Barbu G. Coman (1898)
54. N. Georgescu (1899)
55. ierodiacon Josean (1902)
56. Gh. Dumitrescu, cântăreț (1905)
57. preot paroh Ion Ionescu din Odăile (1907)
58. Șerban Tănăsescu (din Mănești-Buzău) (1933)
59. Damian Sava, „cântăreț, comuna Odăile” (1938)
60. Maria Dumitrescu, născută Volănescu (din Căndești) (1938)
61. D. Popuzana epitrop (1946)
62. ieromonah Iov, mănăstirea Bodrog (1957, 1958)
63. preot paroh Lăudat Vasilescu (biserica Banu, Buzău) (1958)
64. profesor Ion M. Cucu (din Aldeni) (1967)
65. preot paroh Dorel Gh. Mihăilă din Căndești (1984)
66. popa Jipa (din Bâșcenii) (a doua jum. a sec. XVII)
67. Moise căpitan „sin popa Mihalcea din Bâșcenii de Jos” (a doua jum. a sec. XVIII)
68. Bănică „sin popa Mihalcea preot Săsean sud Saac” (a doua jum. a sec. XVIII)
69. popa Bogzea (sf. sec. XVIII)
70. Ion preot „ot Bârsești” (prima jum. a sec. XIX)
71. Mihai Pleșoiianu (prima jum. a sec. XIX)
72. Mircea (prima jum. a sec. XIX)
73. preot Gheorghe din satul Posobești (prima jum. a sec. XIX)
74. popa Vasile (prima jum. a sec. XIX)
75. preot Stanciu (prima jum. a sec. XIX)
76. logofătul Bratu „den satul Padina ot Macoveiu (mij. sec. XIX)
77. Matache sin Răducănu Polonic de la Fînțești (mij. sec. XIX)
78. Ionașcu (mij. sec. XIX)

- 79. popa Vlad „ot Padina” (mij. sec. XIX)
- 80. diacon Silivestru (mij. sec. XIX)
- 81. C. Popescu (sf. sec. XIX)
- 82. Ion cântăreț, comuna Odăile (prima jum. a sec. XX)
- 83. Sava Ion preot Gheorghe (prima jum. a sec. XX)

Notes on old Romanian books of the collection of the Buzau District Museum

Summary

The article presents the notes discovered on the pages of the 21 old Romanian books, of the collection of the Buzau District Museum, with an extraordinary documentary value for different areas of research (the economic and social history, the history of the book, the history of conceptions etc.). Books, in their majority liturgical, and of theological literature were printed between 1652 and 1828 in the Romania's and Hungary's printing centers. With one exception, (a Psalter printed at Buda in 1817, at the Monastery Bodrog in Mures county), they were spread in places of the present counties Buzau, Vrancea and Prahova (some of them in the past, in the perimeter of the former counties Ramnicu Sarat and Saac). The 151 notes were written in Romanian language, with Cyrillic alphabet, transition or Latin one and point out the impact between book and the rural society during the middle of the 18th century and the middle of the 20th century. Depending on the contents, the notes were classified in 12 categories: 1. property notes and notes for mentioning the name; 2. notes about sales, purchasing and book gifts; 3. notes about the binding (compacting) of books; 4. notes about schools and learning; 5. notes about churches; 6. notes about the invasion of locusts; 7. notes about earthquakes; 8. notes about meteorological events; 9. notes about epidemics. 10. notes about private life; 11. lecturer's notes; 12. other notes. The 83 authors of the marginal notes generally come from the village world, are in their great majority clerks, monks, priests and deacons but also "masters " (teachers), high officials (functionaries), copyists, chancellors, pupils, so people whose occupation asks for the immediate contact with the writing and the book, but without being some great scholars. They are at the level between the taught flower and the many illiterate people, being the most active mediators between writing and colloquial speech.

STRUCTURI LITERARE HAGIOGRAFICE ȘI DISCURS APOCALIPTIC ÎN VIAȚA SFÂNTULUI MACARIE RÂMLEANUL

Timotei OPREA

În miscelaneul P. C. 1642, de la Muzeul Național al Unirii din Alba-Iulia, se poate citi un text fascinant și totodată complex, care nu a primit o suficientă atenție din partea cercetătorilor literaturii române vechi¹. Este vorba despre textul *Octombri 23. Pomenirea Sfântului Macarie* (f. 27^r-45^r), de departe cel mai interesant în comparație cu celelalte scrieri apocaliptice și escatologice prezente în miscelaneu. Primul cercetător autohton care a făcut referiri la acest text a fost reputatul savant Moses Gaster, care etichetează inspirat producția drept „legenda apocaliptică”². Cauzele marginalizării a acestei importante producții literare populare nu sunt greu de ghicit. În primul rând, titlul său, lipsit de pompoasele înfloriri apocaliptice pe care le întâlnim frecvent la o simplă lecturare a *Catalogului* lui G. Ștrempel, ne trimite cu gândul la o pagină de *Prolog* cu nimic spectaculoasă. O altă explicație ar fi ghinionista coabitare a *Vieții lui Macarie Râmleanul* cu mult mai gustata *Vedenie a lui Macarie Egipteanul*. În mai multe variante copiștii nu menționează determinantul denominativ Râmleanul (romanul) sau Egipteanul, omisiuni ce dau naștere pseudonimiei. Interesant este că în unele manuscrise în care se practică confuzia onomastică, nu Macarie Râmleanul își pierde numele, ci celebrul său coleg de breaslă egiptean³. Se poate spune că situația se datorează tematicii mai largi a *Vieții lui Macarie Râmleanul*, în care, dacă este să acceptăm confuzia de nume și neconcordanța temporală, se poate integra episodul mai sărac în scenarii narative al pustnicului egiptean.

Viața lui Macarie Râmleanul stă, în mare, sub semnul distinctiv al călătoriei inițiatice. Trei călugări bătrâni, Serghie, Reghin și Teofil, de la o mănăstire din Mesopotamia, pornesc, în urma „sfatului cel bun al lor [...] să încongiure pământul” (f. 27^v). După ce călătoresc la locurile sfinte, la Betleem, Muntele Eleonului, Ierusalim și la mănăstiri, cei trei înaintași ai lui Hagi Tudose trec râul „Tigru” și colindă Persia și India. De aici, începe o aventură ce poate fi creionată în termenii fabulosului. Sunt înfățișate țara uriașilor, țara piticilor și apoi un teritoriu care nu are de-a face cu

---

¹ Se pot semna, totuși, două studii merituoase pe această temă: *Pomenirea Preacuviosului Părintelui Nostru Macarie Râmleanul*, în traducere lui Dosoftei, text îngrijit și aranjat de M. Moraru, în I. C. Chițimia, S. Toma (coord.), *Crestomație de literatură română veche*, Cluj-Napoca, 1989, p. 122-133 și L. Jiga, *Tradiții narative care integrează legende românești despre Blajini...*, în *Symposia. Caiete de Etnologie și Antropologie*, nr. 1/2002, p. 189-205.

² M. Gaster, *Apocrifile în literatura română*, București, 1883-1884, p. 252.

³ B. A. R. București, ms. rom. 1524 (începutul secolului XIX) și ms. rom. 3700 (1804). Mousaios X, Buzău, 2005, p. 221-234

prezența omului obișnuit, plin de animale neconvenționale și de populații bizare. În periplusul lor, Serghie, Reghin și Teofil, trec prin Iad și prin Paradis, locații excepționale de altfel, dar situate terestru în această relatare. Ajungând la peștera sfântului Macarie și destăinuindu-i gândul lor ascuns de a ajunge la porțile Paradisului, cuviosul sihastru le temperează entuziasmul, împărtășindu-le eșecul ce a încununat propria-i încercare de acest fel. De fapt, întreaga sa viață, povestită ulterior de sfânt celor trei prospectori ai absolutului terestru, este istoria unui eșec al temporalității, bine temperat de milostivirea Celui de sus. Având de ales între convivialitatea sihăstrească cu sfântul Macarie și posibilitatea de a se întoarce de unde au plecat și de a povesti ce au văzut, monahii optează pentru ultima, asigurând sfântului gloria evocării de care are nevoie orice nevoitor ascuns de lume pentru a ajunge în *Pateric* sau în *Proloage*, aceste paleative ale *Who's Who*-ului contemporan.

Textul își demonstrează importanța mai ales datorită faptului că alimentează o pluralitate de structuri. Mai întâi, structura narativă în sine, scheletul textual, surprinde trei secțiuni majore. Pelerinajul, „hagialâcul” celor trei călugări pe la locurile sfinte, este un moment ce nu are prea mare importanță în economia scrierii, dar marchează o atenție deosebită alocată rolului acestui tip de pietate creștină și funcția specială pe care o are în lumea monastică binecuvântarea primită de la cuvioșii părinți îmbunătățiți spiritual. Locuri sfinte sunt în text „fântâna cea cu apa care au îndreptat filosofii la închinarea Domnului Hristos” (f. 27^v), făcându-se aici probabil o asociere cu motivul sărbătorii creștine Izvorul Tămăduirii, Betleemul în care s-a născut Mântuitorul, Muntele Eleonului (al Măslinilor), un loc important în istoria creștinismului din timpurile hristice, care a căpătat o circulație deosebită în literatura apocaliptică, mai ales în cea vizionară, Ierusalimul și „mormântul Trei Coconi: Anania, Azaria, Misail” din „orașul Ktisifonului” (f. 28^{r-v}). A doua secțiune surprinsă este călătoria călugărilor până la peștera lui Macarie, călătorie ce reia aproape întocmai traseul voiajului lui Alexandru cel Mare prin scrierea omonimă ce a făcut atâta vâlvă în cadrul culturii populare românești⁴. În sfârșit, a treia, relatarea călătoriei și nevoințelor sihăstrești ale sfântului Macarie, trebuie văzută ca mobil principal al celor două tipuri de călătorie anterioare, după opinia lui M. Moraru⁵. Sub aspectul structurii hagiografice, textul se pliază convingător necesităților genului. Fac dovada acestui fapt mai multe elemente: părăsirea casei părintești de către Macarie în noaptea nunții (la fel ca în *Viața lui Alexie*, cuprinsă în miscelaneu la f. 124^v-133^r), călăuzirea de către un mesager înaripat al îndurării divine, conviețuirea cu animalele, momentele de eroare, penitența, urmată de viziune, ca semn al reconcilierii cu cerul. Se mai poate detecta în *Viața lui Maca* o structură a discursului narativ. Departate de a se înscrie pe calapodul unor texte literare medievale, în care alternanța stil direct-stil indirect creează confuzii și dificultăți de receptare⁶, discursul naratorului are o dispoziție

⁴ Pentru *Alexandria*, vezi câteva lucrări esențiale, A. Duțu, *Prefață la Alexandria ilustrată de Năstase Negrule*, București, 1984; N. Cartoian, „*Alexandria*” în *literatura românească. Noi contribuții*, București, 1927. Pentru inventarul „la zi” al manuscriselor cuprinzând *Alexandria*, vezi M. Moraru, C. Velculescu, *Bibliografia analitică a literaturii române vechi, Cărțile populare laice*, partea întâi, București, 1976, p. 55-95.

⁵ *Pomenirea Preacuviosului...*, p. 131.

⁶ *Ibidem*, p. 132.

specială în textul de față. Deși la prima lectură a scrierii există tentația certă de a o rezerva celor fără prea multe pretenții intelectuale, *Viața lui Macarie* beneficiază de o țesătură narativă complexă, în care coexistă discursul povestitorului neimplicat, acesta intervenind doar la începutul textului, pentru a-și scuti lectorii de monotonia unei relatări la persoana a treia, discursul celor trei monahi din Mesopotamia, ale căror neliniști, surprize, înfricoșări sau bucurii spirituale nu putea comporta realism și veridicitate decât la nivelul unei povestiri la persoana întâi plural, și, în fine, discursul explicativ-biografic al lui Macarie, căruia îi revine sarcina de a limpezi lucrurile greu de înțeles.

Voi prezenta în cele ce urmează principalele teme ale textului, inserând aici și motivele sau pasajele care primesc influențe din alte zone literare. Elementele de mai sus însăilează o zonă narativă pentru a cărei degajare este necesară o privire alimentată de regulile și principiile de literatură comparată.

Călătoria celor trei călugări, care are o întrebuintare inițială cât se poate de anodină, este pretextul scrierii. Aceasta devine subtext, atunci când, pe parcursul lecturii, intuim dimensiunea ei inițiativă. Sub semnul călătoriei inițiatice se prezintă o multitudine de texte religioase populare, care însă nu se nasc în creștinismul primar, ci au rădăcini mult mai adânci, primele călătorii de acest fel putându-se recunoaște în literatura Orientului Mijlociu (cca. 2000 a. Chr.), mai precis în miturile akkadiene și sumeriene⁷. Este vorba, totuși, de călătorii în Infern și Paradis, pe care le voi trata ulterior. Mă interesează acum călătoriile inițiatice ca peregrinări imaginare în jurul lumii sau „călătorii alegorice”, așa cum le definește J. Delumeau⁸. Călătoriile lui Jean de Hesse, Giovanni Marignolli, Mandeville, Ranulf Hygden, Fazio degli Uberti ș.a. dovedesc faptul că încă din secolul al XIV-lea voiajul imaginar devenise o modă⁹. Lucrurile nu se opresc aici, căci alte producții, precum *Orto do esposo* (*Grădina sofului*), *Imago mundi* a cardinalului Pierre d'Ailly (1483), *Quadriregio* a lui Federico Frezzi (1416)¹⁰ asigură succesul genului și în secolul al XV-lea. Cine consultă *Operele lui Cristofor Columb*, traduse la Paris de Alexandru Ciorănescu, va constata că și călătoriile marelui descoperitor se pot așeza într-o oarecare măsură sub aceeași lumină¹¹. Evocarea primejdioasei călătorii începe cuminte, în culorile unui pelerinaj firesc, prin vizitarea poienii în care sfântul Mercurie l-a înjunghiat pe împăratul Iulian (f. 28^v) și a mormântului celor trei eroi din timpul *Vechiului Testament*. Bineînțeles că localizarea mormântului respectiv este improbabilă și imposibilă, dar menționarea sa ne dă măsura caracterului imaginar al călătoriei și totodată reprezintă o influență vetero-testamentară care făcuse carieră în mediul originar al redactării scrierii. Un alt moment important este cel al întâlnirii cu indienii, priviți cu o oarecare îndoială față de calitatea sa de oameni: „șă adevacă veni omul cu fâmeia lui șă avea[u] în cap în loc de

⁷ Cf. G. Minois, *op. cit.*, p. 12.

⁸ J. Delumeau, *Grădina desfătărilor. O istorie a Paradisului*, București, 1997, p. 47.

⁹ *Ibidem*, p. 47-48.

¹⁰ *Ibidem*, p. 49-50.

¹¹ *Loc. cit.*, vezi și S. Antohi, *Utopica. Studii asupra imaginarului social*, București, 1991, p. 139 (nota 7) și J.-J. Wunenburger, *Utopia sau criza imaginarului*, Cluj-Napoca, 2001, p. 120-122. deosebită este în această privință lucrarea lui A. Ciorănescu, *Viitorul trecutului. Utopie și literatură*, București, 1966. De asemenea, H. Matei, *Literatura sau fascinația aventurii*, București, 1986.

cunună, (purtau) săgeți ascuțite” (f. 28^v). Deși nu este cazul indienilor întâlniți de monahii noștri, se poate face trimitere la o situație interesantă, rezultată în urma descoperirii Americii, socotită de G. Minois un adevărat traumatism teologic. Se pune problema locuitorilor noilor ținuturi, care a dat bătaie de cap Bisericii pe plan științific. La întrebarea „Oare indienii erau oameni?”, mulți occidentali s-au îndoit, până când papa Pius al III-lea, în bula *Sublimis Deus* din 1537, a răspuns afirmativ¹². Descrierea căpcăunilor și a piticilor de către Serghie, Reghin și Teofil își găsește o paralelă sugestivă în *Călătoria lui Don Pedro*, text portughez de la începutul secolului al XIV-lea, în care susnumitul, împreună cu însoțitorii săi ajung, după ce au traversat „râul Pison care vine din Paradisul terestru”, în țara unde trăiesc giganții¹³. În plus, în miscelaneul de care am pomenit, monahii relatează: „Șă făr' dă veste veniră la noi gloate multe fără samă bărbaț[i] șă muieri. Șă copiii mai mari erau câte de un cot., iar ceilalț[i] șă mai scunz[i]. Șă ni-am spăriat de dănșii, dacă [i]i văzum, șă nu ne mănca cumva, șă gândiam cum vom face. Zisă fratele Serghie: „Daț[i] frațelor s ne scurtăm părul capul, șă ne facem cuibaț[i] șă să alergăm asupra lor. Sau ne vor mânca, sau vor fugi. Șă făcurăm așa șă începură a fugi șă a scășni cu dinții, trăsind șă apucându-ș[i] copiii. Șă aceștia au război[i] cu cocorii” (f. 35^{r-v}). Pasajul citat este esențial pentru că face legătura cu versiunea portugheză amintită mai sus a relatărilor medievale despre regatul Preotului Ioan, scriere socotită a fi obiectul uneia dintre cele mai problematice legende ale Evului Mediu¹⁴ și, mai ales cu *Descriptio mappe mundi* din prima jumătate a secolului al XII-lea, a lui Hugues de Saint Victor. Această lucrare, considerată ca „primul tratat de geografie al Evului Mediu”, pomenește de țara în care pigmeii se războiesc cu cocorii, giganții au de furcă cu grifonii și care este locuită de oameni acefali, cu ochii pe pânțe etc.¹⁵. În scrisoarea pe care acest preot legendar ar fi trimis-o împăratului bizantin Manuel I Comnenul, care cunoaște 93 de copii și care este socotită a fi cel mai celebru fals al istoriei, primul face referiri la vietățile țării în care își are regatul: „elefanți..., lei albi și roșii (pardoși în versiunea din miscelaneu), urși albi, greieri muți, grifoni, oameni sălbatici, oameni cornuți, pigmei, uriași, chinocefali, ciclopi și „pasărea numită phoenix”¹⁶. Enumerarea cuprinde aproape toată seria de populații atipice și de faună neconvențională menționată în *Viața Sfântului Macarie*, ceea ce mă face să afirm că ne aflăm în fața unei producții ce prezintă legături de nedezmintit cu legenda regatului Preotului Ioan.

Localizarea terestră a raiului și a Iadului este tema de maximă atracție a *Vieții Sfântului Macarie Râmleanul*. Mă opresc asupra unui moment care precede intrarea celor trei călugări în această lume străină. Ajunși la un loc „plin cu pomi cu roadă șă lumină” (f. 30^v), monahii constată la un moment dat că „nu să mai vedea acolo, numai negură întuneacă” (f. 30^v), moment întâlnit și în *Călătoriile lui Mandeville* (secolul

¹² G. Minois, *op. cit.*, p. 250-251.

¹³ J. Delumeau, *op. cit.*, p. 79.

¹⁴ *Ibidem*, p. 68. Vezi și E. Ciurtin, *La mythologie asiatique et la légende africaine du Prêtre Jean*, în *Archevs*, V (2001), fasc. 3-4.

¹⁵ *Ibidem*, p. 56-57.

¹⁶ *Ibidem*, p. 68. Vezi și C. Velculescu, V. Guruianu (ed.), *Povestea Țărilor Asiei. Cosmografie românească veche*, București, 1997.

al XIV-lea)¹⁷ și care întrunește ponderea unui ritual ce precede inițierea. Demoralizați, călugării sunt scoși din încurcătură de o porumbiță, simbol-forte al veștii bune (și în *Scriptură*), motiv ce mai poate fi întâlnit în viziunea lui Alberico de Settefrati (1130)¹⁸. Scoțându-i din întuneric, porumbița se așează la un loc înalt, pasaj în care se manifestă opțiunea pentru prima dintre cele mai longevive priviri medievale asupra lumii de dincolo: loc înălțat sau loc retras, la care se poate ajunge în mod excepțional, beneficiind de o călăuză înaripată. Motivul este prezent și în lumea poveștilor celor *O mie și una de nopți*, în *Povestea lui Abu-Hassan și a Preafrumoasei Strălucire*¹⁹. Stâlpul întâlnit de călugări la ieșire din lumea locuită și pa care era scris „Acest stâlp l-au rădicat Alixandru, împărat al Machedoniei, când au gonit pe Darie Pearsul. Șă cine va vre să să îndrepteze să ia de acia spe stânga dincotro vin apele șă cine va umbla să ia sunetul apelor șă va ieși la lumină. Iară spe diriapta sănt munț[i] șă răpe șă iezeri mari pline dă șărpi” (f. 31^r), este un motiv generat de textul medieval *Alexandri Magni iter ad paradisum*, scris de un evreu între secolele XI-XII. Ca și în *Alexandria*, motivul are în text rolul de a delimita limitele spațiului „ecumenic”, adică ale lumii locuite²⁰. Dornici de aventură, dar și într-o atitudine caracteristică pelerinului/inițiatului, din perspectiva căruia este necesară atingerea cu orice eforturi a finalității voiajului, monahii o apucă spre dreapta și ajung într-un veritabil Iad, marcat de zgomote infernale și de „o putoare foarte gré șă iute, cât leșănam de putoare”, care indică apropierea de „niște iazări mari șă multime de oameni muncindu-să, cât nu să vedea apa de dâșșii șă țăpete, șă vaiete, șă plângere multă în iazăr de oamenii aceia” (f. 31^v). Reminiscențele din descrierea unor personaje antice contribuie la sporirea stranieții acestui spațiu: „sosirăm la 2 munț[i] înalț[i] șă căutăm întră dâșșii șă văzum un uriaș mare foarte, legat (32^r) cu 8 lanțuri de aramă peaste tot trupul, 4 de-a stânga, 4 de-a diriapta șă foc mult supt dâșsul dă-l ardea” (f. 32^v). Peregrinii întâlnesc și „o muieră dâșpletită mare șă un bălaure împletit pe lângă ia, de la picioare la cap, peastă tot trupul ei. Șă când vre să grăiască, o lovia peste gură șarpele. Șă trupul ei era până la pământ” (f. 32^{r-v}). Trebui să se recunoască în prezența acestor personaje, care fac excepție de la înfățișarea fizică obișnuită a oamenilor, rodul influențelor din *Alexandria*. Pornind de la vechile tradiții evreiești și continuând cu *Hronografele* bizantine, s-a perpetuat legenda privitoare la statura neobișnuit de mare a primilor oameni. *Alexandria* este, de bună seamă, sursa din care protograful formeii contaminate pe care o analizez, a preluat motivul staturii gigantice a protopărinților noștri. În acest roman popular ni se istorisește că, după ce l-a învins pe Darius Persul, Alexandru Macedon se rătăcește prin pustietate și întâlnește „un om legat de un munte cu verigi de fier și era lung de 500 de coți și gros de 400 de coți [...] și o femeie lungă de (400 de coți) și groasă de 300 de coți [...] .Și așa socotiră filozofii: să fie acești oameni Adam și Eva până la nașterea lui Hristos”²¹. Infernul seamănă, în relatarea

¹⁷ *Ibidem*, p. 48.

¹⁸ G. Minois, *op. cit.*, p. 151.

¹⁹ Pentru această lectură din copilărie chiar că nu mai am relații critice...

²⁰ *Pomenirea Preacuviosului...*, p. 203.

²¹ Apud N. Cartoian, *op. cit.*, p. 86. Savantul citează din versiunea cuprinsă în *Codex Neagoeanus* (1620).

călugărilor, cu descrierile păgâne ale sale. Dealtfel, se mai poate adăuga că el este plasat nu sub pământ, ca în majoritatea descrierilor, ci în inima acestuia. Ideea de maximă atracție a textului o reprezintă reducerea întregului cosmos la spațiul terestru, divizat prin intermediul stâlpului lui Alexandru între lumea ecumenică și cea din afara ei. Aici se poate introduce o nuanță: lumea locuită nu este privită *in corpore* ca una desacralizată, deposedată de posibilitatea de a trăi miracole. Argumente sunt în această privință rolul important deținut de locurile sfinte²², stranietatea cu care este reprezentat spațiul de dincolo de stâlpul lui Alexandru, care nu începe de aici, ci se prelungește încă din lumea populată și, mergând pe surse diferite de textul analizat, aria specială pe care o ocupă Indiile în imaginarul apocaliptic medieval. Corin Braga scrie că în mapamonduri, Indiile sunt regiunea cea mai elogiată a lumii. Sunt situate în preajma paradisului terestru, deci ele sunt partea pământului cea mai apropiată de zona creației. În consecință, ele păstrează cele mai primitive, mai monstruoase, dare și cele mai pure. A călători spre Indii înseamnă a plonja în necunoscut. Dacă se ia harta lumii pentru un corelativ obiectiv al conștiinței europene, Indiile corespundeau inconștientului său colectiv. Imaginația europenilor plasează aici toate speranțele și coșmarurile lor²³. Trecând de la această paranteză la al doilea termen al temei reducăției spațiului la ordinea terestră, Paradisul este situat la capătul pământului, protejat fiind de două ziduri de câte 20 de mile fiecare și păzit de heruvimi tocmiți de Dumnezeu pentru ca „să nu îndrăzniască nimenia a mai trece înlăuntru” (f. 37^v). Nu se poate ocoli sublinierea corespondenței Paradisului-fortăreață cu statutul Raiului de după alungarea strămoșilor Adam și Eva, care, după cum aflăm din referatul biblic al *Facerii*, nu-l ascultaseră pe Dumnezeu, consumând fructul Pomului oprit. Ideea că exista undeva, la marginea lumii, o grădină fermecată, Paradisul terestru, a cunoscut o popularizare însemnată încă din secolul al III-lea p. Chr., când este redactat *Romanul lui Alexandru* de către un personaj ce își dă ca pseudonim numele de Callistennes (unul din însoțitorii lui Alexandru Macedon)²⁴. În această scriere, scopul căutării marelui împărat este dobândirea mântuirii, idee la care trimit mai multe simboluri ale legendei, printre care figurează fântâna tinereții sau pomul vieții. Alexandru își încununează voiajul cu tentativa de a cuceri Paradisul terestru. Acest subiect a constituit în mai multe rânduri obiectul unor excerpte din legendă care circulau separat, cu titlul *Iter ad Paradisum*. Marele cuceritor se lovește însă de interdicția divină de a păși în grădina biblică, cu toate că ajunsese la frontierele lumii metafizice. Paralel cu textul amintit a circulat în Europa legenda hagiografică a Sf. Macarie Romanul, care reia același parcurs (atribuit, de data aceasta, monahilor Serghie, Reghin și Teofil) pe care îl efectuase Alexandru cel Mare, numai că pe alte coordonate și cu o altă finalitate. Traseul cuceritorului devine, în fragmentul hagiografic, un traseu al inițiatului spiritualizat („și ni s-au schimbat fața și virtutia ni s-au adus [adăugat, n. m.]” (f. 35^v).

²² În această direcție, se poate citi cu beneficii lucrările semnate de Jean Roudaut, *Les Villes imaginaires dans la littérature française*, Paris, 1990 și de A. Toynbee, *Orașele în mișcare*, București, 1979, în special capitolul *Orașe considerate sfinte*, p. 207-232.

²³ C. Braga, *La pensée enchantée des explorateurs*, text reperabil la adresa web lett.ubbcluj.ro/~echinox/caiete3/16.html.

²⁴ Scrierea a fost editată recent în limba franceză: Pseudo-Callisthène, *Le Roman d'Alexandre. Vie d'Alexandre de Macédoine*, traduction et édition par Aline Tallet-Bonvalot, Paris, 1994.

Nu se mai vizează cunoașterea pământului în vederea cuceririi sale, ci voiajul terestru spre aflarea unor noi surse de spiritualizare, de desăvârșire. Travalul politic este rețușat în coloristica interiorizată a înduhovnicirii²⁵. Demersul, diferit de al monahilor, este ilustrat și de remake-ul creștin al motivului de sorginte antică al *insulelor fericitelor*. În fine, specificitatea *Vieții lui Macarie* față de motivul Paradisului terestru se evidențiază și mai bine, dacă, alături de *Alexandria*, este considerată ca scriere utopică. Călătoria lui Alexandru poate fi încadrată în zona utopiei (cel puțin de nuanță politică). Dacă în *Pomenirea Sfântului Macarie* se poate vorbi despre utopie, una de nuanță creștină, exemplificată de motivul peșterii-biserică a pustnicului și de căutarea optimistă a Raiului de la capătul lumii, această scriere este și o anti-utopie, în măsura în care fixează cu argumente teologice ideea inaccesibilității Grădinii edenice. Motivul vecinătății și terestrialității Paradisului a făcut carieră în cartografiile medievale, cea mai ilustrativă pentru subiectul de față fiind *Mapamondul* lui Andre Bianco (1436), în care, în interiorul spațiului ce delimitează Paradisul pământesc sunt înfățișați Adam și Eva înfruptându-se din pomul oprit, iar la intrarea în acesta, blocată de un obstacol reprezentat linear, se află mănăstirea lui Macarie, cu inscripția „Ospitius Macarii”, adică locul în care sfântul a fost oprit de îngeri, când încerca să pătrundă în Rai²⁶.

Pe lângă această *hortus deliciarum*, în *Pomenirea Sf. Macarie* există un al doilea tip de Rai. Este vorba despre un loc de delectare liturgică, conceput în jurul izvorului de viață, pregătit pentru cei drepti la sfârșitul lumii. Acest Rai în expectativă este așezat pe pământ, terestrialitatea sa fiind evocată printr-o tehnică literară bine stăpânită, care nu refuză în demersul său apelul la comparații, formule aritmetice potențatoare, alegorii etc.: „Șă eși din izvor lumină de strălucia șă socotim în 4 părți[i] de pământ ale lumii șă nu suflă[u] vânturile de pe la noi, ci într-alt chip suflau. Șă ceriul despe apus era verde ca prajina, iară despe răsărit ca trestia, iară spe amiază-zi ca sângeale curat, iară spe amiază-noapte alb ca omătul. Șă stelele ceriului –mai strălucite, șă soarele-mai ferbinte cu 7 părți[i], șă copaci[i]- mari peasté măsură, șă mai deși, șă roditori șă munții mai înalți[i] decât tot[i] munții, șă pământul acela lumina ca focul șă (era) alb ca laptele, șă pasirile-în toate chipurile cântau care-și în cântecul ei” (f. 34^v-35^r). Ideea Raiului ca loc pregătit dreptilor, în care specifică este așteptarea, ca atitudine spirituală manifestată prin rugăciune, este reliefată la nivelul textului de momentul în care pelerinii descoperă „biserică mare, de criștal șă în mijlocul ei ca un chip de sârtve[l]nic șă ieșe ca laptele, căt zicem că e lapte. Șă bărbat[i] înfricoșat[i] sta[u] împrejurul apei aceia cântând cântări îngearești. Șă dacă-i văzum, ne înfricoșarăm șă stam în gânduri spăriați[i]. Iară un sfint bărbat de aceia, ce sta[u] împregiurul apei aceia ne socoti șă zisă: „Acesta este izvorul cel fără de moarte, gătit dreptilor” (f. 34^r).

²⁵ O lucrare care pune problema în termeni asemănători: A. Manolescu, *Locul călătorului. Simbolica spațiului în Răsăritul creștin*, București, 2002.

²⁶ J. Delumeau, *op. cit.*, p. 59, 62 (harta 10). Vezi și J. Ashbrook, *Une gravure cosmogonique médiévale- ou pas?*, în *Alliage*, no 26, 1996 www.tribunes.com/tribune/alliage/26/ashb.htm. Pentru mapamondul lui Andrea Bianco, vezi www.henry-davis.com/MAPS/LMwebpages/241.html.

În ceea ce privește conceperea textului *Vieții Sf. Macarie Râmleanul*, M. Moraru avansează, cu titlu de probabilitate, perioada cuprinsă între secolele III-IV p. Chr., simultan cu redacția Pseudo-Callistenes a *Romanului lui Alexandru*²⁷. În bibliografia critică se consideră că autorul hagiografiei poate fi Teofil, al treilea dintre călugării care îl întâlnesc pe pustnic, fapt argumentat de ediția latină a textului²⁸. Mediul redacției (bizantine) este socotit a fi comunitatea creștină din Alexandria. Ipoteza cercetătorului pomenit suscită însă câteva rezerva care au darul de a o pune sub semnul întrebării. În primul rând este hazardată opțiunea de a socoti că în secolele III-IV exista o tradiție hagiografică statornică sau un cult al sfinților, elemente care ar fi singurele de creditat ca bază pentru scrierea și circulația unei literaturi hagiografice distincte. În acea perioadă exista cel mult un cult pentru martirii creștinismului, care nu ieșise încă de sub incidența nefastă a persecuțiilor. În al doilea rând, un argument și mai convingător pentru a înlătura ipoteza de mai sus este simpla constatare că nici monahismul ca sistem instituțional și ca practică religioasă nu se putea mândri pe atunci cu o situație prea fericită. În fine, versiunile „macariene” care au circulat în Occident sunt copiate după secolul al XI-lea. Această situație se petrece în cazul tuturor celor 33 de variante ale *Vieții Sf. Macarie Râmleanul* răspândite prin fondurile bibliotecilor occidentale, variante pe care le voi prezenta într-un tabel suficient de relevant²⁹.

T.post q.	T. ante q.	Oraș	Fonduri	Cotă	File
1001	1100	Milano	BA	D. 525 Inf.	158r-158v
1001	1100	Paris	BNF	lat. 02628	134v-144r
1051	1100	Vaticano	Vat. lat.	01201	160r-164v
1076	1125	Roma	Vallicell.	XXII	116v-126
1101	1300	Vaticano	ArchCapS.Maria Mag	A	108v-113v
1101	1200	Roma	Vallicell.	II	292-294v
1101	1200	Vaticano	Vat. lat.	00594	119r-125v
1101	1200	Vaticano	Vat. lat.	01193	086r-092v, 101r
1101	1200	Vaticano	Vat. lat.	01196	008v-013v
1101	1200	Vaticano	Vat. lat.	05411	274r-277r
1150	1200	Douai	BP	836	144r-147v

²⁷ *Pomenirea Precuviosului...*, p. 130.

²⁸ *Ibidem*, p. 129-130.

²⁹ Tabel se poate consulta la adresa web:

http://bhlms.fltr.ucl.ac.be/Nquersaintsectiondate.cfm?code_bhl=5104&requesttimeout=500

1151	1200	<i>Vaticano</i>	<u>Vat. lat.</u>	01210	<u>119r-128r</u>
1201	1300	<i>Bruxelles</i>	<u>KBR</u>	II. 1151 (3300) [Phillipps n° 4768]	<u>064v-070v</u>
1276	1325	<i>Roma</i>	<u>Vallicell.</u>	VI	<u>110-113v</u>
1276	1325	<i>Roma</i>	<u>Vallicell.</u>	VII	<u>051v-053r</u>
1301	1400	<i>Vaticano</i>	<u>ArchCapS.Pietro</u>	A. 6 (Alias E)	<u>124v-130</u>
1301	1400	<i>Napoli</i>	<u>BN</u>	codex VIII. B. 10.	<u>159v-167</u>
1301	1400	<i>Napoli</i>	<u>BN</u>	codex VIII. B. 20.	<u>023v-027</u>
1301	1400	<i>Torino</i>	<u>BN</u>	K. VI. 30	<u>112r-117r</u>
1301	1400	<i>Vaticano</i>	<u>Vat. lat.</u>	00819	<u>057r-083r</u>
1351	1400	<i>Vaticano</i>	<u>Palat. lat.</u>	0179	<u>171v-177r</u>
1351	1400	<i>Vaticano</i>	<u>Urb. lat.</u>	0048	<u>044v-051v</u>
1401	1500	<i>Napoli</i>	<u>BN</u>	codex VIII. B. 27.	<u>075v-079v</u>
1401	1500	<i>Würzburg</i>	<u>UB</u>	MCH.F.215.	<u>206v-213r</u>
1401	1450	<i>Vaticano</i>	<u>Ott. lat.</u>	0540	<u>145v-155v</u>
1401	1500	<i>Vaticano</i>	<u>Palat. lat.</u>	0327	<u>324v-330v</u>
1401	1500	<i>Vaticano</i>	<u>Urb. lat.</u>	0396	<u>155r-159v</u>
1401	1500	<i>Vaticano</i>	<u>Vat. lat.</u>	07806. A	<u>102r-103v</u>
1401	1500	<i>Trier</i>	<u>SB</u>	1166 (CCCLXXXV)	<u>163v-169r</u>
1401	1500	<i>Köln</i>	<u>HA</u>	W. 164 b	<u>076r-082v</u>
1401	1500	<i>Namur</i>	<u>BV</u>	159	<u>219r-225r</u>
1432	1432	<i>Napoli</i>	<u>Orat.</u>	codex XXII	<u>220-224v</u>
1459	1459	<i>Münster</i>	<u>UB</u>	022	<u>028-031</u>

Hagiografia Sf. Macarie nu trebuie să fie originată în perioada în care a fost redactată scrierea lui Pseudo-Callistenes, ci în cea paralelă cu versiunea sa medievală, *Alexandri Magni iter ad paradisum*, concepută, așa cum am mai amintit, de un evreu în secolul al XII-lea³⁰.

³⁰ G. Cary, *The Medieval Alexander*, Cambridge, 1956, apud. J. Delumeau, *op. cit.*, p. 43.

În spațiul românesc textul hagiografic a pătruns cel mai probabil prin secolul al XV-lea, prin intermediul manuscriselor în limba slavonă de redacție românească. Dovada o face un manuscris copiat în Moldova la sfârșitul acestui secol³¹. Tot sub raportul începuturilor copierii la noi a acestui text, interesant este un *Sbornic* aflat la Mănăstirea Sucevița (inventar 44), realizat în secolul al XVI-lea, în Moldova și care cuprinde, începând cu f. 40^v *Viața și traiul sfântului și preacuviosului părintelui nostru Macarie Romanul*³².

În secolele XVI-XVII, scrierea a fost copiată în diverse *Minee* și *Paterice*, dar popularizarea sa a fost asigurată prin excelență de lucrarea mitropolitului Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților...* (Iași, 1682-1686). De aici, textul este preluat și copiat în mai multe manuscrise. În B. A. R. din București și din Cluj-Napoca și în B. C. U. Cluj-Napoca am depistat 14 miscelaneu în care *Viața Sfântului Macarie Râmleanul* este copiată. Le prezint în cele ce urmează, cu detalii istorice, tehnice și tematice.

B. A. R. București

Ms. rom. 452; secolele XVIII-XIX; 350 f.; 21,5x15x5 cm.; origine necunoscută; printre copiiști: logofătul Dimitrie.

[*Vieți de sfinți: Serghie, Reghin și Teofil*], f. 47^r-54^r

Alte texte din miscelaneu: *Întrebări și răspunsuri*, slujbe, diverse rugăciuni, versificări, fragmente de *Ceaslov*, și de vocabular grec-român.

Însemnări: „Să se știe că până aici sânt întrebările. Și am sris eu, logofătul Dimitrie. Anno 1747” (f. 38^v); „Scrisă-i de mine, gios iscălitul C. Tufăscul, 1840, avgust 13 yile, Eșii”. (f. 98^r).

Ms. rom. 1151; 1777 (f. 12^r); 242 f.; 22,5x16,5 cm.; Moldova; copiat de Andronachi Berhicianu.

Viața Sfântului Macarie (f. 32^r-42^r).

Alte texte: [*Legenda Duminicii*], [*Apocalipsa Maicii Domnului*], [*Moartea lui Avraam*], [*Esopia*], [*Archirie și Anadan*], rugăciuni ș. a.

Însemnări ale copistului, Andronachi Berhicianu (f. 12^v-13^v, 240^v), ale diverșilor deținători: Mateiu Berindeiu, postelnic (f. 235^r), Gheorghe Stoicescu vel dvornic (f. II liminară).

Ms. rom. 1925; sfârșitul secolului al XVIII-lea; 611 f.; 27x18,5 cm.

Pomenirea preacuviosului părintelui nostru Macarie Râmlianul (f. 286^v-299^r).

Alte texte: [*Varlaam și Ioasaf*], [*Vieți de sfinți*].

Însemnări: „Această poveste trebuia mai nainte la cealaltă lună să scrie. Numai fiindcă s-au găsit în urmă la altă carte, s-au făcut greșeală de nu s-au scris la rândul ce să cădea” (f. 299^r).

³¹ B. A. R. București, ms. slav. 154. Cf. *Pomenirea Preacuviosului...*, p. 132.

³² Cf. O. Mitric, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Biblioteca Mănăstirii Sucevița*, Suceava, 1999, p. 77.

Ms. rom. 2120; 1787 (f. 137^v); 218 f.; 23x18 cm.; Transilvania; copiat de preotul Vasile Grecul paroh ȃn Turchești, originar din Cernat (lȃngȃ Brașov).

Octombrie 23 zile. Ȇntru aceastȃ zi pomenirea pȃrintele nostru Macarie Rȃmleanul (f. 139^r-149^v).

Alte texte: [*Vedenia lui Macarie Egipteanul*], [*Vieți de sfinți*], [*Descoperirea Sfintei Liturghii*].

Ȇnsemnȃri: „1787. S-au scris de dascȃlul Vasilie, februarie 3, 1987” (f. 5^r); „Dascȃlul Vasile Grecu [din] Cernat” (f. 3^v). Ȇn aceeași paginȃ, inițialele „P. V. G.”, Ȇncadrate Ȇntr-o inimȃ; Ȇnsemnȃri de lectori din secolul al XIX-lea (f. 22^r-70^v).

Ms. rom. 2570; 1780 (f. 92^v); 127f.; 34x23 cm.; Rȃmnicu-Vȃlcea; copiat de Grigorie Rȃmniceanu.

[*Viața sfinților Serghie, Reghin și Teofil*] (f. 111^r-115^r).

Alte texte: [*Vedenia lui Nifon*], [*Tȃlcuiri evangelice*], [*Teologie polemicȃ*].

Ȇnsemnȃri: „1780, iunie 20. Prescris-u-s-au Ȇn sfȃnta Episcopie a Rȃmnicului de smeritul ierodiacon Grigorie Rȃmniceanu, cu cheltuiala lui Rafil, monah din sfȃnta Mȃnȃstire Hurezi (f. 92^v); „Ȇn Episcopia Rȃmnicului scrisȃ, cu cheltuiala lui afail monah. Septembrie. 22, 1780 (f. 105^v).

Ms. rom. 3144; 1790 (f. 1^r); 167 f.; 21x15 cm.; Craiova; copiat de diaconul Anghel de la biserica Maica Precista Dudu din Craiova.

Minunea Sfȃntului Macarie Rȃmleanul (f. 12^v-15^v).

Alte texte: [*Vieți de sfinți*], [*Descoperirea Sfintei Liturghii*] ș. a.

Ȇnsemnȃri: „Aceastȃ carte [...], scrisȃ Ȇn zilele preaputernicului nostru Ȇmpȃrat Iosif al doilea Carol, cu osteneala și cheltuiala dumnealui logofȃtului Constandin, ce sȃ aflȃ lȃngȃ dumnealui sartrarul Gheorghe Slȃtineanu, la leatu 1790, februarie 5. Anghel diiacon ot Maica Prȃcista Dudu din Craiova” (f. 1^r); „1792, septembrie 17. Ioniȃ logofȃtul” (f. 98^r).

Ms. rom. 3344; 1778-1791 (f. 75^v, 85^r); 104 f.; 32x20,5 cm.; copiat de Ion logofȃtul.

Viața preacuviosului pȃrintelui nostru Macarie Rȃmlianul. Octom[brie] 23 de zile (f. 57^r-62^v).

Alte texte: [*Vieți de sfinți*], *Ȇntrebarea Sfȃntului Macarie cu Ȇngerul lui Dumnezeu pentru sufletul dreptilor și pȃcȃtoșilor*, [*Patimile Mȃntuitorului*], [*Tȃlcul Sfintei Liturghii*], [*Arhirie și Anadan*].

Ȇnsemnȃri: „Sfȃrșitul vieții sf. Marco. Anno 1791, de logofȃtul Ion, dupȃ ce au murit maicȃ-mea, șȃzȃnd singur, cum Dumnezeu știe. Iar maicȃ-mea au rȃposat Ȇn aul 1790” (f. 85^r) etc.

Ms. rom. 3700; 1804 (f. 152^r); 153 f.; 23,5x16,5 cm.; copiat de Ștefan Popovici, dascȃl din Roman.

Viața Sfȃntului Macarie Rȃmleanul (f. 45^r-49^v).

Alte texte: *Cazanie pentru giudecata lumii* (f. 1^r-34^r); [*Apocalipsa apocrifă a lui Ioan*] (f. 34^r-38^v); *Vedenie Cozmii Monahul* (f. 39^r-45^r); [*Vederea lui Macarie Râmleanul*] (f. 50^r-57^v).

Însemnări: „Și s-au scris această carte la veleatul anului 1804, dechemvrie 18 zile, de Ștefan dascal din târgul Roman...” (f. 152^r) ș. a.

Ms. rom. 4165; 1816 (f. 51^v); 80 f.; 20x11 cm.; C-lung Moldovenesc; Nistor Moldoveanul.

Viața sfinților Serghie, Reghin și Fiofil, (f. 52^{r-v})

Alte texte: [*Descoperirea celor 12 Vineri mari*]; *descoperirea sfintei și dumnezeieștii Leturghii ce s-au descoperit limbilor din dumnezeiasca fericire, precum scrie Baronim* (f. 63^v-80^r).

Însemnări: „Această numită ce să chieamă Carte de judecată său scris prin mine, smeritul Nistor, nemțan, din Câmpulungul moldovenesc, la 19 martie, velet 1816. Iar cine s-ar întâmpla și s-ar ispiti ca să o fure, blăstămat să fie. Iar la cine a rămânea, să mă pomenească. Altă nu vreu” (f. 51^v).

Ms. rom. 4745; 1796-1797; 710 f.; 19,5x 14 cm; București; copiată de Voicu Copilul, după un ms. tradus din greacă de C-tin Cocorăscu.

Pomenirea preacuviosului părintelui nostru Macarie Râmleanul (f. 116^v-128^r)

Alte texte: [*Vieți de sfinți*, [*Varlaam și Iosaf*] ș. a.

Însemnări: „1797, maiu 13. Și am scris eu, cel mai jos iscălit, Voicu Copilul ot sfânta Mitropolie din București. Deci eu voiu muri și păcătoasa mea mână va putrezi; ci cine va ceti și va găsi sau lipsă în cuvinte, sau în slovă, să zică: Dumnezeu s-ăl ierte...ca și pă dumneavoastră să vă ierte cel mult îndurat și milostivul Dumnezeu. Iar cartea aceasta va rămânea spre pomenire vecinică” (f. 710^v).

Ms. rom. 5708; 1830-1835: 221 f. +f. 45 bis; 21x15 cm.; Borca; copiat de Simion Popovici.

Întru această sfântă zi, pomenirea preacuviosului părintile nostru Macarie Râmlianul (f. 108r-122r)

Alte texte: [*Istoria lui Sindipa*], [*Viața lui Alexie*], *Istorie lui Arghirie cum au învățat pre nepotul său Anadan etc.*

B. A. R. Cluj-Napoca

Ms. rom. 76; 1774-1778; 163 f.; 20x16 cm.; copiat de Constantin din Alămor.

Avearea și vâlfa a marelui părinte Macarie Grecul Rimneanul ce s-au aflat aproape de rai până în 20 de mile. Blagosloveaște, oce despota (f. 1r-9v)

Alte texte: *Sfeti Alexie, omul lui Dumnezeu*, [*Moartea lui Avraam*], *Viața și nevoința Sfântului Macarie etc.*

B. C. U. Cluj-Napoca

Ms. rom. 4035; scris după 1750; 68 f.; 35x22 cm. Transilvania.

Viața sfinților trii călugări ce s-au ispitit să vază marginile lumii (f. 65v-66r).

Alte texte: [*Vieți de sfinți*, *Vedenia Sfântului Cozma monahul strașnică și de folos*.

Ms. rom. 4390, *Răzumnic*; 1761; 350 p.; 15x9,5 cm.; copiat de Ioan Moldoveanul.

Alte texte: [*Apocalipsa Maicii Domnului*], [*Archirie și Anadan*]; *Jitiia prea mândrului Solomon* ș. a.

Problema stabilirii filiației între miscelanele pomenite este foarte complicată și oricum, nu este loc aici pentru un asemenea demers. Totuși, în urma cercetării și comparării textelor se poate încerca sublinierea unor aspecte importante și trasarea unor legături între diferitele variante. În primul rând, această hagiografie, pe care nu ezit să o consider apocaliptică, cunoaște mai multe versiuni în spațiul românesc: una derivată din tipăritura lui Dosoftei, alta similară cu *Mineele* și alte cu *Patericele*. Mitropolitul Moldovan a optat pentru versiunea completă a producției, în prealabil adresându-se unei tradiții valoroase în transmiterea textului și alegând cele mai bune surse, chestiuni care, alături de stilul literar frumos practicat, încropesc valoarea artistică certă a acestei legende apocaliptico-hagiografice³³. Redacțiile care se inspiră din versiunile întâlnite în *Minee* și *Paterice* epurează din text o mulțime de momente, în special pe cele care poartă marca fantasticului, a apocriticității, și a ieșirii din perimetrul canonicului, dar afectează farmecul și caracterul încheșat al originalului. Obediența (prost înțeleasă) față de structura și motivele literare ale Alexandriei și teme situării terestre a Paradisului sunt cauzele principale care au atras asupra textului rezerva și împotrivirea mediului clerical, atitudini surprinse în ms. rom. 1570 din B. A. R. București, transliterat și oferit într-o anexă lui Nicolae Cartoian. Acest manuscris, care cuprinde un indice de „cărți oprite”, tradus din limba slavonă de clericul târgoviștean Staico Grămăticul între anii 1667-1669, este redactat într-o tonalitate foarte severă, care condamnă scrieri precum *Testamentul lui Adam*, *Moartea lui Moise*, *Vederea lui Isaia*, *Apocalipsul* apocrif al lui Ioan, *Epistolia Domnului Hristos*, *Apocalipsa Maicii Domnului*, *Viața Sfântului Macarie Râmleanul* etc. Autorul prescrie pedepse crâncene pentru cititorii acestor „cărți”: „iară de ale lepădaților și procleților cărți de toate a fugi ca Lot de Sódomliani [...] Așijderea și acum, cine nu va asculta învățătura lui Dumnezeu, ci va avea a ținea la sine scripturi ereticești și întrînsele va creade, acela iaste vrăjumaș lu Dumnezeu. Și într-acea vrăjire cine va avea a creade cu acei eretici să fie blestemat și proclețit; și neîmblânzit județ să ia cu vrăjumașii lu Dumnezeu și cu jidovii carii l-au răstignit”. În finalul acestor „reglementări” restrictive se află câteva cuvinte la adresa preoților atrași de acest tip de literatură religioasă sau indulgenți față de ea: „iară de vor fi niscaiva părinți duhovnici de vor ști la dâșii fečiori de duhovnicie fiindu așa [...] și-i va priimi la pocăință, fără epistimei și fără delungare de beserecă, aceia, după pravilele sfinților părinți, să se leapede de popie și cu ceilalți eretici să fie proclețiți, iar ceale scrise la trupurile lor să se arză”³⁴. Referitor la manuscrisele românești ce conțin *Pomenirea Sf. Macarie*, se poate detecta o narare „canonică”, lipsită de peripeții fantastice, de motive ale tradiției populare și de reprezentări apocaliptice, în ms. rom. 3144 (1790) și în ms.

³³ *Ibidem*, p. 130.

³⁴ N. Cartoian, *Cărțile populare*..., I, p. 331-336.

rom 3700 (1804), ambele păstrate la Academia bucureșteană. Toate celelalte variante se supun scenariului narativ integral pe care l-a consacrat Dosoftei. Totuși, și între acestea se înregistrează diferențieri. 4 miscelanee conțin texte cu titlul *Viața sfinților celor 3 călugări ce s-au ispitit să vadă marginile lumii*³⁵. În 4 miscelanee, textul este copiat împreună cu *Vederea (întrebarea) lui Macarie Egipteanul*³⁶, acest lucru petrecându-se și în cazul miscelaneului studiat aici. Majoritatea textelor au fost copiate în secolul al XVIII-lea, numai 3 din cel 14 prezentate fiind date în secolul următor. Cea mai recentă copie este cea din ms. rom. 5708 (1830-1835) din B. A. R. București, redactată la Mănăstirea Neamț în Moldova. Referitor la împărțirea pe zone a circulației scrierii, poate avea relevanță sublinierea că în Transilvania și în Moldova au fost copiate câte 5 texte, în Țara Românească 3 iar în Oltenia unul singur. Varianta cuprinsă în miscelaneul de la Muzeul Unirii reprezintă o copie a versiunii din tipăritura lui Dosoftei.

Conclusiv, se poate aprecia că *Viața lui Macarie Râmleanul* este un fragment de literatură hagiografică, fiind contaminat apocaliptic într-o măsură care depășește clar și dimensiunile planului tematic înșelător sugerat la începutul textului. Ca ilustrare a genului apocaliptic, scrierea nu face parte din scrierea strict teologică și structurală asupra vieții de apoi, prima cuprinzând viziuni escatologice, monahale sau laice, iar a doua fiind extrem de parcimonioasă cu datele recente asupra vieții de dincolo. Prin caracterul luxuriant al evocării și prin contaminarea tematică avansată, povestea de față face parte din zona populară, heteroclită, insensibilă la rigorile teologice, zonă în care elementele creștine coexistă pașnic cu motive folclorice păgâne.

Hagiography and Apocalypticism in “Pomenirea Sfintului Macarie Râmleanul”

Abstract

The apocalyptic and eschatological texts which appeared in Romanian culture in Greek and Slavonian versions determined a particular “look” of the local authors, elements which deserve to be studied by the history of culture. Constituting a real movement, this influence does not impel us merely to translate the texts. Our research analyzes a few themes offered by an original text copied in Transylvania at the end of the 18th century and at the beginning of the 19th century: the End of the Man, the End of the World, the structure of Hell and Heaven, the realism of the Doomsday. The apocalyptic and eschatological themes of “Pomenirea Sfintului Macarie Râmleanul” represent literary jewels full of charm and imagination. This presentation represents a very useful source in completing a cultural anthropology of sensibility, creativity, receptivity of Romanian cultural traditions.

³⁵ B. A. R. București, ms. rom. 452 (sec. XVIII-XIX); ms. rom. 2570 (1780); ms. rom. 4165 (1816); B. C. U. Cluj-Napoca, ms. rom. 4035 (sec. XVIII).

³⁶ B. A. R. București, ms. rom. 2120 (1787); ms. rom. 3344 (1778-1791); ms. rom. 3700 (1804); B. A. R. Cluj-Napoca, ms. rom. 76 (1774-1778).

CULTURA POPULARĂ BUZOIANĂ ÎN FONDURI DOCUMENTARE DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Simona MUNTEANU, Ioan TOȘA

În cercetarea culturii populare trebuie să se țină seamă de faptul că aceasta nu a fost și nu este o entitate închisată în tiparele ei, refractară la orice schimbare. R. Vuia a arătat că „materialul civilizației populare este o țesătură ce se compune din elemente vechi, tradiționale și din adaosuri zilnice. Sufletul etnic produce și azi, tradițiile actuale erau o dată fapte vii și actuale ale trecutului, iar creațiunile de azi vor fi tradițiunile de mâine ce se adaug ca sedimente la moștenirea din trecut”¹. Cu tot conservatorismul ce a caracterizat lumea satului o foarte lungă perioadă de timp și-n cadrul civilizației populare s-au petrecut schimbări dar aceste schimbări au avut loc la intervale mai mari de timp, iar lucrurile noi introduse se modifică mai greu și au o durată mai mare „E o greșeală a crede că portul popular, în forma sa de astăzi, în întregime e de origine foarte veche și a fost păstrat fără modificări în cursul veacurilor. Fără îndoială că unele piese, ca de pildă gluga sunt moșteniri foarte vechi, dar altele reprezintă o stratificare arătând elementele mai vechi și mai noi suprapuse. Unul din scopurile etnografiei moderne este tocmai urmărirea acestei stratificări a elementelor vechi și noi ce compun civilizația rurală”².

Pentru urmărirea acestei stratificări a elementelor vechi și noi ce compun civilizația rurală trebuie cunoscute toate informațiile care se referă la ea, din cele mai vechi timpuri și până-n prezent, pentru că numai astfel se poate prezenta corect realitatea satului românesc dintr-o anumită perioadă. Acest lucru este relativ ușor de făcut în condițiile în care la ora actuală în România se numără printre puținele țări din lume care dispun de un vast fond informațional format din mărturii materiale și imateriale teaurizate de colecțiile muzeelor etnografice și în fondurile documentare formate ca urmare a utilizării *chestionarelor* ca metodă de cercetare.

Cercetarea fondurilor documentare, formate ca urmare a utilizării chestionarului ca metodă de cercetare, prezintă avantaje legate de faptul că ele oferă informații vechi și foarte vechi, înregistrate într-un număr mare de localități, într-o perioadă de timp scurtă (unul sau doi ani), lucru imposibil de realizat prin cercetarea de teren de către oameni de specialitate. Fiind redactate de intelectuali de la țară (preoți, învățători, elevi, etc.), care s-au născut și au trăit în plină etnografie și care n-

---

¹ R. Vuia, *Etnografie, Etnologie, Folclor. Definiția și domeniul* în *Lucrările Institutului de geografie a Universității din Cluj*, Cluj 1930, p.334.

² *Ibidem*.

au fost influențați de anumite idei preconcepute, răspunsurile la aceste chestionare prezintă realitatea așa cum era ea văzută de ei sau cum era relatată de informatorii bătrâni „Aceste răspunsuri, parte am avut conștiință cu ele ca fiu de sătean, născut și crescut în sat, cât și din convorbirile ce am avut timp de 10 ani de când servesc ca învățător, ocupându-mă și de puțină plugărie ca părinții și consătenii mei, d-ale căror obiceiuri și deprinderi sănătoase nu m-am despărțit nici un moment, iar pentru altele m-am adresat la cei cu care locuiesc împreună. Întrebările despre care n-am avut cunoștință nici nu le-am mai trecut aici”³.

Chiar dacă valoarea documentară a răspunsurilor nu este egală din punct de vedere al calității și cantității informațiilor înregistrate (acestea depinzând de seriozitatea cu care referenții, privind problema înregistrării informațiilor solicitate și modul în care au respectat instrucțiunile ce însoțeau aceste chestionare) răspunsurile au mare merit de a semnala atât unele fenomene ale culturii populare de la sfârșitul secolului XX cât și aria lor de răspândire.

Cele mai importante tezaure documentare formate ca urmare a utilizării chestionarelor ca metodă de cercetare sunt: *Fondul Hașdeu (1884)*; *Fondul Densușianu (1895)*; *Fondul Pușcariu (1926-31)*; *Fondul Vuia (1926)* și *Fondul Mușlea (1931-1936)*. Cu toate că materialul documentar format de răspunderile la aceste chestionare cuprinde informații referitoare la toate capitolele culturii populare românești din peste 10% din totalul așezărilor din România, acest material a fost puțin utilizat de cercetătorii români, atât datorită aprecierilor negative de care s-a bucurat această metodă de cercetare într-o anumită perioadă, cât și greutăților pe care le presupune un asemenea demers.

Printre cei care au cercetat amănunțit și au prezentat amănunțit aceste fonduri documentare, amintim pe Ion Mușlea, Ovidiu Bîrlea⁴ și Adrian Fochi⁵ care au încercat să întocmească un repertoriu tematic al informațiilor privitoare la cultura populară de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Ideea întocmirii unui repertoriu tematic și zonal al materialului documentar cuprins în fondurile documentare formate ca urmare al utilizării chestionarelor ca metodă de cercetare, aparține lui Ion Mușlea care fișând răspunsurile la chestionarele lui Hașdeu plănuia să facă „o sintetizare a răspunsurilor, pentru fiecare temă în parte, într-o formă care să depășească limitele unui indice obișnuit”⁶.

Repertoriul urma să cuprindă un inventar amănunțit al motivelor cuprinse în răspunsurile la chestionarul Hașdeu „un fel de dicționar folcloric românesc” care să ofere material documentar pentru „teme și probleme schițate aproape de-a gata”⁷ de aceste răspunsuri. Repertoriul urma să fie însoțit „de cartografiere a unei părți de material”⁸ pentru cunoașterea ariei de răspândire a diferitelor fapte folclorice. Prin

³ Nota ce însoțea răspunsurile la chestionarul Hașdeu trimisă de învățătorul J. Tacu din localitatea Smulți, județul Covurlui.

⁴ Ion Mușlea, Ov. Bîrlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hașdeu*, Editura Minerva, 1970.

⁵ Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolul al XIX-lea*, București, 1976.

⁶ Ion Mușlea, Ov. Bîrlea, *op.cit.*, p.5.

⁷ *Ibidem*, p. 75.

⁸ *Ibidem*, p. 79.

întocmirea acestui repertoriu, Ion Mușlea dorea să facă un început pentru realizarea unui corpus complet al culturii populare românești care să cuprindă și informațiile din răspunsurile la chestionarele lui N. Densușianu și ale Arhivei de Folclor din Cluj.

Imensitatea materialului documentar cuprins în răspunsurile la chestionarul Hașdeu, condițiile de lucru și „mai multe împrejurări” au făcut ca I. Mușlea să poată termina lucrarea începută, aceasta fiind continuată de Ovidiu Bârlea. Rezultatele au fost tipărite sub forma unei tipologii folclorice⁹, în care informațiile au fost prezentate „grup tematic, reconstituind scheletul fiecărui fapt și arătându-i-se stufozitatea, de la aspectele cele mai frecvente, până la cele singulare”¹⁰.

Continuând ideea lui I. Mușlea privind realizarea repertoriului complet al folclorului românesc, Adrian Fochi a realizat un repertoriu tematic pentru materialul documentar existent în răspunsurile la chestionarul lui N. Densușianu¹¹.

În dorința de-a reactualiza ideea realizării unui repertoriu al fondurilor documentare privind cultura populară de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX și mai ales de a atrage atenția asupra importanței unor informații privind cultura populară materială cuprinse în aceste răspunsuri, Muzeul Etnografic al Transilvaniei din Cluj Napoca și-a trecut ca punct important în programele sale realizarea unui centru documentar care să tezaurizeze și să valorifice toate fondurile documentare formate ca urmare a utilizării chestionarului ca metodă de cercetare. Ideea utilizării informațiilor din răspunsurile la chestionare și de către etnografi aparține lui Ovidiu Bârlea „Nădăjduim că peste câteva decenii vor ajunge și etnografii români să valorifice datele din aceste răspunsuri la ceea ce se numește cultură materială (ocupații, arhitectură țărănească, industrie casnică, port, alimentație, etc.) cu atât mai mult cu cât unele au fost foarte puțin cercetate”¹².

Pe baza rezultatelor obținute până în prezent în încercarea de realizare a acestui centru de documentare, vom încerca să prezentăm, în cele ce urmează, câteva aspecte ale culturii populare buzoiene surprinse în două fonduri documentare de la sfârșitul secolului al XIX-lea, *Hașdeu* și *Densușianu*.

Fondul Hașdeu este cel mai vechi și mai important atât din punct de vedere a problematicii abordate prin întrebările ce le cuprindea, cât și al ariei zonale din care s-au trimis răspunsuri. Fondul Hașdeu este format din răspunsurile primite la două chestionare *cel juridic* din anul 1877 și *cel lingvistic* din anul 1884.

Chestionarul juridic cuprindea 400 întrebări grupate în 3 capitole:

I. *satul* întrebările vizând: relațiile de vecinătate, relațiile dintre diferitele categorii sociale, relațiile sociale dintre locuitorii satelor (clăci, șezători, haiducie) etc.;

II. *casa* întrebările vizând relațiile familiale privind nașterea, botezul, nunta, înmormântarea;

III. *lucrurile* întrebările vizând: relațiile de proprietate, învoielile agricole, hotărnicie.

⁹ I. Mușlea, Ov. Bârlea *op.cit.*

¹⁰ *Ibidem*, p.6.

¹¹ Adrian Fochi, *op. cit.*

¹² Ion Mușlea, Ov. Bârlea, *op. cit.* p.7.

La chestionar s-au trimis răspunsuri din 37 localități din 12 județe ale Vechiului Regat¹³. Din vechiul județ Buzău s-au trimis, în anul 1878, răspunsuri din două localități¹⁴. În aceste răspunsuri informațiile cu caracter etnografic și folcloric sunt reduse, cu toate că Hașdeu a îndemnat să fie consemnate "orice zicătoare, doină sau altceva din gura poporului ce s-ar afla în legătură cu obiceiul povestit în răspuns"¹⁵.

Chestionarul lingvistic a fost redactat și difuzat în anul 1884 de B.P. Hașdeu sub numele de *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*. Pornind de la concepția potrivit căreia filologia comparată cuprinde atât lingvistica cât și etnopsihologia (cultura populară) cele 206 întrebări ale noului chestionar au fost grupate pe trei grupe, o grupă ce cuprinde 49 întrebări care se referă la domeniul restrâns al lingvisticii, o grupă ce cuprinde cca. 70 de întrebări care se referă la aproape toate aspectele vieții și culturii populare materiale și a treia grupă de cca. 70 de întrebări care vizează unele aspecte ale vieții populare spirituale.

La acest chestionar s-au primit răspunsuri, în 1885, din 701 localități¹⁶, din care 20 localități sunt din vechiul județ Buzău¹⁷.

Importanța documentară, a răspunsurilor primite la acest chestionar, de atestare a unor fapte etnografico-folclorice dintr-un număr mare (701) de localități și de a scoate la iveală aspecte noi, necunoscute, a fost relevată de Ovidiu Bîrlea care ajunge la constatarea că, „în ce privește mitologia populară și ciclul calendaristic

¹³ din fostele județe: Botoșani (3 răspunsuri); Buzău (3 răspunsuri); Dâmbovița (un răspuns); Dolj (10 răspunsuri); Falcu (un răspuns); Gorj (3 răspunsuri); Mehedinți (2 răspunsuri); Muscel (un răspuns); Putna (2 răspunsuri); Râmnicul Sărat (5 răspunsuri); Roman (un răspuns); Tecuci (un răspuns) și Tutova (un răspuns).

¹⁴ Boziorul, referent anonim și Găvănești redactat de Al. Georgescu, înv.

¹⁵ I. Mușlea, Ov. Bîrlea, *op.cit.* p.43.

¹⁶ din Muntenia, 344 localități; Moldova, 283 localități; Dobrogea, 30 localități și din Transilvania, 44 localități.

¹⁷ Localitățile din care s-au trimis răspunsuri sunt:

1. Beceni, redactat de I. Constantinescu;
2. Blăjani, redactat de I. Milea, înv.;
3. Chiojdu Bîsca, redactat de T. Popescu, înv.;
4. Cilibia, redactat de C. O. Patulescu, înv.;
5. Fundeni, redactat de I. Ionescu, înv.;
6. Găvănești, redactat de C-tin Stănescu, preot;
7. Găvănești, redactat de Al. Georgescu, înv.; Gherăseni, redactat de S. Ionescu, înv.;
8. Glodeanu Siliște, redactat de învățătorul comunei;
9. Lipia, redactat de Ion Ștefan, înv.; Macsenu, redactat de N. Coman, înv.;
10. Mărăcineni, redactat de N. Popescu, înv.;
11. Pietroasa, redactat de A. Nistor, înv.;
12. Pogoane, redactat de învățătorul comunei;
13. Săgeata, redactat de N. Efrem, înv.;
14. Sărulești, redactat de C-tin Stănescu, preot;
15. Scurtești, redactat de Al. Georgescu, înv.;
16. Stâlpu, redactat de I. Theodorescu, înv.;
17. Tăbărăști, redactat de G. Dobrescu, înv.;
18. Zărnești, redactat de I. Ștefan, înv.

răspunsurile constituie cartea de căpătâi, lăsând cu mult în urmă monografiile lui S.FI. Marian, T. Pamfile și E. N. Voronca¹⁸.

Alături de informațiile referitoare la faptele folclorice, răspunsurile primite la acest chestionar cuprind și date privind un număr mare de capitole ale culturii materiale populară de la sfârșitul secolului al XIX-lea, aspecte care nu au fost valorificate până în prezent.

Importanța lemnului în viața satului românesc de la sfârșitul secolului al XIX-lea este relevată prin menționarea speciilor de arbori cunoscuți, modul de utilizare a acestora în cadrul îndeletnicirilor tradiționale și de unele credințe legate de unii arbori.

Viticultura a deținut o pondere importantă în cadrul ocupațiilor locuitorilor unor sate buzoiene. În satele buzoiene, la sfârșitul secolului al XIX-lea s-au cultivat următoarele soiuri de viță-de-vie:

„*tămâioasa*” cea mai văratică dintre toate soiurile care ia numele de gustul tămâios al boabelor sale;

„*bășicată*” cu boabe ruginii și pietroase cu gust foarte plăcut la mâncare, strugurii sunt mai buni pentru conservat decât pentru vin;

„*cruciulița*” un fel de struguri cu ciorchine lungi, tari în coadă, cu bobite foarte dese cu coaja tare și gust plăcut¹⁹;

„*coarnă*” neagră și albă, cu boabe mari, lunguiețe, bune de conservat pentru iarnă;

„*gordinu*” cu boabe mărunte dese, cu peliță verde închisă, din el se face un vin foarte tare, așa încât podgorenii i-au scos un cântec *Seina* al cărui nume vine de la culoarea boabelor²⁰;

„*hulpe*”, face ciorchini mari și lungi cu boabe mari rare, cu pelița roșcată care sunt foarte dulci când sunt bine copti;

„*neagra moale*”, cea mai bună și cea mai întinsă viță-de-vie dint-o podgorie, face strugurii de culoarea alb verzui, folosiți nu atât pentru mâncare cât pentru vin, face vinul cel mai limpede și mai bun, de culoare albă, care are gust bun., negru vârtos, cu boabele dese mari negre și pietroase care dă vinul roșu cel mai tare²¹.

Sunt menționate și unele lucrări ce se efectuau în vii: *tăiatul*, sau curățirea de uscături, prima lucrare care se face primăvara la vie; *cuibăritul* sau săpatul în jurul rădăcinii un cerc de un pas, îndată după tăiat, pentru a slăbi pământul pe lângă ea; *hărăcitul* legarea corzilor de araci cu mlăjă, niște nuielușe tinere pentru a fi ridicați strugurii de la pământ; *săpatul* de două ori pentru a tăia buruienile²². Lucrările în vie, primăvara, trebuie să se facă înainte de Paști pentru ca via să producă mulți struguri și vin bun²³.

¹⁸ *Ibidem*, p.54

¹⁹ Zărnești Călnău

²⁰ Siliștea

²¹ Siliște, Zărnești Călnău

²² Fundeni

²³ „Orice vie care va fi ridicată de tot lucru până la Paști, adică va fi tăiată, hărăcită, cercuită și săpată aceea este o vie bună și produce și produce și mult vin. Despre cules se zice că totdeauna să se

În răspunsuri sunt consemnate informații legate de culesul din natură practicat localitățile buzoiene. Din flora spontană se culegeau: „*buruiana de roșată*”, o buruiană cu rădăcina subțire, cu ramuri întinse pe pământ și puțin roșiatice, cu flori crestate cu dungulițe. Cu fiertură de buruiană de roșată în vin alb se clătea gura celor care sufereau de roșată; „*buruiana frigurilor*”, buruiana pisată și plămădită în apă era bună la boala frigurilor; „*crucea mare*” cu rădăcina lunguiață, adâncită în pământ și amară la gust, pisată și plămădită în apă este bună de dat să bea în timpul nopții copii bolnavi de spăriat; „*iarba mare*”, a cărei rădăcină aprinsă mirosea foarte frumos; „*iarba lui Tatin*”, a cărei rădăcină pisată în rachiu de drojdie e bună pentru vătămătură; „*sclintitura*”, buruiană cu rădăcina mică, albișoară cu multe ramuri mărunte, cu cotorul în patru muchii cu foi lungi, pisată și amestecată cu țărâțe de grâu e bună pentru sclintituri²⁴.

Agricultura și creșterea animalelor, ocupația de bază a locuitorilor buzoieni, este reflectată cu răspunsurile la întrebările 61-70 și 92-106. Se dau informații despre principalele cereale cultivate: grâu de toamnă, grâu de primăvară și grâu umblător care putea fi semănat și toamna și primăvara²⁵, secară, orz, ovăz – negru și alb mei, porumb – românesc și rusesc²⁶ și alac care are bobul ca al orzului, cu deosebirea că același bob cuprinde 2-3 grăunțe²⁷.

Terenurile cultivate se numeau *țarină* iar cele nelucrate se numeau *țelină*, *fâneată*, *izlaz*. Terenurile arabile se numeau după cerealele care erau semănate pe ele *holde* și *amiriște*, locul pe care a fost cultivat grâu: *porumbiște*, locul pe care a fost cultivat porumb: *mălăiște*. Terenurile arabile care au fost lăsate să *se direagă*²⁸ pentru a obține recolte mai bogate, în funcție de timpul în care n-au fost cultivate se numeau *ogor*, când n-a fost semănat un an și *pârloagă* când n-a fost semănat doi sau trei ani.

În răspunsuri este prezentată și terminologia populară a principalelor unelte agricole, plugul grapa cu spini, boroana sau grapa cu colți, tăvălugul și a elementelor morii de apă: „roțile de piatră, roata de apă de lemn, fusul, prisnelul, coșul în care se toarnă grăunțele, teica în care cad grăunțele din coș, postava în care curge făina, veșca care se află încolăcită după piatra umblătoare spre a nu cade făina jos, scara coșului, hădăragul care bate teica ca să cadă grăunțele între pietre, pârărița sau gaura pietrei de deasupra în care cad grăunțele, calul care servește pentru ridicarea sau lăsarea pietrei de deasupra, lopata cu care se ia făina și merticul cu care se măsoară”²⁹.

Legat de creșterea animalelor în răspunsuri sunt prezentate informații privind: *rasele de animale* crescute în gospodăriile țărănești (vacă, oi, cai); *numele* acestora după vârstă: ”vițel, vițea până la 8 luni, mânzat până la un an și jumătate, gonitor până la trei ani după care se numea vacă de un vițel, vacă de doi vițel”³⁰.

înceapă după Crucea Mare (14 septembrie) și să se facă cât se poate de repede și în vase cât se poate de curate” Pietroasa.

²⁴ Chiojdu Bâsca

²⁵ Siliștea

²⁶ Siliște, Zărnești

²⁷ Beceni

²⁸ Chiojdu Bâsca

²⁹ Chiojdu Bâsca

³⁰ Macseni

Oile erau considerate animalele cele mai blânde și cele mai folositoare omului³¹. Sunt menționate oile țurcane, stogoase și țișai cu indicarea calității lânii fiecărei rase, precum și adăposturile păstorești: stână, târlă, strungă, fierbătoare, perdea, zăvadă, și vasele de la stână: găleată, cupă căldarea, ceaunul în care se fierbe zerul pentru a scoate urda, răvaru un fel de găvan de lemn cu care se frământă brânza, crinta în care pune cașul după ce-l scot din închegătoare³².

Foarte interesante sunt informațiile legate de credințele populare privind însușirile unor insecte și păsări și animale (răspunsurile la întrebările 71-90). Albina era considerată sfântă, deoarece pe ea „a trimis-o Dumnezeu la arici să-l întrebe ce să facă cu restul de pământ ce-i mai rămăsese după ce a făcut pământul rotund. Ariciul n-a vrut să-i spună și albina, știindu-l șiret s-a ascuns de el iar ariciul crezându-se singur începu a vorbi, c-e trimite la mine să mă întrebe, nu știe să facă dealuri, munți și văi. Auzind acestea, albina zbâr la Dumnezeu și-i spuse ce a zis ariciul și atunci Dumnezeu a făcut dealurile, munții și văile”³³.

Despre păianjenul se credea că a făcut prinsoare cu Maica Domnului care torcea mai subțire și a câștigat. Maica Domnului s-a supărat și l-a blestemat că cine va omorî un păianjen să i se ierte trei păcate”³⁴.

Despre barză și rândunică se credea că sunt păsări curate. Berzele își fac cuibul numai pe casele curate, iar „casa pe care își face cuib barza e ferită de foc”³⁵ și nu-i voie să le strici cuibul deoarece ți se aprinde casa și nici să omori puii de barză că-ți scoate ochii mama lor”³⁶. Venirea rândunicii bucură pe oameni deoarece ea anunță primăvara. Nu era voie să se pună mâna pe ouăle de rândunică că se usucă mâna și nici să strici cuibul de rândunică că te blestemă și ea fiind o pasăre sfântă, blestemul se prinde”³⁷.

Despre vultur se crede că el a furat crucea pe care urma să fie răstignit Iisus de aceea „ca drept recompensă când e de 30 de ani se duce și se scaldă în Iordan și întinereste”³⁸.

Despre unele păsări se credea că au darul de a prevesti nenorociri „cucuveaua e o chiază rea pentru om, mai cu seamă când vine și se pune de cântă pe casă trebuie să moară cineva din acea casă”³⁹. Și găina poate prevesti rele „când cântă cocoșește prevestește rău sau pagubă”⁴⁰.

Unele păsări pot prevesti schimbarea timpului: „Când cântă cucuveaua trebuie să ploaie”⁴¹, „când bufnița cântă în dos se strică timpul, când cântă în fața

---

31 Pietroasa
 32 Chiojdu Bâsca
 33 Lipia
 34 Lipia, Pietrasa
 35 Mărăcineni
 36 Boldu
 37 Boldu
 38 Lipia
 39 Zărnești Călnău
 40 Chiojdu Bâsca
 41 Macsenu

soarelui se face vreme bună”⁴², iar când „se scaldă găina, rața, gâsca, atunci se zice că plouă”⁴³.

Despre cuc se credea că a fost hoț și a furat calul lui Sf. Petru de aceea „în apropiere de Sf. Petru încetează a mai cânta să nu-l prindă”⁴⁴. Oamenii se bucurau primăvara când auzeau cucul pentru că el vestea venirea căldurii și înverzirea câmpului și a codrului. Se credea că dacă aude prima dată cântând în față credeau că le va merge bine, iar dacă le cântă din dos credeau că le va merge rău⁴⁵.

Despre arici se crede că „atunci când Dumnezeu a făcut lumea a umblat cu un ghem și a urzit până unde să fie pământ și până unde apă” și că „a furat cuiele cu care au vrut să-l răstignească pe Iisus iar Maica Domnului l-a binecuvântat ca să fie el să poată fi mâncat și-n Vinerea neagră și-n ziua de Paști”⁴⁶.

Răspunsurile la întrebările 111-115 cuprind bogate informații legate de industria casnică textilă, uneltele folosite la tors și țesut și la produsele realizate. Pentru tors se folosea furcă dreaptă, pe care se lega caierul cu *pământalca* „o bucată de piele sau de pânză groasă”⁴⁷, *fusul* cu care se torcea subțire, și *druga* cu care se torcea mai gros lână. În Chiojdu Bâsca pentru răsucitul borangicului se folosea furca întoarsă la vârf în care se puneau mosoarele de borangic.

Războiul de țesut era format din „2 picioare, 2 suluri, vătale, ițe, potnogi, spată, scripeți, suveică”⁴⁸. În război se țesea „velnițe, scoarțe, fundare, așternuturi, straie, țolul de pus în car când se cară semințe sau boabe și pânză de cânepă, de in sau de bumbac, din care se fac cămăși, ștergere de cui frumos alese sau învărgate, ștergere pentru șters care se fac mai groase și mai trainice, bete pentru încins de diferite culori, lungimi și lățimi făcute mai des din lână. O fată mare are până la 20 de perechi de bete pe care le dă la flăcăii care-i plac”⁴⁹.

Răspunsurile la chestionar cuprind și informații referitoare la construcțiile gospodăriei țărănești, instrumentele muzicale populare și jocurile populare.

Credințele populare despre principalele momente ale trecerii omului prin lumea aceasta (naștere, nuntă, moarte), sunt cuprinse în răspunsurile la întrebările 122-151. Se credea, la fel ca în toate satele românești, că viața și soarta omului pe lumea aceasta este hotărâtă de cele trei ursitori care vin în a treia seară la casa noului născut. Ursitoarele sunt trei ființe „de sex feminin, de vârste diferite”⁵⁰ care vin la casa noului născut „una cu o furcă în brâu, una cu un fus pe care toarce viața și una cu foarfecela cu care taie firul când este să moară”⁵¹ și-i ursesc viața „una zice să fie sărac, alta hoț și a treia să fie bogat și cum zice cea mică așa va fi”⁵².

⁴² Beceni

⁴³ Pietrasa

⁴⁴ Fundeni

⁴⁵ Beceni

⁴⁶ Mărăcineni

⁴⁷ Siliștea

⁴⁸ Chiojdu Bâsca, Gherăseni

⁴⁹ Zărnești

⁵⁰ Pietroasa

⁵¹ Lipia

⁵² Pietroasa

Se credea că cele ursite de ele nu puteau fi schimbate de nimeni și că Ursitoarele pot fi influențate pentru a ursi bine, dacă părinții și moașa noului născut le pregăteau masă „cu tot felul de mâncăruri, roade, bani și obiecte scumpe pentru ca Ursitoarele venind să ursească să fie mulțumite și să ursească bine. Tot cea fost pe masă, afară de bani și obiecte scumpe le ia moașa”⁵³.

Se credea că mai de mult moașa și cei care erau treji atunci când veneau Ursitoarele puteau auzi cele spuse de ele, dar nu era voie să spună nimănui cele auzite și nici să încerce să schimbe ceva. Cu toate acestea unii oameni au încercat să schimbe ursita nou născutului atunci când acesta îi privea personal „La o fată Ursitoarele i-au ursit ca să nu se poată mărita până ce nu va lua de soț pe ciobanul părinților ei. Ciobanul ascultând cele spuse de Ursitori, de necaz că va trebui să aștepte până ce va crește fată mare, după ce au plecat Ursitoarele, a luat fata și a pus-o într-un par ca s-o omoare. După ce a făcut asta ciobanul a fugit de la stăpânul său și a umblat prin alte locuri.

Dimineața moașa a găsit fata care n-a murit, numai s-o scrijelit la șold. Pe urmă venind vremea ciobanului să se însoare a sosit iarăși în satul acela, și fără să știe a tras gazdă la vecinul fostului său stăpân. Văzând fata care a crescut frumoasă i-a venit gust să se însoare și a trimis pe gazdă la vecin să ceară fata. Vecinul s-a bucurat de cererea și cei doi s-au cununat. Odată ciobanul vede scrijelitura fetei și o întreabă de unde o are, iar aceasta îi povestește de ciobanul tatălui ei care a pus-o într-un par când a fost mică și astfel el a aflat că nu poate schimba cele hotărâte de Ursitori”⁵⁴.

Căsătoria în satul tradițional era considerată mai mult o înțelegere materială între părinții tinerilor decât o unire din dragoste a acestora. Nunta în satul buzoian cuprindea următoarele momente: *trimisu*, *așezatul*, *tocmeala*, *bradul*, *colăcăritul*, *cununia*, *rachiul*, *plăcintele*. Inițiativa întemeierii unei noi familii o aveau părinții băiatului care *trimitea* la casa fetei rude apropiate (frați sau cumnați) ca să întrebe „dacă vor și le place să ia fata lor pe cutare tânăr în căsătorie”. Dacă părinții fetei sunt de acord „le spune trimișilor că în cutare zi sau seară a săptămânii, în afară de marți și sâmbătă (acestea zic că sunt zile rele) să vină să-i bage în casă adică să-i așeze. În ziua hotărâtă generică însoțit de tatăl, frați și veri și alte rude mai de aproape, de linia bărbătească merg la casa fetei, unde se întreabă tinerii dacă se plac unul de altul, dacă da atunci se întreabă și despre zestre și fac *tocmeala*”⁵⁵. După ce s-a făcut *tocmeala* se stabilește data nunții. Sâmbătă seara la mire se făcea *bradul* „de către flăcăi acasă la mire pe care-l trimite miresei printr-un flăcău care o hitirisește poftim un brad frumos să-l porți sănătos, să stai totdeauna verde ca bradul”. Duminică dimineața mirele cu tinerii care au fost la vadră se duc la nunul mare unde „trimit înainte doi colăceri cu bradul și cu plosca ca să le anunțe venirea. Colăcerii după ce zic colăcăria primesc două batiste pe care le leagă la frâiele cailor și se întorc la nunul mare și împreună vin

⁵³ Chiojdu Bâscă; „În a treia seară după naștere vin la casa noului născut în chip de femeie nevăzute și-i ursec copilului toate ce are să pătească, de aceia pentru a le îmbuna părinții și moașa puneau în acea seară pe masă sau chiar la capul pruncului o pâine, o sticlă cu rachiu, una cu vin, untdelemn, bani”. Stâlpu

⁵⁴ Mărăcineni

⁵⁵ Zărnești

la casa miresei. Mireasa iese din casă cu o stebă de busuioc și un flăcău cu o cofă cu apă și botează pe nunul mare, ginere și nuntași după care intră în casă și pofteste pe toată lumea să ia câte un rachiu. După ce își iau iertăciuni de la părinți mirele și mireasa ocolesc de trei ori căruța apoi mireasa se pune în căruță iar nuna mare ia o pâine, o rupe în patru bucăți, toarnă un pahar de vin pe ele și aruncă câte o bucată de pâine în fiecare parte a căruței, după care pleacă la biserică la cununie. Luni seara trimit rachiu alb sau roșu părinților miresei prin care arăta buna purtare a fetei⁵⁶, Marțea sau sâmbăta în săptămâna următoare se făcea o masă *plăcintele* la ginere acasă la care participau părinții miresei.

Moartea era considerată ca un fapt natural normal, dat de Dumnezeu care era anunțat prin căderea unei stele „Fiecare om are o stea și îndată ce steaua cade moare și el”⁵⁷. Când murea omul nu putea pleca din această lume oricum ci trebuia respectate anumite datini de către urmași pentru ca „sufletul omului care este nemuritor” să plece în lumea cealaltă mulțumit și să nu se întoarcă sub formă de strigoi și să strice liniștea celor rămași. Mortul era păzit înainte de a fi îngropat ca „să nu treacă peste el o pisică sau o pasăre și să se facă strigoi”⁵⁸, iar după înmormântare, familia avea grijă să facă pomeni „colivă cu doi trei colaci pe care le duc la biserică zicând că în aceste zile morții mănâncă din colivă și din tot ce li duce”⁵⁹.

Informații despre principalele sărbători de peste an sunt cuprinse în răspunsurile la întrebările 153-188. Răspunsurile scot în evidență semnificația pe care sărbătoarea o avea în mentalitatea populară, de zi de odihnă, de evadare din tiparul obișnuit al preocupărilor cotidiene și de evaluare a faptelor sale în încercarea de mântuirea sufletului.

În calendarul popular unele sărbători marceau în primul rând momentele faste și nefaste pentru desfășurarea unor activități. Din această cauză unele sărbători creștine erau serbate mai ales pentru puterile atribuite sfântului respectiv de mentalitatea populară, de protectori ai oamenilor și a avutul acestora (Sf. Haralambie ca apărător de ciumă, Mucenicii ca aducătorii căldurii, Sf. Gheorghe ca zi în care se putea lua mana câmpului, Sf. Petru ca patronul lupilor „care ursește lupilor ce vite să mănânce”⁶⁰).

Prin viziunea sa concretizată în întrebările la cele două chestionare B.P. Hașdeu a stabilit jaloanele unui edificiu al culturii populare românești ale cărei temelii o reprezintă răspunsurile ce constituie fondul documentar ce-i poartă numele.

O contribuție importantă la ridicarea acestui edificiu a adus N. Densușian care pornind de la considerentul că o adevărată istorie a poporului român nu se poate scrie fără a se ține seama de tradițiile populare și „dorind să explice astfel decât toți ceilalți vremurile străvechi ale acestor țări locuite și astăzi de români”⁶¹ redactează și difuzează în anul 1893 *Chestionariu privind tradițiile istorice și anticitățile țărilor*

⁵⁶ Chiojdu Bâsca

⁵⁷ Beceni

⁵⁸ Pogoanele

⁵⁹ Chiojdu Bâsca

⁶⁰ Boldești

⁶¹ N. Iorga, *Oamenii care au fost*, I, București 1934, p. 451

locuite de români care cuprindea 396 întrebări. La acest chestionar s-au trimis răspunsuri din 649 localități, dintre care 21 erau din județul Buzău⁶².

Referenții urmând instrucțiunile ce însoțeau acest chestionar au trimis răspunsuri numai la întrebările ce-și găseau corespondent în realitățile lor locale, în special cele legate de credințele despre întemeierea satelor și delimitarea moșiei, așezarea caselor, modul de recrutare și durata serviciului militar, cele mai multe întrebări rămânând fără răspuns.

Despre sate se credea că sunt foarte vechi fără a se ști cine le-a întemeiat sau că au fost întemeiate de *moșii* „oșteni care au fost bravi în războaiele vechi care au primit pământ devenind moșneni pe el”⁶³. Moșii când voiau să facă un sat „băteau un par în pământ și în jurul parului începeau să-și facă casele. Urmașii lor binecuvântau sau blestemau pe cei care au bătut parul”⁶⁴.

Satele aveau casele răsfirate „pe coaste, văi și șes în așa fel că parcă ar fi aruncate cu furca”⁶⁵. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea se poate constata în unele așezări o anumită ordine în dispunerea gospodăriilor „casele din cătunul Chiojdu sunt așezate în linie dreaptă având ulițe regulate, iar cele din cătunele mărginașe sunt împrăștiate pe dealuri”⁶⁶.

Nemulțumit de informațiile primite în anul 1895, N. Densușianu redactează un nou chestionar cu același nume cuprinzând 280 de întrebări prin care se încerca să se surprindă caracterul precreștin al unor credințe, obiceiuri și sărbători de peste an.

La acest chestionar s-au primit răspunsuri trimise din 462 localități dintre care 19 sunt din județul Buzău⁶⁷. Dat fiind că întrebările chestionarului vizau toate

62

1. Amaru, ref., A.I. Popescu,
2. Cislău, ref. Sf. Teodorescu,
3. Clondiru, ref. N. Ispas,
4. Chiojdu Bâsca, ref. I. Constantinescu,
5. Cârpeniștea, ref. I. Constantinescu,
6. Ciurea, ref. T. Ionescu,
7. Dara, ref. D. Popescu,
8. Fundeni, ref. D. Ionescu,
9. Glodeanu Siliștea, ref. T. Zacharescu,
10. Maxenu, ref. N. Coman,
11. Monteoru, ref. C. Petrescu,
12. Mânzălești, ref. N. Deșliu,
13. Mărăcineni, ref. S. Georgescu,
14. Pietrasa, ref. A. Nistor,
15. Pogoanele, ref. B. I. Stoicescu,
16. Pătârlagele, ref. P. Spirescu,
17. Sibiciu de Jos, ref. C. Constantinescu,
18. Stâlpu, ref. I. Teodorescu,
19. Tăbărăști, ref. C. Dobrescu,
20. Siliștea, ref. I. Voiculescu,
21. Valea Teancului, ref. V. Aldea.

63

Cislău

64

Pietroasa

65

Monteoru, Pietroasa

66

Chiojdu Bâsca

67

1. Brădeanu, ref. I.P. Taras,

sărbătorile din cursul unui an, iar unii dintre referenții care au adunat informațiile și au redactat răspunsurile au colaborat cu B.P. Hașdeu câștigând o anumită experiență, răspunsurile primite la acest chestionar reprezintă „cel mai important izvor documentar pentru cercetările de folclor și etnografie din țara noastră”⁶⁸.

Răspunsurile la cele două chestionare a lui N. Densușianu vin să completeze informațiile cuprinse în fondul Hașdeu privind unele aspecte ale culturii populare spirituale de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Pe baza lor se poate alcătui un calendar popular după care se desfășurau activitățile cotidiene ale oamenilor.

În cadrul acestui calendar timpul este altfel măsurat decât în cadrul calendarului oficial, iar zilele erau apreciate în funcție de ce se putea face sau nu se putea face în cadrul lor cu rezultate bune. Din această cauză calendarul popular cuprindea alături de *zilele de sărbătoare*, în care oamenii se odihnesc și se reculeg spiritual, *zilele de lucru* destinate activităților care le asigurau existența zilnică și *zile ținute* sau sărbători băbești în care erau interzise numai anumite activități.

Importanța zilelor de sărbătoare în lumea satului de la sfârșitul secolului al XIX-lea este subliniată de pregătirile materiale și spirituale ce se făceau înaintea lor, de numărul zilelor în care erau ținute și de comportamentul oamenilor în aceste zile.

Și în localitățile buzoiene, la fel ca în toate satele românești, zilele de sărbătoare erau cele stabilite în cadrul calendarului creștin ortodox. Dintre sărbătorile de peste an Paștile erau considerate ca cea mai mare sărbătoare, Crăciunul ca cea mai lungă și cea mai veselă sărbătoare, iar Rusaliile ca cea mai periculoasă sărbătoare.

Importanța primelor două sărbători era subliniată de faptul că ele erau precedate de posturi ținute cu sfințenie de către toți membrii comunității, inclusiv de către copii. Pentru întâmpinarea acestor sărbători oamenii se pregăteau căutând să fie curați sufletește, prin împăcarea cu cei certați, prin post și prin împărțășanie cu cele sfinte și trupește prin curățenie și îmbrăcarea de haine noi.

-
2. Beceni, ref. I. Constantinescu
  3. Chiojdu Bâsca, ref. T. Popescu,
  4. Caragele, ref. C. Popescu,
  5. Clondiru, ref. N. Ispas,
  6. Dara, ref. D. Popescu,
  7. Fintești, ref. N. Popescu,
  8. Găvănești, ref. G. Ionescu,
  9. Gherăseni, ref. I. C. Gomoescu,
  10. Glodeanu, ref. M. Vlădescu,
  11. Luciu, ref. G. Stănescu,
  12. Mânzălești, ref. N. Desliu,
  13. Policiori, ref. C. Boierescu,
  14. Pănătău, ref. C. Georgescu,
  15. Sibiciu, ref. A. Rădurescu,
  16. Simileasa, ref. S. Voiculescu,
  17. Glodeanu Siliștea, ref. T. Zaharescu,
  18. Stâlpu, ref. I. Theodorescu,
  19. Gura Sărății, ref. St. Rădulescu.

⁶⁸ A. Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea*, Editura Minerva, București 1976, p. XVIII.

Prima zi de Paști și de Crăciun erau considerate zilele deosebite în care oamenii își petreceau timpul la biserică și acasă, fără a merge în vizită sau în alte părți.

Crăciunul era cea mai lungă și cea mai veselă sărbătoare de peste an, care ținea, „până la Sf. Vasile”⁶⁹ „o săptămână”⁷⁰. Și în localitățile buzoiene se credea că numele sărbătorii Nașterii Domnului a fost dat de Maica Domnului după numele stăpânului târlei în care s-a născut Iisus „Moș Crăciun a fost un bătrân care locuia cu soția lui în apropierea coșarului în care s-a născut Iisus. Maica Domnului l-a trimis pe Iosif să găsească o femeie care să-i ajute la naștere. Iosif a sosit la casa lui Crăciun și i-a zis femeii acestuia să meargă până la marginea orașului să fie moașă. Femeia a mers și a dat ajutor după puterile ei. Când a fost a pleca acasă, mâinile i s-au aurit până în coate. Sosind femeia acasă bărbatul i-a tăiat mâinile până la cot. Femeia a luat cum a putut mâinile tăiate în poala rochii și a mers la Maica Domnului care cum le-a văzut le-a pus la loc. Când femeia a mers acasă, omul văzând că s-a petrecut o minune s-a înfricoșat și a mers la Maica Domnului să-l ierte că nu a știut ce face. Maica Domnului l-a întrebat cum te cheamă? Crăciun i-a răspuns bătrânul. Maica Domnului i-a spus: te iert și ziua Nașterii Fiului să se numească după tine, Crăciun”⁷¹.

Cel mai răspândit obicei de Crăciun a fost colindatul. La colindat umblau copii și flăcăii în cete separate și oameni maturi. Sunt menționate două forme de colindat cu *Bună dimineața la Moș Ajun* și cu *colinde*.

Cu *Bună dimineața la Moș Ajun* umblau la colindat numai copii până la 14 ani organizați în cete de 5-10 inși pe bază de prietenie sau vecinătate. Cu *Bună dimineața la Moș Ajun* se umbla în noaptea zilei de 23-24 decembrie și-n dimineața zilei de ajun. Pentru această formă de colindat copii nu făceau pregătiri deosebite, cu câteva zile înainte își căutau haine mai groase de iarnă, o traistă pentru daruri și un băț și se înțelegeau câți să se asocieze.

În noaptea sau în dimineața Ajunului cetele de copii de 7-14 ani mergeau pe la case zicând „Bună dimineața la Moș Ajun, de trei ori. Stăpâna casei iese și le dă colindețe înadins făcuți din făină de grâu, covrigi, nuci, prune uscate, mere, gutâi”⁷².

Copii mai mari și flăcăii umblau la colindat în seara de ajun, tot în cete. Ceata colindătorilor era „formată din 5-6 inși și are un zaraf care strânge banii”⁷³ mergea la fereastră și întreabă „Colinda-om gazdă? Și dacă li se răspunde să colinde începeau să colinde. Colindele erau învățate de membrii cetei de la oamenii mai bătrâni. Repertoriul de colinde consemnat în răspunsuri este relativ sărac și are o pronunțată tematică creștină:

„A cui îs, Doamne, aceste curți
Așa înalte și frumoase
Înăuntru zugrăvite
Pe dinafară strobotite
Cu stobor de busuioc

⁶⁹ Beceni

⁷⁰ Dara

⁷¹ Sibiciu

⁷² Sibiciu

⁷³ Găvănești

Cu streăşi de siminog
La mijlocul streăşinii
Este un stol de porumbei
Da nu-i stol de porumbei
Şi este Sfântul Ioan
Trimis de Dumnezeu
Ca să măsoare pământul
Pământul cu umbletul
Şi cerul cu fulgerul
Şi umblară cât umblară
Tot pământul măsurară
Se mirară ce aflară
Munţi înalţi şi văi adânci
Cu căşcioare netejoare
Mari boieri se deşteptară
Şi pre noi ne-a dăruit
C-un colac de grâu curat
Pe faţa colacului
Coasta godinacului
Pe colac vadra de vin
C-aşa-i legea din bătrâni
Din bătrâni, din oameni buni⁷⁴
„Asta-i seara lui Crăciun
Lui Crăciun, lui Moş bătrân
Are Crăciun vreo trei slugi
Mână sluga cea mai mare
Ca la boi să dea mâncare
Cum se duse aşa se-ntoarse
Mână sluga cea mai mică
Mai mică, mai mijlocie
Cum se duse aşa se-ntoarse
Mână sluga cea mai mică
Mai mică, mai credincioasă
Cum se duse aşa se-ntoarse
D-ale, stăpâne Crăciune
Nu mă poci apropia
De para făcliilor
De mirosul florilor
De versul păsărilor
De zvonitul albinelor
De cântul îngerilor
Ce văzui mă-nspăimântai

---

⁷⁴ Sibiciu

Am văzut pe fiul sfânt
În iezlea de boi născut
Mititel și-nfășățel
Scutecel de alunel
Fașa-i albă de mătase
Din grădele flori creșteu
Din pociumbi făclii ardeau
Cete de îngeri creșteau
Rămâi gazdă sănătoasă
Ca o grădină frumoasă
Ca un trandafir frumos
Umple casa de miros”⁷⁵.
Este culeasă o singură colindă de fată mare:
„prin cel, cel, prin cel nucet
S-a zărit un legănel
Leagăn verde de mătase
Da-n leagăn cine șade
Șade Ana d' ochiș negri
Și-mi coase și-mi gândește
La fir galben împletește
Coase un guler și-o batistă
Gulerul fratelui
Batista voinicului
De nu credeți boieri mari
Suiți în foișor și veți vedea colăceri
Printre doi și printre trei
Iată și voinicul ei
Și mi-o ia din aste curți
Și mi-o dune în alte curți
La alți voinici
Să fie doamna dumnealor
Celărița banilor
Stăpâna argaților
Cumnățica fraților”⁷⁶.

Gazdele colindate dăruiau colindătorilor colaci, covrigi, nuci și rar de tot bani⁷⁷. În unele localități buzoiene la sfârșitul secolului al XIX-lea încep să se generalizeze forme noi de colindat *cu steaua*, *cu Irozii*, introduse de preoți și învățătorii satelor.

Cu steaua umblau copii, până la 14 ani din ajunul Crăciunului până în ajun de Bobotează. Copii care umblau cu steaua se numeau *stelari*, și erau în număr de trei.

⁷⁵ Brădeanu

⁷⁶ Brădeanu

⁷⁷ Bobocu

Stelarii își făceau steaua „dintr-o sită cu pânză ruptă prin care trec opt speteze de lemn și așa ca să formeze una cu alta un unghi. Spetezele se îmbracă cu hârtie formând niște colțuri la stea. Sita este acoperită cu hârtie pe care se lipește o imagine cu Maica Domnului”⁷⁸.

În unele localități Stelarii umblau împreună cu irozii, ceata colindătorilor fiind formată din „Irod, cu un chipiu de hârtie cu sabie și o pelerină roșie, *cei trei crai* de la răsărit (Valtazar, Melchior și Gașpar), cu chipie de hârtie și cu pelerine; *pruncul*, este cu o fustă albă pe el; *ofițerul* în haine militarești și poartă sabie; *moșul* cu un cojoc pe dos iar în cap cu o căciulă și încă doi trei care cântă, în cămăși naționale”⁷⁹. Când intrau în curte „irozii fac o strigare:

Cine primește

Steaua frumoasă

Și luminoasă

Cu colțuri multe

Și mărunte

De la Nașterea lui Hristos dăruite”, și dacă-i primeau intrau în casă unde cântau Steaua vestește Nașterea lui Hristos; Cristos la nunta din Cana, Cântarea Maicii Domnului, după care urmează un dialog între Irod și cei trei magi, uciderea Pruncului de Irod”⁸⁰.

În seara ajunului de Anul Nou se credea că se poate afla mersul timpului în anul ce începe și ursita. Pentru a afla mersul vremii se făcea *calendarul de ceapă* „se lua 12 foi de ceapă pe care se pune sare mărunță apoi le așează într-o copaie cu mălai. Fiecare foaie de ceapă poartă numele unei luni. A doua zi parte din ele au apă, parte sunt tot cu sare în ele. Foile care au făcut apă se spune că sunt lunile ploioase și cele care au tot sare se spune că sunt lunile secetoase”⁸¹.

Fetele în seara de Sf. Vasile își caută ursita crezând că pot afla când și în ce parte se mărită, și cum va fi viitorul soț. Pentru a afla când se mărită *încerca animalele* „se duc la o vacă culcată și dau cu piciorul în ea zicând hi anu acesta, dacă vaca se scoală, fata este sigură că se mărită anul acela. Dacă nu se scoală mai dă una cu piciorul și zice hi la anu și dacă se scoală este sigură că se mărită peste un an. Dacă nici a doua oară nu se scoală dă mereu cu piciorul zicând la doi la trei și așa mai departe și așa află anul în care se mărită”⁸².

Pentru a afla în ce parte se va mărita „în această seară ia o gogoasă în gură și iese afară și ascultă în ce parte latră un câine și spune că în acea parte se mărită. Dacă lătratul pare a fi a unui câine mai bătrân spun că ia bărbat bătrân, dacă este a unui cățel mai mic sigur este că ia bărbat tânăr”⁸³.

Pentru a afla cum este viitorul soț în seara de Sf. Vasile fetele cu ochii închiși legau un par din gard „iau beteală și busuioc și se duc și leagă un par din gard,

⁷⁸ Mizil

⁷⁹ Mihăilești

⁸⁰ Mihăilești

⁸¹ Bobocu

⁸² Mihăilești

⁸³ Mihăilești

iar dimineața se duc să vadă parul, dacă e drept spun că o să ia un om drept la suflet și la statură, iar dacă e strâmb spun că ia un om strâmb”⁸⁴. Tot pentru a afla cum va fi viitorul soț se *joacă în străchini* „sub mai multe străchini pun argint, pâine, zahăr, ardei, pieptene, oglindă, etc. Fiecare fată vine legată la ochi și ia o strachină, dacă sub ea e argint înseamnă că ea un om bogat, dacă sub ea e un pieptene ia un om colțat, dacă ia zahăr ia un om bun și astfel își pot vedea norocul”⁸⁵.

Pentru a afla dacă ursitul trăiește se uită în oglindă „fetele se adunau la o casă, aduc două oglinzi, una o pun în spate și în față, se despletește și pune câte două lumânări aprinse lângă fiecare oglindă și astfel spune că își vede ursitul, iar dacă vede un om în coșciug spune că ursitul îi este mort și de vede un coșciug gol spune că va murii unul din cei urșiți să se ia”⁸⁶.

Anul Nou avea în mentalitatea populară o mare încărcătură magică fiind considerat momentul în care, la miezul nopții, se deschide cerul și oamenii socotiți de Dumnezeu ca oameni buni și drepti, îl pot vedea deschis și pot să ceară ce vor că Dumnezeu le împlinește dorința „trebuie însă să ceară repede că cerul stă deschis numai un moment. Se spune că o dată un om văzând cerul deschis a vrut să ceară un sac de bani și a zis Dă-mi Doamne un sac și când să zică de bani cerul se închisese. Nu trecu mult și se pomeni peste el cu un sac gol, Dumnezeu îi îndeplinise dorința că atâta auzise să-i dea, un sac”⁸⁷.

De Anul Nou în toate localitățile se făceau urări de sănătate și prosperitate. Cele mai răspândite forme de urat au fost *cu plugul*, *cu plugușorul*, *cu buhaiul* și *cu sorcova*.

Cu plugul cel mare se umbla la urat în ziua de Ajun de către flăcăii „ei iau un plug pe care-l trag doi sau patru boi. În coarnele plugului este un om umplut cu paie care ține coarnele plugului. Plugarii sunt îmbrăcați cu costume naționale, unii au la ei bice, unul buhaiul și cel care urează are clopotul. Urarea se face în curte:

„Ține-ți-vă jugurile
Să prindem boii la ele
Brazdă neagră să trăgem
Grâu roșu să revărsăm
În răzorul holdelor
Este o fântâniță rece
Dumnezeu pe-acolo trece
Apă-n gură și-o luat
Holdele le-o rourat
Rodă-n grâne a lăsat
Roadă-ngrâie
Până-n brâie
În alac
Pân după cap

⁸⁴ Mihăilești

⁸⁵ Mihăilești

⁸⁶ Brădeanu, Beceni, Gherăseni, Mihăilești

⁸⁷ Mihăilești

Și-n oveșe
Până-n mese”⁸⁸.

Copii umblă cu plugușorul în ajunul Anului Nou, ziua. Urarea se face la fereastră, unde unul spune urarea:

„Aho, aho
Plugurelul mititel
Cu roțițele de fier
Trag băieții vârtos la el
Plugușor cu 6 boi
Cei dinainte
Cu coarnele frânte
Cei de la mijloc
Ce stele de busuioc
Cei de la roată
Cu coarnele-n voaltă
Hai mai tare cu colacul
Că fărâmă boii pragul
Avem doi boi buiai
Cu jugul de putrigai
Cu proțapul de mălai
Unde dai acolo stai
Hai mai tare cu sămânța
Că mis-a uscat brăzdița
De urat, am mai ura
Da mi-e c-om însera
Pe la curțile Dumneavoastră
Depart de casa noastră
Și avem a trece
Peste apă rece
Și stau lei paralei
Cu gurile căscate
Cu limbile lăsate
Să ne-apuce de la spate
Hopuri, hopurate
La mulți ani cu sănătate
Să trăiți, să mărgăriți
Ca merii, ca perii
În mijlocul verii”⁸⁹.

Tot în ajunul Anului Nou se umbla la urat cu buhaiul⁹⁰ „astupă o puțină la un cap cu o piele de oaie sau capră bine întinsă. În mijlocul pielii se face o gaură prin care

⁸⁸ Mihăilești

⁸⁹ Mihăilești

intră o ață groasă ca degetul făcută din păr de capră înnodată înăuntru ca să nu poată ieși când tragi de ea. Cu mâinile ude se trage ața aceia. Cu Buhaiul umblă 4-6 flăcăi, unul duce buhaiul, unul sună un clopoțel și alții trosnesc din bice. Când vin în curte începe cel cu buhaiul a rosti:

Aho! Aho! Copii stați și nu mânați
 Să trăiască stăpânul casei întru mulți ani fericiți,
 Cu stăpâna și copiii lui, hăi, hăi
 Să le dea Dumnezeu spor la toate ale casei și la dobitoace
 Câte paie pe casă atâția galbeni pe masă
 Câți cărbuni în cuptor atâția tauri în obor
 Să le curgă hasnalele cu bani ca la boierii cei mari
 Să-i găsim și la anul sănătoși
 Ca niște codri verzi și frunzoși
 Ca merii, ca perii în mijlocul verii”⁹¹.

În seara ajunului de Anul Nou umblau la colindat țiganii lăutari cu Vasilca, „căpățână de porc împodobită cu măgele, salbe și panglici pusă pe o tavă”⁹². Colindătorii cu Vasilca intrau în curte și cântau:

„Sus la dalbe mănăstiri
 La cel jilț de aur scris
 Da acolo cine șade?
 Șade Moș Crăciun bătrân
 Și cu bunul Dumnezeu
 Și mi-o judecă pe Șiva
 Ce-a mâncat și ce-a băut
 De-mi ești grasă și frumoasă
 Întru ochi negri mângăioasă
 Sus la munte m-ama ridicat
 Jir și ghindă c-am adunat
 Mai la vale am coborât
 Apă rece c-am băut
 În noroi m-am noroit
 Și românii m-au văzut
 Sării românii cu topoarele
 Și țiganii cu barosele
 Luau românii slănina
 Și țiganii căpățâna
 Dar cu Șiva c-am venit
 La boieri, la dumnevoastră
 Mai frumos să mi-o priviți

⁹⁰ „Se ia o puțină mică, îi pun la gură o piele de oaie peste care apucă un cerc astfel ca să stea pielea întinsă. La mijloc se face o gaură de care se leagă o ață din păr de cal înnodată la un capăt ca să nu iasă prin gaură. Scuipe în palme și trage de această ață făcând să alunece mâinile pe ea” Mânzălești

⁹¹ Sibiciu

⁹² Pănățau

Și frumos—o dăruieți
 Cu trei galbeni înfloriți
 C-un colac de grâu curat
 Pe fata colacului
 Coasta godinacului
 În dosul colacului
 Scrisă-i vatra vinului
 Busuioc verde pe masă
 Rămâi gazdă sănătoasă”⁹³.

În dimineața de Anul Nou umblau la urat copii cu sorcova, care intrând în casă încep să ureze lovind cu sorcova pe căseni:

„Sorcova, vesela
 Peste vară primăvară
 Toți sănătoși
 Ca pietrele de vârtoși
 Tare ca piatra
 Iute ca săgeata
 Tare ca fierul
 Iute ca oțelul
 Să-nfloriți
 Să-mbătrâniți
 Ca merii, ca perii
 În mijlocul verii
 La mulți ani!”⁹⁴.

Boboteaza încheia ciclul sărbătorilor de iarnă. În ajun de Bobotează umbla preotul cu agheazmă de sfințea casele, de aceia oamenii posteau și ajunau pentru a putea primi preotul cu botezul curați. În ziua de Bobotează când se face agheazma mare tinerii se duceau cu caii „la puțul unde iese popa cu crucea și după ce preotul a terminat sfeștania la puț sau la fântână, boteza cu apă pe toți care au venit cu caii ca să fie sănătoși peste an iar părinții când vin acasă stropesc vitele cu agheazmă să fie sănătoase peste an”⁹⁵.

În ziua de Sf. Ioan Botezătorul flăcăii umblau prin sat și ridicau în sus pe toți pe care-i cheamă Ion, iar aceștia trebuiau să-i dăruiască cu ceva⁹⁶.

Sânpetru de iarnă era ținut la 16 ianuarie pentru a fi apărate de lupi animalele.

La sfârșitul lunii ianuarie femeile țineau, trei zile, *Filipii* în care nu lucrează nimic, nu cos, nu scot gunoiul din casă, nu dau nimic din casă ca să nu le mănânce lupii vitele și oile⁹⁷.

⁹³ Găvănești

⁹⁴ Brădeanu

⁹⁵ Brădeanu

⁹⁶ Beceni, Sărați

⁹⁷ Beceni, Chiojdu Bâsca, Simileasa

Trifu (1 februarie) era considerat mai mare peste câmpuri, livezi și semănături, era ținut pentru ca acestea să fie apărate de insecte, lăcuste și alte stricăciuni. Se făceau slujbe și se lua agheazmă cu care stropeau semănăturile la nevoie⁹⁸.

La 10 februarie se ținea *Harambia* care era considerat sfântul care era patronul ciumii, se ducea grâu⁹⁹ și colivă la biserică pentru a fi apărați de ciumă¹⁰⁰.

Mărțișorul (1 Martie) era considerat începutul primăverii și a anului agricol. Primele nouă zile din luna martie se numeau *babele*, cele mai importante fiind prima zi numită și *Dochia* și a noua zi.

În prima zi se făcea agheazmă cu care se stropea vitele, plugul când se ieșea la prima dată la arat și semințele pe care le semna¹⁰¹. La 1 martie părinții legau de gâtul copiilor și a fetelor *mărțișor*¹⁰² o monedă de argint legată de un șnur împletit dintr-un fir roșu și alb de bumbac „ca să fie curați ca argintul și roșii la față”¹⁰³. Mărțișorul era purtat toată luna martie până la arminden „când șnurul era legat de un trandafir înflorit iar cu moneda cumpărau vin roșu pe care-l beau toți ai casei pe iarbă verde”¹⁰⁴.

Mucenicii (9 martie) erau considerați sfinții care „bat cu maiele în pământ ca să intre frigul și să iasă căldura”¹⁰⁵ marcând astfel sfârșitul iernii și începutul primăverii. Pentru a-i ajuta pe Mucenici copii bat și ei cu ciomagele în pământ zicând întră ger și iași căldură”¹⁰⁶.

De Mucenici se făcea curățenia curților și a grădinilor și cu gunoaiele adunate se făceau focuri peste care săreau copii și tinerii de trei ori ca să fie sănătoși peste vară¹⁰⁷. Se credea că la Mucenici se trezește toată natura și jivinele ies din pământ și pentru a fi apărați de ele se afuma cu cârpe casa și coșarele¹⁰⁸.

La Mucenici se amenința pomul *sterp* „bărbatul mergea cu un topor la pomul sterp cu soția și amenința pomul că-l taie că nu face roade. Nevasta îmbrâncindu-l zice lasă-l nu-l tăia că de acum va face. Se repeta de trei ori”¹⁰⁹.

Sfântul Gheorghe era cea mai mare sărbătoare din luna aprilie în anii în care Paștile nu cădeau în această lună. Despre Sfântul Gheorghe se credea că atunci când a fost pe pământ a făcut o minune mare „în vremea când Sfântul Gheorghe era om pe pământ toate apele au fost oprite și nu era de cât un loc de unde se putea lua apă dar fiecare familie trebuia să dea câte un suflet să-l înghită un balaur pentru a putea lua

⁹⁸ Pănătău, Sibiciu

⁹⁹ „acel grâu e bun ca să-l mănânce păsările ca să nu vină molima în ele” Dara

¹⁰⁰ Sărați

¹⁰¹ Mărăcineni

¹⁰² Dara, Găvănești, Sărați, Sibiciu

¹⁰³ Sărați

¹⁰⁴ Sărați

¹⁰⁵ Gherăseni

¹⁰⁶ Mânzălești

¹⁰⁷ Dara, Gherăseni

¹⁰⁸ Sărați

¹⁰⁹ Sărați

apă. Tot în timpul acela sosise rândul să dea un suflet și împăratul. El nu avea decât o față pe care gătind-o a trimis-o să o înghită balaurul.

Dumnezeu l-a trimis pe Sf. Gheorghe să meargă să omoare balaurul și să-l ducă la împărat să-l ardă și să arunce cenușa în vânt. Sf. Gheorghe s-a dus călare și s-a întâmplat că tocmai venea și fata împăratului care l-a întrebat de ce a venit și el ca să-l mănânce balaurul că e foarte tânăr și frumos. Sf. Gheorghe i-a zis să vină să stea lângă el că n-are s-o mănânce. Venind balaurul Sf. Gheorghe a înfipt sulita în el și l-a omorât. Fata văzând acesta i-a zis să meargă cu ea la tatăl ei. Înfigând sulita în balaur l-a dus la împărat. Împăratul care nu mai avea nici o nădejde de-a mai vedea fata sa, mult s-a mirat și l-a întrebat pe Sf. Gheorghe cu ce putere a făcut aceasta. El i-a răspuns că cu puterea lui Dumnezeu. Bine dacă este așa fata mea ți-o voi da de soție a răspuns împăratul. Sf. Gheorghe i-a răspuns că nu-i este dat de Dumnezeu pentru a se căsători și împăratul să ardă acel balaur și cenușa s-o arunce în vânt. Împăratul a ars balaurul și aruncând cenușa în vânt aceasta a căzut peste oameni și s-a prefăcut în păduchi¹¹⁰.

Despre Sf. Gheorghe se credea că este stăpânul verii. În proorul Sf. Gheorghe se „punea salcie verde la toate vasele din casă, la jugul boilor ca să le dea Dumnezeu spor și să le meargă bine”¹¹¹. Tot acum se înseamnă mieii și „semnele din urechi se îngroapă în mușuroiul de furnici pentru a se înmulți oile ca furnicile”¹¹², iar oamenii nu dorm ca să nu-i prindă vara somnul mieilor¹¹³.

În noaptea spre Sf. Gheorghe se credea că joacă comorile de aceia oamenii pândeau și umblau pe câmp ca să le găsească¹¹⁴. Tot în acea noapte se credea că se putea lua laptele de la animale și mana semănăturilor de către fermecătoare. Pentru a lua mana fermecătoarelor în piele goală și despletite, cu un săculeț legat de piciorul drept mergeau prin holde și printre animale vrăjind și luând mana¹¹⁵. Pentru a nu putea lua mana, oamenii cântau din buciume crezând că fermecătoarele auzind buciumul nu mai pot lua mana și în această noapte își păzeau vacile și holdele¹¹⁶.

Paștile erau considerate ca cea mai mare sărbătoare de peste an, pentru care se făceau pregătiri deosebite. Pregătirile începeau la lăsatul secului de Postul Mare și durau șapte săptămâni. Prima zi din post se numea *lunea curată* în această zi femeile spălau cu leșie toate vasele pentru mâncare pentru a le curăța.

Sântoaderul era ținut în prima sâmbătă din post, oamenii nu lucrau nimic crezând că dacă vor lucra nu vor avea nici un spor peste vară. La Sântoader se tundeau oamenii, mânjii și noatenii pentru a le crește părul mare. În dimineața de Sântoader

¹¹⁰ Mânzălești

¹¹¹ Găvănești „În proorul lui Sf. Gheorghe oamenii pun brazde cu iarbă la pragurile ușilor și ramuri de salcie la conace, ca să fie vitele mănoase. Se zice că toți cei care vor dormi, toată vara vor dormi că-i somnul mieilor” Mânzălești.

¹¹² Sărați

¹¹³ Dara

¹¹⁴ „În noaptea de Sf. Gheorghe au credință că joacă comorile de acea mulți își pierd noaptea umblând pe câmp”. Gherăseni

¹¹⁵ Pânătau; „Pe aici s-au găsit femei prin holde noaptea fiind în pielea goală și cu un săculeț legat de piciorul drept vrăjind prin holde ca să le ia mana”. Găvănești

¹¹⁶ Găvănești

fetele și femeile se spălau pe cap cu leșie făcută din ogrinji din ieslea cailor zicând „Toadere Sântoadere n-a codița fetei dă-mi codița iepei pentru a le crește părul”¹¹⁷. Din sâmbăta Sântoaderului se duceau colaci la biserică pentru cei morți până în sâmbăta Floriilor¹¹⁸.

În Postul Mare femeile și fetele aveau mult de lucru la tors, țesut și cusut pentru a face haine noi pentru cei din casă de Paști, credința fiind ca de Paști fiecare om trebuie să aibe haine noi¹¹⁹. Pentru a termina torsul până la Paști „femeile spuneau fetelor că dacă nu torc cânepa și lâna până în ziua de Joi Mare are să vină Joimărița și la cine va găsi cânepă ori lâna netoarsă are să-i taie degetele de la mâini”¹²⁰.

Despre *joimărița* se credea că este un duh necurat care umblă în chipul unei femei din casă în casă ca să vadă dacă s-a terminat torsul până-n Joia mare „a fost o femeie care în Joia Mare a stat la tors seara până târziu și se pomenește că vine o altă femeie care o întreabă dacă are mult de tors. Ea i-a răspuns că are destul. Joimărița a cerut să-i dea voie și ei să toarcă, să isprăvească mai curând. În ceva timp Joimărița a isprăvit caierele de tors și le-a făcut suluri până la miezul nopții, apoi a îndemnat-o pe gazdă să caute o puțină să coacă tortul. Femei s-a dus la nașa ei să ceară o puțină și i-a povestit cum a venit la ea o femei și i-a tors toată cânepa, iar acum vrea să i-l coacă. Nașa femeii mai pricepută i-a zis să nu te mai duci fină îndărăt acasă că acea femeie e Joimărița și te mănâncă și a învățat-o să se urce pe casă și uitându-se pe horn să strige cucurigu, bătând din palme căci auzind-o cocoșii din sat o să înceapă și ei a cânta și auzind Joimărița cocoșii se va duce că numai până la cântatul cocoșilor poate sta în sat. Făcând acestea femeia cocoșii din sat au început a cânta și auzind Joimărița cântatul lor s-a făcut roată și a plecat lăsând foc în urma ei și zicând: hei nevastă știriță am crezut că te mănânc eu pe tine, dar m-ai mâncat tu pe mine”¹²¹.

Pentru Paști se făcea „curățenia gospodăriei și a caselor și se îmbrăcau cu haine noi”¹²² și pregătiri culinare deosebite „fiecare familie se îngrijește a prepara din făină, brânză și ouă un fel de pâine numită pască”¹²³. Femeile făceau pască „un fel de colac gol pe care pun brânză amestecată cu ouă”¹²⁴, și vopseau ouă roșii sau le încondeiau „cu ceară de stup topită, în care se înmoaie un condei înadins făcut din argint. După ce se încondeiază se pun puțin în zeamă de varză acră în care s-a topit puțină piatră acră să se prindă bine vopseaua de ou”¹²⁵.

La miezul nopții oamenii mergeau cu pască și ouă roșii la biserică la Înviere¹²⁶. Pentru a fi părtași la Învierea Domnului și morții din morminte unele femei „merg la morminte și aprind lumânări”¹²⁷.

---

117 Gherăseni
 118 Mânzălești
 119 Miesta
 120 Blăjani
 121 Brădeanu
 122 Miesta
 123 Brădeanu
 124 Dara
 125 Sibiciu
 126 Dara
 127 Pănătău

La Paști fetele se însurăteau „fata care este mai mică decât cea cu care vrea să se însurătească face un colac în chipul unei femei numită pupăză și un colac mai mare, ia o ploscă cu vin și împreună cu mumă sa și cu alte două fete din sat merg la cealaltă fată. Acolo cheamă un flăcău care rupe în două pupăza pe care cele două fete o țin de câte un capăt și le întreabă: Vă prindeți surate până la moarte? Ne prindem răspund ele. Aceste cuvinte se rostesc de trei ori. Flăcăului care a rupt pupăza i se dăruiește un prosop”¹²⁸.

Prima săptămână după Paști se numea *săptămâna luminată* și era ținută ca sărbătoare și deschidea o perioadă de timp în care se credea că nu este voie să se desfășoare anumite activități pentru apărarea culturilor agricole și a sănătății oamenilor. Și-n localitățile buzoiene marțile și joile după Paști erau ținute și nu se lucra la câmp pentru ca hotarul și culturile să fie ferite de ploi torențiale și de grindină.

În anii secetoși în marțea a treia se făcea *Caloianul*, pentru a aduce ploi. Caloianul se face numai de fetele curate, femeile nu participau „că nu-s curate”¹²⁹.

Fetele se adunau la o casă și făceau Caloianul „o păpușă din pământ cu chipul unui om, pe care o leagă de mâini și de picioare și o înmormăntează în câmp. Când îl înmormăntează patru fete îl duc pe o scândură pusă pe două bețe, una duce o scândură mai mică, clapa coșciugului, alta duce un pom înainte și două cântă popește: Doamne miluiește, dă Doamne ploaie, iar celelalte îl bocesc: Caluiene, Caluiene te cată măta prin pădurea deasă cu inima arsă, prin pădurea rară cu inima amară”¹³⁰. Când alaiul ajunge în apropierea gropii toate încep a striga Caluiene, Caluiene du-te la Dumnezeu și roagă-te să deie ploaie”. Păpușa este dezgropată în a treia zi, joi, și „tot grupul de fete mergeau cu ea la o gărlă curgătoare și o aruncă după care vin la o casă unde fac pomană”¹³¹.

Când îl aruncă pe apă, fetele boceau Caloianul:

„Caluiene Iene
Te plânge măta
Prin pădurea rară
Cu inima friptă amară
Caluiene Iene
Te caută măta
Prin pădurea deasă
Cu fața aleasă
Băiatul mamei, băiat
Neudat de rouă
Neplouat de ploaie
Ene al mamei Ene”¹³².

¹²⁸ Sibiciu

¹²⁹ Mânzălești

¹³⁰ Dara

¹³¹ Găvănești

¹³² Brădeanu. În Gherăseni se bocea:

Caloiene, Ene

Tatăl la nuiete

În anii secetoși pentru ploaie în joia a treia după Paști se făcea paparuda „în acea zi oamenii mai tineri, femeile și fetele se udă ca să fie ploaie”¹³³ iar oamenii mai săraci și ȣiganii îmbrăcau o fată mică cu bozii pe tot corpul și mergeau pe la casele oamenilor unde jucau și cântau:

„Paparudă rudă
 Ia ieși de mă udă
 Cu găleata leata
 Peste toată gloata
 Să sunăm cheile
 Să scornim ploile
 Unde-om da cu plugul
 Să iasă ca untul
 Unde-om da cu sapa
 Să iasă ca apa
 Să se facă grânele
 Cât prăjinile
 Și porumburile
 Cât strașinile
 Să facem colaci
 Să dăm la săraci
 Să facem granate
 Să dăm la surate
 Să facem păpuși
 Să dăm la mătuși
 Oile lănoase
 Mai mult sănătoase
 Vacile lăptoase
 Mai mult sănătoase
 Porcii unsuroși
 Oameni sănătoși
 Găini ouătoare
 Vite prăsitoare”¹³⁴.

Tatăl la nuiel
 Măta la surcele
 Prin pădurea deasă
 Cu marama aleasă
 Cu fața la perete
 Cu gura friptă de sete”

¹³³ Găvănești

¹³⁴ Dara. În localitatea Brădeanu se cânta la paparudă:

„Joacă paparudele
 Să pornească ploile
 Să crească grânele
 Și porumburile
 Cât prăjinele
 Să umple pătulele

Stăpâna gospodăriei ieşea cu coafele pline cu apă şi le uda după care le da mălai¹³⁵.

La jumătatea timpului dintre Paşti şi Rusalii se ţinea *Strat de Rusalii* zi în care nu se lucra nimic ca să nu se întâmple primejdii. În ajun se aduna pelin până nu sfinţeşte soarele şi în ziua de Strat de Rusalii se punea pelin la brâu, prin case, pe la plug, la jugul boilor pentru a fi feriţi de Rusalii¹³⁶. Despre Iele şi Rusaliile se credea că sunt nişte fiinţe fantastice „fete mari care umblă numai noaptea prin orice loc cântând şi pe cine întâlnesc în calea lor îl pocesc”¹³⁷. Iele se opresc uneori în câte un loc „jucând fără a încheia hora şi unde joacă nu mai creşte iarba, sau se scaldă într-un loc sau într-o apă, iar cine va sta în locul unde au jucat sau va bea apa aceia în care s-au scaldat rămâne pocit”¹³⁸. Pentru a nu fi pocii, oamenii nu lucrează în ziua de Strat de Rusalii şi îşi pun pelin la brâu¹³⁹.

La 24 iunie se ţinea Drăgaica pentru molii „femeile scot toate lucrurile din casă, le aerisesc şi aduc de la fâneţe drăgaică sau sulfină şi o pun în casă şi printre haine pentru a le ferii de molii”¹⁴⁰. Drăgaica era considerată o sărbătoare a cânepii, „femeile merg cu unt la ogoare şi ung câteva fire de cânepă pentru ca fuiorul să fie moale”¹⁴¹.

Sfântul Petru (29 iunie) era considerat ca păstrătorul cheilor raiului „pe care le-a furat de la cuc de aceia cucul nu cântă cu o săptămână înainte de 29 iunie”¹⁴² şi patronul lupilor.

Sfântul Petru hotărăşte ce oameni şi ce animale să mănânce lupii „a fost un cioban care a zis tovarăşilor săi că se duce în noaptea de Sf. Petru să asculte ce le zice el lupilor. El a plecat la o cruce lângă care era şi o căpiţă de fân şi s-a urcat pe ea. După ce s-a înserat au început lupii să se adune şi să urle. Venind Sf. Petru a început

---

Hai ploită, hai
Unde-i da cu sapa
Să cure ca apa
Unde-i da cu plugul să cure ca untul
Hai paparudiţă
Oamenii sănătoşi
Fete virtuose
Mai mult sănătoase
Vacile lăptoase
Şi mai mult mănoase
Să nu dai cu strachina
Că e rău de pagubă
Să dai cu ciurelul
Să umpli pătul
Hai ploită, hai”.

¹³⁵ Mărăcineni

¹³⁶ Mânzăleşti

¹³⁷ Brădeanu

¹³⁸ Pănătău

¹³⁹ Mânzăleşti

¹⁴⁰ Pănătău

¹⁴¹ Mânzăleşti

¹⁴² Beceni

să le citească la fiecare în parte unde să meargă și ce să mănânce până când în cele din urmă a ajuns la un lup șchiop căruia îi zise: tu să mănânci pe ciobanul ce stă în vârful căpiței. Când s-a făcut ziuă s-a dus lupul și ciobanul a plecat la soții săi și le-a spus. Toți au strigat că în noaptea asta să te culci între noi, dar ei adormind a venit lupul și l-a mâncat”¹⁴³.

În luna iulie se țineau trei zile (15,16 și 17) *Circovii*. De *Circovii* „femeile nu lucrează ca să nu le amorțească mâinile”¹⁴⁴. Prima zi a *Circoviilor* se numea *Ciurica* și era ținută de către femei ca o zi foarte mare deoarece în această zi „ele au dreptul să bate pe bărbați”¹⁴⁵. În ziua a treia era ținută *Marina*. În ziua *Marinei* se fac mături de pelin verde și se dau pomană împreună cu o găină sau altă pasăre, crezând că „pelinul din mătură e bun când se descântă pentru orice boală”¹⁴⁶. Tot în această zi „se lipea balebă de vacă de pereții coșarelor care după ce se usca era bună de afumat cei bolnavi de urechi”.

Traditional culture from buzau region in documentary funds at the end of the 19th century

Abstract

The authors present some aspects concerning the traditional culture from 21 Buzău localities, found in two documentary funds at the end of the 19th century.

In the first part of the study there are presented the traditional occupations at the end of the 19th century, the cultivation of the vine, the agriculture and the animal breeding, the spinning and the weaving, occupations that provided the every day living of the inhabitants.

In the second part there are presented the customs and the traditional practices made in the village world during a calendar year, with the significance they had within the rural communities.

---

¹⁴³ Boldești

¹⁴⁴ Pănătău

¹⁴⁵ Pănătău

¹⁴⁶ Sibiciu

PATRIMONIUL ETNOLOGIC ÎNTRE CULTURĂ ȘI ACULTURAȚIE

Filofteia PALLY

Secolul XX a fost matricea apariției etnologiei și antropologiei în ansamblul științelor sociale. Un loc oarecum nesigur, deoarece reînnoirile constante ale disciplinei creează un fel de nedumerire pentru fiecare generație: pe de o parte, etnologia pare legată, prin definiție, de studiul societăților primitive (care au dispărut); pe de altă parte, atât etnologia, cât și antropologia recunosc redirectionarea cercetărilor lor mai mult către „*reinventarea tradiției*”, decât spre tradiția originară, mitică și mistificatoare.

Antropologiile naționale sunt marcate de polarizări relative, nici o tradiție națională nefiind omogenă. „*Antropologia prezintă acest paradox dureros – afirmă Jean Copans – de a se reclama dintr-o tradiție veche pe care o rumegă fără încetare, în timp ce dificultatea de a reciti cu seriozitate propria-i istorie dovedește un fel de amnezie congenitală. Antropologia este o perpetuă reluare și orice opțiune, chiar anodină, legată de teren, de idee, de metodă ori de gen pune în mișcare o serie de relații și de reprezentări care afectează însăși natura proiectului său.*”¹

Etnologia este traversată de un dublu registru. Cel dintâi orientează către preocupările originare, cu modernizarea și actualizarea lor periodică; cel de-al doilea cuprinde noile probleme ridicate de evoluția critică a disciplinei și de transformările și reconstrucțiile obiectelor de studiu. Cele două registre – tradiția și actualitatea - nu trebuie opuse, patrimoniul etnologiei și antropologiei cuprinzând definitiv aspecte ale revoluțiilor teoretice ca: originea umanității, gândirea sălbatică ori inegalitatea politică. „*Și dacă originea speciei rămâne o preocupare de actualitate, originea-biologică sau istorică – a societății se dovedește tributară unei mitologii mai curând fantasmatică. Etnologia nu trebuie să reinventeze lumea în fiecare zi.*”²

Una dintre dilemele comune și pregnante o constituie aceea care plasează cultura în natură sau transformă cultura în cea de-a doua natură, unul dintre primele programe ale disciplinei cuprinzând importanța lumii naturale în perceperea și elaborarea culturii, simplitatea tehnologiilor și determinismul mediului înconjurător. Vorbind despre cele două universuri, Claude Levi - Strauss precizează: „...*tot ceea ce este universal la om ține de ordinea naturală și se caracterizează prin*

---

¹ Jean Copans, *Introducere în etnologie și antropologie*, Polirom, Iași, 1999, p.146.

² *Ibidem*, p. 69.

Mousaios X, Buzău, 2005, p. 263-267

*spontaneitate..., tot ceea ce se supune unei norme aparține culturii și prezintă atributele relativului și particularului.”*³

Până la începutul primului război mondial, toți cercetătorii au avut înclinația de a transforma teoriile etnologiei și antropologiei într-un mulaj al teoriei sociologice, întrucât teoria generală a socialului făcea trimitere concomitent la societățile primitive și la societățile istorice și moderne.

Unicitatea inspirației se va destrăma prin reinventarea terenului etnologic și dezvoltarea sociologiilor empirice în Statele Unite, începând cu anii '20. Se produce autonomizarea și chiar opoziția unor orientări specifice .

Între etnologia rudeniei și sociologia familiei sau între antropologia politică și știința politică se produc breșe de proporții. Originile statului vor fi studiate acum de arheologie și istorie iar, între anii 1930-1940, psihanaliza va absorbi antropologia culturală.

Secolul XX este marcat, de asemenea, de numeroase rupturi și revoluții, în funcție de concepția filosofică sau epistemologică asupra etnologiei. Prima ruptură se referă la însăși crearea etnologiei, în special a instrumentelor sale de teren, care fac posibilă reconstruirea *celuilalt* din interior. Cea de a doua mutație vizează fenomenul aculturației și schimbarea socială: după tradiție urmează modernitatea, ambele pierzându-și identitatea autonomă. *“Această invenție anglo-americană a anilor 1930-1940 recunoaște efectele puterii politice: omogenizarea spațiului național într-un caz, situația colonială în celălalt. Începând cu anii '50 ,nu mai este posibilă explicarea localului făcând abstracție de globa: obiectul etnologic nu mai este supus unei definiri reduționiste a priori, el este mișcare, relație, situație.”*⁴ O asemenea perspectivă explică modernizarea etnologiei folcloristice sau a tradițiilor populare: antropologia, universalizându-se, face posibilă studierea propriei societăți. *Celălalt* nu mai este doar un primitiv exotic, nici doar strămoșul rural, ci concetățeanul nostru și toți ceilalți produși de societatea noastră.

Studierea societăților tradiționale a scos în evidență două fenomene distincte: diferența dintre aceste societăți și societatea noastră și specificitatea relațiilor sociale care le organizează. Primele modele explicative au fost comparative, etnologii clasificând societățile prin grile evoluționiste , în care modelul superlativ îl reprezenta societatea occidentală.

Comparatismul etnologic determină o reconsiderare a conceptelor ținând cont de efectul real pe care cercetările de teren și etica relativismului cultural îl impun. Sunt acum aduse în prim plan concepte mai puțin generale, cu referire la instituții sau comportamente precise. Aceste concepte corespund unei gândiri sociologice de ordin abstract privind condițiile potențiale ale oricărei societăți (și aici se afirmă M. Mauss, Radcliffe-Brown, C. L. Strauss) și care, simultan, denumesc realități originare.

Teritoriul social al etnologiei s-a extins dincolo de nucleul primitiv, dat fiind faptul că, prin reformulări critice și elaborări inedite, instrumentele cartografierii sale pot fi aplicate peste tot. Paradoxal, reinventarea permanentă a tradiției și mondializarea alterității consolidează programul originar al disciplinei,

³ C. L. Strauss, *Antropologie structurală* , București, Editura politică, 1978.

⁴ Jean Copans, *op.cit.*, p.71-72.

universalizându-l. Vorbind despre istoricitatea obiectelor antropologiei, G. Balandier subliniază că toate societățile reprezintă fructul „*unei producții continue și niciodată încheiate*”, legătura socială rămânând temeiul tuturor societăților, oricare ar fi cadrul de referință.

A considera în opoziție socialul și culturalul și, totodată, complementare, este o atitudine polemică demult depășită, etnologia franceză, prin concepția structuralistă a lui C. L. Strauss deplasând terenul definiției către concept și nu către obiect. Culturalul, simbolicul, ritualul, limbajul sunt competențe și reprezentări, coduri și practici intelectuale prin care științele sociale franceze încearcă să construiască interculturalul. Lacunele obiective ale tradiției naționale a disciplinei n-o împiedică să fie cea mai culturalistă antropologie, întrucât este vorba aici, prin excelență, despre registrul fabricării și transmiterii sensurilor vieții. „*Explorând latura cea mai expresivă, dar și cea mai secretă a raporturilor sociale, politice și economice, ne aventurăm în domeniul interpretării, al relației dintre norme, opinii, practici, al echivalenței problematice dintre indivizi (ca interlocutori concreți ai etnologilor) și colectivele din care ei fac parte, al rolului tradițiilor, al inițierilor în libertatea acțiunii umane și al creării reînnoite a materiei sociale de-a lungul generațiilor.... Antropologia a rămas marcată de un culturalism al locurilor comune, a ceea ce, în același timp, unifică și distinge... Cultura antropologiei a fost multă vreme una a seniorității și a gerontocrației, a masculinității, a normalității.*”⁵

Cultura poate fi denumită, mai întâi, ca o proiecție a nevoii de *celălalt*, o cale de aducere la un numitor comun și de a transcende diferențele – cultura ca secret de familie care trebuie scos la lumină.

Fiind sinonimă cu civilizația, cultura este, totodată, un sistem de supraviețuiri și de posibilități, de lucruri moarte și vii, de obiecte și expresii verbale. Definind conceptul de cultură, în înțelesul etnografic, E. B. Taylor, în *Primitive Culture*, îl identifică cu un amplu complex care cuprinde: științele și credințele, legile și obiceiurile, artele și morala, dar și toate celelalte însușiri și obișnuințe dobândite de om în stare socială (1871).

Acestei perspective înglobante i-a urmat cea sociologizantă, în care se juxtapun culturi instituționale și categoriale, tradițiile diferitelor antropologii întâlnindu-se provizoriu în cadrul unei antropologii simbolice, singurele care ar fabrica, practic, cultura.

Dacă, la începuturile sale, etnologia a negat efectele contactelor cu alte culturi, pentru a construi obiectul primitiv și autohton, ulterior, ea a recunoscut că alteritatea se instalează în alteritate, devenind, la rândul ei, obiect de curiozitate și de analiză. Se instalează o dublă paradigmă. În primul rând, perspectiva schimbării ca progres, ca trecere de la tradiție la modernitate, în care rolul valorilor occidentale, al spiritului întreprinzător aveau să declanșeze, după 1945, o epocă a dezvoltării și modernizării. Cea de a doua perspectivă, mai complexă, vizează schimbarea funcționalistă, a la Malinowski, care creează un nou tip de societate- cea de tranziție între tradiție și modernitate. Ca o formă specifică de modernitate, M. Gluckman, în *Cahiers d'études*

⁵ *Ibidem*, p.106.

africaines (I, 1960, PP.55/70) identifică detribalizarea urbană și industrială ca pe o reînnoire socială și culturală și nu ca un fenomen patologic.

În 1955, G. Balandier, inspirându-se din sociologia modernizării, va sublinia latura dinamică și contradictorie a situației coloniale, arătând că schimbarea și contactul pun în evidență punctele tari și punctele slabe ale relațiilor sociale arhaice. *„Noțiunile de cultură dominantă, de metisaj internațional, transformă particularitățile culturale, mai întâi negând pertinenta ori utilitatea lor, iar apoi instrumentalizându-le în plan politic. Culturile autohtone devin populare, mecanismele perpetuării lor se vulgarizează, se degradează și se uită. Confruntate cu mesajele audiovizualului, tradițiile orale se rigidizează ori își reinventează un nou trecut identitar.”*⁶ Iar această reinventare nu mai are nici o legătură cu creativitatea culturală și simbolică autohtonă.

Multe dintre simboluri s-au desprins din mediul cultural original. Trusturile industriei muzicale, în criză de resurse culturale occidentale inedite, au inventat Word–Music și vând sunete manding, indiene, zulu ori kanak, pretinzând autenticitate culturală. Hainele, mobila, bucătăria au origine etnică, iar scenele teatrelor pariziene sunt invadate de ritualuri Sioux sau zuni.

Simbolurile sunt tot mai mult desprinse din mediul cultural propriu, care le menținea în viață, iar antropologia simbolică se află într-o situație paradoxală: oferă un sistem de analiză pentru viața socială în momentul în care legăturile se rup. În pofida atracției permanente pentru culturile arhaice, antropologia este obligată să răspundă provocării modernității ireversibile.

*„Aculturația, schimbarea socială, situația colonială, dominația politică și economică introduc alte transformări în cadrul disciplinei. De la o abordare care relativizează autenticitatea culturală, care deconstruiește omogenitatea constrângerilor, care lărgeste sfera modului de funcționare a unei societăți primitive, tribale sau chiar țărănești, se trece la o analiză care îl tratează pe agentul contactului ca un obiect antropologic veritabil și care sfârșește prin a privilegia întregul în fața uneia dintre părți...Detribalizarea, retribalizarea și, mai târziu, reluarea inițiativei, migrațiile, războaiele țărănești, noi stratificări sociale și de clasă, etnicitatea deschid larg câmpul politic național și chiar internațional.”*⁷

În acest context este iminentă apariția și dezvoltarea unei antropologii a însăși modernității occidentale. Americanii au creat-o încă de la începutul cercetării empirice în științele sociale (1920/1930), Școala de la Chicago din sociologia urbană fiind antropologică în unele direcții de bază, iar Asociația de antropologie aplicată americană (înființată în 1940) fiind stimulată de cercetările de antropologie a întreprinderilor industriale (și nu de problemele colonialismului ca în Europa).

Martine Segalen subliniază existența unor diferențe sensibile între școlile etnologice și antropologice europene. Astfel, Școala franceză s-a orientat asupra studierii folclorului în societățile exotice, în timp ce Școala engleză a refuzat să accepte diversitatea culturală a propriei istorii. De asemenea, țările fără tradiții coloniale au favorizat studiile folclorice, pe care, apoi, le-au extins la marile mutații ale anilor '70.

⁶ *Ibidem*, p.124.

⁷ *Ibidem*, p.130.

Schimbările de metode și problematici, apropierea obiectelor și a societăților sporesc posibilitățile de comparare și exclud, treptat, ruptura dintre tradiție și modernitate.

„Orașul face, în special, obiectul unei investiții considerabile și preia, poate, ștafeta unei sociologii care nu a putut sesiza toate contradicțiile, toate dinamica urbanizării din anii 1960 - 1970 (extinderea periferiilor, reabilitarea centrelor)...Etnicitatea, produs tipic al urbanizării și al unei societăți pluriculturale, devine un obiect metropolitan....

Această nouă etnologie acoperă întreaga viață socială: de la cultura alcoolică a docherilor din portul Havre, la utilizările congelatorului sau la practica mutatului, trecând prin aparițiile Fecioarei... etnologia pare să scoată apă din piatră seacă.”⁸

Modernitatea, fiind o tradiție a noului, face ca etnologia să rămână o știință a timpului prezent: ea are capacitatea de a asculta oralități informate și curiozitatea pentru aspecte implicite, subtilitatea de a aborda fenomenul de masă (ca societatea de consum sau universul televizual), dar și competența de a reconstrui fenomenele sociale totale – ceea ce o poate recomanda ca metodă de bază a unei antropologii sociale sau culturale.

---

⁸ *Ibidem*, p.133/134.

PIATRA UN STRĂVECHI MEȘTEȘUG PE PLAIIURILE BUZOIENE

dr. Doina CIOBANU

Pietrei* îi datorăm transmiterea peste veacuri a mesajelor umane. Ea ne ajută să citim tainele existenței pământului și civilizației omenești din timpurile străvechi. Prin ea descifrăm astăzi modul de viață al primilor oameni, prin ea am făcut cunoștință cu civilizațiile străvechi și cunoaștem civilizația actuală. Calitățile ei deosebite au sprijinit și stimulat imaginația omului în lupta sa cu natura și satisfacerea dorințelor de frumos. Omul a făcut un act de gândire în clipa în care „a hotărât” să-și confecționeze o armă din piatră, tot astfel cât a ales felul pietrei, forma pe care voia să i-o dea sau modelul cum urma să realizeze această formă.

Masivele muntoase din spațiul românesc, mărginite de unitățile clipelor calcaroase care continuă în zonele de Dealuri Subcarpatice sunt bogate în piatră ușor de prelucrat care a fost folosită în multe domenii legate de existența zilnică a omului din zona carpato-dunăreană. Piatra extrasă din numeroasele cariere cum ar fi cele de la Albești – Muscel, din Vama Câmpulungului Moldovenesc, din Scheia – Negrești (Moldova) precum și Ciuta, Istria, Bădeni, Vârf, Pietroasele Buzău a servit la construirea unor importante monumente ale arhitecturii feudale¹.

Despre acestea vorbesc zidurile înnegrite de vreme ale mănăstirii Domnești din Câmpulung Muscel, mănăstirea Curtea de Argeș, ale curților domnești de la Argeș și Târgoviște, palatelor din Mogoșoaia și Potlogi sau ale bisericii Trei Ierarhi din Iași. La acestea putem adăuga unele piese de arhitectură de la bisericile domnești din Moldova de nord și toate crucile din zona Buzău – Mizil – Ploiești.

Acest gen de creație populară apare și se dezvoltă în apropierea vechilor centre

---

* Roca cea mai prelucrată în zona de sub deal a Buzăului este calcarul. Calcar – rocă sedimentară sau metamorfică alcătuită din carbonat de calciu sub formă de calcit, mai rar de *aragonit și hidrotermele*. Are aspecte variate putând fi criptocristalin, fin, granulat sau bine cristalizat, de culoare albă cenușie, gălbuie sau neagră și se formează frecvent prin acumularea unor resturi de organisme sau prin activitatea constantă a acestora prin precipitarea chimică (sedimentare) sau prin procesul de metamorfism suferit de calcarele sedimentare: calcarul cristalin, calcarele metamorfice sau marmura (Ion Horațiu Crișan, Valeriu Cazan, *Gândire și creație științifică și tehnică românească cultă în epoca veche, în Istoria gândirii și creației științifice românești*, vol.I, București 1982, p.171) O altă rocă ușor de prelucrat este aragonitul – carbonul natural de calciu izomorf cu calcitul, de care se deosebește cristalizând rhombic. Se formează în ultimele faze ale proceselor hidrotermale din depunerile izvoarelor termale, formând tufuri calcaroase sau pisolite. Este utilizat ca piatră de ornament, constituie masa principală a perlelor și formează stratul de sifal al cochiliilor moluștelor.

(I. Sârcu, *Geografia fizică*, Editura didactică și pedagogică București 1971, p. 137)

¹ Gheorghe Aldea, *Sculptură Tăvănească în piatră*, Ed. Meridiane, București 1969, p. 7

S. Posea, N. Ielenicz, *Județul Buzău*, București 1971, p. 36

economice, culturale și religioase: vechile capitale ale Țării Românești și Moldova ori a unor importante căi de trafic – Drumul Mare ce leagă Moldova de Țara Românească prin Buzău și Mizil.

În secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, pe versantul sud-estic al dealului Istrița – în localitățile dezvoltate paralel cu Drumul Mare ce leagă Episcopia Buzăului de sediul din Felelei (lângă Mizil) a domnului Constantin Brâncoveanu s-a născut un puternic centru de sculptură populară unde s-au executat, și se mai execută cele mai variate lucrări, de la elemente de arhitectură până la sculptura funerară².

La sfârșitul secolului al XIX-lea activitatea de extracție a pietrei din cariere precum și prelucrarea ei era foarte prezentă în viața locuitorilor din zona Subcarpaților Buzăului. La 1891³ în Culmea Măgurei exista cariera Ciuta unde se făcea o exploatare nesistematică prin 20 de guri, cele mai cunoscute fiind Văcaria și Ciuciurele. Piatra extrasă avea calități deosebite, fiind ușor de prelucrat ceea ce o apropie foarte mult de cea extrasă din Cariera Albești din Muscel⁴.

Piatra se extrăgea și se extrage din Culmea Istriței de la Pietroasele „care are multă piatră de construcție și se transportă până în părțile cele mai depărtate ale țării⁵”.

Aceeași piatră reprezenta o sursă de existență pentru locuitorii din Vispești⁶, Breaza⁷, Brânzeasca⁸ (C. Gura Sărății), Muscelul Dării⁹, Monteoru¹⁰ și Tisău¹¹.

Carierile și-au continuat activitatea în tot secolul XX și până în zilele noastre. În cariera de la „Vârf”, comuna Năieni, în dealul Istrița se lucrează și astăzi într-o activitate continuă și intensivă ceea ce a dus la modificarea peisajului și la dispariția totală a unui vârf de deal.

Tehnica extracției pietrei în anii 1970-1980, metodele de lucru și uneltele folosite erau cam aceleași în sate de pe Istrița cât și în zona Ciuta – Măgura.

Piatra de calcar pentru a fi bună de cioplit trebuie să îndeplinească câteva condiții: 1). să fie moale, 2). să conțină cât mai puține rosturi (straturi dure), 3). să nu aibă crăpături ascunse (fisuri), 4). să nu fie mălăiată sau sfărâmicioasă.

Piatra se obține:

- a) din recoltări ocazionale din calea torenților
- b) din maluri dezgolite de ploi prin extracția din cariere

Modul de extracție constă în secționarea blocului de calcar cu ajutorul penelor de fier în fragmente de dimensiuni dorite numite – blăni. În secolul trecut se foloseau pene de lemn, care, bine înțepenite și udate cu apă de-a lungul unui șanț, se umflau

² Gheorghe Aldea, *op. cit.*, p. 11 - 12

³ Ne referim la momentul în care dicționarul lui Bazil Iorgulescu (profesor și director al Gimnaziului Alexandru Hașdeu – devenit B.P. Hașdeu) care în ședința adunării generale din 4 martie 1891 a fost Premiul de Societatea Geografică Română (în pagina de titlu).

⁴ B. Iorgulescu, *Dicționar, geografic, statistic, economic și istoric al Județului Buzău*, București 1892, p. 390

⁵ *Ibidem*, p. 390

⁶ *Ibidem*, p. 530

⁷ *Ibidem*, p. 64

⁸ *Ibidem*, p. 65; 96

⁹ *Ibidem*, p. 306

¹⁰ *Ibidem*, p. 337

¹¹ *Ibidem*, p. 494

făcând piatra să cedeze¹². Metoda secționării cu pene era folosită atât în carierele deschise, cât și în galerii. Blănille erau scoase din galerii cu rângile și bastirii (sistem de pârgșii). Blana era apoi degresată și cioplită până la obținerea obiectului dorit, fie pe loc (în cariere), fie în ateliere (de obicei curtea sau hambarul cioplitorului).

Uneltele folosite erau: ghionoaia, ciocanul cu șit, dalta, șitul, ciocanul grodina, rașpelul, bucearda (ciocanul cu zimți pentru netezire), icul.

Prelucrarea pietrei cuprindea operațiuni precise, tăierea, spargerea, deblocarea, așchieria, creșterea, cioplirea, săpătura, fătuirea, lustruirea.

Blănille, mai mult sau mai puțin degresate, ca și pietrele finisate erau transportate cu cotiga (roatele din față cu oiștea, detașate de la căruță, tractând un maldăr de crengi peste care se așeza obiectul de piatră) pe timpul verii iar iarna pe sanie.

Prelucrarea pietrei și folosirea ei de către om datează din epoca paleoliticului timpuriu în zona Buzăului. Cele mai vechi obiecte de piatră care prezintă însușiri tehnici descoperite aici datează din epoca neoliticului târziu – râșnițe de piatră (planșa I) și altele.

În epoca bronzului utilizarea pietrei în construcții în spațiile deluroase – Năieni, Monteoru - este caracterizată prin așezări deschise, plasate în preajma unor puncte fortificate cu locuințe de suprafață uneori cu soclu de piatră¹³. La Năieni pietrării au descoperit întâmplător într-o necropolă de înhumare datând din epoca bronzului timpuriu, 9 morminte, singulare, duble sau triple așezate în casete de piatră cu capac, având formă rectangulară, săpate în piatră calcaroasă specifică zonei¹⁴.

Un alt aspect care certifică vechimea cioplitelui în piatră pe Istrița îl constituie descoperirile arheologice de pe dealul Colarea (Năieni) din anii 1973, 1978 și continuate până în zilele noastre.

Extinzând cercetările în zona dealului Zănoaga, arheologul V. Drâmbocanu a descoperit un menhir din piatră de calcar atent finisat datând din epoca bronzului¹⁵. Menhirul reprezenta un bust cu cap uman, având înălțimea de 155 cm., un diametru de 50 cm. și cântărind câteva sute de kilograme, realizat dintr-un singur bloc de calcar¹⁶. Din păcate astăzi nu se mai știe nimic de această descoperire.

Descoperiri asemănătoare, morminte în ciste de piatră, s-au făcut la Câlțești 4 ciste (Dara, com. Pietroasele) și Mlăjet – Nehoiu¹⁷.

¹² Corneliu Ștefan, *Sculptura țărănească în piatră din județul Buzău*, Buzău 1981 p. VII - VIII

¹³ *** *Dicționar de istorie veche a României*, București 1976, p.411, Eugenia Zaharia, Stațiunea arheologică Sarata Monteoru, *Studii și Cercetări de Istoria Buzăului*, Buzău 1973, p.17-29
Alexandru Oancea, Vasile Drâmbocanu, *Contacte între cultura Monteoru și grupuri de populații nord-pontice*, în *Lumina descoperirilor din Județul Buzău și în Mousaios*, Buzău 1978, p. 3-9,
V. Drâmbocanu, *Școala Buzoiană*, Buzău 1979, p. 120, Ion Cichideanu, *Săpăturile arheologice de la Năieni, județul Buzău*, Mousaios I/IV Buzău 1994, p. 31-36, Ligia Bârză, *Aspecte demografice și sociale în Cimitirul nr.4 de la Sărata Monteoru*, Mousaios I/IV, Buzău 1994, p. 65-70, Ion Cichideanu, *Câteva considerații asupra culturii Monteoru*, Mousaios VIII, Buzău 2003, p. 37-60

¹⁴ Eugen – Marius Constantinescu, *Repertoriul arheologic al județului Buzău* - mss

¹⁵ Corneliu Ștefan, *op.cit.*, p.VI

¹⁶ Doina Ciobanu, *Un străvechi meșteșug practicat de locuitorii meleagurilor buzoiene – prelucrarea pietrei* – în *Caiet de etnografie și folclor*, Buzău 1982, p.128

¹⁷ Sebastian Matei, *Un mormânt în cistă descoperit la Mlăjet, jud. Buzău* Mousaios X

Descoperirile arheologice din Dealul Gruiu care domină binecunoscuta comună Pietroasele (Pietroasa cum se numea la sfârșitul sec. al XIX-lea) au scos la iveală o cetate dacică datând din sec. I î.Hr. cu incinta fortificată având un important rol sacru. De ce a fost ales acest loc, probabil din numeroase motive¹⁸ printre ele numărându-se și bogăția pietrei din această zonă. Probabil că din același motiv romanii au ridicat castrul de la Pietroasa în sec. 4 d. Hr.¹⁹. Castrul era puternic întărit cu ziduri de piatră și valuri de pământ. În interiorul lui după cum au dovedit cercetările arheologice, au fost construite numeroase locuințe, acareturi și therme în realizarea cărora s-a folosit piatră provenită din carierele locale. Zidurile castrului atingeau grosimea de 280 cm., aveau baza din dale de piatră, de diferite dimensiuni întărită cu mortar. Thermele cu multe încăperi, aveau pardoselile, pereții și canalele de scurgere din piatră. În Pietroasele²⁰ piatra este omniprezentă și are cele mai variate și diverse întrebuințări. Zidurile și temeliiile caselor, gardurile despărțitoare dintre gospodării, pavajele ulițelor, pavajele din interiorul curților sunt din piatră cea mai mare parte provenind din zidul vechiului castru.

Într-o carieră de piatră din dealul Pietroasele doi lucrători au descoperit întâmplător în 1837 celebrul Tezaurul de la Pietroasele – Cloșca cu Puii de Aur²¹ în timp ce scoteau piatră pentru construcția Seminarului din Buzău și a zidului incintei episcopale.

Piatra a constituit și loc de adăpost, locuință, locuri de refugiu și rugăciune, așa cum descoperim în schiturile rupestre din Munții Buzăului impresionante prin varietatea și măreția lor (planșa II). În zona Aluniș – Nucu – Bozioru, locuințele rupestre aflate pe raza comunelor Colți și Bozioru, precum și în localitățile Cozieni, Cătina, Nehoiu, Brăiești și Pietroasele au fost descoperite un număr mare de complexe rupestre, unele locuite din preistorie, altele folosite drept chilii de sihăstrie sau amenajate ca lăcașuri de cult creștin. Câteva dintre aceste complexe rupestre au fost săpate intenționat în blocuri masive de stâncă pentru a se construi mici biserici sau chilii²².

Cele 29 de schituri, locuințe cu 1,2,3 și 4 camere săpate în stâncă, au fost adăposturi din preistorie, continuând folosirea până în sec. al XIX-lea. În interiorul acestora se găsesc paturi, firide, scaune și vetre pentru foc realizate din aceeași stâncă cu podeaua, tavanul și pereții.

¹⁸ V. Dupoi, Valeriu Sârbu, *Pietroasele – Gruiu Darii – Incinta Dacică Fortificată*, Buzău 2001, p. 2, Florența Preda, *Ceramică și stampilată din așezarea getică de la Pietroasele Județul Buzău*, Mousaios, Buzău 1978, p. 13

¹⁹ Ghe. Diaconu, *Castrul de la Pietroasa în Tezaurul de la Pietroasa*, București 1976, p.1055
Ghe. Diaconu, *Castrul de la Pietroasa*, în Mousaios, Buzău 1981 p.35-4, ***Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, București 2000 vol.III p.319

²⁰ Doina Ciobanu, *op.cit.* p. 127-130

²¹ Corneliu Ștefan, *Tezaurul de la Pietrasele*, Buzău 2001, Tezaurul original (format din 12 piese) se găsește la Muzeul Național de Istorie. Singura copie 1/1 se găsește la Muzeul Județean Buzău.

²² *** *Vestigiile rupestre din Munții Buzăului*, Buzău 1980, Emil Lupu, *Observații asupra vestigiilor rupestre din zona Carpaților de Curbură*, în Mousaios, vol. IV, partea II, Buzău 1994, p. 17-34, Dan Gh. Teodor, Doina Ciobanu, Eugen-Marius Constantinescu, *Vestiges rupestres chretiens dans les monts de Buzău*, în Aspects of Spiritual Life of South East Europe from Prehistory to the Middle Ages, Iași 2004, p. 303-323.

De-a lungul istoriei piatra a fost materialul de bază în construcția drumurilor, amenajarea teraselor și cursurilor apelor, construcția cetăților²³, a podurilor peste ape ș.a. Resturile de piatră (calcar) rămase din prelucrarea ca și piatra ce nu putea fi folosită în realizarea unor obiecte practice sau în construcție, erau folosite la producerea varului²⁴.

O utilizare deosebită era folosirea rocilor pentru tiparele în care se turnau bijuterii cum este cazul celor descoperite la Aldeni și Izvorul Dulce²⁵.

Privită în ansamblu piatra are multiple utilizări:

a) în arhitectură – construcția bisericilor, poduri, ziduri, case, canale de evacuare, pavaje, stâlpi etc. În zona de deal a Buzăului, în construcția locuințelor, piatra deține rolul principal. Temeliile caselor și acareturilor gospodărești sunt din zid de piatră. În cazul pivnițelor detașate de locuință, se făceau bolți arcuite, construite din același material. Întrucât casele sunt ridicate deasupra solului pe temelii de piatră intrarea în locuință se face, folosind trepte de calcar realizate de obicei dintr-o singură dală – bucată, frumos șlefuită.

b) în realizarea obiectelor din gospodărie, teici, bătător (pentru pive) tocile, pistornic, pive mici, obiecte de dimensiuni mari cum ar fi: ghizduri de fântână (colac), tăvălugi, stâlpi pentru porți, canapele, mese, scaune ș.a.

Fiind vorba de obiecte cu scop funcțional, în rare cazuri suportă o înfrumusețare prin ornamente geometrice, linii frânte, mici volume repetate. Elementele de arhitectură, stâlpii, ancadramentele de uși și ferestre (planșa III), treptele și pervazurile, și în mod deosebit monumentele se bucură de o deosebită atenție ornamentală, realizată naturalist sau prin simboluri.

c) în realizarea monumentelor: crucile din piatră. Confecționarea crucilor de piatră a fost și este o ocupație foarte răspândită în această zonă. Crucile native de piatră se află înălțate pe marginea tuturor drumurilor din zona Buzăului, motiv pentru care cercetătorul Ioan Chintăuan consideră această zonă, ca cel mai important centru creștin din România, este cea mai bogată în cruci native de piatră din Europa. Ele (crucile) s-au păstrat mai mult pentru că au fost mai multe și pentru că oamenii au avut grijă de ele, au fost mai credincioși²⁶.

Crucile – „simbolul solar al mortului” pot fi împărțite în două categorii:

- de pomenire – aflate în afara cimitirelor
- funerare – crucile de cimitir(planșa VI)

În prima categorie „cruci de pomenire” se înscriu cele ce se găsesc la fântâni și cișmele, înălțate pentru „pomenile de apă” – pentru ușurarea călătoriei pe apă spre Rai

²³ Vezi cetatea Bradu situată pe Valea Tisăului în satul Haleș, Vasile Brăduț, *Dicționar enciclopedic de sită medievală românească*, București 1976, p. 65, Ion Chicideanu și Constanța Modoran, *Mănăstirea Bradu, Scurt istoric și cercetări arheologice*, în Spiritualitate și Istorie la întorsura Carpaților, Buzău 1983, p. 206-236

²⁴ Valer Butură, *Emografia poporului român*, București 1978, p. 373-374,378.

²⁵ Eugen-Marius Constantinescu, *Memoria pământului românesc*, București 1999, planșa 8/18, p.246

²⁶ Ioan Chintăuan, *Pietre Înălțate*, Cluj Napoca 2002, p.222

a sufletelor celor decedați, a morților prin accidente, înainte de vreme-nepregătiți.²⁷ Uneori la fântâni și răscruci de drumuri se găsesc grupuri de câte trei cruci sugerând o troiță trinitate creștină (planșa XVI-1). La răscrucile drumurilor se montau cruci de către cei vii – drept mulțumire lui Dumnezeu pentru împlinirile lor, materiale, spirituale s-au pentru pomenirea lor întrucât nu aveau urmași. În această categorie se înscrie crucea Manafului (planșa XIV). După datele culese de Ghe. Aldea, în anii 60 – ea este opera lui Iordache Vrabie din Bădeni. Ridicată la marginea Săhătenilor (marginea Pietrosului, actualmente pe teritoriul comunei Breaza), la 1846, pe vechiul traseu, Drumului Mare, de către Ioan Postelnicu sub domnia lui Gheorghe Dimitrie Bibescu – are aspectul unui monument veritabil. Este o piesă unică în întreaga zonă și poate cea mai mare cruce nativă din țara noastră, având o înălțime de 4 m. și o grosime la bază de 64x43 cm. Greutatea ei poate fi de peste 4 tone. Crucea este făcută din patru stâlpi așezați în pătrat, înalți de 240cm. și cu deschidere laterală de 153 cm. Stâlpi din jurul crucii sunt uniți la partea superioară, printr-un sistem ingenios de arcade cioplite din câte un singur bloc de piatră. Întregul monument este decorat cu personaje biblice și elemente zoo și fitomorfe²⁸.

În lucrarea sa Gheorghe Aldea – prezintă și Crucea Frumoasă (planșa VII) sculptată de Grigore Mihai Berbec, ridicată spre pomenire la 14 septembrie 1880 de către acesta și soția sa Andreiana. Crucea nativă veritabil monument, este formată din patru piese ce ating împreună înălțimea de 2,40m. Personajele, naiv concepute într-un relief a cărui grosime atinge 2cm. Pe laturile de nord, sud și vest erau reprezentați trei arhangheli – Mihai, Gavril și Rafail, iar pe a patra latură, cea estică erau sculptați Sf. Împărați Constantin și Elena – părinții bisericii creștine. Pe cruce era scris cu litere în relief <Ridicată De Gri/g/ore Mihai cu Soția sa Andreiana.>²⁹. Crucea nu mai există astăzi.

Un alt exemplu este crucea de la Dara com. Pietroasele situată pe drumul bisericii datată 1903 cu însemnarea: Această Sfântă Cruce Sau Ridicat În Ajuto/Rul Lui D-zeu De Apostu/l Cu Soția Sa Ilinca Spre Pomenire Vii Stancu Co/stică Morți. Mort Stancu Alic... Sandu, Ancuța, Gheorghe, Ștefan, Stanca, Nicu, Gheor/ghe, a fost ridicată spre pomenirea întrucât nu aveau copii. Și pe drept faptul că lângă cruce se află veșnic pusă o lumânare, precum și articolul nostru sunt dovezi concludente de pomenire. Alte exemple ar fi Crucea Comisoaiei, aflată pe șoseaua Buzău-Râmnicul Sărat, Crucea Ionescu din Racovițeni ș.a.

O altă categorie de cruci aflate în afara cimitirelor sunt cele plasate la locul unor accidente pe marginea drumurilor și șoselelor.

Crucile funerare – crucile de cimitir sunt într-o varietate foarte mare în zona Buzăului (planșa IV). Încercăm o clasificare într-o primă categorie:

- a) cruce simplă – ridicată spre pomenirea unei singure persoane
- b) cruce dublă

²⁷ Informator Maria Ciobanu, Clondiru de sus, com. Pietroasele

²⁸ Gheorghe Aldea, *op. cit.*, p.28-29

Corneliu Ștefan *op. cit.* p. IX

²⁹ Gheorghe Aldea, *op. cit.* p 27

c) cruce triplă

d) cruce împletită: cu un pui, cu doi pui sau cu trei pui

Toate acestea sunt făcute dintr-o singură bucată de piatră și care trebuiau să pomenească de două sau mai multe persoane decedate în același timp – accidente, molime etc. Uneori crucea înfrățită (dublă, triplă sau cu pui) era spre pomenirea a doi sau mai mulți membrii de familie având același mormânt.

O altă categorie a crucilor funerare ar fi după construcție(planșa V):

a) cruci cu căciula din aceeași bucată de piatră cu restul monumentului

b) cruci cu căciulă atașată (cioplită dintr-o bucată de piatră atașată)

c) cruci fără căciulă

Ceea ce impresionează în mod deosebit este *decorul* crucilor (plansele IX-XII), prin acestea sunt transmise o mulțime de mesaje. Decorul și ornamentul crucilor deși foarte variat era determinat de pretențiile comanditorului și de măiestria meșterului. Găsim următoarele tipuri de ornamente:

I. cosmomorfe –*soarele și luna*. Locul principal îl deține reprezentarea soarelui, componentă de bază în ornamentica românească. Reprezentarea este prezentă într-o succesiune impresionantă de variante, de la omul soare, și până la abstractizări, amintind rozeta floare. Soarele și sora lui Luna, ca simbol al morții și al renașterii zeilor naturii numiți din mentalitatea strămoșească sunt reprezentați pe toate lespezile funerare de factură populară .

II. *vârtelnița* – simbol al succesiunii anotimpurilor și integrată chiar în cercul rozetei.

III. *linia dreaptă, în zigzag, șerpuită*, numită calea ocolită, potecuță, val sau pârau, în diferite combinații: ferăstrău, coarnele berbecului, dinții lupului, sunt paginate de obicei în chenar.

IV. fitomorfe: *frunza, vrejul – rămurelele*, a atins un înalt rafinament de realizare – la cioplitorii din Năieni care îl identifică cu frunza de vie în meandrul grațios – progresiv ducând spre *arborele vieții* ca simbol al vieții fără de moarte. De remarcat că simbolul vrejului împletit caracteriza și arta brâncovenească.(După cum s-a mai amintit Brâncoveanu a organizat un atelier de cioplitori la Fefești, lângă Mizil unde era prelucrată piatra din dealul Istrița.)

V. zoomorfe – deosebit de frecvent este folosită *pasărea* într-o mare varietate de reprezentare.

VI. skeomorfe (inspirate de obiectele și uneltele folosite de om). Este vorba de *funia răsucită, cârligele și fierăstrăul* toate acestea cuprind elementele ce pot fi descifrate ca o reprezentare geometrică a decorurilor fitomorfe și zoomorfe³⁰.

VII. antropomorfe. Aproape toate motivele reprezintă scene, personaje sau elemente de decor luate din repertoriul creștin, al icoanelor pe lemn sau miniaturilor. Tratarea acestor subiecte prin tipizare extremă, schematizarea proporțiilor cu ignorare anatomiei și laicizarea conținutului a dus la realizarea unor motive de un realism naiv,

³⁰ Corneliu Ștefan, *op.cit.*, p. XII-XIII

riguros, asemănătoare modelelor din viața cotidiană. Exemple sunt scenele care îi reprezintă pe: Împăratul Constantin și Elena, Maica Domnului, Iisus Hristos, Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru. Foarte frecvent este reprezentat „capul de înger cu aripi – și heruvimii, adesea utilizat și repetat pe ambele fețe ale crucilor .

Decorurile sunt combinate și analiza lor poate fi făcută pe fiecare element în parte – putând oferi mesaje deosebit de interesante, unele venind din îndepărtata epocă precreștină.

În afara însemnărilor tematice obligatorii – Iisus Hristos răstignit sau Maica Domnului rugătoare, pot apărea numai însemnele grecești ale numelui lui Iisus Hristos și cuvântul NIKE, care înseamnă victorie, restul spațiului este împodobit cu texte care amintesc numele celui sau celor plecați și a viilor care au ridicat monumentul.

Puternic antinaturalistă, sculptura populară în piatră se inspiră din mediul înconjurător, elementul natural fiind stilizat, condensat în scopuri simbolice sau în vederea transmiterii simplificate și concise a continuității.

Se poate concluda că sculptura populară în piatră laică și religioasă se prezintă în cea mai mare parte sub forma reliefului plat.

Pietrăritul era un meșteșug și o sursă de venituri pentru o parte a locuitorilor de sub dealurile Buzăului. Până la mijlocul sec. XX cu ușoare reminescente până în zilele noastre – produse cioplite în calcar erau schimbate pe produse agricole (porumb, grâu), sau vândute în zonele de câmpie. O parte erau duse la Brașov și Covasna și schimbate pe porci și cartofi³¹. Cea mai mare parte mergea însă spre zone de câmpie și Bărăgan până la Dunăreși schimbate pe cereale. Așa se explică prezența unui mare număr de cruci din piatră în cimitirele de la Cotorca, Câmpeni, Gherăseni. Cioplitorii participau în fiecare an la târgurile de la Călărași (8 septembrie – Nașterea Maicii Domnului), Fetești (14 octombrie – Sf. Paraschiva), Țândărei (26 octombrie – Sf. Dumitru) unde vindeau cruci cu „slove nesăpate” așteptând comanda clientului.

Până la începutul secolului erau vândute în târgul de la Călărași și ghizduri de fântână, așa se explică numărul mare al acestora din câmpia Bărăganului, unele ajungând chiar în Bulgaria.

Multitudinea și măiestria artistică inclusă în piatra subcarpatică a Buzăului a impresionat pe mulți artiști plastici, scriitori și cercetători. Din inițiativa sculptorului Gheorghe Coman în anii 1972 – 1973 au fost adunate obiecte deosebite ca: ghizduri de fântână, stâlpi, uluci, teici, scaune, mese, tăvălugi, cișmele și o mare varietate de cruci din zona Năieni, Breaza, Greceanca, Pietroasele, Dara, Porumbița (Sărățeanca), Măgura, organizându-se un *muzeu al pietrei La Fântâna Rece*. Muzeul este așezat în vecinătatea Taberei de Sculptură Măgura. Tot din inițiativa lui Gh. Coman s-a organizat Tabăra de Sculptură Măgura. În alegerea locului de plasare a acestei tabere, astăzi cunoscută pe plan național și internațional s-a ținut seamă în primul rând de piatra de calcar care se găsește în cariera din apropiere, precum și de tradiția meșteșugului pe aceste meleaguri. Pietrarii vestiți ca: Nicolae Toader, Mihai Radu, au lucrat la detașarea blocurilor de piatră din cariere și ca primă mână în realizarea sculpturilor. S-au desfășurat aici 16 ediții ale taberei începând cu 1970 până în 1985,

³¹ Corneliu Ștefan, *op. cit.* p. VIII

la fiecare ediție fiind invitați 16 sculptori, în final realizându-se 256 de lucrări plasate pe o suprafață de aproape 10 ha (planșa XVI – 2).

Articolul de față este susținut de desene și imagini cu obiecte lucrate în sec. al XIX-lea întrucât o mare parte din cele mai vechi au dispărut. Moda sa manifestat și în arta de realizarea a monumentelor funerare –cruci și adesea crucile vechi erau curățate – fața era nivelată – rescrise și decorate. Fenomenul în sine a fost și este foarte păgubos întrucât astfel au dispărut pentru totdeauna lucrări din secolele XVII – XVIII. Unele lucrări de secol XVII pot fi văzute fragmentar în construcția unor ziduri, trepte și stâlpi la clopotnițele bisericilor din satul Dara, Porumbița ș.a

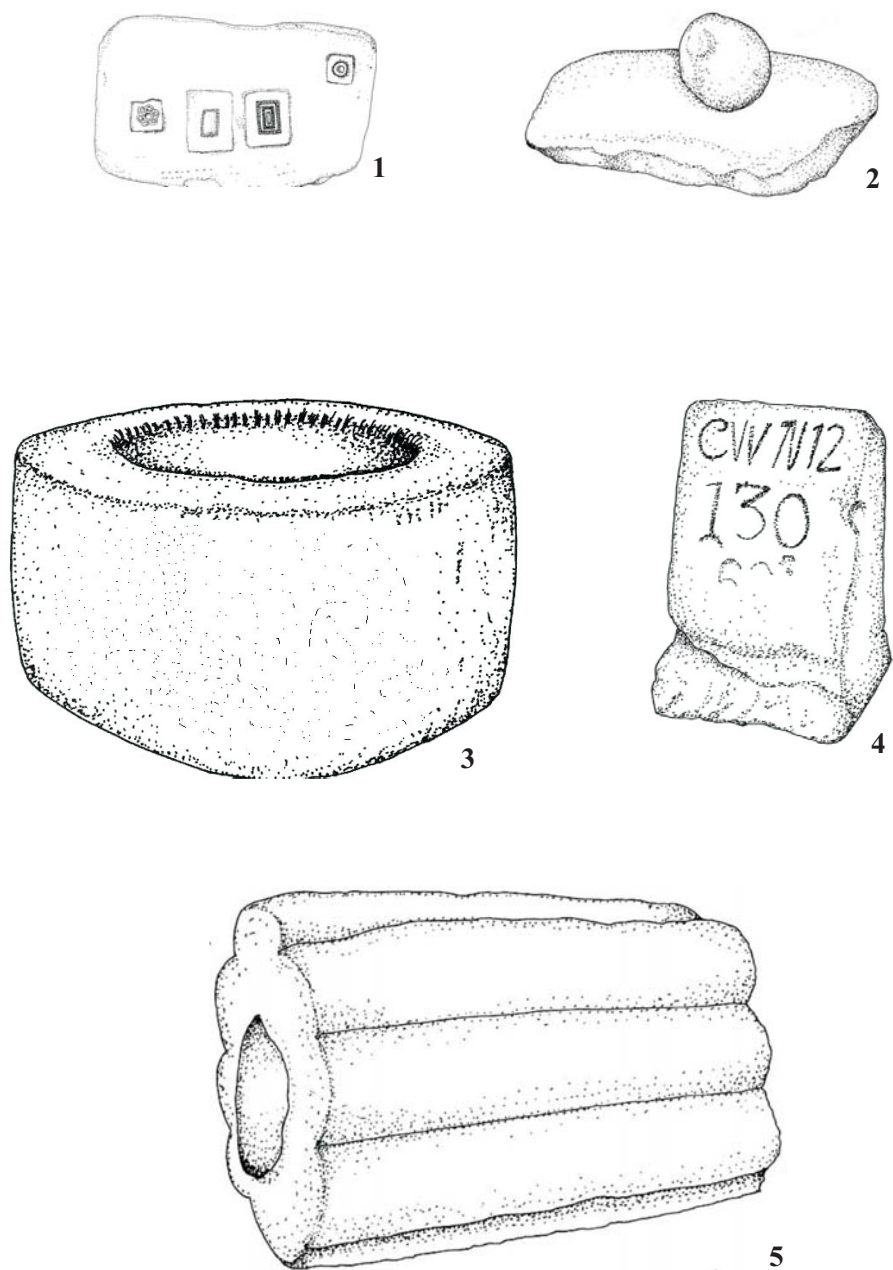
The processing of stone – an ancient craft in the lands of Buzău

Abstract

The inhabitants of the lands of Buzău have turned the processing of the stone (of which there lies plenty in this area) into a craft which brought them income through the in the making of household items and tombs pavement or remembrance monuments.

The stone was used for building (houses, churches, pavements for roads, bridges over waters, etc), for making certain monuments, tomb crones (decorated in a varied manner and full of symbols).

In order to illustrate this, the work contains 16 posters with drawing and photographs of some objects made of calcareous stone collected from Năieni, Buzău, Greceanca, Dara, Măgura.

PLANȘA I: 1- tipar de piatră, 2 - râșniță de piatră, 3 - ghizd pentru fântână, 4 - marcaj, 5 - tăvălug

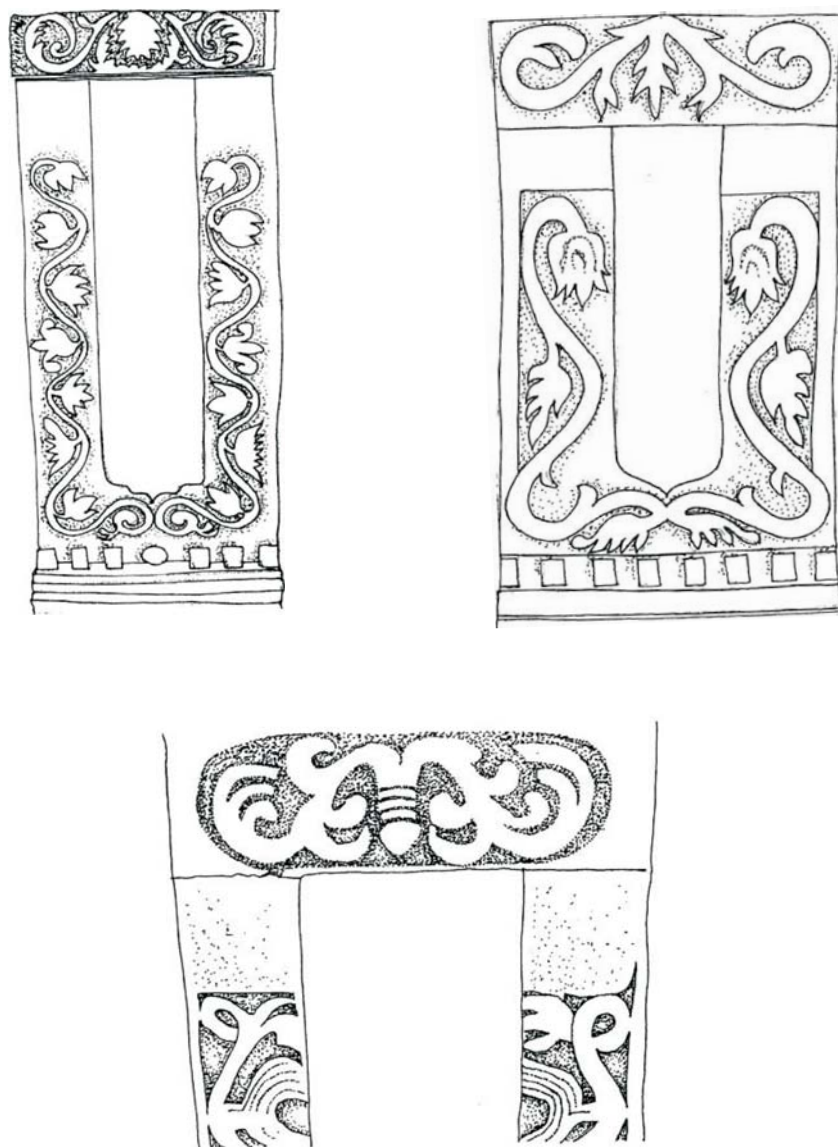

1

2

PLANȘA II:1- Shitul Fundătura de la Pinu, Buzău, 2- Piatra lui Ambrozie din Dealul Istrița Petroasele

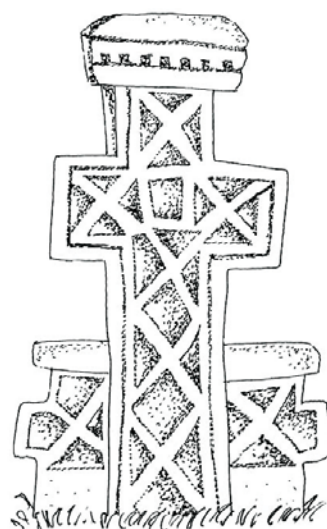

PLANȘA III: Ancadramente pentru ferestrele de la biserica Sfinții Împărați - 1699
din Stâlpu

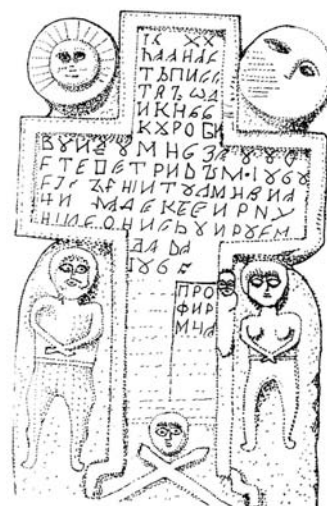

PLANȘA IV: Tpuri de cruci: 1,2 - Cruci simple, 3 - Cruce dublă, 4 - Cruce cu un pui
5- Cruce cu doi pui

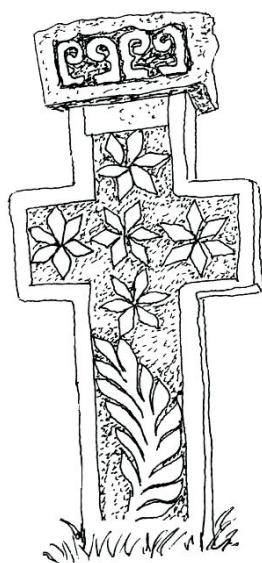

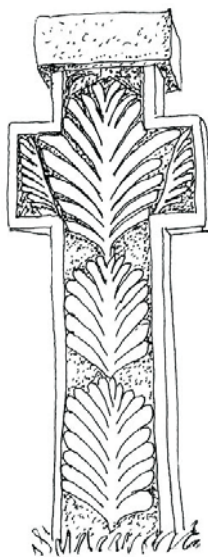
1

2

3

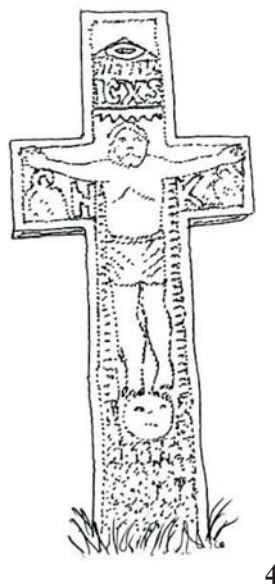
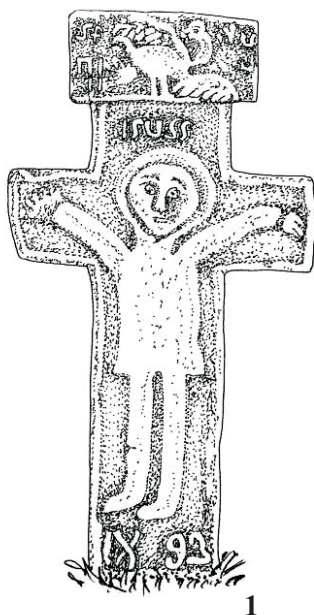

4

5

PLANȘA V: 1-Cruce cu căciulă atașată; 2-Cruce fără căciulă; 3,4,5- Cruci cu căciuli fixe

PLANȘA VI: 1,2 - Cruci funerare de la Greceanca-astăzi dispărute (imagini din lucrarea lui Gh. Aldea, planșele 10-11); 3,4 - Cruci funerare 1856 semnate de meșterul Robiz - Măgura

PLANȘA VII: Crucea frumoasă de la Istrița - astăzi dispărută (desen după lucrarea lui Gh. Aldea, planșele 20-23)

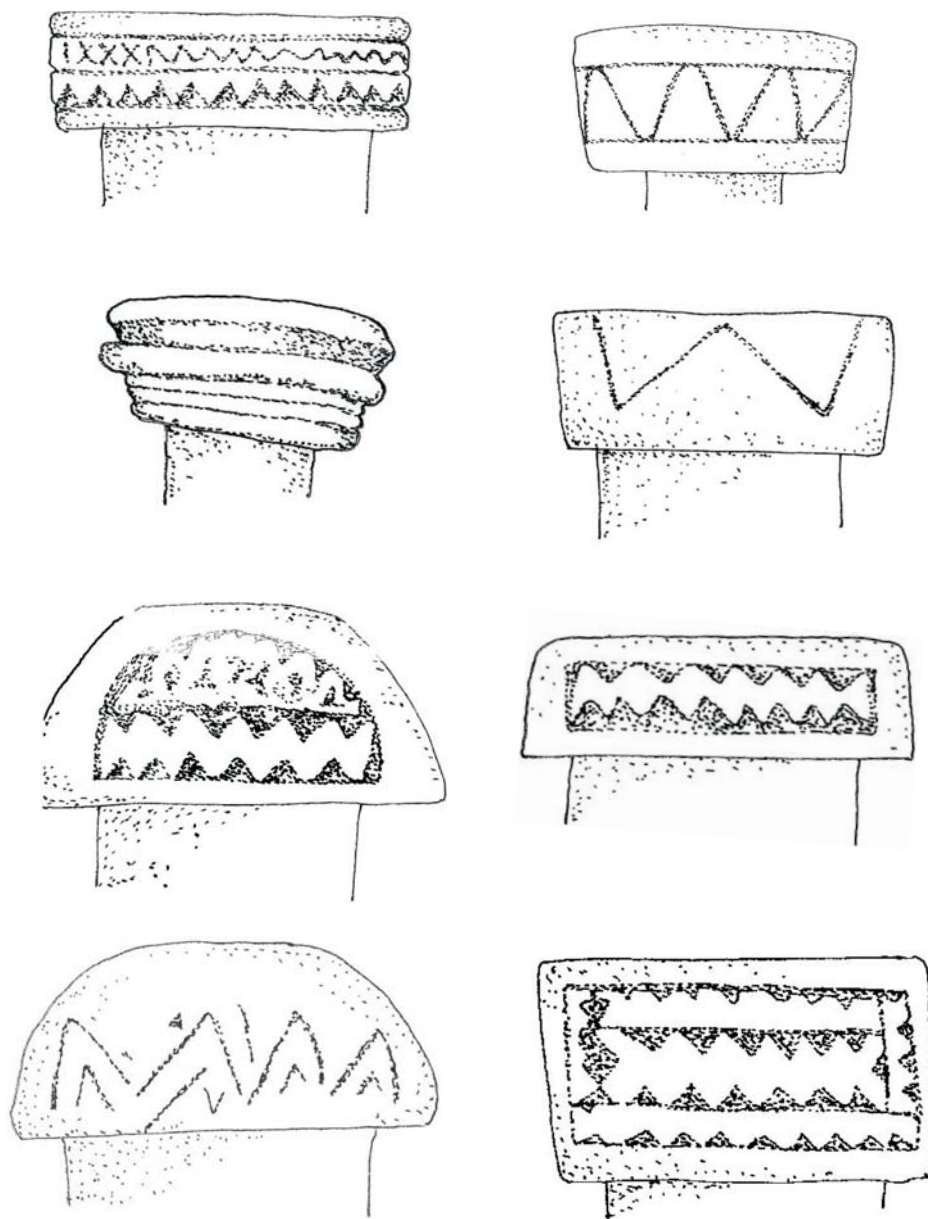

1

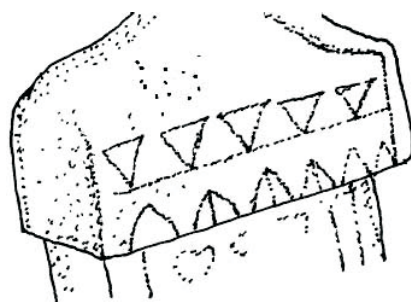
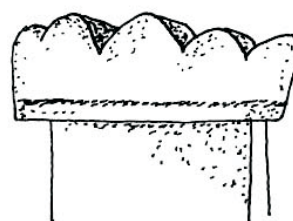
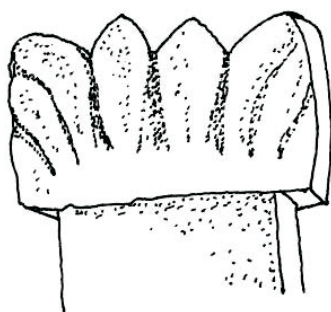
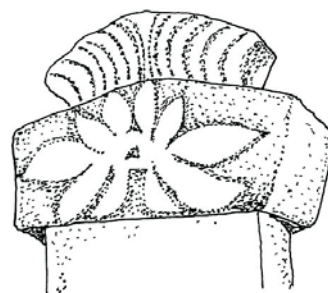
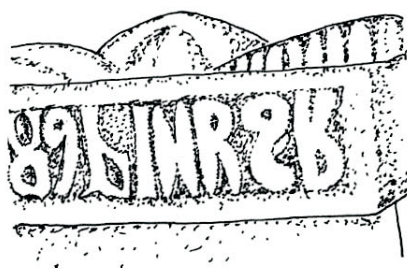

2

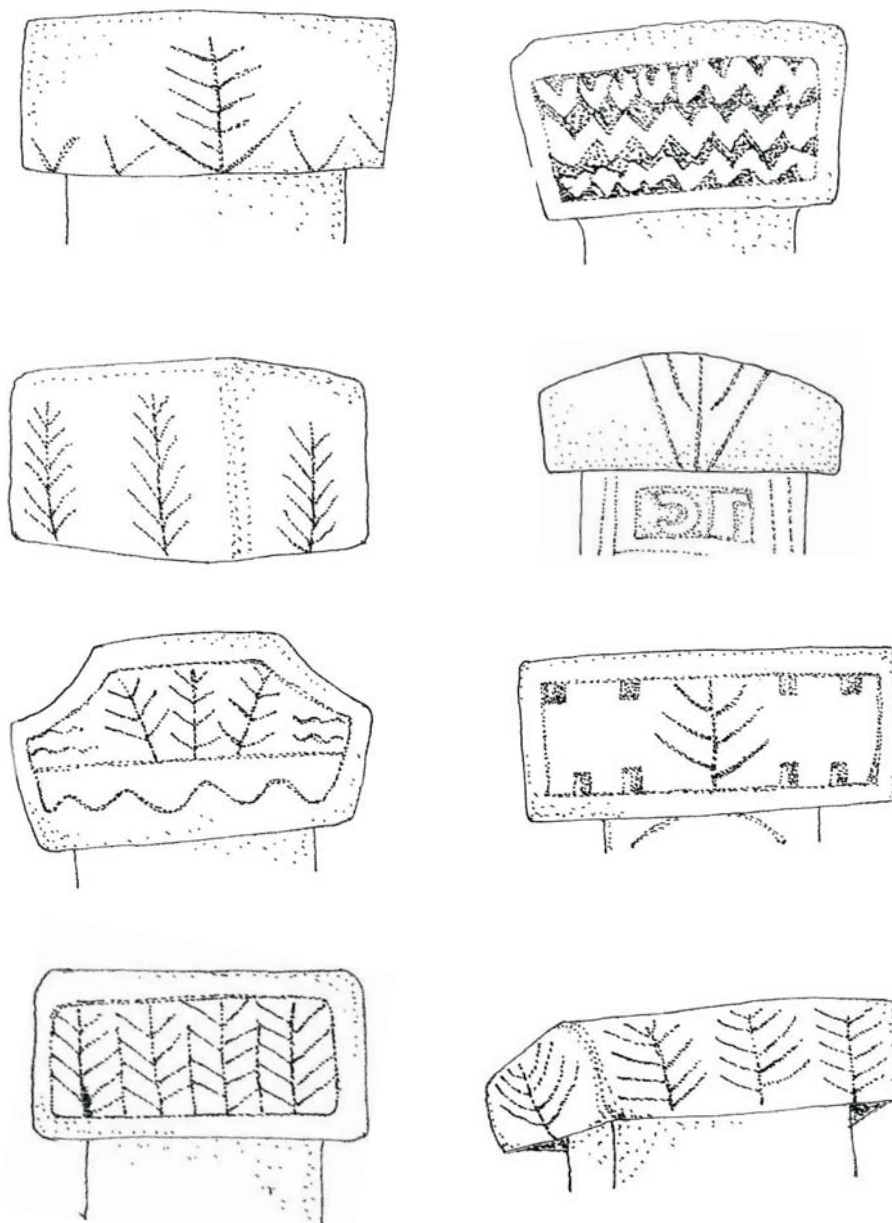
PLANȘA VIII: 1,2 - Pietre de mormânt din cimitirul Dara datate 1849-1850

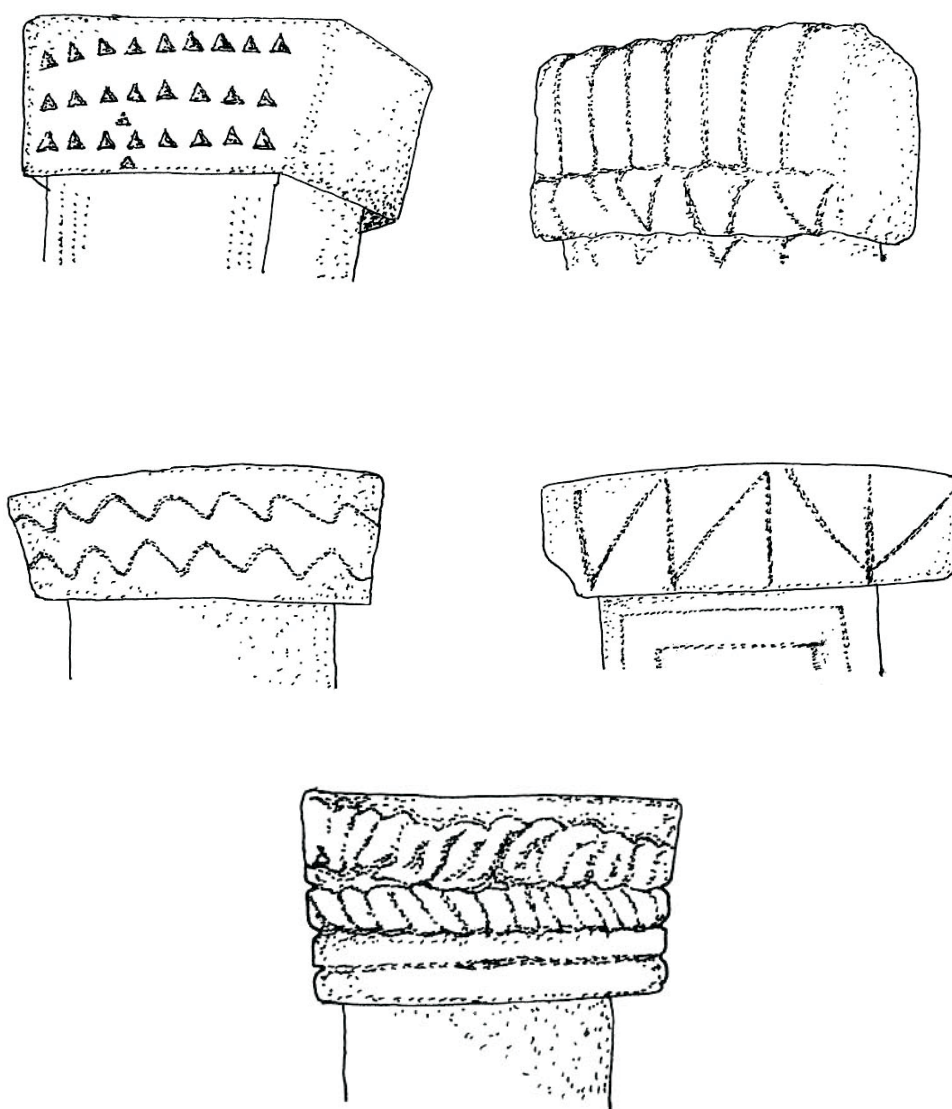
PLANȘA IX: Tipuri de decor

PLANȘA X: Tipuri de decor

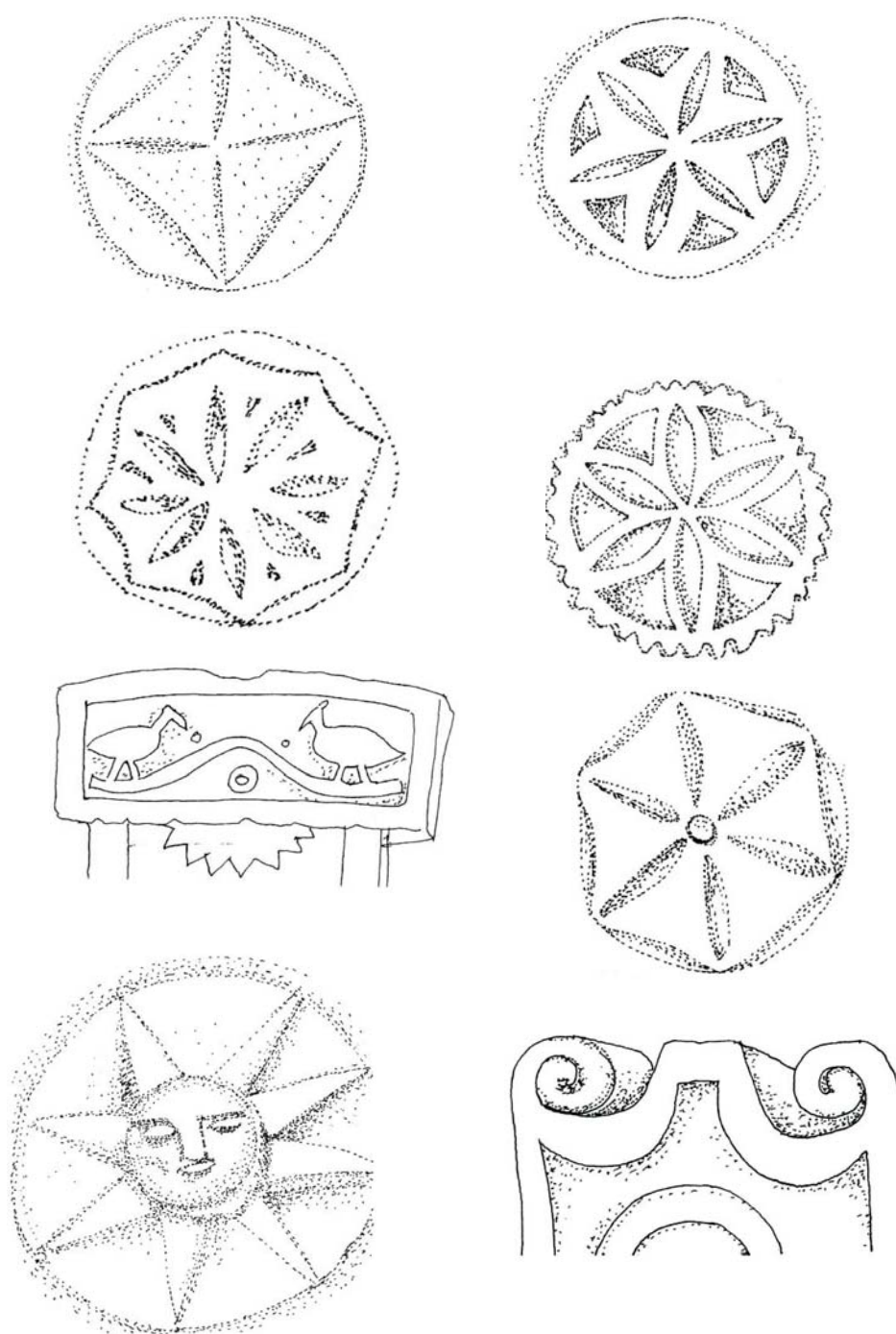

PLANȘA XI: Tipuri de decor

PLANȘA XII: Tipuri de decor

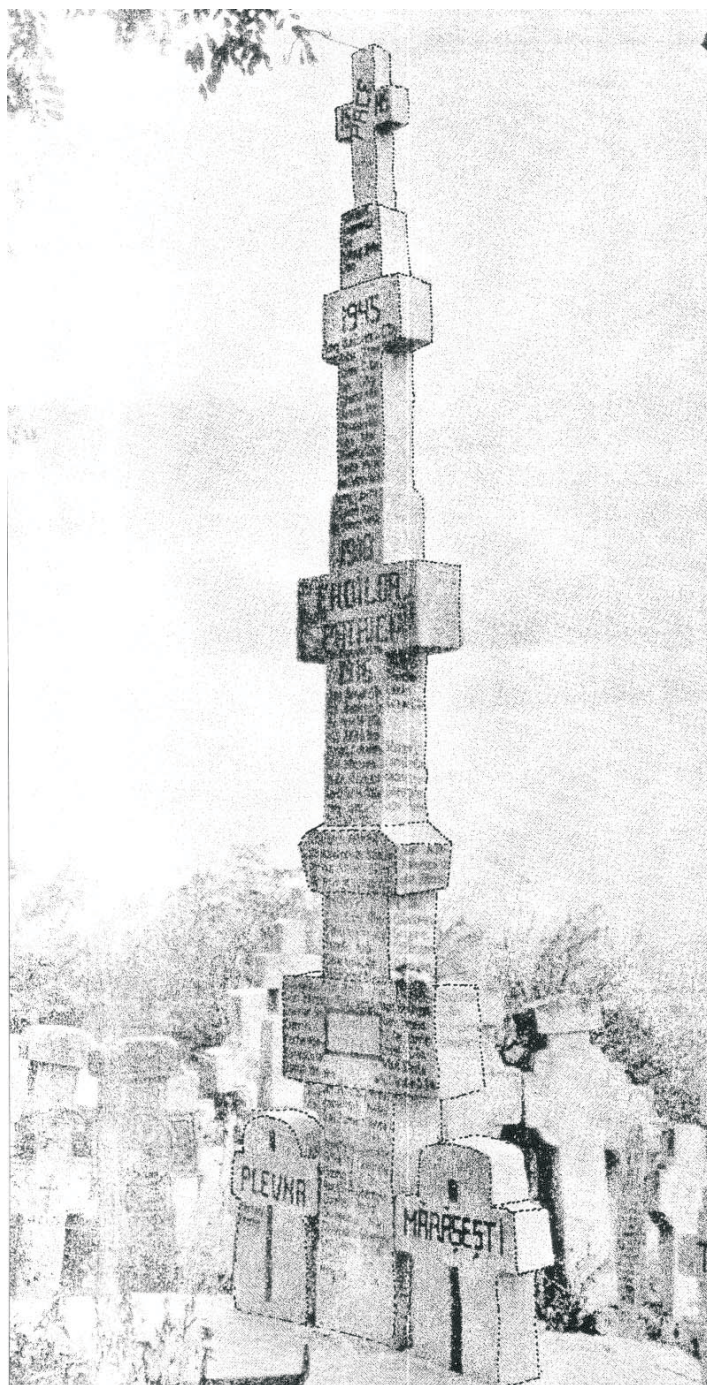

PLANȘA XIII: Tipuri de decor

PLANȘA XIV: Crucea Manafului, Greceanca

PLANȘA XV: Monumentul Eroilor din cimitirul Dara

1

2

PLANȘA XVI: 1 - Cruci de pomenire din Ciobănoaia, com. Vernești; 2 - Imagine din tabăra de sculptură în aer liber Măgura

OMUL – OMAGIAT ÎN LUCRĂRILE DE ARTĂ DECORATIVĂ ȘI ARTĂ PLASTICĂ (SCULPTURĂ) DIN PATRIMONIUL DE ARTĂ AL MUZEULUI JUDEȚEAN BUZĂU

Rodica TACHE GHEORGHE

Omul este o temă importantă, fascinantă, provocatoare pentru artiștii plastici și decoratori din toate timpurile. În cadrul patrimoniului de artă al Muzeului Județean Buzău există un număr foarte mare de lucrări care omagiază omul prin diverse simboluri și modalități de creație.

Una din lucrările valoroase din patrimoniul muzeal este panoul decorativ *Ctitorii* (foto. 1) (130x115 cm-inv.126) creat de artista Margareta Sterian (1897–1992) născută la Buzău. Lucrarea este importantă prin subiect (omagiază ctitorii țării) cât și prin rezolvarea tehnică modernă a colajului, o inovație în domeniu, surprinzătoare, mai ales că este vorba de începutul secolului XX. Margareta Sterian folosește aici cu multă iscusință și talent, materiale provenite din cele mai diverse, fotă românească cu fir metalic, unele resturi de textile ce fac trimitere la arta populară românească, rămășițe păstrate de la o bunică de care nu se îndură să se despartă, toate aranjate pe o schemă compozițională academică.

O altă artistă care omagiază *omul* este (Semizaliana) Liana Șaru (n.1923 în Bulgaria) prin două lucrări complet diferite între ele ca tehnică de lucru. Artista vădește o nativă înclinare spre experiment în care caută potențarea virtuților decorative ale materialelor folosite, făcând apel la colaj. În tapiseria *Sărbătoare* (foto.2) (400x240cm-inv.290) omul este omagiat prin simbolul măștii. Măștile pe care, prin tradiție, *omul* le poartă la ocazia sărbătorilor de Anul Nou în ideea că pentru o clipă uită de propria identitate, își schimbă înfățișarea ba chiar ia o nouă identitate. Lucrarea include prin colaj, măști făcute pe aceleași principii ce guvernează măștile din arta populară românească și care ne încântă cu nota lor de umor și de candoare, precum și cu frumusețea materialelor naturale tradiționale românești din care sunt confecționate: lână, fir de păr de capră, sfoară, ceramică, etc

A doua tapiserie a Liane Șaru, intitulată sugestiv *Cântare omului* (foto.3) (195x330 cm.-inv.225) ne conduce la un ambient poetic printr-o paletă de elevată simfonie a culorilor în care este integrat *omul*. Artista asociază vegetația cu forma umană, extrăgând din această asociere sugestive deschideri conceptuale ce creează o magie spirituală profundă. Folosește ca tehnică compartimentarea spațiului cu succesiuni de accente și ritmuri în care decorativismul se întemeiază pe rafinate armonizări ce au ca unic scop dialogul *om*– mediu ambiant.

Tapiseria artistei Carmen Gabriela Groza (n.1944) intitulată *Rodul pământului*(foto.4) (215x250cm.-inv.285) a fost selectată ca fiind reprezentativă pentru simbioza dintre *om* și natură și a sentimentului de sărbătoare – efect al acestei întâlniri. Imortalizarea momentului este rezolvată de artistă prin decorativismul lucrării, cât și prin simbolurile conținute. Gestică personajelor umane și motivele decorative: arbore, frunze, roadele pârguite, tulpini și vrejuri din compoziție sugerează starea de sărbătoare, momentul festiv al întâlnirii *om* - natură. Tonul de sărbătoare este dat de decorativismul intens și contrastul complementar de culoare orange albastru.

Omul – simbol este sărbătorit și în lucrarea *Câmpia libertății* (foto.5) (300 x200cm.-inv.214), a artistei Cela Maria Neamțu Grigoraș (n. 1941) o artistă a deschiderilor largi, fastuoase, monumentale, capabilă să dezvăluie sensuri noi prin forța ei de creație simbolistică.

În această lucrare *omul* este multiplicat. Forma unui bust de om anonim – *modul* la diverse dimensiuni, este integrată prin repetiție pe întreaga suprafață într-o schemă compozițională academică. Privitorul va fi impresionat când vede o lucrare monumentală cu multe grupuri compacte de personaje, ingenios dirijate pe suprafața bidimensională și care dau impresia unui cor ce cântă un perpetuu imn solemn de sărbătoare.

Omul țăran este omagiat de aceeași artistă în tapiseria intitulată sugestiv *Păstorițe* (foto.6) (230x175 cm.-inv.211) Două țăranuțe îmbrăcate în costume populare fac un spectacol de scenă, ilustrat prin forme grăitoare ce amintesc de simboluri populare românești. Întreaga suprafață este împărțită pe volume mari, geometrizate și ovalizate. Prin măiestrită orânduire a spațiilor și semnelor în raportul închis–deschis, concentrat–disipat, vertical–orizontal, dens-rarefiat, plin-gol, precum și prin distribuirea simbolurilor de creație populară pe întreaga suprafață, artista dovedește capacitatea de a construi o atmosferă coerentă pentru mesajul titlului: „*Păstorițe*”.

Tapiseria *Oamenii pământului* (foto 7) (305x420cm.-inv.298) este creația artistei Maria Mihalache-Blendea (n.1931)și este proiectarea unei sensibilități artistice care se manifestă prin simboluri clare, simple, reduse la esență: *oamenii* – locuitorii, ființe inteligente, conducătorii planetei și pământul – sfera. Atenția se concentrează prioritar pe înălțimea oamenilor care domină compoziția și pe cercul din fundal care sugerează pământul, perfecțiunea, căminul.

Oamenii – personalitățile istorice care au avut un rol în istoria neamului românesc sunt ilustrați în compoziția *Decebal* (foto.8) (223x142cm.- inv.405) a artistului Nicolae Balaș (n.1924). Portretul lui Decebal apare ca o imagine efigie omagială, înconjurată de un înscris ovalizat, care o definește. Disciplina aranjamentului compozițional este obținut prin geometrizarea spațiului și contrastul deschis-închis. Culorile de pământ, alături de ocurile calde se grupează dezinvolt și armonios în suprafețe mari, echilibrat compartimentate.

În *Laudă vinului* (foto.9) (200x250cm.-inv.288) artistul Ion Stendl (n.1938) mizează pe regăsirea Edenului pierdut pe care îl obține recurgând la trupurile goale ale celor două personaje, ea și el, Adam și Eva. Vița de vie, vrejul care se încolăcește, frunzele de viță-de-vie, soarele și nu în ultimul rând vinul sugerat în titlu

(vinul ca simbol benefic sau care poate tulbura mintea), încarcă universul compoziției sale cu simboluri pline de înțelesuri, aluzive, sugestive.

Omul – Făt - Frumos, eroul pozitiv al poveștilor populare românești este ilustrat de artista Ileana Teodorini – Dan (n.1927) în compoziția *Făt Frumos din lacrimă* (foto.10) (370x220cm.-inv.291). Artista creează o compoziție mare, verticală în care domină – figura umană, bărbatul, eroul. Acesta este colorat în întregime în roșu poate pentru că în tradiția populară roșul este o culoare pozitivă, dinamică, protectoare. Formele geometrizeate, divers colorate din prim plan au rolul de a trimite *omul* undeva în depărtare, la mărimea orizontului, sugerând astfel monumentalitatea și forța pozitivă a personajului. Modernismul compoziției constă în ritmul plin – gol al structurii materialului suport.

Sculptura lui Paul Vasilescu (n.1936) intitulată *Maternitate* (foto.11) (109x67x32cm.-inv.74) aduce un omagiu femeii mamă punând accent pe surprinderea iubirii totale și a maternității. La fel și sculptura în marmură albă, *Afecțiune*, (foto.12) (60x36x39cm.-inv.18). creată de Gabriela Manole Adoc

În afară de lucrările prezentate mai sus ideea omagierii *omului* poate fi găsită și în alte lucrări din patrimoniul muzeal: tapiseria *Mit* (235x250cm.-inv.13) de Sanda Gheorghiu (n.?), tapiseria *Dimitrie Cantemir* (290x165cm.-inv.296) de Constanța Crișan (n.1825), tapiseria *Orfeu și Euridice* (370x220cm.-inv.226) de Ileana Dan Teodorini (n.1927) pictura pe sticlă intitulată *Nunta* (44,3x34,7cm.-inv.141) de Ana Iliuț (n.1913), pictura pe sticlă *Vasilca* (37x42cm.-inv.144) creată de artista Eliza Repeșeanu–Sturza (n.1908) și sculpturile în lemn: *Cărturar* (198x40x36cm.-inv.82) de Peter Bologh (n.1920), *Fată cu coc* (50x20x20cm.-inv.2) *Țărănuța* (123x37x39cm.) și *Portret de țărăncă* (123x37x39cm.-inv.9) de Emil Pricopescu (n.1939), sculptura în lemn *Femeie* (145x65x62cm.-inv.56) de Liana Cornelia Axinte (n.1943), precum și sculpturile turnate în bronz *Tinere Fete* (78x32x19cm.-inv.23) și *Fata cu draperie* (107x76x23cm.-inv.68) de Ion Irimescu (n.1903), *Floarea soarelui* (116x68x46cm.-inv.46) de Ioana Kassargian (n.1936), *Creanga de aur* (124x44x18cm.-inv.17) de Virgil Fulicea (n.1907), *Balerină* (70x33x24cm.-inv.71) de Iulia Oniță (n.1923), etc.

Lucrările prezentate au fost selectate în funcție de trei obiective:

a. Educarea publicului specializat și nespecializat, (aflat în tranzit prin Buzău), pentru ca acesta să înțeleagă specificul cultural al țării noastre. Publicul, după ce vizitează muzeul, să poată compara arta decorativă și plastică contemporană văzută la Muzeul Județean Buzău cu arta altor muzee de artă din arealul românesc și universal.

b. Educarea publicului buzoian nespecializat, pentru a-și cunoaște valorile de artă buzoiene și naționale din patrimoniul Muzeului Județean Buzău.

c. Educarea publicului adolescentin din cadrul școlilor, colegiilor, în mod special a elevilor Liceului de artă „Margareta Sterian” în ideea de a completa educația dată la școală, a întări, a continua, a pune în valoare și a ridica la un nivel mai înalt cunoștințele inițiale.

Foto 1

Foto 2

Foto 3

Foto 4

Foto 5

Foto 6

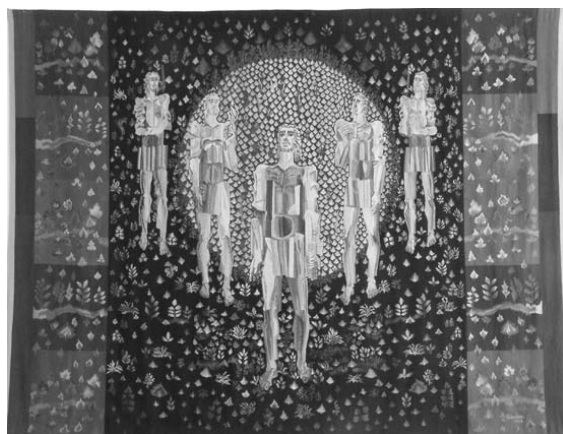

Foto 7

Foto 8

Foto 9

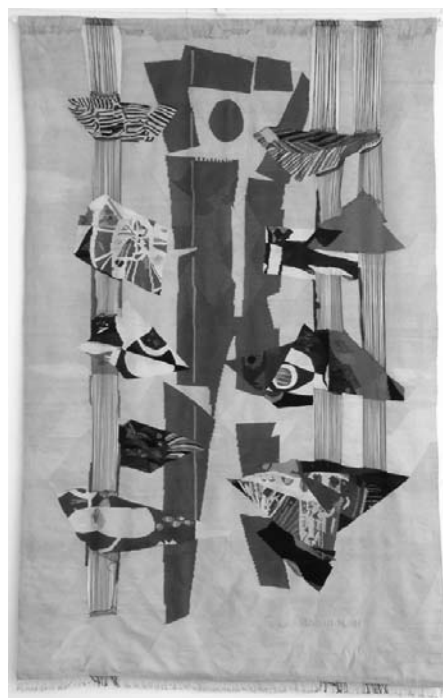

Foto 10

Foto 11

Foto 12

RECENZII

Bogdan Murgescu, *A FI ISTORIC IN ANUL 2000*, Editura All – Educațional, București, 2000, 136 pagini

Am putea începe printr-un limbaj stereotip, după cum se uzitează în anumite recenzii de carte, prin afirmația că lucrarea este una reușită sau că este rodul unei analize îndelungate sau alte aprecieri laudative care sunt până la urmă, în substanța lor, seci și fără nici o relevanță. Nu credem că genul acesta de aprecieri s-ar preta profilului personalității autorului și demersului scriiturii domniei sale, a profesorului Bogdan Murgescu.

Aprecierea scriiturii domniei sale vine doar după ce cititorul este îndeajuns convins, prin prezentarea întregului eșafodaj tematic, de faptul că lectura pune destule probleme semnificative spre analiză, care, la rândul lor, sunt în măsură să creeze ecouri, examene de conștiință și, mai cu seama, să miște roțițele unor resorturi, intime ale personalității profesionale a celor ce fac parte din cadrul intelectualității umaniste și, particularizat, a celor din breșla istoricilor.

Un autor bine întemeiat profesional și intelectual nu așteaptă nici aprecierile reale sau protocolare și nici expunerea motivației acestor aprecieri, însa așteaptă conturarea ecoului ideilor sale, singura finalitate în măsură să-i verifice substanță discursului și să-l motiveze. Astfel, o banală recenzie, fie ea critică sau o simplă vestimentație de sărbătoare a unei cărți, ar fi doar câteva picături de cerneală ce vor rămâne abandonate uitării într-un buletin științific sau într-o revistă de specialitate. Actul aprecierii decurge organic din efectul ideilor și din impulsul lor, efect transpus într-un mod de acțiune al cititorului avizat și orientat profesional, istoricului, care conștientizează necesitatea unor proiecte de viitor generate de aceste idei și își asumă sieși un examen de conștiință.

Profesorul Bogdan Murgescu nu caută pe parcursul lucrării să dezlege necunoscute raportate la istoric, la profesia sa și la amprenta lui socială, ci înțelege cu luciditate să rupă tăceri și să nu rămână în conul de umbră complice sau, mai grav, să adopte atitudinea celui care nu își asumă cel mai mic examen de conștiință. Domnia sa manifestă în chip vădit prin scris o stare de spirit, o vizibilă revoltă fără violență de limbaj față de stările de complicitate și față de mentalitățile anchilozate care blochează parcursul firesc al lucrurilor. Autorul face dovada în această lucrare că a realizat efortul depășirii unor temeri față de acele „riscuri pentru prezentarea tranșantă a concluziilor istorice chiar în contra vulgatei istoriografice” (p. 8), situație delicată pe care autorul o expune în a sa introducere la „Istorie românească - Istorie universală (600-1800)”, apărută în 1999. Acum, în „A fi istoric în anul 2000”, face un rechizitoriu asupra profilului intelectual al istoricului în sine și asupra întregii bresle cu privire la profesiunea de istoric și la viitorul acestei profesiuni. Este chiar pentru autor un examen de conștiință vizavi de profesie. În cazul breslei istoricilor români, putini sunt cei care decid în mod tranșant sau ușor conspirativ să ridice vălul de deasupra tabuurilor, să-și autodesconspire intențiile necanonice și se tem de a fi în situația de a acorda răspunsuri tranșante despre subiecte istorice sensibile sau despre modul cum se scrie istoria.

Acest cuprinzător eseu (133 pagini) este unul de tip nestructurat și nu are la bază un plan prestabilit cu rigiditate. Tocmai de aceea capitolele sunt inegale și nu conțin o subîmpărțire rigidă. Tipul acesta de eseu conferă în mod admirabil autorului o facilă exercitare a tipului său de discurs, cât și lejeritatea exprimării unei maniere personaliste a ideilor.

Încă din „Argument” (Introducere), domnia sa, profesorul Murgescu, lansează o întrebare majoră cu privire la rostul social al disciplinei, cât și privind necesitatea actului de reconsiderare a fundamentelor epistemologice și sociale ale acestei discipline. Domnia sa convinge asupra faptului că o astfel de întrebare poate fi privită drept un semn de criză al disciplinei sau, deopotrivă, semnul unei vitalități, al unui potențial progres pe terenul cercetării istorice. Eseul este structurat pe trei capitole (I. Rosturile istoriei; Știința istoriei la întâlnirea cu anul 2000; Istoricul în raport cu societatea), în cadrul cărora problematicile puse în discuție sunt extrem de diversificate, fiecare dintre ele fiind astfel concepute încât individual se pot dezvolta în subiecte de analiză autonome.

Capitolul I (pp. 9-18), despre „Rosturile istoriei”, este un prilej pentru autor de a dizerta cu răceala dezideologizării asupra necesității cunoașterii istorice și a modului de a se scrie istoria. Esențial este pentru domnia sa „cine și cum selectează din trecut diverse fapte și le conferă sens și actualitate” (p.11). Tot aici pune în discuție situația creată de comenzile social – politice la care este somat să răspundă istoricul în scrierea istoriei, comandă impusă flagrant în regimurile totalitare, dar nu uită să expună tranșant și faptul ca regimul de tip democratic operează și el astfel de comenzi politice, însă „lipsesc formele extreme de exercitare a controlului” (p. 11), control despre care autorul consideră că este mult mai „elastic și mai subtil”, sugerând parcă necesitatea a cel puțin aceleiași grad de prudență pe care trebuie să îl dețină istoricul ca și în cazul regimului de tip totalitar.

Discutând asupra rolului istoriei atrage atenția asupra faptului că istoricul și disciplina sa nu pot acorda societății soluții de vindecare capabile să răspundă global necesităților prezentului și viitorului, cel mult oferă materialul auxiliar unor demersuri comparative pentru situații istorice asemănătoare, dar nu identice. În această optică își plasează autorul raționamentul privind istoricul și rolul social al discursului sau în raport cu cerințele Cetății. Autorul tine să afirme cu claritate inexistenta unor situații identice sub raport de timp, fapt sau loc în istorie. Este aici expusă realitatea conform căreia nu există în mod fundamental identitate de situații istorice, pentru că actul schimbării în sine este unul permanent. Cei care stabilesc în mod fundamental identități nu fac altceva decât să creeze concepte pur conservante a căror extensiune este vidă. Ca atare, nu poate exista un același eveniment sau stare de fapt sub același timp sau raport. Structural, civilizația umană se caracterizează prin fluctuația indefinită a celor mai mici fragmente analizabile și, ca atare, să vorbim despre o lume identică și continuă, nu ar fi altceva decât să realizăm niște sinteze temporalizate conform percepției noastre subiective.

De aceea pentru autor, istoricul și istoria nu pot acorda soluții în mod absolut pentru prezentul palpabil, însă, domnia sa nu contestă faptul că discursul proliferat de istoric poate orienta opinii și poate ajuta în explicarea unor situații concrete. În acest sens îl învestește pe istoric cu statutul de potențial consilier auxiliar factorilor de putere din societate.

În Capitolul al II-lea (pp. 19-79), „Știința istoriei la întâlnirea cu anul 2000”, autorul realizează o trecere în revistă a unor etape cronologice parcurse de către știința istoriei operând scurte pasaje critice privind diferite școli istorice europene și apreciind amprenta lor valorică, cât și problemele pe care le-au pus aceste școli în cadrul gândirii istorice. Dinspre universal, operează apoi o trecere spre spațiul românesc, analizând modul în care vechea noastră istoriografie antebelică și interbelică s-a preocupat mai mult sau mai puțin sistematic de teoria și metodologia istoriei, cât și asupra modului în care a funcționat sincronismul cu școlile istorice apusene. Mai apoi, autorul prezintă ruptura brutală pe care a operat-o comunismul în

cadrul evoluției istoriografice românești. Aici domnia sa expune modul în care marxismul și apoi național-comunismul s-au dorit un fel de vademecum pentru cercetarea istorică, inițiind un monopol al discursului unic și controlul istoriografiei.

Pentru perioada post decembristă, autorul se concentrează, cum era firesc, pentru a elabora o analiză mai amănunțită privind știința istoriei. Încearcă în acest sens o radiografiere a istoriei și a istoriografiei românești la ordinea zilei. Astfel, pune în discuție calitatea studiului istoric sub raportul unei solide clarificări metodologice, problema evaluării reale și nepartinice, cât și chestiunea realizării unor programe eficiente de ridicare a nivelului calitativ al scrisului istoric.

Această gestație în imobilismul metodologic al unei mari părți din istoriografia post-decembristă este bine surprinsă de către profesorul Murgescu când afirmă: „Delimitarea față de marxism nu reflectă nici o schimbare de fond sau un progres conceptual. Dimpotrivă, el reprezintă mai degrabă clamarea vehementă a refuzului constructelor teoretice, accentuând astfel o caracteristică mai veche a istoriografiei românești” (pp. 39-40). Acest fapt este rezultatul mentalităților osificate și a dependenței față de comenzile politice și ideologice, fapt care a amputat demersul unei cercetări critice. Ca atare, constată aceste insuficiente metodologice în cadrul studiilor de istorie politică, deși acestea s-ar preta unor abordări teoretice nuanțate. Și în cazul studiilor de istoria culturii, deși vede un nivel mai ridicat de receptare și de sincronizare vizavi de studiile de acest gen din literatura de specialitate europeană, totuși spune domnia sa: „(...) majoritatea studiilor culturale sunt limitate ca problematică, relativ cumini și factologice, perfect consonante cu studiile obișnuite de istorie politică” (p.45). Semnale ale ieșirii din tipic sunt remarcate doar privind individualități precum Alexandru Zub, Pompiliu Teodor sau Alexandru Duțu care vin să depășească studiile culturale comune, studii care în mod fals se „revendică de la istoria mentalităților sau de la cercetările privind imaginarul” (p.45). Completând lista domnului profesor Murgescu, nu putem uita autori de marcă precum: Lucian Boia, Daniel Barbu, Klaus Heitmann, Andrei Cornea, Ciprian Șiualea, Cristian Preda, Aurora Liiceanu, Mihaela Czobor-Lupp, Alexandru Ionescu, Ligia Livadă Cadeschi sau Constanta Ghițulescu și, nu în ultimul rând Adrian Majuru. Din păcate, astfel de demersuri în studiul culturii raportate la istoria mentalităților și la imagologie, sunt ieșiri singulare la rampă, aproape sufocate în noianul de lucrări stereotipe.

În genere, istoricul, ca intelectual umanist, nu preferă poziția de gânditor particular și independent, nu își asumă autonomia critică la nivelul gândirii, dar, în schimb, este un bun funcționar care lucrează la mașina unei culturi de stat, având misiunea să producă un discurs unic, dominat de o singură valoare – colectivitatea și națiunea. Ne întrebăm dacă ar fi autonom privind analiza critică, ar fi mai puțin național sau chiar anti-național? De aceea profesorul Murgescu ține să atragă atenția asupra necesității „dezvoltării filonului critic și încurajarea autoreflexiei comune a breslei”, cât și „încurajarea formelor instituționale de dezbateră profesională” (p.47).

În acest sens observă domnia sa că trebuie eradicată tendința între cercetători de a „considera orice critică profesională un atac la persoană, ceea ce viciază climatul interior al breslei” (p.50).

Motivul unora ar fi că s-ar putea crea conflicte și mai grav, orice atitudine critică ar putea afecta imaginea și ascensiunea cercetătorului, devenind un inamic din interior și chiar să-i reclame treptat și sigur marginalizarea. Mai adaugă domnia sa: „Nocivitatea acestor tendințe este evidentă. Ele împiedică decantarea valorilor.” (p. 50).

O altă chestiune discutată este cea a lacunelor existente în planul instrumentelor de cercetare și anume de ceea ce se leagă de sectorul publicațiilor, de ediții, de izvoare și de documente care, în anumite paliere ale cercetării, sunt quasi-inexistente. De asemenea, privind o mai mare eficientizare a calității cercetării istorice, autorul pune în discuție problema

valorificării tehnologiei informaționale, a pregătirii de specialitate, a contextului de funcționare a instituțiilor, a diluării calității vieții universitare sau asupra necesității stabilirii și prezervării unor standarde comune pentru istorici privind activitatea breslei.

Capitolul al III-lea, „Istoricul în raport cu societatea” (pp. 80-133), propune un discurs cu privire la istoric, văzut în dimensiunea sa socială. Domnia sa pune în discuție starea de criză de identitate socială pe care o suferă în genere intelectualitatea umanistă în cadrul căreia istoricul reprezintă un segment bine definit. Autorul analizează existența unui complex al excluderii perceput de către istoric datorită faptului că acesta consideră că poziția sa socială și recunoașterea necesității acestei bresle se află în declin. Ca atare, domnia sa ține să argumenteze acest fapt spre a nu lăsa impresia că istoricul suferă de o manie a persecuției și pune în evidență faptul că discursul istoric are limitele sale în planul practic al existenței ca și întrebuintare. Totuși, aceste limite nu trebuie să facă din istoric un om dispensabil, cât timp el este depozitarul unei zestre informaționale semnificative și poate oferi o consultanță explicativă indispensabilă atunci când se pretează unei situații date. Totuși, în planul ierarhiei valorilor, istoricul, ca și umanistul în genere, rămâne într-un plan de subordonare față de birocrăția politică și economică. Umanistul nu este născut, structural vorbind, să fie un bun lider, dar trebuie să-și aplece un statut aparte oferit de o abilitate intelectuală care nu poate permite desconsiderația.

Apoi autorul analizează căile pe care istoria le poate urma în plan social și alegerea pe care o poate face între a rezista pe baricada efortului pentru performanță academică și ieșirea la rampă, pentru obținerea unei ascensiuni rapide, cât și a unui succes cât mai facil în raport cu publicul.

De asemenea, domnia sa remarcă realitatea inferiorității economice a intelectualului umanist, stare de fapt care multora le amputează cele mai solide principii și le impune în mod pragmatic „soluția salvării individuale” (p.88), dar, de cele mai multe ori, distanțarea de valorile de bază ale breslei prin colaborarea extraprofesională cu alte grupuri socio-profesionale duce la „atrofierea valorilor specifice breslei” (p. 89). Nu mai spunem că acest intelectual, în afara faptului că se află debusolat în fața rapidelor transformări din societatea post-totalitară, încă duce cu sine sechelele mentale ramase rezidual, cât și complexul ruperii de autoritatea paternalistă a statului, în pofida faptului că a învățat și gustul libertății, am spune într-un mod mai plastic, un gust cu arome interpretabile. De aici inadaptația și de aici un spirit pseudocritic dublat de o omniprezență prudentă și expectativă. Raportat la o lume în schimbare, în care concurența devine o stare de fapt, autorul înțelege să exprime necesitatea potrivit căreia istoricului i se cere să găsească soluții viabile spre a-și încadra activitatea sa de cercetare pe un canal al „pieței de desfacere” (p.102), câștigând interesul publicului larg. Mai întâi are nevoie de credibilitatea activității sale de cercetare prin „concentrarea efortului spre lămurirea de fond a unor probleme sensibile” (p.113).

Profesorul Murgescu intuiește extrem de bine această necesitate de a „exprima în mod echilibrat adevărul istoric”, în scopul „împlinirii civice a istoriografiei” (p.112). Ne rezervăm totuși o îndoială asupra necesității „modelării conștiinței istorice a publicului larg” (p.113), deoarece credem că ar fi o menire încă o dată forțată pe care și-ar asuma-o breasla istoricilor. Exista chiar, fără intenționalitate, pericolul unei unidirecționări a discursului, chiar în contextul libertății și pluralității discursive. Ne încăpățănăm să credem faptul că știința istoriei nu are alt obiectiv decât adevărul pentru el însuși, în pofida unor urmări bune sau rele, pe care acest adevăr odată spus le-ar putea pune în practică. Nici o motivație nu ar trebui să devieze de la această optică, fie ea patriotică, religioasă, umanitaristă sau chiar morală. Justiția, ca și adevărul, ambele nu au nimic moral sau imoral.

Privind această ordonare a conștiinței istorice, chiar domnia sa este sceptic, arătând că societatea românească nu oferea încă acele condiții necesare și favorabile acestui fapt.

Înclinam să credem și faptul că istoriografia românească actuală poate risca situația dificilă, potrivit căreia, înainte de a atinge punctul optim de dezintoxicare prin eliminarea vechilor clișee de gândire, să nu sufere pe acest teren fragil o noua remitologizare, o nouă îngurgitare de clișee de gândire ale căror sursă de iradiere să aibă o altă origine decât cea internă.

Chiar rezolvată fiind această problemă a clarificărilor istoriografice, istoricul, ca actor social, este chemat prin construcția sa spre a-și câștiga un statut revizuit în societate și, ca atare, să accepte coabitarea cu alte sfere și, nu în ultim rând, cu cea a politicianului, fără a permanentiza obișnuitul spirit tradițional de obediență. Astfel, domnia sa, profesorul Murgescu, vede o necesitate în această colaborare cu sfera politicianului, cu factorii mass-media și cu alți factori decizionali, colaborare în care să depisteze oportunități pentru avantajul vieții de cercetare istorică și, de ce nu, atingerea unui standard mai înalt al nivelului de trai material (pp. 122-129).

În final, domnia sa își propune un gen de previziune asupra viitorului intelectualității umaniste, pendulând cu realism între un optimism echilibrat și un scepticism temperat. Apreciem că în eseul domnului profesor Bogdan Murgescu sunt însumate problematice care depășesc spațiul restrâns oferit de acest gen de scriere. Cartea domniei sale cumulează problematice cu deschidere largă și de actualitate, care nu trebuie să se oprească doar la un simplu examen de conștiință al istoricului gata format, ci să facă subiectul permanent al unor colocvii libere adresate viitorilor istorici încă în faza lor de formare și acumulare.

Această considerație a stat la baza hotărârii inițierii unei recenzii critice, în pofida faptului că au fost depășite dimensiunile unui demers de recenzare și anume, în sensul unui nou semnal critic pe care acest eseu îl merită din plin. Dacă un procent dat dintre istoricii gata formați cu greu pot opera actul pretențios al reconsiderării epistemologice a disciplinei lor, în cazul celor aflați pe drumul formării în mediile universitare, acest demers se înscrie cel puțin în logica posibilului.

Adrian CONSTANTIN

ZU DEN BEIGABEN FRÜHBRONZEZEITLICHEN BESTATTUNGEN IN SÜDRUMÄNIEN

Cristian SCHUSTER, Cătălina SEMUC

Unser Beitrag setzt sich das Veraanschaulichen der Beigaben der frühbronzezeitlichen Gräber in Muntenien und Oltenien zum Ziel. Zu unterstreichen ist, dass die Keramik nicht einbezogen wird, wir greifen ausschließlich die Objekte oder Spuren anderer Gattungen: Stein-, Metall-, Knochen- und Hornartefakte, als auch Überreste des wahrscheinlichen Totenschmauses, auf.

Da wir die Petre Roman's (1986) Einteilung der südrumänischen Frühbronzezeit in ihren Hauptzügen, trotz einiger Einwände, die in letzter Zeit geäußert wurden (Vulpe 2001, mit älterer Lit.; Burtănescu 2003, S. 307), als immer noch aufschlußreich halten (s. auch Schuster 1997; 1999; 2005), starten wir unsere Analyse mit der Zimnicea-Mlăjet-Gruppe.

Von vielen Forschern als erste Erscheinung der Frühbronzezeit in Südrumänien betrachtet, wurde sie als solche von Petre Roman definiert (Roman 1986). Bestattungen wurden sowohl in Rumänien (Zimnicea, Desa, Oltenița-*Calimfirescu*, Călărași-*Mircea Vodă*, Mlăjet) (Alexandrescu 1974; Morintz 1978, S. 90 und Abb. 51/4; Roman 1986, S. 35 und Abb. 2/1-2), als auch in Nordbulgarien (Batin, Laliče, Selanovici, Tărnavă) (Nikolov 1982; Roman 1986, S. 30, 35; Stančev 1989; Nikolova 1993, S. 562; 1994, S. 133; 1999, S. 59; Coțofeni-Kultur?; 2001, S. 73 f.; Alexandrov 1994, S. 86), entdeckt (s. auch Schuster 2003, S. 109 ff.; 2005, S. 88 ff.).

Nicht alle der Gräber der Nekropole in Zimnicea hatten Beigaben. Metallgegenstände stammen nur aus den *Gräbern Nr. 4, 9, 11* (Taf. 5), *16, 20* und *24* (Alexandrescu 1974, S. 83 ff. und Taf. 8-11). Alle gehören der Gattung Schmuckstücke an: Lockenringe, einer aus einem dünnen Silberdraht, weitere viel massiver; Teile einer Halskette (Perlen) aus einer Silberlegierung; ein kupferner Brustanhänger (Alexandrescu 1974, Taf. 9/3a-b; 11/3); zwei kupferne Blechteile eines Armbandes (Alexandrescu 1974, Taf. 9/4a-b; 10/4a-b), welche angeheftet an Textilien oder Tierleder am linken Oberarm getragen wurden. Im *Grab Nr. 4* wurde ein Lockenring, im *Grab Nr. 9* fünf Lockenringe und 31 Perlen, im *Grab Nr. 11* zwei Lockenringe, ein Anhänger und die Teile des Armbandes (Taf. 5), im *Grab Nr. 16* zwei Lockenringe, im *Grab Nr. 20* zwei Lockenringe und im *Grab Nr. 24* ein Lockenring entdeckt. Wie gesagt, alle Lockenringe sind aus Silber und waren spiralförmig gestaltet. Der Lockenring aus dem *Grab Nr. 9* wurde von Ion Motzoi-Chicideanu und Gheorghe Olteanu (2000, S. 28, 57) dem von ihnen sogenannten Zimnicea Typs zugeordnet.

Aus einem Schafsknochen (?) wurde eine Ahle angefertigt (*Grab Nr. 5*; Alexandrescu 1974, S. 83). Zu den Beigaben des *Grabes Nr. 6* gehört ein Silexbrocken und im Gefäß des *Grabes Nr. 30* lag eine Muschelkappe (Alexandrescu 1974, S. 83). Zu unterstreichen ist auch, dass in fünf Gräbern rote Ockerkörner oder Pulverhäufchen gefunden wurden. So lagen Ockerklümpchen in der Nähe der linken Ferse des Skelettes des *Grabes Nr. 5* und neben dem Becken des Toten aus dem *Grab Nr. 16*. Ockerpulver war in der Nähe des Gefäßes des *Grabes Nr. 7*, auf den Fersen des Verstorbenen des *Grabes Nr. 9* und im Inneren des Gefäßes des *Grabes Nr. 18* zu verzeichnen (Alexandrescu 1974, S. 83).

Im allgemeinen ist wenig über das Bestattungswesen der Glina-Kultur, vielleicht die wichtigste kulturellen Äußerung der rumänischen Frühbronzezeit, bekannt. Das Flachgrab von București-Ziduri între Vii hatte als Beigaben nur zwei Gefäße (Schuster 2003, S. 112 mit älterer Lit.; 2005, S. 94). In Drăgănești Olt-Corboaiaca (Bezirk Olt) wurde am Anfang auch von Glina-, später dann von äneolithischen Sălcuța-Bestattungen gesprochen (Nica, Schuster, Zorzoliu 1995, S. 12 und Abb. 6/15, 8; Schuster 1997, S. 48; 2003, S. 112 f.; 2005, S. 94). Zu den Grabbeigaben gehörten ein kupfernes Flachbeil und mehrere Schneckengehäuse.

Ein weiteres Körpergrab, welches derselben Glina-Kultur zugeordnet wurde, ist jenes aus Căscioarele-Cotul Cățalui (Gemeinde Călărași; Nanu 1988-1989; Băjenaru 1995). Wir stellten in mehreren Beiträgen diese kulturelle Datierung in Frage (Schuster 1997, S. 47 f.; 2003, S. 112; 2005, S. 94). Wenn diese Bestattung aber wahrhaftig eine Glina-Erscheinung sein sollte, so hätten wir als Grabinventar eine beträchtliche Menge Keramikbruchstücke von mehreren Gefäßen, wie auch Teile eines tragbaren Herdes und viele Knochen von Haus- und Wildtieren (*Bos taurus*, *Sus scrofa domest.*, *Canis familiaris*, Schafe und Ziegen, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferrus*) (Perianu, Udrescu 1989). Diese letzten wurden als Überreste des Totenschmauses angesehen.

In Govora-Runcuri (Bezirk Vâlcea), 8 cm unter dem Rand des mit der Gefäßöffnung nach unten gelegenen Urne, des der Glina-Kultur zugeordneten Steinkistenbrandgrabes, wurde ein gebranntes tönernes pyramideförmiges Webegewicht gefunden (Petre-Govora 1995, S. 22-23).

Andere Brandgräber, aber in *Tumuli*, sind im Bezirk Gorj, bei Vârtoapele-Vârtoape-Ciuperceni erforscht worden (Calotoiu 2003a; 2003b; 2004). Leider beschränkt sich das Grabinventar außer verschiedenen Gefäßformen nur auf Asche, Holzkohle und gebrannte menschliche Knochensplitter.

Ein mögliches Brandgrab der Glina-Kultur wurde auch in Tețcoiu (Gemeinde Mățasaru, Bezirk Dâmbovița) gefunden (Bichir, Popescu 1970, S. 273; Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2000, S. 17, Anm. 13).

In Năeni-Colarea, Bezirk Buzău, sind mehrere Gräber der Năeni-Gruppe in Felsgruben erforscht worden (Vulpe, Drâmbocianu 1981, S. 171 ff.). *Grab Nr. 1* war eine mehrpersonige Bestattung. Es wurden fünf Skelette, zu denen wahrscheinlich viele Schneckengehäuse, einige Keramikbruchstücke (von einem *Askos*?), Tierknochen und ein gebrannter menschlicher Knochen gehörten, entdeckt (Vulpe, Drâmbocianu 1981, S. 175).

Neben der Schädelkappe des *Kindes* 2 des *Grabes* Nr. 2, welches drei Kindergerüste beherbergte, wurde ein kupferner (?) Lockenring, 3 Tongefäße und 3 Steinklingen und über 2000 Schneckengehäuse der Gattung *Stagnicola palustris* und *Cepaea vindobonensis* gefunden (Vulpe, Drâmbocianu 1981, S. 176 und Abb. 6, 8/4) (Taf. 1).

Hauptsächlich Schneckengehäuse der Gattung *Stagnicola palustris*, über 600 Stück, wurden auch in der Füllung des *Grabes* Nr. 3 eines männlichen *Adultus* gefunden (Vulpe, Drâmbocianu 1981, S. 177 und Abb. 7/1). Zum Grabinventar war auch ein Kupferring zu zählen.

Im *Grab* Nr. 4 (Vulpe, Drâmbocianu 1981, S. 177 und Abb. 7/2) wurden neben den Überresten eines *Adultus* wurden auch Schneckengehäuse gefunden. Eine Anzahl von 106 weiteren Schneckengehäuse der Gattung *Stagnicola* lagen im *Kindergrab* Nr. 7 (Vulpe, Drâmbocianu 1981, S. 177 und Abb. 7/2).

Auf dem Brustkorb des Toten des *Grabes* Nr. 8 (Vulpe, Drâmbocianu 1981, S. 177 und Abb. 7/5), in Richtung des Ellenbogens des rechten Armes, lag eine Kupferahle (Vulpe, Drâmbocianu 1981, S. 177 und Abb. 9/3), während sich unter seinen Füßen, in einer Höhlung des Felsens, ein geschliffener, durchlochter Hirschzahn befand (Vulpe, Drâmbocianu 1981, S. 177 und Abb. 9/4). Aus der Füllerde des Grabes und zwischen den Teilen des Gerüsts wurden im ersten Fall 314 Schneckengehäuse der Gattung *Stagnicola* und andere 3 der Gattung *Cepaea*, und im zweiten Fall ein durchlochter Hundezahn und mehrere Tierknochen aufgefunden werden.

Im *Grab* Nr. 9 (Vulpe, Drâmbocianu 1981, S. 177 f. und Abb. 7/4) lagen 212 Schneckengehäuse des Typs *Stagnicola* und 2 der Gattung *Cepaea* und Silexsplitter.

Bezüglich den Schneckengehäuse ist angenommen worden, dass diese beim Totenmahl verzehrt wurden (Vulpe, Drâmbocianu 1981, S. 179 f.). Ungefähr 600 Stück gehörten zu jedem der Toten des *Grabes* Nr. 2, während die Anzahl dieser für den Verstorbenen des *Grabes* Nr. 8 auf ca. 300 und bzw. für das *Brandgrab* Nr. 9 auf 200 hinunterfällt. Die zwei Gattungen der Schnecken ist dem Colarea-Hügel nicht eigen, die Tiere wurden wahrscheinlich von ungefähr 10 km Weite gebracht.

Die frühbronzezeitlichen Bestattungen in Steinkisten aus dem Norden Munteniens, sind in die Fachliteratur unter der Bezeichnung Kistengrabhorizont eingegangen (Roman 1986, S. 35 ff.; Schuster 1997, S. 126 ff.; 1999, S. 99 f.; 2003, S. 118 f.; 2005, S. 99, 102; Schuster, Comşa 2002, S. 236 f.). In der letzten Zeit wird dieser Begriff, teilweise berechtigt, in Frage gestellt (Motzoi-Chicideanu und Olteanu 2000, Anm. 18), und mit einem anderen Dâmbovița-Muscel-Gruppe, der sich aber unglücklicherweise nur auf geographische Koordinaten bezieht, ersetzt.

Die ersten Gräber wurden in den dreißiger Jahren des vorigen Jahrhunderts in Cetățeni din Deal-Cornul Malului (Gemeinde Cetățeni, Bezirk Argeș) erforscht (Morintz 1997, S. 218 f.; Rosetti und Morintz 1997, S. 223 f.; Schuster 1997, S. 187 f. und Abb. 23/1, 24-26, 144; 2003, S. 118 und 8/2, 9/1-2). Es wurden fünf Kistengräber entdeckt, die alle Nord-Süd ausgerichtet waren, unter denen *Grab* Nr. 3 einer weiblichen Person angehörte. Zu unterstreichen ist, dass nur aus diesem Grab Beigaben, und zwar ein Armreif und ein Halsring (Schuster 1997, 141 und Abb. 40/1-

2) (Taf. 4/1-2), beide aus Bronze, ans Tageslicht gefördert wurden. Obwohl die Grabungen im Jahr 1960 neu aufgenommen wurden, und drei weitere Körpergräber in Steinkisten erforscht worden sind, waren keine nennenswerte Beigaben zu verzeichnen.

Auf dem Gebiet derselben Ortschaft, diesmal im Punkt *La Cruce*, wurde eine Gruppe von vier Gräbern entdeckt und teilweise archäologisch der Analyse unterzogen (Rosetti 1975, S. 275-284; Morintz 1997, S. 217; Rosetti und Morintz 1997, S. 223 f.; Schuster 1997, S. 188; 2003, S. 118). Aus dem *Grab Nr. 4* stammt ein bronzener (?) Ösenhalsring (Nestor 1945, S. 177 f. und Abb. 4).

In Apa Sărată (Dorf Schitu-Golești, gleichnamige Gemeinde, Bezirk Argeș) (Morintz 1997, S. 218; Rosetti und Morintz 1997, S. 223; Schuster 1997, S. 169 f.; 2003, S. 118; Schuster, Comșa 2002, S. 236 und Abb. 2/2), aus dem *Kistengrab Nr. 1*, stammt ein Bronzedolch mit einer Mittelleiste. Die Dolchzunge hat eine dreieckige Form und es sind drei Nietlöcher zu erkennen (Schuster 1997, Abb. 39; Schuster, Comșa 2002, Abb. 2/2).

Ein ähnlicher Bronzedolch, von I. Motzoi-Chicideanu und Gh. Olteanu (2000, S. 27) der breiteren Gattung der Griffplattendolche zugeordnet, scheint auch in einem weiteren Kistengrab in Malu cu Flori-*Pârlitura* (Gemeinde Malu cu Flori, Bezirk Dâmbovița) fundig geworden zu sein (Morintz 1997, S. 217; Rosetti und Morintz 1997, S. 224; Schuster 1997, S. 195; 2003, S. 118; Schuster, Comșa 2002, Abb. 2/9) (Taf. 4/3). Leider ist er zur Zeit verlorengegangen.

Auch in Gura Bărbulețului-*Deal* (Gemeinde Bărbulețu, Bezirk Dâmbovița), in einem doppelten Kistengrab, wurde auch ein Dolch, heute verlorengegangen, gefunden (Chicideanu, Olteanu 2000, S. 51).

In Văleni-*Capu Plaiului* (Bezirk Dâmbovița), neben den zwei Gefässen wurde als Beigabe ein silberner Lockenring mit einem Durchmesser von 1.2 cm und 1.269 Gramm schwer, entdeckt (Chicideanu, Olteanu 2000, S. 3-7 und Abb. 6/1-2) (Taf. 2).

Andere Gräber, aber ohne Beigaben, wurden in Albești-*La Zărziaru*, Malu cu Flori-*Sat* und *Ochescu*, Văleni-*La Morminte*, Izvoarele, Runcu, Râul Alb de Sus, Gorgota-*La Cazan* (Muscă 1996; Schuster 1997, S. 169, 214 und Abb. 27-28; 2003, S. 118 und Abb. 8/1; 2005, S. 99, 102; Motzoi-Chicideanu und Olteanu 2000, 3 ff., 51 ff.) entdeckt.

Kistengräber, aber diesmal mit grosser Wahrscheinlichkeit der Monteoru-Kultur angehörend, wurden in Bezdead (Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2000, S. 50), Gemenea und Izvoarele (Gemeinde Voinești; Oancea 1976, S. 230, Nr. 146-147), Glodeni, Movila (Gemeinde Sălcioara; Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2000, S. 52 f. mit älterer Lit. und Anm. 168), alle im Bezirk Dâmbovița; Bisoca (Vulpe, Drâmbocianu 1981, S. 180, Anm. 20; Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2000, S. 50), Lopătari-*Muntele Războiului* (Dumitrescu 1993, S. 125 f.), Mătești (Gemeinde Săpoca; Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2000, S. 52), Stănila (Gemeinde Nehoi) (Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2000, S. 53), im Bezirk Buzău; Pietricica-*Fântâna Hoților* (Gemeinde Lapoș) (Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2000, S. 53), Vadu Săpat-Budureasca 4 (Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2000, S. 54), im Bezirk Prahova gefunden.

In Gumelnița (Rosetti 1959, S. 812), Bezirk Călărași, gab es auch ein Kistengrab, deren kulturelle Zuordnung aber nicht unwandfrei bestimmt werden kann. Unter all den genannten Bestattungen, nennenswert ist der kupferne (?) Dolch mit Mittelleiste (Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2000, S. 51) aus dem Kistengrab von Homorâciu (Gemeinde Homorâciu, Bezirk Prahova).

Im Grab 13 der Jamnaja-Lultur von Vânători (Gemeinde Vânători, Bezirk Galați), d.h. in der Mitte des *Tumulus I*, lag auf dünnen Steinplatten ein Gerüst, das neben der rechten Schulter ein Ockerklumpen und als Beigabe einen spiralenen silbernen Lockenring hatte (Brudiu 1985, S. 239 und Abb. 3/2; 1987; 2003, S. 55 f.).

In Gurbănești (Gemeinde Gurbănești, Bezirk Ialomița), unter dem Haupt des Toten aus dem *Grab 12* wurde ein silberner spiraler Lockenring und vor seinem Gesicht ein Häufchen, zusammengestellt aus gelbem Lehm, Holzkohle und gebrannte Hanfsamen, entdeckt (Rosetti 1959, S. 801 und Abb. 15/2). Ein gleiches silbernes Schmuckstück lag im *Kindergrab Nr. 20* des *Tumulus II* von Ploiești-Triaș (Bezirk Prahova) (Comșa 1989, S. 185).

In einem Grab im *Tumulus* bei Plenița (Gemeinde Plenița, Bezirk Dolj), konnte ein spiraler silberner Lockenring ausgegraben werden (Zaharia 1959, S. 113 und Abb. 4/2) (Taf. 3/A). Das war auch der Fall für Verbița (Gemeinde Verbița, Bezirk Dolj), wo in der Hauptbestattung des *Tumulus II*, neben dem rechten Arm des begraben Kindes ein Lockenring (Berciu, Roman 1984, S. 16 und Abb. 1/3) (Taf. 3/B, 2-3, 5, 7) gefunden wurde.

Einige Erwägungen.

Die erste Feststellung, die sich von aller Anfang an absondern lässt, ist dass die Beigaben der frühbronzezeitlichen Gräbern recht spärlich sind. Nicht nur die Menge dieser ist gering, sondern auch die Mannigfaltigkeit leidet darunter.

Wenn die Keramik einigermaßen gut vertreten ist, so wurden nur in wenigen Gräbern Metallgegenstände entdeckt. Zu diesen zählen sowohl Schmuckstücke – Lockenringe, Armbänder, Halsringe, als auch Waffen (Dolche) und Werkzeuge (Ahle). Zum verwendeten Metall gehört Bronze, Kupfer und eine Silbermischung. Den Lockenringen wurden entlang der Zeit die nötige Aufmerksamkeit gewidmet. Neulich taten das Ion Motzoi-Chicideanu und Gheorghe Olteanu (2000)

Die Steingegenstände, meistens, Klingenbruchstücke oder Silexsplitter gehören auch zu den Seltenheiten.

Rar sind unter den Beigaben auch die Spuren der Lebensmittel, die den Toten auf ihrem Weg in die „andere Welt“ mitgegeben wurden. Zu diesen zählen die erwähnten Schneckengehäuse von Năeni.

Desgleichen kann fast nichts über Position im Grab der Beigaben gesagt werden. Wenn die Lockenringe in der Nähe des Hauptes lagen, so füllten z.B. die Schneckengehäuse von Năeni die gänzliche Erde der Bestattung.

LITERATUR

- Alexandrescu, A.D. 1974 *La nécropole du bronze ancien de Zimnicea (départ. de Teleorman)*, Dacia N.S. 18, S. 79-93.
- Alexandrov, St. 1994 *Marica-Iztok 2*, Sofia, S. 85-90.
- Băjenaru, R. 1995 *Cultura Glina/ Glina Culture*. In: M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, N. Boroffka, C. Stoica, M. Rotea (Hrsg.), *Comori ale epocii bronzului din România/ Treasures of the Bronze Age in Romania*, București, S. 182-187.
- Berciu, D., Roman, P. 1984 *Mormintele tumulare de la Verbița (jud. Dolj)*, Thraco-Dacica 5/1-2, S. 15-20.
- Bichir, G., Popescu, E. 1970 *Săpăturile arheologice de la Mătăsar, jud. Dîmbovița (Campaniile 1962-1968)*, Materiale 9, S. 273-274.
- Brudiu, M. 1985 *Informații noi privind epoca bronzului în sud-estul Moldovei*, SCIVA 36/3, S. 235-248.
- Brudiu, M. 1987 *Date noi privind începutul epoca bronzului în sud-estul Moldovei*, Thraco-Dacica 8/1-2, S. 10-15.
- Brudiu, M. 2003 *Lumea de sub tumulii din sudul Moldovei. De la indo-europeni la turanicii târzii*, Galați.
- Burtănescu, F. 2003 *Epoca timpurie a bronzului între Carpați și Prut. Cu unele contribuții la problemele perioadei premergătoare epocii bronzului în Moldova*, Bibliotheca Thracologica 37, București.
- Calotiu, G. 2003a *Cercetări arheologice din bronzul timpuriu în necropola tumulară de la Vârtoapele-Vârtopu-Ciuperceni, județul Gorj*, Litua 9, S. 5-25.
- Calotiu, G. 2003b *Cercetări arheologice din bronzul timpuriu în necropola tumulară de la Vârtoapele-Vârtopu-Ciuperceni, județul Gorj*, Drobeta 13, S. 28-47.
- Calotiu, G. 2004 *Cercetări arheologice din bronzul timpuriu în necropola tumulară de la Vârtoapele-Vârtopu-Ciuperceni, județul Gorj (II)*, Litua 10, S. 5-18.
- Colectiv 1952 *Colectivul de cercetări arheologice al Academiei R.P.R., Șantierul Verbicioara*, SCIV 3, S. 141-189.
- Comșa, E. 1989 *Mormintele cu ocră din movila II-1943 de la Ploiești Triaj*, Thraco-Dacica 10/1-2, S. 181-188.
- Dumitrescu, Vl. 1993 *Oameni și cioburi*, București.
- Harțuche, N. 1971 *Contribuții la repertoriul arheologic al Dobrogei*, Pontica 4, S. 247-261.
- Harțuche, N. 1973 *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în jud. Brăila*, SCIVA 24/1, S. 15-26.
- Morintz, S. 1978 *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București.
- Morintz, S. 1997 *Descoperiri din epoca bronzului în r. Muscel*. In: Schuster 1997, S. 217-222.

Motzoi-Chicideanu, I., und Olteanu, Gh. 2000 *Un mormânt în cistă din piatră descoperit la Vlădeni-Dâmbovița*, SCIVA 51/1-2, S. 3-70.

Muscă, T. 1996 *Gorgota, jud. Dâmbovița*. In: *Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1995*, Brăila, S. 52-53.

Nanu, D.B. 1988-1989 *Cercetările arheologice de la Căscioarele Cotul Cătălui, jud. Călărași*, Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos 5-7, S. 37-54.

Nestor, I. 1945 *Études sur l'exploitation préhistorique du cuivre en Roumanie. Le dépôt de barres-colliers de Deva*, Dacia 9-10 (1941-1944), S. 165-181.

Nica, M., Schuster, C., Zorzoliu, T. 1995 *Cercetările arheologice în tell-ul gumelnișo-sălciutean de la Drăgănești-Olt, punctul Corboanca-campaniile din anii 1993-1994*, Cercetări arheologice în aria nord-tracă I, S. 9-45.

Nikolov, B. 1982 *Epokha rannej bronzy v Severo-zapadnoj Bolgarii i nekrolol'u sela Tărnavă*, Thracia Praehistorica. Supplement Pulpudeva 3, S. 192-200.

Nikolova, Lolita 1993 *The Problem of the Diffusion of Cremation Rite (Baden-Kostolac-Coțofeni)*. In: *Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistorique et Protohistorique*, Bd. 2, Bratislava, S. 561-564.

Nikolova, Lolita 1994 *On the Early Bronze Age in South-Western Bulgaria (Northern Connection)*. In: P. Roman (Hrsg.), *Relations Thraco-Illyro-Helléniques*, Bucarest, S. 130-140.

Nikolova, Lolita 1999 (with the contribution of I. Manzura, and C. Schuster) *The Balkans in Later in Later Prehistory. Periodization, Chronology and Cultural Development in the Final Copper and Early Bronze Age (Fourth and Third Millennia BC)*, BAR International Series 791.

Nikolova, Lolita 2001 *Prehistoric Burial Customs. Diversity of Prehistoric Burial Customs. Part 1. Towards the Structure and Meaning of the Balkans in Settlements and in Graveyards in Later Balkan Prehistory*, Reports of Prehistoric Research Projects, Karlovo-Sofia, S. 53-87.

Oancea, A. 1976 *Unele observații cu privire la fazele finale ale culturii Monteoru în lumina cercetărilor de la Cîrlomănești, jud. Buzău*, Cercetări Arheologice 2, S. 191-237.

Perianu, Mihaela, Udrescu, St. 1989 *Studiul antropologic și arheozoologic al materialului osteologic din mormîntul de la Căscioarele (jud. Călărași). Epoca bronzului (cultura Glina III)*, Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos 5-7, S. 55-59.

Petre-Govora, Gh. 1995 *O preistorie a nord-estului Olteniei, Râmnicu Vâlcea*.

Rosetti, D.V. 1959 *Movilele funerare de la Gurbănești*, Materiale 6, S. 791-816.

Rosetti, D.V. 1975 *Cetățenii Argeș. Istoricul cercetărilor arheologice (I)*, Cercetări Arheologice 1, S. 261-289.

Roman, P. 1986 *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României*, SCIVA 37/1, S. 29-55.

Rosetti, D.V., und Morintz, S. 1997 *Cercetările arheologice de la Apa Sărată, Cetățenii din Deal și Malul cu Flori (r. Muscel)*. In: Schuster 1997, S. 223-224.

Schuster, C. 1997 *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeșului și Ialomiței Superioare*, Bibliotheca Thracologica 20, București.

Schuster, C. 1999 *Early Bronze Age in Romania & Early Bronze Cultural Pattern in Romania*. In: Lolita Nikolova (with the contribution of I. Manzura, and C. Schuster) *The Balkans in Later in Later Prehistory. Periodization, Chronology and Cultural Development in the Final Copper and Early Bronze Age (Fourth and Third Millennia BC)*, BAR International Series 791, S. 241-248 & 325-335.

Schuster, C. 2003 *Zur Bestattungsweise in Südrumänien in der Bronzezeit*. In: R. Vasić (Hrsg.), *Sahranjivanje u bronzano i gvozdeno doba. Simpozijum, Čačak, 4-8. Septembar 2002/ Burial Customs in the Bronze and Iron Age. Symposium, Čačak, 4-8. September 2002*, Čačak, S. 109-138.

Schuster, C. 2005 *Zu der Problematik der Frühbronzezeit an der Unteren Donau (Rumänien)*, Acta Archaeologica Carpathica 39 (2004), S. 87-122.

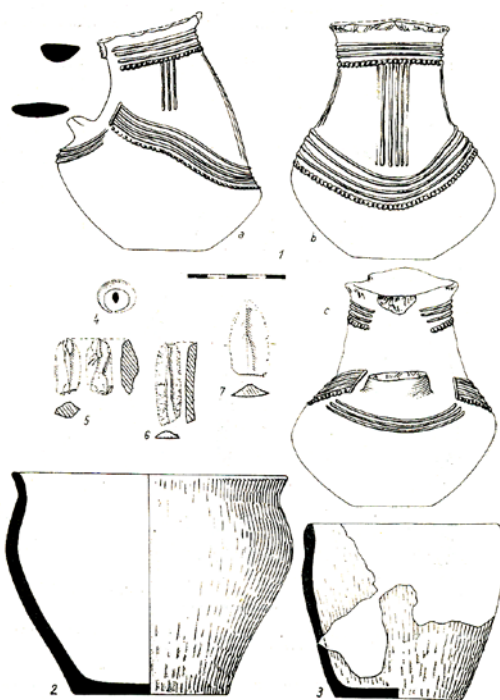
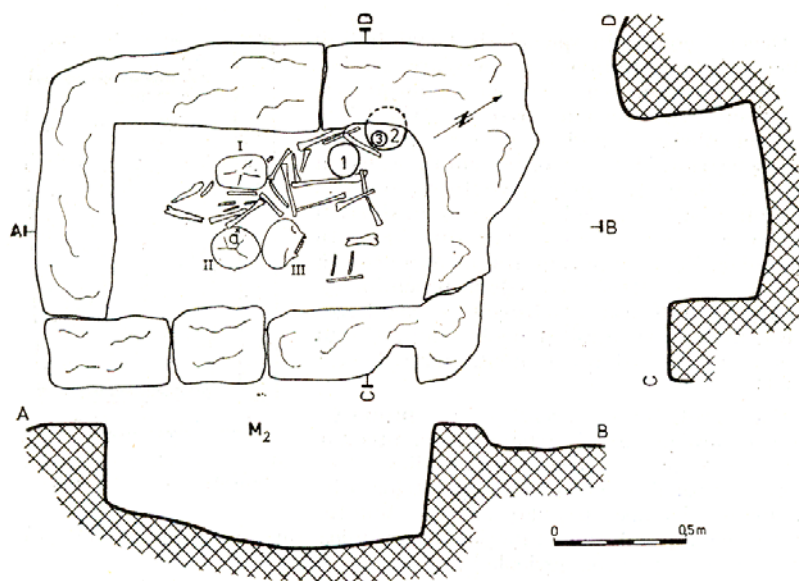
Schuster, C., Comşa, A. 2002 *Burial Rites and Rituals of the Bronze Age in Southeastern Romania*. In : P.F. Biehl and F. Bertemes with H. Meller (Hrsg.), *The Archaeology of Cult and Religion*, Archaeolingua 13 (2001), Budapest, S. 235-241.

Stančev, D. 1989 *Nekropol ot bronzovata epokha do selo Batin, Rusenko, Godišnik na muzeite ot Severna Bălgarija*, Sofia, S. 7-13.

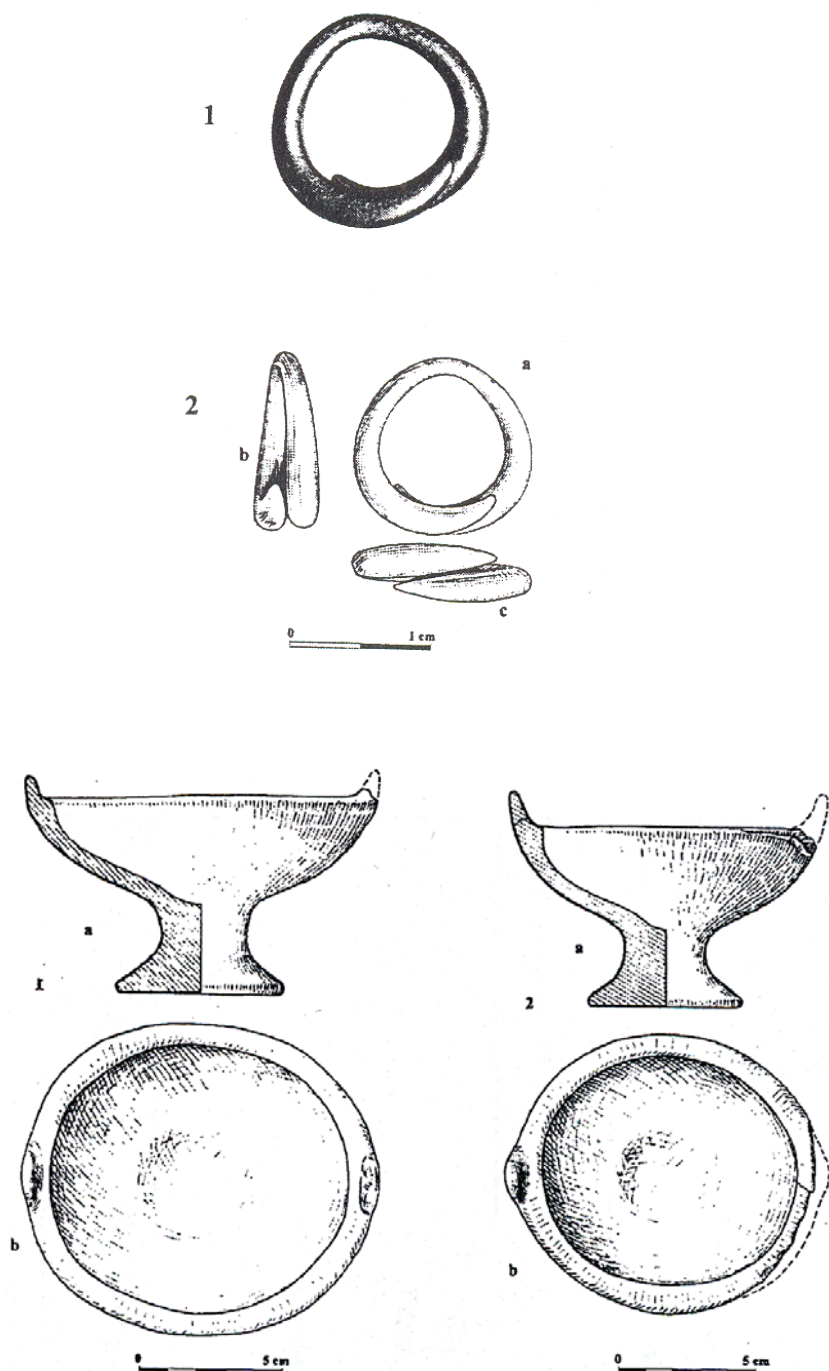
Vulpe, A. 2001 *Considerations upon the Beginning and the Evolution of the Early Bronze Age in Romania*. In: R.M. Boehmer und J. Maran (Hrsg.), *Lux Orientis. Archäologie zwischen Asien und Europa. Festschrift für Harald Hauptmann zum 65. Geburtstag*, Internationale Archäologie. Studia honoraria – Bd. 12, Rahden/Westf., S. 419-426.

Vulpe A., Drâmbocianu, V. 1981 *Cercetări arheologice în raza comunei Năeni (Buzău)*, SCIVA 32/2, 171-194.

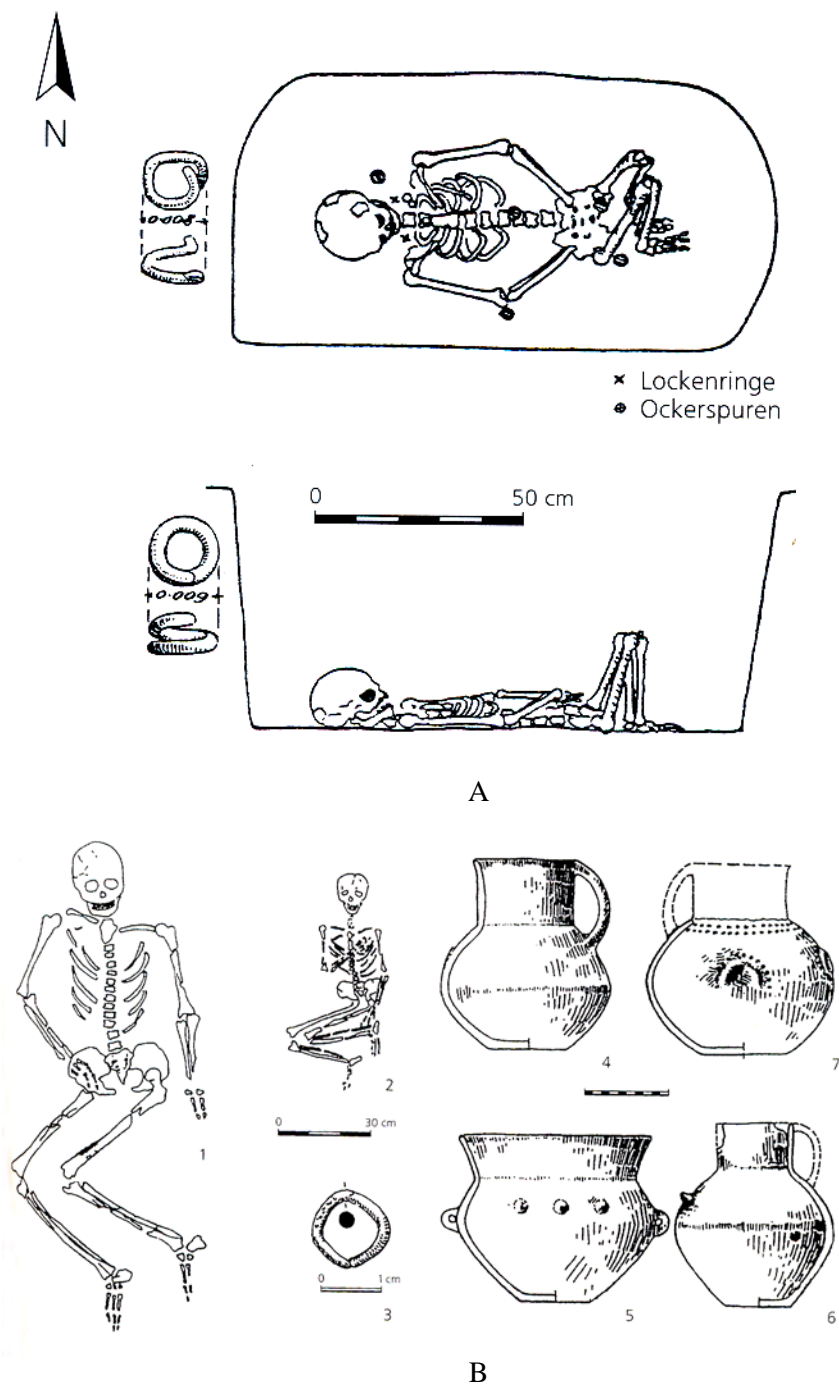
Zaharia, Eugenia 1959 *Die Lockenringe von Sărata Monteoru und ihre typologische und chronologische Beziehungen*, Dacia N.S. 3, S. 103-134.

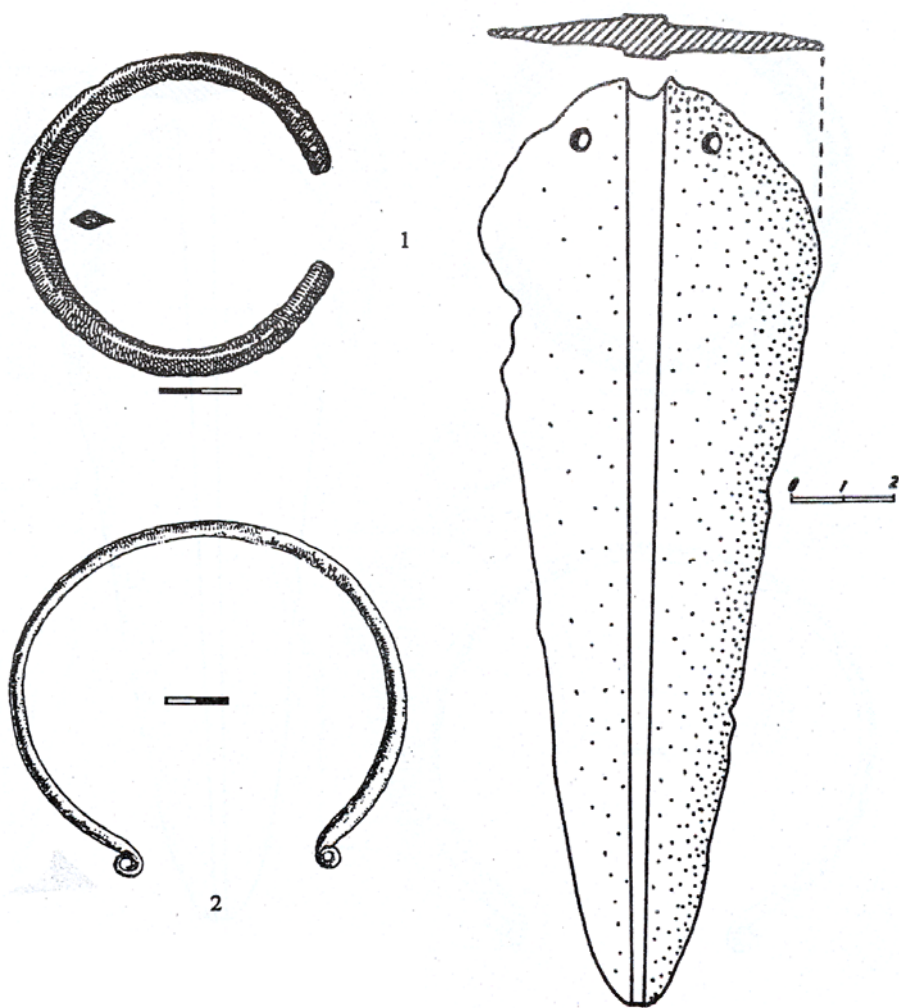
Taf. 1: Năieni, Grag Nr.2 (nach Vulpe, Drâmbocianu 1981).

Taf. 2: Văleni, Kistengrab (nach Motzoi-Chicideanu, Olteanu 2000).

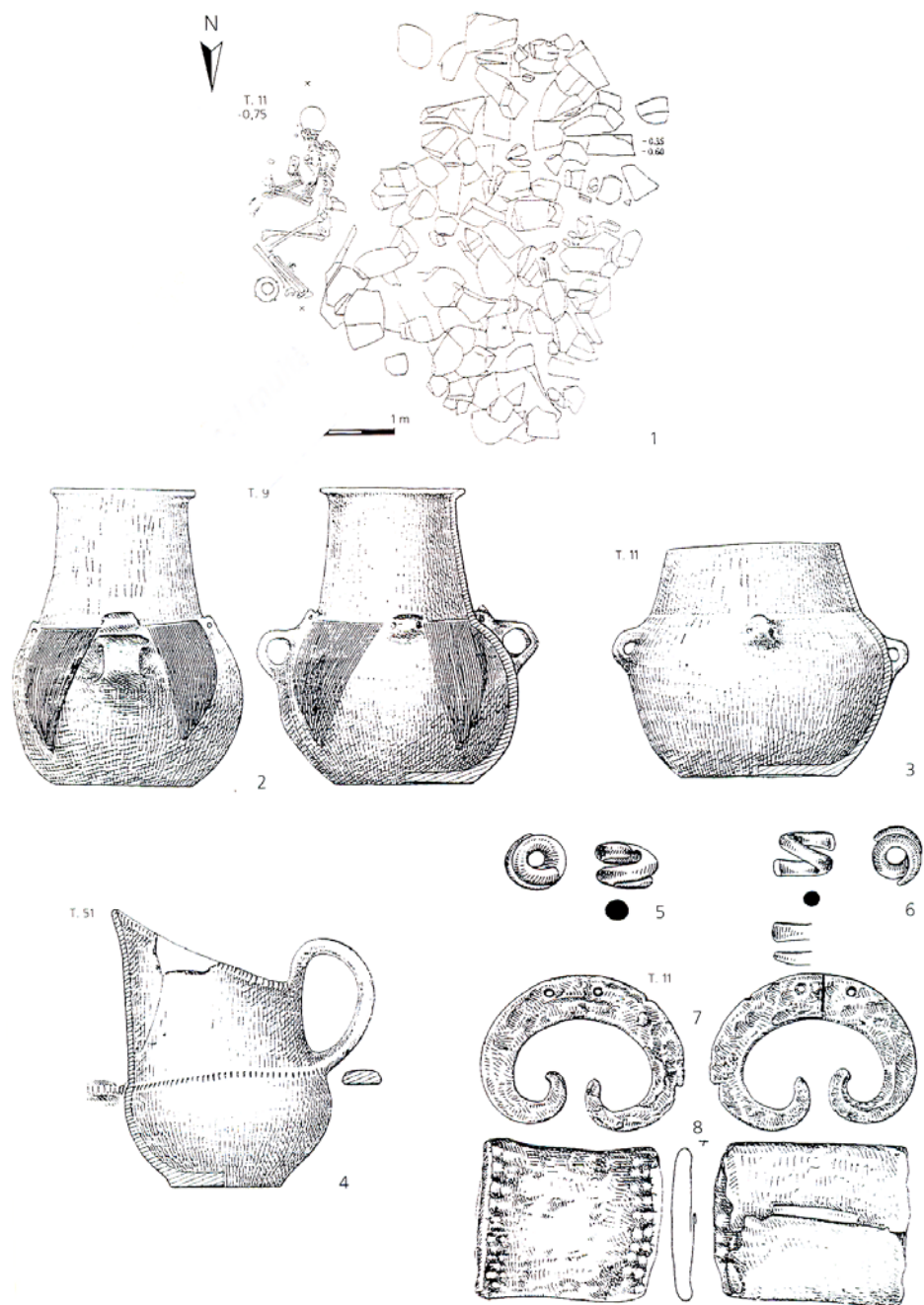

Taf. 3: A – Plenița (nach Colectivul 1952); B – Verbița (nach Berciu, Roman 1984).

Taf. 4: 1, 2 – Cetățenii din Deal – Cornul Malului; 3 – Malul cu Flori (nach Schuster 1997).

Taf. 5: Zimnicea, Grab Nr. 11 (nach Alexandrescu 1974).

SOME ENEOLITHIC AND BRONZE AGE FUNERAL EVIDENCE ON THE SALT EXCHANGE ROUTS IN SOUTHEAST TRANSYLVANIA

Valeriu CAVRUC

According to ethnographic evidence, salt, beyond its economic worth, has also a pronounced *symbolic value*, and frequently the access to its natural sources is *ritually controlled*¹. To what extent this observation is valid for prehistoric times, and how could it be demonstrated archaeologically? One of the possible indications in this respect could be the evidence of ritual character in the key points of access to the salt sources.

To identify the routes of the salt-involved prehistoric exchange it is necessary to take into account the geographical and cultural opportunities, as well as the real indications of the use of these routes within traditional forms of the exchange. The present study will mainly refer to the *graves* found in the key points (i.e. easy to control) of the natural routes of access that connect the salt-poor southeast Transylvania to the salt-rich areas. Presumably, such graves will attest some ritual practices intended to control the access to salt sources, but they can hardly be convincing enough, because many of them might have been determined by different reasons. The chances to find in the graves direct indications of the practises connected with salt – salt itself, salt working tools, inscriptions referring to salt, etc. – are minimal. That is why one has to correlate funeral evidence with geographical circumstances and cultural contexts, and with various indications of special cultural treatment of such places.

On the other hand, beyond ritual practices intended to control the access to the salt sources, some of the graves found on the presumable prehistoric routes of salt-involved exchange could be due to the incidental events, for instance dying of people involved in the salt exchange. Such graves would just mark the routes, nothing more.

One could imagine three main models of the salt-involved exchange: a) the expeditions for salt of people from the salt-poor areas to the salt-rich zones; b) the bringing of salt to the salt-poor areas by the people from the salt-rich zones; c) the

---

¹ Pierre Pétrequin, Oliver Weller, Émilie Gauthier, Alexa Dufraisse, Jean-François Piningre, *Salt spring exploitation without pottery during Prehistory. From New Guinea to the French Jura*. In: Ethno-Archaeology and its Transfers, BAR International Series 983, 2001, p. 42, 43; P. Lemonnier, *Sare*. In: Pierre Bonte, Michel Izard, Dicționar de etnologie și antropologie, București, Polirom, 1999, p. 604; Doina Ciobanu, *Exploatarea sării în perioada marilor migrații (sec. I-XIII e.n.) în spațiul carpato-dunărean*, Biblioteca Mousaios, Buzău 2002, p. 25 – 28; A Millenium of Saltworking: Prehistoric and Romano-British Salt Production in the Fenland. Ed. T.Lane and Elaine L. Morris, p. 6 – 8.

exchange by the interagency of the foreign bagmen. Respectively, a) in the salt-poor areas one should look for the elements coming from the salt-rich zones; b) in the salt-rich zones we should search for the elements that come from the salt-poor areas; c) in both salt-rich and salt-poor areas, as well as on the 'salt routes', we should look for the elements foreign to both of the territories.

The southeast Transylvania provides proper conditions for such a trial, since it covers the large salt-poor area. Several salt-rich zones, the access to which is limited to a few routes easily controllable, surround it (fig. 1). There are several springs of mineral water in southeast Transylvania which contain small amounts of salt: *Covasna, Vâlcele, Olteni, Bodoc, Balvanyos* (Covasna county), *Cozmeni* and *Sânmartin* (Harghita county). Although they could be exploited in prehistory and to satisfy minimal local needs in salt, they are too poor to supply the entire area. The only salt-rich place in southeast Transylvania is known at the *Băi Perșani* village² situated in front of the Perșani Pass.

Since Neolithic³, but especially starting with Bronze Age⁴, the essential source of subsistence in this area was the complex stockbreeding, which included the exploitation of animals not just for meat, milk, skins, bones, but probably also for traction, cartage, tilth and riding. The cheese making, conserving of meat, and processing of animal skins must have been broadly practised. All these must have implied the *use of considerable amounts of salt*. But since the area is salt-poor, it should be assumed that the inhabitants of this area, during Eneolithic and Bronze Age looked for salt in the nearest and most accessible salt-rich territories.

As a matter of fact, there are many ethnographic and narrative data concerning traditional salt-involved traffic from Central Transylvania, Moldavia and Wallachia to southeast Transylvania.

*

Geographical Frame of Southeast Transylvania. Southeast Transylvania (fig. 1) covers the territory delimited from west and east by two mountain chains: the Perșani, Harghita and Gurghiu mountains separate it against the Transylvanian Plateau, while the Buzău, Vrancea, Nemira, Ciuc, Nășcălat and Giurgeu mountains isolate it from northeast Wallachia and Moldavia. In south, the Ciucaș and Bîrsa mountains isolate this area from northern Wallachia, while in north the Călimani Mountains divide it from northeast Transylvania and northwest Moldavia. On the other hand, this territory comprehends some intermountain valleys: the Brașov Valley, the Ciuc Valley, the Baraolt Basin, the Giurgeu Valley, Bilbor Valley, Borsec Valley and the Tugheș Defile.

The largest of the intermountain valleys is the *Brașov* one, which comprises five smaller compartments: the *Țara Bîrsei Valley*, the *Întorsura Valley*, the *Tîrgu Secuiesc Valley*, the *Sfîntu Gheorghe Valley*, and the *valley of the northwards flow of the Olt*

² Fl. Costea, Repertoriul arheologic al județului Brașov (I), Brașov 1995, p. 59.

³ M. Ciută, *Influența factorilor de mediu asupra habitatului din neoliticul timpuriu în Depresiunea Brașovului*. In: Acta Musei Corvinensis, Corviniana, II, 1996.

⁴ D. Moise, *The faunal remains from Zoltan*. In: Thraco-Dacica, XVIII, 1-2- 1997, p. 237-241; Georgeta El Susi, *Cercetări arheozoologice în așezarea de epoca bronzului (cultura Noua) de la Zoltan (jud. Covasna)*. In: Angustia, VIII, 2002, p. 153-172; Repertoriul arheologic al județului Covasna, Red. V.Cavruc, Sf. Gheorghe, 1998, p. 227, Fig. 38.

River.

The *Țara Bîrsei Valley* covers the south-western corner of the Brașov Valley. It is separated by the Bîrsa Mountains in south, by the Southern Perșani Mountains in west, by the southern edge of the Baraolt Mountains in north, and by the Tîrlung River in east. The *Întorsura Valley* is situated eastwards of the Țara Bîrsei one; the Ciucaș, Clăbucetele Întorsurii, Siriu and Podu Calului mountains surround it. This area is crossed by the superior flow of the Buzău River (its Transylvanian part is frequently called *Buzăul Ardelean*). Northwards of Țara Bîrsei Valley, the *Tîrgu Secuiesc Valley* is positioned. The Vrancea, Nemira, and Bodoc mountains surround it, and the Râul Negru River flows through the middle of the valley. The *Sfîntu Gheorghe Valley* is situated west of the Tîrgu Secuiesc one, between the Bodoc and Baraolt mountains. In the western part of the Brașov Valley, between the Baraolt and Central Perșani mountains, the *Olt River northwards flow valley* is placed.

The *Baraolt Basin* is situated north of the *Olt River's northwards flow valley*, between the Baraolt Mountains, Northern Perșani Mountains and the southern edge of the Harghita Mountains.

The *Ciuc Valley* is placed northwards of the Sfîntu Gheorghe Valley and covers the superior valley of the Olt River. It is bounded by the Harghita, Ciuc and Nășcălat mountains, as well as by the southern edge of the Giurgeu Mountains. North of the Ciuc Valley, the *Giurgeu Valley* is situated. It is surrounded by the Giurgeu, Gurghiu and Călimani mountains. The superior flow of the Mureș River crosses the Giurgeu valley from south to north and leaves it through the Toplița – Deda Defile, which links this area to Transylvanian Plateau.

Northeast and east of the Giurgeu Valley some smaller intermountain compartments – the *Borsec* and *Bilbor* valleys, as well as the *Putna* and *Bistricioara* river valleys – are situated.

*

Natural routes of access from southeast Transylvania to the neighbouring salt-rich zones. The nearest sources of salt as opposed to southeast Transylvania are situated in the eastern part of the *Transylvanian Plateau*, in the *Subcarpathian Moldavia*, and in the *Subcarpathian Wallachia*.

The rich sources of salt in the *eastern part of Transylvanian Plateau* are concentrated in the *Bistrița, Reghin, Praid – Sovata*, and *Homorod* zones.

One of the routes of approach from the northern part of the Giurgeu Valley to the north-

eastern part of the Transylvanian Plateau is the *Toplița – Deda Defile*, whence there are two ways to reach the nearest sources of salt. The most facile of them goes downwards on the Mureș River towards the Reghin salt-rich zone. The richest sources of salt of this area are situated at *Ideciu de Jos* and *Jabenița* villages⁵. The other route bears by land north-westwards to the Șieu River valley. This valley covers the southeast edge of the Bistrița salt-rich zone. In both areas the non-industrial saltworking is still in

⁵ V. Lazăr, Repertoriul arheologic al județului Mureș, Tg. Mureș, 1995, p. 21.

use and some archaeological evidence attest the ancient saltworking⁶. According to oral information, the bagmen bring salt to Deda from Reghin area and people find oneself in salt from the Deda fair, both money and barter being available⁷. No evidence concerning the use of the Deda – Șieu route for salt exchange occurs.

So far on the Deda – Reghin and Deda – Șieu routes no Eneolithic and Bronze Age graves were found.

Another natural way between the Giurgeu Valley and the Reghin salt-rich area goes by the straight route from the Ditrău village to the Reghin town across the Gurghiu Mountains and along the *Gurghiu River*. Nowadays, bagmen still bring the lumps of salt by wagons or cars from the Reghin area to the Ditrău village; first they go by the Gurghiu River valley up to the Gurghiu Mountains, and then they get across it by the forest cart track, through the Vârful Bătrâna peak⁸. So far, on the Reghin – Ditrău route no Eneolithic and Bronze Age graves were found.

The Praid – Sovata saliferous zone is one of the richest in the whole Carpathian Basin. The non-industrial exploitation of salt is still in use in the area. The best approach route to this zone from the Giurgeu Valley is the Praid – Gheorgheni one. It goes by the Barzontul Mic River, the Bucin Pass, the Creangă Mare River, and the Târnava Mică River. To cover this route one must first go against the Târnava Mică River flow, and then by its affluent Creangă Mare stream. The Bucin Pass is situated a few hundreds metres further, whence the Borzontul Mic stream springs. It flows to its confluence with the Mureș River. The road popularly called 'the salt road' was built in the middle of the 17th century between Praid and Gheorghieni through the Bucin Pass⁹. So far, no Eneolithic and Bronze Age graves are known on this route.

The salt-rich *Homorod Valley* is situated north and northeast of the Baraolt Basin. It covers the valleys of three main rivers of the area: *Homorodu Mare, Homorodu Mic and Vârghiș*. The area is delimited by the Harghita Mountains, the Augustin – Măieruș bend of the Olt River, the Vlăhița – Odorheiu Secuiesc and the Odorheiu Secuiesc – Rupea alignments. The non-industrial saltworking is still practised in the area and some direct and indirect data attest the exploitation of salt during prehistoric, proto-historic and early historic periods¹⁰. There are three currently used natural routes that connect the Homorod Valley to the neighbouring salt-poor Baraolt Basin: the *Vârghiș River*; the *Hoghimaș River – Hoghimaș Pass – Homorodu Mic River* route; the *Baraolt River – Olt River* route.

The *Vârghiș River* springs from the Harghita Mountains and flows southwards through the salt-rich place near the *Lueta* village. Then it flows by the narrow defile

⁶ I. Chintăuan și I. Rusu, *Considerații cu privire la utilizarea sării și a apelor sărate din nord-estul Transilvaniei (jud. Bistrița Năsăud)*. In: *File de istorie*, 5, Muzeul Bistriței, Bistrița, 1988, p. 238-277.

⁷ Information of Lenuța Uștea born at the Subcetate village near Ditrău.

⁸ *Ibid.*

⁹ Horváth István, *Istoricul mineritului de la Slatina Praid*, Praid, 1998, p. 49.

¹⁰ V. Cavruc, D. Buzea, A. Harding, *The Pre-industrial Exploitation of Salt in Eastern Transylvania*. In: *Rezultatele comunicărilor colocviilor internaționale Cucuteni. 120 de ani de cercetări. Timpul bilanțului. Arheologia pre- și protoistorică a sării*. Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, 21 – 24 octombrie 2004, p. 99-102

through the Northern Perșani Mountains and after that enters the Baraolt Basin and joins the Baraolt River. In this way, the cribbing carriage could be practiced, but there is no information in this respect.

On the high banc of the narrow *Vârghiș Defile*, by which the *Vârghiș River* passes the Northern Perșani Mountains, the *Merești hillfort* is placed (fig. 3). The researches revealed the Bronze Age (Wietenberg culture), Iron Age (Dacian culture), and two early medieval habitations within this hill fort. It seems quite possible that at least one of the reasons for which this hill fort was erected was to control the access to the salt sources of the Vârghiș valley. Within this hill fort a *Wietenberg culture grave* was uncovered recently. In the shallow pit of 1 x 1,2 m the clay disc, tree intact bowls, many potsherds, the casting mould for bronze beads, and animal bones were found. Next, another pit was uncovered, inside which the pot with human burnt bones was found¹¹. So far it was not established whether the fortification dates or not from the Bronze Age, and which was the character of the Wietenberg culture presence in this hill fort.

The *Hoghimaș River – Hoghimaș Pass – Homorodu Mic River* way is one of the most frequently used connection route between Baraolt Basin and Homorod area. The Homorodu Mic River springs from the Harghita Mountains and joins the Olt River. It crosses some salt-rich places at *Lueta* and *Merești*. At about 10 km south of Merești, the Homorodu Mic River joins an anonymous stream, which comes from the Hoghimaș Pass situated at about 5 km eastwards. The Hoghimaș Pass goes through the Northern Perșani Mountains towards the Hoghimaș River. The last one flows south-eastwards through the Perșani Mountains and joins the Vârghiș River (fig. 2).

Several funeral and non-funeral complexes of ritual character were found on this route.

1. *The Bodrogkeresztúr Culture Hoard* was uncovered near the *Biborțeni village* out of any dwelling or funeral context. Inside the cylindrical pit the copper axe of the Jászladány type, the stone axe, two pots, the lead, and two opal blades were found. This kind of hoard is unique within the whole Bodrogkeresztúr area¹².

2. *The Schneczenberg-Jigodin culture tumuli groups spread between Biborțeni and Sânpaul villages* cover the area around the route along the Hoghimaș River – the Hoghimaș Pass – the Homorodu Mic River, which connects the salt-poor Baraolt Basin with the salt-rich Homorod zone. On the area of about 22 km long, these tumuli groups include altogether at least 51 tumuli. These tumuli area concentrated in several groups of tumuli spread in two close zones, the *Biborțeni – Brăduț* and *Ocland – Sânpaul* (fig. 2; 4).

2.a. *The Biborțeni – Brăduț Schneczenberg-Jigodin culture tumuli group*, which contains 18 tumuli (fig. 4). Few of them were investigated. Several graves, both

¹¹ Viorica Crișan, *Merești, com. Merești, jud. Harghita*. In: *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2003*, Cimec, 2004 p. 197, p. 434, Pl. 44.

¹² Székely Zs., *The Cult Pit from Biborțeni (Baraolt, Covasna county), Bodrogkeresztur culture*. In: *New Archaeological Discoveries in South-Eastern Transylvania*, Covasna 2003, p. 17.

inhumations and incinerations, placed in stone boxes were found. The pottery found in some of them is characteristic to the *Schneckenberg-Jigodin* culture¹³.

2.b. The *Ocland – Sânpaul Schneckenberg-Jigodin culture tumuli* groups were also attested around the villages *Ocland*, *Crăciunel*, *Petreni* and *Sânpaul*. These groups cover the southeastern part of the Homorod zone and are situated at about 12 km northwest of the Brăduț – Biborțeni tumuli group. They include at least 31 tumuli. West to the Ocland village there were discovered 19 tumuli, 18 of which were dug as early as 1895. Near the *Petreni* village 10 tumuli, and near the *Sânpaul* village 2 tumuli were attested. According to the vague description of the diggings, several graves were uncovered in these tumuli. The skeletons were placed within the stone boxes, in crouched position, and were orientated east – west. The pottery discovered in the graves is specific to the *Schneckenberg-Jigodin* culture¹⁴.

To understand the reasons of the high density of the tumuli along this route one must take into account at least three circumstances. 1. Within the *Schneckenberg-Jigodin* cultural area no other places with such a high concentration of tumuli are known. 2. No *Schneckenberg-Jigodin* type settlement is known within this area. 3. The route marked by these tumuli offers the best natural condition for the access from the salt-poor Baraolt Basin to the salt-rich Homorod zone. All these highly suggest that at least one of the most plausible reasons of the high concentration of the *Schneckenberg* culture tumuli along the route connecting the Homorod zone with the Baraolt Basin was the special treatment of this 'salt route' used during the Early Bronze Age.

3. In the same area two *Late Bronze Age tumuli* are also known.

3.a. At *Brăduț*, on the Dealul Rotund hill, in 1994, the small tumulus was investigated. In its central part 3 large pots and around them 7 small handled cups were found¹⁵. The ash inside the larger pot was interpreted as being the traces of human incineration¹⁶. But no incinerated human bones were found there, what puts under question the funeral character of this complex. We rather deal here with a *ritual deposition of pottery in the tumulus*, which so far is unique within the Noua culture. While the pottery surely belongs to the Noua culture, the practices, which this complex suggests, are completely unknown within this culture. Moreover, both tumuli and incineration are quite infrequent within the Noua culture. Anyway, notwithstanding the interpretation of this complex, it is quite unusual for the Noua culture. It should be noted that all the Noua culture vessels found in this tumulus show very corroded surface. This detail hardly is due to the soil of the area, since other pottery found in this area show well-preserved surface. As it is known that salt corrodes pottery, it should not be excluded that the Noua culture vessels were deposited in the tumulus together with salt.

3.b. Near the *Crăciunel* village one tumulus was completely destroyed. According to unsure information, under the tumulus was a grave. The skeleton was in

¹³ Székely Zs., *The Tumular Necropolis from Brăduț*. In: *New Archaeological Discoveries in South-Eastern Transylvania*, Covasna 2003, p. 18-19.

¹⁴ Repertoriul arheologic al județului Harghita. Red. Cavruc, Sf. Gheorghe, 2000, p. 136-137, 166-167.

¹⁵ Székely Zs., *Tumulul din epoca bronzului târziu de la Brăduț, jud. Covasna*. In: *Angustia*, 2, 1997, p. 147-156

¹⁶ *Ibid*, p. 147-148.

crouched position in the pit, which was covered up with stones. On this occasion, a small ceramic bowl and 3 bronze pieces – the dagger, the bracelet, and the “Rollennadel” type needle – were found¹⁷. The needle has close analogies mainly within the Noua culture¹⁸, and less within Sabatinovka¹⁹, Belozërka²⁰ and some other Late Bronze Age cultures. The small bronze dagger from this grave initially was published as a ‘spear head’²¹, but further it was presented as a ‘dagger of eastern type’²². Recently, Cr.I. Popa, in his article about the ‘daggers of eastern type’²³ widely discussed it. Both A.C. Florescu and Cr.I. Popa tend to believe that this type of dagger mainly belonged to the ‘eastern’ (i.e. East European, North-Pontic) peoples.

In any case it is quite unusual to the local manifestations of the Late Bronze Age. The vessel from the tumulus does not show any chronologically and culturally diagnostic features and hardly could be attributed to the Noua or Sabatinovka culture. Although it is unsure that all the above objects belong to the same complex (grave?), all of them belong to the same tumulus. Similar to the Braduț tumulus, it should be mentioned the unusualness of the tumuli within the Noua culture²⁴. The tumulus is much more specific to the Sabatinovka culture than to the Noua one. Anyway, regardless of exact cultural attribution of this complex, it should be emphasised that it is quite uncharacteristic to the local cultural patterns. Perhaps because of the unusualness of this complex it was not included in the recent catalogue of the Noua culture graves²⁵.

So, on the routes between the salt-poor south-eastern Transylvania and the salt-rich Homorod zone, we repeatedly have indications of some specific ritual practices. Their unusualness and density highly suggest the special treatment of this area.

The route by the *Baraolt and Olt rivers* connects the Baraolt Basin to the southern border of the Homorod salt-rich zone. The Baraolt River springs from the northern edge of the Baraolt Mountains; it flows westwards through the southern part of the Baraolt Basin and then joins the Olt River. About 9 km west of the Baraolt and Olt confluence, near the Racoș village some brine springs occur. So far, no Eneolithic and Bronze Age graves were found on that route.

*

¹⁷ A.C. Florescu, *Repertoriul Culturii Noua – Coslogeni din România. Așezări și necropole. Călărași* 1991, p. 159, p. 381, Fig. 209.

¹⁸ *Ibid.*, p. 270, Fig. 98/8, p. 271, Fig. 99/1,7, p. 272, Fig. 100/7,8, p. 274, Fig. 102/3, p. 275, fig. 103/1,2.

¹⁹ S.S. Berezanskaja, V.V. Otroščenko, N.N. Čeredničenko, I.N. Šarafutdinova, *Kul'tury epohi bronzы na territorii Ukrainy*, Kiev, 1986, s. 104, Ris. 30/34; *Arheologija Ukrainskoj SSR*, Tom 1, *Pervobytnaja arheologija*, Kiev, 1985, s. 497, Ris. 135/10.

²⁰ *Arheologija ...*, s. 523, Ris. 142/31, 32.

²¹ Z. Székely, *Contribuție la cronologia epocii bronzului în Transilvania*, in: *SCIV*, VI, 3-4, 1955, p. 860.

²² A.C. Florescu, *Repertoriul Culturii Noua – Coslogeni din România. Așezări și necropole. Călărași* 1991, p. 159, p. 381, Fig. 209.

²³ Cr. I. Popa, *Un pumnal de tip răsăritean de la Cut (jud. Alba)*. In: *Carpica XXVIII*, 1999, p. 17-30.

²⁴ E. Sava, *Die Bestattungen Der Noua-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung spatbronzezeitlicher Bestattungsriten zwischen Dnestr und Weskarpaten*. Kiel 2002, S. 127, Karte 1.

²⁵ *Ibid.*, S. 97 – 110.

As it was already shown, the important sources of salt are spread in Sub Carpathian Moldavia. They are densely distributed along the eastern slope of the Oriental Carpathians. The archaeological evidence attests the prehistoric salt working in several sites of the area. The most relevant evidence of prehistoric salt working area comes from the *Lunca – Poiana Slatinei* site, which since Neolithic up to Bronze Age seem to have been specialised in the brine evaporation²⁶. The non-industrial exploitation of salt is still in use in the area²⁷.

The best ways of connection between the Neamț zone and Eastern Transylvania are the followings: the *Tulgheș Gorge*, the *Bicaz Pass*, and the *Ghimeș – Palanca Pass*.

The *Tulgheș Gorge* goes between the Bistrița and Hășmaș mountains, along the Bistricioara River, which joins the Bistrița River. In its turn, the Bistrița River joins the Siret River that crosses the salt-rich area between the Piatra Neamț city and the Costișa village. At the same time, the Tulgheș Gorge is connected to the *Bilbor*, *Bicaz* and *Giurgeu* valleys. The connection with the Bilbor Valley is allotted by the *Bistricioara River*, which springs from the eastern edge of the Călimani Mountains. Its superior flow goes southeastwards through the Bilbor Valley, and then it turns southwards and crosses the Borsec Valley. After that it flows towards the Tulgheș Gorge. The Tulgheș Gorge is also connected to the Bicaz Valley by the Bistricioara River affluent – the *Vinul* River. It springs from the Creangă Pass and joins the Bistricioara River.

Another route between eastern Transylvania and the Neamț salt-rich zone goes through the *Bicaz Gorge*. It crosses the Hășmaș Mountains and goes north-eastwards along the *Bicaz River*, which springs from the Pângărați Pass, about 8 km south-west of the Bicaz Gorge. In its turn, the Pângărați Pass connects the Bicaz valley to the southeastern part of the Giurgeu Depression.

According to the unpublished information, the people from the villages around Tulgheș (Grințieș and Bicazul Ardelenes) until recently, but very frequently before the Second World War, used the Bistricioara River for barter. They transported timber rafts to the Piatra Neamț area by the Bistricioara and Bistrița rivers. In Moldavia they exchanged timber on oxen, horses, *salt*, chalk, whetstone and other goods. They turned away from Moldavia by the same route bringing the bargains on small rafts pulled against the river flow by the bought horses or oxen²⁸. So far, no Bronze Age graves were found on the above routes.

The salt sources of the Bacău zone are mainly distributed at *Oituz*, *Slănic Moldova*, *Târgu Slănic* and *Trotuș valley*. The main natural connecting routes between the Bacău zone and south-eastern Transylvania are the followings: the *Ghimeș Pass – Palanca* route along the *Trotuș River*; the *Uz Pass* and the *Uz River* (the western

²⁶ Gh. Dumitroaia, Roxana Munteanu, D. Nicola, C. Preoteasa, O. Weller, *Lunca-„Poiana Slatinei”, le plus ancien point d'exploitation du sel de l'Europe*. In: Rezultatele comunicărilor colocviilor internaționale Cucuteni. 120 de ani de cercetări. Timpul bilanțului. Arheologia pre- și protoistorică a Sării. Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, 21 – 24 octombrie 2004, p. 95-97

²⁷ M. Alexianu, O. Weller, *Les recherches ethnoarchaeologiques dans la zone de Lunca-„Poiana Slatinei”: enquetes en 2004 et premiers resultats*. In: Rezultatele comunicărilor colocviilor internaționale Cucuteni. 120 de ani de cercetări. Timpul bilanțului. Arheologia pre- și protoistorică a Sării. Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, 21 – 24 octombrie 2004, p. 93-94

²⁸ This information was given by the local ethnographer Dorel Marc.

affluent of the Trotuș River); the *Oituz Pass* and the *Oituz River* (another western affluent of the Trotuș River).

The *Ghimeș Pass – Palanca* route passes the Ciuc Mountains along the *Trotuș River*. It connects the Ciuc Depression to the salt-rich western part of the Bacău county. This route begins from the Transylvanian slope of the Oriental Carpathians, namely from the Ghimeș Pass, which separates the Nășcălat and Ciuc mountains. Then it follows the northeastwards Trotuș River's course. After that, the Trotuș River rambles the northern edge of the Ciuc Mountains and enters Moldavia. In Moldavia it flows southeastwards through the wide valley between the Tarcău and Ciuc mountains. Nearby the Dărmănești village the Trotuș River joins its tributary *Uz River*. After that, it flows through the rich *Tîrgu Ocna* rock salt massive.

According to ethnographical evidence, the Ciuc Valley is bound up with Moldavia. Archaeological researches also show the close relationships between the Ciuc Valley and Moldavia during prehistoric, protohistoric and early historic periods. Thus, during the Eneolithic period, the Transylvanian and Moldavian parts of the Trotuș River valley were occupied by the same *Ariuşd-Cucuteni* culture. During the Early Bronze Age the *Jigodin* cultural group (the local variant of the *Schneckenberg* culture) was spread on both sides of the mountains. At the very beginning of the Middle Bronze Age, both the Transylvanian and Moldavian parts of the Trotuș valley were occupied by the *Ciomortan* group (the variant of the *Costişa-Ciomortan* culture). As recent archaeological investigations suggest, the Păuleni-Ciomortan Middle Bronze Age hillfort was erected in order to control this route, which seems to have been used for copper and salt exchange. Even since the occupation of the Ciuc Valley by the *Wietenberg* culture people, and after the occupation of the Moldavian part of the Trotuș valley by the *Monteoru* culture, the relationships between these territories were maintained, as the *Wietenberg* imports in Moldavia and the *Monteoru* imports in the Ciuc Valley show. During the Hallstatt and Dacian periods the cultural unity of these territories was re-established. In the 2nd and 3rd centuries AD, when most of Transylvania fell under the Roman authority, the Ciuc Valley staid out of the Roman Dacia borders. In general lines, from the 4th century AD till its Seckler colonisation in 12th - 13th centuries, the Ciuc Valley and the adjacent territories of Moldavia were belonging to the same cultural units.

Middle Bronze Age Graves at the Păuleni-Ciomortan Hillfort. At the beginning of the Middle Bronze Age the bearers of the Costişa-Ciomortan culture founded the Păuleni-Ciomortan hill fort. Further, the *Wietenberg* culture bearers occupied it. It is situated on one of the routes connecting Moldavia, Ciuc Basin and Transylvanian Plateau. It should be stressed in this respect its position between the Trotuș River spring (10 km north-east) and the Vlăhița Pass (14 km south-west). While the Trotuș River connects the Ciuc Basin to Moldavia, the Vlăhița Pass links it to the Transylvanian Plateau. On the other hand, the site is connected to the valley of the superior flow of the Olt River, which facilitates the access to the rich copper deposits from Bălan situated at about 25 km north of Păuleni-Ciomortan. On the other hand, the Trotuș River makes possible the access to the rich salt sources of Sub Carpathian Moldavia²⁹ (fig. 6).

²⁹ D.N.Popovici, *Cultura Cucuteni*. Faza A. Repertoriul așezărilor, Piatra-Neamț, 2000, p. 310, Fig. 29.

The site occupies the natural eminence called *Várdomb* in Hungarian and *Dealul Cetății* in Romanian, both denominations meaning 'the hill of the fortress'. This eminence is oval-shaped (50 x 80 m) and about 3 m high. The access to the settlement was easy to control: from south it was limited by a deep slope, difficult to climb; from north it was protected by the Nyirpataka stream and by the eminence's abrupt bank; the entrance from west was possible only through a narrow saddle of about 15 m wide.

The defence installations of the site include two transversal ditches, which cut the narrow saddle that links up the settlement with the nearest large hill: the horseshoe-shaped ditch and the rampart that circumvallates the settlement from west, north and east; the traces of some fences on the southern edge of the settlement. Today, the height of the rampart together with the natural eminence occupied by the hill fort is of about 7 m. It can be estimated that during Bronze Age, it was much higher. Such a fortification must have implied a considerable social and economic effort. As till now around the Păuleni-Ciomortan site and in the entire Ciuc Valley, no other Costișa-Ciomortan culture settlements are known, it would be quite improbable for this hillfort to have been a kind of a centre of territorial unit. Taking into account the particular geographical position of the site, it should be believed that at least one of its purposes was to control the route between the Ciuc Basin and the Trotuș River, and, implicitly between Transylvania and Moldavia. One of the plausible reasons of this connection might have been the *exchange of copper and salt*.

Within the site several ritual complexes with human bones were uncovered. Two of them (the *Complex no. 13* and the *Complex L. 7a*) belong to the Ciomortan group, and other two complexes (the *child sacrifice* and the *pit with two human skulls and a skeleton*) belong to the Wietenberg culture.

Complex no. 13 – Human Sacrifice in the Gate (fig. 7). In the north-eastern part of the settlement, the 0,8 – 1,3 m wide corridor crossing the rampart was investigated. It started from the rampart's inner margin, where it was connected to an oval-shaped shallow cavity. At 1,8 m outside the rampart's crest the corridor gets wider and joins the palisade. The posts stuck in the ground were binding the corridor's walls. Inside, in the corridor's infill, especially in its lower part, numerous burnt timber remnants were found.

Under the rampart's crest, on the corridor's bottom, in black ash, three incinerated human skeletons were uncovered. One of them belonged to an adult, while the other two skeletons belonged to children. The adult's skeleton (no.1) was laid on its left side, in slightly crouched position with his head oriented to N-NE. One of the children's skeletons (no. 2) was placed in front of the adult's skull and chest. It was laid on its right side, in crouched position, face to face to the adult's skeleton. The second child's skeleton (no.3) was situated in front of the adult's feet, in the same position. It should be specified that, although the skeletons generally showed normal anatomical connections, they, and especially that of the adult (better preserved), looked slightly affected. Under the human skeletons, several burnt stones, potsherds and fragments of beams were found.

The corridor's 0,8 – 1,3 m thick infill covering the skeletons was made of clay similar to the rampart's one, but it was reddish. Several burned cobbles and slabs were found within this infill.

The uncovered traces allow imagining the following picture. At the beginning, the corridor was probably used as a gate. Where the gate crossed the rampart's highest part, the timber construction (tower?) seems to have been built. It was leaned upon some posts stuck along the corridor's walls. The corridor's walls seem to have been planked, as the uncovered traces of burnt planks suggested. At that moment, the construction seems to have had at least three levels. The lower level was the corridor's bottom. The second one seems to have been a suspended wooden floor, on which the humans and the offerings, including several ceramic vessels, were placed. The third level seems to have been the 'roof' made of wooden transversal beams and stone slabs. The thick bed of soil similar to that from the rampart covered this 'roof'.

While the rest of the corridor, south and north of the 'tower', was remaining open, this construction was set on fire. When it started to break down because of the fire, the cadavers – before their disintegration – as well as the vessels put with them, fell on the corridor's bottom. During the constructions' collapse, the majority of the vessels crashed. The skeletons' bones got calcined, the vessels' colour changed, and the earth covering the 'roof' became reddish. The reddish colour of the earth shows that the combustion took place in open space, rich in oxygen.

The pottery from this complex includes one intact and seven broken vessels, as well as several isolated potsherds.

Complex L. 7a. At the corridor's southern end, closely to the inner margin of the rampart, another Costișa-Ciomortan culture complex was uncovered. It was dug in the rampart's inner margin and it looked like a shallow irregularly oval-shaped cavity (1,9 x 5 m). Along and inside this cavity, 14 post-holes were uncovered. Many young pig (?) bones, some of them in natural anatomical connections, and two fragments of *human bones (a mandible and a skull cap)*, together with the Ciomortan type fragmented pottery were found in the infill of this complex.

Wietenberg Culture Ritual Evidence at Păuleni-Ciomortan.

Most of the Wietenberg culture evidence was uncovered on the rampart's inner slope and nearby. Four houses, three ritual complexes and several storage pits were researched here.

The traces of the Wietenberg culture ritual complexes were uncovered nearby the houses.

The child sacrifice was found at 1 m of one of the houses (L.7). First, north to the house the rectangular (1,3 x 1,8 m) construction was uncovered. Its rectangular perimeter was marked by several post-holes. Inside this construction several Wietenberg culture broken ceramic vessels were found. In the south-western corner of this construction a shallow circular pit was dug. On its bottom the 5-6-month-old³⁰ child's crouched skeleton was found³¹. Nearby the skeleton, two boulders were

³⁰ Alexandra Comșa, *Date antropologice referitoare la osemintele umane aparținând epocii bronzului descoperite la Păuleni*. In: *Angustia*, 5, 2000, p. 173-176.

³¹ V. Căvruc, M. Rotea, *Locuirea Wietenberg de la Păuleni*. In: *Angustia*, 5, 2000, p. 156.

situated, and several Wietenberg culture potsherds were found. It is highly unlikely for this complex to have been just an usual grave, since a different funeral rite – the incineration – is generally characteristic to the Wietenberg culture, and more than that, the cemeteries placed outside the settlements were used for common burials within this culture. Therefore, this complex can be seen rather as an evidence of a special ritual, probably a *child sacrifice*.

Two Human Skulls and a Skeleton. Another complex that suggests human sacrifice was uncovered near the rampart's inner margin, in the settlement's eastern part. Two human skulls, and under them the entire human skeleton were uncovered. The small coarse fabric-made pot with wide-open mouth was placed next to one of the skulls (fig. 9). This pot is very different as compared to the rest of the Wietenberg pottery found within the settlement and does not show diagnostic features. Just the stratigraphic position of this complex suggests that it might belong to the Wietenberg culture.

*

Another natural route between the Ciuc Depression and the salt-rich valley of the Trotuș River goes through the *Uz Pass* and by the Trotuș River's western tributary *Uz River*. This route begins at about 3 km east of the Sânmartin-Ciuc village, and then it crosses the *Ciuc Mountains*, after which along the *Uz River*, it goes between the *Gura Muntelui Mountain* and the northern edge of the *Repat Mountains*. After that it rambles the northern edge of the *Nemira Mountains* and, close by the *Tîrgu Ocna* salt deposit, it joins the Trotuș River.

Globular Amphorae Grave from Sânmartin-Ciuc.

In 1998, in front of the *Uz Pass*, at Sânmartin-Ciuc village (Harghita county), the grave belonging to the Globular Amphorae culture was accidentally uncovered. Inside the box done of large stone slabs the human skeleton in crouched position on its left side, with his head orientated eastwards was found. Next to the skeleton, two specific to the Globular Amphorae culture bone plates were found³². This grave seems highly suggestive as concerns the use of the *Uz route* for salt exchange in prehistory. In this respect, it is worthy mentioning that so far this grave is the only discovery belonging to the Globular Amphorae culture within entire Transylvania. Its main area, beyond Central and Western Europe, covers the adjacent areas of Subcarpathian Moldavia and Ukraine rich in salt. In these conditions, the grave from Sânmartin-Ciuc suggests that in the Transition period from Eneolithic to Bronze Age the bearers of this culture were engaged in the salt-involved exchange between the Sub Carpathian Moldavia and southeast Transylvania.

The best opportunities for salt exchange between Sub Carpathian Moldavia and southeast Transylvania provide the route that goes by the *Oituz Pass* and the *Oituz River*. This route connects the Tîrgu Secuiesc Valley to one of the richest Moldavian salt-rich zones. The richest salt rock deposits from this area are situated at Slănic Moldova and Tîrgu Ocna. Besides, close to the Oituz Pass, the Oituz River crosses the rock salt deposit near the Oituz village. The Râul Negru River, which flows through the

³² Székely Zs., *A gömbamforas műveltség emléke Délkelet-Erdélyben*. In: Őspégészeti Levelek, 4, 2002, p. 40-44.

Tîrgu Secuiesc Valley, connects the Oituz Pass to the Olt River.

Throughout the times the Oituz route played an important role within economic, ethno-cultural and demographic relationships between Moldavia and Transylvania. The shepherds engaged in the transhumant pastoralism systematically used it. During the Middle Ages, the Oituz Pass was intensively used in commercial relationships between Moldavia and Transylvania, including the trade of salt. The customhouse was placed in front of this pass at Brețcu (*villa vallachalis Bereczk-falva, keneszius de Bereckfalva*), in order to supervise the market traffic through the Oituz Pass³³. During the Roman Dacia period, on the same place the Roman fortress Angustia (?) was set up. Along its strategic and military reasons, it was also involved in the control of the commercial relationships between Transylvania and Moldavia, including probably the trade of salt.

Sânzieni Early Bronze Age Grave. At the *Sânzieni* village, in front of the Oituz Pass, in the inferior valley of the Cașin River (the affluent of the Râu Negru River) a box made of stone slabs was accidentally uncovered. Inside the box, the human skeleton in crouched position with his head oriented north-westwards was found. Next, two askoi were placed³⁴.

Turia Early Bronze Age Grave. Another similar grave was uncovered at *Turia* (Covasna county), at the *Turia* River lower valley (the affluent of the Cașin River). The human skeleton was placed inside the box done of stone slabs. Next to the skeleton an askoi was placed.

Székely Zsolt attributed these graves to the earliest Bronze Age manifestation in the area belonging to the *Zimnicea-Mlăjet* group spread mainly in Wallachia³⁵.

During Middle Bronze Age the Oituz Pass was intensive used by the Costișa and Monteoru people.

The Ciomortan Grave at Poian. The isolated grave was found next to the Poian village in front of the Oituz Pass. It was found at 0,35 m depth. The skeleton belonged to a 6 – 10 years old child. It was in crouched position, oriented with his head to south. Near the skull the small ceramic bowl was found³⁶. No other evidence of the Ciomortan group were found there. So far it is the only known Ciomortan grave of this kind³⁷.

Concerning the Monteoru culture, it was shown that most of its findings in Transylvania are concentrated in front of the Oituz Pass and along the Râu Negru River³⁸. Unfortunately, the information about the Monteoru culture evidence in southeast Transylvania is still deficient, and no real context of its presence is known. But still the available information shows that the presence of the Monteoru culture elements in Transylvania is due to their diffusion from Moldavia through the Oituz

³³ I. Lăcătușu, V. Lechințan, V. Pătrunjel, *Românii din Covasna și Harghita: istorie, biserica, școală, cultură*. Miercurea-Ciuc: Grai Românesc, 2003, p. 245.

³⁴ Székely Zs., *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, București, 1997, 40a.

³⁵ *Ibid*, 40a.

³⁶ *Ibid*, p. 80, 200, 2001, Pl. LXXIX/2, LXXX/7.

³⁷ Székely Zs., *Contribuții la problema începutului epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*. In: SCIV, 3, 19, 1968, p. 126.

³⁸ V. Căvruc, *Some References to the Cultrural Situation in Southeast Transylvania in the Middle and Late Bronze Age*. In: *Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit*, Baia Mare, 2001, p. 46, 62, Fig. 1.

Pass. In these conditions it would be highly plausible to assume that the Oituz Pass, the Târgu Secuiesc Valley, and the Râu Negru valley, formed a corridor through which the Monteoru culture elements penetrated Transylvania. One of the possible reasons of this diffusion could be the salt exchange. The Monteoru culture evidence in southeast Transylvania comprehends isolated ceramic pots and potsherds, and it is also believed that there are some Monteoru culture settlements in the Târgu Secuiesc Valley (Brețcu, Cernat³⁹ and Târgu Secuiesc⁴⁰) never researched so far. Along this corridor, at *Târgu Secuiesc*, the Monteoru culture grave was uncovered. It was attributed to the II a phase of this culture⁴¹.

In its turn, the Râu Negru Valley is linked to the Cașin Pass and the Cașin River, which facilitates the access from the southern part of the Ciuc Basin to the Oituz Pass.

Tușnad Tumuli Group. In front of the Cașin Pass, north of Tușnad, the tumuli group is situated. This group is made of at least 10 tumuli. The tumuli were never researched and no publication mentions them.

The salt sources of the *Vrancea* zone are mainly distributed in the valley of the upper flow of the Putna River: at *Lepșa*, *Tulnici*, *Gornețu* and in some other places. The route between the Târgu Secuiesc Valley and the Vrancea salt-rich area is the *Târgu Secuiesc – Lepșa* track. It goes through the *Ojdula* village to the *Valea Lepșei* village by land, and after that it goes along the Putna River towards the *Tulnici* and *Bîrsești* villages. So far, no Eneolithic and Bronze Age graves are known on this route.

*

The northeast Wallachia is also salt-rich. There are several huge massifs of rock salt seen on the banks of the valleys and hills, many springs of brine and saltwater streams, as well as the rich halophile flora. The most densely disposed and easily accessible salt sources are known in the area between the Râmnicu Sărat and Dâmbovița rivers. It mainly includes the *Buzău* and *Prahova – Dâmbovița* saliferous zones.

The Buzău salt-rich area is placed along the south-eastern curvature of the Carpathians. The sources from *Bisoca*, *Luncile*, *Lopătari*, *Brăești*, *Dealul Sării*, *Sărata Monteoru*, *Cândești* and some other places show easily accessible salt sources.

Despite the richness of salt in the Buzău area, so far there is no explicit evidence attesting prehistoric salt making. But there are several implicit data, which suggest that this area was involved in salt making and salt exchange. Perhaps, due to its rich salt deposits, the Buzău area was very advanced culturally and economically during the prehistoric, protohistoric and early historic periods. It should be mentioned in this respect that during Bronze Age this territory was the core of the Monteoru culture.

The connection between the Buzău zone and south-eastern Transylvania is allotted by the *Buzău River*, the *Bâsca Mare River*, and the *Bâsca Mică River*.

The *Buzău River* connects the Întorsura Depression to the Buzău Subcarpathians. It springs from the Ciucaș Mountain, enters the Întorsura Depression, and then, it flows

³⁹ Székely Zoltan, *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului ...*, p. 392, fig. 1/1,2.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 392.

⁴¹ *Ibid.*, p. 392.

south-eastwards about 17 km through the entire Întorsura Depression; after that it passes the Buzău mountains, through the about 5 km long Buzău Defile.

The Buzău River has two main tributary rivers which spring in Transylvania: the *Bâsca Mare* and *Bâsca Mică* rivers.

The *Bâsca Mare* River springs from the Lăcăuți Mountains, and then it flows about 30 km southwards along the western side of the Lăcăuți and Penteleu mountains. After that, it turns south-eastwards and flows through the narrow valley between the Penteleu and Podu Calului mountains. After about 22 km, it joins the *Bâsca Mică* River, and then it flows southwestwards about 1,5 km to the Buzău River.

The *Bâsca Mică* River springs from the gorge, which separates the Penteleu and Lăcăuți mountains. Firstly, it flows about 20 km south-eastwards between the Zboina Neagră and Penteleu Mountains. At the Secuiu village it turns southwards, rambles the southern edge of the Penteleu Mountains and after about 13 km joins the *Bâsca Mare* River.

The relationships between the Întorsura Depression and the Buzău Subcarpațians by the Buzău River are well attested ethnographically. Even nowadays, the peasants from both sides of the mountains barter different goods like grapes, maize and *salt* from the Buzău zone in exchange of potatoes.

So far, no Eneolithic and Bronze Age graves were found on the above routes.

The accessible salt sources of the *Prahova – Dâmbovița saliferous zone* are known at Slănic Prahova, Băicoi, Câmpina (Prahova county), Mănești, Ocnița (Dâmbovița county) and some other places. The greatest concentration of rock salt in the area is attested within and around the *Slănic Prahova* town. At the same time, there are many brine springs in the area. The explicit archaeological evidence of the ancient saltworking in this area is yet missing.

There are five facile natural routs of connection between south-eastern Transilvania and the salt-rich Prahova – Dâmbovița zone: the *Măneciu – Vama Buzăului route*; the *Măneciu – Târlungeni route*; the *Telega – Târlungeni route*; the *Rucăr – Bran Couloir*; the *Prahova – Timiș valley*.

The *Măneciu – Vama Buzăului route* connects the Slănic – Prahova salt massive to the Întorsura Valley and Țara Bîrsei. Firstly this route goes by the *Telejenel stream*. Then it follows the *Tabla Buții Pass*, after which it goes by the *Boncuța Pass*. Finally, by the superior flow of the *Buzău River*, it enters the Întorsura Valley. At the beginning of the above route one has to go against the flow of the Telejenel stream towards the Tabla Buții Pass. Then one has to go by land about 700 m towards the Boncuța Pass, after which, at about 300 m, the Buzău River springs. Hence one can go by the *Buzău River*. In this way, there is about 28 km long route between the north-western edge of the Întorsura Depression and the nearest salt sources of the Slănic – Prahova massive.

The *Măneciu – Târlungeni route* connects the Slănic – Prahova salt massive to the Țara Bîrsei. Firstly it goes against the *Teleajen River* flow to the *Bratocea Pass*, which allots the passing through the Ciucaș Mountais from Wallachia to Transylvania. Then an approximately 1 km long distance by land towards the Târlung River follows. This river crosses Țara Bîrsei from south to north, and joins the Râul Negru River. This

way, there is a route of about 30 km from the Slănic Prahova salt-rich area to the southern edge of the Braşov Depression.

The *Telega – Târlungeni route* connects the Slănic – Prahova salt massive to the Țara Bârsei valley. This route goes against the Doftana River flow, by the Predeluş Pass through the Baiului Mountains, and then it goes by the Târlung River. This way one has to pass about 35 km by the Doftana River, and then about 500 m by land from the Doftana River spring to the Târlung River spring.

The *Rucăr – Bran Couloir* connects the Argeş Platform to the Braşov Depression. Firstly it goes by land between the Bucegi and the Iezer mountains, from the Câmpu Lung town towards the Bran Pass. After that it follows the Bîrsa River flow towards the Țara Bîrsei Valley.

The *Prahova River – Timiș River* route connects the Prahova Subcarpathians to the Țara Bârsei valley. At the beginning it goes against the Prahova River flow. Then it continues by land through the *Predeal Pass*, which gets across the Bîrsa Mountains. After that it follows the Timiș River through the Țara Bârsei valley up its confluence with the Olt River.

The natural routes between the Prahova – Dâmbovița zone and southeast Transylvania are frequently used for fair trade. Still at present, some of the above mentioned routes are used for salt trade, both barter and money being available. Usually in autumn, people from Prahova county with their carts big with lumps of rock salt come to the Țara Bârsei valley and Întorsura Valley in order to exchange salt for potatoes. According to unpublished information, the bagmen bring salt by three routes: *Măneciu – Vama Buzăului route*, the *Măneciu – Târlungeni route*, and the *Telega – Târlungeni route*⁴².

So far in the southern part of southeast Transylvania just two small Bronze Age cemeteries were found. One of them – *Codlea* (4 graves) – belongs to the Schneckenberg culture⁴³. It was found at the northern end of the *Rucăr – Bran Couloir*, in the valley of the anonymous tributary stream of the Bîrsa River. Another one – *Noua* (4 graves) – is the eponymous cemetery of the Noua culture. It was uncovered in front of the *Prahova River – Timiș River* route.

*

Some conclusions. It was shown that there are several natural routes that connect the salt-poor southeast Transylvania to the salt-rich neighbouring area. Presumably, they were used for salt-involved exchange during Bronze Age. It is difficult to imagine that at any time direct and explicit evidence concerning prehistoric exchange of salt between southeast Transylvania and the neighbouring areas will be discovered on these routes. At least so far, just implicit and indirect evidence are available for such a research. Step by step, the accumulation of new archaeological data and their correlation will contribute to the endless search of the real prehistoric routes of salt-involved exchange.

⁴² The information of Marius Dombosi (born at the Dobârlău village), Dan Buzea (born at the Sita Buzăului village), Radu Gheorghe (born at the Barcani village).

⁴³ Al. Prox, *Die Schneckenbergkultur*. Verlag Burzenländer Museum, Kronstadt, 1941, S. 73, Tafel XXVIII.

The Eneolithic and Bronze Age graves found on the key points of the natural routes that connect southeast Transylvania with the salt-rich zones are quite specific sometimes. Thus, the Shneckenberg and Noua (?) graves found on the route between the Baraolt Basin and the Homorod zone show a series of features uncharacteristic to these cultures in the rest of their distribution area. At the same time the Bronze Age graves uncovered on the routes that connect southeast Transylvania and Moldova, excepting the grave from Păuleni-Ciomortan, show common characteristics, but all of these graves do not come from the cemeteries, but are just some isolated graves. Which could be the explanation of this difference? Besides the stage of research, there is possible that in the case of the Baraolt – Homorod route we deal with some ‘ritual regulations’ of the access to salt sources, while in the case of the majority of routes between southeast Transylvania and Moldavia we deal just with ‘funeral marks’ of the salt-involved exchange. To lesser extent this observation is valid in the case of the Codlea and Noua cemeteries. Both of them are situated on the southern edge of the areas of the units to which they belong and do not show unusual characteristics.

Excepting some Globular Amphorae culture graves (*Piatra-Neamț*, *Piatra Șoimului (-Calu)* – “*Deleni*”, *Mastacăn*, and possibly *Brehuiești/Cut-Dumbrava*, and *Borlești*)⁴⁴, no Eneolithic and Bronze Age graves on the Moldavian and Wallachian parts of the natural routes of connection with Transylvania are known. More than that, no Eneolithic and Bronze Age grave belonging to Transylvanian cultural units is known in entire Moldavia and Wallachia. It should be noted in this respect that while several isolated graves belonging to the Costișa-Ciomortan and Monteoru cultures are known in southeast Transylvania, no Wietenberg culture grave is known in Moldavia and Wallachia⁴⁵. At the same time, no Eneolithic and Bronze Age isolated graves found on the Transylvanian parts of the natural ways of connection with Subcarpathian Moldavia belong to the Transylvanian cultural entities. All of them belong to the units of which distribution area covers the territories east and south of Carpathians: the Globular Amphorae culture, the Mlăjet-Zimnicea group, the Costișa-Ciomortan and Monteoru cultures.

On many of the natural routes of connection between southeast Transylvania and neighbouring salt-rich areas no Eneolithic and Bronze Age funeral evidence is known so far. But it should be mentioned that on many of them the bronze hoards and isolated bronze pieces were found, equally on the Transylvanian, Moldavian and Wallachian sides of Carpathians⁴⁶. It would be quite possible – at least for some of them – to be related with salt-involved exchange.

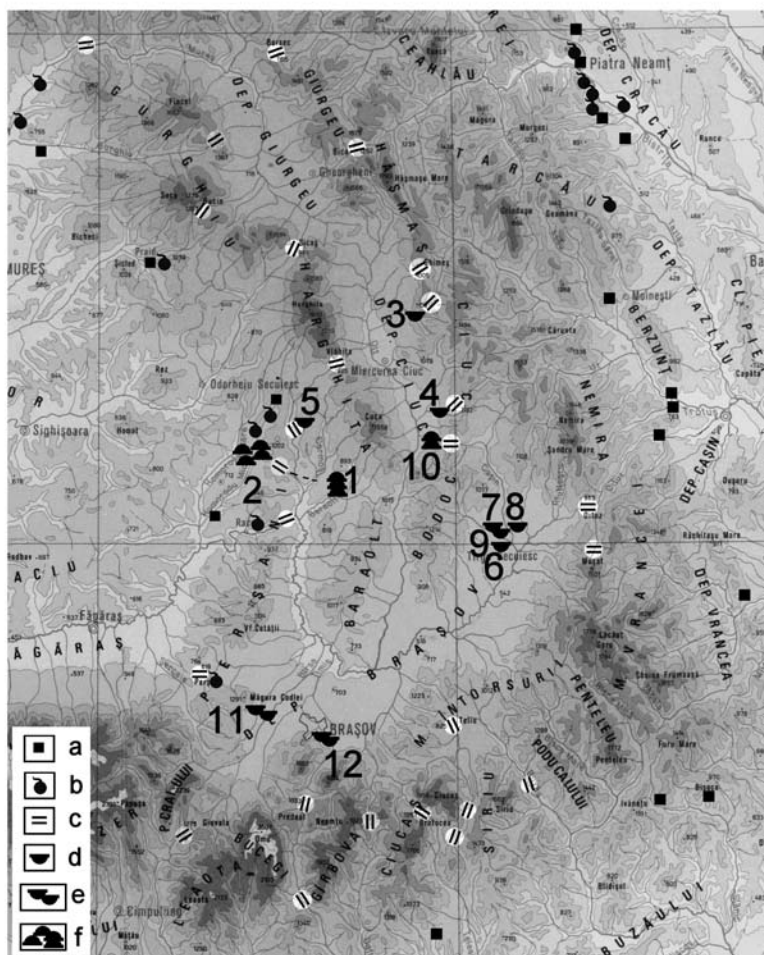
To what extent the above archaeological evidence is really related to special treatment of the key points of salt-involved exchange routes? Honestly, so far just few

⁴⁴ Fl. Burtănescu, *Epoca timpurie a bronzului între Carpați și Prut cu unele contribuții la problematica premergătoare epocii bronzului în Moldova*. București, 2002, p. 500 – 501.

⁴⁵ I. Motzoi-Chicideanu, *Fremdgüter im Monteoru-Kulturraum*. In: *Handel, Tausch und Verkehr im Bronze- und Früheisenzeitlichen Südosteuropa*. Herausgegeben von B. Hänsel. München – Berlin, 1995, S.221, Abb. 2.

⁴⁶ M. Petrescu-Dâmboviță. *Depozite de bronzuri din România*, București 1977; Al. Vulpe, *Die Axte und Beile in Rumanien I*, PBF, 9, 2, München 1970; T. Bader, *Passfunde aus der Bronzezeit in den Karpaten*. In: *Communicationes Archaeologae Hungariae*, 2001, S.15-39.

of them are more or less suggestive, and there are not enough arguments in this respect. The only way to increase the value of the existing indications is to look for direct and explicit proofs of the prehistoric exploitation of salt, to accumulate new data, and to correlate them again and again.

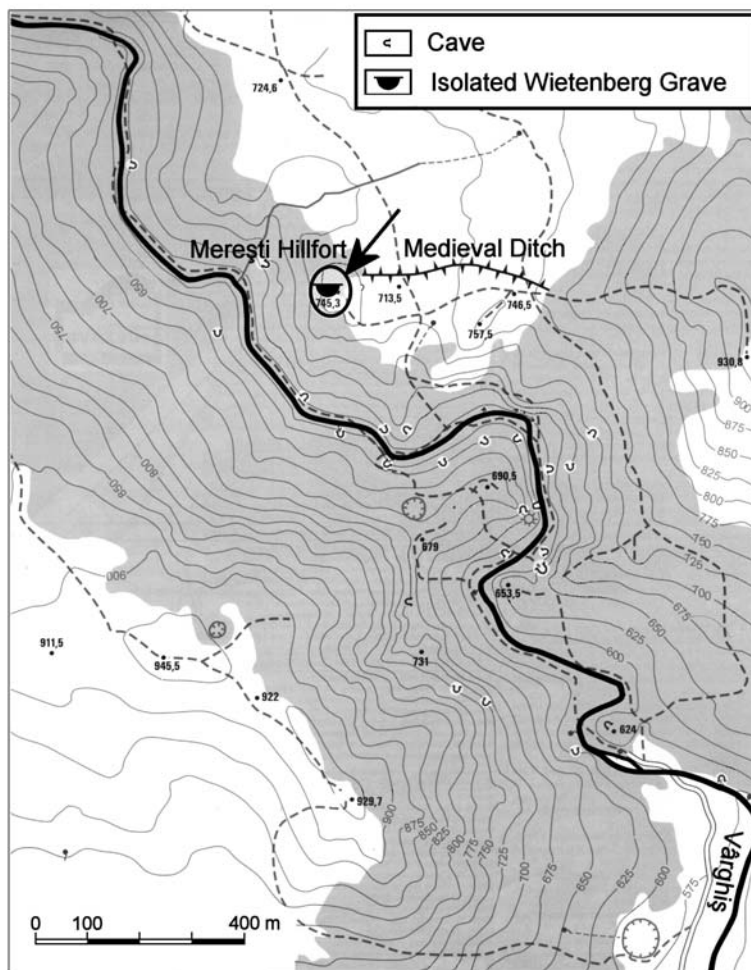

Fig. 1. Southeast Transylvania in the Middle of Salt-Rich Zones and some Prehistoric Funeral Evidence

a) rock salt deposits; b) brine springs; c) passes; d) isolated flat graves; e) small flat cemeteries ; f) tumuli groups

1- Biborțeni-Brăduț; 2- Ocland-Sânpaul; 3-Pauleni-Ciomortan; 4-Sânmartin-Ciuc;
5-Merești hillfort; 6-Târgu Secuiesc; 7-Turia; 8-Poian; 9-Sânzieni; 10-Tușnad;
11-Codlea; 12-Noua

Fig. 3. Geografical Position of the Merești Hillfort

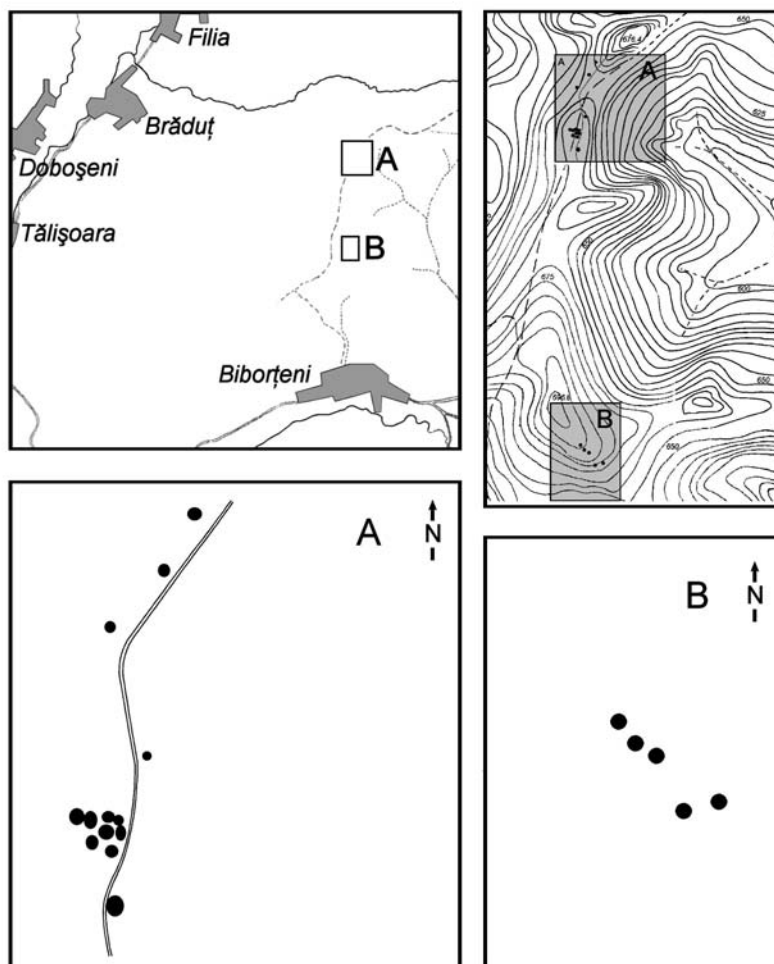
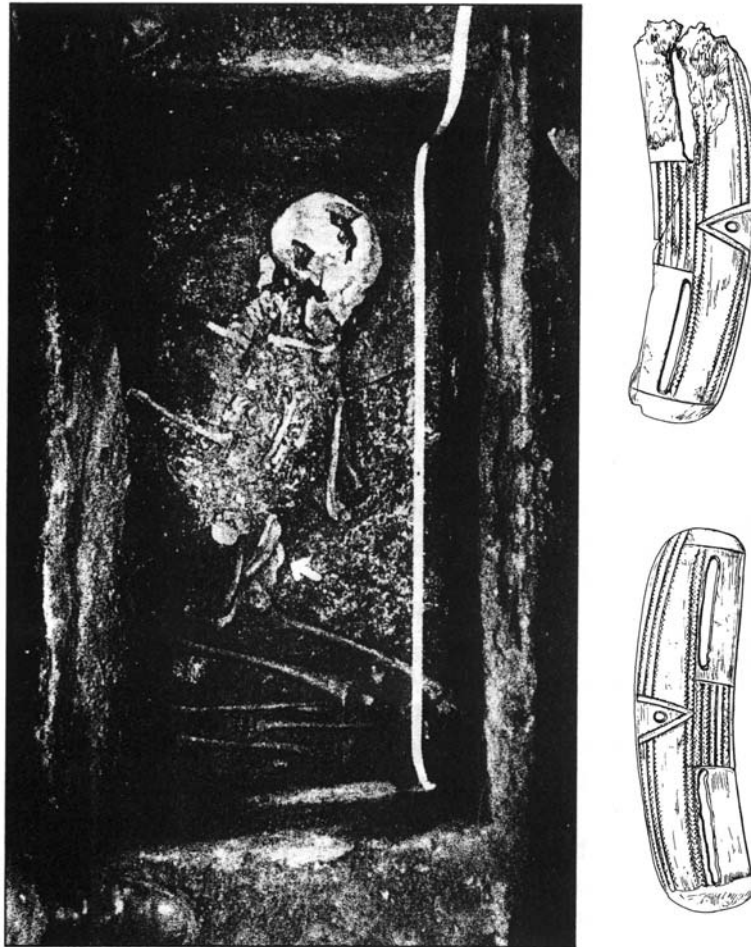

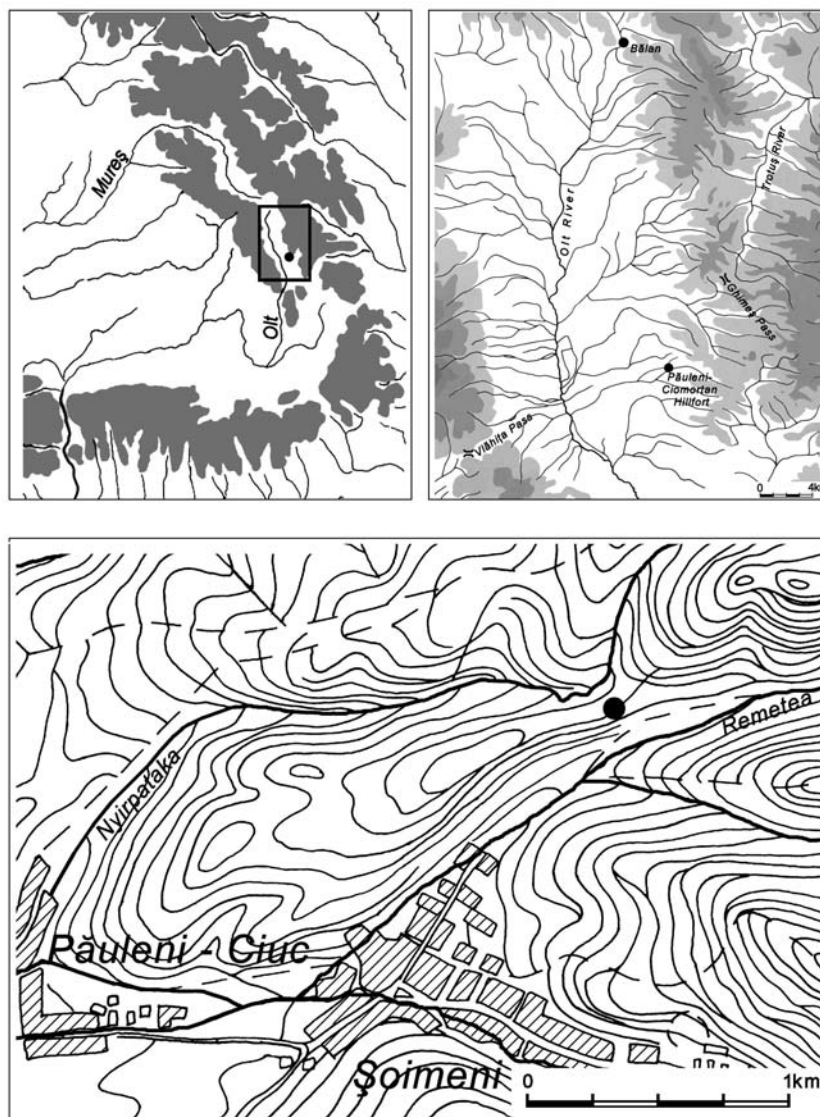
Fig. 4. Brăduț-Biborțeni Tumuli Groups (Apud. Zs. Szekely)

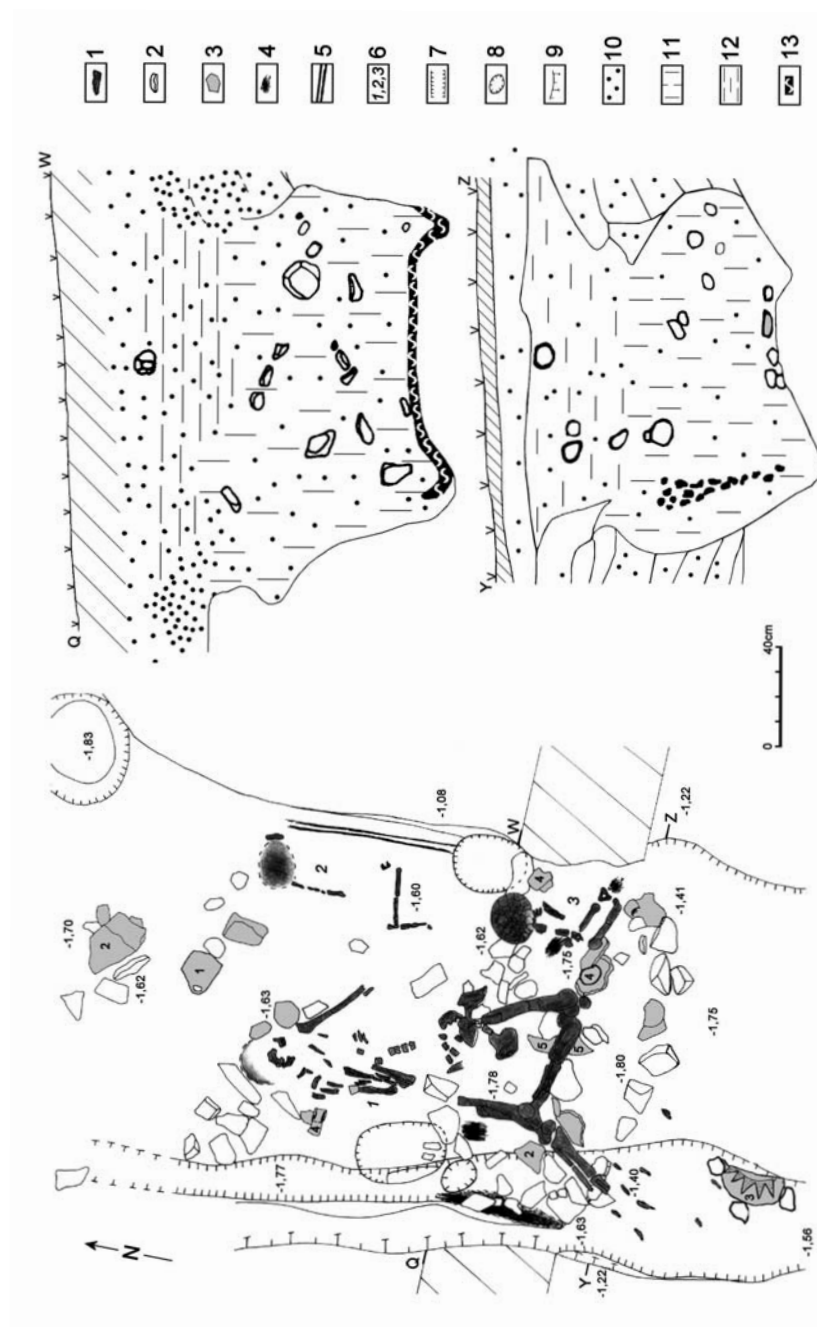

Fig. 5. The Globular Amphorae Culture Grave from Sânmartin-Ciuc
(Apud. Zs. Szekely)

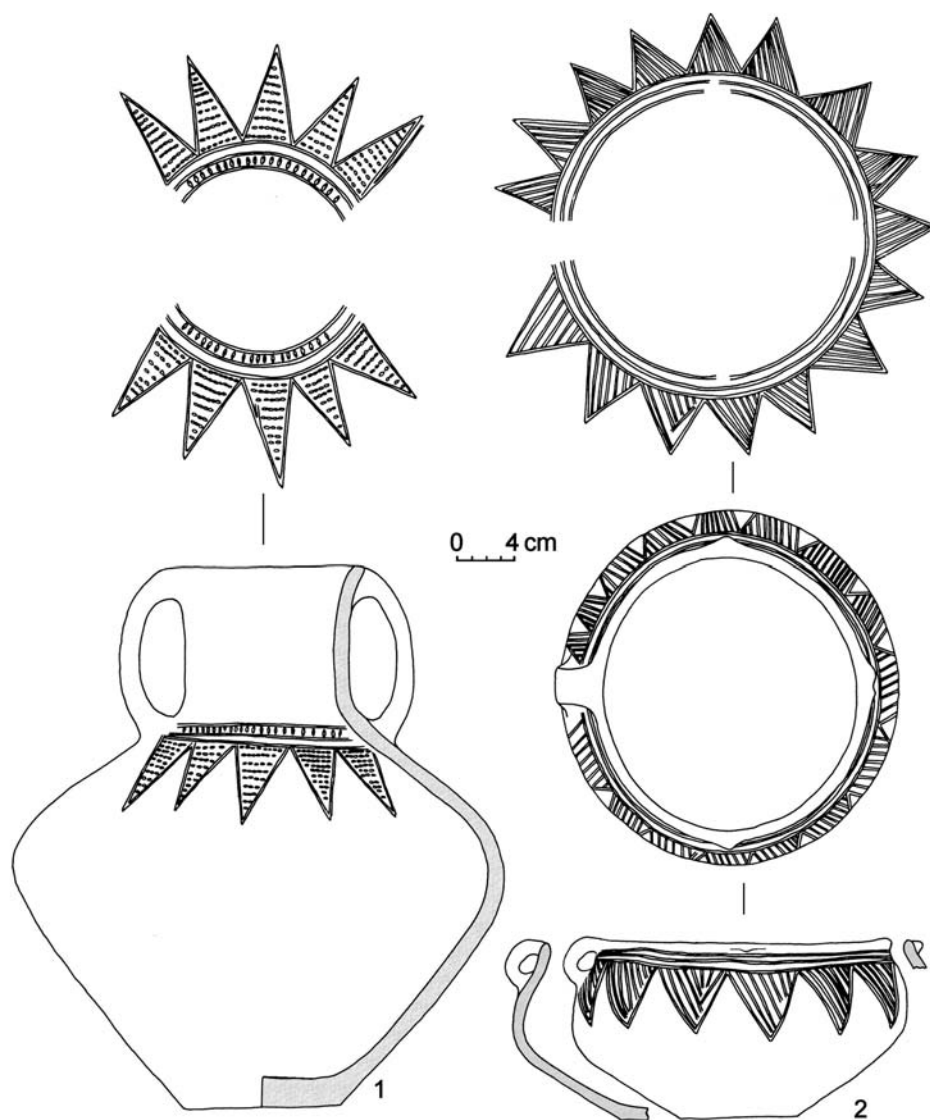

Fig. 6. Geographical Position of the Păuleni-Ciomortan Hillfort

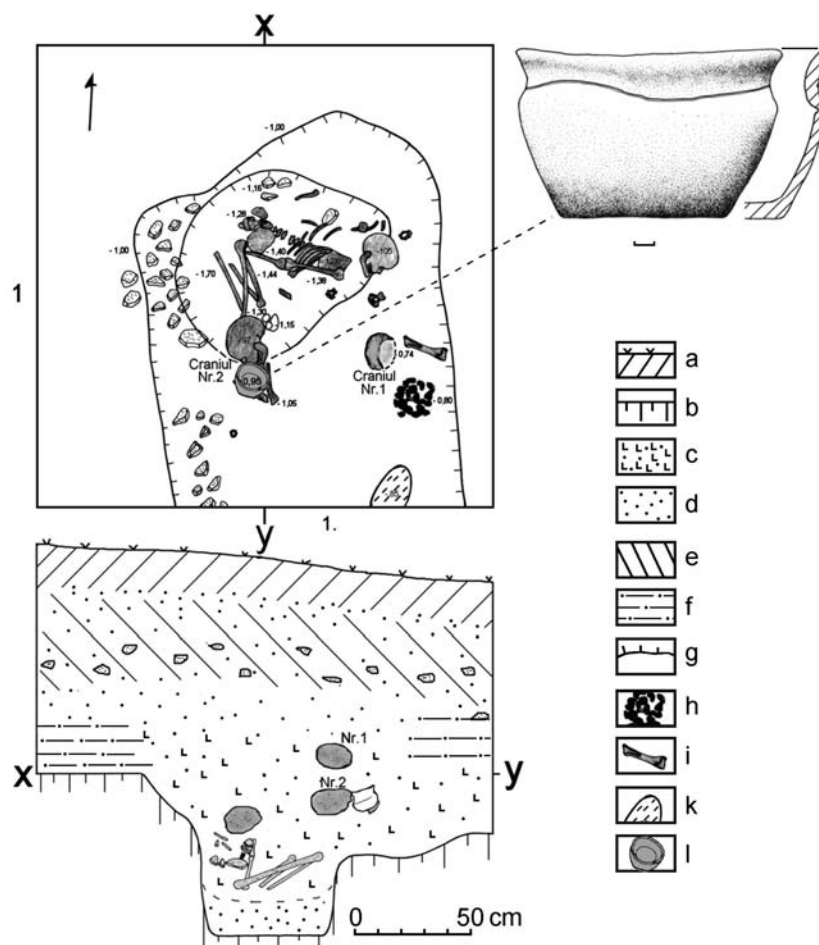

Fig. 7. The Costișa-Ciomortan Culture Grave from Păuleni-Ciomortan

1- calcinated human bones; 2- stone; 3- pottery; 4- burnt wood; 5- burnt planks; 6- no. of skeleton; 7- chase; 8- post holes; 9- corridor's layout; 10- sandy yellowish clay; 11- reddish clay; 12- mixed yellowish soil; 13- black ash

Fig. 8. Pottery from the Costișa-Ciomortan Culture Grave from Păuleni-Ciomortan

Fig. 9. Wintenberg (?) Grave (Compl. No. 14) from Păuleni-Ciomortan

a) arable soil; b) sterile soil; c) Complex no. 14 infill; d,e) rampart's infill;
f) Eneolithic layer; g) perimeter of the pit; h) burnt wood; i) human bone

THE SALT OF MARAMUREȘ AND THE DACIAN SETTLEMENTS ALONGSIDE OF UPPER TISA

Aurel RUSTOIU

The archaeological research of the last decades and mostly that of the last few years, alongside Upper Tisa in Trans-Carpathian Ukraine, led to the identification of some fortified Dacian settlements (fig. 1). At Solotvino – „Cetate”¹ (fig. 2) and Biserica Albă² (fig. 3) were revealed phases corresponding to 4th and 3rd centuries BC, while at Malaja Kopanija³ (fig. 4) and again Solotvino – „Cetate”⁴ there are phases dated from 1st century BC until 1st century AD. Another example is the Dacian site at Oncești (dep. Maramureș – fig. 5) dated between 1st BC and 1st century AD, which was presumed to be a seasonal settlement⁵, although V.Kotigoroško suggested that this might have been a Dacian fortification⁶. All these sites are concentrated in an area rich in mineral resources, with salt being the most important. Thus, their position alongside Tisa is not a coincidence, with the exception of Oncești, since this river was an important route and the main access to and from the Maramureș Depression (fig. 1).

Salt has been always an essential element in the human and animal diet. It was also used to preserve foodstuffs, especially proteic ones, as well as in different economic activities like currying hides or the separation of gold from silver in metallurgy⁷. Thus, the biologic and economic importance of salt determined sometimes wars for controlling the sources. Strabon (VII, 5, 11) wrote about the Illyrian tribe of Auriatii who ‘were always in conflict with the Aridaii for the control over a salt source near the border, and where salt crystals deposited from water along a valley during spring. People used to collect this water and let it for five days until the salt crystallized. The original deal was that each tribe would use the source from time to time, but this was not respected and led to the conflict’.

---

¹ A.Rustoiu, în V.Vasiliev, A.Rustoiu, E.A.Balaguri, C.Cosma, *Solotvino – “Cetate” (Ucraina Transcarpatică). Așezările din epoca bronzului, a doua vârstă a fierului și din evul mediu timpuriu*, Cluj Napoca, 2002, p. 46-56.

² V.Vasiliev et al., în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, IV, forthcoming.

³ V.Kotigoroško, *Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. – IV e.n. (Perioadele La Tène și romană)*, București, 1995, p. 67-108.

⁴ A.Rustoiu, *op.cit.*, p. 56-76.

⁵ H.Daicoviciu, O.Bandula, I.Glodariu, *Cercetările de la Oncești din Maramureș*, Baia Mare, 1965.

⁶ V.Kotigoroško, *op.cit.*, p. 73.

⁷ F.Medelet, în *Analele Banatului*, IV/1, 1995, p. 286-287; T.Saile, în *Germania*, 81, 2000, p. 133-135. Mousaios X, Buzău, 2005, p. 353-367

Transylvania and the Sub-Carpathian region of Moldavia and Walachia were among the richest salt resources, while many large areas from northern Black Sea, Balkan Peninsula and Pannonia had missed that. F.Medeleş has shown that 'rock salt from Inner Carpathian Dacia covered the demand of the populations from Pannonian Plain, alongside the Danube before the Iron Gates, as well as of parts from Balkan Peninsula west of Vardar-Morava valley. The rest of Balkan Peninsula, with the exception of the seaside area, and some of the north Pontic Plain was supplied by the sources from Sub-Carpathian Moldavia and Walachia, until the medieval time'⁸.

In Maramureş, as well as in other parts of Dacia, the sources of rock salt were close to the surface, in the form of salt mountains, like is the case at Solotvino. This offered the possibility to exploit the salt within open galleries in quarries. Most of the ancient traces of such exploitation disappeared, as a consequence of the later excavations during the medieval and modern times. Still, during the first half of the 19th century, and most precisely in 1817, 1846 and 1847, at Solotvino were identified signs of ancient exploitation, which were dated by V. Wollmann in Bronze Age, but most probably are also from the Second Iron Age⁹. These pits and galleries were of irregular shapes and had depths of around 10-13 m, with a diameter of around 13 m, while the height of the galleries was up to 5 m. In one case was observed a pit-like reservoir for collecting the water from the infiltrations. Among the finds from these galleries are some wooden tools and ropes used probably for lifting the salt blocks to the surface¹⁰.

Again at Solotvino were also observed open galleries with a rectangular shape of 7x7 m, and with reinforcements made of beech or oak timber. Similar structures were discovered in the Roman salt galleries at Ocna Sibiului, thus these might have been also dates at the beginning of Christian era¹¹.

Another method for extracting salt was to dissolve the ore with water and then wait until re-crystallise. In this way was avoided the hard task of lifting the salt blocks until the surface. Therefore water was channelled within sewers into special places inside the salt massif, where different tools were then used for processing. Although F. Medeleş was considering that this system was not used in Dacia during the first millennium BC¹², specific tools used for such exploitation were discovered at Valea Florilor (dep. Cluj – fig. 6), which have been dated in the Second Iron Age¹³. This may suggest that the method was also used in some cases. A rather similar installation,

⁸ F.Medeleş, *op.cit.*, p. 285-286.

⁹ For the salt exploitation in Dacia and especially in Maramureş, see V.Wollmann, *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1996, p. 244-247 and mostly p. 246-247, where are references made to Solotvino (with older bibliography). E.Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Cluj-Napoca, 1997, p. 42-47 reproduces in general same ideas like V.Wollmann.

¹⁰ V.Wollmann, *op.cit.*, p. 246.

¹¹ *Ibidem*.

¹² F.Medeleş, *op.cit.*, p. 289.

¹³ I.Al.Maxim, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 457-463; E.Iaroslavschi, *op.cit.*, p. 45-46, pl. XIX. Inventory is composed by a spade, three shovels, a mattock, a pickaxe, levers, and sledgehammers, a trough, all made from wood. Along them was found a tuff mill, which helped the ethnic and chronologic identification of the context.

a bit more complex, was discovered at Solotvino, and was supposed to date from the Dacian time¹⁴ (fig. 7).

From an economic point of view, many scholars sustained that salt was one of the major exports of Dacia¹⁵. The archaeological research indicates the size and directions of the salt trade in Maramureș. This includes both exchanges with the nearby areas like Oaș, and with the far territories. The exploitation techniques, as well as commercial routes were not much different from the medieval ones. R. Popa observed, using the information from the medieval diploma, that salt from Ocna Șugatag was transported with horses alongside the mountain routes until Oaș¹⁶. We may presume that such short-distance trade was present also during ancient time, but it not generated many distinct archaeological traces, mostly because of the cultural similarities in this micro-region.

Long-distance trade can be observed thanks to the presence of some imported finds, among them coins being very useful. We have to observe that the hoard from Sighetu Marmăției¹⁷, composed from at least nine monetary types, a rare case for both the Dacian and the Celtic area, was accumulated during the second half of the 3rd century BC and the first half of the 2nd century BC. Its composition of local coins and also others of various origins indicates an intense economic exchange based most probably on salt. It looks like the inhabitants of the first Dacian settlement at Solotvino have not exported salt in Pannonia during the period from the end of the 4th century BC and the 3rd century BC. A ceramic fragment found by J. Kobal at Solotvino¹⁸, as well as other recent pieces from Biserica Albă¹⁹, together with the Celtic coins from the hoard found at Sighet but coming most probably from Mukacevo, suggest some exchanges with the nearby areas from the Upper Tisa valley. Two tetradrachmai of type Sighet, found most probably around Krakow and coming from a larger hoard lost nowadays, are showing the existence of some contacts with the area north of Carpathians²⁰. Some ceramic fragments from the first Dacian phase at Solotvino-“Cetate” (a fragment of a bi-truncated vessel decorated with groups of three hemispherical dots; a bowl with horizontal perforated handles, etc.), as well as the coins of type Dumbrăveni, which are characteristic for Moldavia, suggest connections with the regions from east of Carpathians. The fact that Dacians from Maramureș had not exported salt to Pannonian Plain might be explained by the control of the Celts over the Transylvanian resources. Most probably they covered the demands of the Celtic communities from the western areas.

¹⁴ V.Wollmann, *op.cit.*, p. 246-247, pl. CVII-CVIII.

¹⁵ I.Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 107-108 (with older bibliography).

¹⁶ R.Popă, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 130.

¹⁷ I.Winkler, în *StComSatu Mare*, II, 1972, p. 207-225; A.Sășianu, *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980, p. 161, nr. 118.

¹⁸ J.Kobal, în *JAM*, XXXVII-XXXVIII, 1995-1996, p. 125, pl. XX/1.

¹⁹ Unpublished.

²⁰ A.Mikolajczyk, în *Archaeologia Polona*, XXIII, 1984, p. 57-58, nr. 12, fig. 3 (but the legend of figure 3 is in fact that on figure 2).

This situation modified during the second phase of the Dacian settlement at Solotvino - "Cetate". Imported Celtic pottery from the 2nd and 1st centuries BC (painted vessels similar to those from the Lower Danube – fig. 8/2-4, fragments of *situlae* with graphite – fig. 8/1, fragments of wheel-made storage pots and bowls, etc.) and a fragment of Roman vessel from the 1st century AD indicate relationships with the Middle Danube area²¹.

However, the number of finds is smaller than at Malaja Kopanija. This settlement is situated on a hill from the right bank of Tisa, at around 50 km downstream of Solotvino, just where the plain begins. With such strategic advantage, Dacians from Malaja Kopanija controlled all circulation alongside Tisa and especially the salt trade²². The rafts probably transported this to Pannonia, in the similar way like during the medieval time²³. This monopoly of salt determined an economic prosperity of the settlement, demonstrated by the large number of Celtic finds from the 1st century BC – fig. 9, and the Roman ones from the 1st century AD – fig. 10, as well as by the presence of many workshops. More than that, a Roman brooch of strong profiled type, which was half made (fig. 10/1), suggest the presence in the 1st century AD of a bronze artisan who came from the Empire. The technology involved, as I have shown on other occasion²⁴, is characteristic for the workshops from Noricum and Pannonia, and most probably this artisan came from the latter area. The large number of strong profiled brooches (fig. 10/2-17) found at Malaja Kopanija illustrates the size of their production here.²⁵

Another example is the level of monetary circulation that also sustains the idea of intense commercial activity at Malaja Kopanija. V. Kotigoroško listed 21 coins, without saying if all of them are coming from excavations. Among them are coins of type Vel'ko Bistrec (northern Slovakia), Medieșu Aurit, *Sirmium*, Roman republican coins, like the denarii from *Nemausus* colony in southern Gaul, a drachma from *Dyrrhachium* and an imitation after a coin of Nero²⁶. Along these finds are also two hoards found on the left bank of Tisa, close to Malaja Kopanija, at Gudja and Korolevo (fig. 1). The latter one is composed of 11 drachmai issued by *Apollonia*, 12 drachmai by *Dyrrhachium*, 2 tetradrachmai of *Thassos* and 11 Roman republican denarii²⁷. This large number of coins found at and around Malaja Kopanija, as well as their diversity suggests an intense commercial activity here.

The economic control exerted by the settlement at Malaja Kopanija may explain also the poor level of imports from the last Dacian phase at Solotvino-"Cetate". On the other hand, it may also be the case of a political and/or economic subordination of the Dacians from Solotvino to the rulers at Malaja Kopanija. As a conclusion we have to

²¹ A. Rustoiu, *op.cit.*, p. 68-69.

²² Same opinion by V. Kotigoroško, in *Thraco-Dacica*, XII, 1991, p. 130.

²³ R. Popa, *op.cit.*, p. 131.

²⁴ A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II a.Chr.-sec. I p.Chr.)*. Tehnici, ateliere și produse de bronz, București, 1996, p. 48; idem, *Fibulele din Dacia preromană (sec. II a.Chr. – I p.Chr.)*, București, 1997, p. 21, 24-26.

²⁵ V. Kotigoroško, in *Carpatica*, 15, Ujgorod, 2002, p. 135-154, pl. III-IV.

²⁶ Idem, in *Thraco-Dacica*, XII, 1991, p. 130.

²⁷ J. Kobal, in *Acta Archaeologica Carpathica*, XXXIII, 1994, p. 176, fig. 18.

observe that the exploitation of the salt resources of Maramureș during the Second Iron Age was a kind of a ‘privilege’ shared by the Dacian communities in the region, since the Celts had not settled here.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1 – Fortified settlements of the 4th – 3rd centuries BC (triangles), of the 1st century BC – 1st century AD (circles), salt resources (X) and monetary hoards (T): 1 – Solotvino (Slatina); 2 – Bila Țerkva (Biserica Albă); 3 – Oncești; 4 – Malaja Kopanija; 5 – Ocna Șugatag; 6 – Sighetu Marmăției; 7 – Gudja; 8 – Korolevo.

Fig. 2 – Map of the terrace with the site of Solotvino – „Cetate”.

Fig. 3 – Fortified settlement at Biserica Albă (map).

Fig. 4 – Fortified settlement at Malaja Kopanija (after V.Kotigoroško).

Fig. 5 – Site at Oncești (after Daicoviciu et al.). 1. Earthen wall; 2. Stone masonry (tower); 3. Rock limit; 4. Pits carved in rock; 5. Presumed limit of the tower’s stone masonry; 6. Trenches of 1964; 7. Numbering for trenches and cuttings; 8. Trenches and cuttings of 1965.

Fig. 6 – Wooden tools and the installation for salt extraction at Valea Florilor, dep. Cluj (after E.Iaroslavschi).

Fig. 7 – Wooden installation used for salt extraction at Solotvino, found in the 19th century (after V.Wollmann).

Fig. 8 – Celtic pottery with graphite (1) and painted (2-4) from the last Dacian phase at Solotvino – „Cetate”.

Fig. 9 – Celtic painted pottery (1-2, 4-15) and storage pot (3) from Malaja Kopanija (after V.Kotigoroško).

Fig. 10 – Half made brooch (1), strong profiled brooches (2-17) and Noric – Pannonic brooches with two knots on the spring (18-21) from Malaja Kopanija; all bronze (after V.Kotigoroško).

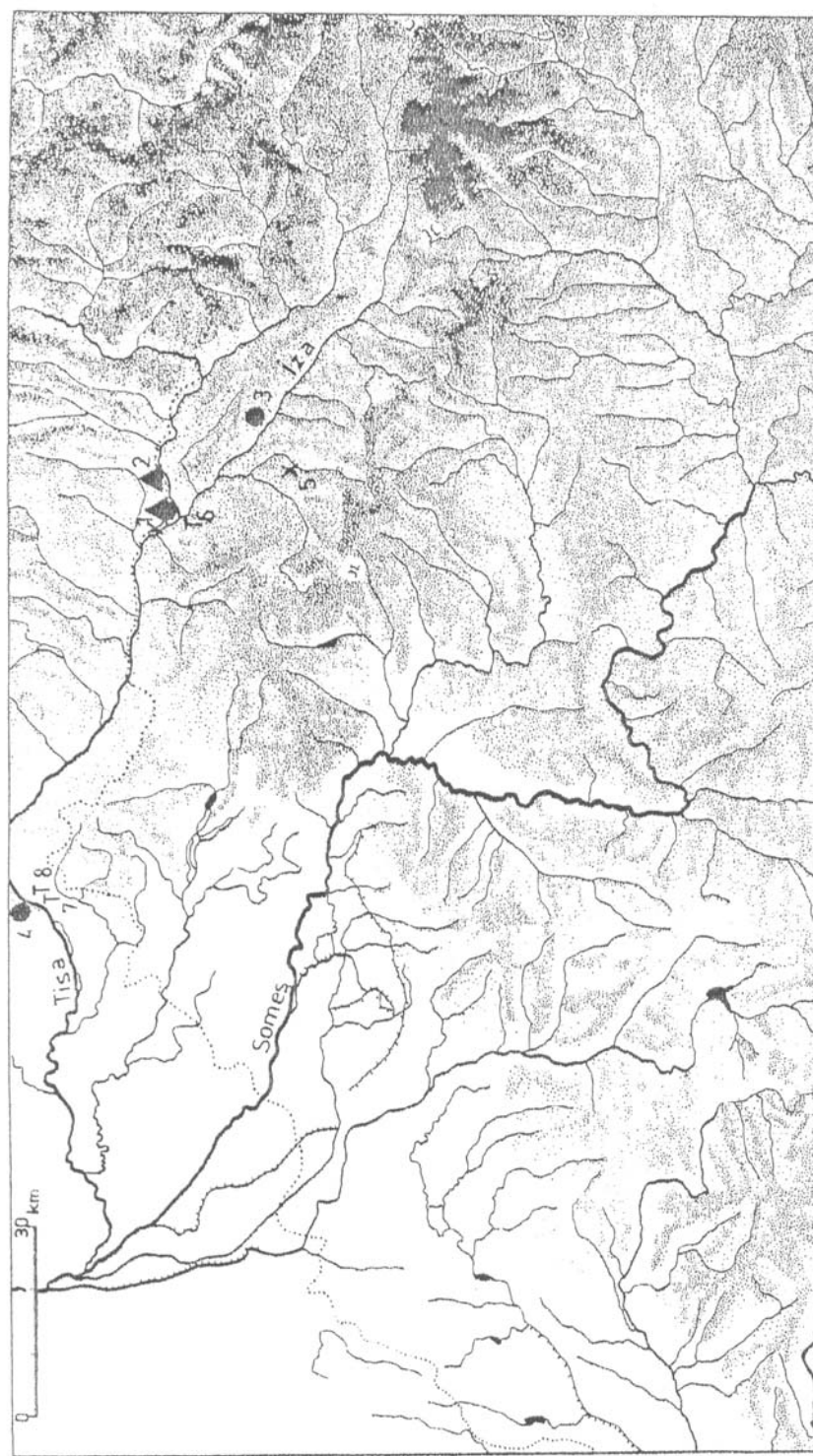

Fig. 1 - Fortified settlements of the 4th - 3rd centuries BC (triangles), of the 1st century BC (circles), salt resources (X) and monetary hoards (t): 1 - Soltvino (Slatina); 2 - Bila Terkva (Biserica Albă); 3 - Oncești; 4 - Malaja Kopanija; 5 - Ocna Șugatag; 6 - Sighetu Marmatei; 7 - Gudja; 8 - Korolevo

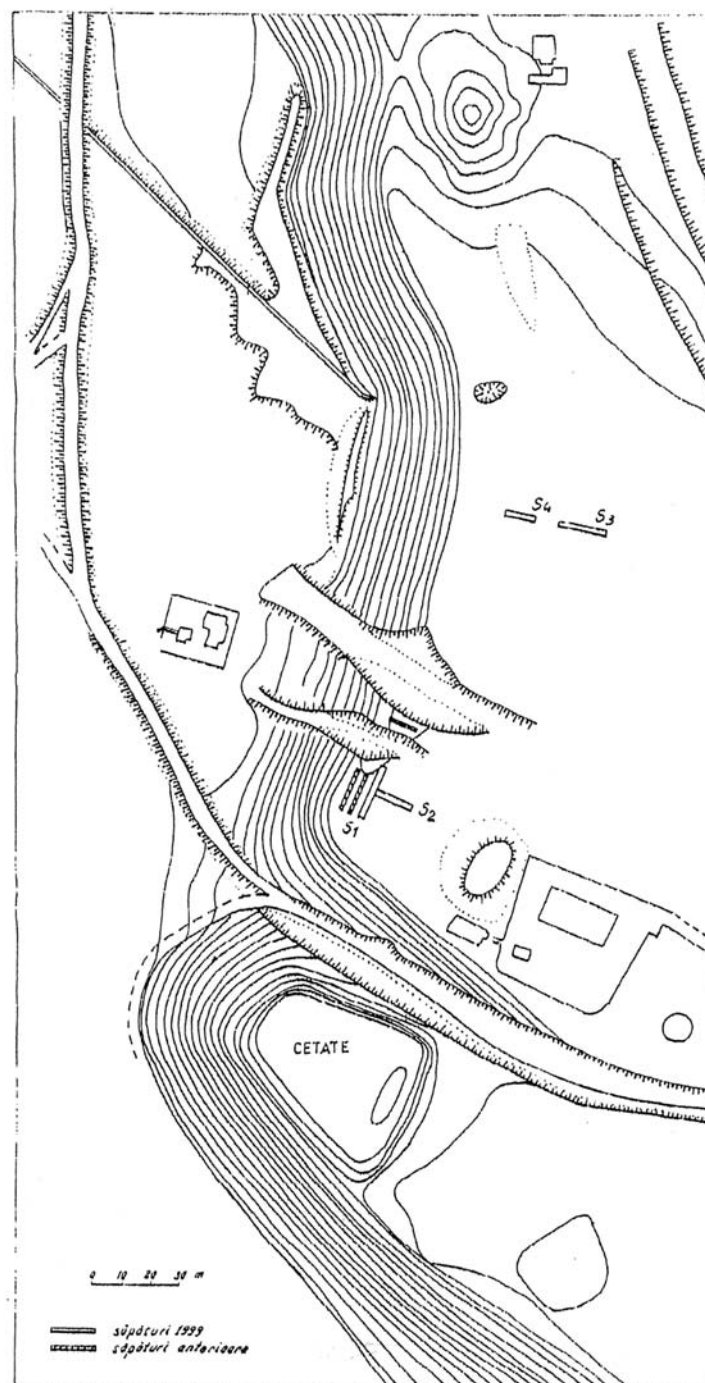

Fig. 2 - Map of the terrace with the site of Solovino-”Cetatea”

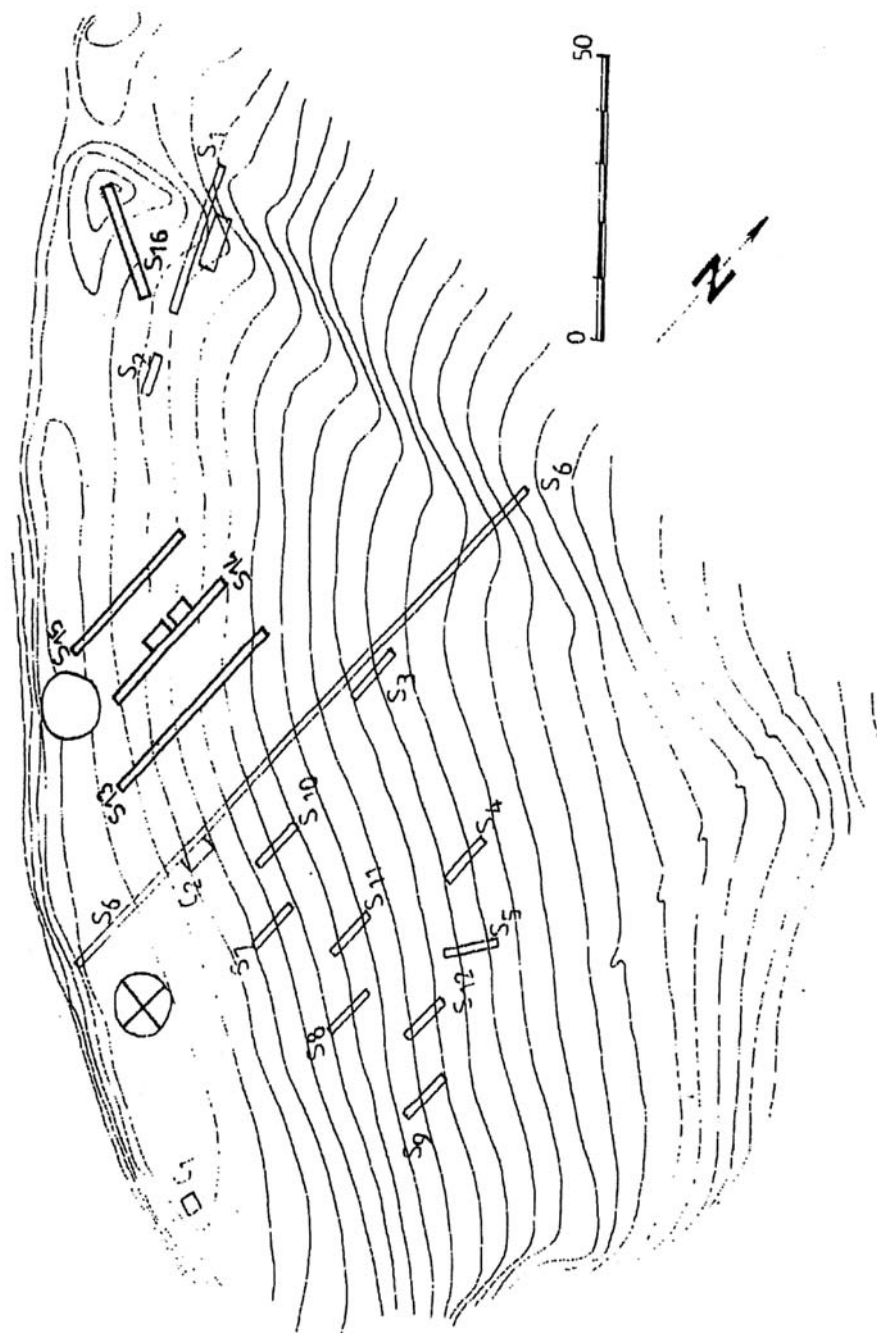

Fig. 3 - Fortified settlement at Biserica Albă (map.)

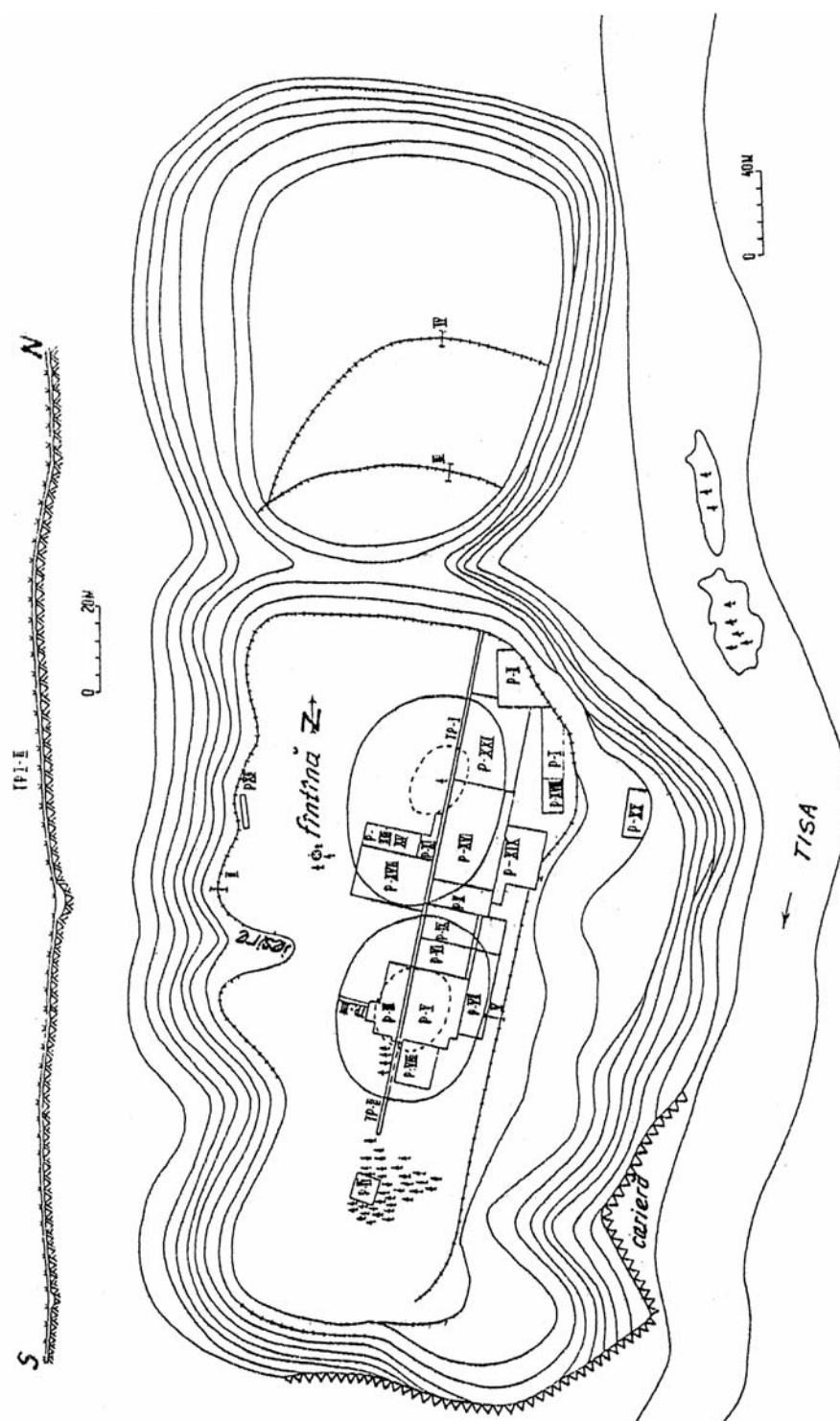

Fig 4 - Fortified settlement at Malaja Kopanija (after Kotigorsko)

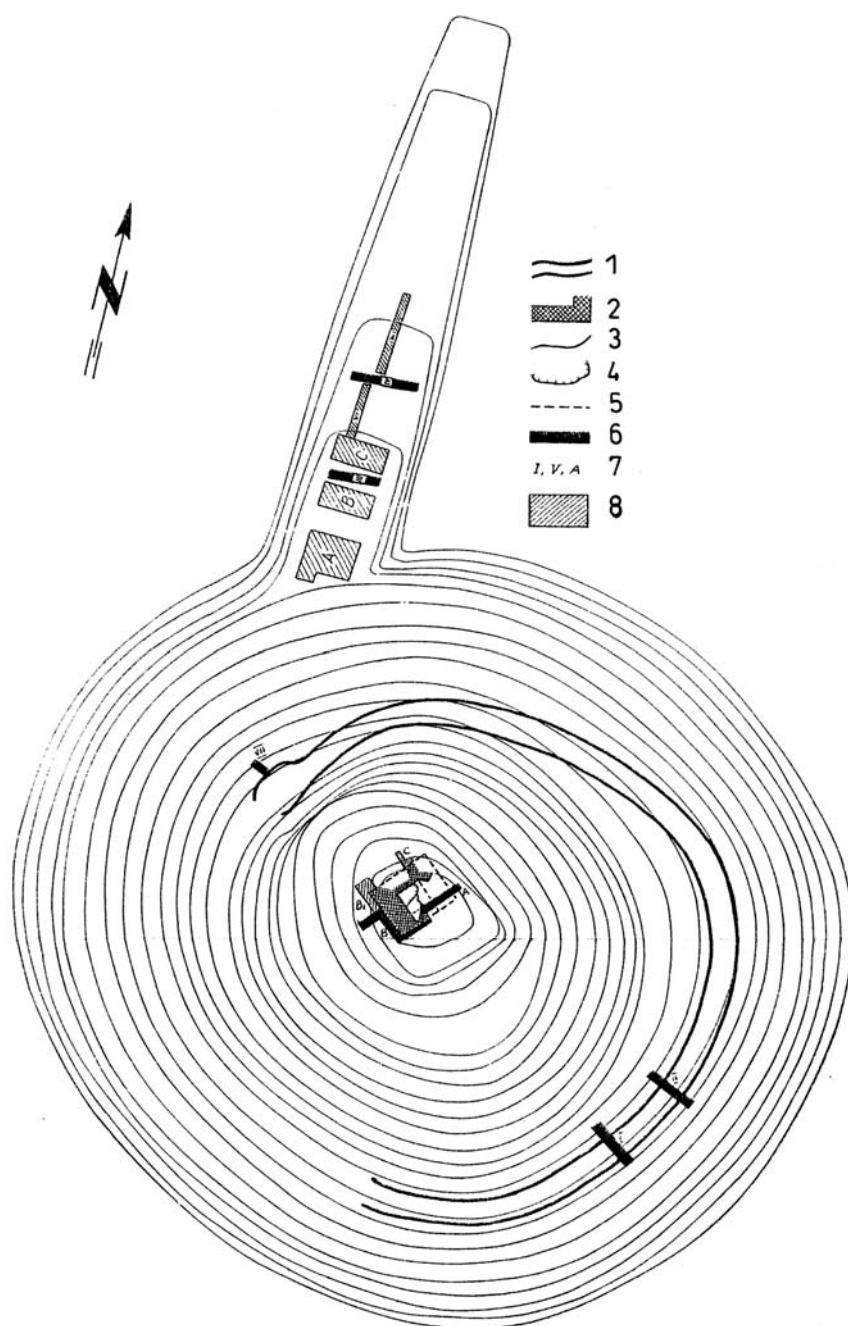
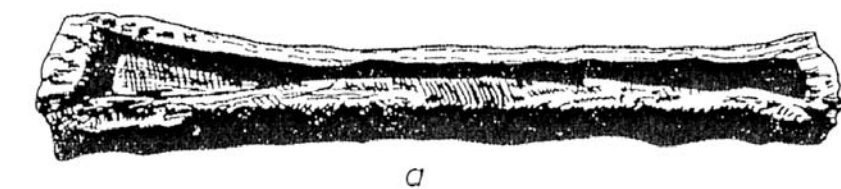
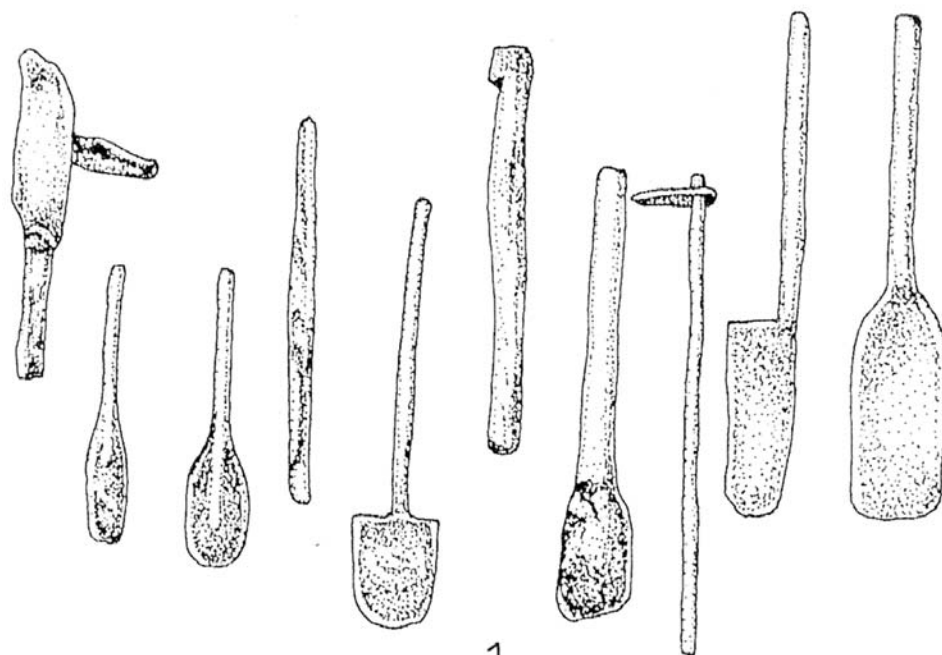

Fig. 5 – Site at Oncești (after Daicoviciu et al.). 1. Earthen wall; 2. Stone masonry (tower); 3. Rock limit; 4. Pits carved in rock; 5. Presumed limit of the tower's stone masonry; 6. Trenches of 1964; 7. Numbering for trenches and cuttings; 8. Trenches and cuttings of 1965.

2

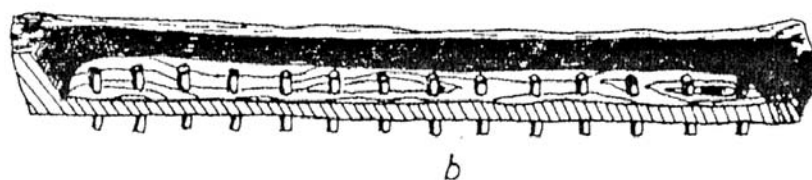

Fig. 6- Wooden tools and the installation for salt extraction at Valea Florilor, dep. Cluj (after E.Iaroslavski).

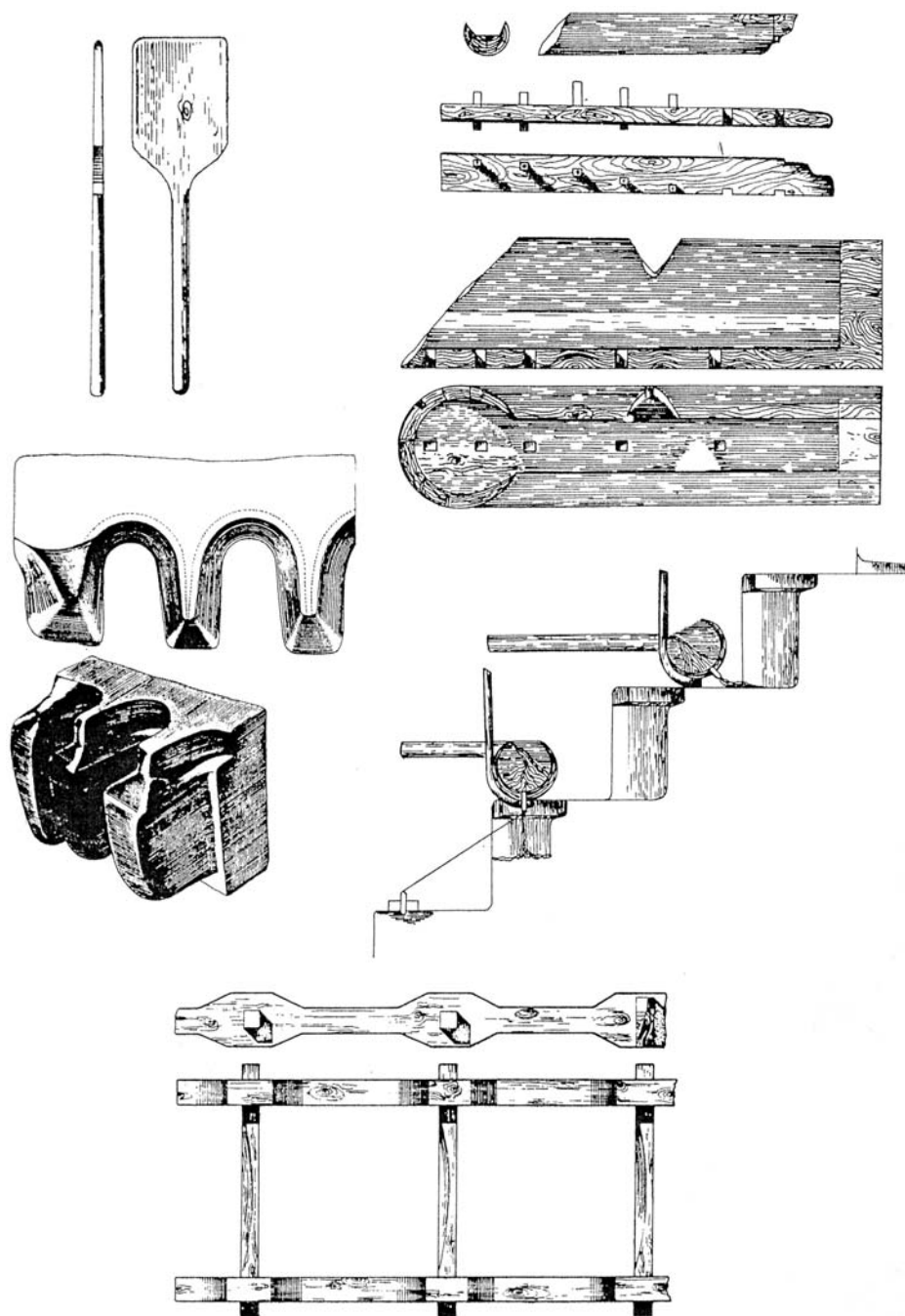

Fig. 7- Wooden installation used for salt extraction at Solotvino, found in the 19th century (after V.Wollmann).

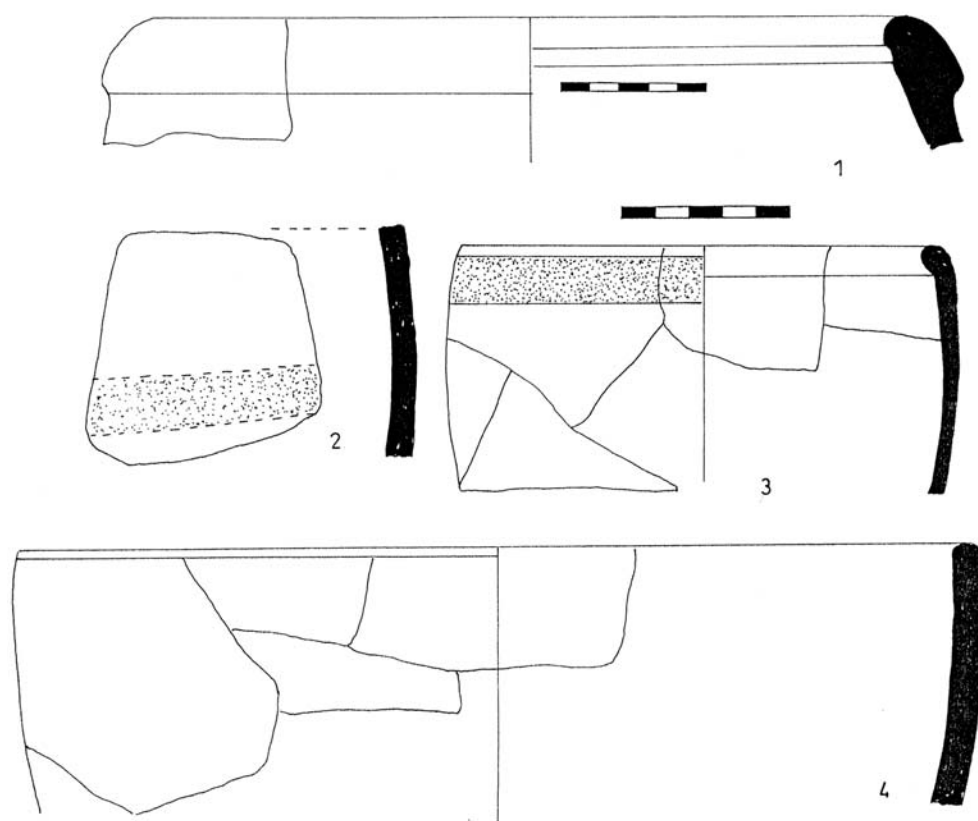

Fig. 8 - Celtic pottery with graphite (1) and painted (2-4) from the last Dacian phase at Solotvino „Cetate”.

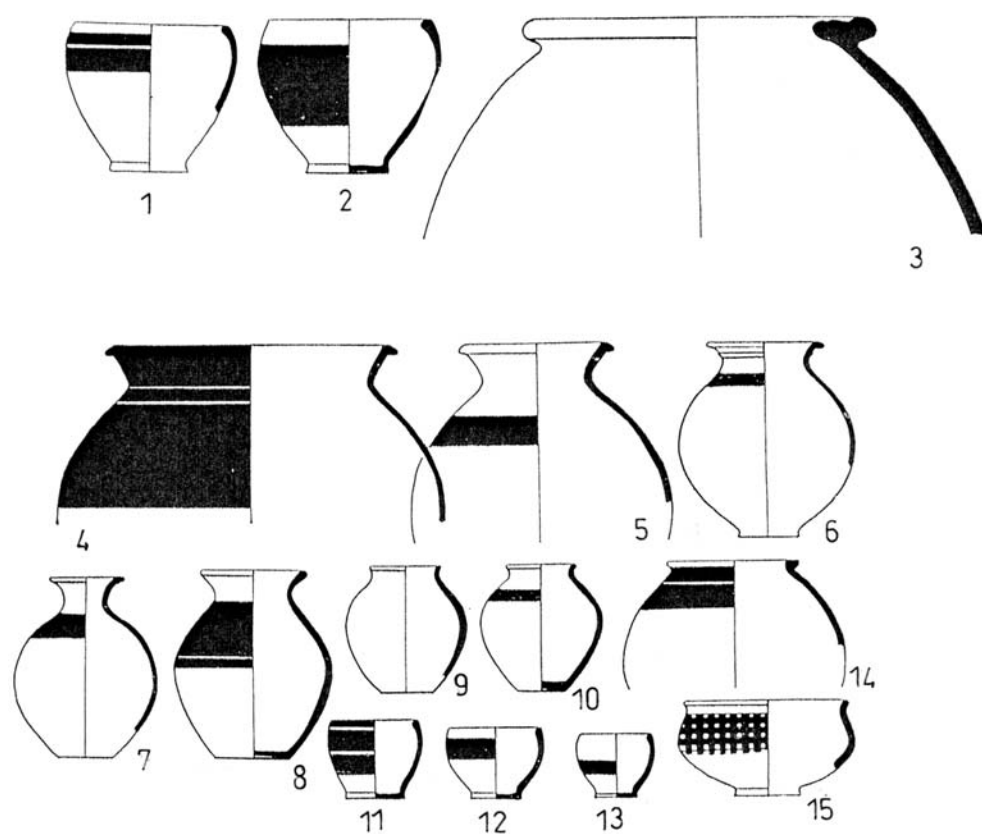

Fig. 9 - Celtic painted pottery (1-2, 4-15) and storage pot (3) from Malaja Kopanija (after V.Kotigoroško).

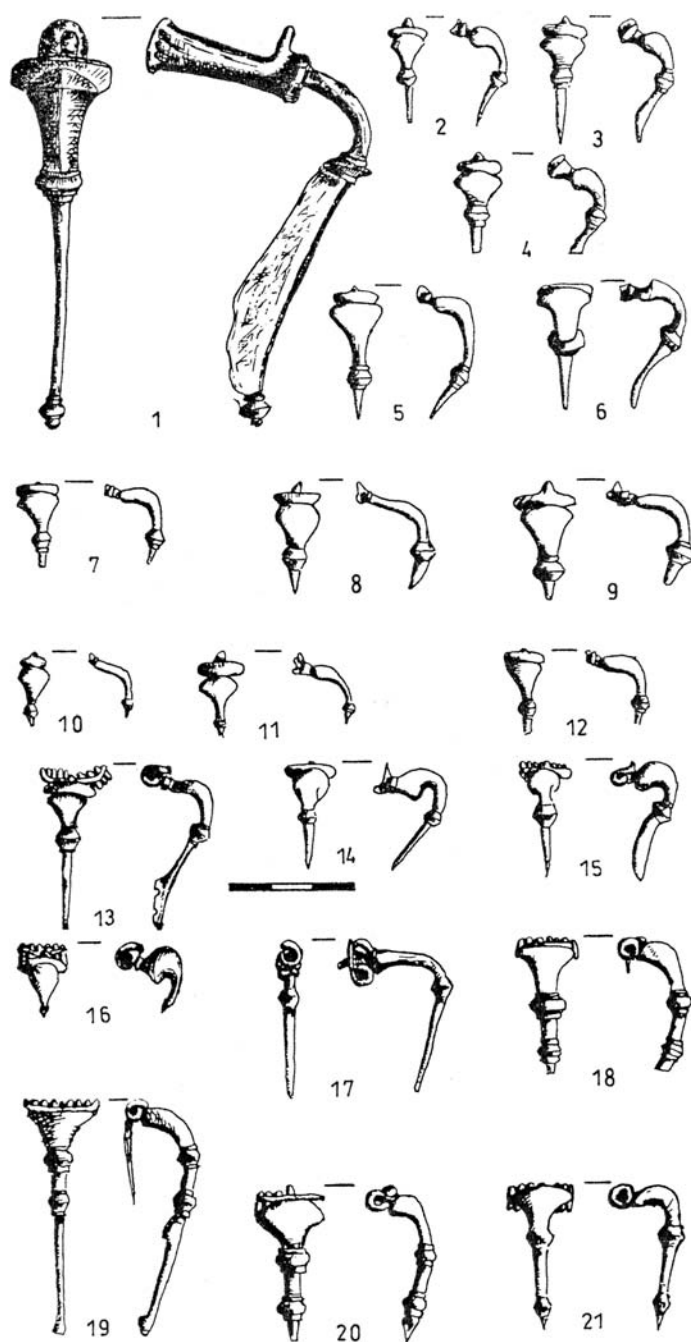

Fig. 10-Half made brooch (1), strong profiled brooches (2-17) and Noric Pannonic brooches with two knots on the spring (18-21) from Malaja Kopanija; all bronze (after V.Kotigoroško).

ELEMENTS DE PARURE EN AMBRE, ET EN LIGNITE/SAPROPELITE DE CONTEXTES FRIBOURGEOIS (SEPULTURES ET HABITATS), ETAT DE LA QUESTION.

Carmen BUCHILLER

Service archéologique de l'Etat de Fribourg (Suisse)

I. L'ambre

A la fin des années 80 (1988, 1989), le professeur Curt W. Beck de l'Amber Research Laboratory du département de chimie au Vassar College de New York a fait une analyse spectrographique systématique infrarouge de l'ambre trouvé en Suisse.

L'intérêt de la nouvelle méthode résidait dans les faibles dimensions des échantillons requis par rapport aux besoins de la résonance nucléaire.

Une commission pour l'étude de l'ambre émanant de l'Union internationale des Sciences préhistoriques et protohistoriques, a fait rapport au Conseil permanent, à Dublin en 1989; ce comité était à la base de la publication du *Corpus Succinorum Veterum* et prévoyait entre autre une monographie concernant l'ambre archéologique trouvé en Suisse. Dans le cadre de cette commission, le professeur Beck était notamment en relation avec notre ancienne archéologue cantonale, Mme Hanni Schwab, décédée en avril dernier et à qui est dédiée cette brève présentation. Se proposant de réaliser un inventaire au niveau suisse, c'est en été 1988 que Hanni Schwab et Curt W. Beck dressèrent l'inventaire de 427 artefacts d'ambre dans les cantons de l'ouest de la Suisse. A la fin 1988, 638 échantillons étaient analysés et une publication fut planifiée; malheureusement aucun corpus complet d'analyses du matériel suisse n'est disponible à ce jour.

Depuis la réalisation de cet inventaire, quelques nouveaux artefacts issus des fouilles archéologiques sur le territoire cantonal sont venus s'ajouter à ce corpus, encore inédit.

Le bref tour d'horizon des découvertes présenté ce jour est tributaire des conditions de la recherche et les vides présents sur la carte du territoire cantonal ne signifient bien entendu pas qu'aucun vestige n'y existent/n'y a existé, mais reflète bien le hasard des découvertes et l'état de la recherche en terre fribourgeoise; il prend en compte les exemplaires exhumés sur des sites allant du Néolithique au Moyen Age (fig. 1).

Si la matière appelée par les Anciens *électrum* ou *soukinos* semble correspondre à l'ambre jaune, ces termes se fondant sur la couleur, sont également utilisés pour décrire

un alliage d'or et d'argent!¹ Les grecs du IVe siècle avant J.-C. nomment l'ambre *électrum/électron/elektros*. Pour Aristote, cette matière lui semblait être d'origine végétale, comme l'encens, la myrrhe et la gomme. Théophraste le philosophe de Lesbos quant à lui considérait l'électrum comme un minéral, une pierre (*lithos*) parce qu'on le tirait de la terre. Avant Aristote, Thalès connaissait probablement l'ambre. Hérodote comme Platon utilisaient le substantif² *elektron* pour parler de l'ambre. En grec, le terme *electron* signifiant «je protège»; les vertus prophylactiques liées à cette matière devaient être évidentes. Pline l'Ancien nomme au Ier siècle apr. J.-C. l'ambre *suc(c)inum*; si d'autres auteurs latins pensaient que l'ambre était le suc d'un arbre³, lui croyait que c'était de la résine de pin⁴. Aujourd'hui, les naturalistes pensent qu'il peut s'agir de résine de pin, de cèdre, d'araucarias, d'arolle ou du pin Weymouth. L'ambre roux était le plus prisé des romains, tandis que celui de couleur jaune doré passait pour avoir des vertus médicinales. On faisait porter aux petits romains des amulettes d'ambre censées les protéger des maux de gorge. L'ambre passait pour être une véritable panacée contre les fièvres, la phtisie ou les maux d'estomac, mais aussi contre la toux et les affections des oreilles! La précieuse matière était également utilisée pour les massages et ses propriétés électrostatiques sont encore appréciées aujourd'hui en médecine homéopathique.

L'ambre contemporain entre dans la composition de la colophane, de vernis et de laques; il est tiré notamment de deux gisements industriels, à Samland en Russie qui producteur de 600 tonnes/an) et le site saxon de Bitterfeld en Allemagne. Près de Gdansk, on procède par lessivage du sol pour en retirer le précieux matériau. L'ambre peut être pressé et coloré artificiellement- cf. chapelet de prière des musulmans. En Pologne, on donne encore actuellement aux nourrissons un morceau d'ambre à mâcher contre le mal de dents. Dans les pays baltes, un cadeau très apprécié des jeunes mariées consistait en un collier à trois rangs de perles d'ambre; dans ces mêmes régions septentrionales, l'ambre pouvait remplacer l'argent pour payer les impôts. «On comprend mieux que l'interdiction de chercher de l'ambre pour son usage personnel, introduite au XIIIe siècle par les chevaliers de l'Ordre teutonique, ait été une loi très dure pour les peuples de Prusse orientale.»⁵ Malgré l'opinion largement répandue, il semble que l'ambre de la région de Gdansk serait une rétinite -et pas une succinite⁶.

Dans l'Antiquité, l'ambre avait grande valeur et était associé, dans la décoration par exemple de palais décrits par Homère à l'or, l'argent et l'ivoire; on en faisait des bijoux, surtout des colliers ou des statuettes, parfois sculptées dans de grands blocs. Les Etrusques l'ont utilisé par exemple sur des fibules (Verucchio, etc.). Dans l'Empire romain, Pline parle d'un morceau d'ambre pesant treize livres d'ambre!⁷ Les fragments

¹ Ch. Daremberg/Edm. Saglio, Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines, 1892 (éd. 1969), Graz, s. v. *electrum*

² Hérodote III, 115 ; Timée, 80, c.

³ Naturalis Historia 37, 11, 43.

⁴ Ibid. 37, 11, 42.

⁵ Ewa Krzeminska./Wiesław Krzeminski, 1992, 23

⁶ iid. ibid., 57

⁷ Naturalis Historia 11, 45-46.

contenant des inclusions d'insectes étaient très prisés comme curiosité et son parfum également ne laissait pas indifférent⁸!

A l'instar du matériel recensé à ce jour sur les sites suisses, les artefacts d'ambre issus des fouilles fribourgeoises consistent essentiellement en perles ou en grains de chapelet déjà façonnés. Parmi les sites qui ont livré de tels éléments de parures, l'on trouve en premier lieu des sépultures et, plus rarement, des habitats.

La question de la provenance

S'il existait des gîtes d'ambre près de Sidon, en Phénicie, Hérodote fait venir la précieuse matière de lointaines contrées sises vers le nord⁹. Le voyageur Pythéas cité par Pline l'ancien prétendait que les flots jetaient l'ambre au printemps sur les bords de l'île d'Abalus à une journée de navigation du pays des Goths ; d'autres comme Théophraste le disent sortir de terre en Ligurie¹⁰; d'autres encore le font venir de Scythie, d'Inde, d'Egypte, d'Ethiopie, de Numidie ou des îles Electrides. Au Ier siècle après J.-C., les Romains cherchent l'ambre en Germanie, - le fameux *glaesum* - près de l'embouchure de la Vistule, puis en Pannonie, via la Gaule et la vallée du Rhône. Il existait par ailleurs également de l'ambre, rouge foncé, en Lucanie et en Sicile. Dans nos contrées, aucun gisement naturel exploitable n'a été repéré à ce jour, hormis le petit gisement de Zollhaus, commune de Plasselb (fig. 2) dont la plafféite a été analysé par une étudiante de l'Amber Research Laboratory de New York; cet ambre paléocène s'avère être très friable travaillé et le gisement trop petit pour être exploité¹¹.

Les analyses effectuées sur l'ambre archéologique trouvé en Suisse en font un ambre balte caractéristique, de la succinite provenant du littoral compris entre le Danemark et la Russie.

Toutefois, il est vraisemblable que dès le paléolithique supérieur, les gisements d'ambre de la Baltique n'ont pas constitué l'unique source d'approvisionnement: en Suisse, plusieurs gîtes sont connus, principalement dans les zones du flysch de la bordure nord des Alpes; toutefois ceux-ci ne livrent toutefois que des nodules de petites dimensions, peu appropriés au façonnage. Pour Denise Leesch, l'ambre de la Baltique aurait plutôt circulé sous forme d'objets façonnés, les autres gisements de résine fossile d'Europe – allingite de France, plafféite de Suisse ainsi qu'une autre résine d'Autriche – n'ayant été exploités que de façon ponctuelle¹².

⁸ Cf. Martial, Epigrammes IV, 32; IV, 59; VI, 15

⁹ Hérodote III, 115

¹⁰ Voir Pline, Naturalis Historia 37, 11, 33

¹¹ 55 millions d'années, E. Krzeminska./W. Krzeminski, 1992, 222

¹² Denise Leesch, Un campement magdalénien au bord du lac de Neuchâtel. Cadre chronologique et culturel, mobilier et structures, analyse spatiale (secteur 1), Hauterive/Champréveyres 10 (Archéologie neuchâteloise 19), Neuchâtel 1997, 105; au total ce sont huit zones de plafféite qui ont été recensées en Suisse.

Le corpus fribourgeois (fig. 3 et 4 et planche IV)

Néolithique

Si une quinzaine de fragments/d'esquilles d'ambre ont été mis au jour sur le site paléolithique neuchâtelois de Champréveyres¹³, l'artefact le plus ancien connu en terre fribourgeoise remonte au Néolithique.

Estavayer-le-Lac/Ténevière, ramassage de surface, découverte isolée 1878, habitat?. Bouton en ambre avec perforation en V, ancienne découverte. Fin du IIIe millénaire (campaniforme)?

Muntelier, ramassage de surface, découvert isolée aujourd'hui au Musée national suisse. 1 perle.

Bronze ancien

La Tour-de-Trême/Les Partsis, fouille 2004, sépulture. Deux tombes à inhumation d'un adulte et d'un enfant (1800-1600 av. J.-C.); dans la sépulture de l'enfant, deux perles d'ambre associées à une épingle et à deux torques à extrémités enroulés.

Bronze moyen

Les parures en ambre commencent à se répandre dans toute l'Europe à partir du milieu du IIe millénaire, au Bronze moyen et vont connaître un succès grandissant au Bz final. Pour l'ensemble de la Suisse, on remarque que les parures en ambre du Bz moyen seraient plutôt issues de sépultures, celles du Bronze final provenant plutôt d'habitats. Les parures les plus anciennes se présentent essentiellement sous la forme de petites boules sphéroïdes ou de disques perforés. Au Bz final, la dimension des perles augmentera légèrement et de nouvelles formes viennent s'ajouter aux anciennes: les perles allongées et ovoïdes, parfois incisées et les perles biconiques¹⁴.

Châbles/les Biolleyres 1, fouille 1998, sépulture. Structure funéraire comportant plusieurs inhumations; une tombe à inhumation et entourage discontinu de pierres a livré une perle associée à une épingle en bronze à tête discoïdale surmontée d'un appendice. Fin Bz moyen¹⁵.

Courgevaux/En Triva, fouilles 1988, habitat: une perle. Bz moyen-Bz final

Courgevaux/En Marais I, fouilles 1983-1985, habitat, une perle. Age du Bz.

Kerzers/Ried-Hölle, fouilles 1982, habitat. Quatre perles (deux publiées) dont une «perle facettée», mais non-perforée¹⁶!

Prez-vers-Siviriez/La Montaneire, fouilles 1998, habitat. Trois perles en ambre balte¹⁷. Bz moyen

¹³ Ead. Ibid., 104-105

¹⁴ Dominique Baudais/Valérie Piuze, Prez-vers-Siviriez «La Montaneire». Un habitat de l'âge du Bronze dans la Glâne, AF 18, Fribourg 2003, 224; Stefan Hochuli 1998, *Bronzezeit/Âge du Bronze/Èta del Bronzo*, SPM III, Basel, 293 sq

¹⁵ Cahiers d'archéologie fribourgeoise (CAF) 1, Fribourg 1999, 65

¹⁶ Jean-Luc Boisaubert/Marc Bouyer, RN1-Archéologie, rapport de fouilles 1979-1982/N1-Archäologie, Grabungsberichte 1979-1982, Fribourg 1983, 14-24 et fig. 9

Ursy/En la Donchière, fouilles 1997, habitat. Une perle balte. Bz moyen¹⁸.

Bronze final

Vuadens/Le Briez, fouille 1973, sépulture. Trois tombes à incinération sous des vestiges gallo-romains. Tombe 1: ensemble de 15 récipients céramiques (notamment une coupelle à décor d'ocelles estampées et applications d'étain importée du nord de l'Italie, civilisation de Golasecca) faisant partie du mobilier incinéré avec le défunt- offrande primaire-, un couteau, un crochet de ceinture et un anneau en bronze et quatre perles d'ambre discoïdales et cylindriques.

1er Age du Fer (Hallstatt)

L'ambre, très en vogue en Suisse durant tout l'âge du Fer, apparaît alors sous forme de perles ou sur des boucles d'oreilles en fil de bronze; à Trüllikon (ZH) sont mentionnées des têtes d'épingles en ambre. A La Tène, on portera de longs colliers, surtout en Suisse occidentale; parfois, de grandes perles sont associées à des amulettes¹⁹.

Murten/Löwenberg, fouille 1981, tumulus avec 6 dépôts: fragments de perle(s) pulvérisés²⁰.

Cordast/Raspenholz: nécropole avec 23 tumuli à incinération fouillés en 1894. Perle d'ambre (pas parvenue) dans le tumulus 1.

2e Age du Fer (La Tène)

C'est au LT C1 que l'on trouve parmi les éléments de parure conjointement des perles en ambre et perles en verre. Au LTC2, les perles en ambre seront remplacées par les perles en verre, la parure féminine étant complétée par les bracelets en verre. Gilbert Kaenel note qu'en Suisse occidentale, l'ambre est représenté de manière très irrégulière; curieusement absent au Ha final, on en rencontre abondamment au LTA et jusqu'au début LTB1. L'ambre devient rarissime dans le mobilier de la fin du LTB1 à la fin de La Tène. Comme le corail durant La Tène ancienne, l'ambre ne semble pas avoir été réservé à un petit nombre de personnes et est attesté avant tout dans les sépultures féminines et d'enfants; les perles, de taille et de nombre variables, étaient souvent associées à d'autres perles en verre ainsi qu'à des amulettes²¹.

Blessens/La Cuannaz, ancienne découverte 1913, sépulture. Tombe 1, perle à jonc de section losangique à arête externe marquée; perforation bilatérale en entonnoir.

¹⁷ La première est discoïdale, épaisse, type Barge 1. Diam. Max. 15 mm; perforation peu soignée; couleur «grenat» (p. 221). Datation C¹⁴ de la structure: 1620-1310 BC; la deuxième présente une arête; diam. 10 mm, rouge plus vif. La troisième consiste en un fragment (diam. env. 6 mm); l'analyse de provenance a été réalisée en 1999

¹⁸ Pour le contexte, voir Cahiers d'archéologie fribourgeoise (CAF) 1999, Fribourg, 63.

¹⁹ Geneviève Lüscher in Eisenzeit/ Age du Fer 7 Età del Ferro, SPM IV, Bâle 1999, 201

²⁰ Cf. Hanni Schwab, Ein späthallstatt- bis frühlatènezeitlicher Bestattungsplatz in Murten-Löwenberg (Kanton Freiburg), in Archäologisches Korrespondenzblatt 14 1984 Heft 1, Mainz, 71-79.

²¹ Gilbert Kaenel Recherches sur la période de la Tène en Suisse occidentale. Analyse des sépultures, CAR 50 Lausanne 1990, 207 et 287 sq.

Association: bracelet en verre Haevernick groupe 12, chaîne de ceinture en bronze (LTC1)²².

Bösingen/Noflen. déblais de tombes détruites en 1974: deux perles d'ambre, la première, lenticulaire à arête externe marquée et perforation cylindrique, la seconde à jonc de section plano convexe. Association: fibule à pied attaché en bronze, ressort à 6 spires, trois perles de verre, bague en argent, bracelet en verre (Haevernick groupe 12); LTC1²³.

Gumefens/Sus Fey, fouille 1980, sépultures. Trois dépositions masculines reconnues et trois tombes féminines détruites. Trois perles d'ambre en contexte LTB-LTC²⁴.

Vully/Fin de Plan, oppidum des les Helvétès. Perle fragmentaire d'ambre. LTD.

Courgevaux/En Marais 1, fouille 1993, habitat, sépulture. Une perle fragmentaire, circulaire, à jonc de section en D. LTD²⁵.

Malgré le nombre important de *villae* et autres structures gallo-romaines fouillées depuis plus de trente ans dans le canton de Fribourg, seules deux perles d'ambre - dont un à jonc de section en D- sont recensées pour l'heure dans les collections fribourgeoises et proviennent de la *villa* gallo-romaine de Murten/Combette, fouilles 1991.

Haut Moyen Age

Toutes les découvertes réalisées à ce jour font partie d'inventaire de tombes. Malheureusement, la plupart des nécropoles n'ont pas encore fait l'objet d'une étude systématique.

Arconciel/Es Nés II, fouilles 2002, sépultures, à proximité d'une villa et d'une nécropole gallo-romaines; tombe 120: 18 perles d'ambre. Association: boucles de ceinture et de chaussure, alènes, couteaux, bague en bronze, fibule, fusaïoles, chaînes en fer, poignards, nécessaires à briquet, 1 scramasaxe, peigne en os et 1 collier. 550-650/670 apr. J.-C.

Attalens/En Réresse, fouilles de 1867 et 1910-1911, 82 tombes burgondes en dessus des vestiges d'une villa romaine: collier de perles.

Belfaux/Saint Maurice, fouilles 1986, église, cabanes et sépultures. Une perle. Mobilier associé: plaques de ceinture, bagues, couteaux. VIe-VIIIe s. apr. J.-C.

Berlens/Notre Dame de l'Epine, fouille 1978, sépulture. Une perle.

Grangettes/Saint Maurice, fouilles 1982, sépulture; 5 grains de chapelet.

Gurmels/Dürrenberg, fouilles 1982-1985. 10 perles en ambre attestées. Dans les tombes féminines, à côté de colliers, on compte plusieurs fibules discoïdales en or à décor estampé, de belles garnitures de ceintures damasquiné en argent ou des bagues.

²² id. *ibid.*, 134-135.

²³ Id. *ibid.* 135

²⁴ Pour le contexte, voir Hanni Schwab, « Deux nécropoles laténiennes à Gumefens (canton de Fribourg, Suisse), in *l'Europe celtique du Ve au IIIe s. av. J.-C.*, Sceaux, 1995, 238-258; l'étude détaillée des tombes est en cours (Peter Jud).

²⁵ Cf. *Chronique archéologique / Archäologischer Fundbericht* (AF, ChA) Fribourg 1993, 20 ; *Annuaire de la Société suisse de préhistoire et d'archéologie* 44 1994, 186-187.

Lully/Saint Léger, fouilles 1984, sépultures; 5 grains de chapelet.

Lussy/Fin de l'Illaz, fouilles 1908, sépulture; 4 perles de bracelet.

Riaz/Tronche-Bélon, fouilles 1975-1976. 405 sépultures ou aménagements funéraires, romano-burgonde. Tombe 346: 3 grandes perles facettées, irrégulières. Tombe 206: 13 perles facettées, de forme irrégulière. Tombe 141: 5 perles, toutes cylindriques²⁶.

Vallon/Sur Dompière, fouille 1999, sépulture féminine: un collier mixte de perles dont sept perles d'ambre - facettées, parallélépipédiques, en forme de goutte - pâte de verre, faïence, terre cuite, anneau de bronze et anneau de fermeture en fer. Association: fusaïole en bois de cerf, épingle en os, Antoninien de Valérien et Gallien, rivet en bronze. Fin VIIe s. apr. J.-C²⁷.

Vallon/Carignan, fouilles 1986, sépultures (tombe 160) et nef de l'église. Six perles dont des exemplaires à section en D. V^e -VIIe s. apr. J.-C.

Vuippens/La Palaz, fouilles 1976, sépultures. Une grande perle lenticulaire montée sur une boucle d'oreille (tombe 139). V^e -VIIe s. apr. J.-C²⁸.

Pour le Moyen Age, le site de Fribourg Bourg 1995/Grand Rue 43, habitation médiévale a livré une grande perle perforée mais à la surface irrégulière, tandis qu'un autre exemplaire provient d'une sépulture de la nécropole de la Place des Augustins.

Actuellement, le corpus en constitution pour Fribourg compte 98 perles ou fragments de perles dites en ambre, en grande partie analysée par le prof. Beck. En prenant en compte au moins deux perles, malheureusement non conservées actuellement, provenant respectivement de tumuli de Murten/Löwenberg et de Cordast/Raspenholz. Le total des artefacts d'ambre recensés pour le canton de Fribourg en octobre 2004 ascende à 100 pièces.

II. Lignite, sapropélite et jais

Seule une analyse palynologique destructive permettrait de distinguer entre le sapropélite, le lignite et le jais, raison pour laquelle aucune analyse systématique à grande échelle n'a été entreprise à ce jour sur les objets des collections archéologiques suisses²⁹; Otto Rochna (1984) a montré que de nombreux objets suisses décrits comme du lignite, particulièrement les bracelets hallstattiens, seraient plutôt en sapropélite³⁰. A

²⁶ Pour le contexte, voir Gabriele Graenert, Riaz/Tronche-Bélon, un cimetière du haut Moyen Age en Gruyère, in *Cahiers d'archéologie fribourgeoise (CAF)* 4 Fribourg 2002, 36-45.

²⁷ Voir Michel Fuchs (dir.), Vallon/Sur Dompière. Histoire et archéologie d'un établissement romain dans la Broye fribourgeoise, à paraître.

²⁸ Pour le contexte, voir Hanni Schwab/Carmen Buchiller/Bruno Kaufmann, Vuippens/La Palaz. Le site gallo-romain et la nécropole du Haut Moyen Age, *Archéologie fribourgeoise* 10, Fribourg 1997, 126, 138 et 144.

²⁹ Geneviève Lüscher in *Eisenzeit/Age du Fer/Èta del Ferro*, SPM IV, Bâle 1999, 199-200. Sabine Brechbühl réalise un premier recensement suisse dans le cadre d'un travail de diplôme auprès de la Haute Ecole d'arts appliqués (HEAA) de La Chaux-de-Fonds (2005, à paraître).

³⁰ Otto Rochna, *Urgeschichtlicher Schmuck aus Tonschiefer, Gagat und Lignit*, *Helvetica Archaeologica* 15, 57/60, 1984 Basel, 93-96.

la lumière des connaissances actuelles, les caractéristiques des différents matériaux proches peuvent être résumés de la manière suivante:

Sapropélite (Fauschlamkohle): gris brun à gris foncé, cette matière est mate et se délite en lamelles ou en écailles. Elle serait utilisée surtout pour les brassards-tonnelets du HAC- fin HA D1 qui peuvent atteindre une hauteur de 20 cm; de même que pour les bracelets plus étroits de la Tène ancienne et moyenne (LTB à LTC). Ces anneaux, tournés, présentent parfois une surface polie; des traces de réparation observées sur des bracelets brisés montrent à quel point cette matière était précieuse. On trouve également des perles en sapropélite. Des petits disques peuvent être de sapropélite ou en jais. Ces deux matériaux se trouvent dans les couches jurassiques, répertoriées principalement en Forêt Noire (Schwäbischen Alb) et en Alsace

Lignite: charbon fossile brun foncé à noir, mat; structure du bois encore identifiable; se délite en fibres.

Jais ou jayet (Gagat, Pechkohl): d'un noir profond, luisant, il s'agit d'un bois fossile imprégné de bitume, constitué de matière compressée, donc dur et sans structure, il se laisse bien tailler, tourner et polir. Il se délite en écailles. Plus dur que le sapropélite, il se brise facilement. On en a confectionné des bracelets, mais aussi des perles, des têtes d'épingles, des pendeloques ou de petits anneaux. En Suisse, les bracelets en jais ou en lignite sont nombreux au HAD1, mais aussi au HAC (voir Ins, tumulus III, Murzelen, tumulus IV, Rances/Montet, tombe 7, etc.)

C'est du Magdalenenberg (D) que provient la plus grande collection de parure en jais mise au jour sur une seule fouille au 1er Age du Fer. De petits gisements sont attestés en Suisse (fig. 7), mais on pense que la matière vient plutôt du Jura souabe, d'Alsace ou de Bohême³¹.

Schiste (Tonschiefer): selon Otto Rochna, ce minéral était parfois utilisé durant la pré- et la protohistoire, mais uniquement pour en faire des bracelets, notamment sur le site de Zoug-Zumpf³².

Les sphères de jais et le bracelet de lignite retrouvés dans le tumulus lucernois de Gunzwil/Adiswil appartiennent, pour les premières, à un type de parure propre au NW de la Suisse et à la Haute Souabe; le bracelet en lignite se rapproche lui de ceux du tumulus de Klein Aspergle ainsi que de l'exemplaire du tumulus 8 d'Anet BE. Nous constatons que durant la protohistoire notamment, des contacts étaient fréquents entre le Sud de l'Allemagne et le Plateau suisse non seulement illustrés par la grammaire stylistique et décoratives utilisés dans le domaine de la parure, mais aussi par des échanges de matières premières.

Parmi les sites suisses du paléolithique supérieur, seul le campement neuchâtelois de Champréveyres a livré trois fragments de charbon fossile (*Braunkohle*) ayant servi à la réalisation d'éléments de parure, comme l'attestent les nombreux déchets de taille³³. Mais il n'est pas exclu que le lignite ait servi de combustible pour les foyers sur ce site comme ailleurs (Cf. Monruz, autre site neuchâtelois ayant livré trois petites statuettes féminines).

³¹ Id. *ibid.*

³² Id. *ibid.*

³³ Denise Leesch, *ibid.*, 103.

De nombreux éléments de parures annulaires (anneaux et brassards) recensés pour différentes époques sont réalisés soit en lignite, soit en sapropélite.

A ce jour, nous comptabilisons sur sol fribourgeois 19 anneaux ou fragments d'anneaux couvrant le 1er Age du Fer, le 2e Age du Fer et l'époque gallo-romaine (4 fragments de Vallon/Sur Dompière). Un élément fragmentaire étant issu du remplissage d'une tombe mérovingienne de Riaz/Tronche-Bélon (tombe 265) étant sans doute à rattacher au contexte gallo-romain- en l'occurrence du sanctuaire à Mars Caturix. Les matières indiquées ci-dessous sont donc indicatives tant qu'aucune analyse constitutive n'est réalisée.

Le corpus fribourgeois (fig. 4 et 5 et planches I-III)

Bronze final et 1er Age du Fer

Châtonnaye/Le Pralet, ancienne découverte 1880, tumulus: fragment d'anneau en lignite; en association: fragments de roue de char, fibule *a navicella* en bronze, fragment d'un poignard avec fourreau, boucle d'oreille, torque et diadème estampé. HA C-D1.

Cordast/Raspenholz: fouilles 1894, nécropole avec 23 tumuli à incinération. Tumulus 6: anneaux de lignite/sapropélite. Mobilier de la sépulture féminine: paire de boucles d'oreille en fil bronze, brassards en lignite; en dessus de la tombe à structure empierrée: agrafe de ceinture en bronze et dans la chape de terre: deux bracelets en lignite

Tumulus 7: débris d'un anneau en lignite. Tumulus 8: agrafe de ceinture bronze, petit vase terre noire, bracelet lignite, débris d'étoffe de laine avec quantité de perles et anneaux de bronze. Tumulus 16: au centre, sous une grande dalle: débris d'un vase, rouelle, bracelet de fer, deux brassards de lignite

Düdingen/Birch, ancienne découverte 1865 (tumulus 1 et 2) et 1969; 2001 (tumulus 3). Les 3 sépultures sont vraisemblablement toutes féminines. Tumulus 1: anneaux bronze, anneaux lignite, éléments de roue de char (2 sépultures, dont 1 tombe à char). Tumulus 2: fibule serpentiforme et fibule *a navicella*, anneau, plaque ceinture Ha moyen final HA C et D1/D2

Estavayer-le-Lac/Ténevière et Font, ramassage de surface au XIXe s., habitat (?). Bracelets récupérés en périodes de basses eaux du lac de Neuchâtel. Respectivement quatre bracelets/anneaux, dont 1 plat (applique?) et un bracelet. BZ final? HA?

Galmiz/Rüblmatten, fouilles 1980, habitat. Fragment de bracelet en sapropélite à jonc de section en D, fin HA B2.

Grandvillard/Fin de la Porta, fouilles 1996, sépulture. Fragment de bracelet en lignite associé à un fragment de boucle d'oreille en bronze doré. Entre 800 et 600 av. J.-C.³⁴

Marsens/En Barras, fouilles 2000, sépulture. Fragment d'anneau en lignite. Bz final

³⁴ Voir Luc Dafflon e.a. Grandvillard/Fin de la Porta: un morceau de Gruyère à travers les âges», in Cahiers d'archéologie fribourgeoise 3, 2000, Fribourg, 30-39.

Posieux/Châtillon-sur-Glâne, fouilles 1977 et 1988, habitat fortifié, entre 530 et 480 av. J.-C.; trois fragments de bracelets en sapropélite. Découverte de fragment d'amphore massaliète, de céramique de Golasecca, mais surtout céramiques attique à figure noire, - dont 1 fragment de cratère, céramique ionienne, petit fragment de vase à parfum rhodien.

Murten/Löwenberg, fouilles 1981, tumulus avec 6 dépositions à l'intérieur du tumulus.

Tombe d'enfant, au centre du tertre/tombe 1A, inhumation, sur planche: 2 brassards de lignite associés à un ensemble d'une trentaine de perles en verre bleu foncé, 4 anneaux ouverts en bronze (boucles d'oreille). HA D1

Romont/Bois de Boulogne, fouilles 1863, tumulus. Deux brassards de lignite. Association: agrafes de ceinture en bronze, anneau plat en bronze, fragments de tôle de bronze, ornements de bracelets de lignite et tesson.

Wünnewil/Flamatt/Egghölzli, fouilles 1978, tumulus 1: anneau de jais; association: tessons de deux récipients différents, fragments de plaquettes de bronze décorées appartenant à un brassard tonnelet. HA moyen.

2e Age du Fer

Belfaux/Sur le Ruz, ancienne découverte 1911. Bracelet en lignite. Mobilier associé en fer: fibule, épée, pointe de lance, 2 talons de lance, forces, couteau. En bronze: crochet ceinture et gros anneau tubulaire. LT C1³⁵.

Font/Ténevière, habitat (?), ramassage de surface au XIXe s. La typologie – jonc très étroit- relire plutôt cet exemplaire au 2e Age du Fer (plutôt qu'à l'Age du Bronze?).

Epoque gallo-romaine

Arconciel/Es Nés I, villa, fouille 2003. Fragment tubulaire. Ier-IIIe s. apr. J.-C.

Bösingen/Cyrusmatte, fouille 1997, habitat. Un fragment d'anneau en lignite.

Châtillon/La Vuarda, fouille 1993, habitat. 19 fragments de lignite à rattacher à divers anneaux; mobilier en relation avec un site laténien situé plus haut sur la colline ?

Vallon/Sur Dompierre, fouilles 1988-1999, habitat. Sept fragments d'anneaux en lignite. Ier-IIIe s. apr. J.-C.

Haut Moyen Age

Riaz/Tronche-Bélon, fouille 1975, sépulture (remplissage tombe 265). Fragment d'anneau à jonc de section triangulaire.

Quelques exemples de mirabilia exogènes en contexte fribourgeois (fig. 8)

Le site zurichois de Grosser Hafner sis sur une petite île du bassin inférieur du lac de Zurich a livré en 1979 une boîte en copeaux de bois contenant 200 à 300 perles de verre, de jais, d'ambre, des coquillages (*cardium*) et des pendeloque en étain, tous ces matériaux étaient importés. En plus du lignite et de l'ambre, nous rappelons certains éléments qui démontrent les contacts entretenus à l'Age du Fer entre la région

³⁵ Gilbert Kaenel, op. cit., 133

fribourgeoise et le reste de l'Europe. La notion de don et contre-don développée déjà en 1973 par Franz Fischer³⁶ trouve des illustrations tant sur les sites d'habitats que parmi les inventaires de mobilier funéraires du 1er Age du Fer.

Parmi les quelques fragments d'or retrouvés en contexte funéraire pour la protohistoire (Bz final et 1er Age du Fer) se trouvent des fragments minuscules de tôle de revêtement (Marsens/En Barras³⁷, Vuadens/Le Briez). Quelques sépultures – Châtonnaye, Dürdingen- ont livré quant à elles des «diadèmes» et des fibules en or. Des analyses effectuées sur le diadème estampé de Châtonnaye démontre une provenance du minerai du massif du Napf, dans le canton de Lucerne (cf. fig. 1). En fait, c'était l'orpaillage qui était pratiqué dans les rivières de la région du Napf, de même que dans d'autres cours d'eau comme les deux Emme, la Reuss, l'Aar, le Rhin, l'Arve, l'Allondon et le Rhône. Pour le canton de Fribourg, aucun gîte filonien n'a été répertorié dans les Préalpes, mais l'orpaillage s'est sans doute pratiqué dans les rivières la Broye, la Sarine et la Singine.

Hormis ce gîte bien connu des artisans durant la Protohistoire, les Alpes est-méridionales présentent plusieurs petits gisements d'or filonien dans les cantons du Valais (Salanfe, Gondo), du Tessin (Malcantone), des Grisons (Calanda, Disentis, Sedrun). Le précieux métal est attesté également sur le flanc italien du Mont Rose, mais la région aurifère la plus importante durant la protohistoire, et déjà citée par Strabon, se situait dans les Hohen Tauern en Autriche.

Des analyses comparatives de composants entre des objets de Vetulonia et ceux du tumulus de Corminboeuf/Bois Murat (fin HA D2) permettrait de rattacher sans doute l'un ou l'autre des plats en bronze à marli perlés et/ou la jambe de trépied à la production des ateliers étrusques, tant le répertoire stylistique et typologiques nous y invitent³⁸.

L'habitat fortifié bien connu HA D de Châtillon-sur-Glâne a révélé quant à lui des tessons de céramique attique à figure noire de même que de la céramique provenant de la vallée du Rhône et d'Italie du Nord et des tessons de balsamaire en verre.

Les fouilles autoroutières de 1996 ont permis de mettre au jour un autre habitat intéressant du Ve siècle av. J.-C. sis dans la Broye, non loin du lac de Neuchâtel, à Sévaz/Tudinges; une zone d'activités métallurgiques importante atteste la présence d'une petite communauté d'artisans spécialisés, vraisemblablement itinérants. A côté des nombreux éléments attestant du travail du fer et du bronze, ce ne sont pas moins de neuf tessons attiques appartenant à un cratère en calice à figure rouge et à une coupe qui ont été mis au jour³⁹. Non loin de ce site se trouve la fouille qui a livré récemment plus

³⁶ «Keimélia» in Germania 1973.

³⁷ Sous les fondations du *vicus* gallo-romain: sépulture du Bronze récent: quelques brins de mince feuille d'or dans une incinération, associé à une lame de couteau, un anneau fragmentaire et 2 autres fragments, également de bronze, passés au feu dont 1 tête d'épingle de Binningen. Comme Vuadens/Le Briez, phase Mels-Rixheim, vers 1200 av. J.-C. Voir Chronique archéologique 1980-1982, 36.

³⁸ Voir Carmen Buchiller, Le tumulus du Bois Murat et son matériel (commune Corminboeuf, Fribourg, Suisse) in Die Welt der Etrusker, Internationales Kolloquium 24.-26. Oktober 1988 in Berlin, Berlin 1990, 155-163.

³⁹ Voir Mireille Ruffieux/Michel Mauvilly: Sévaz-Tudinges et la Méditerranée au Ve siècle av. J.-C., in Cahiers d'archéologie fribourgeoise 1, Fribourg 1999, 26-31

de 70 fibules dont un lot de fibules type *a sanguisuga* et *a navicella*, types caractéristiques du sud des Alpes: il s'agit de la zone d'habitat (ou un centre cultuel?) de Bussy/Pré de Fond; avec près de 70 fibules identifiées, c'est le site hallstattien de Suisse qui en a livré le plus grand nombre! HA D1-D2/D3⁴⁰.

Puisse ce bref tour d'horizon servir de base à une recherche plus circonstanciée tenant compte de la nature des sites mis au jour. Il est souhaitable par ailleurs que les recherches concernant les artefacts en ambre des collections archéologiques suisses puissent faire l'objet d'une publication exhaustive telle celle projetée par nos prédécesseurs, Curt W. Beck et H. Schwab voici plus de 15 ans. Il est par ailleurs souhaité qu'une méthode d'analyse non destructrice traitant de l'ensemble du matériel fossile - sapropélites, lignites et jais - puisse se concrétiser prochainement et, qu'une fois établies les déterminations spécifiques, se poursuive une étude plus large sur ce mobilier constitué de matériaux naturels.

Bibliographie

Beck, C.W./Shennan S. 1991 Amber in Prehistoric Britain, Oxbow Monograph 8, Oxford 1991.

Beck, C.W./Bouzek, J. (ed.) 1993, Amber in Archaeology. Proceedings of the second international Conference on Amber in Archaeology, Liblice 1990 (Praha 1993).

Collectif 1999, Eisenzeit/Âge du Fer/Èta del Ferro, SPM IV, Basel.

Collectif 1994, Il dono delle Eliadi: ambre e oreficerie dei principi etruschi di Verucchio: [mostra, Museo civico archeologico, Verucchio] / Ministero Beni Culturali e Ambientali, Soprintendenza archeologica dell'Emilia Romagna. Studi e documenti di archeologia. Quaderni 4, Rimini.

Kimmig, W. 1985, Der Handel in der Hallstattzeit, in: Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor-und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel und Nordeuropa, Tile I, methodische Grundlagen und Darstellungen zum Handel in vorgeschichtlicher Zeit und der Antike, (Bericht über die Kolloquien der Kommission für die Altertumskunde Mittel-und Nordeuropas in den Jahren 1980 bis 1983), Göttingen, 214-230.

Kluf, J. 1985, Sapropelitfunde aus der befestigten hallstattzeitlichen Höhensiedlung von Ihringen, Kreis Breisgau-Hochschwarzwald, in: Archäologische Nachrichten aus Baden, 34, Freiburg i. Br., 16-21.

⁴⁰ Mireille Ruffieux et al. Bussy/Pré de Fond, une longue histoire peu à peu dévoilée in Cahiers d'archéologie fribourgeoise 4, Fribourg 2000, 21-27.

Krzeminska, E./Krzeminski, W. 1992, Les fantômes de l'ambre : insectes fossiles dans l'ambre de la Baltique / Précédé de, L'ambre de la Baltique dans la mythologie, l'histoire, l'artisanat, la médecine et l'industrie / par Jean-Paul Haenni et Christophe Dufour; photographies Danièle Rapin ; dessins: Anne Ramseyer; [éd. du tout: Jean-Paul Haenni et Christophe Dufour]. Neuchâtel: Musée d'histoire naturelle

Rochna, O. 1962, Hallstattzeitlicher Lignit- und Gagat-Schmuck Zur Verbreitung, Zeitstellung und Herkunft in Fundberichte aus Schwaben 16, 44-83.

Rochna, O. 1980, Die Sapropelit- und Gagatfunde vom Magdalenenberg in Magdalenenberg VI, Villingen, 12-26.

Rochna, O. 1984, Urgeschichtlicher Schmuck aus Tonschiefer, Gagat und Lignit, Helvetia Archaeologica 15, 57/60, Basel, 93-96.

Rychner-Faraggi, A.-M. 1993, Métal et parure au Bronze final Neuchâtel: Musée cantonal d'archéologie, Hauterive-Champréveyres 9 (Archéologie neuchâteloise 17), Neuchâtel.

Soom, M. 1984: „Bernstein vom Nordrand der Schweizer Alpen» in Stuttgarter Beiträge zur Naturkunde, Serie C, 18, 15-20.

Steinhauser/Primas, M., 1987, Der Fund vom Montlingenberg in Germania 65, Mainz, 203-214.

Wyss, R. 1981, Kostbare Perlenkette als Zeuge ältesten Fernhandels in Zürich, in Helvetia Archaeologica Basel, 12, 45/48, 242-251.

PRE Préhistoire / Urgeschichte Age de la pierre / Steinzeit PRO Protohistoire / Vorgeschichte Périodes historiques / Historische Perioden	PA	Paléolithique / <i>Paläolithikum</i>		8200 BC
	ME	Mésolithique / <i>Mesolithikum</i>		5000 BC
	NE	Néolithique / <i>Neolithikum</i>	Néolithique ancien / <i>Frühneolithikum</i>	4500 BC
			Néolithique moyen / <i>Jungneolithikum</i>	3300 BC
			Néolithique final / <i>Endneolithikum</i>	2950 BC
	BR	Age du Bronze / <i>Bronzezeit</i>	Bronze ancien / <i>Frühbronzezeit</i>	2200 BC
			Bronze moyen / <i>Mittelbronzezeit</i>	1550 BC
			Bronze récent / <i>Spätbronzezeit</i>	1250 BC
	HA	Premier âge du Fer / <i>Frühe Eisenzeit</i>	Hallstatt ancien / <i>Ältere Hallstattzeit</i>	800 BC
			Hallstatt récent / <i>Jüngere Hallstattzeit</i>	650 BC
	LT	Second âge du Fer / <i>Späte Eisenzeit</i>	La Tène ancienne / <i>Frühlatènezeit</i>	450 BC
			La Tène moyenne / <i>Mittellatènezeit</i>	280 BC
			La Tène finale / <i>Spätlatènezeit</i>	150 BC
	R	Epoque romaine / <i>Römerzeit</i>	Haut Empire / <i>Frühe Kaiserzeit</i>	15 BC
			Crise et anarchie / <i>Mittlere Kaiserzeit</i>	160 AD
			Bas Empire / <i>Späte Kaiserzeit</i>	285 AD
	HM	Haut Moyen Age / <i>Frühmittelalter</i>		450 AD
	MA	Moyen Age / <i>Mittelalter</i>		1000 AD
	MOD	Epoque moderne / <i>Neuzeit</i>		1500 AD

Fig. 1 Tableau chronologique

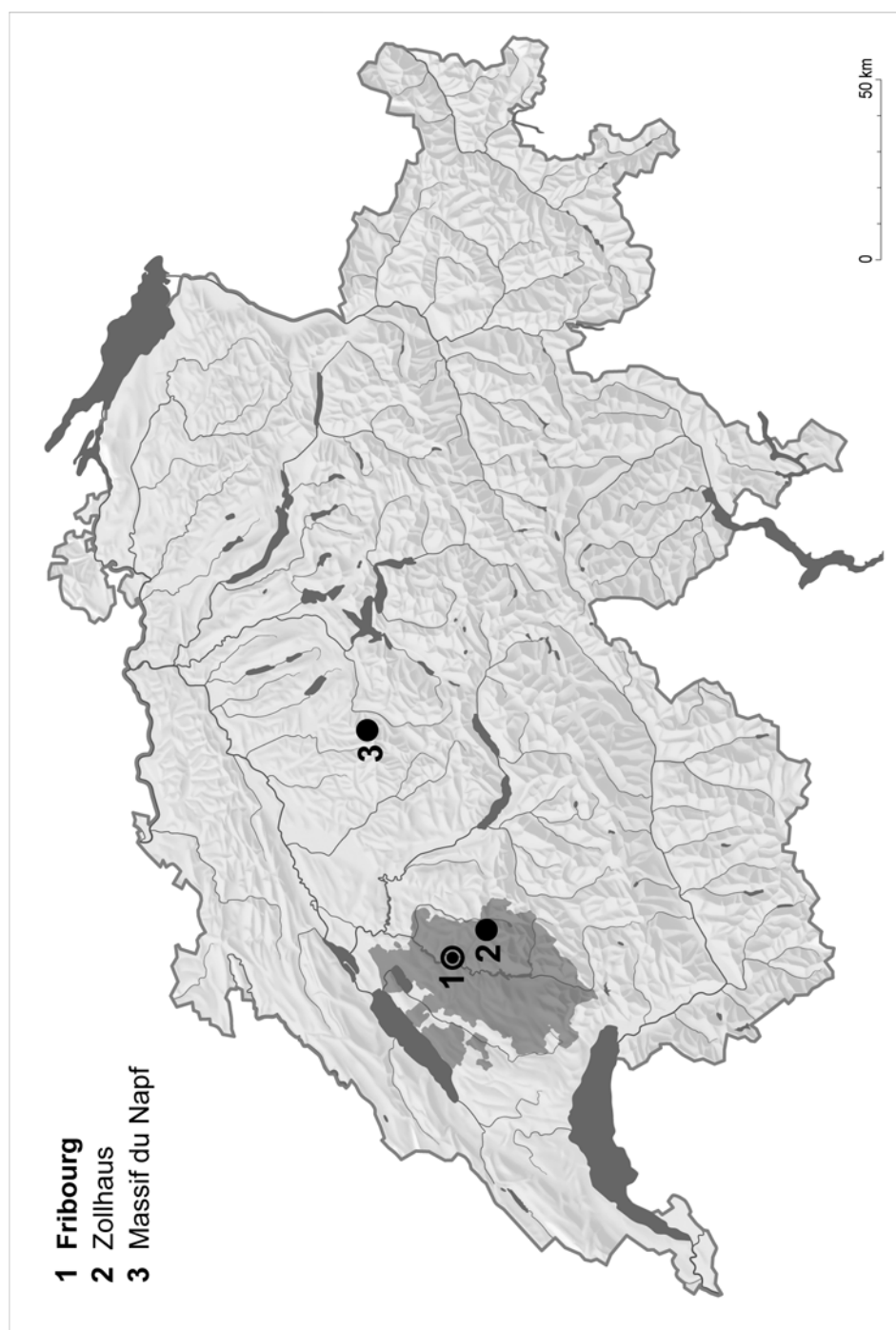

Fig. 2 Gîte d'ambre (plafféite), Zollhaus et d'or (Napf)

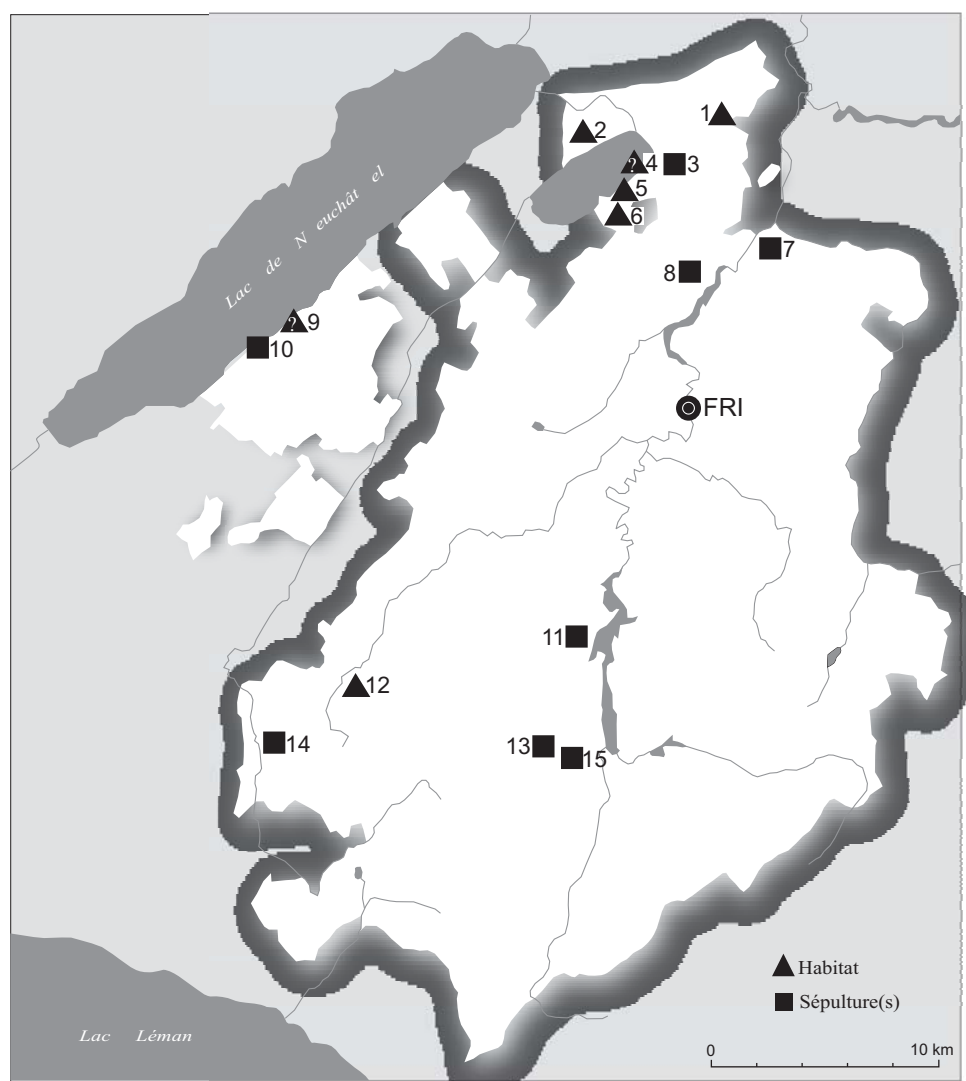

Fig. 3 Carte de répartition des objets en ambre - bouton et perles- dans les sépultures et les habitats pré- et protohistoriques

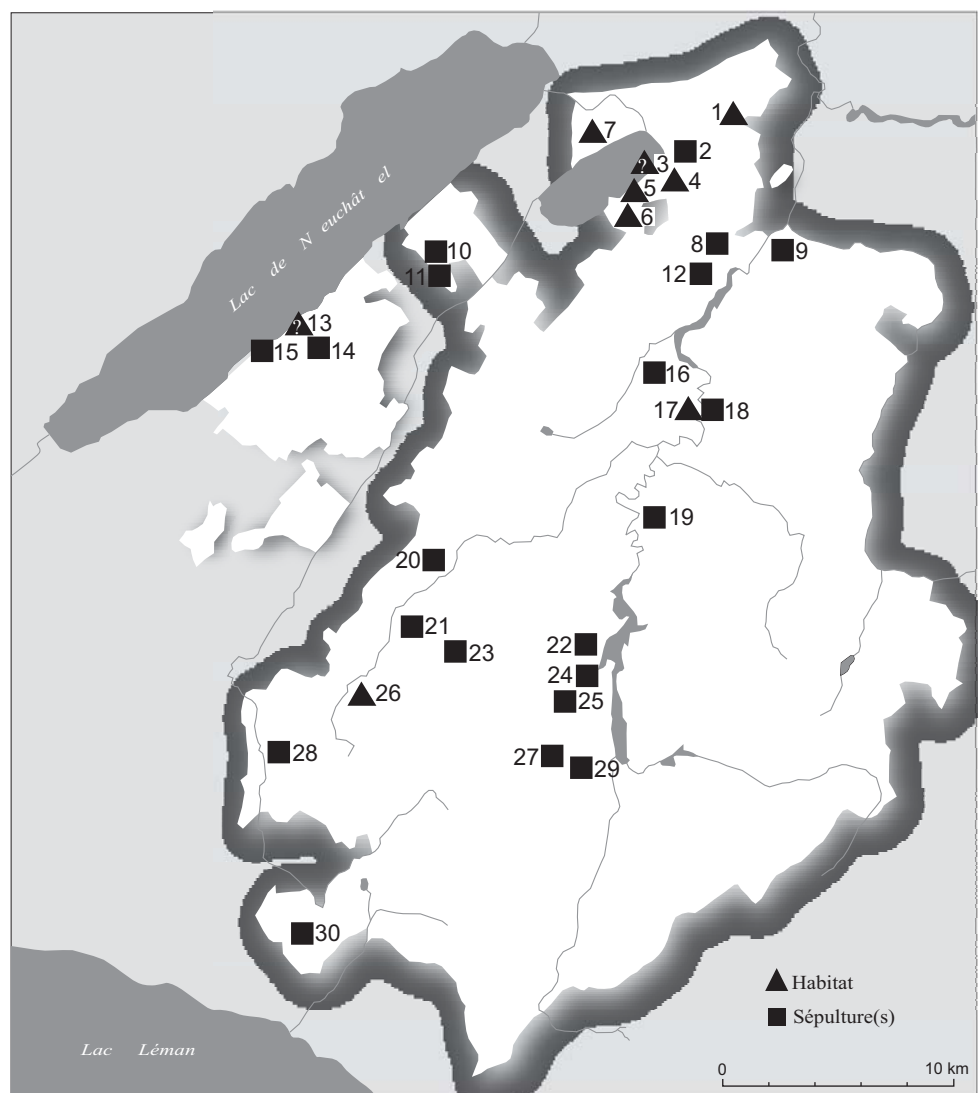

Fig. 4 Carte générale de répartition des objets en ambre - bouton, perles et grains de chapelet - dans les sépultures et les habitats (toutes périodes confondues)

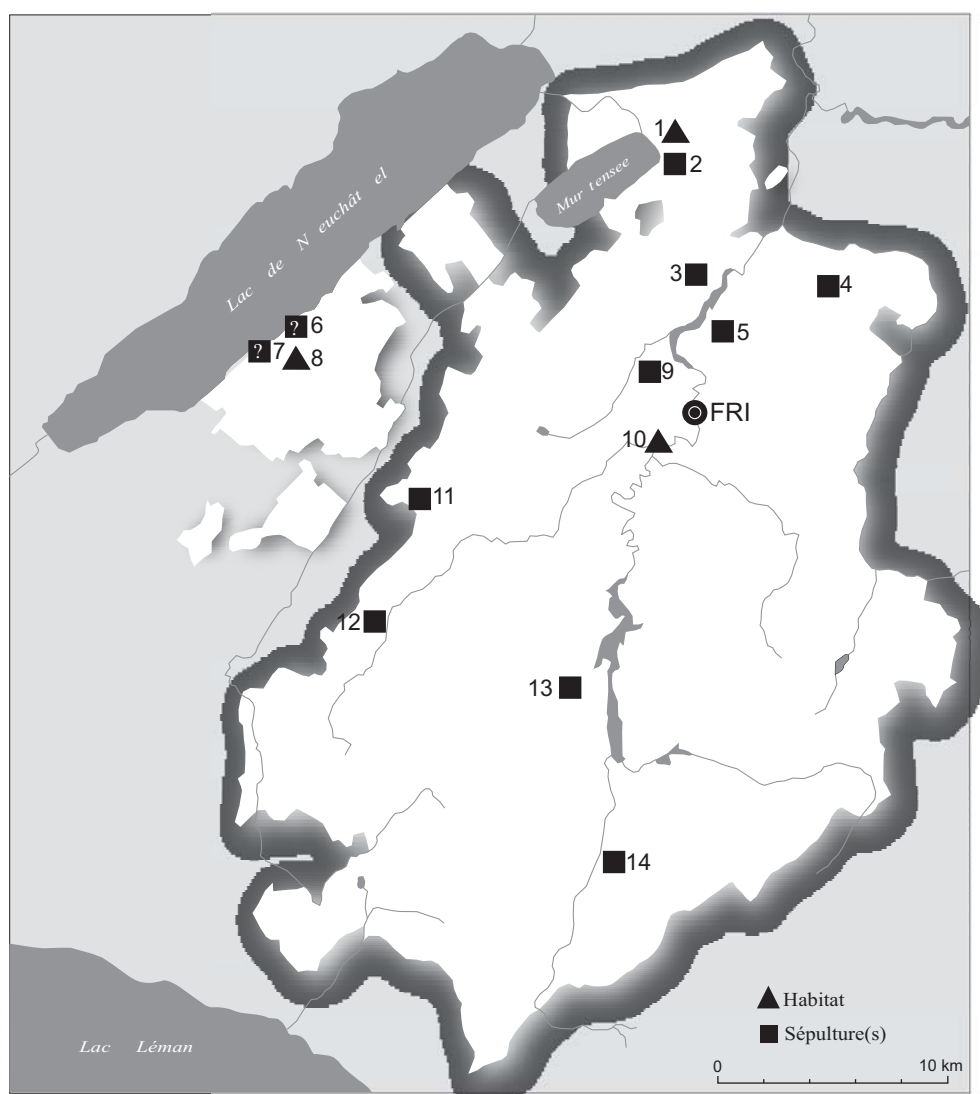

Fig. 5 Carte de répartition des objets en lignite/sapropélite dans les sépultures et les habitats pré - et protohistoriques

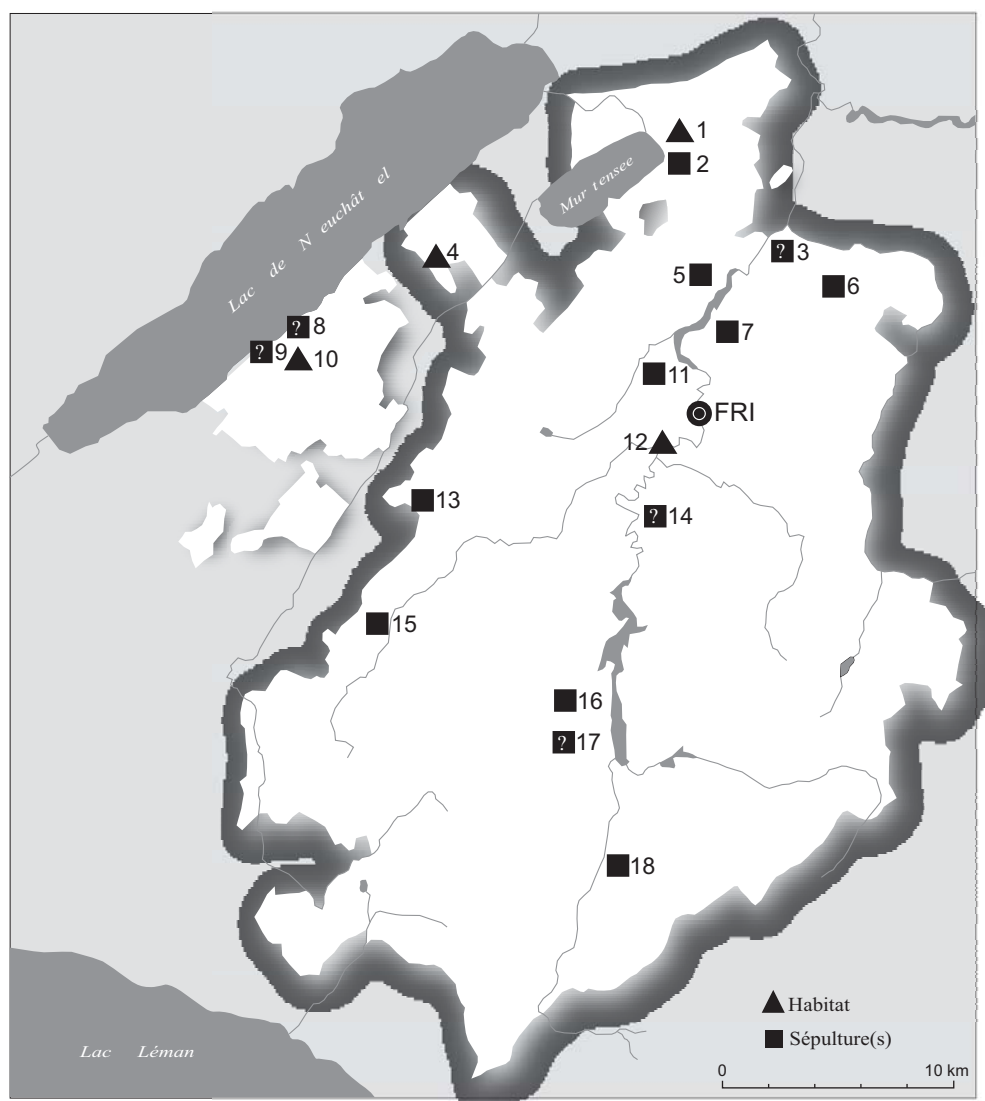

Fig. 6 Carte générale de répartition des objets en lignite/sapropélite, sépultures et habitats (toutes périodes confondues)

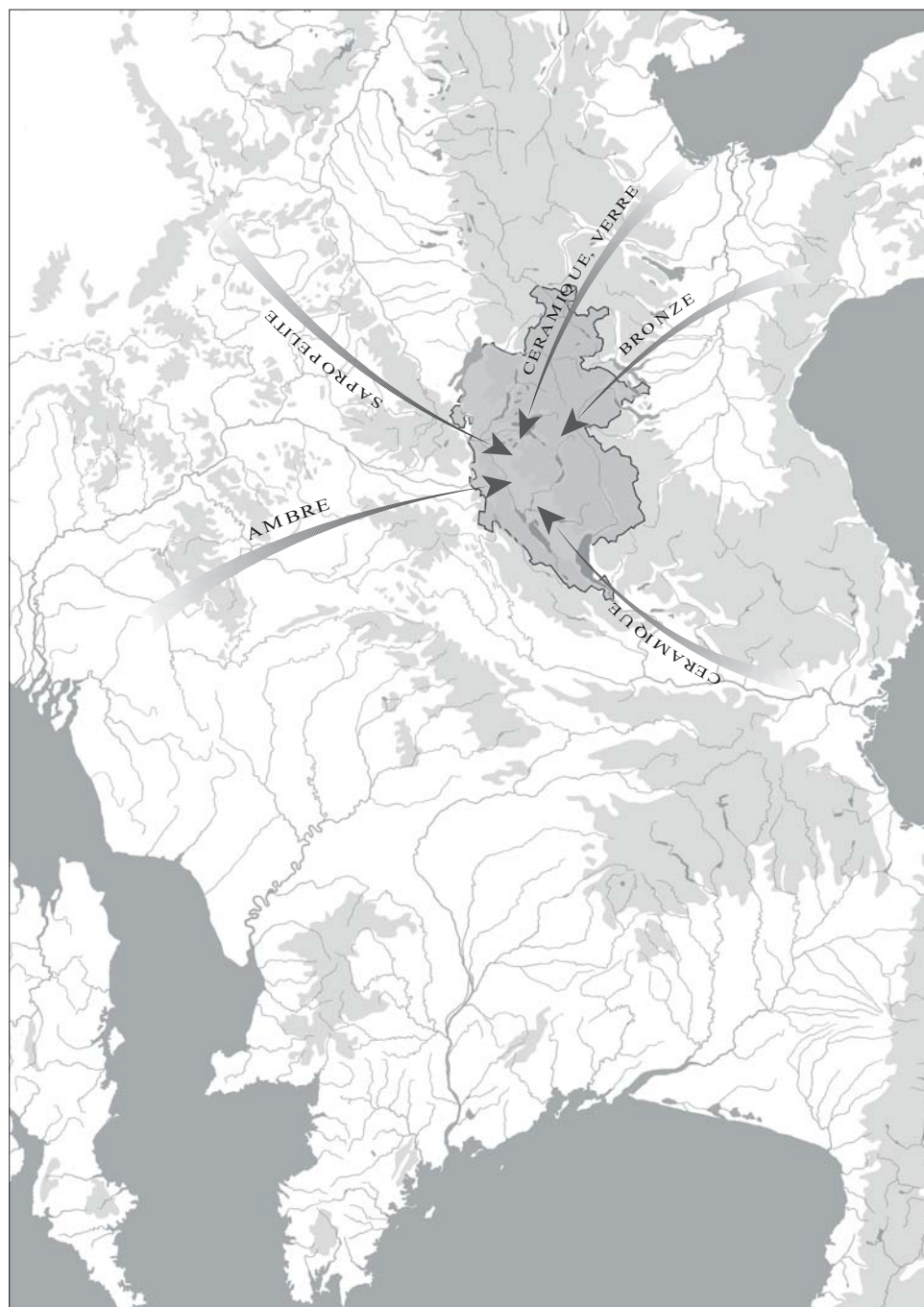

Fig. 7 Provenance des matières premières et produits finis au 1er Age du Fer

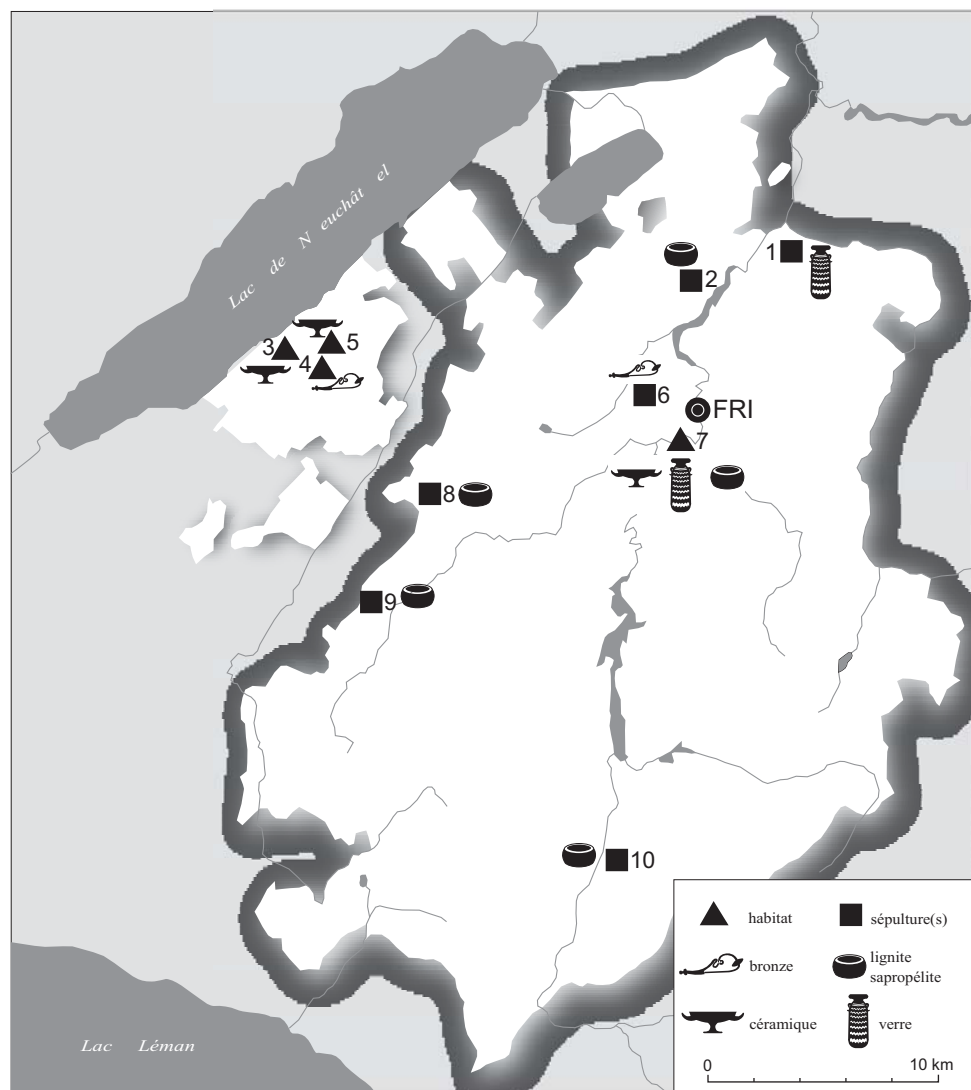
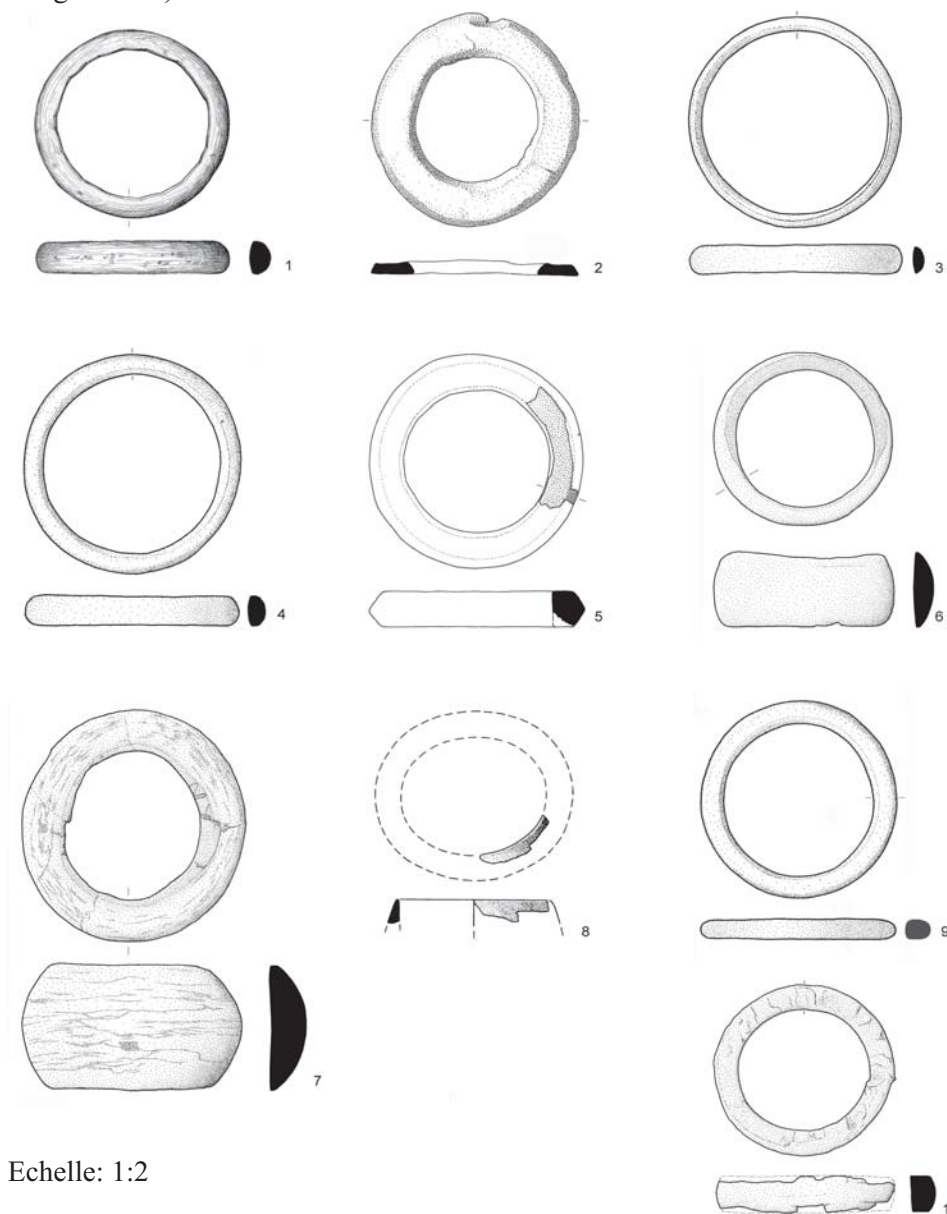

Fig. 8 Eléments exogènes (matières premières et produits finis) au 1er Age du Fer

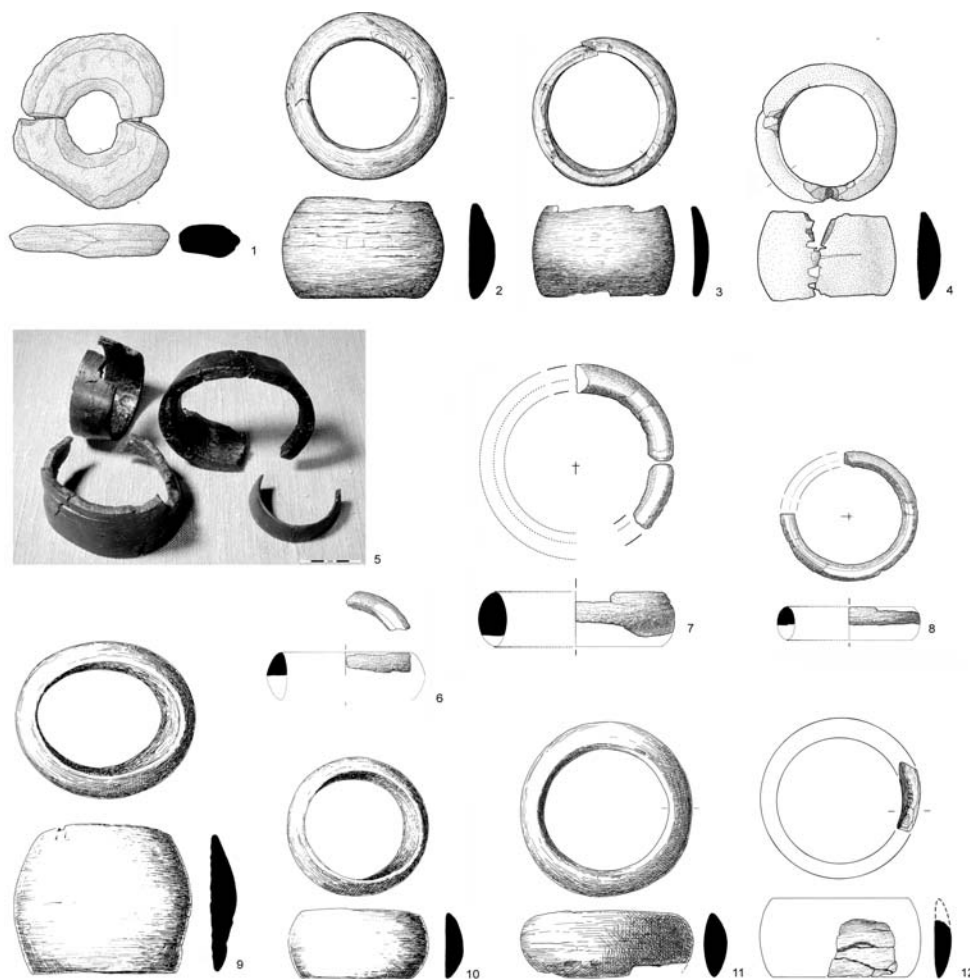
Planche II. Parures annulaires protohistoriques en lignite/sapropélite (Age du Bronze-1er Age du Fer)

Echelle: 1:2

1. Font inv. 1468
- 2-5. Estavayer-le-Lac inv. 892, 1291, 1287, 1349
- 6-7. Romont/BoisLOGNE INV. 4172, 4173
8. Galmiz/Rublimatten inv. GA-RU 80/2
9. Chatonnaye/Pralet inv. 4575
10. Cordast/Raspenholz inv. 5841

Planche II. Parures annulaires protohistoriques en lignite/sapropelite (1er Age du Fer)

Echelle: 1:2

1-4. Corast/Raspenholz inv. 5842, 5869, 5870, 5874

5. Dudingen/Birch. Anneaux du tumulus 1, fouilles 1865 (Bernisches Historisches Museum)

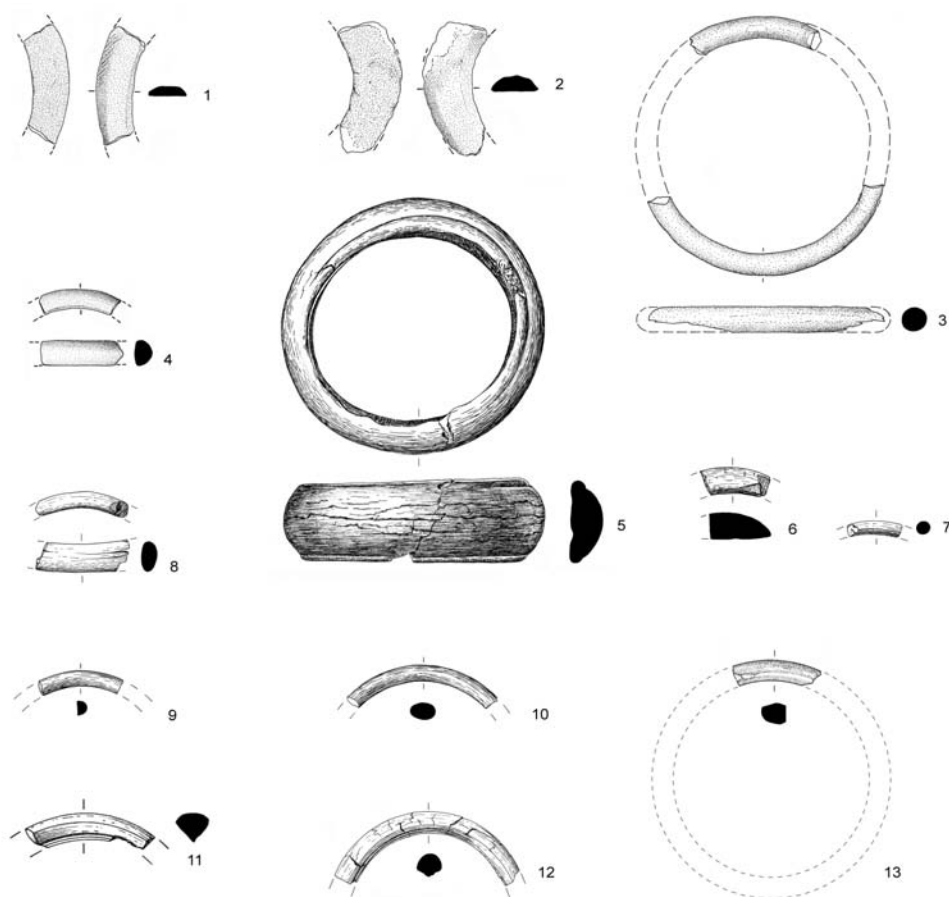
6-8. Dudingen/Birch inv. DU-BI 01/3.1-001, 01/3.9-002, 01/3.9-001

9-10 Murten/Lowenberg inv. MU-LO 81/228, 81/253

11. WUNNEWIL/eGGHOLZLI INV. Wu-egg 78 04/001

12. Grandvillard/Fin de la Porta inv. GVL-PO 96/10

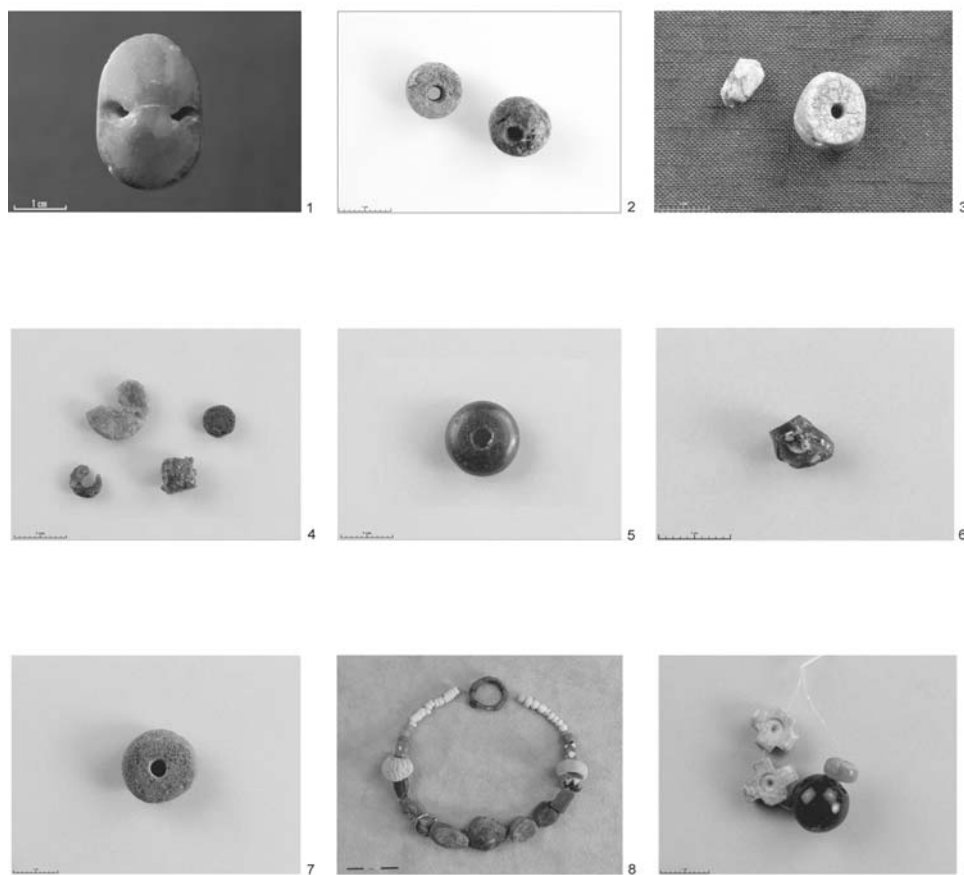
Planche III. Parures annulaires en lignite/sapropélite (1er Age du Fer - Haut Moyen Age)

Echelle: 1:2

- 1- 4. Posieux/Chatillon-sur Glane, inv. PO-CHA 79/579, 79/580, 77 04/002, 79/581
 5. Belfaux/Sur le Ruz inv. 4532
 6-12. Vallon/Sur Dompierre inv. VA-DO 99/727, 88 99/105, 88 99/106, 91 99/107
 91 99/108, 90 99/109, 89 90/110
 13. Riaz/Tronche-Belon inv. TBR 75/2148-22

Planche IV. Objets de parure en ambre, du Neolithique au Haut Moyen Age

1. Bouton (Estavayer-le-Lac, Neolithique)
2. Perles, La Tour-de-Treme/les Partsis, (Bz ancien)
3. Perles, Prez-vers-Siviriez/La Montaneire (Bz moyen)
4. Perles, Vuadens/Le Briez (Bz final)
5. Perle, Bosingen/Noflen (La Tene)
6. Perle, Bas-Vully/Plan Chatel (La Tene)
7. Perle, Murten/Combette (Gallo-romain)
8. Perles sur collier, Vallon/Sur Dompierre (Haut Moyen Age)
9. Grain de chapelet, Lully/Saint-Leger (Haut Moyen Age)

THE GRAVES AND THE SUBSOIL RESOURCES IN THE CARPATHIAN BASIN (10TH CENTURY A.D.)

Silviu OȚA
(România)

In the present lecture I intend to analyze the situation of the resources and the necropolises inside the Carpathian curve, in the Romania present territory and it doesn't concern the term of Carpathian curve in the large geographical meaning.

The situation of the natural resources exploitation and their correlation with the necropolises area of diffusion is a very complex one and implies the analysis of more kinds of data. Such studies have already been made, such as the one of R.R. Heitel¹. First of all, we have to take into account the historical information, which is extremely poor², secondly, the analysis of the territorial distribution of the subsoil resources³, and, related to all these, the distribution of necropolises. But studying the necropolises implies also the differentiation between the funerary horizons. For every horizon, I'll take into account the economic type practiced by the communities under consideration. I am going to focus on these two elements, namely the types of objects deposited in graves and the documentary sources. Both types of data are complementary.

For the 10th century, the archaeological excavations pointed out the existence of several types of necropolises. Some of them have been ethnically assigned either to the Slavs⁴, the ancient Hungarians⁵, or to the Turkish⁶, Romanian⁷ or even to mixed peoples⁸, but this discussion is far for being finished.

---

¹ Heitel 1994-1995, p.389-439

² Bizerea, Bizerea 1977 (published in 1978), p.1-16, Györffy 1962, p.163-188, 835-878, 1987, p.305-321, 469-498, Györffy 1965, p.45-46, Kovách 1980, p.193-199, Madgearu 1994, p.147-154, Madgearu 1998, p.191-207, Pop 1996, Popa-Lisseanu 1934, Popa-Lisseanu 1935, Spinei 1990, p.105-147, Fontes II, 1970, p.40, 25-44, 666-667

³ This kind of studies have already been published, but in this stage of research, we can hardly connect them with the populations archaeologically attested there during the 10th century; Acker 1965, p.647-658, Aldea, Stoicovici, Blăjan 1980, p.151-176, Roska 1942, Horedt, Protase 1970, p.85-98, Horedt, Protase 1972, p.174-220, Neuninger, Preuschen, Pittoni 1971, p.23-35

⁴ Aldea, Stoicovici, Blăjan 1980, p.151-176, Rusu 1971, p.722, 724 (for the Moravian Slavs), Dankanits, Ferenczi 1959, p.610 (for the Moravian Slavs), p.611 (another Slav group), Chidioșan 1969, p.611-615, Pascu 1965, p.173 (for the Köttlach culture bearers), Heitel 1983, p.95

⁵ Kiss 1985, p.217-389, Kovács 1977, p.61-73, Taf.58-61, Kovács 1990, p.39-49, Kovács 1994-1995, p.153-189, Kühn 1911, p.182-183, Radu 1972, p.61-63, Roska 1943, p.140-143, Rusu 1975, p.210

⁶ Chidioșan 1965, p.237-243, Dankanits, Ferenczi 1959, p.611 (for the Slavo-Bulgarians). The funerary discoveries made in the Dudeștii Vechi (ancient Beșenova Veche) tumuli have been Mousaios X, Buzău, 2005, p. 395-412

In the present Romanian territory of the Carpathian curve, one can distinguish the following types of funerary horizons (Fig.1): Köttlach (Deta⁹, Sălacea¹⁰, Galošpetreu¹¹), the steppe horizon (Timișoara-Ciorenii¹², Biharia¹³, Sâmpetru German¹⁴, Tomnatic¹⁵, Deva¹⁶, Teremia Mare¹⁷, Musca¹⁸, Alba Iulia¹⁹, Cluj-Napoca²⁰, Orăștie²¹, Beba Veche²², Șiclău²³, Blandiana-La Brod²⁴, Gâmbaș²⁵, Biharia-D. Șumuleu²⁶, Arad-Ciala²⁷, Voiteni²⁸, Dudeștii Vechi-Bucova Pusta-T.IV and T.III²⁹), the southern-danubian horizon (Orșova³⁰, Vatin³¹), the Moravian necropolises horizon (Ghirbom-Gruicul Fierului³², Ciumbrud³³), and the Bielo Brdo type, phase I (e.g.

---

hypothetically attributed to the Pecenegs by G. Bakó and N. Chidioșan (Bakó 1975, p.246-247 and note 50)

- ⁷ Rusu 1971, p.724 (considers the Kottlich type tombs as belonging to the Romans), Heitel 1986, note 46
- ⁸ Rusu 1975, p.210
- ⁹ Bálint 1991, p.218, Taf.LIIIB 14, 16-18, Kárász 1896, p.226-232, Mărghită 1985, p.40-41, Korošek 1954, p.50-62, Chidioșan 1969, p.613, 614, Pascu 1965, p.173, Rusu 1971, p.724
- ¹⁰ Chidioșan 1969, p.611-616 Pascu 1965, p.173, Rusu 1971, p.724. In the Southern part, in Banat, has been found an object of the same funerary period, at Teremia Mare (Hampel 1905 II, p.563-564, Hampel 1905 III, Taf. 387/29, 30)
- ¹¹ Rusu 1971, p.724, Pascu 1965, p.173, Rusu 1971, p.724
- ¹² Rădulescu, Gáll 2001, p.155-193
- ¹³ Cosma 2001, p.192, Pl.4, p.193, Pl.5, p.194, Pl.6, p.195, Pl.7, p.196, Pl.8, p.197, Pl.9, p.198, Pl.10, p.199, Pl.11, p.200, Pl.12, p.201, Pl.13, p.136-240, Karácsonyi 1893, p.66-67, 405-412, Hampel 1905 II, p.851-855, Hampel 1905 III, p.504-508, Hampel 1907, p.104-110
- ¹⁴ Bálint 1991, p.218, Taf.LX, b, p.20-21, Heitel 1994-1995, p.401, 402, 406, 413, Madgearu 1996, p.15, 16, Rusu 1975, p.210, 214, 217
- ¹⁵ Bálint 1991, p.259, Abb.60, p.127, 137, Váňa 1954, p.89, Fodor 1996, p.344-345, Fehér, Éry, Kralovszky 1962, p.80
- ¹⁶ Ciugudean, Dragotă 2002, p.52-53
- ¹⁷ Bálint 1991, p.243, Taf.LXII, A, p.12, 13, 18, Hampel 1905 II, p.560-564, 573-578, III, p.391-392, 387 t, Fehér, Éry, Kralovszky 1962, p.77, Hampel 1900, p.667-671, Madgearu 1996, p.15, 16, Hunyar 1902, p.81-83, Szöke 1962, p.71, 73, 76, 77, Pl.V/11, p.16, VI/4, VII/3, 7, Fodor 1996, p.342, 343, Giesler 1981, p.162, Csallány 1970, p.263, 290, Medeleț, Bugilan 1987, p.171
- ¹⁸ Fodor 1996, p.340-341, Réthy 1898, p.124-128, Hampel 1900, p.657-659, Hampel 1905 II, p.650-653, III, p.429
- ¹⁹ Ciugudean, Dragotă 2002, p.42-47
- ²⁰ Ciugudean, Dragotă 2002, p.48-49
- ²¹ Oța 1998-2000, p.504
- ²² Tănase, Gáll 1999-2001, p.213-222
- ²³ Cosma 2001, p.20-256, Rusu, Dörner 1962, p.705-711
- ²⁴ Ciugudean, Dragotă 2002, p.34, 35
- ²⁵ Gilded silver appliques presently at the MNIR deposits. Under press, at Budapest.
- ²⁶ Karácsony 1903, p.66-67, 405-412, Hampel 1905 II, p.851-855, III, p.504-508, Hampel 1907, p.104-110, Cosma 2001, p.236-240
- ²⁷ Dörner 1970, p.445-446, Cosma 2001, p.189, Pl.1, p.190, Pl.2, p.234
- ²⁸ Medeleț, Tănase, Gáll 2001, p.99-112
- ²⁹ Bejan 1993-1994 (1996), p.63-69, Bejan, Mare 1997, p.139-158, Bejan, Mare 1998, p.323-338, Kisléghi 1904, p.417-221
- ³⁰ Mesterházy 1991, p.150, 151, Abb.3/8, 9, 10, 11, p.152, 154
- ³¹ Bálint 1991, p.261, Fehér, Éry, Kralovszky 1962, p.82, Mesterházy 1990, p.94, Kovács 1991, p.422, 413, Abb.2/5, 6
- ³² Anghel 1997, p.255-271, Aldea, Stoicovici, Blăjan 1980, p.151-176

Hodoni³⁴, Deta³⁵, Moldovenești³⁶, Arad-Földvári-pusztá³⁷, Alba Iulia³⁸, Foeni³⁹, Beba Veche-⁴⁰ etc.). The Bulgarian necropolises partly dated at the beginning of the 10th century form another horizon that is worth discussing.

In most of these types of necropolises, there are, besides the graves with funerary inventory that established their belonging to a funerary horizon, a lot of tombs deprived of any kind of inventory. In some situations, these tombs have different funerary practices, such as the presence of the funerary coin. Being specific to a certain type of necropolis, the graves without inventory could be partly assigned to another population, for instance, the Romanic one, attested in the area during the 10th century⁴¹ and which might have used necropolises in common with the migratory populations.

The cemeteries tell us very little about the first horizon, **Köttlach** type (Fig.2). In the present stage of the research we have data only for three cemeteries, which have been either destroyed (Deta, Sălacea) or less excavated (Sălacea, Galoşpetreu). The archaeologists and the historians consider that we are dealing here with a population dislocated from the Köttlach culture area during the period of the combats between the Franks and the Avars. As for the ethnical feature, there are different opinions. They have been considered either Slavs, or Romanic. The types of objects recuperated in these cemeteries (in the western part of the present Romania) indicate the presence of a stable population, that couldn't be related to the nomad steppe horizon. More than that, the disparate distribution of the necropolises in the territory shows us we aren't dealing with some organized movements of population, but with communities going in different directions. The territorial distribution doesn't necessarily indicate their settlement in certain regions, like the mining ones. The almost permanent presence of certain Byzantine objects (crescent shaped earrings with enamel decoration) indicates a tradition or a fashion specific to a certain territory and not a sporadic presence. The issue here is whether the communities dislocated in the new territory had the opportunity to manufacture such jewels, or the objects found in the graves were brought from elsewhere. Only a metallographic analysis, which is missing at this stage of the research, could give an answer to all these questions, as the literary sources concerning these communities are also missing.

The nomad steppe horizon (Fig.3) is present in the whole Carpathian curve of the present territory of Romania, but not in the mountain region. Most of the

³³ Rusu 1971, p.724

³⁴ Bejan, Moga 1979, p.155-168, Bejan 1996, p.117-119, 121, Fig.X B, XI A, B, Bejan 1993-1994 (1996), p.295-298, Draşovean, Ţeicu, Muntean 1996, Ţeicu 1996, p.10, 13, 19, 23, Madgearu 1996, p.15, 16

³⁵ Kárász 1896, p.227, 228, 229/6, 11

³⁶ Roska 1914, p.125-187

³⁷ Réthy 1898, p.128-131

³⁸ Ciugudean, Dragotă 2002, p.60

³⁹ Némethi 2001, p.225-238

⁴⁰ Tănase, Gáll 1999-2000, p.555-576

⁴¹ In almost all the necropolises dated in the 10th century, there is a great number of tombs without funerary furniture or they could not be attributed to a certain population.

discoveries of this type are grouped in the plain regions and along the rivers. The necropolises belonging to these populations are usually found in strategic places. The funerary discoveries indicate the presence of an equestrian warrior population. The burial of weapon gear and parts of horses (the head and the legs ends) is relevant in this respect. The Byzantine and Moravian items are extremely rare and don't represent necessarily a fashion, they are very seldom present in the graves groups and necropolises and proved to be obtained as result of military or commercial actions. On the other hand, the objects brought from the northern-pontical region suggest they had their own imitative handicraft in the metals procession. The clothing and harness accessories, the decoration of the weapons, their own jewellery indicate a special care for the metal processing and an ornamental purpose. The same question arises as for the precedent horizon, which is where from they got the metals, because there were a small number of cemeteries in the area of subsoil resources exploitation. One of the answers at this question could be they obtained the precious metals from melting the coins brought after the expeditions to the central and western Europe. The written sources (Anonymous) specify that the ancient Hungarians were interested in the golden sand of the Transylvanian rivers, and this source of gold could only partly explain the presence of this precious metal in the graves belonging to the steppe horizon of this period, but not the massive presence of the bronze jewellery.

What we know for sure is that, during the 10th century, in these communities, the metal objects manufacturing, no matter their type (jewellery, clothing accessories, weapons, harness gear) was meant especially for sustaining an economy typical to the nomad steppe populations, based on animal breeding and military expeditions. This statement could explain, in part, the massive presence of jewellery, weapons and harness gear.

On the other hand, we have archaeological information confirming the iron exploitation here and there, the furnaces of Vladimirescu⁴², Remetea Mare, Biharia, Ghelari⁴³. But one could ask whether these furnaces are linked to the steppe populations or the communities under their control. In most cases, it is difficult to prove the subsoil resources exploitation by mining in the absence of a metallographic analysis of the metal origin. Even if there were mining activities in the 10th century, they may have been continued in the following centuries too, and the artefacts of this time either have been destroyed, or are mostly unrecoverable. In this stage of the research we could also get some useful information, but only hypothetical, by finding necropolises in the mines neighbourhood. Such a case could be the necropolis of Musca, near the copper mines of Covăsânt, where this metal was exploited starting from the surface of the soil. A thing is certain, in the following centuries, the iron, the silver and the copper were extracted in this area and partly manufactured at Cladova.

The written sources of this time speak also of another element that interested the nomad steppe population, namely the salt exploitation.

The southern-Danube horizon (Fig.4) of necropolises in the 10th century is, at present, less documented. There are only four discoveries, three in the Yugoslavian

⁴² Glück 1976, p.98

⁴³ Glück 1976, p.98

Banat (Vatin⁴⁴, Banatska Palanka⁴⁵, Pančevo⁴⁶) and only one in the present territory of Romania (Orșova). The objects types recuperated from the graves, especially earrings with raisin type pendant, are specific to the necropolises horizon excavated at the South of the Danube, and which indicate the presence of a stable population, consequently not linked to an economy typical to nomad populations. There is no doubt about the golden objects from Vatin as being imported, but we think that in the other necropolises there were local products. Their great number shows us a population using them frequently. We have some doubts about the dating in this time-span of some objects found at Banatska Palanka and considered to be from the 10th century (belt appliqué). One of them is an appliqué usually found on the Stiria knives of the 15th-16th centuries. The other two are singular and have no analogy in the entire Carpathian basin all along the 10th century. The question that remains is where from the metals come, either from the mines at the southern Danube, or from the actual territory of Romania. We know from reliable sources that such possibilities existed in the region, but we must not exclude the possibility that a part of the metal was found in the ancient Roman settlements, then smelted and remanufactured. Another possible interpretation for the settlements of the Danube bank is the metal trade. The written sources for these populations are either missing or irrelevant. If the Anonymous information is taken for true, then the necropolises could be assigned to a conglomerate of populations attested in Banat during the 10th century (Slavs, Bulgarians and Romanics). Regardless the population that made these jewels, we could detect a strong influence from the Byzantine minor fine arts. The presence of this population there was linked to the appearance of the ancient Hungarians at the Danube in the 10th century. The Bulgarians, then the Byzantines were interested in reinforcing the frontier on the river. It was considered that the fortresses on the northern bank had been built by the Byzantine Empire and this could be an explanation for the great number of Byzantine jewellery.

The Moravian necropolises (Fig.5) were considered to have appeared as a consequence of the movements during the 9th century, of great groups of population from Moravia to Transylvania, because of the religious persecutions of the bishop Wiching against the Oriental church adepts and Metodius disciples. Cemeteries of these Moravian groups of populations have been discovered at Breaza, Tărtăria, Dăbâca, Moigrad, Ciumbud-Podireu, Ghirbom-Gruicul Fierului. The Moravian Slavs have come to Transylvania since the beginning of the 9th century. The Burgwall type fortifications have been considered as borrowed to the Moravian society (Morești⁴⁷, Dăbâca, Șirioara, Moldovenești- ?, Cuzdrioara, Dedrad, Chinari, Cluj-Mănăștur, Moigrad). Unlike the origin territory, they acquired here some local features and formed an autochthonous local faces⁴⁸. The fortifications and the necropolises were

⁴⁴ Bálint 1991, p.261, Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, p.82, Hampel 1904, p.446, Kovács 1991, p.422, 413, Abb.2/5-6

⁴⁵ Bálint 1991, p.245, 246, Taf.LIII, a, 10, p.208, Taf.LIII, a, 11, Barački, Brmbolić 1997, p.211

⁴⁶ Bálint 1991, p.246, 240, Taf.LXII, a, 17, Mesterházy 1991, p.145, 164, Abb.10

⁴⁷ Dankanits, Ferenczi 1959, p.611

⁴⁸ Heitel 1983, p.95

situated on strategic locations, especially on the access roads from north-west and in the salt mines area (Ocna Dej, Nireș, Cojocna, Sic). The cemeteries are similar to those of Staré Mešto type⁴⁹. The analysis of some golden earrings found in the necropolis of Ghibom-Gruil fierului showed that the metal came from the Western Carpathians area, but it is hard for us to say the gold came from the mines or from the river sands.

In the 10 th century Bulgarian or Slav-Bulgarian necropolises (Fig.6) have been discovered in southern Transylvania, at Blandiana-La Brod⁵⁰, Alba Iulia-Emergency station⁵¹. The communities buried here must have had connection with the salt exploitation. The scientists consider that the ancient Hungarians are responsible for the ending of these necropolises. In this case too, the objects recuperated indicate a sedentary population.

In most cases the bronze objects found in these necropolises are of a very good quality, but a thing is surprising, the absence of steppe horizon necropolises in the regions wealthy in bronze and silver resources, such as the southern Banat. The mining exploitation isn't documented until the 14th century. Although we know the places of the subsoil resources exploitation, they are not archaeologically researched for the 10th century.

The Bielo Brdo type necropolises (Fig.7) indicate, unlike the others, the presence of mixed populations, with different traditions concerning the outfit. The jewellery recuperated is of a great value. One can remark a preference for the silver and bronze jewels, as those made of gold or gilded being extremely rare. A possible explanation could be the fact that the incursions towards central and Western Europe have stopped and also the gold brought from these regions.

In the 10th century the metallurgy was oriented to the manufacture of jewellery (rings, earrings, hair pins, veil pins), clothing accessories (appliqués, pendants, buttons, buckles), harness gear (saddle stirrup, bridles, appliqués, saddle ornaments, buckles), little utensils (flint steel, awls, knives), weapons pieces (quivers, arrows, spears, javelins, axes, daggers). The agricultural utensils are extremely rare in the tombs (e.g. sickles). The situation of the metal objects in the settlements isn't much better, as there were discovered almost the same types of objects. This proves that the metallurgy was meant to meet the needs of an animal economy and partly oriented towards the military expeditions. The Romanian historiography considers the discovery of metal objects as proofs of the extraction and processing of different ores during the 10th century⁵².

The diffusion of the objects in every cemetery, regardless the funerary horizon they belong to and their geographical position in comparison with the subsoil resources, doesn't indicate a connection between the two elements. The prestige objects are different from one community to another and they are not valid for all communities' types. For instance, if the earrings with raisin shaped pendants are rare

⁴⁹ Dankanits, Ferenczi 1959, p.610

⁵⁰ Rusu 1971, p.722

⁵¹ Ciugudean, Dragotă 2002, p.36-37

⁵² Tratatul de istoria României, III, 2001, p.181

in the steppe horizon necropolises and appear only in the wealthy graves, in other communities, they are current objects, part of the outfit. The only element that seems to make the difference between the members of a sedentary society might be the raw material. As for the nomad steppe populations, the main elements of prestige and mark of the social status are the weapons, the harness gear and horse parts deposited in the grave. The women of these communities distinguish themselves mainly through the jewellery typical to the steppe horizon and, later, the imitations of these pieces of jewellery. The Byzantine tradition jewels, e.g. the earrings, are rare and sporadic objects. One could remark the same intensity in the deposal of prestige objects in the regions rich in ores, as well as in the poor ones.

The archaeological discoveries made so far demonstrate the fact that every population produced and got their own jewels types, clothing accessories, utensils and weapons, in accordance with their own specific. The economy type they practiced is partly relevant for the subsoil resources exploitation. But we have to make the difference between the metal types they used and the specific manner of using each one. Altogether, we shouldn't forget that the production of metallic objects might be the outcome of obtaining the raw material in different manners: trade, plunder, subsoil resources exploitation, discoveries of ancient or contemporary objects, stipends and unused coins. Each of these cases could be applied to any of the population groups under consideration. The thesis stating that the subsoil resources exploitation isn't typical to the nomad populations is not relevant for more than one reason. First, the iron could be easily exploited, as it was even at the surface of the earth. Secondly, the usual utensils could be transported anywhere. There is the same situation for the gold, because they needed a few utensils for washing it from the river sand. The production of the copper and silver is in exchange, more complicated, but there are situations when these metals too were found in primary sources. The Slavs groups having penetrated in Transylvania (Moravians, Bulgarians, Slavs), Crişana (Köttlach), Banat (Köttlach) lost very soon their own material culture identity. That means they are no more remarkable as for the objects they wear, consequently, they broke the links with their origin regions, most of the metallic objects they wear are imported and not produced in the new settlement locations. We could also speak about new funerary horizons, as the Bielo Brdo type, which have kept very few objects of the previous Slav groups. The only region keeping a strong outside influence is the south of Banat, where, during the whole 10th century, there was a south-danubian tradition in the jewellery typology. But the south-danubian tradition of the jewellery doesn't point out, for a change, the manner of obtaining the metal for producing them.

The deposit of different metals (iron, silver, bronze) objects found at Cladova (Arad County, Fig.8)⁵³ could enlighten us about the manner of obtaining the metals in this period. They are not rejects from the fortress workshops, but gathered up objects, chronologically belonging to more historical periods. This could indicate the fact that the inhabitants used, besides the metals of the ore exploitations of the Cladova valley,

---

⁵³ We must thank Mr. V. Boroneanţ for the material he gave us

some remains of objects gathered from different places or even products out of the current usage.

Another element that should draw our attention is the presence of antique items, such as coins⁵⁴ and fibulae⁵⁵ in the graves of the nomad steppe populations. This could ascertain that the metal pieces could have been looked for and reused, either as costume items, or as amulets, or even as smelted in order to make new specific jewels.

We are entitled to think that, for the 10th century, the main exploitations were the salt ones, mentioned also in the written sources, the gold panning in the river sands (also mentioned in the written sources of the time) and the iron exploitation, especially from primary sources (documented by the existence of furnaces for reducing the ores). The silver and copper exploitation is less probable because it needed more complex operations and equipment. But we shouldn't let out such exploitation from primary sources, only sporadically. The necropolises agglomerations near the salt mines, along the rivers where gold was found, could be a sign of the importance of these resources in the 10th century economy. This statement is confirmed also by the necropolises situated in strategic locations along the great commercial ways of the time. Those communities, partly military, have probably been concerned with the protection of their own interests, that is the safe transport of salt to the selling points.

The necropolises of the steppe horizon and not only, having been functional all along the 10th century, are very rare in the regions rich in copper and, eventually, silver ores, and this might indicate the fact that they didn't know about the resources, at this time, or they had not the needed technology for the exploitation.

BIBLIOGRAPHY

Acker, M. 1965, *Vechile spălătorii de aur din jurul Sebeșului*, Apulum, Alba Iulia, 5, p.647-658

Aldea, I., Stoicovici, E., Blăjan, M. 1980, *Cercetări arheologice în cimitirul prefeudal de la Ghibom (Gruiul Fierului)*, Apulum, Alba Iulia, 18, p.151-176

Anghel, Gh. 1997, *Necropola birituală prefeudală de la Ghibom (Gruiul Fierului), județul Alba*, Apulum, 34, Alba Iulia, p.255-271

Bakó, G. 1975, *The Relations of the Principaty of the Banat with the Hungarian and the Pecenegs in the 10th Century*, in *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, București, p.241-248

Bálint, Cs. 1991, *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Budapesta

Barački, S., Brmbolić, M. 1997, *Degré des recherches faites sous les localités médiévales dans la région du Banat septentrional*, Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad, 39, p.209-228.

⁵⁴ Kovács 1989, p.145-155, Dragotă, Rustoiu 2003, p.79-88

⁵⁵ Kiss 1983, p.141, 398, 90.tábla, p.999

- Bejan, A. 1993-1994 (1996), *Necropole de la Dudeștii Vechi-Bucova IV. O posibilă reevaluare a descoperirilor*, Studii de Istorie a Banatului, Timișoara, 17-18, p.63-70
- Bejan, A. 1995, *Banatul în secolele IV-XII*, Timișoara
- Bejan, A. Mare, M. 1997, *Dudeștii Vechi-Pusta Bucova. Necropola și morminte de inhumație din secolele VI-XII (I)*, Analele Banatului, Timișoara, 5, p.139-158
- Bejan, A., Mare, M. 1998, *Dudeștii Vechi-Pusta Bucova. Necropola și morminte de inhumație din secolele VI-XII (II)*, Analele Banatului, Timișoara, 6, p.323-338
- Bejan, A., Moga, M. 1979, *Necropola feudal timpurie de la Hodoni (jud. Timiș)*, Tibiscus, Timișoara, 5, p.155-168
- Bizerea, Fl. Bizerea, M. 1977 (apărut 1978), *Localizarea așezărilor din Banat consemnate în "Gesta Hungarorum"*, Studii de Istorie a Banatului, Timișoara, 5, p.1-16
- Chidioșan, N. 1965, *Mormântul din perioada feudalismului timpuriu de la Galoșpetreu (Raion Marghita)*, Studii și Comunicări, Muzeul Brukental, Arheologie-Istorie, Sibiu, 12, p.237-243
- Chidioșan, N. 1969, *O necropolă din feudalismul timpuriu descoperită la Sălacea*, SCIV, București, 4, Tom.20, p.611-615
- Ciugudean, H., Dragotă, A. 2002, *Civilizația medievală timpurie din Transilvania: rit și ritual funerar în secolele IX-XI*, Alba Iulia
- Cosma, C. 2001, *Necropole, morminte izolate și descoperiri funerare cu caracter incert din secolele al IX-lea și al X-lea din vestul și nord-vestul României*, Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca, 11, p.165-269
- Csallány, D. 1970, *Weiblicher Haarflehteschmuck und Stiefelbeschläge aus der Ungarischen Landnahmezeit im Karpatenbecken*, în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapesta, 22, fasc. 1-4, p.261-299
- Dankanits, Á., Ferenczi, I. 1959, *Săpăturile arheologice de la Ciumbrud (r. Aiud, reg. Cluj)*, Materiale și Cercetări Arheologice, București, 6, p.605-615
- Dorner, E. 1970, *Cercetări și săpături arheologice în județul Arad*, Materiale și Cercetări Arheologice, București, 9, p.445-446
- Dragotă, A., Rustoiu, G.T. 2003, *Un mormânt medieval timpuriu cu monedă antică perforată de la Alba Iulia-Profi*, Patrimonium Apulense, Alba Iulia, 3, p.79-88
- Drașovean, Fl., Țicu, D., Muntean, M. 1996, *Hodoni. Locuirile neolitice târzii și necropola medievală timpurie*, Reșița
- Fehér, G., Éry, K., Kralovánszky, A. 1962, *A közep-Duna-medence magyar honfoglalás-és kora Árpád-kori Sírletei. Leletkataszter, Régészeti Tanulmányok*, Budapest, 2
- I. Fodor & colaboratorii 1996, *The Ancient Hungarians*, Budapest
- Giesler, J. 1981, *Untersuchungen zur Chronologie der Bjelo Brdo Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. Und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken*, Praehistorische Zeitschrift, Bonn, 56. Band, 1981, Heft 1
- Glück, E. 1976, *Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, Ziridava, Arad, 6, p.89-116

Györfy, Gy. 1962, *Az Árpád-kori Magyarország Történeti Földrajza*, vol. I, Budapest

Györfy, Gy. 1987, *Az Árpád-kori Magyarország Történeti Földrajza*, vol. III, Budapest

Györfy, Gy. 1965, *Formation d'États au IXe siècle suivant les "Gesta Hungarorum" du Notaire Anonyme*, Nouvelles études historiques publiées à l'occasion des XIIe Congres International des sciences Historiques, Budapest, I, p.45-46

Hampel, J. 1900, *A honfoglalási kor hazai emlékei*, Budapest

Hampel, J. 1905 I, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig

Hampel, J. 1905 II, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig

Hampel, J. 1905 III, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig

Hampel, J. 1907, *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*, Budapest

Heitel, R.R. 1983, *Unele considerații privind civilizația din Bazinul Carpatic în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al IX-lea în lumina izvoarelor arheologice*, Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București, 2, Tomul 34, p.93-115

Heitel, R.R. 1986, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetății Alba Iulia (1968-1977).II.Piese de metal*, SCIVA, 3, 73, p.233-248

Heitel, R.R. 1994-1995, *Der Archäologie der Ersten und Zweiten Phase des Eindringens Ungarn in das Innerkarpatische Transilvanien*, Dacia, București, N.S. 38-39, p.389-439

Horedt, K, Protase, D. 1970, *Ein völkerwanderungszeitlicher Schatzfund aus Cluj-Someșeni (Siebenbürgen)*, Germania, Berlin, Verlag Walter de Gruyter &Co., Jahrgang, 48, 1.-2. Halbband, p.85-98

Horedt, K, Protase, D. 1972, *Das zweite Fürstengrab von Apahida(Siebenbürgen)*, Germania, Berlin, Verlag Walter de Gruyter &Co., Jahrgang, 50, 1.-2. Halbband, p.174-220

Karácsony, J. 1903, *Bihari, honfoglaláskori lovas-sírról*, Archaeologiai Értesítő, Budapest, 23, p.66-67, p.405-412

Kárász, L. 1896, *A dettai ékszerek*, Archaeologiai Értesítő, Budapest, 16, p.226-232

Kislégghi, N.G. 1904, *Lovas halomsírokról Torontálmegyében*, Archaeologiai Értesítő, Budapest, 24, p.417-421

Kiss, A. 1983, *Baranya megye X-XI. századi sírleletei*, Budapest

Kiss, A. 1985, *Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert*, Die Bayern und ihre Nachbarn II, Edited by Herwig Friesinger and Falko Daim. Wien, p.217-389

Korosec, I. 1954, *Die Bedeutung einiger zu Detta im Banat gefundenen Schmuckgegenstände*, Arheološki Vestnik, Ljubljana, 5/1, p.50-62

Kovách, G. 1980, *Date cu privire la transportul sării pe Mureș în sec. X-XIII*, Ziridava, Arad, 12, p.193-199

Kovács, L. 1977, *Über die Ungarischen Lanzen aus dem 10.-11. Jahrhundert*, Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest, 7, p.61-73+Taf.58-61

Kovács, L. 1989, *Münzen aus der Ungarischen Landnahmezeit*, Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest, p.7-189 and the illustration.

Kovács, L. 1990, *Szablya-kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10-11. századi magyar sírok keltezéséhez*, Archaeologiai Értesítő, Budapest, 117, 1. szám, p.39-49

Kovács, L. 1991, *Bemerkungen zur arbeit von N. Stanojev: Nekropolen aus dem 10.-15. Jahrhundert in der Vojvodina. 712 Katalogabschnitte. Katalog 1*, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest, 43, p.399-424

Kovács, L. 1994-1995, *A Kárpát-medence kétélű kardjai a 10. század 2. feléből*, Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest, p.153-189

Kühn, L. 1911, *Középkori temetőről Nagyöszön*, Archaeologiai Értesítő, Budapest, 31, p.182-183

Madgearu, Al. 1994, *Misiunea episcopului Hieroteos. Contribuții la istoria Transilvaniei și Ungariei în secolul al X-lea*, Revista Istorică, București, S.N., 5, 1-2, p.147-154

Madgearu, Al. 1996, *"Gesta Hungarorum" despre prima pătrundere a ungurilor în Banat*, Revista Istorică, București, S.N., 7, 1-2, p. 5-22

Madgearu, Al., 1998, *Geneza și evoluția Voievodatului bănățean din secolul al X-lea*, Studii și Materiale de Istorie Medie, București, 16, p.191-207

Madgearu, Al. 2001, *Organizarea bisericească la Dunărea de jos în perioada 971-1020*, Studii și Materiale de Istorie Medie, București, 19, p.9-22

Mărghitan, L. 1985, *Banatul în lumina arheologiei*, Timișoara

Medeleț, Fl., Bugilan, I. 1987, *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat*, Banatica, Reșița, 9, p.87-198

Medeleț, Fl., Tănase, D., Gáll, E. 2001, *X. századi honfoglalás kori temetőrészlet Vejtén (Temes megye, Románia)*, Archaeologiai Értesítő, Budapest, 126, p.99-112

Mesterházy, K. 1990, *Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10-11. századi magyar sírleletekben I*, Folia Archaeologica, Budapest, XLI, p.87-115

Mesterházy, K. 1991, *Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10-11. századi magyar sírleletekben II*, Folia Archaeologica, Budapest, XLII, p.145-177

Németi, J. 2001, *A mezőfői (Foieni) Árpád-kori temetőrész roved áttekintése*, A Nyíregyházi-Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza, XLIII, ÉVFOLYAM, p.225-238

Neuninger, H., Preuschen, E., Pittoni, R. 1971, *Goldlagerstätten in Europa*, Archaeologia Austriaca, Wien, Heft.49, p.23-35

Pascu, Șt. 1965, *Cetatea Dăbâca*, Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca, 1965, p.153-202

Pop, I.A. 1996, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca

Popa-Lisseanu, G. 1934, *Izvoarele istoriei românilor, vol. I, Secretarul Anonim al regelui Bela, Faptele Ungurilor*, București, 1934

Radu, O. 1972, *Descoperiri întâmplătoare la Ciacova, Jud. Timiș, Tibiscus, Timișoara*, 2, p.61-63

Rădulescu, A., Gáll, E. 2001, *Das Landnahmezeitliche Gräberfeld von Temesvár (Timișoara)-Csókaerdő*, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest, Tomus LII, fasc. 1-3, p.155-193.

Réthy, L. 1898, *Két Árpádkori temető Arad megyében, Archaeologiai Értesítő*, Budapest, Új Folyam. 18, p.124-131

Roska, M. 1914, *Árpádkori temető Várfalván, Dolgozatok, Kolosvár, anul V, nr.1*, p.125-187

Roska, M. 1942, *Thesaurus Antiquitatum Transsilvanicarum, Kolosvár, Tom.I. Praehistorica*

Roska, M. 1943, *Perjámosi leletek, Közlemények, Kolosvár*, 1943, p.140-143

Rusu, M. 1971, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romanică din Transilvania (sec. VI-X)*, Apulum, Alba Iulia, 9, p.713-730

Rusu, M. 1975, *The Auchthonous Population and the Hungarian on the territory of Transilvania in the 9th-11th Centuries, Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, București, p.201-217

Rusu, M., Dörner, E. 1962, *Săpătura de salvare de la Șiclău, r. Criș, reg. Crișana, Materiale și Cercetări Arheologice*, București, 8, p.705-712

Spinei, V. 1990, *Migrația Ungurilor în spațiul carpato-dunărean și contactele lor cu românii în secolele IX-X*, Arheologia Moldovei, Iași, XIII, p.105-147

Szőke, B. 1962, *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarország régészeti emlékei, Régészeti Tanulmányok*, Budapest, 1

Tănase, D., Gáll, E., 1999-2000, *Piese de podoabă din secolele X-XI descoperite la Beba Veche (Jud. Timiș)*, Analele Banatului, Timișoara, 7-8, p.555-576

Tănase, D., Gáll, E. 1999-2001, *Aplike de centură și de îmbrăcăminte din secolul X p.Chr. din colecția Muzeului Banatului Timișoara*, Studii de Istorie a Banatului, Timișoara, 13-14-15, p.213-222

Țicu, D. 1996, *Forschungen mittelalterlicher Archäologie im Banat*, Arheologia Medievală, Reșița, I, p.9-34

Vaña, Z. 1954, *Les Magyars et les Slaves à la lumière des fouilles archéologiques du X-XIIe siècle*, Slovenská Arheológia, Nitra, 2, p.51-104

****Fontes Historiae Daco-Romane*, II, București, 1970

*** *Istoria României*, III, București, 2001

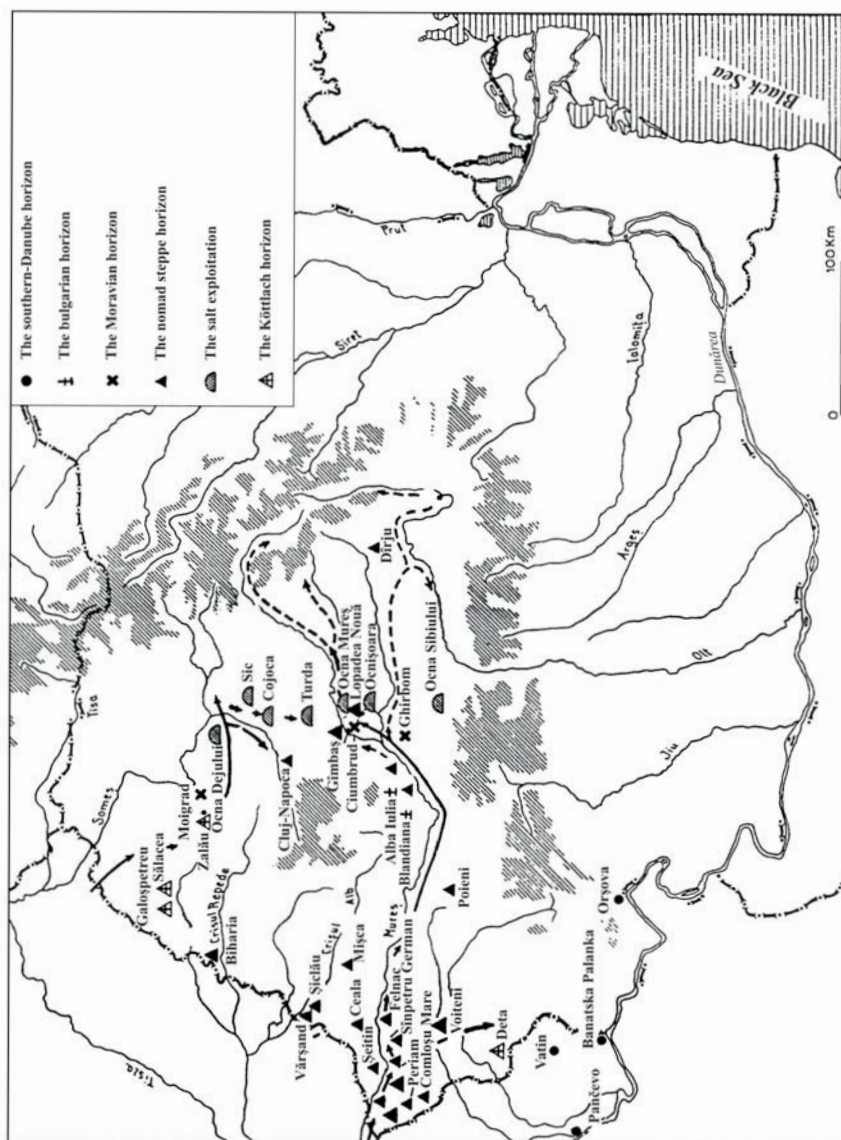

Fig. 1

Fig. 2. The Kottlach horizon

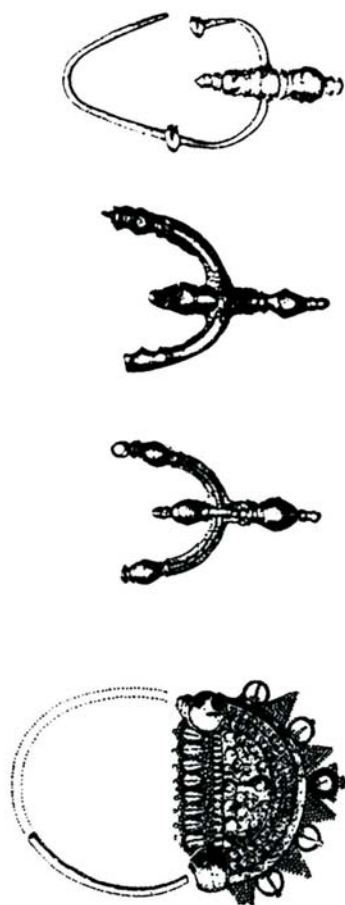

Fig. 4. The southern-Danube horizon

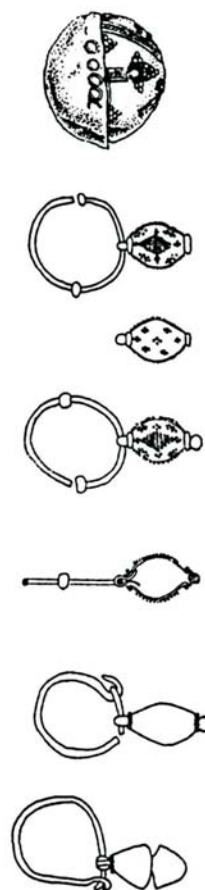
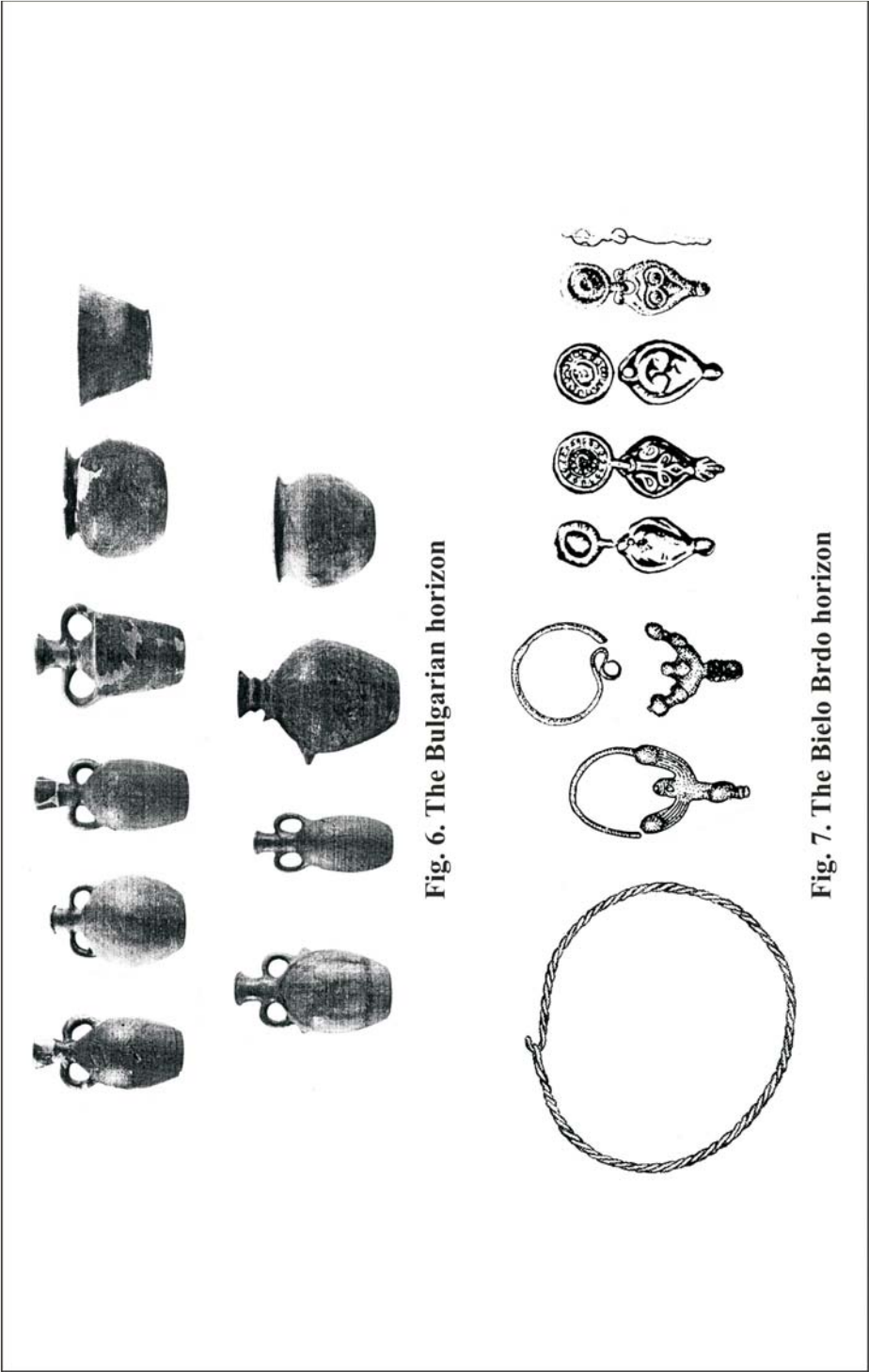

Fig. 5. The Moravian horizon

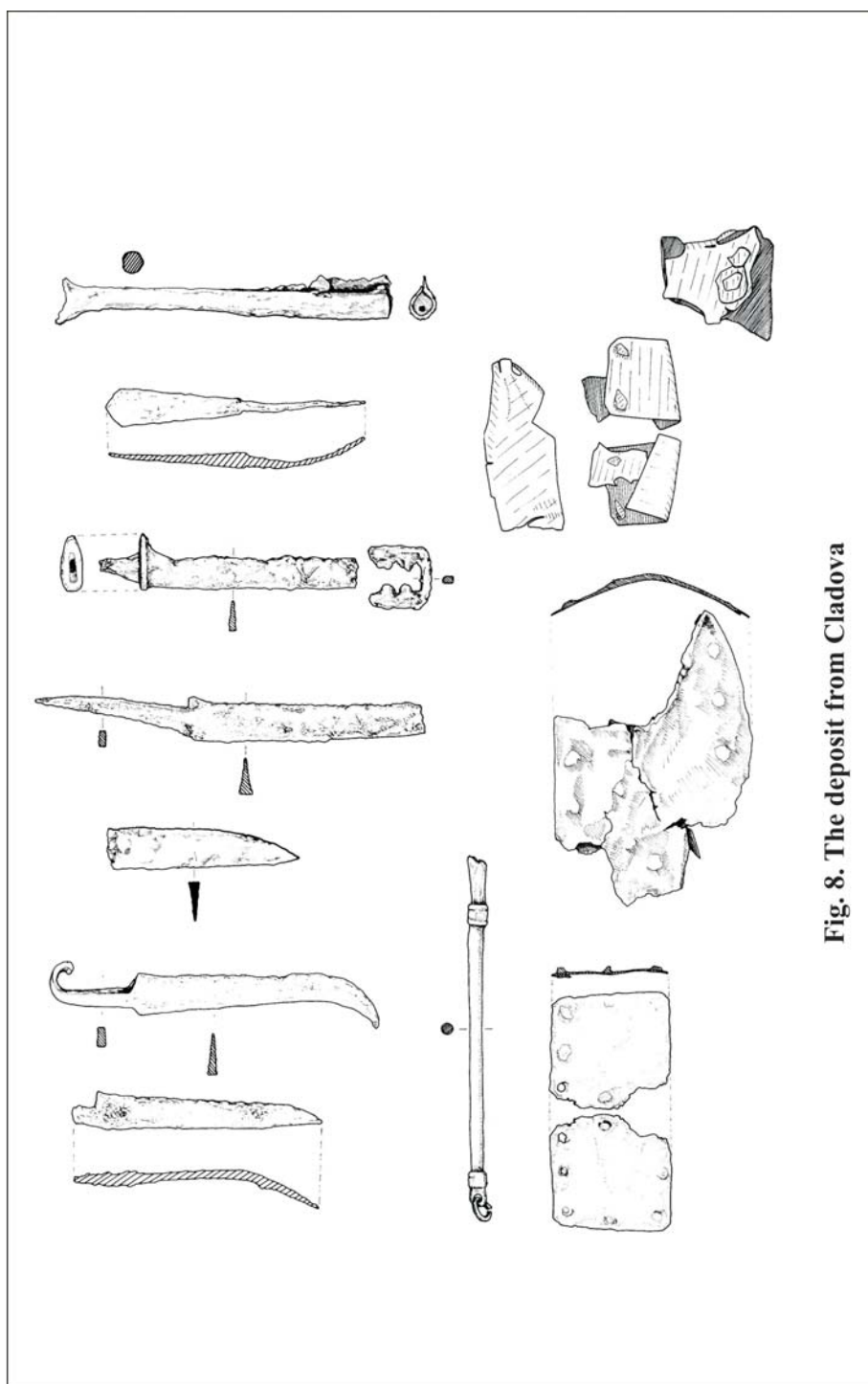

Fig. 8. The deposit from Cladova

THE PREHISTORIC RITUAL MANIFESTATIONS FROM THE SALT ROADS OF EASTERN TRANSYLVANIA

By Valeriu CAVRUC (Romania)

The preindustrial exploitation of salt, beyond its economic aspects, was accompanied by the whole complex of its collateral manifestations, including different rituals. On the borders between salt and salt less areas such manifestations were marked by several regulations concerning the access to the sources of salt.

In the prehistoric period starting from the Neolithic, the eastern and south-eastern Transylvania was inhabited by the peoples, whose essential means of subsistence was the stockbreeding. This implicitly means that they were dependent of the salt sources. In this territory there are no salt sources, but it borders with several areas rich in salt. That is why one can assume that the prehistoric peoples from this salt less territory procured salt from the neighboring salt areas. But the real possibilities to procure and to transport the considerable amounts of salt were limited, basically by the mountains which separated south-eastern Transylvania from adjacent salt areas. One of the salt areas that offered to the prehistoric inhabitants of south-eastern Transylvania geographical, economical, demographical and cultural facilities for the procurement and transportation of salt lied west to the Persinari and Harghita mountains, in the Homorod - Varghis area.

At the confluence between this area and south-eastern Transylvania, along one of the most facile natural road of communication between the Baraolt saltless valley and Homorod -Varghis salt area, several Eneolithic and Bronze Age funeral and ritual evidence are concentrated. This evidence shows a series of unusual characteristics and seems to be related to several ritual practices concerning the regulations of access to the salt sources. These are as follows:

1. *The "ritual hoard" belonging to the Bodrogkeresztur culture from Biborteni* (Baraolt Valley) was uncovered out of any habitation or funeral context. Inside the cylindrical pit were found: the cupper axe of the Jaszlady type, the stone axe, three pots, and two large opal blades. This "hoard" represents possibly the ritual deposition and is unique within the Bodrogkeresztur culture.

2. *Several Early Bronze Age tumuli groups were found along the Baraolt - Sânpaul-corridor.* Along this corridor, which connects the saltless Baraolt Valley and the Homorod Valley rich in salt sources, on the distance of about 22 km, there were attested several tumuli groups including about 50 tumuli.

2.a. *The Biborteni Bradut tumuli group* was attested in the Baraolt Valley. It included 18 tumuli, out of which were dug. There were found several graves, both inhumations and incinerations, placed in the stone boxes. The pottery found in some of them is specific to the *Schneckenberg-Jigodin* culture.

2.b. *The tumuli groups* were attested around the villages *Ocland*, *Craciunel*, *Petreni* and *Sânpaul* within the south-eastern part of the Homorod - Varghis area, which is rich in salt springs. It is situated about 12 km north-west from the Bradut - Biborteni tumuli group. They were attested in the 19th century and included about 31 tumuli. West to the Ocland village there were discovered 19 tumuli, 18 of which were dug in 1895. Near the *Petreni* village there were found 10 tumuli, and near *Sânpaul* village 2 tumuli. In these tumuli there were uncovered many graves, some of skeletons being in crouched position and orientated East - West, were placed in the stone boxes. The funerary inventory included the pottery specific to the *Schneckenberg-Jigodin* culture.

To understand the reasons of the high density of the tumuli along this corridor one must take into account at least three circumstances:

a) within the *Schneckenberg-Jigodin* cultural area there is no any other place with such a high concentrations of tumuli;

b) the high concentration of tumuli along this corridor is not accompanied by the high density of the settlements, more over in this territory there are not known any *Schneckenberg-Jigodin* settlements;

c) this corridor offers the best facilities for the salt "trade" between the salt less southeastern Transylvania and the Homorod - Varghis salt valleys.

All these suggest that one of the most plausible reasons of the high concentration of the tumuli along the corridor that connected the Homorod - Varghis valleys to the Baraolt Valley, could be the special treatment of this "salt road" used during the Early Bronze Age.

3. In the same area there are known also 2 *Late Bronze Age tumuli*.

3.a. At *Bradut*, on the Dealul Rotund hill, in 1994, the small tumulus was investigated. In its central part 3 large pots were found. Around them, towards the periphery of the tumulus, 7 small handled cups were found. The ash found inside the larger pot was interpreted as being the rests of human incineration. But no any incinerated human bones were found there, what puts under the question the funeral character of this complex. While the pottery certainly belongs to the Noua culture, the practices which this complex shows are totally unusual for this culture.

3.b. At *Craciunel* one tumulus was completely destroyed. On this occasion one small ceramic bowl and 3 bronze pieces - the dagger, the bracelet, and the "Rollennadel" type needle - were found. The bronze pieces belong to the Late Bronze Age. The needle and bracelet have close analogies within the Noua culture, but the dagger is specific to East European Late Bronze Age cultural groups. The clay vessel from the tumulus does not show any chronologically and culturally diagnostic elements and could hardly be attributed to the Noua culture. Although it is uncertain that all above objects belong to the same complex (grave?), the presence within the salt area of the Late Bronze Age of the elements strange to the local

---

cultural patterns seems highly suggestive. It is also worthy to be mentioned that the tumuli are very little known within the Noua area.

The above mentioned facts are just more or less suggestive evidence. For better understanding of the connection between the exploitation of salt and the ritual manifestations related with it we need more convincing evidence and much more detailed investigations.

BEZÜGLICH DEN BRONZEZEITLICHEN GRABBEIGABEN IM GEBIET ZWISCHEN DEN SÜDKARPATEN UND DER DONAU

By Cristian SCHUSTER (Rumänien)

Der Raum zwischen den Südkarpaten und der Donau, wir meinen hier Oltenien und Muntenien, ist bezüglich den Reliefformen nicht einheitlich. Das hatte aber keine Einschränkung der Bewegungsfreiheit der Menschengruppen der Bronzezeit zur Folge.

Entlang der genannten Periode äußerten sich die verschiedenen kulturellen Erscheinungen in Hinsicht der Bestattungen unterschiedlich. Für die Frühbronzezeit haben wir mehrere Daten für die Zimnicea-Gruppe und den Horizont der Steinkistengräber. Wenig wissen wir über den Totenbrauch der Glina-Kultur, und das trotz ihrer beträchtlichen Ausbreitung.

Desgleichen verschiedenartig sind auch die Informationen bezüglich der mittleren und späten Bronzezeit. Relativ arm sind die Daten für die Tei-, Verbicioara- und Coslogeni-, reicher aber für die Garla Mare-, Zimnicea-Plovdiv- und Bistret-Isalnita-Kultur.

Ausgehend von dieser Gegebenheit ist festzustellen, dass wir für die Grabinventare desgleichen verschiedene Informationen besitzen. Nicht zu vergessen ist auch, dass die einzelnen kulturellen Erscheinungen der Bronzezeit eine nicht gleichmassig wichtige Aufmerksamkeit dem Totenbrauch schenkten.

Die Grabbeigaben lassen sich nach zu ihrer Herstellung verwendeten Rohstoff, nach ihrem Platz im Grab und ihrer Anwendung in mehrere Kategorien eingliedern. Auf diese versuchen wir in unserem Beitrag hinzuweisen. Die Beigaben sprechen aber auch von sozialen und wirtschaftlichen Problemen. So ist von den Beziehungen mit anderen Gruppen, Nachbarn oder weiter gelegene zu reden.

PRACTICI FUNERARE ÎN SPAȚIUL EST-CARPATIC ÎN A DOUA JUMĂTATE A MILENIULUI I - ÎNCEPUTUL MILENIULUI II

Ion TENTIUC (România)

Cercetătorii au depus eforturi susținute pentru înțelegerea vieții spirituale și religioase a românilor din a doua jumătate a mileniului I și din primele secole ale celui următor. Numarul restrâns al izvoarelor scrise a fost suplinit, într-un fel, de cele acumulate în procesul investigațiilor arheologice. Cu toate acestea, caracterul lacunar al primelor și puținătatea celorlalte nu totdeauna sunt în stare să permită reconstituirea celor mai multe dintre aspectele ce țin de trăirile ideologice, de principiile morale sau cele ce se referă la umanismul implantat, treptat, de religia creștină, aflată în lentă, însă ireversibilă extindere.

Investigațiile arheologice din ultimele decenii au permis depistarea în spațiului est carpatic a unor complexe funerare (necropole sau morminte izolate) ce au condus la reconstituirea cadrului general în care a derulat viața spirituală a comunităților românești în a doua jumătate a mileniului I și în primele secole ale mileniului al II-lea. Din punct de vedere al structurilor și elementelor ce constituie aspectele de civilizație, modul de viață și cel confesional, au fost evidențiate trei mari etape ale dezvoltării comunităților est-carpătice: prima se încadrează în perioada secolelor VI-VII; cea de-a doua în secolele VIII-XI și cea de-a treia în secolele XI-XIII, fiecare încadrând subetape/perioade mai mult sau mai puțin distincte. Cele trei mari etape prezintă trăsături și particularități, determinate de evoluția structurilor interne dar și de anumite influențe externe. Astfel, dacă în prima etapă numărul de morminte realizate prin înhumatie era aproximativ egal cu cel al incinerărilor (statistica se vrea precizată- I.T.), atunci, către sfârșitul celei de-a doua etape incinerările apar doar sporadic, ca reminiscente retardare.

Mentionăm că în procesul cercetărilor de după cel de-al doilea război mondial anumite presiuni de ordin politico-ideologic, determinate și de nivelul de cunoaștere a epocii, au dus la distorsionări ale rezultatelor investigațiilor, când toate monumentele arheologice medievale timpurii au fost atribuite, în exclusivitate, unor comunități ale slavilor. Pe de altă parte, se credea că „creștinarea în masă a slavilor și străromânilor de pe teritoriul țării noastre s-a făcut în cadrul primului imperiu bulgar, începând cu anul 865” și că creștinismul a ajuns să fie „un amestec cu totul eclectic de superstiții dintre cele mai grosolane”.

Cercetările din ultimii ani au permis de a constata existența în spațiul est-carpatic, de rând cu populația romanică băștinașă, sedentară, a unor grupuri izolate de slavi dar și de nomazi turanici. Reieșind din modul de viață a acestor grupuri

inegale numeric însă distincte din punct de vedere al culturii materiale - populația băștinașă sedentară pe de o parte și cetele de migratori pe de alta - au fost evidențiate și forme diferite de înmormantare a defuncților.

Este vorba, după cum s-a văzut, despre înhumarea celor decedați în mantia unor tumuli și, totodată, de înhumarea defuncților în necropole plane. Aceste două forme de înmormântare au fost atribuite de către cercetători la populații diferite din punct de vedere etnic, al tipului de gospodărire, dar și din punct de vedere confesional. Astfel, înmormântările efectuate în tumuli au fost puse în legătură cu populația turanică nomadă, iar cele din necropolele plane - cu populația locală sedentară. Totodată, grupuri izolate de nomazi, rupte de comunitățile care le reprezentau, au fost obligate să se sedentarizeze, fenomen reflectat de complexele gunerare atribuite lor, din cadrul unor necropole plane ale băștinașilor. Cel puțin, la nivelul actual de cunoaștere așa sunt interpretate mormintele efectuate în gropi circulare, având defunctul culcat pe una din părți.

Răspândirea creștinismului la est de Carpați a avut loc treptat, în câteva etape, procesul desfășurându-se de-a lungul mai multor secole nu fără a fi cunoscut în derularea sa perioade de vizibil avânt sau dimpotrivă, de regres. Fenomenul este legat atât de activitatea misionară a unor clerici aparte, cât și a unor comunități creștine sau centre religioase cu o structură mai mult sau mai puțin rigidă de organizare. Pe de altă parte, cursul firesc al vieții religioase a băștinașilor era periclitat de pătrunderea periodică în mediul local a unor mase de populație alogenă, păgână. Nu poate fi ignorată nici persistența, se pare de durată, în mediul comunităților romanice a unor grupuri necreștinate. Acestea de la urmă, cum s-a demonstrat, au rămas chiar până către sfârșitul mileniului I reticente față de noua religie.

Precizăm că din tot ansamblul de acțiuni ale ritului și ritualului funerar, cercetarea arheologică permite de a identifica doar pe cele care țin de *modul de tratare a defunctului* (incinerare, expunere (?), părăsire, înhumare), *forma gropii funerare*, *orientarea și poziția defunctului* în groapă, precum și *inventarul funerar*. Lipsa cvasitotală a unor informații scrise, a unor precepte cât privește fenomenele în discuție, ne privează de posibilitatea de a verifica concluziile la care s-a ajuns și de a efectua analiza comparativă a ritului și ritualurilor funerare în raport cu preceptele oficiale ale bisericii creștine.

În concluzie menționăm că pentru secolele VI-XI observăm o situație într-un fel amalgamată din punct de vedere al ritului și ritualului funerar. Lipsa unor necropole cu un număr mare de morminte în spațiul est-carpatic se explică prin pătrunderea constantă în regiune a unor grupuri de alogeni.

Analiza elementelor, particularităților și semnificațiilor ritului și ritualului funerar din secolele XI-XIII permite de a constata o anumită stabilitate a tuturor componentelor acestora. Abaterile neînsemnate de la preceptele (?) dogmelor creștine ortodoxe, așa cum sunt ele identificate de practica arheologică, pot fi explicate, probabil, de existența unor grupuri, care prin tradiție efectuau riturile și ritualurile de înmormântare reieșind din vechile obiceiuri locale.

LES CELTES DU NORD-EST DE LA TRANSYLVANIE

By Dan Lucian VAIDA (Roumanie)

L'étude fait Tanalise des découvertes celtiques du nord-est de Transylvanie ou, plus exactement, dans le périmètre du département Bistrita-Nasaud. Dans cet espace on a fait des recherches, par l'intermède de fouilles systématiques, sur un grand nombre de cimetières celtiques, dates entre la fin du IV-eme siècle a. Chr. et le commencement du II-eme siècle a. Chr., qu'ils se trouvent a Cepari, Galații Bistriței, Archiud, Orosfaia, pendant que a Fântânele ont été enregistrées trois nécropoles sur un étendue en mesurant environ 10 km. On y ajoute aussi une longue série de découvertes probablement de même nature funéraire dont les points d'apparition sont en train d'être vérifiées.

Les découvertes celtiques de Transylvanie constituent des preuves sur le fait que les celtes ont maîtrise d'abord les terrains bas de la proximité des rivières, qui étaient favorable pour pratiquer Vagriculture. Cette situation est partiellement valable pour le périmètre du département Bistrita-Nasaud. Les celtes ont profite des terrains fertiles trouves dans le sud du département, mais on a fait la preuve que les matériaux spécifiques étaient connus même dans les régions plus hautes, près de la montagne.

Certainement. une contribution importante a l'établissement des celtes sur ce territoire était la présence des ressources de sel existantes dans le périmètre. La communauté celtique toute entière établie sur ce territoire a été favorise par la présence des dépôts de sel. Des données contrées sur les extractions du sel viennent seulement de l'époque de la domination romaine, mais on peut supposer que cette richesse a été exploite même dans les époques antérieures, au moins sous la forme liquide. On peut rencontrer les formations de sel notamment près des ;collines de Bistrita, mais aussi plus haut, a la base des montagnes Bargau. On peut trouver les ressources de sel dans un nombre assez grand de localités ou dans leur voisinage.

**LES TOMBES ET LES RESSOURCES DU SOUS-SOL À L'EST ET AU SUD-
EST DE L'EUROPE**
(IIe millénaire av. J.-C. –Ier millénaire apr. J. –C.)

Dr. Valeriu SÂRBU
Président de la XXXe Commission U.I.S.P.P. ET A.S.A.F.

Ce colloque s'inscrit dans la série de ceux organisés antérieurement par la XXXe Commission de l'Union Internationale d'Études Pré- et Protohistoriques (UISPP) et par l'Association d'Études pour l'Archéologie Funéraire (ASAF), notamment à Tulcea, mais aussi à Brăila, depuis presque une décennie.

Dans le choix du thème nous avons tenu compte de l'importance des ressources du sous-sol (sel, minerais ferreux et non ferreux, ambre etc.) dans la vie des communautés humaines, le long de l'évolution historique.

De telles ressources se trouvaient pleinement dans l'Est et le Sud-est de l'Europe; en témoigne autant la stabilité et la prospérité des communautés humaines de ces régions, que la migration de certaines populations vers elles, ou encore les échanges commerciaux entre des populations situées à grandes distances, ce qui a mené à l'établissement des routes commerciales.

Comme tout le monde le sait, la transformation des métaux ferreux et non ferreux a contribué d'une manière décisive dans de nombreuses branches de l'activité humaine; le sel était indispensable dans l'alimentation des gens et des bêtes, l'ambre servait à en faire des parure ou des pièces d'apparat etc.

Vu que pour tous les peuples antiques, la communauté des vivants était identique à celle des morts, la prospérité de certains peuples se reflète parfois dans l'inventaire et les offrandes déposées dans les sépultures.

A cet égard, il suffit, d'apporter dans la discussion deux exemples: la stabilité et la prospérité de la culture Monteoru pendant un millénaire dans une zone riche en sel et la colonisation massive faite par l'Empire Romain dans la région d'Alburnus Maior en vue de l'exploitation des gisements aurifères.

Mais il y a aussi des périodes où les vestiges funéraires, soit manquent, soit ne nous offrent pas d'informations concluantes de ce point de vue, comme il existe pour l'époque daco-gétique. Par exemple, il suffit de rappeler que la quantité de fer découverte dans la zone de Sarmizegetusa Regia (fer brut, des outils et armes et d'autres) dans le Ier s. av. J. –C. –Ier s. apr. J. –C., est trois fois plus grande que celle trouvée entre Vienne et Sofia, mais on ne connaît, pour cette zone, aucune tombe de cette période-là.

L'étude de ce phénomène le long d'une période si étendue – presque deux millénaires, est nécessaire justement pour déceler les éléments de continuité ou bien ceux de discontinuité dans la vie des communautés humaines.

Nous nous sommes proposé d'organiser ce Colloque à Buzău, vu la situation particulière de cette zone: d'une part, elle est riche en certaines ressources du sous-sol (sel, amber, jaune), et d'autre part, c'est une région de cultures archéologiques importantes et une région traversée par les peuples migrants.

Certes, à tout cela s'ajoute l'offre des autorités locales et du Musée départemental de Buzău d'organiser cette manifestation scientifique et de publier les travaux y présentés. Il y a pourtant, des chercheurs qui se sont inscrits à ce Colloque, mais qui, pour diverses raisons, n'y seront pas présents, et nous en sommes désolés. Néanmoins, nous sommes persuadés que la présentation des communications et les débats qui suivront contribueront à une meilleure connaissance du phénomène et leur publication les fera entrer dans le circuit scientifique.

PIETROASELE – GRUIU DĂRII: SACRED DACIAN ENCLOSURE SITUATED IN A REGION RICH IN SALT RESOURCES

Valeriu SÂRBU, Sebastian MATEI, Dan ȘTEFAN,
Marilena DUȚESCU (Romania)

We intend to present at this colloquium the discoveries made at *Gruiu Dării* for many reasons. First of all, there is a formal resemblance between the tumuli and the most representative complexes uncovered here — the mound type deposits with rings at the bottom. Secondly, it's the structure of the inventory found in these complexes. In the third place, the location of this enclosure is significant.

The site is located on a cape (elevation 534m) of the Istrița mountain, part of the Curve Carpathians, which was almost truncated in shape, with three steep sides and an easily accessible slanted fourth side (to the west and north-west). Only about 2500sqm of the enclosure are preserved today because its southern and eastern sides were affected by limestone quarries along the ages. It may have spanned 3500-4000sqm in the Dacian period.

Since the southern and eastern sides of the enclosure were profoundly affected by the limestone quarries, one cannot deduce anything about the fortification that was here once.

Still impressive wall vestiges span for about 50 meters in length on the easily accessible northern and north-western sides. One can notice two construction stages. The latter-phase wall is about 2.20m in length, and the inside face of the Avail which represents for the most part the foundation, is preserved, about 1.20m tall.

The oldest vestiges belong to the final Eneolithic (the Cernavoda IC and Cucuteni B cultures) and then to the various stages of the Monteoru culture from the Bronze Age. There aren't many vestiges from the 4-3 centuries BC, only isolated items, but well dated: Greek amphorae stamps, fibulae, coins, Dacian vessels. The 1st century BC -1st century AD are well documented in terms of stratigraphy and complexes, as well as by a wide range of items, and the dozens of fibulae among them are reliable chronological buoys.

Only three types of complexes could be dated back to the Dacian period: a) mound-like deposits, usually with rings and fireplaces on the inside, b) piles of materials without rings, c) isolated fireplaces, in the 20 areas excavated between 2001 and 2003 (totaling 320sqm), one found 76 Dacian complexes, most of them of

the mound type (58).

a) *Mound-type votive deposits with a ring on the bottom* (46 cases) are the most numerous and varied, include the richest inventory and raise the most complicated problems, meaning they can be considered standard complexes. Round or oval, with diameters ranging between 0.40-1.80m, they have a ring of stones at the bottom, often laid down on an area of yellow soil, obviously deposited there, in some cases, *in situ* fireplaces were found in this type of complexes, usually smaller, but sometimes taking up the entire surface. Most of these deposits have been covered, more or less compact, with rocks and vessel fragments. The height of these complexes, probably truncated or hemispheric in size, is difficult to determine because of the erosion in time. The current height ranges between 0.20 and 0.60m. One found inside these complexes pieces of dwelling walls or of vessels, rocks, animal bones, rarely coal, plus archaeological inventory - entire or fragmented items.

b) *Complexes without rings at the bottom* (12 cases) consist of agglomerations of rocks, of animal bones, of burnt fragments from the dwelling walls, of vessel fragments, animal bones etc

c) *Isolated fireplaces* (13 cases). Also, in all the areas excavated, but in different concentrations one found isolated fireplaces.

The inventory discovered so far is very rich and varied, formed of complete objects deposited and pottery broken *in situ*. Although there are "richer" and "poorer" complexes, we couldn't speak in this case of hoards or deposits. Being mostly found in mound type complexes, with stone rings at the bottom, the inventory is formed of: pottery (almost all the known types for this period), tools and utensils (knives, grinders, whetstone, weights, stitches, handles, etc.), clothes accessories and jewelry (fibulae, rings, earrings, pendants, bracelets, necklaces, beads, hair pins, links, etc.), weapons (arrow heads, spear heads, curb knives) and harness gear (bridles and spurs).

The most important question is: what type of a monument was *Gruia Dăriei*? Was it a fortress, a settlement, a necropolis or a sacred enclosure?

It wasn't a fortress, as it is located far away from any means of communication and any important Dacian settlement; moreover, we haven't found any dwelling or military camps and the weaponry is very poor.

It wasn't a settlement, because no typical complexes, such as huts, surface dwellings, workshops or pits have been found. As we have already said, the remains of dwelling walls were always in secondary position, either put in the mound type complexes, or isolated, in the layer, *in situ*.

It wasn't a necropolis, because nothing was found to prove it.

Consequently, we must state there was a sacred enclosure, and all the discoveries made so far are in favor of this conclusion. During 17 years, the surface excavated - almost 1100sqm, which means a third of the total surface of the enclosure, the archaeologists found nothing but votive deposits and isolated

fireplaces.

Where from came these communities prosperity? Why did they give up these objects and put them in this enclosure?

It is possible that these communities prosperity is the result of the salt trade, and thus the location of the enclosure in the region is also explained. We have to remind you this enclosure is neither situated on an important way of communication, nor have we proofs of other resources in the region.

We shouldn't be surprised by this enclosure being fortified, as most of the sacred places, either in "classic" or "barbarian" civilizations were fortified.

The purpose of our work is to develop a database that would include all known items and facts resulted during the archaeological research. The database is closely connected with the cartographic information in a GIS system and, at the same time, it uses the most advanced techniques for statistic and quantitative computing in archaeology.

Based on the quantitative analysis but with the help of inferential statistics we are trying to reach conclusions that extend beyond the immediate data alone.

By applying certain methods like data cubes, grouping, serialization and clustering analysis on the database we get the benefits of the most modern tools, used for a better understanding of some essential meanings of the past.

Based on these technologies and methods, the interpretations will allow us to understand and reconstruct the rituals accomplished in this mysterious enclosure.

What is beyond any doubt is that, given its monumentality and the richness of the votive deposits, Gruiu Dării was an important sacred center (temenos) and that analyzing and interpreting the vestiges will substantially enrich our knowledge about the spiritual life of the Geto-Dacians.

CONSIDERATIONS REGARDING THE RELATION BETWEEN THE INVENTORY OF THE GRAVES AND MINERAL RESOURCES. CASE- STUDY: THE ROSIA MONTANA NECROPOLISES

By Paul DAMIAN, Mihaela SIMION (Romania)

Archaeological excavations carried between 2001-2004, in accordance with the *Alburnus Maior* National Research Program, in the perimeter of the commune of *Roşia Montana*, have had as a main consequence the completion of the funerary *répertoire* of Roman Dacia with about 1000 graves so far.

The seven Roman cremation necropolises excavated until the present moment at Roşia Montana have a peculiar character, due to the economic context of the human communities that are attested here archaeologically in the Roman period, context tied to the exploitation of the gold and silver deposit in the area. It is self-evident that some aspects of the funeral rite and ritual of these communities are influenced by their ethnic and cultural affiliation, as they also are by the specific economic character of the site.

MINERAL RESOURCES - PRIMARY PROCESSING - LAYOUT AS A FUNERARY SPACE RESOURCES ROSIA MONTANA - THE JIG PICIORAG REFERENCE POINT

By Mihaela Simion, Emil Ionuț Dumitrașcu (România)

The archaeological site that makes the object of our analysis was discovered at Roșia Montana in the 2003 campaign, and is placed in the near vicinity of the ore bearing Jig Massif (the Piciorag Reference Point). It is a perimeter used mainly for the exploitation and primary processing of the ore excavated at the surface that can be dated in the Roman period. After a short period of functioning, the space, the layouts and a series of artifact fragments that belong to this perimeter were reutilized in the fitting up of a funeral area that is the extension of the nearby necropolis. The approximately 45 Roman cremation graves excavated at this location are no doubt connected with the "industrial" structure identified and excavated at this location. Thus, in the exterior layout of the funeral complexes we find different artifacts in connection with primary ore processing, and part of the funeral inventory/furniture can be interpreted, with the caution necessary to any such analysis, as elements of the professional status of the deceased.

MINERALS OF CRIMEA IN AN ANTIQUE COSTUME: TO A QUESTION ON IMPORT OF JEWELLER ORNAMENTS.

By Tetyana KRUPA (Ukraine)

Studying of an antique suit of the population of Chersonese Taurian (Sevastopol, Crimea) without consideration of an origin of some minerals which have been used at manufacturing its accessories.

Beads are hardly probable not various ornaments. Cervical ornaments first of all were made of beads. Cervical ornaments from beads during the Roman period that proves to be true mass finds during excavation of a necropolis are especially widely distributed. Beads, nponH3H were widely used at this time and as components for various bracelets. Were especially widely used ribbed npoHH3H from gagate and a cornelian. Such ornaments are dated II - IV centuries of our era.

The stone played a huge role in a decor of clothes, JIHHHH counts amber semi-precious stone of a Scythian origin. V.A. Suprychev counts ornaments from the gagate, kept in funds of National reserve «Chersonese Taurian», the Crimean origin: deposits of gagate are available on one of inflows p. Katcha (a deposit of Bechuysk), occasionally it find and in area Balaklava.

It is possible by right to name a cornelian the most widespread stone during antiquity, It was considered, that the cornelian protects the owner from various malicious forces. Such attitude to a stone has developed in Crimea even long before occurrence of Greeks. As is known, deposits of this stone exist in Crimea (for example, on Karadag).

Among the Crimean minerals: agate and amethyst.

Additional research of a local raw-material base of minerals allows studying more widely local manufacture, trade and household aspects of a life of the antique population of city.

Now it is possible to tell with confidence, that among the archeologic material which has been found out as a result of excavation, finds of local stones are marked.

However studying of this problem demands additional attraction of experts and carrying out of wide petrography researches.

KURGANS IN THE SCYTHIAN STEPPE (5TH - 3RD CENTURIES BC)

By Yuriy Boltryk (Ukraine)

1. In Northern Black Sea Littoral the main group of the Scythian elite barrows is on the territory 55 to 60 km in radius. Kapulovsko-Kamenska settlement agglomerate is the center of that territory. That high concentration of archaeological monuments is evidence of this area to be the central core of nomadic Scyth Empire.

2. The process of barrow construction in this area started in the second quarter of the fifth century and finished at the beginning of the third century B.C. There were the earliest elite barrows (Zavadkiye Mogily and barrows near Velyka Znamenka) on the either sides of ford not far from Kapulivskiy and Kamenskiy settlements.

3. Barrows of later chronological periods were built deep in steppe. Around the periphery of the Scythian elite barrows cluster in Down-stream Dnieper steppe the latest burial monuments were located. These were Krasnokutskiy, Aleksandropol, Zheltokamenka and Kamenska Bliznitsa (north-western part of the region); Oguz and Deev barrow (south-eastern part of it).

4. The largest barrows were constructed along ancient trade routes. The necessity to provide barrow mound construction with sod from river valleys and steppe ravines explains barrow closeness to roads.

5. Elite barrows were often built near long barrows of the Bronze epoch; the latter served as cult places.

6. Barrows were constructed in accordance with the preliminary plan; primary diking formed the core of their mound. Diking body consisted of clay excavated from underground burial construction and sod briquettes put grass down. Diking protected burial place separating? world of dead from world of alive? Around diking there were some more burial places for dependent persons. There were also second (and occasionally third) entrance pit leading to the center of the burial structure.

7. Over about two centuries, shape of graves in elite barrows changed: from square pit to nish pit and later on to intricate catacombs with several entrances. Scythian barrow appeared as unified complex (graves under it are simultaneous to central ones in most instances). There were side graves for dependent persons and extra goods of chief deceased.

8. Based on the analysis of burial volumes, the model of social order of the second part of the fourth century B.C. was reconstructed. The model illustrates presence of rank hierarchical pyramid in Scythia.

THE SALT EXPLOITATION IN THE I MILLENNIUM IN THE CARPATHIAN-DANUBIAN AREA

By Doina CIOBANU (Romania)

Salt, Cl_2Na , is one of the elements that are absolutely necessary to life. Each person needs 7-8 g of salt daily. At animals, the amount varies from 2-3 g to 23-25 g daily. Even plants store salt. There are species that only grow in saliferous areas and others that grow quality fruits (grapes) only in places with salinity. Salt can be found in water, air and soil and is spread ununiformly all over the world. The Romanian area has many advantages, since huge amounts of salt are found here and are easy to exploit, because they lay in the surface. Great amounts of salt are found in central Transylvania (Târgu Mureş, Turda, Dej, Praid), in the eastern Sub Carpathians (Cacica, Solca, Tg. Ocna, Trotuş), in the southern Subcarpathians (Ocna Slanic, Tg. Ocna, Valcea), Buzau area and Vrancea area. In the Romanian area, there has been and still is a primitive salt exploitation. In the Roman era, the organised exploitation began, through mines ("Salinae"). The phenomena, interrupted by their retreat (IInd century a. Ch.), were continued in Middle Ages.

After the retreat of the romans, the north-danubian area becomes the central attraction for many peoples, whether Turkish or Germanic, who raised animals, the invaders were great salt consumers. A remarkable fact is that the invaders (Goths, Huns, gepidae, avars, slavs, uzi, petchenegs, cumenians, tartars) have gone across the Romanian area. The arrival of the Hungarians in Transylvania is a special moment. They knew about the riches of Transylvania, among which salt was very important.

The salt mines become property of the king of Hungary. In the Romanian Country and Moldavia, the salt mines become the property of the state, and also, a great source of income. Generally speaking, it can be inferred that in the first millennia, the Carpathian-Danubian area, has been invaded by a great lot of people who were interested in its riches, among which, the salt. These migrations have had political consequences, generating wars and counted crisis, which affected more or less the economical and social life.

Translate by: Maria Alexe

